ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL"

XI

1974

INSTITUTUL DE ISTORIE
„A. D. XENOPOL"
BIBLIOTECA
P-124

IAŞI

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

COMITETUL DE REDACŢIE

M. PETRESCU-DÎMBOVIŢA (redactor responsabil), D. CIUREA, CONST. C. ANGELESCU, J. BENDITER, L. BOICU, C. CIHODARU, N. CORIVAN, N. GRIGORAŞ, D. ŞANDRU

I. CAPROŞU (secretar ştiinţific de redacţie)

Adresa redacţiei:
Institutul de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol" al Academiei de ştiinţe sociale şi politice a Republicii Socialiste România, str. Karl Marx nr. 15, Iaşi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Academia
de științe sociale și politice
a Republicii Socialiste România

Anuarul
Institutul de istorie
și arheologie
„A. D. XENOPOL"

Tom. XI, 1974

INSTITUTUL DE ISTORIE
„A. D. XENOPOL"
BIBLIOTECA
Nr. inv. 1793

SUMAR

GH. BUZATU, Importanța insurecției naționale antifasciste armate . . . 1

*

D. VITCU, Exploatarea sării în Moldova pînă la 1828 7

GHEORGHE PLATON, Rădăcinile istorice ale revoluției române de la 1848 37

*

CONST. A. STOIDE, Frămîntări în societatea moldovenească la mijlocul secolului al XVI-lea 63

D. ȘANDRU, Contribuții la studiul unei proprietăți devălmașe — Obștea Pudreda 93

SAIZU, Problema forței de muncă și a regimului muncii în România (1922—1928) 119

J. BENDER, Situația internă a celui de al treilea Reich oglindită în directivele lui Goebbels 145

VALERIU FLORIN DOBRINESCU, Contribuții la cunoașterea situației studenților ieșeni în perioada 6 septembrie 1940 — 23 August 1944 155

DOCUMENTE

M. VĂTAVU, Un document de la Ștefan I, domnul Moldovei . . . 167

LEON ȘIMANSCHI și NISTOR CIOCAN, Acte slavone inedite, din anii 1443—1447, privind istoria Moldovei 173

INSTITUTUL DE ISTORIE
„A. D. XENOPOL"
BIBLIOTECA
P. 424

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

I. CAPROȘU, Noi documente moldovenești din arhive vieneze . . 187
ION I. SOLCANU, Pomelnicul triptic al mănăstirii Solca . . . 199
NICOS GAIDAGIS, Însemnări privitoare la istoria românilor de pe cărți vechi 217

MISCELANEA

TAHSIN GEMIL, O colecție de documente otomane importante pentru istoria României (1591—1607) 237
TAHSIN GEMIL, Un yarlîg al hanului Crimeii Gazi Ghiray-Bora către domnul Moldovei Aron vodă Tiranul 245
N. STOICESCU, Un aspect al relațiilor politice dintre Țara Românească și Moldova în secolele XVI—XVII: mutarea dregătorilor dintr-o țară în alta 251
CONST. A. STOIDE, Date în legătură cu medicina și medicii din Moldova în a doua jumătate a sec. al XVII-lea 257
AL. ZUB, Cantemir și Kogălniceanu (Note istoriografice) . 261
DIMITRIE GH. IONESCU, Vechea stemă a orașului Buzău . 267
D. CIUREA și M. BORDEIANU, Un manuscris iluminist inedit . 273
I. DÎRDALÀ, Ecoul revoluției din 1821 în nord-vestul Moldovei . 277
ADRIAN MACOVEI, Unele precizări privitoare la palatul de la Ruginoasa 281

RECENZII

Istorie universală

Actes de l'Athos. 1. *Actes de Xenophon*, Amsterdam, 1964, 113 p.; 2. *Actes du Pantocrator*, Amsterdam, 1964, 77 p.; 3. *Actes d'Esphigménou*, Amsterdam, 1967, 122 p.; 4. *Actes de Zographou*, Amsterdam, 1969, 213 p. *(Paul Mihail)* 285
Каталог пергаментих документів Центрального державно історічного архиву УССР у Львови. 1233—1799*(Catalogul documentelor pe pergament ale Arhivei istorice centrale de stat a R. S. S. Ucrainene din Liov.* 1233—1799), Kiev, 1972, 675 p. *(Paul Mihail)* . 287
J.-B. DUROSELLE, *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*, 5e Edition prolongée jusqu'à 1970, Paris, Dalloz, 1971, 807 p. *(I. Agrigoroaei)* 290
JAQUES DELPERRIE DE BAYAC, *Histoire du Front Populaire*, Paris, Fayard, 1972, 542 p. *(J. Benditer)* 294
MAURICE COUVE DE MURVILLE, *Une politique etrangère 1958—1969*, Paris, Plon, 1971, 500 p. *(Valeriu Florin Dobrinescu)* . . . 295

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Istoria României

CONSTANTIN PREDA, *Monedele geto-dacilor*, București, Ed. Acad., 1973, 485 p. + 80 pl. *(Silvia Teodor)* 297

I. I. RUSSU, *Dacia și Pannonia Inferior în lumina diplomei militare din anul 123*, București, Edit. Acad., 1973, 123 p. + 21 figuri *(Nicolae Gostar)* 301

Câteva precizări în legătură cu o pretinsă contribuție științifică (Dan Gh. Teodor) 305

ȘTEFAN S. GOROVEI, *Dragoș și Bogdan, întemeietorii Moldovei. Probleme ale formării statului feudal Moldova*, București, Ed. Militară, 1973, 168 p. *(L. Șimanschi)* 309

D. VELCIU, *Miron Costin*, București, Ed. Minerva, 1973, 298 p. *(Const. A. Stoide)* 311

IOSIF KOVÁCS, *Desființarea relațiilor feudale în Transilvania*, Cluj, Ed. Dacia, 1973, 187 p. *(Gh. Platon)* 324

Acte judiciare din Țara Românească, 1775—1781, Ediție întocmită de GHEORGHE CRONȚ, AL. CONSTANTINESCU, ANICUȚA POPESCU, THEODORA RĂDULESCU, CONSTANTIN TEGĂNEANU, București. Ed. Acad., 1973, XII + 1 064 p. *(Marcel D. Ciucă)* . 328

Studii și materiale de istorie modernă, vol. IV (redactori responsabili: N. ADĂNILOAIE și DAN BERINDEI), București, Ed. Acad., 1973 462 p. *(Adrian Macovei)* 329

Documente. Ediție, note, glosar de GH. UNGUREANU, D. IVĂNESCU, VIRGINIA ISAC, București, Ed. Minerva, 1973, 490 p. *(Al. Zub)* . 333

GH. PLATON, *Domeniul feudal din Moldova în preajma revoluției de la 1848*, Iași, Ed. Junimea, 1973, 228 p. *(Corneliu Istrati)* . . . 334

Alexandru Ioan Cuza. Acte și scrisori. Ediție alcătuită de D. IVĂNESCU și VIRGINIA ISAC, Iași, Ed. Junimea, 1973, XLVII pl. + 407 p. *(Gh. Platon)* 339

Cuza Vodă — in memoriam, Iași, Ed. Junimea, 1973, 645 p. (Coordonatori: L. BOICU, GH. PLATON, AL. ZUB) *(Dumitru D. Rusu)* . . 341

Terra Nostra, Culegere de materiale privind istoria agrară a României, Ministerul Agriculturii, Industriei Alimentare și Apelor, vol. III, București, 1973 (sub redacția lui EUGEN MEWES), 486 p. *(D. Șandru)* 346

CONST. BOTEZ, DEM. URMĂ L. EȘANU, *Istoria unei citadele muncitorești — Nicolina — Iași, 1892—1972*, Iași. 1972, 469 p. *(Const. A. Stoide)* 350

CONSTANTIN DOBROGEANU-GHEREA, *Corespondență*, Ediție, studiu introductiv și note de ION ARDELEANU și NICOLAE SORIN, București, Ed. Minerva, 1972, XXI + 363 p. *(Constantin C. Angelescu)* 355

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NOTE BIBLIOGRAFICE

Istorie universală

Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen. *Bulletin*, XI (1973), nº 1—2, 218 p. *(Paul Mihail)* 361

GEORGE MACAULAY TREVELYAN, *Précis d'histoire de l'Angleterre des origines à nos jours*, Edition française, Paris, Payot, 1972, 517 p. *(N. Corivan)* 362

ARTHUR A. EKIRCH JR., *American Intellectual History : the Developement of the Discipline*, Washington, 1973, 43 p. *(Al. Zub)* . . 363

GH. BUZATU, *Războiul secret*, Iaşi, Ed. Junimea, 1973, 276 p. *(I. Saizu)* . 363

Istoria României

Noesis. Travaux du Comité Roumain d'Histoire et de Philosophie des Sciences, I, Bucureşti, Ed. Acad., 1973, 382 p. *(Al. Zub)* . . 364

AUREL RĂDUŢIU, *Incursiuni în istoriografia vieţii sociale*, Cluj, Ed. Dacia, 1973, 201[—202]. p. *(Al. Zub)* 365

Studii şi cercetări de istorie buzoiană, Buzău, 1973, 152 p. *(I. Saizu)* . 366

ILIE MORUŞ ş.a., *Cărturari braşoveni (sec. XV—XX). Ghid bibliografic*, Braşov, 1972, 246 p. *(Al. Zub)* 367

I. D. LĂUDAT şi LENUŢA DRĂGAN, *Dimitrie Cantemir (1673—1723). Bibliografie*, Iaşi, 1973, 138 p. *(Al. Zub)* 368

MARIANA IOVA. *Dimitrie Cantemir, domnitor român şi savant de reputaţie mondială — bibliografie selectivă*, Bucureşti, 1973, 76—77 p. + 54 ilustraţii *(Al. Zub)* 368

MARIN BUCUR, *Istoriografia literară românească de la origini pînă la G. Călinescu*, Bucureşti, Ed. Minerva, 1973, 645[—646] p. *(Al. Zub)* 369

VASILE BOGREA, *Sacra via*, Ed. Dacia, 1973, 351 p. *(Al. Zub)* 370

IOAN MOGA, *Scrieri istorice. 1926—1946*. Ed. Dacia, Cluj, 1973, 357 p. *(Nicolae Edroiu)* 371

MARIO RUFFINI, *Biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino* (traducere din limba italiană de D. D. PANAITESCU şi TITUS PÂRVULESCU), Bucureşti, Ed. Minerva, 1973, 301 p. *(N. Corivan)* . . 373

MARIA PROTASE, *Petru Maior : un ctitor de conştiinţe*, Bucureşti, Ed. Minerva, 1973, 410 [—411] p. *(Al. Zub)* 374

*

Dumitru Berlescu *(Al. Zub)* . 375

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Académie
des Sciences Sociales et Politiques
de la République Socialiste de Roumanie

Annuaire
de l'Institut d'Histoire
et d'Archéologie
„A. D. XENOPOL"

Tome XI, 1974

SOMMAIRE

GH. BUZATU, L'importance de l'insurrection nationale armée antifasciste 1

D. VITCU, L'exploitation du sel en Moldavie jusqu'en 1828 . . . 7

GH. PLATON, Les racines historiques de la révolution roumaine de 1848 37

★

CONST. A. STOIDE, Les agitations politiques en Moldavie au milieu du XVIe siècle 63

D. ŞANDRU, Contributions à l'étude d'une propriété indivise : la communauté de Putreda 93

I. SAIZU, Le problème de la force de travail et du régime du travail en Roumanie de 1922 à 1928 119

J. BENDITER, La situation intérieure dans le troisième Reich d'après les directives de Goebbels 145

VALERIU FLORIN DOBRINESCU, Les étudiants de Jassy durant période du 6 septembre 1940 au 23 août 1944 155

DOCUMENTS

M. VĂTAVU, Un document de Ştefan Ier, prince de Moldavie 167

LEON ŞIMANSCHI et NISTOR CIOCAN, Actes slavons de 1443—1447 relatifs à l'histoire de la Moldavie 173

I. CAPROŞU, Documents moldaves conservés aux archives de Vienne 187

ION I. SOLCANU, Le registre des donateurs du monastère de Solca . 199

NICOS GAIDAGIS, Notices marginales sur de vieux livres concernant l'histoire des Roumains 217

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MISCELANÉES

TAHSIN GEMIL, Une collection importante de documents turcs pour l'histoire des Roumains (1597—1607) 237

TAHSIN GEMIL, Un „yarlîg" du han de Crimée Gazi Ghiray-Bora adressé au prince de Moldavie Aron le Tyran 245

N. STOICESCU, Un aspect des relations politiques de la Valachie et de la Moldavie aux XVIe et XVIIe siècles : le transfert des hauts dignitaires d'une principauté dans l'autre 251

CONST. A. STOIDE, Informations relatives àla médicine et aux médicins en Moldavie dans la seconde moitié du XVIIIe siècle . . 257

AL. ZUB, Cantémir et Kogălniceanu (notes historiographiques) . 261

DIMITRIE J. IONESCU, L'ancien emblème de la ville de Buzău . . . 267

D. CIUREA et M. BORDEIANU, Un spécimen inédit de l'historiographie roumaine à l'époque des Lumières 273

J. DÎRDALĂ, L'écho de révolution de 1821 dans le Nord-Ouest de la Moldavie 277

ADRIAN MACOVEI, Quelques précisions concernant le palais de Ruginoasa 281

COMPTES-RENDUS

Histoire Universelle

Actes de l'Athos. 1. *Actes de Xenophon*, Amsterdam, 1964, 113 p. ; 2. *Actes du Pantocrator*, Amsterdam, 1964, 77 p. ; 3. *Actes d'Esphigménou*, Amsterdam, 1967, 122 p. ; 4. *Actes de Zographou*, Amsterdam, 1969, 213 p. *(Paul Mihail)* 285

Catalogue des documents sur pergament des Archives Centrales historiques de la R.S.S. d'Ukraine de Lwow (1233—1799), Kiev, 1972, 675 p. *(Paul Mihail)* 287

J. B. DUROSELLE, *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*, 5e Edition prolongée jusqu'à 1970, Paris, Dalloz, 1971, 807 p. *(I. Agrigoroaei)* 290

JAQUES DELPERRIE DE BAYAC, *Histoire du Front Populaire*, Paris, Fayard, 1972, 542 p. *(J. Benditer)* 294

MAURICE COUVE DE MURVILLE, *Une politique etrangère 1958—1969*, Paris, Plon, 1971, 500 p. *(Valeriu Florin Dobrinescu)* . . . 295

Histoire de la Roumanie

CONSTANTIN PREDA, *Les monnaies des Geto-Daces*, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1973, 485 p. + 80 planche *(Silvia Teodor)* 297

I. I. RUSSU, *La Dacie et la Pannonie inférieure d'après le diplôme militaire de l'an 123*, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1973, 123 p. + 23 fig. *(N. Gostar)* . 301

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Quelques précisions relatives à une prétendue contribution scientifique Dan G. Teodor) 305

ŞTEFAN S. GOROVEI, *Dragoş et Bogdan, fondateurs de la Moldavie. Problèmes de la création de l'Etat féodal moldave*, Editions Militaires, Bucarest, 1973, 168 p. *(L. Şimanschi)* 309

D. VELCIU, *Miron Costin*, Bucarest, Editions Minerva, 1973, 298 p. *(Const. A. Stoide)* 311

JOSEPH KOVÁCS, *L'abolition des relations féodales en Transylvanie*, Cluj, Editions Dacia, 187 p. *(G. Platon)* 324

Actes judiciaires valaques (1775—1781), Publiés par GH. CRONŢ, AL. CONSTANTINESCU, ANICUŢA POPESCU, THEODORA RĂDULESCU, CONSTANTIN TEGĂNEANU, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1973, XII + 1 064 p. *(Marcel D. Ciucă)* 328

Études et matériaux d'histoire moderne, tome IV (Rédacteurs responsables N. ADANILOAIE et DAN BERINDEI), Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1973, 462 p. *(Adrian Macovei)* 329

Documents publiés avec des notes et un glossaire par G. UNGUREANU, D. IVĂNESCU, VIRGINIA ISAC, Bucarest, Editions Minerva, 1973, 490 p. *(Al. Zub)* 333

G. PLATON, *Le domaine féodal en Moldavie à la veille de la révolution de 1848*, Editions Junimea, Iaşi, 1973, 228 p. *(Corneliu Istrati)* 334

Alexandre Jean Couza. Documents et lettres, publiés par D. IVĂNESCU et VIRGINIE ISAC, Editions Junimea, Iaşi, 1973, XLVII + 407 p. *(G. Platon)* 339

Alexandre Jean Couza — In memoriam (redacteurs responsables L. BOICU, G. PLATON et AL. ZUB), Editions Junimea, Iaşi, 1973, 645 p. *(D. D. Rusu)* 341

Terra Nostra, Recueil de matériaux concernant l'histoire agraire de la Roumanie (rédacteur responsable : EUGEN MEWES), Editions du Ministère de l'Agriculture et de l'Industrie Alimentaire, Bucarest, 486 p. *(D. Şandru)* 346

CONST. BOTEZ, DEM. URMĂ et L. EŞANU, *L'histoire d'une citadelle de la classe ouvrière : Nicolina-Iaşi*, Iaşi, 1972, 492 p. *(C. A. Stoide)* 350

CONSTANTIN DOBROGEANU-GHEREA, *Correspondance*, publiée avec étude introductive et des notes par J. ARDELEANU et N. SORIN, Bucarest, 1972, XXI + 363 p. *(Constantin C. Angelescu)* . . 355

NOTES BIBLIOGRAPHIQUES

Histoire Universelle

Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen. *Bulletin*, XI (1973), nº 1—2, 218 p. *(Paul Mihail)* 361

GEORGE MACAULAY TREVELYAN, *Précis d'histoire de l'Angleterre des origines à nos jours*. Edition française, Paris, Payot, 1972, 517 p. *(N. Corivan)* 362

ARTHUR A. EKIRCH JR., *American Intellectual History : the Developement of the Discipline*, Washington, 1973, 43 p. *(Al. Zub)* 363

G. BUZATU, *La guerre secrète*, Editions Junimea, Iaşi, 1973, 276 p. *(I. Saizu)* 363

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Histoire de la Roumanie

Noesis. Travaux du Comité Roumain d'Histoire et de Philosophie des Sciences, I, Bucureşti, Ed. Acad., 1973, 382 p. *(Al. Zub)* . . 364

AUREL RĂDUŢIU, *Incursions dans l'historiographie de la vie sociale*, Editions Dacia, Cluj, 1973, 202 p. *(Al. Zub)* 365

Études et recherches concernant l'histoire de Buzău, Buzău, 1973, 152 p. *(I. Saizu)* 366

ILIE MORUŞ et aut., *Letrrés brachoviens (XVe—XXe siècle)*, Guide bibliographique, Braşov, 1972, 246 p. *(Al. Zub)* 367

I. D. LĂUDAT et LENUŢA DRĂGAN, *Démètre Cantémir (1673—1723), Bibliographie*, Iaşi, 1973, 138 p. *(Al. Zub)* 368

MARIANA IOVA, *Démètre Cantémir, prince roumain et savant de réputation mondiale — bibliographie selective*, Bucarest, 1973, 76[—77] p. *(Al. Zub)* 368

MARIN BUCUR, *L'historiographie Littéraire roumain des origines jusqu'à G. Călinesco*, Bucarest, 1973, Editions Minerva, 645[—646] p. *(Al. Zub)* 369

VASILE BOGREA, *Sacra via.* Pages littéraires et articles édité par MINEA BORCILĂ et V. M. UNGUREANU, Editions Dacia, Cluj, 1973, 351 p. *(Al. Zub)* 370

IOAN MOGA, *Études d'Histoire (1926—1946)*, publiées par M. DAN et A. RĂDUŢIU, avec une introduction par ŞTEFAN PASCOU, Editions Dacia, Cluj, 1973, 357 p. *(N. Edroiu)* 371

MARIO RUFFINI, *La bibliothèque du stolnic Constantin Cantacuzino* (traduit de l'italien par D. D. PANAITESCU et TITUS PÂRVULESCU), Editions Minerva, Bucarest, 1973, 1973, 301 p. *(N. Corivan)* 373

MARIA PROTASE, *Petru Maior: un fondateur des consciences*, Editions Minerva, Bucarest, 1973, 410—411 p. *(Al. Zub)* . . . 374

*

Dumitru Berlescu *(Al. Zub)* . . . 375

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

IMPORTANȚA INSURECȚIEI NAȚIONALE ANTIFASCISTE ARMATE

de

GH. BUZATU

Declanșarea insurecției naționale antifasciste armate în România, soldată cu răsturnarea dictaturii militare fasciste antonesciene, ieșirea țării din tabăra axistă și întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste și a Ungariei horthyste, a fost considerată, din primul moment, ca una dintre cotiturile hotăritoare ale celui de-al doilea război mondial. Comentariile și opiniile emise atunci de către posturile de radio sau de către marile cotidiene străine cu privire la însemnătatea pasului României sînt prea bine cunoscute pentru a insista asupra lor; de aceea, vom spicui doar numai unele aprecieri.

După ziarul „France libre" (din 28. 8. 1944), trecerea României de partea Națiunilor Unite a marcat „unul din factorii decisivi ai războiului". *În emisiunile sale din 24. 8. 1944, postul de radio Londra a considerat că* „fapta României... va grăbi sfîrșitul războiului" [1] *și că efectele ei militare erau* „incalculabile" [2]. *Concomitent, postul de radio nord-american pentru Europa găsea că gestul României* „constituie un act senzațional care urmează să aibă efecte imediate și de mare amploare" [3]. *La 25. 8. 1944, ziarul „New York Times" includea decizia României în rîndul* „celor mai hotărîtoare evenimente ale întregului război", *pentru ca peste numai trei zile „Pravda" să concluzioneze, cu deplin temei:* „... Importanța ieșirii României din Axă depășește cadrul României. Presa străină are dreptate să spună că aceasta înseamnă prăbușirea întregului sistem de apărare german din Balcani".

Nu este cazul, credem, să citățm alte și alte exemple elocvente. Comunicarea noastră nu-și propune, așa după cum rezultă și din titlu, să reflecte largul ecou internațional al actului de la 23 August 1944, ci vrea să abordeze o temă mai specioasă, și anume aceea referitoare la modul

[1] Cf. Arh. St. București, fond Ministerul Propagandei Naționale (buletine radio-informative), dosar 245/1944, f. 206.
[2] *Ibidem*, f. 224—225.
[3] *Ibidem*, f. 217.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în care sînt judecate consecințele evenimentelor din România pentru desfășurarea generală a celui de-al doilea război mondial *în istoriografia străină. Purcedînd la examinarea subiectului anunțat, este de la sine înțeles că nu avem în vedere* întreaga istoriografie străină *consacrată problemei. După calcule cu totul recente, în prezent în lume apar anual circa 15—20 000 studii și cărți privind istoria ultimei conflagrații mondiale; față de o atare situație, sîntem siliți să recunoaștem că nu numaidecît parcurgerea, ci fie și catalogarea acestei imense literaturi reprezintă o activitate posibilă mai degrabă pentru creierul electronic. De aceea, vom limita aria investițiilor noastre numai* la unele *dintre lucrările considerate (și realmente) fundamentale ale istoriografiei mondiale a problemei.*

*

Lucrarea Istoria celui de al doilea război mondial, *datorată lui Kurt von Tippelskirch, se înscrie — după mai bine de două decenii de la apariție (Bonn, 1951) — ca una dintre cărțile clasice ale istoriografiei războiului. Reeditată sau tradusă în numeroase limbi, cartea lui von Tippelskirch prezintă punctul de vedere german asupra desfășurării operațiunilor militare dintre 1939 și 1945; dealtfel, autorul însuși, ca general, a comandat diverse unități hitleriste pe teatrele de război, iar între 1939 și 1942 a îndrumat serviciul de spionaj al* O.K.H. *Referitor la evenimentele din 1944, von Tippelskirch formulează interesante comentarii, care, în ultimă instanță, evidențiază suficient importanța izbucnirii insurecției la București*[4]. *După ce insistă asupra ofensivei victorioase declanșată la 20 august 1944 pe frontul Iași—Chișinău de către Armata Roșie, autorul ajunge la momentul întoarcerii armelor de către România contra Reichului nazist. După opinia sa, acțiunea României a fost extrem de păgubitoare pentru Germania în general, pentru trupele hitleriste din Moldova îndeosebi. Ca urmare a ieșirii românilor din tabăra axistă notează Tippelskirch, — „frontul [hitlerist]* — n. ns.) *s-a prăbușit, totul s-a transformat în haos. Pretutindeni unde frontul era ținut de armatele române, el a fost deschis și rușii s-au putut mișca liberi . . .“* [5]. *Iar în continuare: „Armatele inamicului (U.R.S.S. — n.ns.) se rostogoleau ca valuri uriașe și înghițeau din toate părțile forțele germane. Orice conducere centralizată (de către nemți — n. ns.) a operațiilor militare a încetat, spatele a fost rupt“* [6]. *În consecință, Armatele 6 și 8 germane s-au retras peste Carpați în mare grabă. Ar mai fi de reținut remarca lui von Tippelskirch că pierderea de către Hitler, curînd după 23 August 1944, a zonei petrolifere Ploiești a constituit „cea mai puternică lovitură“ economică pentru Germania*[7]. *Și această observație este*

[4] Cf. Kurt von Tippelskirch, *Istoriia vtoroi mirovoi voinî*, Moskva, 1956. p. 460—466.

[5] *Ibidem*, p. 463.

[6] *Ibidem.*

[7] *Ibidem*, p. 464.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

perfect justificată ; ca urmare a evenimentelor survenite în România, Reichul va fi lipsit, într-adevăr, pînă la sfîrșitul conflictului de cea mai importantă sursă de aprovizionare cu combustibil lichid — produs absolut indispensabil pentru purtarea războiului modern.

Aici este locul să relevăm că remarca lui von Tippelskirch referitoare la paguba imensă suferită de Germania prin pierderea petrolului românesc coincide cu punctul de vedere exprimat într-o altă lucrare reprezentativă a istoriografiei războiului, elaborată de un grup de foști generali germani Războiul mondial 1939—1945 *(prima ediție Stuttgart, 1957)* [8]. *În volumul respectiv se precizează că, după 23 August 1944, trupele hitleriste din România s-au aflat dintr-o dată într-o situație extrem de grea* [9] *și că pierderea regiunii petrolifere de pe Valea Prahovei a reprezentat din punctul de vedere al economiei de război cea mai grea și, se poate spune, cea mai hotărîtoare lovitură pentru Germania"* [10].

Cunoscutul și apreciatul istoric francez Henri Michel consacră, într-una din cele mai izbutite sinteze mondiale ale conflagrației dintre 1939 și 1945, două pagini evenimentelor petrecute în România în anul 1944. Deși limitează în mod eronat actul insurecțional la o simplă „revoluție de palat" [11], *Michel este de acord că, în urma trecerii României de partea Națiunilor Unite, situația trupelor germane din România „a devenit critică"* [12] *și că, în același timp, Armata Roșie a avut posibilitatea să acționeze în condiții mai bune. În atari împrejurări, generalii Malinovski și Tolbuhin, comandanții Fronturilor 2 și 3 ucrainene, au putut înfăptui în zona Iași — Chișinău, una dintre manevrele „cele mai reușite din cursul războiului"* [13].

În domeniul istoriei militare a conflictului dintre 1939 și 1945, lucrările lui Sir B. H. Liddell Hart au reprezentat întotdeauna o autoritate în materie. Istoricul britanic, el însuși militar de profesie, a fost — după cum s-a observat cu atîta farmec — „căpitanul care i-a învățat pe generali" prin scrierile sale de tactică și strategie. În ultima și cea mai reprezentativă lucrare a sa — Istoria celui de-al doilea război mondial *—, Liddell Hart insistă și asupra faptelor de pe teritoriul României din anul 1944. Astfel, el vorbește inițial în termeni elogioși despre ofensiva Fronturilor 2 și 3 ucrainene declanșată la 20 august 1944* [14], *recunoscînd însă mai departe că avansul rapid al Armatei Roșii a fost considerabil înlocuit de „confuzia generală" ce a domnit pe frontul german în urma cotiturii de la 23 August. Liddell Hart consemnează chiar că, dacă nu ar fi intervenit evenimentele de la București, tancurile sovietice nu ar fi acoperit în 12 zile distanța de 250 de mile și, în alte șase zile,*

---

[8] Cf. *Mirovaia voina. 1939—1945 godi*, Moskva, 1957.

[9] *Ibidem*, p. 247.

[10] *Ibidem*, p. 248.

[11] Cf. Henri Michel, *La Seconde Guerre mondiale*, II, Paris, P.U.F., 1969, p. 209.

[12] *Ibidem.*

[13] *Ibidem.*

[14] B. H. Liddell Hart, *History of the Second World War*, London, Cassel, 1971, p. 584—585.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

încă 200 de mile, pentru a ajunge, mult mai repede decît prevedea programul stabilit, la graniţa iugoslavă, în zona Turnu Severin [15]. *În condiţiile semnalate — apreciază Liddell Hart — Armata a 6-a germană a suferit un dezastru cu nimic mai prejos ca în 1942/1943 la Stalingrad* [16]. *Istoricul britanic mai relevă că ieşirea României din Axă a silit Bulgaria să ceară pace Naţiunilor Unite* [17].

Pînă acum, ne-am referit la opiniile exprimate de către istorici sau teoreticieni militari burghezi. Nu ne îndoim că nu este deloc lipsit de interes să cunoaştem şi punctul de vedere al unor specialişti marxişti de peste hotare în privinţa rolului actului de la 23 August 1944 în desfăşurarea ultimei conflagraţii mondiale. În prezenta comunicare, ne propunem să ne oprim doar asupra celei mai cunoscute contribuţii marxiste închinată războiului — lucrarea oficială sovietică Istoria Marelui Război pentru Apărarea Patriei, 1941—1945 *(6 vol.). Evenimentele întîmplate în ţara noastră în vara anului 1944 sînt expuse în capitolul 9 (din vol. 4), intitulat* „Distrugerea grupului de arme „Ucraina de Sud" [18]. *Pentru tema noastră, prezintă cel mai mare interes primele patru subcapitole în care sînt abordate următoarele aspecte (în ordine):*

— *România în ajunul lui 23 August 1944;*
— *Pregătirea operaţiei din zona Iaşi—Chişinău;*
— *Desfăşurarea operaţiei Iaşi—Chişinău;*
— *Insurecţia antifascistă din România;*
— *Acţiunile Armatei Roşii în zonele centrală şi vestică ale României.*

Trebuie să mărturisim, dintru început, că nu ne putem ascunde o anumită surprindere faţă de modul cum este tratată materia. Astfel, insurecţia armată este examinată după subcapitolele privind pregătirea operaţiei Iaşi—Chişinău şi ofensiva trupelor sovietice pînă la Bucureşti (31 august 1944). Se poate, în acest mod, crea impresia — cu nimic justificată — că avansul rapid al Armatei Roşii spre inima României nu a avut prea mult (dacă nu, deloc) legătură cu faptele de la 23 August! O afirmaţie, întîlnită abia în subcapitolul 4, referitoare la aceea că după 23 August în România s-au creat condiţii pe „deplin favorabile" pentru acţiunea Armatei Roşii [19], *este — în această situaţie — insuficientă şi tardivă. În ciuda deficienţei semnalate, nu putem să nu recunoaştem însă că în lucrarea sovietică analizată sînt cuprinse* cele mai bogate *ştiri apărute în vreo carte străină privitoare la evoluţia operaţiunilor militare pe teritoriul României în 1944* [20]*; în lucrare se întîlnesc, totodată,*

---

[15] B. H. Liddel Hart, *History of the Second World War*, p. 585.
[16] *Ibidem.*
[17] *Ibidem.*
[18] Cf. *Istoriia Velikoi Otecestvennoi voinî Sovestkogo Soiuza 1941—1945 g.g.*, t. 4, Moskva, 1962, p. 254—294.
[19] *Ibidem*, p. 280.
[20] A se compara însă cu Hans Kissel, *Die Katastrophe in Rumänien 1944.* Darmstadt, Wehr und Wissen Verlagsgesellschaft, 1964.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

considerații pertinente despre Rezistența română, despre eroismul poporului nostru în timpul insurecției și al războiului antifascist ce i-a succedat. Atragem atenția, în mod deosebit, asupra celor spuse la p. 258, cum că guvernul sovietic „nu a avut cunoștință de preparativele făcute în România în vederea insurecției armate" [21].

•

În rîndurile precedente, am expus opiniile unor istorici străini asupra însemnătății actului de la 23 August 1944 pentru desfășurarea ultimei faze a războiului. Aceste păreri, care cuprind multe recunoașteri și puține negări, sînt din cele mai interesante și ele nu trebuie să rămînă necunoscute niciunui pasionat al istoriei românilor. Pentru cititorii noștri se mai ridică, desigur, o chestiune ! Cunoscînd punctele de vedere ale unor reputați istorici străini, ei pot foarte bine să se întrebe care este punctul de vedere al autorului asupra problemei în discuție ? Fără a intra în detalii (nu de teama dificultății materiei abordate) se impune să precizăm — ca unul care am cercetat problema în discuție — următoarele :

Insurecția armată din August 1944 a fost un act curat românesc ; ea a reprezentat punctul culminant al Rezistenței antifasciste de la noi ; pregătirea și declanșarea ei a incumbat unor largi forțe patriotice, sub conducerea P.C.R. ; după izbucnire, prin programul și prin faptul participării armatei și a întregului popor român, insurecția a căpătat un caracter antifascist, național și armat. *Pentru pregătirea și desfășurarea victorioasă a insurecției, forțele patriotice din țară au ținut cont de succesele repurtate pe front de trupele aliate (îndeosebi de către cele sovietice), ca și de eșecurile forțelor germane.*

În desfășurarea celui de-al doilea război mondial, rolul insurecției din August 1944 nu poate fi în nici un fel subestimat. Cotitură marcantă *în războiul general, insurecția a reprezentat* cotitura cotiturilor *pentru ostilitățile din SE Europei. Practic, după trecerea României de partea Aliaților, Hitler a pierdut Balcanii, importantă platformă strategică și sursă de materii prime. Pierderea SE european a coincins cu retragerea Wehrmachtului în Vest. Astfel, simultan, drumul către însăși inima Reichului era deschis. Privită din această perspectivă, insurecția română a însemnat — e drept, la aproape trei luni distanță — corolarul debarcării aliate în Normandia. Ceea ce, pentru desfășurarea celui de-al doilea război mondial, trebuie să recunoaștem că nu a reprezentat puțin lucru !*

[21] Cf. *Istoria . . .*, tom. 4, p. 258.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

EXPLOATAREA SĂRII ÎN MOLDOVA PÎNĂ LA 1828

DE

D. VITCU

Cînd și unde vor fi fost descoperite de către om calitățile primare ale sării este încă greu de precizat ; și dacă aceste „descoperiri" au fost rezultatul unor căutări conștiente ori întîmplătoare, faptul ni se pare discutabil. Cert este că odată cunoscută cea dintîi calitate a ei, cea nutritivă, sarea a dobîndit o prețuire cu mult superioară altor alimente, comparabilă doar cu cea a elementelor primordiale ale vieții : pămîntul, apa, aerul. Iar această prețuire nu numai că n-a fost diminuată odată cu scurgerea timpului, dar, dimpotrivă, a și fost amplificată pe măsură ce omul a sesizat polivalența acestui mineral. Civilizațiile vechi, ca și cele noi, dealtminteri, au beneficiat și, respectiv, beneficiază de existența unei bogății naturale inestimabile, apreciind-o, fiecare în parte, în termeni care rareori n-au cunoscut superlativul.

Pentru societatea românească, în general, și cea moldovenească, în special, problema exploatării rezervelor saline cunoscute deja cu multe secole în urmă a stat în permanență sub cumpăna condițiilor istorice, a posibilităților de valorificare a sării, atît pe piața internă, cît și pe cea externă. Avuție „sigură și productivă", sarea exploatată în Moldova nu numai că a acoperit întotdeauna necesarul de consum reclamat în diferite etape ale evoluției societății, dar a și asigurat stabilitatea și prosperitatea unei ramuri economice — comerțul intern și de export — și, implicit, a unei surse de venit, care, laolaltă, au exercitat o influență binefăcătoare și de netăgăduit asupra propășirii generale. În cele ce urmează ne propunem ca, pe temeiul unor informații documentare mai puțin sau deloc cunoscute, să stăruim asupra evoluției istorice a acestei ramuri de producție în Moldova, de la cele dintîi mențiuni scrise și pînă la începutul secolului trecut, respectiv pînă la trecerea veniturilor ocnelor în categoria veniturilor bugetare ale statului (25 aprilie 1828).

*

Faptul că în preajma Trotușului, ca și în Vrancea dealtfel, masivul de sare răzbate pînă la suprafața solului a îngăduit depistarea și, implicit, exploatarea acestui mineral din cele mai vechi timpuri de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

către locuitorii băștinași. Și dacă exploatările saline de suprafață de pe valea Trotușului și din munții Vrancei au cunoscut, fiecare, o evoluție istorică distinctă, incomparabilă chiar, acest lucru se datorește condițiilor naturale și poziției geografice mult mai favorabile celor dintîi. Astfel, spre deosebire de mediul arid vrîncean, depresiunea Trotușului se numără printre locurile propice apariției și dezvoltării vieții omenești din cele mai îndepărtate perioade ale orînduirii comunei primitive [1]. Mai tîrziu, această vale avea să constituie drumul cel mai scurt de legătură între Transilvania și gurile Dunării, cale pe care dacii din interiorul lanțului carpatic obișnuiau să o străbată spre regiunile bogate din răsărit și invers [2].

Cînd va fi fost început procesul de exploatare sistematică a sării în Moldova este încă greu de stabilit. Documente istorice sau măcar arheologice în acest sens ne lipsesc. Abia pentru a doua jumătate a secolului al XIV-lea, sînt invocate, ipotetic, într-o recentă lucrare, cîteva mențiuni relative la exploatarea organizată a sării în Moldova în vederea comercializării produsului [3]. Este însă lipsit de orice îndoială că de la primele începuturi ale amintitului proces și pînă la cele dintîi referințe documentare s-au scurs multe secole. Dacă, de pildă, dacii cunoșteau, încă înainte de instituirea stăpînirii romane, calitățile nutritive ale sării, folosind-o ca articol de comerț [4], este de presupus că bogatele masive de sare aflate la suprafață în preajma Trotușului nu le-au rămas necunoscute și, firește, nevalorificate, de vreme ce nu numai trecerea pe aici dar și prezența lor în Moldova sînt fapte deja verificate. De asemenea, dacă cuceritorii Daciei, romanii, au acordat o asemenea importanță sării încît au făcut din exploatarea ei un privilegiu imperial — extinzînd acest drept și în provinciile nou cucerite, cu începere, se pare, din vremea celui de al patrulea împărat al Romei, Ancus Marcius [5] — și au arendat, în noua provincie, venitul pășunilor și al salinelor unui întreprinzător special („conductor pascui, salinarum et comercii"), cu siguranță că și în afara hotarelor imperiului, implicit în Moldova, sarea era la aceeași dată — într-o măsură — prețuită.

Pentru epoca simbiozei romano-slave, exploatarea mineralului în Moldova, ca și în celelalte provincii românești, poate fi presupusă și susținută pe cale filo-lingvistică. Termenul „ocnă", de exemplu, încetățenit la noi în secolele ulterioare și conservat pînă astăzi, își are originea în slavonescul *„okna"*, păstrîndu-i intactă valoarea semantică.

De asemenea, cele dintîi mărturii scrise — datînd din secolul al IX-lea — referitoare la exploatarea sării în Transilvania și Maramureș și

[1] C. Matasă, *Așezarea eneolitică Cucuteni B de la Tg. Ocna-Podei*, în *Arheologia Moldovei*, vol. II—III, București, 1964, p. 11.

[2] V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1923, p. 174—175.

[3] Nicolae Maghiar, Ștefan Olteanu, *Din istoria meritului în România*, București, Editura științifică, 1970, p. 117.

[4] Gr. Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, București, 1880, p. 50.

[5] C. Broșteanu, *Salinele noastre*, București, 1901, p. 19—20.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la comercializarea acesteia în afara hotarelor [6], permit — fie și prin simplă analogie — formularea unor ipoteze legate de existența exploatărilor saline și în afara lanțului carpatic, acolo unde condițiile naturale erau propice și, mai ales, acolo unde acestea includeau căi de acces înspre și dinspre Transilvania. Judecată astfel, valea Trotușului, cu rezervele saline din preajmă-i, nu poate rămîne în afara acestei supoziții. Probabil însă că sarea exploatată aici servea doar necesităților locale.

Abia după constituirea statelor feudale românești se poate vorbi cu mai multă siguranță nu numai despre exploatarea sării în Moldova, dar și de comercializarea ei, ceea ce presupune o continuitate a procesului primar. Sarea din Moldova și Țara Românească era, către sfîrșitul secolului al XIV-lea, importată în Imperiul Bizantin. Un itinerariu grec din acea vreme pomenea mai multe localități de la gurile Dunării, între care „Moncastro, un oraș ce se află într-un golf unde merg vasele și încarcă sare" [7]. Un alt act, redactat la Chilia, în anii 1360—1361, de către notarul genovez Di Podenzzolo, amintește de un oarecare Lombarto Bustarino, din acel oraș, implicat într-o afacere de negoț cu sare încărcată la Chilia. Potrivit aprecierilor, valoarea sării încărcată la Chilia, consemnată în cele cîteva acte asociate, se ridica la circa 9 somi de argint [8]. După toate probabilitățile această sare provenea din ocnele de la Trotuș și poate și din exploatările salifere de pe coasta dobrogeană de est (Tuzla), dar evoluția ulterioară a acestora din urmă le situează totuși pe un plan secundar ca importanță. Mai curînd sarea menționată în tratatul încheiat între negustorii genovezi și despotul Dobrogei, Ivanco, în anul 1387 [9], poate să fi avut această ultimă proveniență.

Valorificînd tradiția orală, în lipsa documentelor autentice, unul dintre mineralogii cei mai competenți din prima jumătate a secolului trecut, Carol Mihalic de Hodocin, afirma că, înainte de a se fi exploatat sarea la Tg. Ocna, moldovenii și-ar fi procurat-o dintr-o „sarniță" aflată în Basarabia (la Ocnița), între localitățile Movilău și Briceni. Geologic, prezența sării în acel punct a fost deja dovedită, iar abandonarea „sarniței" s-ar fi impus, după Hodocin, datorită invaziei („încurgerii și stîrpirile") tătarilor [10]. Desigur, nu este exclus ca sarea să se fi extras în vechime și de la locul mai sus indicat dar ni se pare mai puțin posibil ca locui-

[6] Vezi V. Motogna, *Ocnele de sare din Transilvania și istoria medievală a Românilor*, în „Studii și cercetări de istorie", Cluj, 1945, p. 137 ; Al. Doboși, *Exploatarea ocnelor de sare din Transilvania*, în „Studii și cercetări de istorie medie", București, 1951, p. 126.

[7] Petre S. Năsturel, *Așezarea orașului Vicina și țărmul de apus al Mării Negre în lumina unui portulan grec*, în „Studii și cercetări de istorie veche", tom. VIII, nr. 1—4, București, 1957, p. 297.

[8] Cf. N. Maghiar și Șt. Olteanu, *op. cit.*, p. 117—118.

[9] *Documente privind Istoria României, B. Moldova*, veac. XIV—XV, vol. I, București, 1954, p. 37.

[10] Mihalic de Hodocin, *Sarnițele sau ocnele Moldovei*, în „Calendar pentru români", 1849, p. 15 ; Theodor Burada, *Despre crestăturile șalgăilor pe droburile de sare*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie", an. III, vol. V, București, 1885, p. 173.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

torii întregii Moldove, deci și cei din zona subcarpatică, să și-o fi procurat *numai* de la Ocnița și deci să nu fi valorificat rezervele saline atît de bogate și la îndemînă ca cele de la Trotuș.

Concludent, în privința vechimii, locului și importanței exploatărilor organizate a sării în Moldova ni se pare faptul că în preajma celui mai mare depozit natural a luat ființă și s-a dezvoltat, încă din secolul al XIV-lea, o așezare cu caracter urban, tîrgul Trotuș. Deși cea dintîi mențiune documentară a localității datează din anul 1408 — cînd în privilegiul comercial acordat de Alexandru cel Bun negustorilor lioveni era amintit Trotușul, ca loc de vamă — se înțelege că la acea dată avea deja un trecut. Și cu toate că nu i se spunea tîrg, avea cu siguranță această calitate fiind punct vamal și reședință a ținutului cu același nume, unul dintre ținuturile vechi ale Moldovei, constituite în a doua jumătate a secolului al XIV-lea [11]. La 1466 Trotușul era considerat „oraș" într-o însemnare efectuată pe o copie a traducerii bibliei în limba maghiară, copie făcută aici de către ungurii husiți refugiați în Moldova [12]. Așezarea acestora la Trotuș a fost pusă în legătură cu prezența tot aici a unei puternice colonii ungurești, descendenți ai celor ce trecuseră peste Carpați încă din prima jumătate a secolului al XIII-lea [13], și care, cunoscînd bine arta mineritului și beneficiind de condiții favorabile, au practicat și au contribuit la răspîndirea acestui meșteșug printre localnici. Dealtfel, s-a și acreditat ideea că „cei ce au început a scoate sarea de la ocnă (Tg. Ocna = n.n.) și de pe Oituz au fost străinii din Transilvania" [14]. Fără a diminua contribuția meșteșugarilor transilvăneni la extinderea și intensificarea procesului de exploatare a sării în Moldova, considerăm totuși că băștinașii puteau fi mai puțin inițiați, dar nu străini de meșteșugul mineritului. Altminteri ar fi greu de explicat cum încă de timpuriu găsim pe moldoveni organizînd exploatarea ocnelor de sare.

Trotușul a fost, după părerea noastră, sediul celor mai vechi și celor mai puternice exploatări *organizate* a sării în Moldova, începînd din secolul al XIV-lea și pînă către sfîrșitul secolului al XVII-lea, cînd avea să cedeze întîietatea Tîrgului Ocna. Deși s-a afirmat — într-una din monografiile consacrate salinelor de la Tg. Ocna [15] — că o altă localitate, Grozești, a precedat Trotușului ca reședință a administrației (cămărășiei) ocnelor de sare pînă în vremea lui Ștefan cel Mare, totuși documentele timpului, verificate de noi, nu confirmă acest lucru. Exploatarea sării la Grozești — localitate aflată pe valea Oituzului, în preajma drumului

[11] Constantin C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene*, București, Editura Academiei, 1967, p. 307—308.

[12] *Ibidem*.

[13] *Ibidem*, p. 309.

[14] *Chestia domeniului Tîrgului Ocna*, București, 1900, p. 39.

[15] A. Nemeșiu, în *Monografia salinei Tg. Ocna. Studiu geologic și tehnic*, 1943, p. 11, fără a indica sursa documentară, spune că: „Se știe cu preciziune că în timpul lui Ștefan cel Mare logofătul Iancu Trotușanu, cămăraș al ocnelor, a mutat reședința administrației de la Grozești la Tg. Trotuș, care era orășel de vamă cu Ardealul [...]. S-a mutat atunci și exploatarea sării de la Grozești la Gura Slănicului (azi suburbie a orașului Tg. Ocna) și mai tîrziu pe malul stîng al Trotușului, pe dealul „Fețele Tîrgului".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de legătură cu Transilvania — poate să fi fost o realitate cu mult înainte ca Trotușul să fi devenit punct vamal și reședință de ținut. Dar odată cu înființarea acestuia și cu dobîndirea amintitelor funcții, ni se pare puțin probabil ca tîrgul să nu fi cumulat și funcția de reședință a administrației ocnelor. O primă dovadă în acest sens este și faptul că cei mai vechi întreprinzători, pînă astăzi cunoscuți, ai exploatării sării în Moldova au fost *„ocolașii de Trotuș"* — numire ce ar fi avut-o cei dintîi mineri ce au întreprins lucrarea ocnelor pe socoteala lor" [16]. Cînd au abandonat acești „ocolași" vechea manieră de exploatare (profilată doar pe acoperirea necesităților locale de consum) și au început exploatarea organizată a rezervelor de sare în vederea comercializării ei și însușirii profitului este greu de stabilit cu precizie din lipsă de informații. Se pare totuși că din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, cînd statul feudal constituit își avea deja un aparat administrativ organizat, cînd și ținutul [17] și localitatea Trotuș au împrumutat, probabil, numele acelor „ocolași".

Exploatarea sării pe bazele lărgite impuse de aceste așa-zise „societăți particulare" (ocolașii de Trotuș) a continuat și în secolul următor dar nu fără urmări notabile. Veniturile realizate de întreprinzători au atras, în scurtă vreme, atenția domniei, care, a preluat în seamă-i, probabil de la începutul secolului al XV-lea, întregul proces de exploatare a ocnelor, implicit beneficiile rezultate. Dealtfel, tîrgul Trotuș, împărtășind soarta celorlalte tîrguri, orașe și cetăți ale țării, a ajuns — nu mult după constituirea statului feudal Moldova — proprietate domnească, mai întîi locurile libere, neocupate, apoi chiar și cele populate [18]. Printr-un document de la jumătatea secolului al XV-lea, provenind din cancelaria lui Alexandru II voievod (Alexandrel), era consfințită și întărită o danie *mai veche* (obroc) mănăstirii Moldovița, constînd în : scutirea a trei care de orice fel de taxe „pe la toate bălțile și iezerele și la toate vămile și *la toate ocnele de sare,* oriunde vor încărca în aceste trei care, sau pește, sau sare, sau miere sau alte tîrgurieli" [19]. Or, „obrocul" din sare și celelalte produse presupunea deja stăpînirea efectivă, nu numai nominală, asupra ocnelor, de către puterea centrală.

La începutul secolului al XVI-lea, în 1502, Ștefan cel Mare întărea un privilegiu acordat anterior ctitoriei sale de la Putna, anume „să aibă în fiecare an de la *ocna noastră de la Trotuș* cîte o sută cincizeci de drobi de sare" [20]. Acest privilegiu, reînnoit apoi, fie de însuși (22 fe-

[16] Alecu Obreja, *Ocnele Moldovei,* în N. Șuțu, *Notiții statistice asupra Moldovei,* Iași, 1852, p. 149.

[17] Ținutul Trotuș îl întîlnim invocat într-un uric de întărîtură (păstrat în copie) de la Iuga voievod, din anul 1398 (Arh. St. București, Mss. 657, p. 75).

[18] *Chestia domeniului Tg. Ocna,* p. 39. În același loc se afirmă că „proprietatea domnului Moldovei pe aceste locuri a fost mai temeinică de la 6983 (1475) încoace, de cînd a trecut în a sa stăpînire de fapt acea regiune" (p. 40).

[19] *Documente privind Istoria României, A. Moldova,* veac. XIV—XV, vol. I, București, 1954, p. 267.

[20] *Ibidem,* A. Moldova, veac. XVI, vol. I, p. 27.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bruarie 1503)[21], fie de urmași[22], atestă fără putință de tăgadă, pe de o parte, că principala exploatare salină din Moldova se afla în preajma Trotușului și, pe de alta, că de producția acesteia dispunea domnia în calitate de stăpînă absolută a locului.

Incontestabil, alături de aceste depozite centrale de sare, exploatate în mod organizat de către autoritatea centrală prin slujitorii ei, se mai extrăgea sare pentru nevoile de consum ale populației de către locuitorii satelor în raza cărora se aflau zăcăminte aflorate la suprafață. Unul dintre străinii trecători în prima jumătate a secolului al XVI-lea prin Țara Românească și Moldova, impresionat de ceea ce văzuse în aceste țări, nota că aici „sînt munți de sare pe care locuitorii îi taie așa cum se taie pietrele în cariere“ [23]. Mărturiile documentare de mai tîrziu și însemnările altor călători sau misionari, în trecere prin Moldova, localizează chiar centrele mai importante de acest fel.

În afara Grozeștilor, unde sarea aflîndu-se la suprafață se putea lesne exploata prin atacul direct asupra zăcămîntului, un depozit salin se pare că adăpostea dealurile Hîrlăului, a cărui exploatare acoperea, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, necesarul de consum pentru locuitorii satelor Șipotele și Toporăuții ale mănăstirii Barnovschi din Iași [24].

Un călător englez ce ne-a vizitat țara în vremea lui Vasile Lupu (la 1652), Robert Bargrave, stăruia asupra depozitelor de sare „împietrită“ aflătoare în împrejurimile satului Ibănești de la ținutul Dorohoi, afirmînd că sarea extrasă din dealurile Ibăneștilor constituia un articol de export în Turcia. Cele cîteva detalii pe care ni le furnizează Bargrave sînt demne de reconsiderație : „sarea <de la Ibănești> este tăiată în bucăți de două sau trei picioare. În bucăți pare neagră, oarecum îngrasioasă, dar cînd este pisată este cu mult cea mai bună pe care am văzut-o sau am gustat-o vreodată“ [25].

Din însemnările făcute prin anii 1709—1714 de către Erasm Henric Schneider de Weismantel, aflăm că orizonturi de sare la suprafață se găseau și în preajma Focșanilor. „În dosul caselor — arăta el — este pe acolo atîta sare de-și poate tăia orice sătean cu toporul“ [26]. Se știe că acesta avusese prilejul de a vedea și minele de sare de la Trotuș și de la Grozești, încît o confuzie de locuri pare să fi fost exclusă. Este posibil doar ca referințele sale să fi privit și așezările rurale din partea de apus a Focșanilor, situate la poalele munților Vrancei, unde rezer-

[21] *Documente privind Istoria României, A., Moldova,* veac XVI. vol. I, p. 29.

[22] La 21 august 1520 Ștefăniță voievod confirma vechile privilegii acordate mănăstirii Putna de către înaintași, printre care menționa și pe cel de la Ștefan cel Mare „pentru sarea de la ocne“, *ibidem,* p. 171.

[23] N. Maghiar, Șt. Olteanu, *op. cit.,* p. 132.

[24] Arh. St. București, fond Mănăstirea Barnovschi, I 4, orig. slav.

[25] Fr. Babinger, *Robert Bargrave, un voyageur anglais dans le pays roumains du temps de Basile Lupu (1652),* în „Anal. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.“, s. III, tom. XVII (1935—1936), p. 141—189.

[26] N. Iorga, *O nouă descriere a Moldovei în secolul al XVIII-lea de un suedez,* în „Revista istorică“, an. XVI, nr. 1—3, 1930, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vele naturale erau, într-adevăr, evidente pentru oricine ar fi străbătut acele locuri.

Printr-un sondaj efectuat la începutul secolului trecut (1809), în același ținut al Vrancei, s-a constatat că la locul numit Valea Sării existau rezerve însemnate de mineral la o adîncime de patru pînă la șase stînjeni (1 stînjen = 2,23 m.). Calitativ, sarea de la suprafață prezenta multe impurități, dar se spera că la adîncime să fi fost satisfăcătoare. Rezerve de sare au fost semnalate și la locurile numite Poduri, Munteori și Irești, unde subsolul conținea atîtea zăcăminte „încît au ieșit și la fața pămîntului“ [27]. Numai că impracticabilitatea căilor de acces spre acele locuri, poziția lor geografică, n-au permis exploatarea sistematică a terenurilor salifere din Vrancea, unde „numai pe jos sau călare poate să treacă cineva în starea de acum“ (1810=n.n.) [28].

Desigur, în afara celor amintite, vor mai fi fost și alte locuri de unde locuitorii Moldovei își puteau procura direct, în schimbul unei contribuții numită *sărărit* sau *solărit* [29], sarea necesară consumului casnic. Ne referim, în primul rînd, la localitățile situate în zona muntoasă a fostelor ținuturi Neamț și Suceava — de unde avem dovezi mai tîrzii de existență a „malurilor de sare“ și a slatinelor — și, apoi, la cele din sudul Basarabiei, care au valorificat de timpuriu atît „sărăturile“ de suprafață cît și sarea marină. Centru mai important era Akermanul, în împrejurimile căruia numeroasele iezere existente dădeau la iveală, în vremurile secetoase mai ales, sarea cristalizată după retragerea apelor [30]. Exploatarea tuturor acestora a urmat însă, în cursul veacurilor, linia tradițională, simplă, impusă în faza inițială : așa numita *formă populară* [31] de exploatare s-a menținut neschimbată din punct de vedere al tehnicității, chiar dacă regimul juridic al locurilor afectate sau al beneficiarilor s-a modificat cu timpul.

O cu totul altă evoluție au cunoscut exploatările saline de la Trotuș (și apoi Tg. Ocna) după preluarea lor de către domnie. Participînd direct — alături de alte surse de venit ca : produsul vămilor, văcăritul, cunița, goștina, desetina, pogonăritul, vădrăritul, humăritul, tutunăritul, cornăritul și banii steagului [32] — la înavuțirea cămării domnești, venitul ocnelor a preocupat în mod deosebit și permanent pe beneficiari. Această preocupare este pe deplin justificată dacă se are in vedere bogăția rezervelor saline ale Moldovei și importanța mereu sporită pe care a dobîndit-o acest zăcămînt odată cu lărgirea continuă a pieții sale

[27] T. G. Bulat, *Ocnele de sare din Moldova. Organizația și producția lor în 1810*, în „Arhivele Basarabiei“, an. X, nr. 1—4, 1938. p. 126.

[28] *Ibidem.*

[29] *Uricariul*, vol. V, Iași, 1862, p. 253—255.

[30] T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 127.

[31] Termenul ni se pare neadecvat, întrucît și cealaltă formă de exploatare (prin ocne) era la fel de „populară“ ca și prima. Numai că în primul caz lucrătorul se identifica cu consumatorul, iar locurile de unde-și extrăgea sarea — deși mai tîrziu supravegheate — n-au devenit totuși exploatări organizate (întrebuințat cu sensul de mai sus în *Istoria României*, vol. III, Editura Academiei, București, 1964, p. 48 ; N. Maghiar, Șt. Olteanu, *op. cit.*, p. 169).

[32] *Chestia domeniului Tg. Ocna*, p. 44 ; C. Broșteanu, *op. cit.*, p. 85.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

externe, elemente esențiale pentru soarta procesului de exploatare și de valorificare a sării.

Referindu-se la Trotuș, călătorul străin Pietro Deodato arăta că „natura l-a înzestrat cu materia cea mai necesară... deoarece în jurul acestui oraș se găsesc saline de unde se scoate sarea în cantități așa de mari încît se trimite în toată țara Moldovei, Rusia, în alte țări, transportîndu-se pe Dunăre, pe Marea Neagră pînă la Constantinopol“ [33]. Tot el ne furnizează și cîteva informații referitoare la tehnica de extracție : sarea se tăia sub pămînt în bucăți mari și groase, cubice, care se scoteau afară cu ajutorul unor roți puse în mișcare de forța animală [34]. Aceste știri vin să completeze însemnările de același gen ale altui călător străin, Paul de Alep, în trecere prin Moldova veacului al XVII-lea, care relata : „lucrarea în ocne e foarte grea... Metoda de tăiere a sării se face cu mare muncă. Ei (lucrătorii = n.n.) sapă cam 9—10 m. în adîncime pînă dau de sare... Noaptea se taie acest mineral iar ziua îl scot la suprafață. Fiecare bucată e o piatră mare, în greutate cam de 2—3 sute oca. Acești bolovani sînt tîriți de lucrători cu ajutorul unor frînghii lungi, trase de cai“ [35].

Coroborate cu informațiile mai tîrzii (din secolul al XVIII-lea) privind modul de extragere a sării în provinciile [36] sau țările [37] vecine, referirile celor doi călători permit întregirea tabloului tehnicii de exploatare a sării în Moldova. Mai întîi se săpa o groapă cu diametrul de aproximativ 2 m în stratul de pămînt ce acoperea orizontul de sare. Pereții gropii erau întăriți cu împletituri din nuiele sau cu scînduri numite țambre. Tăierea sării se făcea cu topoare „lungi în coadă“ [38] (ciocane) prin trasarea făgașelor în mal și apoi, cu ajutorul unor pene de oțel, erau desprinse brazdele și divizate. Bolovanii rezultați erau scoși la suprafață cu ajutorul unei instalații numită *crivac*, care se compunea dintr-un tambur cilindric cu ax vertical din lemn și pus în mișcare de forța animală. Un odgon înfășurat pe acest tambur făcea ca un capăt să se înfășoare, iar celălalt să se desfășoare, încît atunci cînd un capăt al frînghiei cobora în ocnă celălalt scotea afară bolovanul de sare [39]. Procesul de producție la ocne — despre al cărui început se cunosc, deocamdată, prea puține lucruri din cauza penuriei documentare — a fost supus unor reorganizări de ordin administrativ, corespunzătoare noilor interese implicate. Potrivit unei informații de mai tîrziu (1828), domnia, spre a-și asigura consistența acestei ramuri de

[33] Cf. N. Maghiar, Șt. Olteanu, *op. cit.*, p. 168.

[34] *Ibidem*, p. 274.

[35] Paul de Alep, *Călătoriile patriarhului Macarie din Antiohia în Țările Române*, ed. E. Cioran, p. 119 și 169.

[36] Aurora Ilieș, *Știri în legătură cu exploatarea sării în Țara Românească pînă în veacul al XVIII-lea*, în „Studii și materiale de istorie medie“, vol. I, București, 1956, p. 169—170 ; C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei sub austrieci*, vol. I, București, 1916, p. 429 ; Al. Doboși, *op. cit.*, p. 132, 140.

[37] Antonina Keckowa, *Zupy Krakowskie w XVI—XVIII wieku (do 1772 roku)* Wroclaw, 1969, Ossolineum, 552 p.

[38] Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron Vodă încoace*, în *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 312.

[39] N. Maghiar, Șt. Olteanu, *op. cit.*, p. 175.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

venit, a instituit de timpuriu „o osebită administrație cu nume de *cămară*, acolo, la fața locului, cu presustfuirea (numirea = n.n.) a două fețe de boieri, cămărași de ocnă“ [40]. Existența cămărașilor de ocne și, implicit, a instituției respective este verificată documentar pentru prima jumătate a secolului al XVI-lea [41], dar probabil că situația dăinuia din secolul precedent, de cînd domnii luaseră asupră-le acest venit.

În atribuțiile cămării intrau atît problemele legate de procesul de exploatare a sării, cît și cele privitoare la desfacerea ei în țară sau în afara granițelor [42]. Cămărașul era dator — în schimbul lefii pe care o primea și al venitului suplimentar rezultat din vînzarea în folosul său a sării mărunte „pe la stările cele mai sărace ale locuitorilor“ [43] — să raporteze periodic domnitorului sămile venitului ocnelor. Același, în calitate de reprezentant al puterii centrale la ocnă, numit de domn pe timp de un an de zile, avea în subordine întregul personal asupra căruia își exercita, se pare, și dreptul de judecată [44].

O vreme funcția de cămăraș („vel-cămăraș“) de ocnă a fost cumulată cu cea de ispravnic de Trotuș [45] — bineînțeles atunci cînd Trotușul era încă centru administrativ. Orice pagubă provocată în venitul ocnelor era amortizată de către domn din averea cămărașului. Astfel, de pildă, pentru o datorie de 3 000 aspri — în alte documente întîlnim suma de 300 000 aspri [46] — provenind „din sama de ocnă“, același Petru Rareș lua de la fostul cămăraș, Eremia humelnic, satul acestuia, Stancouți [47]. Este foarte probabil că abuzurile la care s-au dedat cămărașii, abuzuri înlesnite de multitudinea daniilor în sare făcute boierilor sau mănăstirilor, de risipa incomensurabilă de la groapa ocnei, de vînzările (neînregistrate) făcute direct de la ocne ș.a., i-au determinat pe domni să renunțe uneori la serviciile cămărașilor și să utilizeze un alt procedeu de exploatare a acestui venit, anume arendarea.

Procedeul arendării avea să devină preferat de domnie pe la jumătatea secolului al XVIII-lea, de cînd, documentar, se constată prezența mai multor arendași (companii sau tovărășii) decît cămărași domnești în afacerea ocnelor [48]. Prin această modalitate domnitorul era asigurat — indiferent dacă împrejurările erau sau nu favorabile proce-

[40] Arh. St. Iași, fond Litere, M/512, f. 109.

[41] Într-un document de danie provenind de la Petru Rareș este menționat, la 1541, un Cozmin *cămăraș la ocnă*, stăpîn pe a patra parte din satul Biserica Albă (D.I.R., A. Moldova, veac. XVI, vol. I, p. 404).

[42] Arh. St. Iași, fond Litere, M/512, f. 109.

[43] Rezervele nesecate de sare, pe de o parte, cum și dificultățile legate de transportul ei, pe de alta, au determinat cămara domnească să renunțe definitiv, în folosul cămărașului de ocnă, la sarea măruntă rezultată în cursul lucrărilor de extracție (Arh. St. Iași, fond Litere, O/12, f. 47).

[44] Vezi D. Vitcu, *Arendarea ocnelor în Moldova sub regimul Regulamentului Organic (1832—1862)*, în Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol“, tom. IX, Iași, 1972, p. 31; Aurora Ilieș, *op. cit.*, p. 176.

[45] C. Broșteanu, *op. cit.*, p. 253.

[46] D.I.R., A. Moldova, veac. XVI, vol. IV, p. 150, 170.

[47] *Ibidem*, vol. I, p. 406.

[48] Arh. St. Iași, fond Litere, M/512, f. 109.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sului de exploatare și de desfacere a sării — cu un venit fix, care era prețul arendării, lipsindu-l totodată pe cămăraș de posibilitatea de a micșora sistematic veniturile cuvenite domniei. Arendarea sau *otcupul* ocnelor de sare din Moldova, în vremea „căutării" lor de către domnie, se făcea după un obicei care s-a încetățenit vreme de secole, păstrîndu-se aidoma și după trecerea lor în categoria surselor de venit ale statului [49]. Astfel, venitul ocnelor era scos la mezat de către Vistierie, instituție ce era datoare să facă cunoscut din vreme, în întreaga țară, prin mijloacele de care dispunea, zilele fixate pentru licitație. Licitația avea loc în cancelaria Postelniciei și, după cea de a treia strigare, venitul ocnelor era arendat acelui dintre amatori („mușterii") care oferea prețul cel mai mare [50]. Cu acesta Vistieria încheia un contract alcătuit din mai multe „ponturi", pentru a căror respectare integrală cumpărătorul era îndatorat să prezinte garanția unui „negustător sigur" [51].

Contractul de arendare, avînd o durată variabilă de la unu pînă la trei ani, intra în vigoare abia după ce era întărit de domn cu pecetea sa. Banii cuveniți din vînzarea acestui otcup, eșalonați în „sferturi", erau adunați fie de către cămara domnească, fie de un funcționar special pe care „însuși domnitorul, după plăcerea lui, îl însărcina cu aceasta" [52]. În afară de plata arenzii la termenele stabilite, „cumpărătorii" ocnelor erau, inițial, obligați să achite Visteriei dările tuturor lucrărilor de la ocnă, cum și milele de sare (în natură) pe care, obișnuit, domnitorii le acordau boierilor și mănăstirilor [53].

Încercînd o apreciere de ansamblu asupra producției și productivității ocnelor de sare din Moldova în tot cursul evului mediu, se cuvine să facem mai întîi o precizare : strămutarea centrului de exploatare și a administrației ocnelor de la Trotuș la actualul Tg. Ocna a avut însemnate repercusiuni, pe multiple planuri, asupra evoluției ulterioare a proceselor și raporturilor de producție, ca și asupra destinelor celor două localități. Cînd a avut loc acest transfer ?

Documentele epocii, răzlețe sau inconsistente, dau un răspuns aproximativ. Pînă spre sfîrșitul secolului al XVI-lea, exploatarea organizată a sării este localizată în acte doar la tîrgul Trotuș. Cea mai veche statistică moldovenească cunoscută pînă astăzi, anume „catastihul de cisle de țirani, de la toate ținuturi și curteani și vătăji și neamiși și popi" din 20 februarie 1591, consemnează numai pentru Trotuș, un număr de 120 *șaigăi,* specialiști în exploatarea sării și care erau scutiți de dări către Vistierie [54]. Înseși pecetea tîrgului, reprezentînd un braț încovoiat ce ținea principala unealtă a lucrătorului de ocnă (ciocanul), era semnificativă pentru rolul și rostul economic al localității. Chiar dacă aceeași pecete, într-o nouă variantă — un lucrător ținînd în ambele brațe cîte

[49] D. Vitcu, *op. cit.*, p. 31—32.
[50] Arh. St. Iași, fond Litere, O/13, f. 51.
[51] V. A. Urechia, *Istoria Românilor,* vol. VII, București, 1898, p. 206.
[52] Arh. St. Iași, fond Litere, O/13, f. 51.
[53] D. Vitcu, *op. cit.*, p. 32.
[54] Constantin Turcu, *Cele mai vechi statistici moldovenești,* în „Studii și cercetări științifice. Istorie", an VII (1956), fasc. 2, Iași, p. 67.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

un ciocan [55] —, avea să reprezinte încă aproape un secol Trotușul, actele scrise de la sfîrșitul veacului al XVI-lea pun în circulație un nou sens termenului de „ocnă", anume cel de localitate (populată), pe lîngă cel deja cunoscut ca punct de exploatare, diferențiind deci două localități distincte : Trotușul și Ocna. Astfel, de exemplu, un document din 18 ianuarie 1599 provenind de la un Ionașco cămăraș de ocnă, era „scris la Ocne" și adeverit de cîțiva martori printre care „popa Metodie de la Ocna și Păcurar birăul... din tîrgul Trotuș" [56].

Despre existența localității cu caracter rural Ocna și despre locuitorii și preocupările lor, revelatoare sînt mărturiile misionarului catolic Bandini [57], care ne-a lăsat prețioase informații asupra desfășurării procesului de exploatare și valorificare a sării la 1646 : „La apusul orașului Trotuș — consemna Bandini — este o groapă de sare pe coasta unui munte ; la poale este un sat („pagus") ce are pînă la 300 case". Un astfel de sat pentru acea vreme era considerat ca mare [58]. Locuitorii săi „nu plătesc bir, nici nu sînt luați la altă muncă decît cîte odată pe săptămînă să scoată pentru principe 40 bolovani mari de sare, sau tatăl de familie sau vreun lucrător tocmit al acestuia, sau într-o zi sau în toată săptămîna să completeze numărul său ; pentru că dacă neglijează vremea, în săptămîna viitoare i se pune la socoteală 80 bolovani". Așadar, locuitorii așezării erau deja privilegiați în schimbul *obligației* de a presta periodic o zi normată de lucru la ocnă în folosul domnitorului. Obligația nu era nominală ci globală, repartizată uniform asupra tuturor capilor de familii (bărbați).

În afara acelui sat, Bandini amintește și de altele două, ocupate cu aceeași muncă (acestea puteau fi mahalalele de mai tîrziu ale tîrgului Ocna). *Numai* locuitorii celor trei așezări s-ar fi îndeletnicit, după părerea misionarului, cu extragerea sării. Spre deosebire de cei dintîi, locuitorii acestor din urmă două sate nu erau degrevați de toate dăjdiile întrucît „pentru fiecare bolovan de sare li se dă cîte un *nummus* de argint, adică cîte doi bani leșești". Referindu-se la alte avantaje pe care le aveau locuitorii de la ocne, Bandini nota : „în cursul anului, cămărașul, cînd se schimbă, obișnuiește a da minierilor, după starea fiecăruia, unul, două sau trei cară de sare ; apoi în toate zilele are bucăți de sare cît poate lua cineva cu sine în paner, nimeni nu-l oprește". Cu excepția ultimului paragraf, observația sa poate fi extinsă în timp pînă în epoca Regulamentului Organic (inclusiv) — obiceiul de a dărui însemnate cantități de sare lucrătorilor ocnei, înrădăcinîndu-se. Curiozitatea sau interesul l-au determinat pe misionar să coboare în ocnă, apreciindu-i adîncimea ca fiind de 100 *orgii*, iar dimensiunile subterane într-atît de extinse încît „s-ar putea zidi o cetate". La gura ocnei el observa „colosale grămezi de bolovani de sare ca niște ziduri ; carăle și oamenii ce o transportă sînt ca furnicile".

[55] N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XI, p. 281.
[56] D.I.R., A. Moldova, veac. XVI, p. 243.
[57] V. A. Urechia, *Codex Bandinus. Memoriu asupra scrierii lui Bandinus de la 1646*, București, 1895, p. XV.
[58] G. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 19.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Calitativ, sarea de ocnă era apreciată ca fiind „cu mult mai tare ca sarea de mare, încît oleacă ajunge pentru a săra bucatele și pîinea ; culoarea unor bucăți este albă și atunci sarea e mai curată, culoarea altor bucăți este obscură și atunci are un amestec mult cu materii din pămînt. Dar pisată devine albă ca zăpada ori de ce culoare era mai înainte."

În sfîrșit, referindu-se la posibilitățile de valorificare, Bandini sublinia că sarea din această ocnă își avea întrebuințare „nu numai în Moldova ci și în Rusia, Polonia, Ucraina, Turcia și Tartaria unde se exportă". Dacă se are în vedere că în acea epocă prin Turcia se înțelegea tot teritoriul supus autorității otomane, deci Egiptul și Siria[59], este lesne de înțeles că, încă din secolul al XVII-lea, sarea moldovenească era prezentă în trei continente.

Peste numai cîteva decenii însuși Dimitrie Cantemir avea să confirme spusele misionarului catolic. „Nu departe de tîrgul Trotușului — relata cărturarul — sînt saline foarte avute, pe care locuitorii le numesc ocne. Acolo nu e nici o măiestrie pentru curățit, căci săpînd pămîntul de un cot sau doi de adînc, se găsește sare prea curată, care se străvede ca cristalul sau porfirul, nefiind amestecată cu pămînt cît de puțin. Și aceste saline niciodată nu iau finit măcar deși lucrează întrînsele multe sute de oameni. Pentru că, în tot locul unde se taie tablele sau drobii cei de sare, lasă într-un loc și într-altul columne de acest cristal de sare, care să sprijinească pămîntul și boltitura și să aibă loc de a să lăți vinele cele noi ; și așa apoi boltele acestea atît se umplu de sare, pînă la 20 de ani, încît nici se cunosc că au fost deșarte vreodată" [60]. Același arăta că periodic intrau în Galați vase „nu numai din locurile vecine ale Mării Negre, din Crimeea, Trapezunt, Sinope, Constantinopol, dar și din Egipt și chiar din Barbaria", întorcîndu-se încărcate cu „lemn moldovenesc, miere, ceară, *sare* (subl. ns.) unt, silistră și grîne, din care nu puțin cîștig au toți locuitorii Moldovei" [61].

Abundența sării moldovenești pe piața externă devenise chiar îngrijorătoare pentru unele state vecine ca, de pildă, Polonia, care — în dorința de a stimula creșterea producției indigene de sare — interzicea, printr-un articol dietal din 1638 (confirmînd dispoziții anterioare), în modul cel mai categoric, importarea acestui mineral din Moldova, sub pedeapsa de confiscare [62].

Spre sfîrșitul veacului al XVII-lea, ca urmare a intensificării și extinderii procesului de exploatare a salinelor, Ocna evoluează dintr-o localitate rurală într-o așezare de tip orășenesc. Dealtfel, s-a și subliniat că „transformarea unor sate, bine așezate, în tîrguri sau orașe este un fenomen continuu în dezvoltarea istorică a țărilor noastre începînd din evul mediu și pînă în prezent" [63]. Necesitățile de producție în pri-

[59] C. C. Giurescu, *Despre relațiile româno-egiptene și contribuția României la construirea canalului de Suez*, în „Studii", nr. 1, 1957, p. 100—101.

[60] Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, București, 1872, p. 25—27.

[61] *Ibidem.*

[62] B. P. Hașdeu, *Ocnele în România*, în „Columna lui Traian", I, nr. 13 (1870), p. 169.

[63] C. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene*, p. 74.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mul rînd, și poate și împrejurările politice nu tocmai favorabile dezvoltării liniștite a tîrgului Trotuș — supus unor repetate năvăliri străine [64] — au impus strămutarea întregii administrații a ocnelor chiar la gura lor, proces început probabil încă de la sfîrșitul veacului al XVI-lea [65], dar definitivat abia în secolul următor.

De atunci ni s-au păstrat și cele dintîi indicii referitoare la existența unei corporații (bresle) de meșteșugari la Ocnă, care, desigur exista de mai înainte, încetățenită apoi sub denumirea de *rufet;* pentru că în afara cămărașului, a cărui misiune am văzut în ce consta, documentele pomenesc numele unor *birăi* ai ocnei, ca de pildă, Ioniță birău (1635) ori Căpățînă birău (1638) [66]. Aceștia erau, după cum vom avea prilejul să constatăm și mai tîrziu, căpetenii ale breslei, avînd deplină autoritate asupra tuturor membrilor ei.

Cînd, la 1683 septembrie 9, între martorii unui act de danie făcut mănăstirii de la Ocna [67] figurau un Rusu birăul alături de „vatamanul", „grămăticul" și „curtenii", și cînd, la numai cîțiva ani (la 17 februarie 1690), documentele atestă prezența la Ocnă a unui jude, grămătic, birău, a negustorilor și zugravilor [68], este incontestabil că la acea vreme centrul meșteșugăresc Ocna era în plină înflorire. Motive temeinice îl vor fi determinat și pe Dimitrie Cantemir să includă această așezare în categoria orașelor Moldovei („oppidum") la începutul secolului al XVIII-lea [69].

Necesitățile de ordin economic ca și perspectivele de dezvoltare întrezărite exploatărilor saline de la Tg. Ocna i-au determinat pe domnii Moldovei să manifeste, în mod sistematic în secolul al XVIII-lea, o grijă deosebită față de soarta acestei atît de fecundă ramură de venit, fapt ce s-a repercutat direct și asupra evoluției urbanistice a așezării. Privilegiile acordate și pînă atunci lucrătorilor ocnei au fost întărite de majoritatea domnilor epocii fanariote, care n-au încetat a socoti moșia tîrgului ca domnească, făcînd adeseori și danii din aceasta. Mai mult decît atît, unii dintre ei, în dorința asigurării unor venituri sporite, au ridicat numărul sau au îmbunătățit vechile privilegii acordate lucrătorilor de la ocnă extinzîndu-le chiar și asupra altor categorii de locuitori, firește cu implicații evidente asupra proceselor sociale și economice de la ocnă. Astfel, la 1720, Mihail Racoviță încuviința unui Gheorghe zugravu să-și așeze o crîșmă în Tg. Ocna, unde să-și vîndă orice fel de băutură fără ca cineva să-l împiedice, „nici cămărașii, nici alții" [70]. De aici, ca și din alt document din 1733, pro-

[64] Hortensia Racoviță, *Dicționar geografic al județului Bacău*, București, 1895, p. 549.

[65] Pentru acea dată am întîlnit deja un document redactat de Ionașcu cămăraș „acolo la ocne" (D.I.R., A. Moldova, veac. XVI, vol. IV, p. 243).

[66] *Chestia domeniului Tg. Ocna*, p. 41.

[67] Zapis de danie din 7191 (1683) septembrie 9, prin care Safta Diaconița acorda parte din moșia sa Pocești mănăstirii de la Ocna (Cf. Theodor Burada, *op. cit.*, p. 173).

[68] N. Maghiar, Șt. Olteanu, *op. cit.*, p. 168.

[69] Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 19.

[70] Arh. Șt. București, Mss. rom. 657, f. 82.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

venind de la Grigore al II-lea Ghica [71], rezultă că rufetașii ocnei se socoteau la începutul secolului al XVIII-lea singurii îndreptățiți a vinde băuturile în acel tîrg, privilegiu dobîndit probabil cu mult mai înainte.

Cel care a făcut mai multă ordine în raporturile de producție de la ocne în această vreme a fost, netăgăduit, Grigore al II-lea Ghica. După ce la 1 iunie 1741 el a hotărît să sporească leafa tăietorilor de sare (șavgăi) de la un ban, cît se obișnuise a li se da „din început, de la strămoșii lor, pînă amu pentru o sare... la cîntare", la trei bani de o sare, fără strămutarea celorlalte obiceiuri [72], la sfîrșitul aceluiași an acorda acestora hrisov de scutire „de toate dările și angăriile oricîte vor fi pe altă țară" cu excepția „cifertului lor pe așezare, cum s-ar tocmi cu cămărașii" [73]. Hrisovul din 1 decembrie 1741 preciza limitele principalelor obligații de care erau scutiți șavgăii și anume : „la văcărit sau cuniță cînd s-ar întîmpla să aibă a scuti pînă la 600 vite și 100 cai, nici un ban să nu dea și la deseatină de stupi și cu mascuri și goștina de oi să dea pe obiceiul lor cîte 6 bani. Așișderea să aibă parte de camănă, de bezmăn și de branițe, nici cu acestea să nu fie supărați de vreme că ocna este osăbită și să aibă pace de cai de olac și de podvezi și de toate angăriile" [74]. Așadar, recunoscînd dificultățile legate de specificul muncii în ocne, Grigore Ghica, pe lîngă faptul că a întărit vechile privilegii ale șavgăilor, le-a acordat și altele noi în intenția mărturisită ca „și ei să fie silitori". Succesorii acestuia la tronul Moldovei, între care Constantin și Ion N. Mavrocordat, Constantin Mihai Racoviță, Matei și Scarlat Ghica, Ion Teodor Calimah ș.a. [75] au întărit, la rîndu-le, privilegiile anterioare, desigur în același scop.

Concomitent s-a încercat limitarea unor abuzuri săvîrșite de către cămărași în virtutea unor drepturi deplin consacrate și care afectau uneori nu numai pe lucrătorii de la ocnă ci și pe unele categorii de consumatori. De pildă, cămărașii avînd libertatea de a percepe taxa solăritului (sau sărăritului) de la locuitorii ținuturilor de munte, care foloseau rezervele locale de sare pentru acoperirea necesităților de consum, vindeau acest drept unor „ciocoi de ținut" [76]. Aceștia din urmă, „făceau multe supărări săracilor ... de le lua și straele de pe dînșii ...", fapt ce l-a determinat pe Mihail Racoviță să desființeze, la 24 aprilie 1718, acel „obicei prost" al solăritului, interzicînd pentru totdeauna cămărașilor de a mai uza de acel drept [77].

În schimb, numărul daniilor efectuate de domni din produsul sau din moșia ocnelor s-a înmulțit considerabil începînd mai cu seamă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Netăgăduit, sporirea acestora nu poate fi corelată diminuării cuantumului veniturilor realizate de

[71] Arh. St. București, Mss. rom. 657, f. 82 v.
[72] *Uricariul*. vol. I_2, Iași, 1852, p. 153.
[73] *Ibidem*, p. 154—155.
[74] *Ibidem*.
[75] *Ibidem*, p. 156—164.
[76] *Ibidem*, vol. V, p. 254.
[77] *Ibidem*, p. 253—255.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

domni din exploatarea ocnelor ci, mai curînd, unei creșteri proporționale a producției și productivității salinelor. De obicei daniile sau „milele" de sare acordate de către domnitor unor boieri, mănăstiri sau așezăminte publice, în schimbul unor servicii, erau integral sau parțial recunoscute și întărite de succesorii la tron. Se întîlnesc însă și situații cînd astfel de acte nu erau recunoscute de urmași. Așa, bunăoară, în cursul celei de a doua domnii, Mihail Cehan Racoviță, fundînd spitalul Sf. Spiridon din Iași, îi acorda, la 1 ianuarie 1757, moșia ocnei „cum și dealul de unde se scotea sarea", recunoscîndu-i dreptul de a percepe dijma „de la toate celea, din 10 bani — unul, cînd ocnele vor fi vîndute (arendate), iar cînd vor fi în credință (în regie) spitalul să-și aibă omul său acolo, să ia din 10 drobi — unul și din țarină, fînaț și bezmen, după obicei" [78]. Acest drept — nerespectat de urmașii fondatorului — avea să și-l redobîndească spitalul (parțial numai) abia peste aproape un secol, în 1851, cînd la stăruințele epitropului Iorgu Ghica, domnitorul Moldovei a dăruit așezămîntului 800 fălci din trupul moșiei ocnei, dar în schimbul unor obligații ce și le asuma Epitropia [79].

Din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea dispunem de informații precise și mai ample privitoare la compoziția și numărul lucrătorilor ce alcătuiau rufetul ocnei. Cînd, la începutul aceluiași secol, Dimitrie Cantemir consemna lapidar faptul că la ocne lucrează „multe sute de oameni" [80], cu siguranță că se va fi referit la *toți* (subl. ns.) cei ce participau la realizarea producției de sare, nu numai la rufetași, ci și la robii țigani întrebuințați în diverse munci, ca și la condamnații la ocnă, despre a căror folosire amintea și călătorul străin Pietro Deodato [81]. Numărul lucrătorilor specializați, înțelegîndu-se prin aceștia : șavgăi, lăturași, curteni, tărăbănțași și vătăfii — într-un cuvînt rufetul ocnei — cuprindea la 1762 doar 225 oameni [82]. Acestora, recunoscîndu-li-se privilegiile anterioare, li se acordau nominal, de către Grigore Ion Calimah, la acea dată, însemne speciale („pecetluiri roșii") spre a fi recunoscuți cu ușurință „dintr-altă țară" și, bineînțeles, pentru a se bucura de amintitele scutiri de datorii. Această măsură, coroborată cu altele similare, poate constitui o dovadă a populării tot mai intense a localității Tg. Ocna, fenomen ce făcea posibilă evaziunea fiscală a unor locuitori din afara rufetului. Cel ce dobîndea pecete roșie, deci rufetașul, își menținea privilegiile și după ce, din pricină de boală sau bătrînețe, era nevoit să iasă din slujba ocnei. El era scutit de bir, de „ajutorință sau mucarer" și de taxa pentru două vite : pentru vitele ce va fi avut în plus intra în regimul de „cisluire" a „haimanalelor" ocnei. Acest drept, cuprins pentru prima oară în hrisovul din 2 august

[78] Arh. St. Iași, *Epitropia generală a Casei Spitalelor Sf. Spiridon*, dosar 640, f. 2 ; vezi și A. Nemeșiu, *op. cit.*, p. 12.
[79] *Ibidem*.
[80] Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 51.
[81] N. Maghiar, Șt. Olteanu, *op. cit.*, p. 175.
[82] *Uricariul*, vol. II_2 p. 165—166.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1765 dat de Grigore Alexandru Ghica [83], era extins și asupra copiilor neînsurați ai șavgăilor și apoi, asupra văduvelor rufetașilor [84].

Interesant este faptul că rufetul trebuia să aibă în permanență același număr de oameni, 225, în tot răstimpul acestei jumătăți de secol. În cazul în care numărul lor era descompletat din motive de bătrînețe, boală sau moarte a unora, cămărașii aveau latitudinea de a desemna înlocuitorii dintre feciorii ce vor fi fost însurați ai celor ce părăseau motivat lucrul și din haimanalele Ocnei, „însă prin știrea domniei și prin marafetul ispravnicului de ținut, ca să nu fie niciodată lipsă de somă a 225 liudi" [85]. Noilor rufetași li se acordau și însemnul distinctiv, cerîndu-li-se totodată ca „și ei să fie silitori".

Șavgăii s-au bucurat în cursul timpului de privilegii speciale ; prin hrisovul din 23 iunie 1767, Grigore Cehan Calimachi consacra acestora și cămărașilor dreptul de monopol asupra vînzării vinului, pîinii și cărnii în Tîrgul Ocnii interzicînd cu desăvîrșire boierilor, egumenilor sau birnicilor, din localitate sau din afara ei, de a vinde astfel de produse fără consimțămîntul celor dintîi [86]. Netăgăduit, aceasta a fost și avea să rămînă multă vreme — șavgăii apărîndu-și cu strășnicie dreptul cucerit — nu atît o sursă consistentă de cîștig pentru beneficiarii de drept, cît un mijloc de apărare a întregului rufet împotriva practicilor încetățenite în alte tîrguri și orașe de a se arenda venitul căsăpiilor, pitărăiilor sau orînzilor, practici ale căror consecințe le suportau masele de cumpărători. În virtutea dreptului susamintit, șavgăii puteau îngădui tîrgoveților să-și vîndă astfel de produse numai dacă între părți intervenea vre-un act de învoială prin care aceștia din urmă garantau anumite compensații materiale partenerilor [87].

Consfințirea unor mai vechi privilegii, acordarea altora noi, sporirea succesivă a lefii de la 1 ban la 3 (în 1741) și apoi la 4 bani [88] (în 1783) pentru fiecare drob tăiat, ajungînd pînă la 12 bani noi la începutul secolului trecut [89], atestă grija puterii centrale de a asigura condiții favorabile realizării unei producții tot mai mari, prin cointeresarea materială a lucrătorilor. Aceeași grijă răzbate și din porunca din 1785 a lui Alexandru Ion Mavrocordat către șavgăii ocnelor [90], prin care li se interzicea cu desăvîrșire acestora a se strămuta, fapt ce ar fi pricinuit „zăticnire la lucru spre paguba cămării domnești" și pentru care ar fi fost trași la răspundere. Așadar, lucrătorii specializați în tăierea sării din ocnă, șavgăii, erau practic legați pe viață de locul de muncă,

---

[83] *Uricariul*, II_2, p. 166—167.
[84] *Ibidem*, p. 177—180.
[85] *Ibidem*, p. 167—168.
[86] *Ibidem*, p. 172—173.
[87] Un astfel de act de învoială a fost încheiat la 9 martie 1796 prin care tîrgoveții se obligau să plătească rufetului, prin birăul acestuia, suma de 18 lei anual pentru fiecare crîșmă deschisă de ei în Tg. Ocna. Cf. Arh. St. București, Mss. rom. 657, f. 69 v — 70.
[88] *Uricariul*, vol. I_2, p. 169—171.
[89] *Ibidem*, p. 177.
[90] *Ibidem*, p. 173.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și nu puteau părăsi rufetul decît în cazurile extreme menționate și numai cu învoirea domnului. Situația cu totul specială în care se aflau șavgăii, ca și ceilalți rufetași, derivă și din faptul că populînd moșia Ocnei, care era domnească, și folosind (generații de-a rîndul) aceleași terenuri arabile, fînațe și păduri în devălmășie, plus case și locuri individuale, cu timpul ei au început să se considere proprietari absoluți asupra terenurilor date lor în mod condiționat spre folosință. Dacă asemenea veleități se manifestau către sfîrșitul secolului al XVIII-lea doar sporadic, ele vor lua proporții în secolul următor, dînd naștere unui îndelungat proces între stat și lucrătorii ocnelor [91]. Inițial, pretențiile rufetașilor se limitau la dreptul de a dispune asupra locurilor de hrană ce li se cuveneau după hrisoave, și pe care începuseră chiar (parțial) să le vîndă altor categorii de locuitori. Ulterior însă, ei și-au întins aceste pretenții și asupra locurilor libere din moșia tîrgului [92], intrînd adeseori în conflict cu tîrgoveții stabiliți acolo, fapt ce a necesitat repetate intervenții din partea domniei pentru reglementarea raporturilor dintre rufetași și tîrgoveți [93].

Se înțelege că, în schimbul tuturor privilegiilor ce li se acordaseră cu timpul, rufetașii aveau obligația de a realiza o producție de sare a cărei limită minimă era stabilită în funcție de norma de lucru impusă fiecărui șavgău în decursul unei „căutări" (două săptămîni). Această normă era, la începutul secolului trecut, de 78 drobi la „căutare" [94], ceea ce revenea, în medie, cîte 6—7 drobi pe zi de fiecare tăietor. Pentru sarea tăiată în plus, aceștia primeau în mod diferențiat un spor la leafă [95].

Realizarea sau nerealizarea producției scontate de beneficiari nu depindea însă numai de zelul lucrătorilor. Modul de extracție a sării din ocne, primitivismul nivelului tehnic al exploatărilor saline — menținut același vreme de secole — făceau ca o bună parte a anului ocnele să devină nelucrătoare. În plus, dificultățile legate de transportul sării de la gura ocnei la punctele de desfacere din țară sau de peste granițe impuneau adeseori sistarea vremelnică a procesului de producție, întrerupere necesară pentru degrevarea suprafețelor din preajmă afectate de depozitarea sării. Încît, chiar în condiții normale de desfășurare a lucrului în ocne, cota de beneficii pentru întreprinzători depindea de posibilitățile și mijloacele de desfacere a sării. Iată, de pildă, un caz semnificativ : în anul 1756 ocnele fuseseră arendate de către

---

[91] *Chestia domeniului Tg. Ocna*, p. 23—30.

[92] Într-o jalbă dată domnitorului Alexandru Ion Calimah, tîrgoveții din Tg. Ocna arătau, la 1796, că pentru casele sau dughenile ce le făceau pe locurile domnești libere erau obligați de șavgăi să le plătească cîte 40—50 lei, iar unora nici nu li se îngăduia așezarea. Cf. Arh. St. București. Mss. rom. 657, p. 68—69 v.

[93] *Ibidem.*

[94] *Uricariul*, vol. I_2, p. 178.

[95] În 1814 Scarlat Alexandru Calimah hotăra să fie sporită leafa șavgăilor de la 12 bani noi la 15, pentru cei mai slabi, și la 18 pentru „șavgăii cei mai în putere", care, pentru plusul de drobi tăiați peste normă, primeau 21 de bani pe fiecare drob. *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Matei Ghica unei companii boierești alcătuită din vistiernicii Dumitrașcu Paladi și Aristarh, avînd ca „purtător de grijă al ocnii" pe sulgeriul Tudorache [96]. Aceiași aveau să cumpere ocnele și în anul următor de la Constantin Racoviță [97]. La sfîrșitul primului an, întreprinzătorii aveau scoasă și depozitată „în șuri la Viișoara" (suburbie a Tg. Ocnei) cantitatea de 33 000 „sări" (drobi), păstrată spre a fi valorificată, probabil, după expirarea contractului. Prin „purtătorul de grijă", compania se învoise cu un negustor turc din Galați, Docuzlui Ogulu, ca să valorifice astfel marfa : „cîtă sare se va putea trimite și vinde la Galați venitul să fie împărțit în patru părți", revenind fiecăruia dintre parteneri cîte o astfel de „parte". Transportul sării la Galați privea pe furnizori, iar prețul minim de vînzare impus de negustori „companionilor" era de 15 parale/steția și drobul, iar „bracul, adică cotețul, doi drept unul" [98]. Pe lîngă faptul că acest preț era inferior celui cu care se vindea sarea la ocnă, negustorul își rezerva dreptul ca dobînda „ce va ieși din această neguțitorie" să fie împărțită doar în două părți, una revenind „companionilor" și alta sieși. Este evident că tranzacția avantajase pe negustor, care, dealtfel, a și trebuit să accepte, la încheierea bilanțului, ca stabilirea cotelor de beneficii să aibe la bază prețul de vînzare al sării la gura ocnei [99]. Și dacă în privința volumului vînzărilor externe, la prețul minimal, compania avea posibilitatea de control asupra negustorului prin ținerea evidenței cantităților de sare ce-i erau trimise la Galați, nu același lucru se întîmpla și în cazul beneficiilor reale dobîndite de acesta de pe urma vînzărilor, care, se înțelege, erau mai mari decît cele inițial scontate de companioni. Dealtfel, nu există vreun indiciu — era și foarte puțin probabil — ca aceștia din urmă să fi participat și la împărțirea dobînzii invocate în învoială. Posibilitatea de escamotare era clară.

Volumul producției anuale de sare, este, pentru perioada anterioară secolului trecut, cu atît mai greu de stabilit cu cît ne lipsesc informații precise. Chiar și puținele date de care dispunem — incomplete dealtfel — impun o doză de circumspecție în comentarea lor, cunoscute fiind tendințele evazioniste manifestate dintotdeauna și de către cămărași și de arendași. Dacă, bunăoară, cu aceeași forță de muncă și în aceleași condiții de tehnicitate, făcînd abstracție de ceilalți factori care concură la realizarea producției, s-a obținut în cursul unui an (iunie 1801 — iunie 1802) o producție de 185 222 drobi și 14 396 bucăți [100], ceea ce echivala cu aproximativ 15 000 000 ocale de sare [101], se poate deduce că și în perioada anterioară, deci în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, producția de sare a Moldovei a înregistrat valori

[96] Arh. St. Iași, Documente, pachet 427/109.
[97] *Ibidem.*
[98] *Ibidem*, doc. 10.
[99] *Ibidem.*
[100] Biblioteca Academiei, Mss. rom. 880, f. 2—5.
[101] În calcul s-a ținut seama de evaluarea mai tîrzie a drobului și „bucății", adică : un drob = 70—80 ocale, iar bucata = 1/2 drob.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

apropiate. Netăgăduit uneori aceasta putea să se ridice peste cifra indicată, alteori să scadă, în funcție de împrejurările favorabile sau nu dezvoltării proceselor de producție și de desfacere a sării.

Valorificarea sării pe piața internă a urmat același curs tradițional, obișnuit din vechime : toți locuitorii țării erau „slobozi a merge cu cară din țară la Ocnă și, cumpărînd sarea cu prețul curgător de acolo, aveau voie să o vîndă și să o petreacă în toate părțile țării și unde vor voi, făr de nici o oprire, afară numai de magaziile sării ce sînt pe la scheli“ (puncte de desfacere pentru piața externă, situate la graniță = n.n.) [102]. Dreptul de a vinde sarea la aceste magazii aparținea în exclusivitate domniei, care putea să-l concedeze, odată cu venitul ocnelor, cumpărătorilor prin contract.

Prețul de vînzare al sării la ocnă a înregistrat o curbă mereu ascendentă, atestînd creșterea importanței acestui mineral în viața economică a Moldovei, dar și transformările survenite, în general, pe planul producției și circulației mărfurilor, cu deosebire în perioada destrămării relațiilor feudale. Pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea sarea se vindea cu bucata, astfel :18 parale/steția (drob mare), 15 parale/drobul în greutate de 65—80 ocale și 12 parale/drobii mai mici de 65 ocale din „bracul mîglei“ [103]. Ulterior, suta de ocale se vindea la gura ocnei cu 53 parale și un ban [104], preț ce va fi ridicat de Alexandru Moruzzi, în 1792, la 2 lei [105], iar în 1815, de către Scarlat Alexandru Calimah la 5 lei [106]. Prețul de desfacere în țară, perceput de către oricare dintre locuitorii ce ar fi ridicat sarea de la ocnă, era însă cu mult mai mare și varia în funcție de distanța pînă la Tg. Ocna.

Foarte ridicat, comparativ cu vînzările „pe loc“ (la ocnă), era și prețul sării la magaziile de la schele, perceput de cămărașul domnesc, de arendași sau de subarendași. Astfel, de exemplu, în anul 1806, în timp ce prețul de vînzare al sării la ocnă era de 2 lei, la schelele Nistrului (Creuleni și Movilău) sarea se vindea cu 12 lei/100 de ocale, din care sumă cota de profit a întreprinzătorului reprezenta doar un leu [107].

Un factor de însemnătate covîrșitoare în procesul de desfacere a sării, atît pe piața internă cît și pe cea externă, și de care depindeau în mare măsură beneficiile sau pagubele întreprinzătorilor, îl constituia transporturile. Principalele căi de comunicații care legau Tg. Ocna cu punctele de desfacere de la granițe erau anevoioase și supuse rigorilor vamale de esență feudală, iar mijloacele de transport, rudimentare și puține. În asemenea condiții este lesne de înțeles că problema asigurării transportului sării de la locul de exploatare la schele, indiferent dacă ocnele erau „în credință“ sau „în vînzare“, a stat în perma-

[102] Arh. St. București, Achiziții Noi, CCLVII/9.
[103] Arh. St. Iași, Documente, pachet 427/110.
[104] T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 124—125.
[105] *Ibidem.*
[106] *Uricariul*, vol. I_1, p. 222—229.
[107] Arh. St. București. Achiziții Noi, CCLVII/9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nență în centrul atenției cîrmuirii. Aceasta a încercat diferite modalități de rezolvare, fără a găsi, în cele din urmă, soluția ideală.

Astfel, pînă în primul deceniu al secolului trecut, cărăușiile de sare către magaziile de la granițe constituiau obligații pentru locuitorii ce dispuneau de mijloace de transport. Aceștia, menționa un document din epocă, „erau îndatoriți a cîslui cară cu hotărîtă și foarte micșurată plată de chirii pentru pogorîrea sării la scheli“ [108]. Perpetuată secole de-a rîndul, obligația sătenilor de a presta cărăușii în folosul cămărașilor sau arendașilor — implicit al puterii centrale — a făcut loc unor practici abuzive la care s-au dedat executorii poruncilor domnești (zapcii), cu grave consecințe atît asupra situației locuitorilor cît și asupra procesului de desfacere a sării pentru piața externă îndeosebi. Situația era și mai grea în vremea deselor războaie ce afectau și teritoriul Moldovei, cînd mijloacele de transport existente trebuiau să răspundă și prestațiilor de ordin militar. Încercările de a acoperi necesitățile de transport a sării de la ocnă cu mijloace recrutate din afara granițelor, în special de peste Nistru [109], n-au avut durabilitate întrucît procedeul, pe lîngă faptul că nu inspira suficiente garanții nici pentru cărăuși (de a fi găsit oricînd și oricît sare la ocnă), nici pentru cămara ocnelor (de a conta în permanență pe astfel de mijloace), îngăduia substituirea de persoane și tranzitul unor răzvrătiți sau extinderea unor epidemii dintr-o țară în alta. Aceasta a atras repetate intervenții din partea autorităților politice interesate, intervenții soldate cu interdicția unor astfel de cărăușii [110].

În anul 1806 domnitorul Alexandru Moruzi a hotărît „dezrădăcinarea vechiului obicei“, despovărînd pe locuitorii țării de obligația de a căra sare la schele în schimbul unei chirii dinainte stabilită și poruncind ca, pe viitor — indiferent dacă ocnele vor fi arendate sau exploatate în regie —, angajarea cărăușilor să se facă de către funcționarii speciali ai cămării, prin bună înțelegere (rizar-pazar) cu locuitorii [111]. Desigur, măsura avantaja pe aceștia din urmă și a avut ca efect imediat scumpirea transporturilor [112]. La rîndu-i, acest fapt a determinat îndepărtarea amatorilor de pînă atunci la licitarea otcupului ocnelor, întreprindere ce presupunea de acum încolo investiții mai mari iar cota de beneficii — diminuată. Atragerea lor a fost posibilă inițial numai prin reducerea prețului de arendare a ocnelor [113], ceea ce însemna că domnia acceptase, pentru moment, să suporte singură consecințele unei atari măsuri. Sistemul antreprizelor era — se pare — considerat, acum, de domn, nu doar o modalitate de exploatare a venitului ocnelor, ci o

[108] Arh. St. București, Achiziți Noi, CCLVII/9.
[109] *Ibidem.*
[110] *Ibidem.*
[111] *Ibidem.*
[112] După intrarea în vigoare a noilor dispoziții, din pricina „stricării vremii“, cămara ocnelor a fost nevoită „a da chirii neasemănate și nesuferite pentru cărătul sării la scheli încît au intrat subt grea sarcină și datorie în somă de două mii de pungi cu grele dobînzi“ *(Ibidem).*
[113] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reală necesitate, absolvindu-l, chiar cu prețul arătat mai sus, de grijile suplimentare ce le incumba exploatarea în regie a ocnelor.

Cu unele excepții datorate împrejurărilor politice speciale, interne sau externe, cînd rentabilitatea exploatărilor saline era parțial afectată, beneficiile realizate de principalul întreprinzător, domnul, au înregistrat o continuă creștere. Din informațiile cuprinse în raportul consulului francez din Iași, Reinhard, la 30 noiembrie 1807, desprindem cîteva date deosebit de utile — avînd în vedere lipsa altor surse documentare — privitoare la veniturile salinelor pe anii :

1709 = 10 000 piaștri ;
1770 = 29 000 „
1775 = 100 000 „
1785 = 300 000 „
1802 = 190 000 „
1806 = 190 000 „ [114].

Este lesne de înțeles că „veniturile salinelor" semnificau în realitate numai banii intrați în cămara domnească, rezultați din exploatarea ocnelor în acei ani, nu și profitul, mai mare sau mai mic, al mijlocitorilor. Edificator în acest sens ni se pare faptul că o evidență mult mai detailată asupra veniturilor și cheltuielilor unui an de exploatare al ocnelor — an la care făcea referi și Reinhard. 1802 — consemna cifre simțitor sporite : venitul total provenit din desfacerea sării pe piața internă și externă era evaluat la 569.001 lei 106 bani, iar cheltuielile de producție și desfacere (plata lucrătorilor și celorlalți slujitori ai ocnei, transporturile, milele și havaieturile etc.) se ridicau la 203 655 lei 20 bani [115]. Rezultă, așadar, că profitul real al întreprinderii pe acel an fusese de 365 346 lei 86 bani și că diferența față de cifra consemnată de consulul francez (190 000 lei), adică 175 345 lei 34 bani, fusese probabil însușită de către cămărașul domnesc sau antreprenori. De altfel, după cum vom avea prilejul să constatăm și mai tîrziu, de cele mai multe ori profitul domniei, ulterior al statului, era inferior celui realizat de intermediari [116].

Informațiile furnizate de consulul francez Reinhard la 1807 vin să ateste însă criza prin care au trecut exploatările saline din Moldova la începutul veacului trecut, cînd venitul acestora a scăzut simțitor comparativ cu situația anterioară, criză ce a impus unele măsuri de ameliorare inițiate, după cum am văzut, de Scarlat Alexandru Calimah.

Făcînd chiar obiectul unor dispoziții în materia de drept de proprietate [117], ocnele — socotite „avere a statului" (art. 382) din categoria celor ce „se cuvin stăpînirii" (art. 509) — au cunoscut, în primele decenii ale secolului trecut, unele schimbări notabile în laturile esen-

[114] Arh. St. București, fond Microfilme Franța, rola 69, cadrul 124.
[115] Bibl. Acad., Mss. rom. 880, f. 6—12.
[116] Vezi D. Vitcu, *op. cit.*, p. 29—79.
[117] *Codul Calimah*, ediție critică, Editura Academiei, București, 1958, p. 193 și 237.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

țiale ale procesului de producție. Schimbările s-au repercutat direct asupra evoluției de ansamblu a societății moldovenești, implicit asupra dezvoltării economice a țării.

Astfel, în urma cercetărilor în teren întreprinse în vremea războiului ruso-turc (1806—1812) de către trimișii speciali ai stăpînirii rusești în Moldova, interesați în a cunoaște posibilitățile economice, dar mai ales bogățiile minerale ale acestei țări [118], s-a constatat că sarea se exploata în acea vreme nu numai la Tg. Ocna, ci și în sudul Basarabiei, în prejma Cetății Albe [119]. Firește, sarea marină avea o piață de desfacere mult prea restrînsă, ea fiind destinată să acopere nevoile locale de consum, și nu avem vreun indiciu că s-ar fi și exportat. Comparativ însă cu situația existentă la începutul deceniului respectiv, producția anuală de sare era cotată la 17 pînă la 18 milioane ocale, precizîndu-se că „într-un an s-au scos chiar 20 milioane oca“ [120]. Această sensibilă creștere a producției s-a datorat nu numai productivității sporite, ci creșterii numărului de lucrători.

Forța de muncă angajată la ocnele de sare și reprezentată pînă către sfîrșitul secolului al XVIII-lea de numai 225 lucrători rufetași [121], cărora li se adăuga un număr variabil de osîndiți, ajunsese în numai cîțiva ani să numele 511 oameni [122]. Din aceștia însă, doar 90 erau tăietori specializați (șavgăi), restul acoperind celelalte diviziuni tehnice, proprii exploatării sării : 198 lăturași ce lucrau săptămînal, împărțiți în patru schimburi. Misiunea acestora era de a curăți interiorul ocnelor de sarea măruntă sau de apa infiltrată, de a procura lemnele trebuincioase pentru amenajarea gurilor de ocnă și pentru foc, de a săpa gurile de ocnă pînă la străpungerea stratului de pămînt și descoperirea nivelului de sare. Pentru toate aceste operații ei nu primeau leafă, ci se bucurau doar de privilegiile rufetului. Tot fără plată lucrau și 80 de curteni, rînduiți cîte 20 pe săptămînă la „ducerea cărților la Iași, în aducerea oamenilor lucrători și alte treburi“. Un număr de 80 robi țigani cărau sarea scoasă la suprafață, de la gura ocnei pînă la grămezile din preajmă numite mîgle. Tot ei încărcau carăle ce veneau pentru a ridica sarea de la ocnă și pentru a o transporta la schele. În plus, unii dintre aceștia erau meșteri fierari, asigurînd „tot lucrul fierului la ocnă“, operațiuni care, în totalitate, erau plătite. Plătiți mai erau 15 „trîmbițași“ (tărăbunțași) ce supravegheau buna funcționare a crivacului și descărcarea drobilor la gura ocnei, opt vătăjei și opt hergheligii, care foloseau și, respectiv, păzeau caii necesari acționării crivacului, și 16 meșteri lemnari. Paza sării extrase și depozitate în mîgle era asigurată de 16 străjeri neplătiți, rînduiți cîte 4 săptămînal.

---

[118] T. G. Bulat, *Rușii caută metale în Moldova (1810)*, în „Arhivele Basarabiei“, an. III, nr. 2, 1931, p. 65—72.
[119] Idem, *Ocnele de sare din Moldova* ... p. 122.
[120] *Ibidem*.
[121] În anul 1800 erau 300 de rufetași. Cf. *Chestia domeniului Tg. Ocna*, p. 45.
[122] T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 123—124.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Rezultă, deci, că din totalul rufetașilor ocnei (511) beneficiari ai privilegiilor acordate prin hrisoavele domnești, la 1810 doar 217 primeau leafă, ceilalți 294 lucrători mulțumindu-se doar cu scutirile de dări deja amintite. În afara șavgăilor, care erau plătiți în funcție de numărul drobilor tăiați, lucrătorii celorlalte categorii (plătite diferențiat) dispuneau de o leafă lunară fixă.

În pofida sporirii numărului de lucrători și extinderii diviziunii tehnice a muncii și, odată cu acestea, a producției, beneficiile realizate de cîrmuire n-au crescut proporțional. Cînd cheltuielile unui an de producție se ridicau la 130 000 lei, exceptînd cheltuielile de desfacere, stăpînirea s-a mulțumit cu un profit de numai 229 800 lei, sumă ce reprezenta prețul arendării ocnelor la 1810 [123]. Desigur, la o producție evaluată la 17—18 milioane ocale, orientată în proporție de aproape 2/3 spre export [124], cota de profit a stăpînirii ni se pare diminuată. Nu trebuie însă pierdut din vedere un dublu fapt, anume că posibilitățile de valorificare a sării pe piața internă erau într-o măsură reduse prin practica acordării „milelor" și „avaeturilor", de către domn, unor persoane sau instituții, și că exportul urma doar două direcții : Rusia și sudul Dunării.

În privința „milelor", este suficient să amintim că, de exemplu, în vremea domniei lui Scarlat Alexandru Calimah, aproape toți marii boieri ai țării au beneficiat de cantități de 10.000 pînă la 15.000 ocale sare, care, laolaltă, au însumat 4 713 100 ocale [125]. Printre cei astfel „miluiți" figurau, cu cantități maxime : beizadelele Dimitrie și Scarlat Ghica, Petrache Mavrogeni, domnițele Eufrosina și Sultana Mavrogheni, Ralu Calimah, logofătul Grigore Sturdza, vistiernicii Sandu Sturdza, Iordachi Roset, Costachi Canta, Alecu Balș, hatmanul Constantin Palade ș.a. [126]. Este adevărat, aceste danii aveau un caracter temporar, constituind obligații numai pentru cămărașii sau arendașii din vremea domniei care le-a consfințit ; dar de cele mai multe ori ele erau reînnoite și de către succesorii la tron, chiar dacă cuantumul lor nu mai era același. Important este că prin astfel de practici erau scoase, în mod conștient, din circuitul comercial cantități însemnate de sare, aparent în dauna venitului ocnelor ; spunem aparent pentru că, în realitate, prin această modalitate erau rezolvate ceea ce într-o altă etapă istorică vor semnifica crizele de supraproducție.

Cît privește desfacerea sării pe piața externă, orientată, după cum am mai subliniat, numai spre Rusia și Imperiul otoman — începînd, se pare, de după răpirea Bucovinei (1775) — aceasta a resimțit din plin consecințele războiului ruso-turc din anii 1806—1812. Puținătatea mijloacelor de transport, varietatea monetară și „acea din zi în zi schim-

[123] T. G. Bulat, *Ocnele de sare din Moldova ...*, p. 122.

[124] Din această producție de sare doar 6—7 milioane ocale acopereau necesitățile de consum ale populației întregii Moldove înainte de 1811, restul exportîndu-se prin Movilău, Creuleni și Galați, *Ibidem*, p. 125.

[125] Arh. St. Iași, Litere, M/509, f. 239—240.

[126] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bare a cursului monedelor“ [127], fenomene curente și în perioada ce a precedat începutul ostilităților, au fost agravate de închiderea alternativă a granițelor spre Turcia și, respectiv, spre Rusia în anii războiului [128]. Dealtfel, închiderea principalelor puncte de desfacere de la Nistru, anume Movilăul, Hotinul, Soroca și Rașcovul, în 1811, a cauzat nerespectarea obligațiilor contractuale ale arendașilor ocnelor față de cîrmuire, aducînd în discuția factorilor responsabili necesitatea reziliерii respectivului contract și posibilitatea preluării ocnelor pe seama stăpînirii (în regie) [129].

Restructurarea granițelor statale impusă Moldovei prin pacea din 1812 a avut ca efect imediat reducerea substanțială a posibilităților de valorificare a sării atît pe piața internă — restrînsă teritorial — cît și pe cea externă, unde autoritățile rusești au preferat, din motive lesne de înțeles, diminuarea raporturilor comerciale cu Moldova. Aceste măsuri s-au răsfrînt negativ nu numai asupra procesului desfacerii în sine, dar și asupra procesului de producție, care, într-o anumită măsură depindea și de buna aprovizionare a ocnelor cu piei de bou, seu și odgoane de cînepă, procurate pînă atunci mai ales de pe piața rusească [130]. Cum alte posibilități de valorificare pentru moment nu se întrezăreau, domnia a dispus reducerea producției de sare prin restrîngerea numărului de lucrători. Numai astfel se poate explica faptul că din cei 511 rufetași menționați ca fiind în lucru la 1810, aflăm în 1813 doar 400 [131], iar în anul următor numai 300 [132]. Concomitent, a fost majorat prețul sării pe piața internă de la 2 la 5 lei/100 ocale [133], majorare care a fost extinsă și asupra simbriei rufetașilor în speranța creșterii productivității muncii.

Măsurile luate de către autorități în direcția reorganizării și readaptării, în noile împrejurări politice, a procesului de producție și de desfacere a sării — măsuri la care am adăuga și încercarea de valorificare a slatinelor de pe moșia mănăstirii Rîșca, prin acordarea unui privilegiu de înființare a unei „fabrici de huscă“ căminarului Th. Ciurea, la 18 ianuarie 1815 [134] — au ameliorat pentru moment situația acestei ramuri de producție. Lichidarea stocurilor interne și reglementarea exportului de sare în direcțiile de mai înainte dar în proporții ce prefigurau transformarea regiunilor sud-dunărene în principal cumpărător extern, au reactivat interesele unor întreprinzători pentru această sursă de venit.

Că ocnele redeveniseră o întreprindere tentantă, ne-o dovedește, în lipsa altor date, catagrafia din 1820 a Tg. Ocnei [135]. În afara numărului

[127] Arh. St. București, Achiziții Noi, CCLVII/9.
[128] T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 122, 125.
[129] *Ibidem*, p. 122.
[130] Arh. St. București, Achiziții Noi, CCLVII/9.
[131] *Chestia domeniului Tg. Ocna*, p. 45.
[132] *Uricariul*, vol. I_2, p. 176—180
[133] *Ibidem*, vol. I_1, p. 222—229.
[134] Arh. St. Iași, Documente, pachet 48/1.
[135] *Ibidem*. Tr. 166 op. 184, condica X, f. 222—231.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mare de rufetaşi cuprinşi în catagrafie (650 — din care doar 610 lucrători, restul fiind văduve sau „ieriaţi din slujba ocnei“ —) surprinde lărgirea, extinderea diviziunii tehnice a muncii. Astfel, apar noi categorii de lucrători ca : tăiştarii, călţarii, burdujării, curălarii şi feştilarii ocnei, pe lîngă cele deja cunoscute. În plus, sporirea numărului de tăietori specializaţi la 151 constituie un indiciu al intensificării şi extinderii procesului de producţie.

Interesul tot mai mare manifestat de către boierimea moldoveană faţă de soarta ocnelor (ca sursă de cîştig), interes conjugat cu posibilităţile financiare încă restrînse ale acesteia în condiţiile desfăşurării lente a procesului de acumulare primitivă a capitalului a condus, după restabilirea domniilor pămîntene, la constituirea unor „tovărăşii“ care au luat în arendă ocnele de la noua stăpînire. O companie boierească, avîndu-l în frunte pe căminarul Costache Cerchez [136], care, se pare, avea mai multă experienţă în domeniu, a fost constituită la 1822 din opt „părţi“, reprezentate de căminarul Costache Cerchez, vornicul Teodor Balş, serdarii Vasile Andrieş şi Iancu Stavăr, slugerii Toma Constantin şi Gheorghe Chicoş, Hristodor Emanoil şi Costachi Ioan şi, în sfîrşit, Garabet Grigorovici. Participarea la tovărăşie era condiţionată de plata anticipată a contribuţiei băneşti, distribuită proporţional pe numărul „părţilor“ (cîte 34 406 lei pentru o parte), în vederea achitării arenzii stabilite de 275 250 lei [137]. Demn de subliniat ni se pare faptul că, cu excepţia lui Teodor Balş, toţi ceilalţi copărtaşi îşi împărţiseră „slujba ocnelor“, fiind remuneraţi lunar de către cămară după funcţia fiecăruia [138]. Care va fi fost rezultatul acestei întovărăşiri la încheierea scadenţei nu cunoaştem. Bănuim însă că întreprinderea a satisfăcut sub raportul beneficiilor pe aceşti acţionari de vreme ce, pe patru dintre ei (C. Cerchez, I. Stavăr, V. Andrieş şi G. Grigorovici) îi întîlnim într-o nouă companie boierească, mult mai numeroasă şi mai selectă. Compania, din care mai făceau parte, între alţii, beizade Iorgu Sturza, vistiernicul Petrache Sturza, hatmanii Lascarache Sturza şi Gheorghe Buhuşi, spătarii Grigore şi Dimitrie Codrean, Răducanu Cazimir, Ioniţă Duca ş.a. [139], luase ocnele pentru o perioadă mai îndelungată, respectiv anii 1823—1825, angajîndu-se la plata unei arenzi anuale de 375 000 lei [140]. Înseşi sporirea arenzii cu aproape 100 000 lei, ca şi dobîndirea unor ranguri boiereşti superioare de către mai vechii „companioni“ ai sării, ne îndeamnă să credem că „tovărăşia“ anterioară condusă de C. Cerchez obţinuse rezultate pilduitoare.

Prin noul contract de arendare, compania se angaja să preia de la antecesorii în otcup o cantitate de 148 310 drobi şi 1 915 bucăţi — echivalentă cu 10 000 000 ocale sare — la jumătate din preţul legiuit, adică

[136] Bibl. Acad. Documente DCCCLXXXVIII/I.
[137] *Ibidem.*
[138] *Ibidem*, doc. III.
[139] Arh. St. Iaşi, Documente, pachet 315/2.
[140] *Ibidem*, doc. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la 2 lei și jumătate/100 ocale [141], împuternicind cu „căutarea slujbei" tot pe foștii „companioni" : hatmanul Costachi Cerchez, spătarul Ioniță Duca și pe Garabet Grigorovici [142].

Antrepriza a început sub cele mai bune auspicii, principala problemă care necesita o atenție sporită fiind legată nu direct de procesul de producție ci de cel de desfacere a sării. Participarea la tovărășie a mai multor boieri din anturajul domnitorului, ca și „miluirea" celorlalți boieri sturzești (Ecaterina și Eufrosina Sturza, beizadelele Nicolae, Alecu și Costache Sturza, spătarul Petrachi Sturza ș.a.) [143], l-au determinat pe Ioniță Sandu Sturza să fie mai receptiv față de necesitățile otcupului. Astfel, încunoștiințat fiind despre abuzurile săvîrșite de către beșlegii ținuturilor și proprietarii moșiilor asupra cărăușilor, despre greutatea transporturilor „îndeosebi de sare" datorită lipsei imașurilor necesare vitelor de tracțiune, domnitorul l-a însărcinat pe paharnicul Constantin Sion ca „să meargă pe drumul cel mare de la ocnă la Sculeni" pentru a reglementa spinoasa problemă a transporturilor [144]. Totodată, proprietarii, arendașii, dregătorii ținuturilor, erau amenințați de domn, prin trimisul său, că vor suporta consecințele ce aveau să decurgă din eventuala neînlesnire de către aceștia a cărăușiei [145].

Dar asigurarea mijloacelor de transport a sării către schelele Prutului — Rusia redevenise, pentru moment, principalul debușeu al sării moldovenești — nu era suficientă pentru reușita antreprizei. Alți factori s-au dovedit, de astă dată, a fi hotărîtori. Astfel, în afara cantității apreciabile de sare preluată de la vechea companie, în cursul primului an (1823) s-a realizat o producție de 244 845 drobi și 9 652 bucăți (aproximativ 17,5 milioane ocale — n.n.) ceea ce însemna că totalul disponibil însuma, cu aproximație, 27,5 milioane ocale sare [146]. Din această cantitate, în aceeași perioadă, au fost transportate la Sculeni, Lipcani și Leova 8 182 838 ocale, din care s-au vîndut abia 3 531 433 ocale, iar alte 1 632 231 ocale au fost vîndute direct de la ocnă cu naht (bani în numerar — n.n.) și veresie (pe credit — n.n.). Lăsînd la o parte și cantitățile de sare împărțite în dar, de către domn și cămară, rămînea nevalorificată la sfîrșitul celui dintîi an al antreprizei circa 15,5 milioane ocale de sare [147].

Bilanțul anual era falimentar : în timp ce veniturile realizate din vînzarea sării înregistraseră 452 690 lei, cheltuielile de producție și desfacere (în care intrau : prețul otcupului, lefile slujbașilor și rufetașilor ocnei, havaieturile, plata sării primită de la antecesori, chelăria ocnei,

[141] Bibl. Acad. Documente, DCCCLXXXVIII/41.
[142] Arh. St. Iași, Documente, pachet 315/3.
[143] Numai în cel dintîi an al antreprizei au fost dăruite, prin hrisoave domnești, 2.130.500 ocale de sare plus alte 215.870 ocale date rufetașilor *(Ibidem)*. Pentru lista nominală a celor ce au beneficiat de hrisoave vezi în *loc. cit.*, Litere, M/509. f. 240.
[144] Bibl. Acad. Documente, DCCCXXVI/83.
[145] *Uricariul*, vol. XIV, p. 288—290.
[146] Arh. St. Iași, Documente, pachet 315/5.
[147] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

transporturile, dobînzile ș.a.) urcaseră pînă la 1 413 585 lei, ceea ce însemna un prim deficit de 960 894 lei [148]. Desigur, acest deficit era mult prea mare pentru a mai putea fi recuperat în următorii doi ani ai anteprizei.

Încercarea de reabilitare s-a făcut prin diminuarea producției și, mai ales, prin micșorarea cheltuielilor de producție acolo unde acestea îngăduiau cu ușurință, respectiv reducerea plății șavgăilor. Astfel, în luna mai 1825, s-a hotărît ca aceștia să nu mai fie remunerați în acord, după normele impuse de Scarlat Calimah — cînd un lucrător silitor putea cîștiga pe lună 30 lei — ci să primească fiecare șavgău o leafă fixă de numai 2 lei pe lună [149]. Măsura adoptată avea să fie calificată drept „osînditoare și asupritoare" de către cei vizați care, într-o jalbă adresată Vistieriei Moldovei în 1828, imediat după încetarea domniei lui Ioniță Sandu Sturza, arătau că fuseseră constrînși să-și înstrăineze bunurile și să se îndatorească cu mari sume de bani pentru cumpărarea pîinii zilnice, întrucît din leafa stabilită nu le rămîneau pentru hrană decît 30—40 parale pe lună [150]. În astfel de condiții este lesne de înțeles că și productivitatea muncii a scăzut considerabil și, odată cu aceasta, și producția, încît, revenind la soarta otcupului, chiar dacă la sfîrșitul anilor 1824 și 1825 veniturile aveau să fie precumpănitoare cheltuielilor — în 1824 raportul dintre acești termeni fiind 464 618 lei/412 218 lei, iar în 1825 de 551 146 lei/369 180 lei [151] — paguba prea mare din primul an avea să decidă, finalmente, un deficit general de 574 810 lei, revenind fiecăreia din părți cîte un minus de 28 740 lei [152].

Cauzele acestui eșec nu s-au datorat nerentabilității întreprinderii, ci neînțelegerilor și abuzurilor săvîrșite de către unii dintre copărtași în detrimentul altora, implicit al tovărășiei [153]. În afara acestora, au intervenit și cauze de ordin obiectiv — ca închiderea granițelor și, legat de aceasta, căderea prețului sării — care, neîndoielnic, au împietat asupra desfacerii sării pe piața externă, ce constituia încă principala sursă de procurare a beneficiilor pentru întreprinzători. Invocînd, mai ales, pe acestea din urmă, compania a încercat să obțină bunăvoința domnitorului, prin mijlocirea mitropolitului țării, de a fi iertată de plata unor sume de bani cuvenite cămării domnești, potrivit contractului [154]. Rezultatul acestor demersuri n-a fost cel așteptat de jăluitori. Potrivit ana-

[148] Arh. St. Iași, Documente, pachet 315/5.

[149] *Ibidem*, Litere, O/2, f. 610.

[150] Din leafa lunară de 2 lei, șavgăii arătau că trebuiau să plătească ascuțitul uneltelor de lucru de două ori cîte 15—20 parale de „oțălitură" pentru ciocane și cîte 10 parale pentru „penele cu care se desbat brazdele cum și bătătoarele cele mari cu care se bat penele". *Ibidem.*

[151] *Ibidem*, Documente, pachet 315/4.

[152] Vezi D. Vitcu. *op. cit.*, p. 63.

[153] Într-o jalbă înaintată mitropolitului Moldovei de către cîțiva membri ai tovărășiei, după expirarea contractului acesteia, se arăta că în cel de al treilea an al antreprizei, beizadea Iorgu Sturza a părăsit abuziv compania, rupînd contractul în care figura și semnătura sa ; un alt membru al tovărășiei, hatmanul Lascarache Sturza decedase în cursul antreprizei (Bibl. Acad., Documente, DCCCLXXXVIII/41).

[154] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

foralei marelui vistiernic al Moldovei, Alexandru Sturza, datoria finală a fost suportată „numai de unii dintre tovarăşi, adică de aceia care administraseră aşa de rău averea companiei“ [155].

Mai important este însă faptul că falimentul companiei, închiderea graniţelor, precipitarea evenimentelor politice externe, existenţa unei mari cantităţi de sare pe piaţa internă, dificultăţile legate de transport etc., toate laolaltă, au îndepărtat pe „muşterii“ de la licitarea ocnelor, acestea rămînînd a fi căutate de acum încolo de către slujitorii speciali ai domnului. Cum Ioniţă Sandu Sturza avea, începînd din 1826, de rezolvat probleme politice mult mai spinoase şi mai importante pentru tron, ocnele au fost lăsate, în exclusivitate, pe seama împuterniciţilor săi, care nemaifiind supuşi periodic controlului domnesc — potrivit obiceiului de mai înainte — prin acei „oameni de încredere“ [156], le-au condus spre decădere. Rareori camara a mai găsit în ţară sau peste graniţe clientelă pentru desfacerea însemnatelor cantităţi de sare existente în dealul ocnelor, iar atunci cînd a găsit, cantităţile contractate erau relativ mici [157] şi preţurile scăzute. Neputinţa de valorificare a sării pe piaţa externă se datora limitării punctelor de desfacere şi, îndeosebi, majorării preţurilor de transport, care făceau vînzarea acesteia nerentabilă.

Criza, ale cărei coordonate fuseseră prefigurate în cursul antreprizei anilor 1823—1825, a fost amplificată de proasta administraţie a ocnelor şi de neraţionala dirijare a producţiei de sare în perioada imediat următoare, şi avea să culmineze odată cu izbucnirea războiului ruso-turc din 1828—1829, care a provocat o serie de mutaţii pe tărîm politico-administrativ intern, cu consecinţe deosebite şi asupra vieţii economice a ţării. În acest context, epilogul domniei lui Ioniţă Sandu Sturza a semnificat prologul unei etape istorice distincte în istoria exploatărilor saline ale Moldovei, epoca Regulamentului Organic.

L'EXPLOITATION DU SEL EN MOLDAVIE, JUSQU'EN 1828

Résumé

S'orientant sur la voie de quelqques anciennes et constantes préoccupations consacrées à l'approfondissement de certains aspects essentiels de l'histoire économique de la Moldavie, l'auteur de cette étude se propose d'exposer l'évolution de cette branche de production qui fut l'exploitation du sel à travers le temps — comme source de revenu et en même temps comme métier — depuis les premières mentions écrites jusqu'au début du dernier siècle. La limite finale n'est pas choisie au hasard ; l'auteur a tenu compte du fait qu'en Moldavie — aussi bien d'ailleurs qu'en Valachie — le gouvernement a parait-il instituté de bonne heure (c'est à-dire déjà au XVe siècle) le droit de monopole sur l'exploitation du sel et les revenus des salines, associés à d'autre sources de revenus, ont été destinés, en exclusivité, au trésor du prince régnant. Cette situation a duré pen-

[155] *Documente privitoare la comerţul românesc. 1473—1868*, publicate de Dum. Z. Furnică, Bucureşti, 1931, p. XV.

[156] V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. IV, Bucureşti, 1892, p. 266.

[157] Arh. St. Iaşi, Documente, pachet 315/7 ; Bibl. Acad., Documente, DCCXLIX/114.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dant des siècles, jusqu'au 25 avril 1828, quand, dans des circonstances historiques spéciales, marquées par la cessation du règne de Ioniță Sandu Sturza (1822—1828), le revenu des salines fut retiré de la liste civile du prince régnant et inclus dans la catégorie des revenus budgétaires de l'Etat.

Le proprietaire des salines, après cette date, n'était plus le voïvode, mais l'Etat (c'est à-dire le trésor public), réalité ratifiée ensuite par la première législation à caractère constitutionnel en Moldavie, le Règlement Organique, entré en vigueur le 1er janvier 1832. Par conséquent, pour l'histoire de l'exploitation des salines en Moldavie, l'an 1828 est le début, d'une etape d'évolution distincte — la période du Règlement Organique — sur laquelle l'auteur s'est déjà arrêté dans d'autres études publiées ces dernières années.

Soulignant, dans l'introduction de la présente étude, le rôle et la place du sel dans l'ensemble de la vie matérielle de la socitété humaine. se référant en particulier à la société moldave, l'auteur reconsidère les appréciations de certains historiens, économistes, juristes et philosophes roumains ou étrangers et avertit dans quelle mesure cette grande richesse naturelle fut connue au cours des temps et comment elle fut exploitée. Il localise ensuite, en corroborant les informations historiques et géologiques, les centres d'exploitation du sel sur toute l'étendue de la Moldavie, même si la plupart de ces centres n'ont eu qu'une existence temporaire.

Le plus ancien et le plus important centre d'exploitation du sel à l'Est des Carpathes fut et est resté jusqu'à présent Tîrgu Ocna, localité située dans la vallée du Trotuș, non loin de la très ancienne résidence du district Tîrgu-Trotuș. En ce qui concerne l'ancienneté de ces exploitations, on a émis des opinions hypothètiques, du moment qu'il n'y a pas de témoignages documentaires relatifs aux origines de l'exploiatation. L'auteur souligne le fait que si le métier de l'extraction du sel (ayant comme but de faire face aux nécessités locales de consommation) était connu déjà à l'époque préromaine et fut perfectionné par les conquérants de la Dacie. en vue d'une exploitation organisée de ce minérai en Moldavie pour sa commercialisation, on n'en peut parler avec certitude qu'à partir du XIVe siècle et surtout après la constituion de l'Etat féodal indépendant. Organisé au début par des personnes privées qui étaient aussi les propriétaires du sol, tout le processus d'exploitation passa bientôt à la charge des mandataires spéciaux des princes régnants, qui ont transformé le domaine des salines en propriété princière.

La richesse des réserves salines de la Moldavie, l'importance toujours croissante de ce minérai dans la vie économique du pays, l'élargissement continuel du marché extérieur, ont constitué les éléments décisifs pour l'exploitation et la valorification du sel, le long des siècles qui ont suivi l'institution de la propriété princière sur les salines.

Se fondant sur les témoignages de voyageurs étrangers qui, visitant notre pays, ont eu la curiosité d'aller voir aussi les salines (Pietro Deodanto, Paul d'Alép, Bandini), ainsi que sur d'autres sources, parmi lesquelles plusieurs informations d'archives, l'auteur complète le tableau relativement simple de la technique de production dans les salines, Ensuite, il s'arrête longuement sur l'organisation de la production et sur l'administration des revenus provenant de l'exploitation du sel. Le long des siècles il n'y a pas eu de changements notables dans ces domaines : la technique de la production resta longtemps la même ; pour l'organisation de l'exploitation on a institué de bonne heure une administration spéciale, dont la structure de base fut maintenue à-peu-près sans modifications jusqu'à la fin de l'époque du Réglement Organique, cependant que, comme modalités d'administration ou d'exploitation du revenu des salines, on n'a connu que deux systèmes : la régie ou le bail. Dans le premier cas, le prince régnant nommait lui-même un boiard comme „intendant" des salines pour une période d'un an, avec la mission de lui communiquer periodiquement la situation financière des salines. L'intendant était directement responsable de l'évolution du processus de production et du revenu des salines. Dans le deuxième cas, était assuré au prince régnant — sans tenir compte si les circonstance étaient ou non favorables au processus d'exploitation et de vente du sel — un revenu fixe, établi de commun accord, qui était le prix du bail.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ensuite l'auteur s'occupe de la production et de la productivité des salines en Moldavie au cours du moyen-âge, ainsi que des possibilités de valorification existantes à l'époque. Il consacre un large espace à l'analyse de la main d'oeuvre utilisée dans les salines. Il aborde les aspects concernant la division sociale du travail dans les salines, l'origine de la main d'oeuvre, l'évolution numérique des ouvriers et les implications de ce phénomène dans l'évolution édilitaire de l'établissement, les conditions et le régime du travail dans les salines et, enfin, l'attitude du prince régnant à l'égard des ouvriers des salines. Ont été mis en évidence la rentabilité de l'exploitation des salines à diverses époques, ainsi que les bénéfices réalisés par le principal entrepreneur, c'est-à-dire le prince régnant.

Enfin l'auteur expose l'évolution des exploitations salines de Tg. Ocna, dans les conditions de la dissolution des relations féodales et de l'apparition du capitalisme, dont il met en relief les particularités. Parmi celles-ci, s'est manifestée l'orientation vers ces préoccupations d'une importante catégorie de grands boiards, orientation attestée par la constitution — au début du siècle dernier — de nombreuses „compagnies" pour affermer les salines, édifiantes sur les possibilités financières et les conditions dans lesquelles s'est déroulé le processus de l'accumulation primitive du capital en Moldavie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

RĂDĂCINILE ISTORICE ALE REVOLUȚIEI ROMÂNE DE LA 1848

de

GHEORGHE PLATON

Ca orice fenomen de o asemenea importanță istorică, revoluția de la 1848 a preocupat și preocupă încă istoriografia românească. Cercetările recente, mai ales, care au adus în circuitul științific nu numai un bogat material documentar, ci și puncte de vedere și reevaluări noi, au redat fenomenului dimensiunile sale reale. Aprecierile în conformitate cu care burghezia română ar reprezenta doar o „undă îndepărtată a revoluției franceze", ridicarea de la 1848 datorindu-se doar unui „sincronism" al ideologiei franceze [1], aparțin unei etape de mult depășite.

Valorificarea și reevaluarea literaturii istorice precum și cercetările mai noi au demonstrat, fără putință de tăgadă, că revoluția română de la 1848 nu reprezintă un început, ci este punctul final al unei evoluții, saltul calitativ al unei îndelungi și complexe acumulări, rezultatul unei dezvoltări organice și unitare a societății românești, baza de plecare către o nouă etapă a istoriei noastre. În același timp — lucrurile sînt cît se poate de limpezi — programele revoluționare, atît de cuprinzător expuse în documentele anului 1848, dau expresie unor deziderate devenite tot atîtea necesități obiective, care se cristalizaseră, căpătaseră contur și substanță în cursul întregului secol anterior.

Cu toată separația impusă de granițele arbitrare, menținute de dominația străină, țările române s-au dezvoltat, în general, pe coordonate comune. Ideologia națională, unitară deoparte și de alta a Carpaților, expresie a aceleiași națiuni, răspîndită pe teritoriul vechii Dacii, a reprezentat un puternic element de unitate, în afirmarea acelorași deziderate sociale și naționale.

---

[1] Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, București, Edit. științifică, 1972, p. 154. Deși consideră programul revendicărilor sociale ca fiind propagat „pe cale de contagiune mintală", Lovinescu, în interesanta sa lucrare, admite *revoluția* înfăptuită în economia românească, din care revoluționarii români ar fi putut deduce ideea revoluției politice, în eventualitatea în care nu s-ar fi inspirat din ideile generoase ale Franței, *ibidem*, p. 152.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Această viziune, amplu documentată în istoriografia noastră, îngăduie sublinierea puternică a caracterului unitar al revoluției române de la 1848. Desfășurarea separată a revoluțiilor, deosebirile în formularea dezideratelor programatice în cele trei țări românești și tactica deosebită, impuse, mai cu seamă, de existența celor trei imperii reacționare, nu au știrbit nimic din caracterul unitar al ridicării revoluționare a românilor. Reconsiderarea evenimentelor și plasarea mai fermă a revoluției din Moldova în cadrul general al revoluției românești [2] au conturat și mai puternic caracterul unitar al acesteia. A fost verificat, cu argumente irefutabile, adevărul în conformitate cu care pașoptiștii nu sînt imitatorii ridicoli ai unor idei străine, ci „exponenți ai unui proces natural, istoric, bazat pe realități românești" [3]. În același timp, atît literatura noastră istorică, precum și cea europeană, au integrat, exact și ferm, revoluția românească în contextul internațional în care s-a desfășurat, au subliniat caracterul acesteia, de parte componentă a revoluției continentale, deși nu au tratat, în aceeași manieră, și fenomenele care au determinat-o.

Nu ne-am propus să reluăm problemele în toată plenitudinea lor. Deși o lucrare de analiză asupra rădăcinilor istorice ale revoluției române de la 1848 ar fi, evident, utilă, nu ne putem asuma o asemenea sarcină în limitele ce ni le-am impus aici. Cel puțin, deocamdată, obiectivele noastre, așa cum se va putea constata, sînt mai modeste. Reluarea discuției, într-un anumit cadru, ne este sugerată și chiar impusă, în primul rînd, de tendința de particularizare, care se manifestă, excesiv, uneori, în analiza și plasarea fenomenelor istoriei românești. În literatura noastră de specialitate, acestea, deobicei, sînt integrate doar în limitele complexului balcanic sau, în cel mai fericit caz, în cadrul structurilor răsărit europene unde, se știe, dezvoltarea agrară, mai ales, s-a făcut, în general — cu particularități și decalaj în timp — pe coordonate asemănătoare.

În al doilea rînd, unii istorici străini, care consideră revoluția de la 1848 ca un fenomen european, stabilind legături determinate de același sens general al evoluției istorice, nu includ — sau, cel puțin, n-o fac cu toată fermitatea — fenomenele românești în contextul general european. Această omisiune se vădește, oarecum și în interesanta sinteză a profesorului Jacques Godechot. Limitele *revoluției occidentale* sau *atlantice*, așa cum este definit ciclul revoluționar din care face parte și revoluția de la 1848, se oprește, se pare, la granițele țărilor române [4].

Nu este locul să demonstrăm aici măsura în care, în dezvoltarea lor generală, fenomenele istorice importante, cu caracter obiectiv, pro-

[2] Gheorghe Platon, *Revoluția din Moldova parte integrantă a revoluției române*, „Era Socialistă", anul LIII, mai, 9/1973. O versiune mai largă în „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași, secț. III, a. Istorie, tomul XIX, anul 1973, fasc. 2.

[3] Constantin C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul originilor și dezvoltării burgheziei române pînă la 1848*, București, Edit. științifică, 1972, p. 10.

[4] Jacques Godechot, *Les révolutions de 1848; Le Mémorial des siècles*, établi par Gérard Walter, Paris, Albin Michel, 1971, p. 34—36.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prii Europei, nu au cunoscut granițe în desfășurarea lor. Ele nu au fost sincrone, nu s-au manifestat sub forme identice dar, în general, au provocat aceleași reacții și consecințe. Trebuie reținut, în egală măsură, că, de multă vreme, de la începutul secolului al XVIII-lea, încă, țările române se integrează tot mai puternic în circuitul european. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, mai ales, ritmul acestui proces devine tot mai accelerat, sub acțiunea capitalismului european [5].

În evoluția lor istorică, românii nu trebuiau, în mod obligatoriu, să străbată aceleași stadii pe care le parcurseseră țările europene înaintate. Maniera particulară de asimilare a valorilor generale, în raport cu afinitățile și aspirațiile proprii, capacitatea de selectare și adaptare [6], au înlesnit integrarea în Europa națiunilor. În orice caz, revoluția de la 1848 a arătat limpede drumul parcurs în acest sens [7]. Într-un timp relativ scurt, cu toate greutățile generate de stăpînirea habsburgică în Transilvania, de dominația Porții și apoi de protectoratul Rusiei în principate, au fost realizate progrese importante. Este, de altfel, aceasta, una din particularitățile dezvoltării noastre istorice, în epoca modernă, mai ales, particularitate care este verificată, în fond și de realitatea contemporană. În lupta pentru existență și independență, românii au manifestat o mare capacitate de adaptare, imense resurse vitale, care le-au îngăduit să parcurgă, cu repeziciune distanța imensă care-i despărțea, uneori, de țările mai dezvoltate. Cazul la care ne referim direct, secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea, oferă un exemplu edificator în acest sens. Revoluția din 1848, așa cum am notat și mai sus, ilustrează justețea acestor aprecieri.

Analiza realităților istorice din secolul care a precedat anul 1848 demonstrează că aceleași cauze generale care au determinat revoluția europeană sînt valabile și în cazul revoluției din țările române. Relieiarea acestui adevăr va îngădui, credem, integrarea mai fermă a fenomenului românesc în cadrul european care l-a produs și în cuprinsul căruia s-a desfășurat. Acesta este, de altfel și obiectivul principal care ni-l propunem în cuprinsul cercetării noastre.

În acord cu profesorul Godechot, ale cărui observații, o afirmăm din nou, sînt deosebit de interesante și utile [8], considerăm că revoluția europeană de la 1848, strîns legată în spațiu și timp de cea din 1789, este un reflex al dezvoltării societății europene în general, nu numai a celei occidentale. La mijlocul secolului al XIX-lea, tiparele vechi, convenționale, nu mai corespundeau formelor și nivelului dezvoltării. Ele se cereau înlocuite cu altele, capabile să corespundă cerințelor noi, liniilor de dezvoltare și năzuințelor spre viitor. Firește, dacă nevoia de

[5] Șt. Zeletin, *Neoliberalismul. Studiu asupra istoriei și politicii burgheziei române*, București, 1927, p. 16.

[6] Paul Cornea, *Originile romantismului românesc (Spiritul public, mișcarea ideilor și literatura între 1780—1840)*, col. „Momente și sinteze", București, Edit. Minerva, 1972, *passim*.

[7] Al. Duțu, *Sinteză și originalitate în cultura română*, București, Edit. enciclopedică română, 1972, p. 145.

[8] Jacques Godechot, *op. cit.*, p. 34—36.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

înnoire era generală, se manifesta pretutindeni și în toate sectoarele vieții, nivelul de la care se pornea, limitele în care procesele se puteau desfășura, formele ce le îmbrăcau și consecințele ce le determinau, se deosebeau în funcție de stadiul de dezvoltare al fiecărei societăți, de particularitățile proprii fiecărei națiuni, de sarcinile conviețuirii într-un anumit context de relații și dependențe, cu alte cuvinte, de gradul de libertate internă și externă. Toți acești factori — ei nu sînt singurii — potențează, într-o anumită manieră și imprimă, în funcție de realitatea istorică, o anumită direcție tendințelor înnoitoare, devenite tot atîtea sarcini istorice a unei societăți sau ale alteia.

Această diversitate reflecta încă, în fond, sechelele unei seculare autarhii feudale. Practic, societățile europene mergeau pe același drum la capătul căruia capitalismul, dezvoltat în toată plenitudinea lui, trebuia să creeze acele legături organice, idestructibile, care să facă din continent o piață unică. Angajîndu-se în această direcție, statele europene plecau de la alte premise. Comună era doar ținta ; calea și ritmul, formele și limitele trebuiau să difere structural. Europa secolului al XVIII-lea și a primei jumătăți a secolului al XIX-lea se asemăna unei scene largi și deschise pe care se desfășurau tablourile deosebite ale unei piese unice. Exista, deci, o unitate în diversitate. Aceasta este determinată nu numai de țelul comun, ci și de fenomenele a căror desfășurare fac posibilă dezvoltarea sau, mai bine zis, îi dau expresie ; deși diferă ca amploare, ritm și consecințe, ele sînt, în esență, aceleași. Fenomenele care, pe drept, au fost apreciate ca *revoluții,* aflate în strîns raport de interdependență dialectică, se petrec în domeniile *demografic, agrar* și *industrial* și provoacă consecințe diferite și reacții în lanț, care modifică structural aspectul Europei. În calea acestor revoluții nu există bariere naționale sau impuse de existența dominației străine asupra unor state. Fenomene de natură obiectivă, ele se desfășoară pe întreg teritoriul european provocînd consecințe care, deși diferite ca grad, în raport cu nivelul de dezvoltare al unei societăți sau al alteia, impun necesitatea unei adaptări a structurilor sociale și politice, de natură să creeze condiții pentru o dezvoltare plenară, fără piedici, spre noile direcții.

Revoluția europeană de la 1848, în general, ca și în cazurile particulare ale fiecărui popor sau națiuni, era chemată să înlăture obstacolele și să îngăduie accesul liber spre progres.

Aceleași fenomene care ilustrează *procesul de creștere* al societății pe continent sînt proprii și societății românești, parte integrantă a societății europene. Această *creștere,* reflex al procesului general de dezvoltare pe cale capitalistă, are, asupra țărilor române, un dublu efect : sudează puternic organismul devenit național, ca urmare a procesului intern al constituirii națiunii române, nu numai prin legături economice indestructibile, ci, în egală măsură, prin cele ale conștiinței naționale, mai puternice și mai durabile. În același timp, tendința de încadrare în circuitul și în spiritul european devine tot mai evidentă.

În discutarea problemelor am adoptat o anumită ordine nu din rațiuni care decurg din preponderența unui fenomen sau al altuia, ci,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai mult, din nevoia sublinierii mai puternice a legăturilor existente între aceste fenomene, expresie a laturilor procesului unic de dezvoltare istorică. Am început cu reliefarea consecințelor determinate de dezvoltarea factorului demografic pentru a stabili, mai complet, interdependența strictă ce există între toate fenomenele în discuție. În limitele urmărite de cercetarea noastră, ne interesează nu să desprindem cauzele revoluției de la 1848 în țările române, ci, mai mult, să înfățișăm acel complex de fenomene din acțiunea și interacțiunea cărora s-au născut aceste cauze ; să reliefăm cum, în dezvoltarea societății românești, s-au acumulat acele contradicții din ciocnirea cărora avea să se nască revoluția de la 1848.

Exemplele la care ne vom referi în continuare reliefează, credem, măsura în care fenomenele ce definesc procesul de creștere al societății românești, în formele lor particulare de manifestare, fac parte din categoria fenomenelor generale europene, a căror desfășurare nu a fost împiedecată de granițe. De asemenea, se va desprinde adevărul în conformitate cu care procesul de creștere are drept consecințe directe, atît unitatea internă cît și integrarea tot mai deplină în circuitul european. Acestea au fost, de altfel și sarcinile fundamentale ale revoluției de la 1848. Întregul program de transformare internă urmărea această integrare, impusă de *spiritul veacului.*

În secolul al XVIII-lea, securitatea sporită, îmbunătățirea condițiilor climatice, ameliorarea tehnicilor agricole și extinderea suprafețelor cultivate precum și scăderea generală a mortalității, au determinat, se știe, în Europa, o creștere substanțială a populației. În cea de a doua jumătate a secolului, mai ales, explozia demografică a fost atît de puternică încît a provocat serioase temeri, cărora Malthus le-a dat expresie, în 1798, în cunoscuta sa lucrare *Essai sur la théorie de la population* [9].

Fără să înregistreze salturi spectaculoase ca în occidentul Europei, sporul populației, în țările române, reprezintă, în secolul al XVIII-lea, o realitate. Procesul este vizibil atît în mediul rural, cît și în cel urban, atît în păturile superioare, cît și în cele populare [10]. Astfel, de pildă, creșterea generală a populației Transilvaniei în timp de o jumătate de secol, de la 1720 la 1787, a fost de 500 000 oameni ; sub două milioane de locuitori la 1721, numărul acestora a ajuns la 2 489 147 în 1784—1787, ceea ce reprezintă, procentual, o creștere între 20 și 25% [11]. De asemenea, populația Moldovei, în 1772, a crescut, în raport cu anul 1591, cu 109,4%. La începutul secolului al XIX-lea procentul a atins circa 235,8% [12]. Trebuie reținut că sporul, destul de substanțial, s-a realizat în condițiile în care, în secolul al XVII-lea, Moldova a fost teatrul unor

[9] Apud. Michel Devèze, *L'Europe et le monde à la fin du XVIIIe siècle,* col. „L'Évolution de l'Humanité". Paris, Albin Michel, 1970, p. 38—42.

[10] Ștefan Pascu, *Demografia istorică,* în *Populație și societate — Studii de demografie istorică,* vol. I, Cluj, Edit. Dacia, 1972, p. 66.

[11] *Ibidem,* p. 67.

[12] *Ibidem,* p. 68—69.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

numeroase războaie, iar politica fiscală a domnilor fanarioți și abuzurile boierilor au provocat, în repetate rînduri, deplasări masive ale populației în afara hotarelor țării [13].

Ca rezultat al aceluiași proces, în cursul secolului, numărul centrelor urbane, în cele două principate, a crescut în procent de 25%, ca urmare a transformării unor sate în tîrguri și orașe [14].

Firește, factorii care au acționat asupra creșterii demografice în occidentul Europei nu au avut aceeași pondere și în țările române. Aflate la intersecția sferelor de interese ale celor trei imperii limitrofe, imperiile habsburgic, țarist și otoman, ele — cele două principate, mai ales, — au fost continuu în mijlocul scenei pe care s-au desfășurat, în cursul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului următor, diversele acte ale *Problemei orientale*. Au fost teatru de război sau rezervor de materii prime necesare armatelor beligerante, teritoriul lor a fost ciuntit, populația, obligată să satisfacă cerințele armatelor de ocupație, era supusă unor grele sarcini. În egală măsură, dominația otomană în principate și stăpînirea habsburgică în Transilvania, ce și-au găsit expresie într-o exploatare economică și o extorcare fiscală fără precedent, împiedecau dezvoltarea forțelor productive și instaurarea unui regim de stabilitate și prosperitate, în raport cu resursele materiale.

Cu toate aceste vicisitudini — ele sînt doar sugerate aici, în aspectele lor cele mai generale [15] — creșterea demografică a fost un proces

---

[13] D. C. Sturdza-Scheeanu, *Acte și legiuiri privitoare la chestia țărănească*, seria I, vol. I, București, 1907, p. 23 și urm. Un izvor contemporan, referitor la Țara Românească, subliniază că aceasta ar putea hrăni de 5 sau de 6 ori mai mulți locuitori, cf. F. G. Bauer, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, Frankfurt-Leipzig, 1778, p. 19—20. Opresiunea fiscală, mai ales, așa cum o atestă alți numeroși observatori contemporani, a determinat deplasări masive ale populației, din sate mai cu seamă, în afara hotarelor țării, cf. Florin Constantiniu, *Relațiile agrare din Țara Românească în secolul al XVIII-lea*, col. „Biblioteca istorică", XXX, București, Edit. Acad. 1972, p. 60. Referindu-se la proporțiile fenomenului, autorul vorbește chiar de un „gol demografic", caracteristic Moldovei și Țării Românești în cursul veacului al XVIII-lea (p. 202). Vezi și Radu Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpînii în Moldova*, t. I, București, 1907, p. 324—326.

[14] C. Șerban, *Aspecte din lupta orășenilor din Țara Românească și Moldova împotriva opresiunii feudale în secolul al XVIII-lea și al XIX-lea*, în „Studii", anul XIII, 1960, nr. 6, p. 30. În aprecierea sa, autorul pornește de la listele stabilite de D. Cantemir pentru Moldova și stolnicul C. Cantacuzino pentru Țara Românească, la începutul secolului al XVIII-lea și de la evaluările făcute de Dionisie Fotino, în a sa *Istorie generală a Daciei*, pentru începutul secolului al XIX-lea.

[15] Nu ne-am referit, de pildă, la imensele prejudicii pricinuite Țării Românești de anarhia ce domnea în Imperiul otoman la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, mai ales. Jafurile pazvangiilor din Vidin au lăsat urme adînci, la fel ca și ingerințele continui ale turcilor din raialele de pe malul stîng al Dunării. Din aceste cauze, ținuturile din vecinătatea Dunării, cele mai fertile, erau foarte slab populate și, firesc, puțin exploatate. Sînt semnificative. în acest sens, observațiile unor călători străini. La începutul secolului al XVIII-lea, în 1702, englezul E. Chishull constata că, în ciuda bogăției sale, Cîmpia Dunării este aproape nelocuită și lăsată în paragină. La sfîrșitul secolului, un alt englez, John Jackson făcea constatări similare (Apud Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 48).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

continuu. Dealtfel, trebuie reținut faptul că „între condițiile social-economice și sporul populației nu este întotdeauna și în chip necesar un raport direct și nemijlocit“ [16].

O creștere apreciabilă a populației se constată, mai cu seamă, în prima jumătate a secolului al XIX-lea. În Transilvania, de pildă, de la 31,8 între 1781 și 1790, densitatea nașterilor a crescut la 60,6 în perioada cuprinsă între anii 1841 și 1850 [17]. Între 1787 și 1843, populația orașelor Cluj și Tg. Mureș s-a dublat, iar cea din Alba Iulia s-a triplat. Brașovul a ajuns la circa 24—30 000 locuitori [18]. Apreciind, și el, în 1847, populația Transilvaniei la mai mult de două milioane de locuitori, istoricul L. Köváry constata că aceasta „crește mereu“ [19].

În principate, după 1829, mai cu seamă, ca urmare a unei mai mari stabilități interne, în administrație și finanțe, a creșterii producției de mărfuri și adîncirii diviziunii sociale a muncii — în condițiile antrenării mai largi în circuitul comerțului european — orașele se dezvoltă într-un ritm vertiginos. În afară de creșterea numerică — în Moldova, de la 40 în 1832, aceasta ajunge la 72, în 1845 — populația multora dintre ele se dublează, iar structura socială devine mai complexă [20]. Centru administrativ, de producție și schimb, orașul se rupe tot mai mult de agricultură, reliefîndu-și, tot mai deplin, structura nouă. Orașul Iași, de pildă, cu cei peste 60 000 locuitori ai săi, devine unul din centrele cele mai populate din răsăritul Europei depășind Kievul, Belgradul și Sofia, fiind depășit, la rîndul său, doar de București, capitala Țării Românești [21].

Iată cum a crescut populația principalelor orașe și tîrguri din Moldova, în perioada cuprinsă între anii 1832 și 1845 :

---

[16] Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 72.

[17] Natalia Giurgiu, *Populația Transilvaniei la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, în *Populație și societate...*, vol. I, p. 116.

[18] St. Imreh, *Despre începuturile industriei capitaliste din Transilvania în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, Edit. Acad. 1955, p. 26 și Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 68—69. Vezi și Al. Csetri și St. Imreh, *Stratificarea socială a populației din Transilvania la sfîrșitul orînduirii feudale (1767—1821)*, în *Populație și societate...*, vol. I. Vezi și. L. Moldovan, *Instrucțiunile în limba română date în anul 1785 pentru înregistrarea (conscripția) populației din Transilvania*, în *Din istoria statisticei românești*, Direcția generală de statistică, București, 1969, p. 189 și urm. și Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 68—69.

[19] Șt. Imreh, *op. cit.*, p. 11.

[20] L. Boicu, *Despre structura socială a orașului moldovenesc la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Studii“. anul XVI, 1963, nr. 2, p. 289 și Gh. Platon, *Populația orașului moldovenesc la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Carpica“. Muzeul de istorie Bacău, III, 1970.

[21] L. Boicu, *op. cit.*, p. 289 și Gh. Platon, *Populația orașului Iași de la jumătatea secolului al XVIII-lea pînă la 1859*, în *Populație și societate...*, vol. I.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nr. crt.	Denumirea oraşelor şi a tîrgurilor	1832[22]	1845[23]	Nr. crt.	Denmirea	1832	1845
1	Botoşani	13 796	28 290	10	Fălciu	863	1 535
2	Dorohoi	1 702	5 115	11	Vaslui	1 459	4 006
3	Herţa	2 123	3 455	12	Tg. Frumos	2 035	4 820
4	Tg. Neamţ	2 613	7 055	13	Bîrlad	5 327	14 480
5	Piatra Neamţ	2 907	8 075	14	Focşani	4 795	9 680
6	Bacău	2 881	6 770	15	Tecuci	1 533	4 960
7	Roman	6 320	11 775	16	Galaţi	8 606	22 635
8	Hîrlău	602	2 955	17	Iaşi	48 314	68 655
9	Huşi	4 918	12 480	18			

Cu tot caracterul aproximativ al cifrelor, considerînd modul de realizare al statisticilor de acest gen [24], trebuie să admitem caracterul realmente spectacular al creşterii populaţiei din tîrguri şi oraşe. Concludent este, mai cu seamă, sporul înregistrat de oraşele Galaţi şi Iaşi, Vaslui şi Huşi.

Pentru Ţara Românească, de pildă, datele furnizate de harta rusă din 1835, cu privire la oraşele şi populaţia acestora şi corectivele aduse documentului în 1853, îngăduie observaţii similare, privind creşterea populaţiei orăşeneşti, în general, referitoare la apariţia şi dezvoltarea unor oraşe şi centre noi [25]. De asemenea, comparaţia permite urmărirea sporului demografic înregistrat şi la sate. Documentul în discuţie — deşi, după cît se pare, în multe cazuri, cifrele din 1853 repetă doar pe cele din 1835 — este la fel de util şi pentru Moldova. Iată situaţia din 1835 şi sporurile realizate, în unele din oraşe, în perioada de pînă la 1853 :

Nr. crt.	Denumirea oraşelor şi a tîrgurilor	1835[26]	1853[27]	Nr. crt.	Deumirea	1835	1853
1	Bucureşti	50 370	64 860	10	Piteşti	2 755	
2	Ploieşti	15 895		11	Zimnicea	2 655	
3	Craiova	11 885		12	Tg. jiu	2 275	
4	Brăila	6 935		13	Tîrgovişte	2 240	
5	Caracal	4 815		14	Rîmnicul Sărat	2 175	
6	Cîmpulung	3 545		15	Giurgiu	2 105	7 410
7	Ruşii de Vede	3 345		16	Turnu Măgurele	970	1 507
8	Cerneţi	2 945		17	Slatina	1 680	3 605
9	Buzău	2 860	6 805	18	Mizil	805	1 635

[22] Cf. Ecaterina Negruţi-Munteanu, *Date noi privind structura demografică a tîrgurilor şi oraşelor moldoveneşti la 1832*, în *Populaţie şi societate...*, vol. I, anexa I.

[23] Gh. Platon, *Populaţia oraşului moldovenesc la mijlocul secolului al XIX-lea, loc. cit.*

[24] Economistul N. Şuţu, om al epocii, apreciază că erorile în alcătuirea recensămintelor — a acelui din 1845, mai ales — pot atinge procentajul de 28%, cf. N. Şuţu, *Opere economice*, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1957, p. 254.

[25] Constantin C. Giurescu, *Principatele române la începutul secolului al XIX-lea*, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1957.

[26] Totalul este făcut pe număr de gospodării. Pentru a afla numărul aproximativ al locuitorilor, am înmulţit, convenţional, numărul gospodăriilor cu cifra 5. Şi pentru Moldova, de altfel, procedeul a fost acelaşi ; şi acolo, cifrele oficiale indică doar capii de familie, *Ibidem*, p. 194.

[27] *Ibidem*, p. 70, 193.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sporuri importante de populație se constată în cîmpia olteană și munteană, în perioada ulterioară tratatului de la Adrianopol ; desființarea raielilor turcești și restabilirea siguranței a îngăduit punerea în valoare a acestei mănoase regiuni, în care agricultura ia un avînt extraordinar [28]. În general, procesul de creștere al populației, referindu-ne doar la acest izvor statistic, este evident, atît la sate, cît și la orașe [29].

Această adevărată *revoluție demografică* [30], realitate ce nu poate fi contestată, nu reprezintă firește, doar un simplu proces cantitativ. Creșterea cantitativă, numerică, însoțește și determină transformări structurale, cu caracter calitativ, care schimbă aspectul societății românești, provoacă reacții complexe, în lanț.

Creșterea numerică a tîrgurilor și orașelor și explozia demografică ce caracterizează cele mai multe din așezările urbane, reprezintă o parte integrantă a procesului de formare și dezvoltare a pieței interne. În noile condiții, așa cum am notat și mai sus, orașele — multe dintre ele, centre administrative — devin, totodată, puternice puncte de producție și schimb, a căror populație se diferențiază sensibil. Breslele de negustori și meșteri, care-și pierd caracterul inițial, medieval, își modifică, mereu, profilul. Gama tot mai mult diversificată a meseriilor, apariția manufacturilor și a industriei de fabrică, reflectă cerințe noi, ce nu mai pot fi satisfăcute în limitele și cu mijloacele tradiționale. Producția pentru piață, necesitățile mereu sporite ale acesteia, separă definitiv pe meșteșugari de producția agricolă. Negustorii, la rîndul lor, trecînd prin același proces de adaptare, devin element esențial care conferă pieței interne caracterul de continuitate și uniformitate în fluxul mărfurilor.

Analiza structurii populației urbane reliefează procesele complexe ce se petrec în viața orașelor, ponderea și rolul meșterilor și al negustorilor [31], apariția unor pături și categorii noi. Totodată, aceeași analiză ilustrează rolul de conducere care-l are orașul în lupta împotriva privilegiilor și a practicilor feudale, pentru drepturi și libertăți în acord cu noile interese și aspirații [32].

Una din consecințele cele mai însemnate, determinate de procesul schițat mai sus, a fost, firește, nașterea unei burghezii românești, pose-

---

[28] Constantin C. Giurescu, *Principatele române la începutul secolului al XIX-lea*, p. 191.

[29] *Ibidem*, p. 93 și urm.

[30] Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 66.

[31] Vezi, în acest sens, Gh. Platon, *Populația orașului moldovenesc la mijlocul secolului al XIX-lea*, loc cit., idem, *Populația orașului Iași..., loc. cit.*; vezi și L. Boicu, *op. cit.* și Vladimir Diculescu, *Breslele de negustori și meseriași în Țara Românească (1830—1848)*; col. „Biblioteca istorică", XL, București, Edit. Acad., 1973.

[32] Vezi, în acest sens, studiile mai recente : C. Șerban, *Le rôle économique des villes roumaines aux XVIIe et XVIIIe siècles dans le cadre de l'Europe du Sud-Est*, în „Studia balcanica", Sofia, nr. 3, 1970, p. 53—62, Valentin Al. Georgescu, *Le régime de la propriété dans les villes roumaines et leurs organisations administrative au XVIIe et XVIIIe siècles — Valachie et Moldavie* — idem, p. 63—81 ; idem, *Observații asupra structurii juridice a proprietății orășenești în Țara Românească și în Moldova (1711—1831)*, în „Studii", XXVI, 1973, nr. 2, p. 255—281.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

soare de manufacturi și fabrici, deținătoare de mijloace financiare, bancare și comerciale. Aceasta se dezvoltă continuu, asimilînd elementele etnice străine, extinzîndu-și sfera afacerilor nu numai în cuprinsul țărilor române, ci și în Balcani [33]. Nu trebuie pierdut din vedere, în egală măsură, pentru înțelegerea exactă a premiselor revoluției de la 1848, rolul unificator al burgheziei românești în secolul care a precedat revoluției. Negustorii, cei din Transilvania, mai ales [34], creaseră, deja, o piață unică a României înainte ca aceasta să existe ca entitate politică. Ar fi de ajuns să ne referim, în acest sens, la activitatea negustorilor brașoveni sau la acea singulară a casei comerciale a cunoscutului Hagi Constantin-Pop, din Sibiu [35].

Creșterea populației, parte componentă a procesului de dezvoltare a societății românești, în afara consecințelor la care ne-am referit mai sus, legate, mai cu seamă, de sporirea numărului și a populației orașelor, de rolul și ponderea acestora în noile condiții istorice, în afara unei legături de mai strînsă interdependență între sat și oraș, de punerea în valoare a unor întinse regiuni și forțe productive, a contribuit, într-o măsură însemnată, la stimularea și producerea celorlalte aspecte care sînt, de asemenea părți componente principale ale procesului intern de dezvoltare istorică.

În aprecierea „revoluției demografice", în limitele și în formele în care procesul s-a desfășurat la noi, trebuie avut în vedere un fapt de capitală importanță, care călăuzește spre înțelegerea mai deplină a unității revoluției de la 1848, reflex al unei conștiințe naționale care se cristalizase puternic în prima jumătate a secolului trecut. Aceasta nu este doar rezultatul unor acțiuni cu caracter livresc. Ori cît de mare ar fi fost răsunetul în conștiința contemporanilor a activității reprezentanților *Școlii ardelene,* ori care ar fi fost efectul cărții lui P. Maior, de pildă, *Istoria pentru începuturile românilor în Dacia,* oricît de puternică ar fi fost tradiția cărturărească din secolele anterioare și conștiința de neam, nu ne-am putea explica afirmarea atît de puternică și generală, în straturile cele mai de jos ale poporului, a ideii naționale, a frăției dintre românii de pe ambele versante ale Carpaților. Explicația o găsim și în transferul continuu de populație românească din Transilvania spre *Țară* și din principate spre Transilvania. Această adevărată *colonizare,* care s-a desfășurat mereu și nu a încetat nici în perioada care face obiectul atenției noastre a ajutat la crearea și întreținerea acelei conștiințe a unității căreia cărturarii i-au dat expresie și care a

[33] Pentru aceasta, vezi informațiile interesante oferite de cartea lui Constantin C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul originilor și dezvoltării burgheziei române pînă la 1848* și Vladimir Diculescu, *op. cit.*

[34] Constantin C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul originilor și dezvoltării burgheziei. . ., passim.*

[35] A. Oțetea, *Casa de comerț Hagi Constantin Pop din Sibiu și rolul ei în dezvoltarea comerțului din Țara Românească,* în „Comunicări și articole de istorie", Soc. de șt. istorice și filologice, București, 1955, p. 29—44.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pulsat atît de viu în programele și în acțiunile revoluționare din cursul anului 1848 [36].

Sporul demografic, în general, înmulțirea tîrgurilor și a orașelor, separarea unei însemnate părți a populației acestora de producția agricolă, cererile mereu sporite ale Porții, în secolul al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului următor — chiar în condițiile existenței monopolului economic —, antrenarea în circuitul pieței internaționale, după 1829, mai ales, toți acești factori au concurat într-o manieră *sui generis* la „revoluția agrară". Considerăm că putem vorbi de o asemenea „revoluție" fără să comitem nici un fel de exagerare. Sporirea producției agricole nu se face brusc, în salturi. Secolul al XVIII-lea înregistrează însă un progres continuu. Dezvoltarea pieței interne și antrenarea în comerțul internațional la începutul secolului al XIX-lea și, mai ales, libertatea comerțului, realizată în urma tratatului de la Adrianopol, care dădea expresie unei acute necesități de natură internă, au dus la o activizare fără precedent a producției de mărfuri în agricultură.

Creșterea producției agricole în cursul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea a avut consecințe considerabile și complexe asupra societății românești, de natură economică, socială și chiar politică, creînd, ceea ce, în mod curent, se înțelege prin denumirea de *problemă agrară*. Evoluția acesteia, necesitatea de a o soluționa în acord cu interesele sociale și naționale românești, aveau să facă din ea una din problemele fundamentale ale revoluției de la 1848.

Apreciind existența unor transformări profunde și hotărîtoare în domeniul vieții agrare, nu mărginim, deci, sfera acesteia doar la simplul proces de creștere a producției agricole, ci o extindem asupra consecințelor hotărîtoare pe care acest proces l-a avut asupra societății românești. Trebuie precizat, în egală măsură, că, practic, expresia concretă a acestei revoluții o constituie afirmarea tot mai completă, în domeniul vieții agrare, a formelor capitaliste în detrimentul celor feudale.

Cu toate particularitățile pe care acest proces le îmbracă, în desfășurarea sa, în cele trei țări românești, liniile sale generale, coordonatele pe care se desfășoară sînt aceleași. Particulară rămîne doar forma, conținutul obiectiv, însă, este același, generat de dezvoltarea formelor și a relațiilor agrare, ce vor impune transformări structurale în societatea românească la mijlocul veacului trecut.

Este de prisos să stăruim aici asupra faptului dacă procesele care caracterizează dezvoltarea vieții noastre agrare pot fi încadrate sau nu în rîndul acelora care sînt proprii țărilor răsăritene, unde a existat regimul așa numit al celei de a doua iobăgii. Problema a fost discutată [37],

[36] Vezi, pentru aceasta, D. Prodan, *Teoria imigrației românilor din principatele române în Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Cluj, 1944; Louis Roman, *Așezarea statornică a românilor transilvăneni în Țara Românească (1739—1831)*, în „Studii", XXIV, 1971, nr. 5, p. 899—929; idem, *Les Transylvains en Valachie (XVIIIe siècle-début du XIXe siècle)*, în „Revue Roumaine d'Histoire", nr. 5, 1972. p. 773—799; Matei D. Vlad, *Colonizarea rurală în Țara Românească și Moldova (secolele XV—XVIII)*, col. „Biblioteca istorică", XXXVII, București, Edit. Acad., 1973. Lucrarea posedă o bibliografie bogată asupra problemei.

[37] A. Oțetea, *Le second asservissement des paysans roumains (1746—1821)*, în *Nouvelles études d'histoire*, Bucarest, 1955, p. 299—312; idem *Le second servage*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

iar recent i s-au adus corective de natură s-o facă mai acceptabilă [38]. Ne interesează, mai mult, în limitele care le-am impus cercetării noastre, să constatăm că fenomenele în discuție, indiferent din ce categorie fac parte, au existat și, desfășurîndu-se, au imprimat istoriei noastre o orientare particulară. Spre deosebire de apus, în țările române, procesul de dezvoltare a capitalismului în agricultură a avut drept consecință imediată nu eliberarea țăranilor, ci aservirea tot mai puternică a acestora. Munca servilă a fost pusă în serviciul producției de mărfuri. În desfășurarea acestui proces, în epoca ce o avem în vedere, putem distinge două perioade. Prima, care merge, pentru principate, din secolul al XVIII-lea pînă la 1829, dată care coincide cu abolirea monopolului economic otoman pentru Transilvania pînă la conscripția czirákiană, din 1819—1820, iar a doua pînă în preajma revoluției de la 1848. Cele două perioade se deosebesc, așa cum vom constata, doar prin ritmul mai accelerat al proceselor care se conturaseră, deja, în cursul secolului anterior.

Sporul substanțial demografic, materializat în înmulțirea așezărilor, a satelor, tîrgurilor și a orașelor, a atras după sine o intensificare a legăturilor dintre diversele regiuni ale țării, crearea pieței interne ; la început în fiecare provincie separat și apoi, prin unificarea piețelor provinciale, s-a format piața unică națională. Nevoia unor legături care să se efectueze tot mai lesnicios, mai rapid, în condițiile unei circulații tot mai intense a bunurilor și a oamenilor, a impus eforturi continui pentru îmbunătățirea și perfecționarea comunicațiilor, pentru găsirea unor soluții noi, moderne. Realizările în această direcție și mulțimea proiectelor de navigabilizare a rîurilor, de construire a unei rețele de căi ferate ș.a., exprimă nevoia unei societăți aflate în plin proces de dezvoltare [39].

Cerințele sporite ale pieței interne determină adaptarea domeniului feudal, tot mai deplin, la nevoile acesteia, transformarea lui în întreprindere producătoare de mărfuri. Din simpli consumatori ai propriilor produse — așa cum erau în condițiile dominației economiei naturale — stăpînii pămîntului devin vînzători ai acestora. Orientarea spre piață are drept consecință transformarea radicală a structurii domeniului, readaptarea relațiilor sociale. În secolul al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului următor, procesul acesta nu atinge ultimele sale conse-

dans les Principautés danubiennes (1831—1864) ; ibidem, II, București, 1960, p. 325—346 : idem, *Considerații asupra trecerii de la feudalism la capitalism în Moldova și Țara Românească*, în *Studii și materiale de istorie medie*, IV (1960), p. 307, 390.

[38] Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 22—27.

[39] Pentru Moldova și Țara Românească, vezi I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul organic*, București, 1915 ; L. Boicu, *Căile de comunicație terestre în Moldova între anii 1834—1848*, I—II, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»", Iași, IV, V, 1967, 1968 ; idem *Încercări de navigabilizare a rîurilor moldovenești în prima jumătate a secolului al XIX-lea ; ibidem*, II, 1965 ; Liuba Iancovici, *Dezvoltarea mijloacelor de transport pe uscat în prima jumătate a secolului al XIX-lea din Țara Românească și relațiile — cu privire la transporturi — cu țările vecine*, Rezumat al tezei de doctorat, Universitatea din București, 1970 ; C. Daicoviciu, Șt. Pascu, V. Cheresteșiu, T. Morar, *Din istoria Transilvaniei*, I, București, Edit. Acad., 1960.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cințe. În principate, mai cu seamă, se desfășoară în limitele impuse de existența monopolului economic otoman, în condițiile în care, în lipsa unui debușeu remunerator, produsele principale ale țării erau achiziționate de Poartă la prețuri derizorii. Aceasta a fost și una din principalele cauze datorită căreia producția de cereale, de grîu, mai ales, nu a avut extinderea firească, pentru care s-a cultivat, cu predilecție, porumbul, pe care turcii nu-l solicitau și care înlocuia meiul în alimentația țărănimii, pentru care accentul activității agrare s-a pus, mai cu seamă, pe creșterea vitelor.

În condițiile istorice ale țărilor române, în lipsa capitalului, a mijloacelor tehnice corespunzătoare, cînd burghezia abia se forma iar boierimea, în exclusivitate, aproape, deținea puterea economică și politică, procesele la care ne-am referit mai sus s-au desfășurat într-o anumită manieră, deosebită, de la o provincie la alta, în raport cu anumite condiții specifice.

Pentru a obține o producție sporită, destinată pieței, boierii — nobilii, în Transilvania — au limitat dreptul de folosință al țăranilor asupra pămîntului, constituindu-și rezerve și au sporit obligațiile acestora, în muncă, mai ales. Totodată, și-au extins dreptul de control mai deplin asupra locurilor de folosință comună, păduri, mai cu seamă, impunînd o mai strictă reglementare [40]. Paralel, în Moldova, mai ales, au desfășurat, pe scară largă, o amplă acțiune de concentrare a latifundiilor, de acaparare a moșiilor țăranilor liberi, a răzeșilor și moșnenilor. Amploarea acestui proces se desprinde evident din actul din 1785 din Moldova, cunoscut sub denumirea de *Sobornicescul hrisov* sau *hrisovul pentru danii* [41]. În același timp, tendința boierilor de a înlătura servituțile feudale care grevau domeniile, inclusiv aceea de a acorda țăranilor pămînt în folosință, apar tot mai evidente ilustrînd — și pe acest plan — tendința de a legitima, pe noi baze, un proces care nu mai corespundea cadrului vechilor rînduieli. Era, aceasta, în fond, încercarea de a înlocui dreptul condiționat feudal, de stăpînire a proprietății funciare, prin cel absolut, deplin, burghez. În principate, pînă la Regulamentul organic — care consacră situația realizată în urma unei evoluții de peste un veac — au fost făcuți pași însemnați în această direcție [42].

Paralel cu acest proces, firesc, deci, au crescut obligațiile în muncă ale țăranilor, s-au întărit formele de constrîngere extraeconomică. În Moldova, procesul pe care l-am schițat mai sus s-a desfășurat mai puternic, provocînd consecințe mai profunde. Aici s-a constituit, pînă la Regulamentul organic (1831), o întinsă rezervă adaptată în mai mare măsură necesităților pieței. Dimensiunile acesteia ne sînt sugerate de limitarea succesivă și continuă, prin lege, a pămîntului acordat în folosință. Așezămintele domnești de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și de la începutul secolului al XIX-lea — ele însele reflex al noului, regle-

[40] D. C. Sturdza-Scheeanu, *op. cit.*, p. 41.

[41] *Ibidem*, p. 36 ; R. Rosetti, *op. cit.*, p. 299 și urm.

[42] D. C. Sturdza-Scheeanu, *op. cit.*, p. 49 etc. Ne referim, în special, la înlăturarea dreptului de protimisis (de preemțiune) la arendarea moșiilor și la maniera nouă în care, în Moldova, mai cu seamă, este justificată rezerva feudală.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mentînd ceea ce pînă atunci, era justificat prin obiceiul pămîntului, care, acum, nu mai corespundea — ilustrează atît extinderea continuă a rezervei, cît și înmulțirea obligațiilor în muncă. Acestea, fixate la 12 zile în 1766, ajung, practic, în preajma Regulamentului, la cel puțin 20 zile [43].

Solicitînd, în 1805 — cererea fusese formulată și în 1775 — ca țăranii să fie impuși să presteze o zi din zece, în schimbul pămîntului acordat în folosință, boierii din Moldova, într-un document adresat domnitorului, își justifică pretenția într-o manieră care ilustrează deplin transformările de structură care se operaseră în veacul anterior:

Țăranii, consemnează boierii, lucrează cele 12 zile *de la o epocă necunoscută, cînd moșiile erau fără preț, țara nelocuită, cheltuielile micșorate și toate întru eftinătate... Văzute sînt de toți măritele de astăzi a cheltuielilor după următoarea din toată lumea scumpete*"; locuitorii — justifică în continuare boierii — se hrănesc pe moșii, *„hrănind și dobitoacele lor, dintr-însele vînzînd cu prețuri bune... după curgătoarele prețuri de acum numai fînațul este vrednic de îndoită slujbă decît aceea ce se arată pentru dînșii că au să lucreze într-un an...* (s.n. G.P.) [44].

Este afirmată aici, ne mărginim doar la o singură constatare, măsura în care pămîntul devenise o marfă a cărei valoare era în continuă creștere. Cele 12 zile de clacă, datorate în schimbul servituții de a acorda țăranilor pămînt în folosință, nu mai reprezentau, în noile condiții, o compensație corespunzătoare.

Deși, și în Moldova, creșterea vitelor era precumpănitoare, existența, în preajma etapei regulamentare, a unei întinse rezerve, presupune, firesc, o producție cerealieră apreciabilă. În Țara Românească, cu toate că, în liniile lor generale, procesele sînt aceleași, ele nu au atins limitele din Moldova. În explicația faptelor, așa cum am amintit și mai sus, trebuie avut în vedere că, în această epocă, din cauza ingerințelor și a jafurilor turcești — de care Moldova a fost, practic, mai ferită — cea mai fertilă regiune a țării, Cîmpia Dunării, era mai puțin locuită și, firesc, insuficient lucrată, așa cum și călătorii străini o atestă [45]. Spre deosebire de Moldova, unde boierii acordau un interes particular exploatării moșiilor, în Țara Românească aceștia își trăgeau principalul venit din slujbe, în aparatul de stat. Pînă la Regulamentul organic, nu au putut fi impuse țăranilor cele 12 zile de clacă, fixate în 1780, prin legiuirea domnitorului Al. Ipsilanti, *Pravilniceasca condică*. Întinderea rezervei fiind insignifiantă, necesitățile pieței erau asigurate prin canti-

[43] D. C. Sturdza-Scheeanu, *op. cit.*, p. 23—69; Gh. Platon, *Evoluția rezervei feudale în Moldova de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea pînă la legea rurală din 1864*, în „Studii și articole de istorie", V, 1965.

[44] D. C. Sturdza-Scheeanu, *op. cit.*, p. 50—51. Indiferent dacă așezămîntul din 1805, în cuprinsul căruia a intrat cerea boierilor, a fost aplicat sau nu, afirmațiile boierilor își păstrează întreaga lor însemnătate. Vezi și Iuliu C. Cibotaru, *Așezămintele agrare moldovenești (1766—1832)*, I, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»", V, 1968, p. 117.

[45] Vezi supra, p. 42, nota 15.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tățile realizate de boieri prin dijmă și prin participarea țăranilor la procesul de schimb.

Fenomenele însemnate mai sus, care însoțesc procesul general de adaptare a domeniului feudal la necesitățile schimbului, sînt, firește, prezentate aici în forma lor cea mai generală. Trebuie reținut că imaginea completă se realizează numai în condițiile în care integrăm în conținutul acestui proces — ca fiind părți componente ale sale — *extinderea arendășiei* și utilizarea tot mai frecventă a *forței de muncă salariate,* nu numai la acele treburi care solicită permanență și continuitate, ci la toate nevoile domeniului. Existența acesteia pe piața internă a țării dovedește transformările ce se operaseră în direcția dezvoltării capitaliste. La cele amintite mai sus, trebuie adăugat, desigur, încercările, vizibile continuu, de îmbunătățire a procesului tehnic, de ameliorare a soiurilor de plante și animale, crearea unei literaturi de specialitate și a unui învățămînt orientat special în acest sens, preocupări care ilustrează acele reacții în lanț de care vorbeam la începutul expunerii noastre asupra acestei probleme.

În măsură egală, trebuie reținut un alt fapt, de o deosebită importanță: Recrudescența muncii de clacă nu trebuie înțeleasă ca o întoarcere la un feudalism perimat. Așa cum am amintit și mai sus, munca servilă este pusă în slujba noului, în serviciul producției de mărfuri. Instrumentul este vechi însă obiectivele care le servește sînt noi. Condițiile specifice au impus această manieră de orientare spre producția capitalistă. În alte împrejurări, în 1849—1851, și mai tîrziu, în etapa următoare, boierii oferă o foarte interesantă motivare a acestei necesități, motivare care nu a fost încă suficient analizată în literatura noastră de specialitate [46].

La jumătatea secolului al XVIII-lea, prin reformele sociale ale lui Constantin Mavrocordat — din 1746 în Țara Românească și 1749 în Moldova — al căror sens general a fost interesant expus într-o lucrare recentă [47], servitutea corporală a fost desființată, pentru prima dată în Europa orientală și de sud-est. Dependența personală a fost înlocuită printr-una reală, reprezentată de legăturile ce le contracta cultivatorul cu stăpînul moșiei pe teritoriul căreia trăia și care-i acordase pămînt în folosință pentru a se hrăni. Actul, important prin apariția sa însăși, a îngăduit o simplificare a structurii populației sătești [48], a ușurat dezvoltarea acelor procese care vor pregăti trecerea spre capitalism [49].

---

[46] D. C. Sturdza-Scheeanu, *op. cit.,* p. 529—730. Vezi și ibidem, seria I, vol. IV.
[47] Florin Constantiniu, *op. cit.,* p. 132—135.
[48] *Ibidem.*
[49] Florin Constantiniu (*op. cit.,* p. 205) constată, observația sa prezintă un real interes, că, „prin caracteristicile structurilor agrare, Țara Românească și Moldova reprezintă aria de interferență a celor două zone — balcanică și est europeană — de regimuri agrare existente în spațiul de la răsărit de Elba. Proporțiile modeste ale rentei în muncă (Transilvania face excepție) și predominarea rentei în natură apropie realitățile românești de cele sud-dunărene. Sistemul de organizare domenială și eforturile stăpînilor de pămînt de a extinde rezerva cerealieră și de a mări conținutul clăcii amintesc împrejurările din regiunile est-europene".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fenomenele la care ne-am referit mai sus cunosc o mai largă desfășurare și un ritm mai rapid în epoca ce a urmat desființării monopolului economic otoman și antrenării depline a principatelor în circuitul pieței internaționale. Regulamentul organic consacră, pe plan economic și juridic, tot ceea ce se realizase într-o evoluție îndelungată, în epoca anterioară, menținînd particularitățile care se definiseră puternic în cele două principate. În Moldova, consacră rezerva feudală și creează perspective largi pentru extinderea nemăsurată a acesteia. De aici va decurge o și mai acccentuată limitare a dreptului de folosință al țăranilor și o înmulțire fără precedent a obligațiilor în muncă. Domeniul este asimilat tot mai mult unei întreprinderi comerciale [50]. Pentru Țara Românească, așa cum cercetările recente o probează [51], nici în perioada regulamentară nu s-a ajuns la constituirea unei întinse rezerve. De aceea, nici țăranilor nu li s-au putut impune decît doar cele 12 zile, înmulțite firesc prin adăugarea nartului, a normei, și nici boierii nu au putut valorifica, în general, decît produsele rezultate din dijmă. Participarea țărănimii la circuitul pieței va fi aici mai activ. Această deosebire în regimul agrar va avea repercusiuni complexe, care vor determina reacții diferite, în cele două principate, față de evenimentele și fenomenele ulterioare. Desigur, deosebirile nu se referă la natura obiectivă a fenomenelor. În forma lor generală, acestea sînt aceleași.

În noile condiții, stăpînii de pămînt — deveniți, acum, proprietari, într-o manieră *sui generis*, în mod teoretic, pe — cel puțin — 1/3 din întinderea pămînturilor — vor avea la dispoziție toate mijloacele pentru a accelera procesul de adaptare a domeniilor, pentru a le orienta în raport cu necesitățile pieței. Piața internă cunoaște un rapid ritm de dezvoltare, schimbul se face cu mai multă ușurință, bîlciurile și iarmaroacele stabilesc legături mai strînse și mai durabile între toate regiunile țării. Se creează piața națională. Acest act este consacrat atît de desființarea vămii dintre Moldova și Țara Românească, la începutul anului 1848 [52], cît și de dependența strictă a Transilvaniei, sub raportul

[50] Pentru evoluția domeniului în Moldova, în această epocă, vezi, Gh. Platon, *Domeniul feudal din Moldova în preajma revoluției de la 1848*, Iași, Edit. Junimea, 1973.

[51] Vezi, pentru aceasta, Ilie Corfus, *Agricultura Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, col. „Biblioteca istorică", XXI, București, Edit. Acad., 1969.

[52] Adrian Macovei, *Unificarea vămilor între Moldova și Țara Românească*, I, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»", Iași, VIII, 1971, p. 201—244.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

comerțului, de cele două principate [53]. Comerțul și negustorii au pregătit terenul pe care se va consolida conștiința națională [54].

Transformările profunde în domeniul agrar devin acum mai evidente nu numai prin sporul considerabil al producției, realizat atît prin extinderea terenurilor cultivate, cît și prin perfecționarea mijloacelor tehnice, ci, în măsură egală și prin diversificarea culturilor, prin introducerea mijloacelor științifice, utilizarea agronomilor și a fermelor model, prin crearea unei prese și a unei literaturi de specialitate, în domeniul agriculturii, prin trimiterea de studenți care să urmeze la școlile înalte din străinătate sau prin înființarea unor organe specializate de stat, menite să dea activității în această direcție o orientare în acord cu nevoile societății. Efectele acesteia, așa cum vom vedea în continuare, se resfrîng asupra întregului organism social.

În Transilvania, fenomenele la care ne-am referit mai sus, nu au provocat atîtea implicații și repercusiuni ca în principate, unde condițiile erau deosebite. Adaptarea domeniilor la condițiile pieței este subliniată de întinsele afaceri comerciale ale unor numeroși nobili, de extinderea arendășiei în rîndul acestora, de organizarea moșiilor după un sistem modern, de introducerea tehnicilor avansate, rotația culturilor, crearea de manufacturi pe domeniu, exploatarea resurselor minerale ș.a. [55]. Diminuarea continuă a pămînturilor deținute de diverse categorii de țărani și intențiile, vădit afișate, cu prilejul conscripției czirákiene, din 1819—1820 [56], reflectă evident dimensiunile procesului. Tendința die-

[53] Următorul tabel, referitor la importul și exportul Transilvaniei, ilustrează legăturile economice strînse, indestructibile, între cele trei țări românești:

Anul	Țările române și provinciile turcești	Ungaria și provinciile austriace
1837	Export 2 947 169 fl. Import 3 186 835 fl.	64 56a fl. 285 199 „
1838	Export 2 995 091 „ Import 4 157 055 „	89 144 „ 172 408 „

(Apud, D. Prodan, *Supplex libellus valachorum*, București, Edit. științifică, 1967, p. 428).

[54] După cum notează, de pildă, publicația maghiară „Hetilap", în principate, în 1845, existau mai mult de 100 stabilimente comerciale brașovene : 10 la Galați, 8 la Focșani, 6 la Bîrlad ș.a. care, anual, vînd marfă din Transilvania, în valoare de 1 310 000 florini ; „fiind în raporturi neîntrerupte cu Galații, București și Iași. [negustorii] fac un negoț considerabil cu principatele dunărene" ; Șt. Imreh, *op. cit.*, p. 22.

[55] Vezi, L. Botezan și M. Roșca, *Contribuții la problema premizelor sociale ale mișcărilor revoluționare de la 1848 pe teritoriul țării noastre*, în „Acta Musei Napocensis" II, Muzeul de istorie Cluj, 1965, p. 436—439 ; Șt. Imreh, *op. cit.*, p. 36 ; A. Oțetea, *Țăranii români din Ardeal și mișcarea lui Tudor Vladimirescu*, în „Studii", IX, 1956, nr. 6.

[56] Țăranii, înșelați de nobili și amenințați că, în eventualitatea în care vor declara întregul pămînt, vor fi impuși la impozite mari, au înscris mai puțin pă-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tei din 1847 de a consacra printr-un urbariu, realitatea ce o conturase conscripția din 1819—1820, ilustrează măsura în care, și aici, prețul pămîntului, devenit marfă, prin multiplele și valoroasele sale utilizări, crescuse considerabil. Contradicțiile sociale erau agravate, aici, de cele naționale — nobilii stăpîni de pămînt erau, în exclusivitate maghiari, în timp ce iobagii erau români în zdrobitoare majoritate.

Intransigența nobilimii și intenția de a aplica urbariul spoliator din 1847 nu puteau fi înfrînte, după expresia lui Avram Iancu, decît *„cu lancea lui Horea“* [57]. Revoluția de la 1848 o va demonstra.

Această veritabilă „revoluție agrară“ a cărei existență este suficient reliefată de notațiile generale formulate mai sus, poate fi apreciată, în dimensiunile sale reale, prin indicarea unor cifre de natură să demonstreze volumul general al producției, al schimbului, al participării la comerțul internațional, în cele două etape care au stat în atenția noastră. Evident, nu putem decît sugera, aici, dinamica dezvoltării în acest sens.

În cursul secolului al XVIII-lea, înăsprirea monopolului economic, prin asimilarea furniturilor principatelor cu contribuțiile de război, au creat mari greutăți acestora, împiedicînd dezvoltarea normală a agriculturii. Cu toată această situație, cantitățile uriașe ridicate continuu de turci și modul de procurare a acestora de pe piața internă, verifică existența unei producții aflate în continuă creștere. În 1742, de pildă, Moldova a trebuit să trimită la Trapezunt, cu corăbiile, pentru aprovizionarea armatei turcești care lupta în Persia, 30 000 kile orz și 13 000 kile făină [58]. Uneori, ca în 1756, spre exemplu, cererile turcilor depășeau posibilitățile de producție. În acest an, turcii au solicitat 200 000 kile grîu și 100 000 kile orz. În 1768, pentru a completa necesarul, sînt cumpărate cereale din țările vecine [59].

În a doua jumătate a secolului, producția de cereale, realizată, în cea mai mare parte, de pe loturile individuale ale locuitorilor, este evaluată la, aproximativ, 360 000 kile anual [60]. Veniturile cele mai mari se realizau însă din creșterea și vînzarea vitelor și exportul celorlalte produse ce nu intrau în categoriile aflate sub efectul monopolului. Erau exportate însemnate cantități de vin, ceară, miere [61] și, mai cu seamă, vite. Negustorii din Brașov făceau constant un intens și activ comerț cu vite moldovenești. În a doua jumătate a secolului, de pildă, la Viena, Compania de comerț din Brașov folosea în fiecare săptămînă 10 000 galbeni pentru a aduce cîte 1 000 boi din Principate [62].

---

mînt decît aveau în realitate. Legea din 1847 a fost alcătuită în așa fel încît nobilii aveau posibilitatea să acapareze întregul pămînt nedeclarat de țărani, cf. L. Botezan, M. Roșca, *op. cit.*, p. 448.

[57] S. Dragomir, *Avram Iancu*, București, Edit. științifică, 1965, p. 30.

[58] V. Mihordea, *Relațiile agrare din veacul al XVIII-lea în Moldova*, col. „Biblioteca istorică“, XIV, București, Edit. Acad., 1968, p. 42—43.

[59] *Ibidem*, p. 44—45.

[60] *Ibidem*, p. 51.

[61] *Ibidem*, p. 46 și urm.

[62] *Ibidem*, p. 48—49.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Un înalt funcționar austriac, într-un întins și documentat memoriu de la începutul secolului al XIX-lea, subliniind avantajul ce l-ar reprezenta pentru Imperiul habsburgic de a extinde, cel puțin provizoriu, stăpînirea asupra întregii Moldove — după ce Bucovina fusese anexată în 1775 — insistă, mai mult, asupra factorului economic. Moldova, consemnează el, *în ceea ce privește fertilitatea, nu are pereche în monarhie* (s.n. G.P.) [63]. Același funcționar mai notează că, pentru aprovizionarea Vienei, în fiecare an, sînt cheltuiți în Moldova 2 milioane florini [64].

Numeroase alte informații indică arendași care cresc și comercializează un însemnat număr de vite. Astfel, arendașul din Nicșeni, negustor, crește peste 1 000 de vite, cel din Balinți crește 300 boi, 200 cai, avînd, de asemenea, o crescătorie de juninci; la rîndul său, arendașul moșiilor Știubeeni, Petricani și Pustiul ține 1 600 boi la îngrășat, 500—600 cai pentru vînzare, cîteva sute de oi, avînd și el, o crescătorie de juninci. Pentru întreprinderea ce o patronează, acesta utilizează munca salariată a 75 de argați [65].

Mii de alți proprietari din Moldova comercializează un însemnat număr de vite în Prusia, Galiția, Silezia, Boemia și, firește, în Transilvania [66]. La sfîrșitul secolului al XVIII-lea, potrivit afirmațiilor călătorului maghiar Karaczay, exportul de vite din ambele principate ar fi fost de 60—70 000 boi și 20—30 000 cai [67].

În perioada cuprinsă între a doua jumătate a lunii februarie, pînă la sfîrșitul lunii noiembrie 1817, spre exemplu, au fost exportate prin Galați, la Constantinopol, atît pentru piața liberă, cît și pentru Capan, în cadrul obligațiilor de monopol, 201 corăbii cu diverse produse, numai din Moldova [68].

Știrile privind intensitatea schimbului intern, participarea stăpînilor de moșii în relațiile cu piața, exportul de produse în țările balcanice și în Transilvania, sînt la fel de numeroase și pentru Țara Românească [69], ca și pentru Moldova [70]. Transilvania oferă, de asemenea, același aspect reliefînd, așa cum s-a mai subliniat, legăturile strînse cu celelalte două țări românești. Numeroși nobili sînt antrenați activ în relațiile cu piața. Un caz concludent în acest sens ni-l oferă, de pildă, contele Kemény Simon care încheie cu statul un contract pentru a aproviziona întreaga armată din Transilvania, în timpul războiului cu turcii, din 1787—1792.

---

[63] Elena Moisuc, *Cîteva date economice privind moșiile din Moldova ale fondului bisericesc*, în „Revista arhivelor", anul L, vol. XXXV, nr. 1, București, 1973, p. 4.

[64] *Ibidem*, p. 12.

[65] *Ibidem*, p. 4 și urm.

[66] *Ibidem*, p. 11.

[67] V. Mihordea, *op. cit.*, p. 49.

[68] Al. Vianu, *Date privind exportul Moldovei în anul 1817*, în, *Din istoria statisticii românești*, Direcția generală de statistică, București, 1969, p. 359—364.

[69] Cf. *Documente privitoare la economia Țării Românești 1800—1850*, culese de I. Cojocaru, vol. I—II, București, 1958, *passim*.

[70] Gh. Platon, *Domeniul feudal din Moldova în preajma revoluției de la 1848*, *passim*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Exemplele pot fi multiplicate [71]; frecvența lor ilustrează dezvoltarea impetuoasă a procesului la care ne-am referit mai sus.

Înlăturarea monopolului otoman în 1829 și accesul liber pe piața internațională, vor deschide larg, pentru principate, calea unei dezvoltări mai rapide în domeniul agriculturii. Este perioada în care, așa cum am notat și mai sus, se fac eforturi pe linia îmbunătățirii procesului tehnic, a ameliorării și diversificării soiurilor de plante și animale, de introducerea unor metode mai înaintate, pe baza științei contemporane [72]. Comerțul extern cunoaște, în această epocă, în principate, mai ales, o dezvoltare prodigioasă. Porturile dunărene Galați și Brăila iau un mare avînt; traficul de mărfuri ia o mare extensiune. Sînt aduse mărfuri și încărcate produse locale pe mii și mii de corăbii [73]. Ar fi de ajuns să amintim, spre exemplu, că numai prin portul Galați, valoarea mărfurilor exportate a crescut, de la 23 584 500 lei în 1837, la 37 833 525 lei în 1840, la 58 163 475 lei în 1847 [74].

Datele comunicate aici pot sugera proporțiile transformărilor ce se efectuau în țările române și consecințele acestora. Dezvoltarea comerțului intern și extern, antrenarea masivă în circuitul internațional, au impus nu numai necesitatea schimbării radicale a structurilor interne, înlăturarea formelor de organizare feudală și crearea unor tipare noi, care să convină noii situații și perspectivelor ce se deschideau în fața societății românești. Transformările în domeniul vieții agrare nu s-au desfășurat izolat, ci în raport de strînsă interdependență, de condiționare reciprocă, cu celelalte procese care se operau în alte sectoare ale economiei și în ideologie, determinînd o complexitate de fenomene ce nu pot fi explicate exclusiv prin așa-zisa „revoluție agrară" dar nici nu pot fi înțelese fără aceasta.

Se operează schimbări radicale în structura societății; apar și se întăresc noi categorii, diferențierea, tot mai sensibilă, modifică aspectul patriarhal al vieții sătești, mai ales. Avea dreptate Alecu Russo atunci cînd, referindu-se la ritmul uluitor al vieții contemporane lui — observația sa este valabilă pentru societatea românească în întregul ei — nota că, de la 1835 pînă la 1851, *mai mult a trăit Moldova decît în cele cinci sute de ani de la descălecarea lui Dragoș, din 1359, pînă în zilele părinților noștri...* (s.n., G.P.) [75].

---

[71] L. Botezan, M. Roșca, *op. cit.*, p. 436 și urm.

[72] Gh. Platon, *Domeniul feudal...; Documente privitoare la economia Țării Românești...*, *passim*.

[73] Pentru informații de detaliu, vezi I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 371—390, 566—597.

[74] Constantin Buse, *Le commerce extérieure de la Moldavie par le port de Galatz durant la période 1837—1847*, în „Revue roumaine d'Histoire", tom. XII, 1973, nr. 2, p. 301. Pentru Țara Românească, vezi studiul, complet și sugestiv, al lui Vl. Diculescu, S. Iancovici, C. Danielopolu, M. N. Popa, *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Peninsula Balcanică (1829—1858)* col. „Biblioteca istorică", XXII, București, Edit. Acad., 1970.

[75] În continuare, scriitorul moldovean notează: „Viața părinților noștri a trecut ca și viața strămoșilor lor, adică lină ca un rîu ce urcă prin livezi și grădini și se pierde fără huet în Siret. Întîmplările lumii de prin prejur mureau la graniță, vălmășagul veacului îi găsea și-i lăsa liniștiți. Viața noastră nu are legă-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În cursul acestor prefaceri, boierimea, cea din principate, mai cu seamă, mult mai mobilă și mai dinamică decît nobilimea maghiară din Transilvania, își modifică aspectul [76], se apropie tot mai mult de burghezie prin preocupări și, în parte, prin mentalitate. Noile sale îndeletniciri îi impuneau să militeze pentru organizarea societății pe o cale nouă, compatibilă cu noile sale nevoi și interese. Transformările istorice o obligă să-și justifice tot mai mult interesele și pretențiile prin argumentele dreptului burghez. Tendința de armonizare a stadiului de dezvoltare cu norme juridice care să corespundă mai deplin acestei realități devine tot mai evidentă. Munca servilă, cu tot sporul considerabil care fusese oferit domeniului feudal, în Moldova, mai cu seamă, de legislația regulamentară, nu mai reprezenta un echivalent acceptabil, în condițiile în care pămîntul căpătase o asemenea valoare [77]. Necesitatea desființării relațiilor servile izvora din profundele contradicții pe care *procesul de creștere,* dezvoltarea, le produsese în societatea românească. Acestea reprezentau o frînă în exploatarea deplină a tuturor acelor posibilități relieiate de stadiul de dezvoltare al societății contemporane.

Trecînd peste faptul că boierimea era de acord cu impunerea formelor noi de organizare a societății în măsura în care acestea nu-i micșorau, ci-i mențineau și-i întăreau pozițiile economice și, deci, și pe cele politice, trebuie reținut că — din rațiuni diferite — nevoia modificărilor de structură, impusă de stadiul la care ajunsese societatea, era acut resimțită de toate clasele și categoriile. Frămîntările sociale și politice care au precedat revoluția și care, acumulîndu-se, au îmbrăcat forme superioare în anii imediat anteriori, au dat expresie limpede acestor necesități, la conturarea cărora concuraseră, firesc transformările profunde care se operaseră în domeniile demografic și agrar.

Programul revoluției de la 1848, în ultimă instanță, trebuia să realizeze acel echilibru, atît de necesar, să pună de acord dezvoltarea internă cu cerințele vieții moderne, să confecționeze pentru societatea românească o haină pe măsura realității contemporane.

Se impune să ne oprim aici, fie măcar și pe scurt, asupra celui de al treilea domeniu, cel *industrial,* în care s-au produs, de asemenea, schimbări profunde și radicale ; acestea — în țările române — dezvoltîndu-se în strînsă legătură cu celelalte, au contribuit efectiv la conturarea fenomenelor și la sublinierea necesității de transformare la care ne-am referit mai sus. Firește, și în cazul acesta, trebuie înțelese exact

---

tură cu a lor, am putea zice mai că nu sîntem fiii lor. Părinții noștri au deschis ochii în leagănul strămoșesc ; oamenii de la 1835 care inaugurează generația de față au răsărit în larma ideilor nouă. Ochii și gîndul părinților se învîrteau spre răsărit, a noastre sînt țintite spre Apus, deosebire de la cer la pămînt", A. Russo, *Scrieri,* Ediție comentată de P. Haneș, Craiova, Scrisul românesc, s.a., p. 186.

[76] În perioada regulamentară, mai ales, rangurile se cumpărau și reprezentau un adăpost sub protecția căruia beneficiarii își puteau realiza afacerile, scutiți de ingerințele administrației, feudale în esența sa. Procesul de îmburghezire al boierimii este deosebit de interesant. Nu putem stărui aici asupra acestui fenomen. Vezi, observații interesante la L. Botezan, M. Roșca, *op. cit.,* p. 437 și urm.

[77] Vezi discuția largă a acestor probleme în Gh. Platon, *Domeniul feudal din Moldova...*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

proporțiile fenomenului și raportate la specificul dezvoltării istorice a țărilor române. În egală măsură, trebuie reținut faptul că Transilvania, în cadrul politicii economice a Imperiului habsburgic, servea doar ca debușeu pentru produsele metropolei și ca sursă de materii prime. Metropola ducea o veritabilă politică colonială. Transilvania și-a menținut și dezvoltat industria în strînsă legătură cu piața Principatelor și cu cea balcanică. Banatul, unde industria s-a dezvoltat mai devreme, se situează pe alte coordonate, fiind favorizat și de un alt regim administrativ și juridic.

Principatele, la rîndul lor, nu puteau beneficia liber de imensele resurse ale subsolului din cauza lăcomiei turcești. Fenomenul este semnalat încă de Dimitrie Cantemir, în a sa *Descriptio Moldaviae*. Monopolul otoman, de altfel, a împiedecat dezvoltarea preocupărilor în direcția industriei chiar și în limitele impuse de dezvoltarea forțelor productive interne. De asemenea, desele războaie, purtate în cursul secolului al XVIII-lea, pe teritoriul țării, și politica vădit ostilă a Austriei, față de încercările de organizare a unei industrii, chiar în stadiul incipient al acesteia, au reprezentat alți factori care au îngrădit desfășurarea acestui proces firesc. Cu toate acestea, creșterea demografică și transformările în domeniul vieții agrare nu puteau să nu determine o reacție corespunzătoare pe planul dezvoltării industriei. Apar numeroase manufacturi sau fabrici în ramurile alimentară (mori, zalhanale, ulei, paste făinoase, velnițe, conserve etc.) textilă (postav, testemeluri), hîrtie, ceramică, sticlă, cherestea, construcții navale ș.a. Aceste întreprinderi completează necesarul unei societăți ale cărei cerințe nu mai puteau fi satisfăcute de atelierele meșteșugărești.

Regimul de nesiguranță existent pînă la 1829, instabilitatea economică și politică, opresiunea fiscală, nu au îngăduit dezvoltarea impetuoasă a industriei, a manufacturilor, mai ales. Deși activitatea multora dintre ele nu este de durată, dispariția unora și apariția altora fiind fenomene frecvente, istoria existenței lor [78] — asupra căreia nu putem stărui aici — este cît se poate de semnificativă pentru ilustrarea orientării generale a epocii.

După 1829, în principate, mai ales, preocupările pentru extinderea exploatării resurselor naturale devin mai largi și cu mai frecventă finalitate practică. Stăpînii de pămînt, în întrecerea de a valorifica tot mai deplin resursele domeniilor, se apropie, tot mai îndrăznet și frecvent, de procedeele tehnice moderne, pentru prelucrarea produselor în întreprinderi manufacturiere sau chiar în fabrici. Mai ales în Transilvania, dezvoltarea industriei devine o premiză a eliberării politice [79].

[78] Lucrările în acest sens sînt foarte numeroase și nu găsim necesar să le semnalăm aici. Pentru toate problemele în discuție, a se vedea *Bibliografia istorică a României*, I, 1944—1969, sub redacția lui Ștefan Pascu, Ioachim Crăciun, Bujor Surdu, București, Edit. Acad., 1970. Pentru Țara Românească, știri numeroase și semnificative se pot găsi în *Documente privitoare la economia Țării Românești*, vol. I—II, *passim*.

[79] Șt. Imreh, *op. cit.*, p. 12.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Referindu-ne în special la tentativele efectuate de stăpînii de moșii, în perioada regulamentară, mai cu seamă, menționăm, de pildă, în Moldova, exploatările pentru extragerea fierului, inițiate de boierul C. Conache, pe moșia Negrișoara[80], încercările de exploatare de pe moșia Grozești, inițiate de D. Cantacuzino[81]. Amintim, în egală măsură, afacerile prospere ce le face boierul Ghica-Comănești cu exploatarea cărbunelui existent pe moșia sa din ținutul Bacăului[82].

Păcura se exploata, de asemenea, pe scară largă, prin procedeul rudimentar al săpării gropilor. La jumătatea secolului al XIX-lea, sînt semnalate în Moldova 465 de asemenea gropi, în județul Bacău, în satele Moinești, Lucăcești, Solonț și altele[83]. Trecînd peste exploatarea sării, care, pentru Moldova și Țara Românească are o mare vechime, fiind un produs care avea mare căutare în întreaga Peninsulă Balcanică, consemnăm că și în Țara Românească prospectările și exploatările diverselor zăcăminte sînt foarte numeroase în epoca Regulamentului organic[84].

Numeroși boieri sînt proprietari de manufacturi sau fabrici ; situația este identică și pentru Transilvania[85]. Faptele sînt cunoscute și nu găsim necesar să stăruim aici asupra lor. Se încearcă, și în acest domeniu, să se realizeze un echilibru firesc, de natură să compenseze dezvoltarea în celelalte domenii, să asigure un oarecare ritm și o oarecare uniformitate progresului.

Din observațiile formulate pînă acum se desprinde evident că transformările societății românești erau profunde, de esență revoluționară. Această realitate internă la care s-a adăugat contactul autohton cu Europa contemporană, cu ideologia acesteia, au generat, la fel de firesc, o *mișcare ideologică*, o adevărată *revoluție*, cu un caracter mult mai spectacular, asupra căreia nu este locul să stăruim aici, chemată să găsească formulele cele mai convenabile, capabile să călăuzească procesele interne spre o dezvoltare plenară.

În desfășurarea și dezvoltarea lor, cele patru fenomene care exprimă concret procesul de creștere al societății românești, se întrepătrund cu un altul, de capitală importanță, de care, de asemenea, sînt legate printr-un strîns raport de interdependență. Este vorba de fenomenul de naștere și afirmare a *națiunii române*, de conturare a *conștiinței naționale*, cărora le dau expresie atît de complet *revoluția ideologică*, ce se desfășoară exploziv pe întregul teritoriu locuit de români[86].

---

[80] Gh. Platon, *Informații noi privind începuturile exploatărilor miniere în Moldova*, în „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași, sect. III, a. Istorie, tom. XVI, fasc. 2, 1970.

[81] Arh. St. Iași, Secretariatul de stat al Moldovei, dosar nr. 1158.

[82] N. Șuțu, *op. cit.*, p. 181.

[83] Gh. Platon, *Domeniul feudal din Moldova...*

[84] *Documente privitoare la economia Țării Românești, passim.* Informații detaliate cu privire la cele două principate, la I. C. Filitti, *op. cit., passim.*

[86] Vezi, în acest sens, lucrările : D. Prodan, *Supplex libellus Valachorum*, P. Cornea, *Originile romantismului românesc*, Al Duțu, *Sinteză și originalitate în cultura română*. Vezi și Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în principatele române*, col. „Biblioteca istorică", XXXII, București, Edit. Acad., 1972.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mișcarea ideologică autohtonă, exprimînd realitățile sociale și naționale românești, a dat contur și consistență, a explicat și orientat fenomenele în raport cu aceste realități, a fundamentat și impus necesitatea eliberării sociale și naționale, a subliniat raportul strîns, existent între aceste două laturi ale luptei pentru eliberare. A formulat, pe baza experienței unui întreg secol de căutări și tatonări, un program care să ilustreze cît mai fidel necesitățile obiective cu care era confruntată societatea românească, generate de un stadiu de dezvoltare la care se ajunsese în urma transformărilor hotărîtoare, de esență, adevărate *revoluții,* asupra cărora am stăruit mai sus.

Eliberarea socială și națională, unitatea — care, deși realizată practic, trebuia consfințită oficial — eliberarea de sub dominația și influența străină, organizarea unui stat modern, independent, reprezentau condiții *sine qua non* pentru valorificarea potențelor creatoare, materiale și spirituale, afirmate atît de viguros într-un întreg secol de multilaterală dezvoltare.

Acesta a fost, practic, programul revoluției române de la 1848. El își are rădăcinile — așa cum am încercat să demonstrăm aici — adînc implîntate în realitățile românești. Le exprimă și le orientează în raport cu năzuințele și spiritul național.

Expunerea noastră, ne place să credem, este în măsură să verifice, în mod egal, că revoluția română de la 1848 este o parte componentă a revoluției europene, nu numai pentru faptul că fenomenul s-a extins asupra continentului. Țările române făceau parte din structura europeană, fiind supuse, mai ales în epoca în care interdependențele devin mai strînse, influenței acelorași factori.

Integrînd mai puternic fenomenele românești în cadrul general european de care aparțin, istoriografia românească va găsi, desigur, explicații mai largi și mai ferme pentru multe din problemele de stringentă actualitate științifică. Eliminînd granițele, arbitrar impuse, uneori, în calea dezvoltării fenomenelor de proporții și importanță continentală, istoriografia europeană obține un plus apreciabil în posibilitatea de analiză și interpretare. Lucrarea noastră vrea să ofere, în acest sens, un simplu prilej de reflectare.

LES ORIGINES DE LA RÉVOLUTION ROUMAINE DE LA 1848

Résumé

L'auteur part de la prémisse que la révolution roumaine de 1848 n'a pas été un commencement, mais l'aboutissement d'une évolution, le saut qualitatif d'une longue et complexe accumulation, le résultat du développement organique et unitaire de la société roumaine et le point de départ pour une nouvelle étape de notre histoire. Il constate aussi que les programmes révolutionnaires de 1848 expriment des desiderata devenus des nécessités objectives qui s'étaient précisées tout au long du siècle précédent.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Malgré la séparation qui résultait des frontières arbitraires imposés par la domination étrangère, les pays roumains se sont développés, en général, d'après des coordonnées communes. L'idéologie qui a animé la nation roumaine habitant les deux versants des Carpathes, c'est-à-dire le territoire de l'ancienne Dacie, a été un puissant élément d'unification, par l'affirmation des mêmes desiderata sociaux et nationaux.

Présentant la genèse de la révolution dans un vision synthétique, l'auteur constate que l'analyse des réalités historiques du siècle qui a précédé l'année 1848, met en évidence que les mêmes causes générales qui ont produit la révolution européenne sont aussi valable pour la révolution dans les pays roumains. Ce phénomène est une conséquence du processus normal du développement de la société roumaine. Située sur ce terrain, la recherche est orientée vers l'intégration plus ferme du phénomène roumain dans le cadre européen au sein duquel il s'est développé.

En accord avec les observations du professeur Jacques Godechot, qui, dans son livre *Les révolutions de 1848*, considère que les révolutions de 1848 ont été générées et préparées par les transformations structurales — véritables révolutions — qui ont eu lieu au cours du VIIIe siècle, l'auteur, analysant les réalités roumaines, souligne que ces transformations ont eu lieu aussi dans notre société. Les phénomènes qui ont été considérés comme des *révolutions* sont en étroit rapport d'interdépendance dialectique et se sont manifestés dans les domaines *démographique, agraire, industriel* et aussi, selon l'opinion de l'auteur, dans le domaine de l'idéologie. Ils ont eu des conséquences différentes et ils ont provoqué des réactions en chaîne.

Mettant en relief le mode particulier d'action de ces phénomènes, dans les conditions qui caractérisèrent les pays roumains, l'auteur constate que cette action, qui détermine le processus du développement au XVIIIe siècle, a eu sur les pays roumains un double effet : l'organisme, devenu national à la suite du processus interne de constitution de la nation roumaine, a été soudé non seulement par des liens économiques indestructibles, mais, en égale mesure, par les liens de la conscience nationale. En même temps, est devenue de plus en plus évidente la tendance d'encadrement dans le circuit et dans l'esprit européen.

Dans leur déroulement et leur développement, ces phénomènes s'entrepénètrèrent avec un autre phénomène d'une importance capitale auquel ils furent liés par un rapport étroit d'interdépendance. Il s'agit du phénomène de l'apparition et de l'affirmation de la *nation roumaine*, de la mise en évidence de la *conscience nationale* que la *révolution idéologique* qui se déroula explosivement sur tout le territoire habité par des Roumains exprima d'une manière si complète.

Le mouvement idéologique autochtone, fondé sur les réalités sociales et nationales roumaines, a mis en évidence, a expliqué et orienté les phénomènes par rapport à ces réalités. Il a imposé la nécessité de la libération sociale et nationale. Il a souligné le rapport étroit existant entre ces deux aspects de la lutte pour la libération. Il a formulé, sur la base de l'expérience de tout un siècle de recherches et de tatônnements, un programme qui illustre le plus fidèlemment possible les nécessités objectives auxquelles était confrontée la société roumaine, générées par les stade du développement auquel elle était arrivée à la suite de ces transformations essentielles, qui furent de véritables révolutions.

La libération sociale et nationale, l'unité — bien que réalisée pratiquement, elle devait être consacrée officiellement — la libération de sous la domination et de l'influence étrangère, l'organisation d'un Etat moderne indépendant constituaient les conditions essentielles pour la valorisation des puissances créatrices, matérielles et spirituelles, affirmées avec tant de vigueur pendant tout un siècle de développement multiple.

Tel fut le programme de la révolution roumaine de 1848. Il a tenu compte des réalités roumaines.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La révolution roumaine de 1848 a été une partie composante de la révolution européenne, non seulement parce que la révolution s'est étendue à presque tout le continent. Les pays roumains faisaient partie de la structure européenne et étaient soumis, à l'époque où l'interdépendance devint plus resserré, à l'influence des mêmes facteurs.

En intégrant les phénomènes roumains dans le cadre général européen auquel ils appartiennent, l'historiographie roumaine trouvera, à coup sûr, des explications plus fermes à beaucoup de problèmes d'une pressante actualité scientifique. En éliminant les limites, arbitrairement imposées parfois, dans la voie du développement des phénomènes de proportion et d'importance continentales, l'historiographie européenne obtient un surplus appréciable dans la possibilité d'analyse et d'interprétation. Notre étude se propose d'offrir dans ce sens une simple occasion de réflexion.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

FRĂMÎNTĂRI ÎN SOCIETATEA MOLDOVENEASCĂ LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XVI-LEA

DE

CONST. A. STOIDE

O domnie nouă care aduce multă îngrijorare. Schimbarea de domnie din Moldova, operată în februarie-martie 1572, prin anume jocuri de influențe de la curtea sultanului din Constantinopol, care a avut ca rezultat înlocuirea lui Bogdan, tînărul fiu al lui Alexandru Lăpușneanu cu Ioan, pretendentul ținut de mulți ani în surghiunul de la Rodos [1], a surprins și nemulțumit o parte din cercurile influente din țară. Lăpușnenii, care au condus Moldova mai bine de șaptesprezece ani — din septembrie 1552/ cu acel intermezzo din 1561 — 1564/, pînă în martie 1572 — au știut să-și creeze multe adeziuni, în lumea feudală a boierimii, după ce toate rezistențele fuseseră zdrobite și mai ales în lumea clerului moldovenesc.

De altfel, aceste domnii lăpușnene — prin legătura atît de solidă pe care o reprezenta doamna Ruxandra, fiica lui Petru Rareș și doamna Elena-Caterina — au însemnat o deplină continuitate în acest timp, cu tipul de domnie instaurat în Moldova de către Petru Rareș, fiul natural al lui Ștefan cel Mare. A lipsit conducerii lăpușnenilor numai latura militară a domniei lui Petru vodă și, evident, a lipsit cea mai mică veleitate de independență.

Fără îndoială că, după moartea lui Alexandru Lăpușneanu conducerea prin doamna Ruxandra, dispusă la concesii, a făcut ca unele cercuri din boierime și cler să aibă impresia unui rol hotărîtor în afacerile țării. Pînă la un anume punct lucrurile s-au petrecut astfel. Nu e mai puțin adevărat însă că Ruxandra, cît a trăit, a urmărit cu cel mai mare zel întărirea domniei fiului ei Bogdan.

Politica aceasta internă, de conducere prin boieri și cler, nu mai putea fi politica noului voievod Ioan. Dealtfel, partizanii lăpușneni nu l-ar fi acceptat pe Ioan vodă chiar dacă ar fi fost dispus la unele concesii. Cronicarul Azarie nu vede nimic bun pentru „Moldova", în noua schimbare. Toată gama de epitete și imprecații folosite în polemicile și controversele dintre diferitele fațiuni ale clerului bizantin, sînt vărsate, prin canalul cronicarului Constantin Manase. de către emulul său moldovean, asupra noului „Anticrist". Marile calități personale ale acestui domn sînt privite de cronicar ca daruri ale celui „necurat". „Era un om foarte primejdios, rău și cu mintea adîncă, elocvent și învățat în cărți". El „prin viclenia sa a înșelat pe dregătorii împăratului și, din iubire de aur", a cîștigat domnia. Venirea lui în țară ar fi fost asemenea „unui nor întunecos", din care „în loc de ploaie se răspîndea sînge", și „de la început răcnea ca un leu să lingă sîngele boierilor nevinovați". Aflăm printre rînduri că „boierii nevinovați" au făcut la început o bună primire noului voievod. Acesta însă ar fi rămas cu totul insensibil la orice dovezi de adeziune și atașament. Din expunere sîntem informați că „toți cei care erau în

[1] C.C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II, 1, București, 1940, p. 206.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dregătorii şi cei ce străluceau prin neamul lor au primit cu bucurie pe domnul lor şi i s-au închinat ca nişte robi"[2]. El, însă, mînat de patima de a aduna „aur", „lepădat de Dumnezeu şi tovarăş al diavolului făcător de rele", a răsplătit prin cruzimi şi sălbăticie toate dovezile de supunere ; unora le-a tăiat capetele şi le-a luat averile, crescîndu-le pe ale sale prin adunări nedrepte, altora le-a jupuit pielea ca la berbeci, pe alţii i-a sfîrtecat în patru şi pe unii i-a îngropat de vii ca morţii"[3]. Noul domn, „în lăcomia lui, ar fi lipsit chiar pe ostaşi de leafa lor"[4], ceea ce pare mai puţin de crezut, dat fiind caracterul ostăşesc al domniei lui Ioan vodă. O moarte grozavă a dat şi lui „Gheorghe episcopul" despre care însă se adaugă nota defăimătoare „că şi acesta era lacom şi foarte zgîrcit". Domnul a pus mîna pe averea lui care era foarte mare[5].

Nici o scuză nu găsesc în ochii cronicarului, măsurile luate contra călugărilor[6]. Din spusa lui Azarie mai aflăm că acest domn, ca un al doilea „Copronim", „hulea chipurile dumnezeieşti zugrăvite pe pereţi şi pre icoane", şi silea pe oameni să muncească în zilele de sărbătoare şi duminicile[7]. Călca şi canoanele bisericii, căci „şi-a luat femeie în postul mare şi nu numai el, dar şi pe alţii i-a îndemnat să facă fărădelegi, însurîndu-se"[8].

La această informaţie puţin cam vagă a lui Azarie asupra persecuţiilor la care au fost supuşi laolaltă boieri şi clerici, izvodul pe care l-a folosit Ureche adaugă cîteva date concrete. Între cei jertfiţi de Ioan vodă, după acel izvod ar fi fost în afară de Ionaşco Zbierea, tăiat în ziua de Paşti, un „Veveriţă", un „popa Cozma" şi un „Molodeţ călugărul"[9]. Dar „Veveriţă" pare a fi fostul postelnic al domniilor lui Alexandru şi Bogdan Lăpuşneanu[10]. E însă neîndoios că uciderea lui Ionaşco Zbierea ca şi a lui Iosif Veveriţă, trebuie puse în legătură cu năvala în ţară, din primăvara anului 1572, a lui Bogdan Lăpuşneanul, cu ajutor polonez[11]. După toate probabilităţile de asemenea uciderile lui Molodeţ călugărul şi a popii Cozma au avut aceeaşi cauză[12].

Situaţia internă din Moldova premergătoare inlocuirii lui Bogdan Lăpuşneanu. Pentru lămurirea modului în care a privit biserica şi boierimea de ţară, mare şi mică, domnia lui Ioan Vodă, trebuie să căutăm a descifra realităţile lumii feudale din Moldova, existente la această însemnare. E necesar să analizăm deci, cu toată atenţia, raporturile dintre lăpuşneni şi cele două categorii ale boierimii de ţară : boierimea de slujbe, marii şi micii dregători şi cealaltă boierime care se găsea în ajunul căderii lui Bogdan Lăpuşneanu în afara aparatului de stat. Vom încerca să urmărim de asemenea şi împrejurările în care boierimea mazilă s-a desprins de lăpuşneni. E necesar apoi să precizăm, pe cît izvoarele istorice o permit, atît forţa pe care o reprezenta boierimea adversară lăpuşnenilor cît şi legăturile mai vechi ale noului domn, Ioan Vodă, cu unii reprezentanţi ai opo-

[2] *Cronicele slavo-române din secolul al XV—XVI-lea,* publicate de I. Bogdan, ediţie revăzută şi completată de P. P. Panaitescu, Buc., 1959, p. 149.
[3] *Ibidem.*
[4] *Ibidem.*
[5] *Ibidem.*
[6] *Ibidem.*
[7] *Ibidem.*
[8] *Cronicele slavo-române,* ed. cit., p. 150.
[9] Gr. Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei,* ed. a II-a, P. P. Panaitescu, 1958, p. 159.
[10] Documentul, din 5 mai 1584 «7092» prin care Petru vodă Şchiopul dă jupînesei Salomia a răposatului Iosif Veveriţă carte de stăpînire asupra unor sate ale căror dresuri se spune „au pierit în zilele lui Ioan Vodă, cînd însuşi Iosif Veveriţă au pierit atunci". *(Documente privind istoria României, veacul XVI, A, Moldova, vol. III,* p. 253—254, citate mai departe prescurtat : *D.I.R.* etc.). A se vedea discuţia pe larg la Dinu C. Giurescu, *Ioan vodă cel Viteaz,* Bucureşti, 1963, p. 68 şi nota 25 de la p. 68—69.
[11] C. C. Giurescu, *op. cit.,* p. 206 ; Dinu C. Giurescu, *op. cit.,* p. 62.
[12] A se vedea mai departe.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ziţiei. În aceeaşi măsură e necesară şi prezentarea unui tablou al legăturilor lăpuşnenilor cu biserica, de la înscăunarea lui Petru stolnicul din septembrie 1552 şi pînă la căderea lui Bogdan Vodă în martie 1572.

S-a subliniat mai de mult [13], şi acest lucru a fost accentuat şi în lucrarea mai nouă asupra domniei lui Ioan vodă, legăturile acestuia cu boierimea de ţară şi încercarea chiar de înlocuire a unuia dintre răreşeşti cu dînsul [14]. S-a stabilit astfel că Ioan vodă se găsea încă dinainte de anul 1551 ca pretendent pribeag la tronul Moldovei, în Polonia, susţinut de către oficialitatea acestei ţări [15] şi că încercase, cu prilejul crizei adusă în viaţa politică moldovenească de turcirea lui Iliaş Rareş, să ocupe tronul, chemat fiind de unii factori cu răspundere în viaţa politică moldovenească. El fusese susţinut în această încercare între alţii şi de către un membru influent al sfatului domnesc şi conducătorul unei părţi din armata moldovenească — acel Iurie spătarul, ale cărui bunuri, în iunie 1551 i se confiscau după ce el fusese decapitat [16]. Este posibil ca însuşi pretendentul să fi trecut hotarele ţării cu ajutoare înarmate. Nu cunoaştem prea mult din încercarea aceasta de la 1551, a lui Ioan vodă şi despre partizanii care l-au susţinut. Dar ea, după cît se pare, a avut un îndestul de larg ecou în masele populare. Un document din aceeaşi epocă vorbeşte despre confiscările de bunuri făcute de Ştefan Rareş unui „popă Hollonaş", care, desigur, în urma încercării neizbutite de răsturnare a domnului, fugise „în ţara leşească împreună cu fiii săi [17].

Schimbarea de domnie din septembrie 1552, prin asasinat, s-a făcut în urma unei înţelegeri dintre celălalt pretendent din Polonia, Petre stolnicul, viitorul Alexandru Lăpuşneanu, care era sprijinit de Nicolae Sieniawski, palatinul de Belz, dar care a intrat în legătură atît cu Castaldo, generalul hasburgic, regizor al asasinatului din septembrie [18], cît şi cu pribegii aflaţi în acel moment pe lîngă acest întîrziat reprezentant al mentalităţii „quinque centului" italian, prin părţile noastre şi de asemenea după cît se constată era sprijinit şi de acea parte din boierimea de ţară care participase la complot [19]. Numai în condiţiile acestea, ale sprijinului polon şi habsburgic, Alexandru a putut intra în Moldova cu ajutoare suficiente pentru a zdrobi rezistenţa acţiunii boiereşti care, în frunte cu Gavril mare vornic şi cu Sturza hatmanul, a încercat să opună, în înţelegere cu doamna Elena şi ceilalţi partizani răreşeşti, o soluţie de continuitate în domnie, prin impunerea lui Ion Joldea, căsătorit cu fiica lui Rareş [20]. Nucleul de rezistenţă, care ridicase la domnie, în conciliabulul de la Bacuta pe Alexandru, era arătat în izvoarele mai vechi ca format dintr-un număr de şase boieri pribegi mai importanţi, ale căror nume, în ortografia polono-latină erau: Niegril „hatman mare", Dan vistiernic, Mogilda logofăt, Moţoc mareşal, Niegai staroste de Soroca şi Mochivala spătar [21]. Am arătat altă dată care erau aceşti boieri şi ce rost avuseseră ei în ierarhia feudală a Moldovei [22].

---

[13] I. Minea, *Ioan Vodă armeanul înainte de domnie*, în „Cercetări istorice" an. VIII—IX (1932—1933), nr. 2, p. 208—214; C. A. Stoide, *Ioan Vodă armeanul „înainte de domnie"*, Studiu-recenzie la studiul lui I. Minea în „Arhiva". an. XLI (1934), nr. 1—2, p. 68—72; N. Iorga, *Istoria românilor*, V. Bucureşti, 1937, p. 137 şi nota 1.

[14] Dinu C. Giurescu, *Ioan Vodă cel Viteaz*, p. 21—30.

[15] *Ibidem.*

[16] I. Minea, *loc. cit.*,

[17] C. A. Stoide, *loc. cit.*

[18] N. C. Bejenaru, *Politica externă a lui Alexandru Lăpuşneanu*, Iaşi 1935, p. 25—27.

[19] C. A. Stoide, *Pretendenţa lui Gonţea vornicul şi încă ceva*, în „Arhiva", an. XLI (1933), nr. 3—4, p. 193—194.

[20] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. cit. p. 5—6.

[21] Hurmuzaki-Densuşianu, *Documente*, II, Supliment, p. 31, după Doghiel.

[22] C. A. Stoide, *loc. cit.*, p. 194—197.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ulterior, cercetătorul Th. Holban, care pregătise încă din 1934 o culegere de acte din arhivele polone, relative la evenimentele din Moldova [23], a dat la tipar cîteva din aceste acte : un document din culegere, cu data de 5 septembrie 1552, cuprinde numele a 23 de boieri, sprijinitori ai domniei lui Alexandru Lăpușneanu [24], constituind lista cea mai completă care se cunoaște a acestor sprijinitori.

După înfrîngerea de la Șipote a încercării de rezistență și după instalarea lui Lăpușneanu ca domn acceptat și de parte dintre foștii partizani răreșești, în viața politică moldovenească a izbucnit o criză spre sfîrșitul anului 1553 și începutul lui 1554. La această dată constatăm că o parte din boierime și cler a fost silită să părăsească țara, refugiindu-se unii în Ungaria și Polonia, iar alții la Constantinopol, de unde făceau pîre contra domnului.

Ei sperau să obțină în felul acesta o schimbare de domnie. După cît se constată, aceștia din urmă se sprijineau pe ajutor turcesc pentru înlocuirea lui Lăpușneanu.

Și aici izvoarele mai vechi nu arată în folosul cui s-a făcut acest complot. Se vorbește numai despre unii fruntași politici din Moldova și anume într-un act din 19 februarie 1554, despre un „Nicrita" și un „Vladica", siliți să părăsească țara și să se refugieze la Constantinopol [25]. Am identificat altă dată pe acest Nicrita cu fostul partizan lăpușnean din 1552, Negrilă, fostul hatman în momentul jurămîntului de la Bacuta. Cît despre „Vlădica", am arătat că este vorba despre unul dintre chiriarhii Moldovii din acea epocă, arătînd că pare a fi indicat însuși Gheorghe mitropolitul [26], care a precedat în funcție pe Grigore Roșca și pe care-l întîlnim într-un document de la Ștefan vodă Rareș, cu data de 19 februarie 1552 (7060). Prin acest act Ștefan vodă întărea lui „chir Gheorghie, mitropolit de Suceava", satul Tîmpești pe Pîrîul Alb și satul Minjăștii la obîrșia Pîrăului Negru și o bucată de pămînt din hotarul Bungeștilor, cumpărate pentru 1 100 zloți tătărăști de la copiii lui Danul Davidescu [27]. Satele arătate în document au fost date de mitropolit mănăstirii Bistrița sau au rămas acesteia după „plecarea lui".

N. Iorga credea că acel „Vlădica" este episcopul Macarie de la „Mitropolia de Roman" [28]. Din aceeași lipsă de informație nu puteam atunci preciza cît de adîncă a fost perturbarea aceasta, cauzată de criza din 1553 — 1554.

Actele cuprinse în culegerea lui Th. Holban aduc și în această problemă date cu totul noi, completînd informația. Unul dintre aceste acte, o misivă a lui Lăpușneanu adresată polonilor, cu data, pare-se spre sfîrșitul anului 1553, e mai ales semnificativă în acest sens. Se relatează pe larg cum, după întronare, Alexandru vodă a pus pe fiecare dintre sprijinitorii din pribegie „la locul său" ; pe Negrilă l-a făcut hatman și l-a trimis la Suceava, unde era „mama lui Ștefan vodă", avînd lîngă ea „toate averile sale și pe fiul său". Negrilă a luat aceste averi și pe fiul Elenei, Constantin și, după cît reiese din actele de mai departe, l-a predat turcilor ca și parte din averi, avînd grija să-și rețină și lui cîte ceva — lucru negat de către hatman — dar dovedit

---

[23] Th. Holban, *Documente și regeste din sec. XVI*, citată de N. Iorga ca „sub presă", în *Istoria românilor*, vol. IV, București, 1937, p. 397, nota 2.

[24] Th. Holban, *Documente externe*, în „Studii. Revista de istorie, nr. 3. 1965, p. 669—674. Vezi și discuția la C. A. Stoide, *O prețioasă culegere de documente externe moldovenești*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie" A. D. Xenopol", IV. 1967, Iași, p. 227—234.

[25] Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p. 68, doc. din 19 februra 1554.

[26] C. A. Stoide, *Pretendența lui Gonțea*, loc. cit. p. 194—197.

[27] *D. I. R.*, XV, A, III, p. 9 — 10. doc. 8.

[28] Pentru mitropolitul țării „ca adversar al domniei lui Lăpușneanu în 1553—1554", vezi N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. V, p. 17. N. Iorga, cum s-a văzut mai sus, nota 23, a cunoscut culegerea lui Holban, pe care a folosit-o în vol. IV și V, a marii sale opere. Pentru *complot*, *loc. cit.*, p. 17, însă cu cronologia greșită, confundîndu-se acest complot din 1553—1554 cu acela din 1556.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de domn, care însă l-ar fi iertat pînă la urmă pentru această vină. Fire despotică, Negrilă a intrat în conflict cu boierii ceilalţi, care s-au plîns domnului şi acesta l-a schimbat din hătmănie, trecîndu-l se pare într-o dregătorie inferioară.

S-ar putea ca ruptura dintre Negrilă şi parte din boierimea care sprijinea pe Lăpuşneanu, şi chiar ruptura cu acesta să aibă o altă cauză şi anume să se datoreze faptului că fostul hatman avusese anterior o altă orientare politică şi se raliase ceva mai tîrziu grupului care sprijinea pe fostul stolnic Petru. În cazul acesta, revolta pentru schimbarea din hătmănie a fost numai un pretext ca să-şi pună în aplicare planuri mai vechi, fiindcă după indicaţiile actului în cauză, Negrilă a urzit un complot, lucru pentru care domnul, ajutat de boieri, l-a închis în cetatea Suceava. Se vede însă că fostul portar avea legături trainice între oşteni, pentru că a putut scapa şi fugi în Polonia. De acolo trimitea slugi cu veşti pentru răsturnarea domnului la un alt fugar din ţară, care se găsea la Constantinopol. Fugarul despre care este vorba era un Sava Capotă, cunoscut în domnia lui Ştefan Rareş, cu dregătoria de stolnic [29]. Acest Capotă, scos din dregătorie de Ştefan Rareş, după cît se pare, rămăsese totuşi credincios răreşeştilor. Constatarea aceasta este semnificativă pentru explicarea cuprinsului unor documente din colecţie. Sava Capotă, după înlocuirea în dregătoria de stolnic, nu a plecat din ţară şi deci nu se găseşte printre boierii care depun jurămîntul de la Bacuta şi, după cît se vede, nici în divanele lui Lăpuşneanu.

E de presupus că acest Sava Capotă, care se va fi găsit în bune raporturi cu doamna Elena Rareş şi cu Iliaş turcitul, aflat la Constantinopol, să fi făcut legătura dintre doamnă şi Negrilă şi să-l fi convins pe „hatman" să dea drumul lui Constantin Rareş să plece la Constantinopol, unde Sava Capotă l-a şi însoţit. Complotul din 1553—1554 l-a aflat pe Capotă la Constantinopol.

La complot aderase, cum s-a arătat şi într-un studiu mai vechi [30], pe lîngă Negrilă hatmanul, şi un „Vlădică". Acesta, după cum rezultă din actul publicat de Holban, era un mitropolit în funcţie, însă numai pînă la o dată anterioară izbucnirii crizei. Se cunoaşte din alte acte, după nume un „Gheorghe mitropolitul", de postrig de la Bistriţa, care se găsea în funcţie la 19 februarie 1552.

Actul publicat de Holban cuprinde informaţia interesantă că Negrilă şi „mitropolitul" fuseseră sprijiniţi în Polonia de către „voivodul Rusiei", care, obligat fiind să-i îndepărteze, „i-a condus cu oamenii săi pînă mai sus de Iaroslav"; în fruntea celor ce-i conduceau se găsea însuşi „domnul Prokoz, fratele voievodului". Li-ar fi dat şi 200 de zloţi pentru hrană. *Acum* „fugarii se află la Constantinopol", unde „împreună cu acel voievod" şi cu alţii „mulţi duşmani" intrigă contra domnului [31].

Nu se spune în actele discutate, dar noi trebuie să deducem, că fiul domnesc a fost predat turcilor la intervenţia lui Iliaş-Mahmed, care a căutat astfel să-şi salveze fratele, cum va fi intervenit, dealtfel şi pentru ridicarea din Moldova a unor mari cantităţi de bunuri domneşti, în special herghelii de cai, tamazlîcuri de boi, turme de oi şi, probabil, parte din tezaurul ţării.

Fără îndoială, cercurile influente constantinopolitane nu puteau fi decît favorabile trimiterii lui Constantin Rareş în capitala imperiului şi au văzut în aceasta un mijloc de a ţine pe Lăpuşneanu în frîu prin intrigile pe care le-ar fi făcut acolo pretendentul, în înţelegere cu eventualii partizani din ţară. Dealtfel, numai în urma predării lui Constantin Rareş, Lăpuşneanu primi învestitura sultanului.

Din actul cu data „1555 decembrie" se vede şi amestecul lui Ilie-Mahmed în afacerile Moldovei, raportate aşa cum îi convenea noii conduceri: că pre-

---

[29] *D. I. R.*, A, sec. XVI, II, p. 24—25, doc, din 8 aprilie 1552 (7060).

[30] C. A. Stoide, *loc. cit.*

[31] Th. Holban, *op. cit.*, p. 670 — 672, doc. nr. 5 şi Const. A. Stoide, *O preţioasă culegere de documente*, *loc. cit.*, p. 230 — 231.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tendentul de la Constantinopol — izvoarele arată că avea vîrsta de 13 ani — împreună cu pribegii, mitropolitul, Negrilă, Capotă şi ceilalţi, ar fi oferit turcilor „o mare bucată din ţară, din munţii de la graniţa ungurească şi pînă la Nistru şi ţinuturile Orhei şi Lăpuşna şi ţinutul Chigeciului". Pe lîngă aceasta, ar fi făgăduit „să le dea Podolia şi de trei ori mai mult tribut" decît s-ar fi plătit mai înainte [32].

Erau informaţii care, în intenţia celor ce le colportau, ar fi avut darul să impresioneze conducerea statului polonez. De amintit că pretinsa ofertă de cedare de teritorii moldovene turcilor era o reeditare a vechiului plan atribuit lui Iliaş-Mahmed în 1551, de a-şi croi un sangiacat din ţinuturile de la sud ale ţării, în care ar fi urmat să guverneze [33]. A existat acest proiect de extindere a vechii raiale turceşti asupra unor noi teritorii din Moldova de sud — sau mai bine zis de împărţire a ţării — şi în plus acela de a favoriza ruperea Podoliei din trupul regatului de la nord? Lucrul n-ar fi lăsat indiferenţi pe polonezi.

Dar s-ar fi putut să fie numai un zvon pus în circulaţie de Lăpuşneanu pentru a-şi determina vecinii să nu accepte eventuala înscăunare pe tronul Moldovei a lui Constantin Rareş, cu sprijin turcesc. Deoarece în alte izvoare nu se vorbeşte despre atare intenţii ale turcilor, am fi înclinaţi la presupunerea din urmă. Dealtfel în această epocă, sultanul Soliman se găsea încurcat în greul război cu perşii [34], aşa încît n-ar mai fi riscat complicaţii la Dunăre. Chiar rezolvarea litigiilor din Transilvania a încredinţat-o vasalilor din cele două ţări româneşti.

Înlocuirea lui Lăpuşneanu cu Constantin Rareş, prin conlucrarea unor elemente din ţară cu partizanii acestuia din Constantinopol, şi cu sprijinul lui Iliaş, ar fi putut părea mai uşor de realizat. În orice caz, domnul Moldovei s-a temut de o atare eventualitate şi a căutat să ia măsurile pe care le-a crezut necesare. După indicaţiile pe care le dă actul citat, se vede că pentru a dejuca intrigile care ar fi putut avea atît de funeste urmări pentru dînsul, Lăpuşneanu a trimis la Constantinopol o solie, formată din patru boieri mari şi din Macarie, Vlădica de Roman, cărturarul ţării şi, evident, un fin diplomat. Solia ducea cu dînsa şi „tot tezaurul pe care l-a avut domnul" [35].

Consecinţa pentru ţară a acestor intrigi a fost sporirea tributului [36].

Fără îndoială, doamna Elena a lui Petru Rareş nu fusese străină de un complot la care elemente din ţară, unite cu cele dinafară, lucraseră pentru ridicarea la tron al unui membru al vechii dinastii, în speţă a lui Constantin Rareş, fiul său. Aceasta e, fără îndoială, explicaţia actului relatat de cronica moldo-polonă, care vorbeşte de zugrumarea bătrînei doamne din ordinul lui Lăpuşneanu [37]. Actul în cauză a putut avea loc numai în a doua jumătate a anului 1553 şi trebuie pus în legătură cu descoperirea şi înăbuşirea complotului.

După o informaţie pe care o primea Ferdinand, regele românilor, de la ambasadorii săi din Constantinopol, la data de 30 martie 1554, Constantin Rareş

---

[32] Th. Holban, *op. cit.*, doc. nr. 6, p. 672—673. Actul nu menţionează amestecul lui Iliaş-Mahmed; deducţia că lui i se atribuie acest plan de împărţire a ţării am făcut-o noi. Data actului, către sfîrşitul anului 1553 şi înaintea de februar 1554, fixată de noi în *O preţioasă culegere*, loc cit., p. 232.

[33] Document din 24 august 1551 la Iorga. *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii albe*, Bucureşti p. 320—332.

[34] Însuşi Lăpuşneanu făcea cunoscut că, după ştiri aduse de solul la Poartă al răposatului Ştefan, Soliman e bătut de Şah şi Stambulul e pe cale să se revolte. Ar fi fost rechemat şi sangiacul care era la Brăila (N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. V. Bucureşti, 1937. p. 23).

[35] Th. Holban, *opt. cit.*, doc., nr. 3, p. 670.

[36] Const. A. Stoide, *O preţioasă culegere*, loc. cit.

[37] P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de I. Bogdan, Ed. Acad., Bucureşti, 1959 *(Cronica moldo-polonă)*, p. 175 şi 185.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

era mort, sub bănuiala de otrăvire din partea oamenilor lui Lăpuşneanu [38]. Deci marea solie, trimisă de Lăpuşneanu la Constantinopol, folosise destul de variate mijloace spre a dejuca planurile urzite de pribegi, şi acel copil nevinovat, unealta lor, căzuse victimă unor lupte politice, care nu cunoşteau menajamente. Prin astfel de acte, care-l situau, măcar din acest punct de vedere, pe acelaşi plan cu marii săi contemporani, domnul îşi netezise calea.

Partida din ţară a răreşeştilor a fost nevoită să cadă la un compromis.

După înăbuşirea revoltei din 1553 — 1554, Lăpuşneanu a reuşit să stabilească un nou echilibru intern. Lucrurile erau deja puse la cale în aprilie 1554 dată de la care înainte s-au păstrat documente care arată compoziţia sfatului domnesc. Din informaţia care s-a păstrat reiese însă că şi acest nou echilibru n-a durat decît pînă către sfîrşitul anului 1556, cînd izbucneşte un al doilea conflict între domnie şi o parte din boierime, cu mult mai puternic de data aceasta. Într-adevăr, din actele existete reies unele indicii ale crizei. Ultimele documente cu divan din perioada de acalmie poartă data de mai 1555 [39]. După această dată, timp de aproape trei ani, Lăpuşneanu n-a mai putut aduna Sfatul pentru a face întăriri de proprietate. S-au păstrat însă, din acest interval de timp, o serie de acte întărite de domn şi de diacul scriitor, care, tocmai sînt de natură să pună în evidenţă criza existentă.

Faţă de noua întorsătură a lucrurilor Lăpuşneanu însuşi va fi fost bucuros de împăcare. Cum s-a văzut, la 24 mai 1555, domnul dăruieşte mănăstirii de la Pobrata, unde „este egumen rugătorul... Calistru" satul Văleni, la ţinutul Tigheciului, şi cu iezer cu toate gîrlele [40]. Mănăstirea Pobrata era marea ctitorie răreşească şi locul de îngropare a membrilor acestei familii. Actul din 24 mai 1555 (7063), prima danie a lui Lăpuşneanu faţă de un aşezămînt al vechii familii domnitoare, înseamnă şi o apropiere, o împăcare cu ultimii ei reprezentanţi. Într-adevăr, la începutul anului (ianuarie) 1556, Lăpuşneanu se căsătoreşte cu Ruxandra, fiica lui Petru Rareş [41], fostă soţie sau numai logodnica lui Ion Joldea.

Un interes deosebit prezintă dania făcută mănăstirilor Putna, la 31 august 1556 (7064), de o „sută de zloţi ungureşti galbeni" [42] şi Pobrata cele două mari sanctuare ale ţării şi ale familiei domnitoare (Putna lui Ştefan cel Mare şi Pobrata lui Petru Rareş). Într-o anumită stare sufletească, în ceasuri de depresiune [43] şi poate în ajunul luării unor mari hotărîri, voievodul a simţit nevoia de reculegere şi îmbărbătare, care — credea el — că-i pot veni numai prin rugăciunile călugărilor de la marile ctitorii ale domnilor înaintaşi.

Pe de altă parte, în una din marile mănăstiri din ţară, la Homor, se încheia un act oarecum similar cu al voievodului, pe numele unuia dintre marii boieri ai epocii, „Dan hatmanul", portarul de Suceava. La 17 decembrie 1556 (7064), eromonahul Eftimie al mănăstirii Homorului, şi cu „întocmirea întregului

---

[38] Hurmuzaki, *Documente*, 5. p. 182 — 183. „Nuper repentina morte sublatus, ut aiunt, voyevodae per venenum procurata".

[39] *D. I. R.*, XVI, A, II, p. 93 — 94, doc. 83.

[40] *D. I. R.*, XVI, II, p. 94 — 95, nr. 84

[41] Acad. R.S.R., *Inscripţii medievale ale României, Oraşul Bucureşti*, vol. I, Buc., 1965, p. 699—700, nr. 1034.

[42] *D. I. R.*, p. 97—98, doc. 88.

[43] Alexandru Lăpuşneanu se vede a fi fost un suflet neliniştit, aplecat spre misticism, bîntuit de „semne", obsesii şi coşmaruri. Ca mulţi oameni ai Evului Mediu, credea şi el în existenţa şi amestecul diavolului în viaţa omului, pe care căuta să-l conjure prin practice cvasi religioase. După tradiţia păstrată, el zideşte mănăstirea Pîngăraţi în urma unor vise înfricoşate. Amestecul diavolului se face aici prin opoziţia egumenului de la Bistriţa ! (Gr. Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. II, P. P. Panaitescu, p. 171 ; I. Antonovici, *Un manuscris de la m-rea Pîngaraţi*, în Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", vol. X 1909), p. 71—73). Pentru zidirea Slatinei, vezi Neculce, *O samă de cuvinte*, în Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. II, 1959, p. 14/ şi Gr. Ureche, *ed. cit.*, p. 175.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sobor", consemnează în acest act hotărîrea sa „să aibă pomenire şi rugăciune neschimbată şi veşnică în mănăstire „boierul Daniil hatman şi pîrcălab de Suceava, pînă se va afla în viaţă şi va petrece în această lume", „iar noi" — spune actul — „să fim datori al ne ruga premilostivului Dumnezeu în toate rugăciunile noastre şi în rugile care sînt către Dumnezeu şi în sfînta biserică şi în chilii, în toate zilele, şi să cînte rugăciunile paraclisului preasfintei născătoare de Dumnezeu, peste săptămînă, în toate sîmbetele seara spre duminică, în sobor".

Din această hotărîre solemnă, de rugi zilnice şi cu participarea întregului cler de la mănăstire, se vede că Dan, portarul de Suceava ,se găsea în ajun de mari primejdii în boală grea sau în cumpănă de moarte. Dacă ţinem seama de situaţia existentă în această vreme între domnie şi parte din marea boierime a ţării, putem deduce că Dan, portarul de Suceava, nu era ameninţat de vreo boală grea, ci altă primejdie apăsa asupra capului său. Actul încheie : „iară după trecerea unui an de la moartea lui ,după plecarea lui din această lume, să i se facă pomenire din an în an în ziua Întîmpinării Domnului Dumnezeu" etc. Deci nu mai exista nici o speranţă de scăpare ? Moartea lui era iminentă şi actul încheiat prevedea şi slujbele care aveau să se oficieze după încetarea lui din viaţă ! Sînt enumerate meritele lui Dan pentru mănăstire. El a miluit mănăstirea „cu ocinile lui direpte, cu satul Mihăileştii şi cu morile de pe Bahlui şi satul Băişeştii de pe Moldova şi patru sălaşe de ţigani". Deosebit de aceste danii „a îmbunătăţit şi a înfrumuseţat biserica" „cu sfeşnice şi cu lumînări şi cu avere". A ferecat şi un „tetravanghel frumos şi scump şi cu cădelniţă şi chivot bun şi patrafir şi aurar şi stihar, toate podoabele bisericeşti alese şi procovăţ cu toată fapta bună [44]". Actul a fost scris de către „Eftimie egumenul, cu mîna sa" [45].

Participanţii la revoltă şi „domnul" lor. Mănăstirea Homor avea de ctitor pe un alt mare boier, şi anume pe Teodor Bubuiog, fostul mare logofăt al domniei lui Petru Rareş, mort în ultimele zile ale anului 1538 şi înmormîntat la această mănăstire la 1 ianuarie 1539 [46]. El fusese căsătorit cu Nastasia, fiica lui Ioan Tăutu, fost şi el mare logofăt al domniilor lui Ştefan cel Mare şi Bogdan cel Orb [47]. Din această căsătorie rezultaseră două fete : Odochia, căsătorită cu boierul Dumitru Huhulea, fost vornic, apoi mare stolnic [48], şi Neacşa, căsătorită cu Sturza fost portar de Suceava [49]. Fără îndoială, au existat legături de înrudire între logofătul Teodor Bubuiog, ctitorul mănăstirii Homor, şi „Daniil hatmanul", adică Dan portarul de Suceava, donatorul din 1556 al mănăstirii, pentru care se rînduiau impresionantele rugăciuni prin actul discutat mai sus. Dar la data emisiunii actului în cauză, urmaşii lui Teodor Bubuiog logofătul se găseau, de asemenea, în conflict cu domnia, împrejurarea care se reflectă şi asupra mănăstirii. Fără îndoială că actul cu data de 17 decembrie 1556, prin care se rîndu-

[44] *D. I. R.* ,XVI, A., II, p. 98—99, doc. 89.

[45] *Ibidem.* Acest Eftimie pare a fi ajuns mai apoi episcop de Rădăuţi. El va fi fost promovat în această treaptă sub domnia lui Ion Despot. În domnia lui Bogdan Lăpuşneanu e „fost episcop de Rădăuţi" şi reclamă de la domn, împreună cu clerul mănăstirii Homor — la care „petrecea" — restituirea satelor Feredeienii şi Strahotinul, confiscate de către Alexandru Lăpuşneanu (Gh. Ghibănescu. *Surete şi izvoade*, XIV, 177—180.

[46] Cea mai completă descriere a vieţii lui, în M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti de la Ştefăniţă voievod*, Iaşi, 1943, p. 56—60. Acolo e reprodusă şi inscripţia de pe piatra tombală a lui Teodor Bubuiog.

[47] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti de la Ştefan cel Mare*, Iaşi, 1933, nota 5, p. 27—28 : „o fată a logofătului Tăutul, anume Nastasia, a fost măritată cu Teodor logofătul lui Petru Rareş. Într-adevăr, urmaşii lui Tăutu logofătul apar şi (ca) urmaşi lui Teodor logofătul, numit uneori şi pisar".

[48] După pomelnicul slavonesc al m-rii Bisericani : „Dumitru vornic şi Dochia" Gh. Ghibănescu, în *Uricarul*, XXIII. Iaşi, 1895, p. 169.

[49] Doc. din 21 aug. 1582 (7090), în *D. I. R.* XVI, A., III, p. 169—170, doc. 224 ; p. 170—172, doc. 225).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

iau rugăciuni pentru Daniil portar de Suceava, e în legătură cu zdrobirea, de către Lăpușneanu, a complotului boieresc, după cum actul din 31 august 1556 — moment suprem de reculegere din viața domnului — marchează data la care domnul, care cunoștea cel puțin în parte starea de lucruri din țară, se pregătea să plece în expediție pentru instalarea lui Ioan Sigismund că „regent" al Ungariei. Expediția a durat aproape două luni [50]. Probabil la întoarcerea din această expediție a izbucnit criza dintre domnie și boierii care voiau să-l răstoarne. Așadar frămîntările acestea au avut loc în lunile noiembrie — 17 decembrie, anul 1556.

O știre dintr-o epocă mai tîrzie, pe cît de laconică pe atît de brutală, ne informează asupra raporturilor dintre domnie și mănăstirea Homor. Alexandru vodă dă, la 12 aprilie 1558 (7066), din Iași un act prin care atestă că a dăruit credinciosului Anton Gumenic, „care a slujit drept și credincios", „jumătate de sat din Avrămeni pe Vîlcovăț, sub Drisleve" [51]. Satul, se spune în act, „a fost cumpărătură a panului Teodor logofătul". Uricul pe care l-a avut Toader logofătul de la Petru voievod, încă domnia mea l-am rupt", spune domnul. Urmează întărirea Divanului [52]. Dar, un alt document de la Alexandru Lăpușneanu, ajuns la noi într-un suret în stare deteriorată — a cărui dată nu se poate citi, dar se poate stabili după sfatul domnesc ca fiind din 1554—1555, arată că jumătate din satul Avrămeni, împreună cu alte șapte sate și părți de sate, fuseseră dăruite de logofătul Teodor Bubuiog, din timpul vieții, sau lăsate după moarte, mănăstirii de la Homor [53]. Deci satul fusese confiscat de Lăpușneanu în 1557 de la mănăstire și dăruit în 1558 lui Anton Gumenic.

Din faptul că numai în primăvara anului 1558 a putut ține Lăpușneanu divanuri, ar reieși că după zdrobirea rezistenței armate a boierimii, în decembrie 1556, tot cursul anului 1557 a fost încă ocupat de ciocniri și lupte, probabil și de cucerirea și anihilarea cuiburilor de rezistență, care erau curțile feudale ale unor complotiști. La data de 12 aprilie 1558 (7066) liniștea deplină fusese restabilită și domnul — după ce pedepsise pe revoltați — își putea răsplăti credincioșii. Alături de bunurile participanților la complot, aceeași soartă avea să împărtășească și critoriile religioase ale acestora și ale familiilor lor. Ca să ne dăm seama de amploarea luată de această mișcare de ostilitate față de domnie, se cuvine ca, pe de o parte să cercetăm actele care s-au păstrat în legătură cu însăși încercarea de răsturnare a domniei, iar pe de altă parte să facem comparație între ultimul sfat domnesc, din anul 1555 și cel dintîi sfat, de după criză, care poartă data de 15 martie 1558. În actul din 12 mai 1555 (7063), ultimul păstrat de dinainte de izbucnirea revoltei, pe lîngă mărturia domnului și a fiilor Ioan și Bogdan, apar și următorii boieri: Ion Năbăbaico vornic, Petre Crăca pîrcălab, Hîra și Neagoe pîrcălabi de Hotin, Ioan și Veisa pîrcălabi de Neamț, Veveriță și Vascan pîrcălabi de Cetatea Nouă, Dan portar de Suceava, Șăndrescu spătar, (Vescan) Moghila postelnic, Ion vistier, Dumitru paharnic, Medelean stolnic, Placsa comis și (Ion) Moghilă logofăt [54].

---

[50] N. C. Bejenaru, *Politica externă a lui Alexandru Lăpușneanu*, p. 50—51; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. V, p. 30—31. La 28—29 septembrie 1556, Lăpușneanu împreună cu Pătrașcu cel Bun al Țării Românești se găseau la Sătmar.

[51] *D. I. R.*, XVI, A, II, p. 112—113, doc. 103.

[52] *Ibidem.*

[53] Satele lăsate de Teodor Bubuiog mănăstirii Homor și întărite de Lăpușneanu în 1554—1555, erau: „Corcești, pe Cozancea, unde a fost curtea lui, Feredeenii, pe Sitna, și cu mori în Sitna", „jumătate sat de Avrămeni pe pîrăul Vîlcovăț", „jumătate de sat pe Dirzca", „Boboiugii" la Băc parte din Rușii, satul „Davidova" la gura Băcului", „Boboiugii la Bileoa" „și alt Boboiugi de din gios de Troian" [*D. I. R.*, XVI, A, II, p. 40, doc. 41.]

[54] *D. I. R.*, XVI, A., II, p. 93—94, doc. 83.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În actul din 15 martie 1558 (7066), constatăm dispariția din Divanul domnesc și înlocuirea cu alți boieri, a unui număr de șapte membri. Dacă ținem seama că întregul Divan era format din 16 membrii această constatare e desigur impresionantă. Iată, după nume și titluri, boierii scoși din Divan: Ion Nădăbaicu vornic, Hîra unul dintre pîncălabii de Hotin, Veisa pîrcălab de Neamț, Dan portar de Suceava, Șăndrescu spătar, Medelean stolnic și Placsa comis [55]. În locul lor au fost promovați următorii: Ion Moțoc vornic; fost vornic mic, a fost folosit de Lăpușneanu mai ales în chestiuni militare; Movilă <Vascan>, din postelnic-dregătorie la care i-a urmat boierul nou Grigore Liciul — a fost trecut în dregătoria de pîrcălab de Hotin, Bodei, pîrcălab la un oraș de mai mică importanță — se pare la Ciubărciu —a fost cooptat în Divan; Cîrstea a trecut la Neamț în locul lui Veisa; la Cetatea Nouă a fost numit pîrcălab-alături de Vascan care-și păstra postul-boierul nou Spancioc; Andreica, credinciosul domniei, care se bucurase și înainte de complot de favoarea domniei [56] a trecut spătar în locul lui Șendrescu, căzut; Costea, boier nou a înlocuit la păhărnicie pe Dumitru care a trecut portar de Suceava în locul lui Dan; Bolea, un alt boier nou, a trecut ca stolnic în locul lui Medelean, înlăturat; Pașcu a înlocuit în dregătoria de comis pe Placsa, de asemenea căzut [57].

Un mănunchi destul de cuprinzător de documente, dintr-o epocă posterioară, dezvăluie realitatea care se ascunde îndărătul acestei puțin obișnuite schimbări din sfatul domnesc. Suretul cu data de 13 aprilie 1560 (7068) ne informează că Alexandru vodă Lăpușneanu a „afierosit" ctioriei sale de la Rîșca „satul Popeștii" și cu mănăstirea Trestiana. Satul, spune domnul, aparținuse lui Lupu, fost păhărnicel" și acesta și-l pierduse pentru fapte de „hiclenie", căci Lupul" s-au ridicat domn asupra capului domnici mele și cu alți vicleni" [58]. Documentul în cauză fixează și ascendența acestui viclean: Lupul păhărnicel e fiul „Dionisiei călugărița și nepotul Tăutului logofăt" [59]. Deci pretendentul care grupase în jurul său o mare parte din boierimea de țară în 1556, tînărul „păhărnicel" Lupul, era strănepotul lui Tăutul, fost mare logofăt al domniilor lui Ștefan cel Mare și Bogdan cel Orb. Și, cum vom vedea din alte acte, el era nepot lui Teodor, fost mare logofăt al lui Petru Rareș. Tatăl acestui Lupu păhărnicel și fostul soț al Dionisiei călugărița, era Dumitru Huhulea fost stolnic [60]. Cercetări mai vechi ale istoricului M. Costăchescu, independente de concluziile noastre asupra pretendenței lui Lupu păhărnicel, au dus la concluzia că Huhuleștii se trăgeau din familia mamei lui Ștefan cel Mare. Dintre urmașii mamei lui Ștefan cel Mare era și un boier din sfatul domnesc al lui Lăpușneanu, care a fost înlocuit în 1556. E vorba de acel „Șendrescu spătarul", care era fiul lui Șendrea fost portar de Suceava, căsătorit cu Maria, fiica doamnei Oltea [61]. Deci, de aici, din această înrudire, le venea — credeau ei — dreptul de a aspira la tronul Moldovei! La căderea paharnicului Lupu, odată cu confiscarea de către domn a satului Popeștii, se făcuse și confiscarea mănăstirii Trestiana, aflată probabil în acel sat sau în apropierea lui. Dar o interpolare la cronica lui Ureche, făcută de Axinte Uricanul, arată că această mănăstire

---

[55] D.I.R. p. 101—102, doc. 93.

[56] *Ibidem*, p. 97—80, nr. 72.

[57] *Ibidem*, p. 101—102, doc. 93.

[58] *D. I. R.*, XVI, A., II, p. 149—150, doc. nr. 141. În aceiași termeni este specificată „viclenia" lui Lupu păhărnicel și în actul de la Bogdan vodă Lăpușneanu pentru aceeași mănăstire Rîșca (cf. doc. din 6 iulie 1570 (7078), în T. Codrescu, *Uricarul*, XXII, Iași, p. 62.

[59] *D. I. R.*, XVI, A, II. p. 149—150, doc. 141.

[60] Erau urmașii lui Petru Huhulea și ai lui Isaia din Răcătău. Pentru aceste înrudiri prin „Jaleș din Răcătău" ale familiei mamei domnitorului vezi M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare*, p. 8, nota.

[61] M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 12.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fusese ridicată de Ioan Tăutu logofătul [62]. Deci Lupu păhărnicel avea ca moştenire satul şi mănăstirea prin mama sa, de la străbunul său Tăutu logofătul.

O ştire de la Petru vodă Şchiopul, cu data de 4 mai 1587 (7095) transmisă sub forma unei cărţi de confirmare în stăpînire, lărgeşte informaţiile noastre relative la împrejurările morţii lui Lupu păhărnicel şi ale acelora „alţi vicleni", care s-au pierdut odată cu dînsul, cum şi la împrejurările în care a avut loc complotul. Prin acest act domnul întărea Marichii, „femeia slugii noastre Mihailescu uricar", satul Botoşinţa pe Horaiţ, pe care-l avea moştenire de la mama ei, Sora. Documentul mai spune că acest sat, împreună cu satele toate ce le avusese de zestre ea — Sora — „au fost luate <domneşti>, cînd au fost tăiat bărbatul ei, Stanciu pîrcălabul şi fratele ei Lupu păhărnicel" [63]. Se vede dară că jupineasa Sora era şi ea fiică a lui Dumitru Huhulea şi a Odochiei şi fusese căsătorită cu un Stanciu pîrcălab, un alt părtaş la complot, pierit şi acesta odată cu Lupu păhărnicel, care-i era cumnat. Evident, acest Stanciu pîrcălab, care nu apare în Divanele lui Lăpuşneanu, a fost ca şi Lupu, un boier tînăr şi ca atare pîrcălab la vreun tîrg de mai mică importanţă.

O altă ştire documentară, dîndu-ne relaţii asupra unei alte surori a Lupului păhărnicel, ne ajută în acelaşi timp să cunoaştem mai de aproape familia acestuia. Actul, cu data de 5 august 1586 (7094), vorbeşte despre repunerea în drepturi a unei „Agafia, giupineasa lui Maxim, fost pîrcălab de Neamţ, fata Huhuloaiei, călugăriţa. Dionisia, nepoata lui Toader logofătul, strănepoata lui Tăutu logofătul" [64]. Cine a fost Maxim pîrcălabul de Neamţ, soţul Agafiei, vom vedea mai departe. Un alt fiu al călugăriţei Dionisia e Petre Huhulea amintit într-un document din 1591, care ne dă şi numele din mirenie al Dionisiei călugăriţa: Odochia [65]. Numele de Odochia, Evdochia sau Dochia, al Dionisiei, apare şi în alte documente. Un act din 20 aprilie 1570 (7078), arată că „Evdochia ce din călugărie s-au numit Dionisia, fiica lui Toader logofătul" „vinde lui Dinga mare postelnic, giumătate din satul Ciofreşti" [66]. Toader logofătul este, cum se ştie, ctitorul mănăstirii Homor. Credem că nu e lipsit de semnificaţie să reamintim că, zădărnicind complotul din 1556 şi pedepsind pe cei vinovaţi, domnul a găsit de cuviinţă să confişte şi unele bunuri ale mănăstirii Homor, ceea ce este un indiciu de participare, în vreun fel, a călugărilor de la Homor, la complotul din 1556, care avea ca ţintă răsturnarea lui Lăpuşneanu şi înlocuirea lui cu Lupu păhărnicelul.

După indicaţiile din actul încheiat la Homor — la 17 decembrie 1556 (7064) — putem conchide că Dan portarul a fost jertfit, deşi documentele ulterioare nu arată aceasta în mod explicit [67]. Date mai sigure avem însă despre soarta vornicul Ion Nădăbaicu. Din cîteva acte ulterioare reiese că el „a pierit", adică a avut o moarte năprasnică [68]. În împrejurările cauzate de o astfel de moarte,

---

[62] Gr. Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. cit., p. 141. Interpolare la indicaţia din Ureche: „într-acelaşi an <1511> au murit şi Tăutul logofătul", „carele şi mănăstirea Trestiana au făcut, la veleat 7004 <1496>, precum este scris numele lui pre clopot". Pentru mănăstirea Bălineşti, altă ctitorie Tăuteasă, a se vedea N. Iorga, *Familia Tăutului în legătură cu biserica din Bălineşti*, în „Neamul românesc literar", 1 aprilie 1912, p. 165 şi urm.

[63] T. Bălan, *Documente bucovinene*, vol. I, Cernăuţi, 1933, p. 17.

[64] *D. I. R.*, XVI, A., III, p. 310, doc. 401.

[65] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, vol. I, 1, Iaşi, p. 194.

[66] *D. I. R.*, XVI, A., III, p. 227—228, doc. 238.

[67] Se deduce aceasta însă din faptul că bunuri aparţinînd lui Dan hatman şi urmaşilor săi au ajuns în stăpîniri străine — în cazul pe care-l citäm, la Episcopia de Roman. E vorba de doi ţigani, care i-au aparţinut lui Dan hatmanul şi fiicei sale Dragna, căsătorită cu Toader Dragsin şi pe care-i revendică Dumitru Uricar şi soţia sa Teodosia, fiica lui Dragsin, şi nepoata lui Dan şi au cîştig de cauză. (*D. I. R.*, XVI, A., IV, p. 233, doc. 288).

[68] *D. I. R.*, XVI, A, III, p. 427—428, doc, 516 şi C. I. Andreescu şi C. A. Stoide, *Documente şi Regeste*, I, p. 45—46, acolo şi despre „pieirea" lui Nădăbaicu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bunurile sale parte au fost confiscate de domn, parte au fost acaparate de diverşi contemporani, care s-au folosit de situaţie. Mai tîrziu, vom vedea în ce împrejurări, aceste bunuri au fost restituite soţiei sale; unele din ele chiar de către Ioan vodă cel Viteaz[69]. Se pare că au existat legături de înrudire între Huhuleşti şi Ion Nădăbaicu. În orice caz şi unuii şi alţii erau originari din teritoriul situat între ţinuturile Putna şi Bacău. Înrudiţi cu Dumitru Huhulea au fost însă boierii din neamul Huru. Dumitru Huhulea stolnicul era văr primar cu Huruieştii Efrem, Danciu şi Mihoci Huru şi surorile lor Maria, Maruşca şi Stanca, drept unii care erau fiii lui Oană Huru şi nepoţii lui Petru Huhulea[70]. Deci acest Oană Huru era căsătorit cu fiica lui Petre Huhulea — mama lui Efrem, Danciu şi a celorlalţi. Din actele păstrate reiese că Huruieştii, urmaşii lui Efrem şi Danciu, nu s-au bucurat nici ei de încrederea lui Alexandru Lăpuşneanu. Se ştie că unchiul lor Sturza, fost portar de Suceava, sprijinise în septembrie 1552, domnia lui Ioan Joldea[71]. S-ar putea ca aceeaşi atitudine să fi avut şi celelalte rude ale lui Sturza, inclusiv Huhuleştii şi Huruieştii, în evenimentele din acest an. Aceasta însă pune în discuţie originea şi legăturile de familie ale prea puţin cunoscutului Joldea. Despre el însă altă dată. Legăturile cu încercarea de înscăunare a lui Joldea vor fi făcut ca Lupu Huru şi fraţii lui, fiii lui Efrem Huru, să nu poată ocupa nici o dregătorie în timpul celor 17 ani ai domniilor lăpuşnene.

Documentele epocii amintesc şi despre alţi dregători, de mai mică importanţă care, desigur, legaţi în vreun fel de cei care organizaseră, în anii 1556—1557, răsturnarea lui Lăpuşneanu şi înlocuirea lui cu Lupu păhăricel, au suferit o soartă similară. Între aceştia pare a fi fost şi un Neagoe cămăraş. Treizeci şi ceva de ani după domnia lui Lăpuşneanu, cazul e scos înaintea sfatului domnesc al lui Petru Şchiopul, de către Irina, fiica lui Neagoe, care cerea să i se facă privilegii pe o jumătate de sat din Costeni şi cu vii pe Trotuş şi robii ţigani. Privilegiile avute le pierduse tatăl ei „în zilele lui Alexandru voievod, cînd i-au tăiat capul"[72] şi cînd, desigur, i s-au confiscat şi bunurile.

Tot în legătură cu acest complot al lui Lupu păhărnicel, susţinut de o parte din vechea boierime, trebuiesc puse şi numeroasele cazuri de călugăriri de boieri şi boieroaice, din epocă. În această stare ei sînt siliţi, de asemenea, să-şi vîndă ori să-şi doneze bunurile la mănăstirile rămase credincioase domnului, sau unor mici slujbaşi domneşti, oşteni de toate categoriile, vătavi, armaşi, aprozi, dieci etc., care sprijiniseră cu zel pe domn în lupta sa cu marea boierime[73]. Din aceste cazuri vom semnala următoarele: la 5 aprilie 1558 (7066), vine înaintea lui Alexandru vodă „monahul Teodosie fost ceaşnic şi sora lui Odochia" şi „de bună voia lor, nesiliţi de nimeni, nici asupriţi şi-au dat sfintei rugi, mănăstirii de la Voroneţ", satul Drăgoieşti[74]; la 20 martie 1559 (7067), a venit înaintea domnului şi a boierilor" Neofit monah, numit Necoară" de nimeni silit nici asuprit şi a vîndut ocina sa din Vîrtop, slugii domneşti Ciolpan, pentru 224 zloţi tătăreşti[75]; la 24 martie 1559 (7067), a venit înaintea domnului Necoară (pare-se acelaşi cu Neofit monahul) şi a vîndut slugii domneşti Ion diac, o jumătate de sat din Oglinzi, drept trei sute şaptezeci de zloţi tătăreşti[76]; la 2 aprilie 1559 (7067), domnul face cunoscut că a „dat slugii sale", „Dupniţă armaş",

[69] *D.I.R.*, XVI, A, III, p. 32—33, doc. 42 şi C. I. Andreescu şi C. A. Stoide, *loc cit.*

[70] Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, vol. V, Iaşi, p. 177—179.

[71] *Cronicele slavo-române*, ed. cit., p. 114—123.

[72] *D. I. R.*, XVI, A, III, p. 163—164, doc. 214.

[73] *Istoria României*, vol. II, ed. Acad. R.S.R., p. 866.

[74] *D. I. R.*, XVI, A., II, p. 105—106, doc. 98.

[75] *Ibidem*, p. 119, doc. 110.

[76] *D. I. R.*, XVI, A, II, p. 119—120, doc. 111. Din alte acte ştim că o parte din satul Oglinzi aparţinuse ca zestre soţiei lui Stanciu pîrcălab, fiica Dionisiei călugăriţa (a se vedea mai departe). Trebuie să deducem că şi acest „călugăr" Neofit, din mirenie Necoară, aparţinea familiei lui Lupu paharnicul.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a treia parte din a patra parte din satul Vîrtop, ce şi-a cumpărat de la „Marta călugăriţa, fiica panului Toader vistier", pentru trei sute de zloţi tătărăşti [77]; în 1559 (7067) aprilie 28, Alexandru vodă face cunoscut că „a dat carte lui Dupniţă vătag de armaşi", ca să stăpînească părţile din Vîrtop, „cumpărate" de la Marta călugăriţa şi „Prăjescul şi fratele sau Toader" [78]; la 16 iulie 1560 (7068), domnul întăreşte lui Anton fost humelnic părţile din satul Avrămeni, cumpărate de la Sofronia călugăriţa, fiica lui Sollomon vistier [79]. Anton humelnic e cunoscutul credincios lăpuşnean, căruia domnul îi dăruieşte în 1558 (7066), cealaltă jumătate de sat, confiscată de la mănăstirea Homor [80]. Dar, fiindcă satul ştim că aparţinuse lui Teodor logofătul, bunicul lui Lupu păhărnicel, trebuie să conchidem că şi această Sofronie fusese căsătorită cu vreo rudă a acestuia şi copărtaş la complotul său. Ciofreştii, un alt sat al Dionisiei, călugăriţa, fostă soţie a lui Dumitru Huhulea stolnic şi mama lui Lupu păhărnicel, a avut o soartă aparte: jumătate de sat, partea de jos, a fost vîndută de Dionisia rudei sale Dinga postelnic [81], iar partea din sus a fost luată de Lăpuşneanu ca sat domnesc şi dată de fiul său, Bogdan vodă, ctitoriei sale de la Berzunţi [82].

Interesant de observat că dacă unele mănăstiri, ctitorii ale înaintaşilor lui Lupu păhărnicel, cum a fost cazul cu mănăstirea Homor, au suferit numai confiscări de moşii [83] altele, probabil mai mici, cum a fost cazul cu mănăstirea Trestiana, zidită de Tăutul, fost mare logofăt [84] — bunicul Dionisiei călugăriţa — a fost trecută în stăpînirea mănăstirii Rîşca, noua ctitorie a lui Alexandru vodă, împreună cu moşia Popeşti [85].

La un tratament similar cu al boierilor menţionaţi au fost supuşi de către Lăpuşneanu şi fiii unui alt mare boier al epocii: Ion vistiernic, Eremia postelnic şi Necoară comis, fiii lui Matiaş, fostul mare logofăt în domnia cea de a doua a lui Petru Rareş. Informaţii de mai tîrziu, din însăşi domnia lui Ioan vodă cel Viteaz, vorbesc despre bunuri ale acestor boieri, confiscate sub Alexandru Lăpuşneanu şi fiul său Bogdan. La 17 februarie 1573 (7081), boierii amintiţi se plîng că viile pe care le-au avut părinţele lor, Matiaş logofătul de la Petru vodă, pentru plata unei glcabe prin care a răscumpărat capul fiilor unui „Ivănuţ", le-au fost luate de Alexandru vodă şi date credinciosului său Burnar vornicul [86]. Mai tîrziu, sub domnia lui Bogdan, aceiaşi au ieşit la judecată ca să-şi revendice drepturile asupra viilor. Teofan mitropolitul, care prezida divanul, le-a luat prin vicleşug uricul de întărire pe care-l aveau de la Petru vodă Rareş şi l-a predat doamnei Ruxandra, care l-a rupt [87].

Cei scăpaţi cu viaţă dintre rudele lui Lupu păhărnicel, fiindcă n-au putut fi implicaţi direct în complot, s-au ales cu confiscarea averilor. Soţiile, mamele

---

[77] *D. I. R.*, XVI. A, II, p. 120, doc. 112.
[78] *Ibidem*, p. 123, doc. 116.
[79] *Ibidem*, p. 154, doc. 148.
[80] *Ibidem*, p. 112—113, doc. 103.
[81] *Ibidem*, p. 226—227, doc. 238.
[82] *Ibidem*, p. 226—227, doc. 237.
[83] Documentul de la Ioan vodă Despot din 17 martie 1562 (7070), prin care se întoarce mănăstirii Homor, satele Feredeenii şi Strahotinul, confiscate de Alexandru vodă *(D. I. R.*, XVI, A, II, p .160, doc. 155) şi documentul din 20 iulie 1571 (7079) de la Bogdan Lăpuşneanu, prin care se restituie m-rii Homor satul Feredeeni, pe care „l-au fost luat tatăl domniei mele, Alexandru voievod, de la m-re şi l-au dat Andreicăi stolnicului" (Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, vol. XXIV, p. 177—180).
[84] Gr. Ureche, *ed. cit.*, p. 141, cu interpolarea lui Axinte Uricarul şi *D. I. R.*, XVI, A, II, p. 149—150, doc. 141. Un istoric al mănăstirii Trestiana a făcut Ştefan S. Gorovei în „Mitropolia Moldovei şi Sucevei" an. XLIV, nr. 9—10 (sept. — oct. 1966) p. 562—568.
[85] *D. I. R.*, XVI, A. II, p. 149—150, nr. 141.
[86] *Ibidem*, III, p. 14—16, doc. 22.
[87] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și surorile celor în cauză au fost silite să se călugărească; la fel și unii dintre bărbații din aceste familii, care nu putuseră sau nu voiseră să pribegească, au fost siliți să apuce această cale.

Conducerea lui Alexandru Lăpușneanu și apoi a fiului său Bogdan — cîtva timp și prin doamna Ruxandra — și-a îndepărtat prin acte adesea lipsite de măsură o parte a boierimii de țară. În schimb și-a creat o boierime nouă dintre slujitori și curteni [88]. Pe de altă parte, prin anume înclinații sufletești, dar probabil și din interes politic, Lăpușnenii au izbutit să-și apropie clerul [89]. După cum se știe Alexandru Lăpușneanu a fost un mare și darnic ctitor. A zidit din nou mănăstirile Slatina și Pingărați [90], a făcut o biserică nouă la mănăstirea Bistrița [91], a rezidit mănăstirea Rîșca [92], a dăruit și înzestrat, la diferite ocazii, toate marile sanctuare ale țării, legate de înaintașii săi în domnie — de la Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare, pînă la Petru Rareș și la propriile sale ctitorii [93]. Dacă a pedepsit — și a pedepsit ca un stăpîn cu mîna aspră — și pe clericii care-i „greșise", el a știut în schimb să fie darnic față de cler în genere, pe care a căutat să și-l apropie, desolidarizîndu-l de adversarii săi. Evident, în cele mai dese cazuri a reușit. În direcția aceasta l-a secondat cu gust și mărinimie și doamna Ruxandra [94]. Mai puțin interes față de biserică și cler pare a fi arătat fiul său Bogdan, care, după cît știm, a zidit și înzestrat o singură mănăstire Berzunțul [95].

Alexandru Lăpușneanu și ctitoriile adversarilor săi. Informația ajunsă pînă la noi nu-i totdeauna destul de clară cînd e vorba despre această atitudine. Istoriografia mai veche, plecînd de la convingerea aproape axiomatică a unui Lăpușneanu pios și mare ctitor, n-a dat îndestulă atenție celeilalte fețe, mai puțin simpatice, a unei domnii vindicative și crude. Nimeni n-a căutat și n-a văzut pe Lăpușneanu așa cum a fost. De altfel, și el, cînd se hotăra să confiște sate ale mănăstirilor rivale — și să le treacă altor mănăstiri — o) făcea, am putea spune, în mod oarecum discret. Astfel a procedat cum s-a mai văzut și în privința satului Avrămeni, luat de la mănăstirea Homor [96].

Neîndoios că o parte din actele care vor fi făcut obiectul unor astfel de confiscări și danii, se vor fi rupt de către domnii următori, odată cu anularea măsurilor abuzive. În legătură cu confiscările făcute de Lăpușneanu, privind și alte sate ale m-rei Humorului — ctitoria lui Teodor logofătul, între ai cărui urmași se găsea Lupul pretendentul și cei ce-l susținuseră — se găsesc informații destul de explicite într-un act de la Ioan Vodă Despot și în altul de la însuși Bogdan, fiul lui Alexandru Lăpușneanu. Actul de la Ioan Despot, dat din Iași la 17 martie 1562 (7070), arată că a venit înaintea domnului și a boierilor Ioasaf egumenul de la Homor și s-a plîns că „dreapta lor ocină și moșie", „satul Feredeenii, cu helești și cu mori în Sîtna", „l-a luat de la mănăstire Alexandru vodă ca să

---

[88] *Istoria României*, vol. II, Ed. cit., p. 866.

[89] *Ibidem.*

[90] N. Iorga, *Istoria bisericii românești*, I, Vălenii de Munte, 1908, p. 109, Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, Ed. cit., p. 171.

[91] Melhisedec, *Notițe istorice...*, p. 60—61, inscripția din 26 mai 1554 (7062), de zidirea bisericii.

[92] Pentru danilile făcute către „din nou zidita sfîntă rugă de la Rîșca" din bunurile confiscate de la Lupu pahărnicel, a se vedea actul din 13 aprilie 1560 (7068) la N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 56 și în *D.I.R.*, XVI, A., II, p. 189, doc. 141.

[93] Documentul din 4 aprilie 1560 (7068) din Huși, cu danii în bani făcute unora dintre marile ctitorii ale țării, *D.I.R.*, XVI, A, II, p. 139—140, doc. 131. Pentru opera de ctitor a lui Alexandru Lăpușneanu în general a se vedea și C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, p. 199—200.

[94] După moartea lui Lăpușneanu, doamna Ruxandra a zidit biserica din Roman cu hramul „adormirea Precistei". Inscripția cu data de 15 septembrie 1569 (7077) e publicată de N. Iorga în *Studii și documente*, vol. XV, 2, p. 22—23.

[95] Bogdan vodă — danii „pentru această sfîntă mănăstire a noastră, Berzunțul, care cu mila lui dumnezeu și cu ajutorul prea curatei maicii sale, am ridicat-o noi". *D.I.R.*, XVI, A., p. 226—227, doc. 237, din 20 aprilie 1570 (7078).

[96] *D.I.R.*, XVI, A, II, p. 40—41, Discuția mai înainte.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fie domnesc", apoi au ajuns acest sat la Andreica stolnic, care şi-a făcut acolo heleştee şi mori. Domnul, judecînd pricina, dispune ca satul să fie întors mănăstirii, cu obligaţia ca aceasta să despăgubească pe Andreica pentru cheltuielile făcute. De asemenea călugării s-au plîns pentru satul Strahotinul de pe Jijia, luat de la mănăstire de acelaşi Alexandru vodă şi dat fiilor lui Neagoe stolnic, care-şi făcuseră de asemenea acolo heleşteu şi mori. Şi acestora li s-a luat satul spre a fi restituit mănăstirii. Egumenul Ioasaf de la Homor, şi în acest caz a fost obligat la despăgubirea feciorilor lui Neagoe stolnicul, pentru cheltuielile făcute cu heleşteul şi morile de pe Jijia [97].

Chiar îndărătul celor mai categorice acte de „pietate" ale lui Alexandru Lăpuşneanu putem observa uneori măsuri de natura aceasta. În legătură cu cele discutate, concludent ni se pare şi documentul cu data de 4 aprilie 1560 (7068), prin care Lăpuşneanu miluieşte pe Toader Bolea stolnic în schimbul sumei de 1 200 zloţi tătărăşti — cu satele şi curţile rămase de la Maxim Hrăbor postelnic, mort fără „copii ai săi", „nici rudă". Banii luaţi i-a împărţit la mănăstirile „Putna şi la Moldoviţa şi la Homor şi la Voroneţ şi la Slatina", cîte 5000 de aspri de fiecare mănăstire, şi cît a rămas i-a dat lui Iftimie, episcop de Rădăuţi, ca să pomenească pe Hrăbor postelnic" cît va fi sfînta mănăstire" [98].

Ştim că Bolea stolnicul arătat în act, ar fi slujit domnului „cu dreaptă şi credincioasă slujbă" şi că făcea parte din boierimea nouă ridicată de Lăpuşneanu după înăbuşirea complotului urzit de către Lupu păhărnicel şi ai lui, în septembrie-noiembrie 1556. Curioasă ar părea „miluirea" mănăstirilor amintite — între care două, Moldoviţa şi Homor, erau potrivnice domniei lăpuşnene — cu cîte 5000 de aspri, pentru pomenirea lui Hrăbor. De altă parte, preţul plătit de Bolea stolnic pentru satele amintite, e aproape derizoriu faţă de valoarea în această epocă a unui sat „cu mori în Bîrlad şi cu vii şi cu curţi", cum era, de exemplu satul Blăneşti! Credem că explicaţia acestui fapt este următoarea: satele fuseseră lăsate de Hrăbor postelnicul, la moartea sa, mănăstirilor Moldoviţa şi Homor. Ulterior ele au fost trecute de Lăpuşneanu între satele domneşti, cu care va răsplăti pe unii dintre credincioşii domniei. Suma de 5000 de aspri — dată şi fiecăreia din cele două mănăstiri deposedate — a socotit-o domnul suficientă pentru ca mănăstirile în cauză, împreună cu celelalte ctitorii şi cu episcopia de Rădăuţi, care şi ele se împărtăşeau din aceleaşi miluiri —să pomenească pe Hrăbor [99]. În felul acesta a procedat deci Lăpuşneanu pentru a slăbi mănăstirile adversare. Despre alte acte de represiune asupra mănăstirilor rivale, cum a fost cazul şi cu mănăstirea Trestiana — ea însăşi trecută în proprietatea mănăstirii Rîşca, cu toate bunurile sale — s-a vorbit mai sus, în paginile care tratează despre complotul păhărnicelului Lupu.

Reacţiile produse în lumea feudală din Moldova la înscăunarea lui Ion vodă cel Viteaz. Bilanţul unei stăpîniri de peste 17 ani a lăpuşnenilor, se poate rezuma astfel: o parte din boierimea veche a ţării era în opoziţie făţişă sau ascunsă cu conducerea acesteia; o boierime nouă de slujbe, recent legată de dinastie şi avidă s-o sprijine, urmărea să-şi consolideze poziţiile, cîşitgate; majoritatea clerului era interesată în conducerea prin Lăpuşneanu. Starea de lucruri enunţată e de presupus că a fost cunoscută de Ion vodă, încă înainte de domnie — din epoca pretendenţei — prin legăturile sale cu unii dintre cei care-l vor fi susţinut cu prilejul încercării de ocupare a tronului, din iunie 1551. Cu adînca lui înţelegere a împrejurărilor politice, Ion vodă a crezut că va putea folosi la maximum situaţia din ţară şi a recurs deci la metoda clasică a legăturilor prin căsătorii. În intenţia lui, căsătoria cu Marica, fiica lui Lupea Huru,

---

[97] Documentul de la Ioan vodă cu data de 17 martie 1562 (7070), din Iaşi — în *D.I.R.*, XVI, A, II, p. 159—160, doc. 155 şi documentul din 20 iulie 1571 (7079), de la Bogdan Lăpuşneanu, din Suceava, în Ghibănescu, *op. cit.*, p. 179

[98] *D.I.R.*, XVI, A, II, p. 139—140, doc. 139.

[99] *D. I. R.*, XVI., A, II, p. 139—140, doc. 139 din 4 aprilie 1560 (7068).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

era de natură să cimenteze legătura cu noua domnie, a tuturor nemulțumiților cu regimul lăpușnenilor. Atît Ioan vodă, cît și familia viitoarei doamne, au fost de acord asupra urgentării aacestei legături. Ea era de natură să dea asigurări de o parte și de alta. De aici graba de a se face căsătoria chiar în „postul mare", lucru atît de blamat și de speculat de către cronicarul călugăr, partizan lăpușnean [100]. Probabil mînați de același mobil și după recomandarea lui Ion Vodă, au făcut căsătorii și alți partizani ai noii domnii [101]. Prin acest act taberele se precizau : de o parte, vechii partizani ai lăpușnenilor, de altă parte fosta opoziție a lui Lăpușneanu, legată de domnia lui Ioan Vodă.

Nu cunoaștem componența primului Divan al lui Ioan Vodă, de dinainte de luptele din martie-aprilie 1572, provocate de năvala în țară a lui Bogdan Lăpușneanu, cu ajutoare poloneze. Fără îndoială — cum s-a arătat — la această navală s-au raliat și unii dintre boieri [102]. Respingerea atacului și reprimarea răscoalei a atras, între alte măsuri și pe aceea a executării vornicului Ionașcu Zbierea, probabil conducătorul rezistenței interne, care va fi format și un nucleu de oaste, cu care să se sprijine năvala din afară.

Documente care să cuprindă Divanul domnesc se cunosc numai începînd de la 20 decembrie 1572 (7081) înainte [103]. Nu putem spune deci, dacă Ionașcu Zbierea a fost cooptat la început în Divan, menținîndu-și dregătoria care o avea sub Bogdan Lăpușneanu. Se poate ca în această calitate, avînd sub conducerea sa și unele contingente de trupe domnești, la care se vor fi adăugat și alte pîlcuri ale partizanilor lui Bogdan, să fi încercat rezistența din martie-aprilie 1572.

Nu putem spune apoi, dacă ceilalți trei partizani ai lui Bogdan Lăpușneanu — și anume : Veveriță, Popa Cozma și Molodeț călugărul au fost executați cu această ocazie, sau dacă lucrul s-a întîmplat în vreo altă încercare de revoltă. Veveriță pare a fi — după cum a și fost identificat [104], —Iosif Veveriță, fost postelnic în domnia lui Bogdan Lăpușneanu. A doua victimă a lui Ion Vodă, Popa Cozma, n-a fost vreun anonim preot de sat sau de oraș ci un adevărat latifundiar feudal, credincios al lăpușnenilor și atașat de dînșii prin legături, pe care noi astăzi nu le cunoaștem în toată întinderea lor. Din informația care s-a păstrat, știm că Alexandru Lăpușneanu întărea lui „Popa Cozma", în martie 1555 (7063), cumpărăturile făcute de la Gavril și Isac, fiii lui Maxim Udrea, și anume patru părți din satul Turbureni, patru părți din satul Oncani și, de asemenea, o a cincea parte din aceste două sate, Oncani și Turbureni, cum și satul Tribișăuți. Pe aceste sate și părți de sate, plătise el suma de 1 200 zloți tătărești. Pentru alți trei sute de zloți tătărăști, Popa Cozma cumpăra de la un Ghidul și sora lui Neaga, copiii Fedcăi, și restul de a șasea parte din

---

[100] *Cronicele slavo-române*, Ed. cit., p. 150.

[101] Aluzia lui Azarie „dar și pe alții i-a îndemnat", (Cronica lui Azarie, *loc. cit.*).

[102] Dinu C. Giurescu, *Ion vodă cel Viteaz*, Editura Științifică 1963, p. 44, 62.

[103] *D.I.R.*, XVI, A, III, p. 10—11, doc. 18, A. Sava, *Documente privitoare la tîrgul și ținutul Orhei* (Buc. 1944, p. 15—16), a publicat sub data de 12 martie 1572 un document care, după Divan nu poate fi decît din 1573, aceeași lună și zi. Actul acesta nu s-a păstrat în original. Un suret, care din sîrbește „s-a tălmăcit pe limba moldovenească", a fost ulterior tradus în rusește. După acest „original" cu textul rusesc din colecția d-lui A. Iscosevici, s-a făcut pentru A. Sava traducerea publicată în colecția citată. Dintr-o ușoară scăpare sau poate din necunoașterea limbii, Dumbravă a fost trecut „vornicul țării de sus" în loc de vornicul țării de jos, cum era, desigur în original ; și „Păcurar" al „celei de jos" în locul „celei de sus". Că așa stau lucrurile se atestă și prin ordinea în care apar acești vornici în documentele epocii : vornicul țării de jos îl precedă totdeauna în Divan pe cel al țării de sus. Ceilalți boieri din Divanul actului publicat ca fiind emis în martie 1572, sînt la fel redați cu boierii din Divanurile de la 1573, aceeași lună.

[104] Dinu C. Giurescu, *Op. cit.*, p. 68—69 și nota 25.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

satele Turbureni şi Oncani[105]. Se poate presupune că proprietăţile lui Popa Cozma nu se reduceau numai la aceste sate...

Cît despre călugărul, el era acel Iacob Molodeţ, egumenul nou zidirei mănăstiri de la Slatina[106].

Aceştia sînt fruntaşii cunoscuţi ai boierimii şi ai clerului, jertfiţi de Ioan Vodă, la care se adaugă acel „Gheorghe episcopul de Roman", care poate să fi fost numai o victimă a rivalităţii cu clerul care aderase la regimul noului domnitor.

Evident confiscările de bani şi cele de bunuri mobile şi imobile — care şi ele puteau fi transformate în bani — au fost socotite binevenite de către noul voievod. Nu era aceasta o inovaţie adusă de Ion Vodă şi, în afară de cei loviţi, ca nu avea să impresioneze prea mult pe contemporani. Ba, unii dintre proaspeţii partizani ai domniei acestuia — care suferiseră în trecut prin măsurile luate de Lăpuşneanu în folosul acoliţilor săi — nu aveau decît să se bucure şi să caute să profite de situaţia creată.

Eforturile pentru consolidarea domniei. A. Legături cu boierimea. Ultimul document al lui Bogdan, în care s-a păstrat Divanul, are data de 30 iunie 1570. De aici se constată că numai o mică parte din membrii acestui Divan al lui Bogdan Lăpuşneanu au intrat în Divanurile lui Ion Vodă, cel puţin în formaţiile pe care le avem de la 20 decembrie 1572 înainte[107]. O parte dintre boierii divaniţi, introduşi de Ioan Vodă, credem că era formată dintre reprezentanţii familiilor lovite de lăpuşneni. Uniii dintre ei erau rude ale huhuleştilor şi huruieştilor: Lupea Huru, socrul domnului, era pîrcălab de Hotin; Maxim, soţul Agafiei, una dintre surorile lui Lupu păhărnicel, era pîrcălab de Neamţ; Bucium, o rudă a lui Lupea Huru[108], era ceaşnic; Nicoară, unul dintre fiii lui Mateiaş logofătul, era comis[109].

De prin februarie 1573 (posibil şi mai înainte), au avut loc schimbări în Divanul lui Ion Vodă: Cozma Murgu a rămas ca boier în Divan fără alt titlu; în locul lui a trecut ca pîrcălab de Hotin Ion Caraghiuzel, iar postelnic în locul lui Caraghiuzel a trecut Ieremia, un altul dintre fiii lui Mateiaş logofătul. Un al treilea fiu — Ioan — al logofătului Mateiaş e vistiernic, probabil „fost vistier sau vistier mic, mare vistier fiind grecul Ianc[110]. O altă rudă a lui Lupea Huru, probabil cumnat al său, e căminarul sau clucerul noii domnii, acel Toader Bocotco, care la moarte îşi lasă bunurile moştenire nepoatei sale, doamna Marica[111]. Pisarul cel mai credincios şi mai activ al acestei domnii a fost Cristea Mihailescu, ginerele lui Stanciu pîrcălabul, cel jertfit odată cu Lupu păhărnicel[112]. Numele lui apare ca scriitor de acte încă

[105] *D. I. R.*, XVI, A, II, p. 67—69, doc. 64.

[106] Vezi mai sus capitolul.

[107] Discuţia pe larg la Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 70—73.

[108] Înrudirea dintre Huruieşti, respectiv Lupea Huru, tatăl doamnei Marica şi fiul lui Efrem Huru, este atestată de un act din 23 iunie 1585 în care apar: „Anuşca Lata, fiica Malii, nepoata lui Huru (Dragoş) şi fata ei Magdalena şi nepoata ei de soră Maria, fiica lui Condrea (Bucium), toţi strănepoţi ai lui Efrem (Huru), (T. Balan, *Documente bucovinene*, I, p. 91). Pentru această înrudire vezi şi schimburile de moşii între huruieşti, inclusiv doamna Marica şi Condrea Bucium cu fiii lui, în documentele citate de mai multe ori în studiul de faţă.

[109] Pentru fiii lui Mateiaş logofătul a se vedea documentul din 17 februarie 1573 (7081), (*D. I. R.*, XVI, A, III, p. 14—15, doc. 22), analizat în cursul lucrării, capitolul *„Participanţii la revoltă şi domnul lor"*, pentru situaţia acestora sub Lăpuşneanu.

[110] Actul cu data de 17 februarie 1573 (7081), în *D.I.R.*, XVI, A, III, p. 14—15, doc. 22.

[111] Document de la Iancu Sasu, din 30 iulie 1581 (7089), în *D.I.R.*, loc. cit., p. 167—168, doc. 222.

[112] Pentru această înrudire a se vedea doc. din 4 mai 1587 în T. Bălan, *Documente bucovinene*, vol. I, p. 17.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de la cele dintîi documente păstrate din domnia lui Ioan Vodă [113] şi pînă la capătul ei [114].

După căderea lui Ioan Vodă, exceptînd pe boierii care l-au părăsit în timpul luptei de la Cahul [115] şi pe Cozma Murgu, nici unul dintre foştii partizani ai domniei nu vor intra în Divanul lui Petru Şchiopul. Ei, împreună cu alţi credincioşi si apropiaţi ai voievodului jerfit, ca Dumbravă vornicul de ţara de jos [116], Păcurar fostul vornic [117], Grumeza vornic de ţara de sus [118]. Danciu şi Eremia ambii pîrcălabi de Orhei [119], Mălai Petru postelnic [120], Bucium

---

[113] Documentul din 7 martie 1572 (7080), în *D.I.R.*, loc. cit., p. 5—6, doc. 10.

[114] Document din 10 mai 1574 (7082), *D.I.R.*, loc. cit., p. 36—37, doc. 45.

[115] N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. V, p. 154 şi Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 165—166.

[116] E adus, prins fiind în Arleal, în iulie-august 1574 la ordinul lui Alexandru Vodă al Ţării Româneşti, (Hurmuzachi Iorga, *Documente*, XI, p. 812 şi Iorga, *Istoria Românilor*, vol. V, p. 155 şi nota 5).

[117] Ultimul Divan care-l cuprinde e în actul cu data de 10 mai 1573 (7081). (*D.I.R.*, XVI, loc. cit., p. 24—25, doc. 31). După această dată nu se mai păstrează documente cu Divane, pînă la 12 martie 1574 (7082), cînd lipseşte din Divan (*Ibidem*, p. 29—30, doc. 39). O cumpărătură în Cadubeşti, ţinutul Cernăuţi a lui „Păcurar vel vornic", de la fiii lui Barbovschi, în zilele lui Ioan Vodă, e anulată în virtutea dreptului de protimisis al unei rude a vînzătorului. (T. Bălan, *Documente bucovinene*, I, p. 105—107). Se pare că a fost şi el rudă cu doamna Marica. Un act de la Petru Şchiopul, cu data de 7 august 1576 (7084), ne informează că Ana, giupineasa lui Toader Bocotco cămăraş şi rudele sale, Păcurarul şi sora sa Tecla şi Cerna au vîndut satul Andricăuţi lui Gavril al treilea logofăt. Satul îl avea Toader Bocotco şi rudele lui de la „Ion Vodă" (Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, XXIV, p. 180—181). Acest „Păcuraru" din 1576 pare a fi rudă a fostului mare vornic al domniei lui Ioan Vodă. Ştim din altă informaţie că Toader Bocotco, cămăraş, era unchiul doamnei Marica.

[118] Ion Grumeza apare ca vornic de ţara de sus, de la 12 martie 1574 înainte (*D.I.R.*, loc. cit., p. 24—25, doc. 31), înlocuind pe Păcurar. După căderea şi moartea lui Ion Vodă, el a fost silit să pribegească. Bunurile sale, inclusiv satele de zestre i-au fost încălcate de călugării de la Slatina, probabil în legătură cu vreo confiscare a acestuia în dauna mănăstirii, făcută în domnia lui Ioan Vodă (Actul din 24 martie 1580 (7088), *D.I.R*, loc. cit., p. 134—135, doc. 169). De asemenea soacra sa „jupîneasa Dingăi ce au fost hatman", a fost silită să se călugărească ; „ia pitrece la mănăstiri" şi „toate cele ce au fost a Dingăi hatman s-au prăpădit". (N. Iorga, *Studii şi documente*, VII, p. 287, — documentul de la Petru Şchiopu din 30 martie 1587 (7095)). De abia prin 1608 (7117) pot fiii lui Ion Grumeza să-şi valorifice moştenirea de pe „moaşa" lor Dingoaie. Atunci apar ca vînzători ai satelor Firloieşti, Olteni şi Tîrgoveţi, fiii şi nepoţii Dinghii hatman care sînt : „Safta cu fratele ei (sic. fiul), Vasile Grumeza şi Irina, fata lui Ionaşcu (Grumeza) şi Dingana, fata lui Grigore (Dinga), (Iorga, *Studii şi documente*, VII, p. 288).

[119] După căderea lui Ican Vodă, dispare din divanurile domneşti şi, s-ar părea, şi din ţară, dacă nu cumva va fi murit în împrejurările de atunci, şi Eremia, fostul pîrcălab de Hotin. Se pare că a fost rudă cu Ioan Golăe, fostul logofăt al domniei lui Ion Vodă, „raliat" apoi la domnia lui Petru Şchiopul pul. Tîrziu de tot — într-a doua domnie a lui Petru Şchiopul — sînt recunoscute drepturile de proprietate ale giupinesei sale asupra satului Trebujeni, pe care îl avea de la Ican Vodă, împreună cu logofătul Ion Golăe. (Doc. din 1580 (7088) în A. Sava, *Documente privitoare la tîrgul şi ţinutul Orheiului*, Buc. 1944, p. 23—24, original slav). Fiul său Gavril a fost nevoit să se călugărească. El apare în această calitate într-un act de la Eremia Movilă din 21 august 1602 (7110), (A. Sava, *op. cit.*, p. 31—32). La 20 noiem-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

paharnic [121] şi desigur şi alţii dintre boierii de a doua sau a treia treaptă şi dintre căpeteniile de oşti, vor pieri odată cu Ioan Vodă, sau vor pleca în pribegie, revenind în ţară mult mai tîrziu.

Trebuie făcută apoi o distincţie între boierii foşti în Divanele lui Ion Vodă şi care se întîlnesc în primul divan al lui Petru Şchiopul şi acei care apar mai tîrziu. Din primul Divan vor face parte „trădătorii" — acei care au părăsit pe Ion Vodă înaintea sau în timpul luptei de la Cahul. Cei care apar mai tîrziu în Divan, sînt numai „raliaţii" la noua stare de lucruri. În fine alţii dintre foştii partizani ai lui Ion Vodă — Grumeza, fost vornic, ginerele Dingoaiei, Eremia fost pîrcălab de Orhei, Păcurar fost vornic, etc. — nu vor mai reapare niciodată în Divanele următoare şi nici în ţară, murind probabil în pribegie. Lupea Huru, fostul pîncălab de Hotin şi socrul lui Ion Vodă, a trecut în Polonia cu familia, inclusiv doamna Marica şi „comorile" voievodului. S-a păstrat corespondenţa dusă de turci şi de Petru vodă Şchiopul cu polonii pentru predarea acestora [122]. Pînă la urmă, probabil în schimbul a o parte din bunurile domneşti, turcii au îngăduit repatrierea celor deştăraţi [123]. La cîtva timp după 1575, Lupea Huru a murit [124]. Doamna Marica se întîlneşte în documente timp îndelungat după pieirea domnescului ei soţ. E amintită în mărturii [125] sau face danii unora dintre rudele ei foarte numeroase [126].

Mai de mult, N. Iorga, a identificat în pomelnicul de la Bisericani, în însemnarea „Ioan Vodă" şi „Theofana, doamna lui" [127] pe fostul voievod şi doamna lui Marica, în ispostaza de călugăriţă. Identificarea a fost, se pare acceptată şi de autorul ultimului studiu asupra domniei lui Ion Vodă [128]. O credem şi noi îndreptăţită. Amintim, în sprijinul acestei identificări, şi apariţia în pomelnicul aceleiaşi mănăstiri a „Evdochiei" şi a lui „Dumitru Huhulea vornic", părinţii lui Lupu păhărnicel şi, de asemenea, a unora dintre înaintaşii lor [129]. Se poate dar afirma că Bisericanii a fost dintre mănăstirile care n-au văzut cu ochi răi ridicarea lui Ion Vodă. Rudele doamnei Marica şi însăşi ea cu Ion Vodă, sînt arătaţi acolo ca donatori [130]. Deoarece însă în toate actele în care e amintită doamna lui Ion Vodă, se întîlneşte numai cu numele de „Mărica

---

brie şi 27 decembrie 1591 (7100), îşi vinde părţile de moşie din Trebujeni şi a treia parte din moşie din Feredeeni, unui Corciu aprod. În act i se spune „rugătorul nostru eromonah Gavril, egumen la sfînta mănăstire Bistriţa. (A. Sava, *op. cit*, p. 25—26). În august 1602 (7110). Gorciu aprod vinde aceste bunuri giupinesei lui Ion Golăe. În act se face menţiune că Gorciu le avea de cumpărătură de la „Gavrilie călugărul, fiul lui Eremia pîrcălab". (A. Sava, *op. cit.*, p. 31—32).

[120] Nu mai reapare în divanele următoare, fie că a fost pribeag, fie că a murit în cursul evenimentelor, din şi de după 11 iunie 1574.

[121] Se va ralia mai tîrziu la domnia lui Petru Şhiopu.

[122] Bibliografia la Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 182—186.

[123] La 21 mai 1575, Lupea Huru era în ţară şi primea de la Petru Vodă Şchiopu carte de împărţeală de ţigani robi cu nepoţii săi, fiii lui Dragoş Huru. (Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 186).

[124] Data „post quem" moartea lui Lupea Huru era un fapt îndeplinit, trebuie socotită 27 aprilie 1581 (7089). La această dată „Armanca", giupineasa lui „Lupea Huru biv pîrcălab „vinde părţi de moşie. (Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, XIX, p. 144).

[125] Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 186 şi nota 8.

[126] N. Iorga, *Studii şi documente*, XVI, p. 296 şi Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, XXIV, p. 203—204.

[127] N. Iorga, *Ibidem*, XVI, p. 245 şi nota 1.

[128] Dinu C. Giurescu, *Op. cit.*, p. 186 şi nota 8.

[129] După pomelnicul slavonesc al mănăstirii Bisericani „Dumitru vornic şi Dochia", Gh. Ghibănescu, în *Uricarul*, XXIII, Iaşi, 1895, p. 109. Acolo şi alte neamuri huhuleşti.

[130] Donaţii în pomelnicul Bisericanilor, N. Iorga, *Studii şi documente* XVI, p. 245.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

doamna a lui Ion Vodă", trebuie să conchidem că trecerea ei în cinul monahal s-a făcut cu puţin înainte de moarte şi numai după 21 iunie 1631, ultimul act care o atestă în viaţă [131].

B. *Legăturile cu biserica.* După spusele izvoarelor narative, Azarie şi izvodul folosit de Ureche, conflictul noii domnii cu „biserica" ar fi fost mai adînc. Dar oare trebuie să vedem în acest conflict o atitudine antireligioasă sau măcar anticlericală a voievodului? Dacă ar fi să credem pe Azarie şi chiar pe Ureche — în prelucrarea făcută izvodului pe care l-a folosit cînd şi-a scris cronica — Ion Vodă s-ar fi comportat ca un om fără o înţelegere elementară a situaţiei, orbit de mînie şi pornit să-şi înstrăineze dintru început, prin măsuri absurde şi neexplicabile, orişice ataşament din lumea factorilor reprezentativi ai vieţii feudale · clerul şi boierimea mare sau mică şi chiar poporul de rînd şi pe oşteni. Dar aceste afirmaţii vin în contrazicere cu pasagiile din aceleaşi cronice, care văd în Ion Vodă o minte ascuţită, ce evident, sesiza uşor cele mai grele probleme de conducere. De altfel nu trebuie să uităm că şi boierii partizani ai lui Ion Vodă îşi aveau ctitoriile lor, biserici şi mănăstiri, care constituiau o parte din forţa lor feudală, materială şi spirituală. Cum ar fi admis aceştia o confiscare generală a bunurilor mănăstireşti?

Să vedem însă ce spun şi celelalte izvoare — izvoarele diplomatice, ale căror mărturii, prin însuşi caracterul lor, nu pot fi bănuite de părţialitate şi care, au rolul de a controla, preciza şi rectifica spusele cronicarilor care, pe lîngă deficienţele cunoscute, prezintă adesea o cronologie vagă sau de-a dreptul eronată. Mărturiile documentare atestă că „persecuţiile" clericilor n-au început decît tîrziu, după năvala în ţară a lui Bogdan Lăpuşneanu, adică după martie-aprilie 1572. Deci este cazul să ne punem întrebarea legitimă dacă nu cumva a existat o legătură de la cauză la efect, între evenimente, adică dacă n-au existat suspiciuni sau chiar dovezi ale amestecului unei părţi din cler în aceste frămîntări? Din actele păstrate reiese că la 4 noiembrie 1572 (7080), Vlădica Gheorghe, episcopul de Roman, se găseşte în funcţie. Din Adjud dădea o carte de întărire de schimb între Nastasia, fiica sulgerului Gherman Hira şi Gavril Uricarul [132]. De altfel judecarea şi condamnarea lui Gheorghe episcopul se vede a nu fi avut loc decît după 27 februarie 1574 [133]. La fel, fuga mitropolitului Teofan, însoţit de patru călugări, cu care împreună ducea şi valori din tezaurul mitropoliei, se pare a fi precedat această judecată. Scri-

---

[131] Dinu C. Giurescu, *Op. cit.*, p. 186—187, nota 8, p. 186: la 2 martie 1633 „Marica doamna" era moartă.

[132] *Catalogul documentelor moldoveneşti*, vol. I, Buc., 1957, p. 153, doc. nr. 578 cu data „4 noiembrie 7080". Se vede că episcopul folosise încă „stilul de la ianuarie".

[133] La această dată episcopul Eftimie de Alba Iulia era invitat în Moldova printr-un sol al lui Ion Vodă, ca să judece greşelile lui Gheorghe, fostul episcop de Roman. Aceasta este după cum s-a arătat, interpretarea care trebuie dată însemnării din socotelile Braşovului: „War auch wiederum kommen der Wladika mit einem moldnerischen Patten. daselb einem Wladika abzuseczen": a venit din nou Vlădica cu un sol moldovean, să se destituie acolo un vlădică". (Hurmuzachi Iorga, *Documente* XI, p. 811; N. Iorga, *Istoria bisericii româneşti*, vol. I, p. 178—180; Dr. Zenovie Pîclişeanu, *Cronologia episcopilor Bălgradului înainte de Unire*, în „Cultura creştină", an. XI, ianuarie-martie 1922, nr. 1—3, p. 19).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

soarea lui Ion Vodă către bistriteni, de urmărire a lui Teofan, cu data de lună şi zi „24 mai" [134], pare a fi din 1573 [135].

Din informaţia care s-a păstrat, reiese că episcopul Gheorghe de la Roman, a fost judecat de un „sobor" anume format, în care intrau probabil, duşmani ai lăpuşnenilor şi, posibil, şi duşmani personali, cum a fost acel Eftimie, compromis în năvala lui Ştefan Mîzgă şi se pare retras în Ardeal, unde cîtva timp ar fi fost episcop de Alba Iulia [136]. S-a văzut, din spusele lui Azarie, că Gheorghe episcopul nu se bucura de prea multă simpatie, nici în cercurile clerului cu care venea în contact cronicarul călugăr [137]. Oricum ar fi fost alcătuit „soborul de judecată", episcopul a fost totuşi „judecat" şi condamnat de un sobor bisericesc, constituit după toate canoanele bisericeşti în vigoare. Deci domnul a păstrat cel puţin aparenţa legalităţii. „Molodeţ călugărul", după numele complet „Iacob Molodeţ" [138], posibil coborîtor dintr-o familie boierească credincioasă lăpuşnenilor, era egumenul de la Slatina [139], una dintre bogatele ctitorii ale lui Alexandru Lăpuşneanu, întărită cu ziduri puternice, ca cea mai mare parte din vechile mănăstiri şi, după cît se pare, un puternic centru de rezistenţă armată contra lui Ion Vodă. Numai aşa se explică afirmaţia lui Azarie că Ion Vodă „pe călugări i-a cercetat cu multe nenorociri şi s-a umplut temniţele de călugări legaţi şi se goleau mănăstirile" [140]. Aceste măsuri luate de domnitor ar putea părea absurde, dacă nu am admite că au avut un caracter represiv!

Cît de acut a fost conflictul dintre noua domnie şi acea parte a clerului din Moldova, legată de lăpuşneni, se vede şi din faptul că din relativ marele număr de documente de întărire de moşii, păstrate din domnia lui Ion Vodă — ceva mai mult de 43 de acte [141] — numai o cîtime cu totul redusă, de şapte

---

[134] G. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-române din Ţara Românească şi Moldova*, Buc., 1931, p. 527—528, doc. nr. 510.

[135] Pentru data de 1573 a optat şi Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 87. Fuga avusese loc, după toate probabilităţile, anterior datei de 17 februarie 1573, cînd Teofan e acuzat de luare de mită şi de favoritism. (*D.I.R.*, XVI, A, III, p. 14—16, doc. 22).

[136] N. Iorga, *Istoria bisericii româneşti*, I. p. 160—162 şi 178—180.

[137] *Cronicele slavo-române*, Ed. cit., p. 149: „şi acesta era lacom şi foarte zgîrcit".

[138] D. Dan, *Mănăstirea şi comuna Putna*, p. 77, unde numele lui Molodeţ e tradus în românește „cel tînăr", într-o inscripţie pe scoarţa unui *Evanghe-liar* slavonesc. Pentru egumenia lui la Slatina a se vedea şi *Cronicele slavo-române*, ed. cit., p. 125.

[139] Locurile arătate mai sus.

[140] *Cronicele slavo-române*, ed. cit., p. 149.

[141] Dinu C. Giurescu, *Ion Vodă cel Viteaz*, p. 95. La cele 36 de documente publicate în *D.I.R.*, XVI, A, III, p. 5—37, autorul studiului citat identifică încă 6 documente menţionate în acte ulterioare, şi un document publicat de A. Sava, *Documente privitoare la tîrgul şi oraşul Orhei*, p. 15—16. La aceste documente se mai pot adăuga încă alte 6, parte dintre ele păstrate în rezumate rău datate, publicate în alte colecţii, după alte arhive decît cele avute în vedere de colectivul care a alcătuit „corpusul" *D.I.R.* şi unul original slav inedit.

Aceste 6 documente sînt: 1. Documentul din 8 martie 1572 (7080), prin care Ion Vodă întăreşte Măricăi (jupineasa lui Tăutul) stăpînirea asupra satelor „Tăteni şi Dumeni şî Călugăreni pe Jijia", care sînt „ale ei drepte ocine şi moşii") Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, XIX, p. 78). Probabil satele fuseseră confiscate sub Lăpuşneanu, cu ocazia complotului urzit de Lupu păhărnicel, la care participaseră şi rudele sale tăuteştii. 2. Document din circa 1573 (7081), prin care Ion Vodă dă întărire Magdalenei, cneaghina lui Neagu pîrcălabul, să stăpînească Călugărenii din Dorohoi „căci acest sat l-a schimbat Tăutul de a sa bunăvoie cu dînsa, şi a dat Tăutului jumătate din satul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acte se referă la vreo afacere a unei mănăstiri. Şi nu toate aceste acte păstrate sînt în favoarea mănăstirilor! Se poate vorbi totuşi despre o încercare de „secularizare" a averilor mănăstireşti, după cum am făcut-o şi noi într-o lucrare mai veche, scrisă în colaborare? [142] Sau numai despre „o măsură" care „să micşoreze puterea materială a clerului potrivnic puterii sale autoritare", cum se conchide în cea mai recentă şi completă lucrare asupra domniei lui Ioan Vodă? [143]. Apoi nu s-a avut în vedere, cînd s-a discutat atitudinea lui Ioan Vodă faţă de biserică, şi situaţia clerului de mir. Pentru o concluzie cît mai conformă cu indicaţiile izvoarelor păstrate asupra atitudinii domnului faţă de biserică, trebuie însă cunoscută şi această latură a problemei. Ca urmare, se cuvine a fi reluată discuţia şi dusă sub toate aspectele în lumina posibilităţilor de documentare pe care le avem astăzi, prin editarea, într-un corpus, a celei mai mari părţi din documentele interne ale epocii.

În lucrarea lui Dinu C. Giurescu, s-a arătat, cu toată atenţia, şi cazurile de întărire de bunuri ale unor mănăstiri, mai ales în prima parte a domniei lui Ion Vodă. Este interesant de ştiut cui aparţineau mănăstirile care au primit întăriri, condiţiile în care s-au făcut aceste întăriri sub Ion Vodă şi ce legături au putut avea ele cu domnii de dinainte de Lăpuşneanu, precum şi cu boierii care au sprijinit domniile lăpuşnenilor sau pe alţi eventuali pretendenţi; ce mănăstiri şi clerici au fost loviţi prin măsurile luate de domn, precum şi eventualele lor legături cu partida adversă domnului.

Din cercetarea actelor păstrate, se vede că s-a bucurat de favoarea domnului un număr de 4 mănăstiri în folosul cărora s-au dat 7 acte. Două mănăstiri se vede a fi fost lovite. Pentru una din ele relaţia e acoperită sub pretextul unei vînzări. Pentru alta se motivează făţiş măsura luată. Dintre mănăstirile oarecum

---

Baliţa pe Başcu în schimb (Ghibănescu, *Surete*, XIX, p. 78—79); un act în copie slavonă (cu traducere) de cuprins asemănător au publicat N. Grigoraş şi I. Caproşu în articolul „Documente moldoveneşti inedite din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea în „Studii. Revistă de istorie", tom. 21, nr. 2, 1968, p. 246—247. Şi acest sat, după cum se vede din actul precedent fusese revendicat de Mărica, cneaghina lui Tăutu, ca fiind confiscat sub Lăpuşneanu. În martie 1572, e reîntors de însuşi Ion Vodă Măricăi. Dovedindu-se apoi că satul fusese schimbat de Neagul (sic Neagoe) pîrcălab cu Tăutul, e reîntors acum jupinesei lui Neagoe. „Neagul pîrcălab" e „Neagoe pîncălab de Hotin", rămas credincios lui Lăpuşneanu cu ocazia complotului din 1556. În folosul lui, după cum se vede trecuseră o parte din satele complotiştilor şi anume moşiile lui Tăutu, rudă apropiată a lui Lupu păhărnicel. 3 Documentul din (1573—1574) februarie prin care Ion Vodă întăreşte nepoţilor lui Vasco Mihăilaş, stăpînirea asupra satului Cindeştii pe Siret, moştenire de la strămoşul lor cu urice de la Alexandru cel Bun (P. Mihailovici, *Mărturii româneşti din Bulgaria şi Grecia, Chişinău*, 1933, p. 6—9). 4. Documentul din 4 martie 1573 (7081), prin care Ion Vodă judecă pricina dintre „nepoţii Micăi", cu Toader şi cu fiii lui Alexa", pentru a 6-a parte din Potlogeni (Gh Ghibănescu, *Uricarul* XXIII, p. 14—17, orig. slav cu traducere). 5. Documentul din Iaşi din 31 decembrie 1573 (7082), prin care Ion Vodă întăreşte vînzarea făcută de Vascan aprod lui Popa Ştefan cu zloţi tătăreşti" (N. Iorga, *Studii şi documente*, XI, Buc., 1906, p. 270—271). 6. Documentul original slavon din 13 mai 1574 (7082), prin care Ion Vodă dă întărire asupra satelor Mărceşti şi Luncani. (I. Leonte şi L. Papadopol, *Din materiale documentare achiziţionate de Arhivele statului în anul 1962*, în „Revista arhivelor", I, Buc., 1963, p. 303"). Actul a fost publicat după originalul slavon de N. Grigoraş şi I. Caproşu în articolul citat p. 251—255.

[142] C. I. Andreescu şi C. A. Stoide, *Documente şi regeste*, vol. I, *Documente moldoveneşti din sec. al XVI-lea*, Iaşi, 1934, p. 43.

[143] Dinu C. Giurescu, *Ion Vodă cel Viteaz*, p. 94. Analiza politicii lui Ion Vodă faţă de cler, p. 81—94.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

favorizate, Tazlăul — ctitoria lui Ştefan cel Mare — primise trei acte de întărire de stăpîniri şi de tranzacţii : prin actul cu data de 7 martie 1572 (7080), Ion Vodă întăreşte acestei mănăstiri stăpînirea asupra satului Tăteşti, pe care-l avea de la Petru Vodă. Sînt respinse prin actul domnesc pretenţiile „unor oameni" care reclamaseră satul ca unul ce le-ar fi fost confiscat de „Alexandru voievod" Lăpuşneanu şi dat mănăstirii [144]. Şi documentul cu data de 19 august acelaşi an, face cunoscut că domnul a dat şi a întors mănăstirii Tazlău satul Tăteştii [145], deci satul fusese pus din nou în discuţie. Tot în legătură cu afaceri ale m-rii Tazlău este şi actul din martie 1573 ; Ion Vodă arată că a venit înaintea sa, Luca din Cîrjeşti, mărturisind că i-au dat călugării de la Tazlău nişte vii de la Cotnari, cu obligaţia ca el să le dea în fiecare an cîte o bute de vin. La fel aveau să procedeze şi urmaşii lui Luca. Iar dacă se vor sfîrşi toţi din neamul lui, „viile să fie ale mănăstirii" spune actul [146]. Din finalul acestui act se vede că avusese loc o pîră din partea lui Luca. Domnul impusese o tranzacţie care convenise părţilor : „şi cu această carte să aibă călugării să ia în fiecare an cîte o bute de vin de la el.. Şi de acum înainte să nu aibă a se pîrî mai mult, niciodată în veci, înaintea acestei cărţi a noastre" [147]. La cercetarea atentă a actului se observă că ne găsim înaintea unei mai vechi confiscări domneşti, care trecuse prin donaţie viile la mănăstirea Tazlău. Luca din Cîrjeşti era, probabil, dintre urmaşii celor de la care viile fuseseră confiscate, şi acum le revendica. La reclamaţia lui Luca, domnul găsise bună această formă de tranzacţie între urmaşul vechilor proprietari şi mănăstire.

Un act din 17 februarie 1573 (7081), ne vorbeşte despre o „donaţie" — de felul celei către mănăstirea Tazlău — făcută de domn către mănăstirea Voroneţ, ctitoria lui Ştefan cel Mare. În act sînt arătate împrejurările în care, sub Alexandru Lăpuşneanu, şi mai tîrziu sub fiul său Bogdan au fost luate de la fiii logofătului Mateiaş nişte vii şi date vechilor lor proprietari „fiii lui Ivăncuţ", trecîndu-se peste împrejurarea că Mateiaş logofătul plătise „capetele" acestora în timpul lui Petru Voievod, cu suma de 1.200 de zloţi tătărăşeti. Ioan Vodă hotărăşte acum ca aceste vii să fie înapoiate fiilor lui Mateiaş logofătul, întrucît fiii lui Ivăncuţ n-au putut restitui la timp banii, iar jumătate din „mustul" pe 3 ani, cît au ţinut ei viile să fie dat mănăstirii Voroneţ, cu voia fiilor lui Mateiaş. După cum se vede, din litigiul de faţă, mănăstirea Voroneţ se interpusese înaintea domnului pentru o parte litigantă, şi domnul — rezolvînd litigiul — dispusese să se doneze mănăstirii parte din venitul pe 3 ani al bunului în discuţie. Actul în cauză semnifică şi o atitudine de reverenţă şi pietate a domnului „dăruitor" către vechea ctitorie a străbunului său [148].

Pentru Pobrata, ctitorie răreşească, s-au păstrat două acte de întărire : la 16 martie 1572 (7080), Ion Vodă întăreşte mănăstirii stăpînirea „iezerului Bialeu şi a tuturor gîrlelor ce ies şi intră în Bialeu şi a altor gîrle". Nimeni, fără ştirea egumenului mănăstirii „să nu poată pescui în iezer şi gîrle sau să taie lemne în mlădet" [149].

La 25 ianuarie 1573 (7081), domnul întăreşte mănăstirii stăpînirea asupra satului Protopopenii pe Siret, cu mori şi cu tot venitul [150]. Bistriţa, vechea ctitorie a lui Alexandru cel Bun, primise o întărire de ţigani robi [151].

Se pare că avem de a face — în toate 3 actele — cu obişnuitele întăriri de domnie nouă, acordate unor mănăstiri spre a fi puse la adăpost de încălcările cunoscute în aceste împrejurări.

Prin actul cu data de martie 1574, se întăreşte „vînzarea" de sat făcută în folosul lui Meştea, credincios al noului domn Ion Vodă, de către mănăstirea Sf.

---

[144] *D.I.R.*, XVI, A., III, p. 5—6, cod. 10.
[145] *Ibidem*, p. 6, doc. 11.
[146] *D.I.R.*, XVI, A., III, p. 20, doc. nr. 26.
[147] *Ibidem.*
[148] *Ibidem*, p. 14—17, doc. 22.
[149] *Ibidem*, p. 6, doc. 11.
[150] *D.I.R.*, XVI, A., III, p. 14 — doc. 21.
[151] *Ibidem*, p. 7, doc. 12 din 22 mai 1572 (7080).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ilie, fundație lăpușneană. Tranzacția, cum se vede din actele posterioare, avusese loc în condiții ambigue. În actul citat se arată că au venit înaintea domnului și a boierilor egumenul de la mănăstirea sfîntu Ilie, și au vîndut „dreapta lor ocină și danie", pe care o avea mănăstirea de la Tudora și Marica și de la „cneaghina lui Orăș", pentru pomenirea nepotului lor „Văscan Gănescu", satul Hăsnășeni pe Cîrligătura. Cumpărătorii — Meștea și surorile lui, etc., și „vărul lor Negrutul comișel, fiul lui Gliga" și alte rude ale lor — se arată în act că ar fi plătit călugărilor pentru sat, 400 de zloți tătărăști. Ei ar fi cerut călugărilor să le dea și „uricul mic" de la Văscan Gănescu, pe satul Hăsnășeni și ei au spus că nu l-au avut, că ei au ținut satul numai cu gura" [152]. Satul în cauză aparținuse deci lui Vascan Gănescu, unul dintre „hiclenii" din 1521, contra lui Ștefăniță vodă și — după asasinarea lui Ștefan Lăcustă — sprijinitori ai domniei lui Alexandru Cornea. „Donația" rudelor sale către mănăstire nu fusese decît o recunoaștere verbală. Dar Meștea și apropiații săi se văd a fi fost dintre urmașii lui Vascan Gănescu, după cum o arată descendența unora din ei din Gliga, rudă cu gănești și părtaș la acțiunile amintite. Aceștia trăiau încă prin 1545-1546 — a doua domnie a lui Rareș — în Polonia. Pentru vina din trecut, dar și pentru uneltiri mai recente, ei sînt urmăriți de domnul Moldovei prin solia lui Avram de Bănila. Li se da și identitatea mai de aproape : sînt Gliga, fiul lui Arbore, Vascan a lui Șarpe, un Tăutu, un fiu al comisului Pătrașcu și Ion Crasneș [153].

Este interesant de constatat că tîrziu, după căderea lui Ion Vodă, la 7 mai 1581 (7089), satul a fost revendicat înaintea Divanului, nu de mănăstire, ci de „fiicele lui Ieremia humelnic". Meștea Vatag și ai lui au prezentat uricul de cumpărătură dat de Ion Vodă, căutînd a dovedi că satul l-au cumpărat de la mănăstirea sf. Ilie. Pusă în cauză mănăstirea a contestat vînzarea, atestînd numai că satul a fost „luat de la sfînta mănăstire de Ion Vodă... cînd au luat și alte sate" [154]. Întrebarea care se pune este, în ce condiții stăpînea mănăstirea sfîntul Ilie satul Hăsnășeni în 1573 ? Ca răspuns se impune alternativa : sau că satul a fost luat domnesc de Alexandru Lăpușneanu și „dăruit" apoi mănăstirii sfîntul Ilie, sau că Ieremia humelnic, partizan al lăpușnenilor, amestecat în luptele interne din domnia lui Ion Vodă și silit să pribegească, a lăsat satul să-l țină mănăstirea, pentru a-l pune la adăpost de o confiscare, ceea ce se vede, n-a avut efectul scontat. Mușteа și ai săi erau și ei rude cu Ieremia humelnic.

Un alt document posterior lui Ion Vodă, cu data de 8 noiembrie 1576 (7085), arată că sub domnia acestuia fuseseră confiscate, probabil de domn, două sate ale mănăstirii Moldovița, ctitorie răreșească la care și Lăpușneanu devenise al doilea ctitor [155]. Aceste sate, pe nume Miteștii și Sărăcineștii, se spune în act, fuseseră cumpărate de Alexandru Lăpușneanu, pentru suma de 1.200 de zloți tătărăști de la „Marica cneaghina lui Turcu sulger, fica lui Ieremia vistiernic" — Evloghie după călugărire — și date mănăstirii. În act se spune numai că satele cu privilegiile lor fuseseră luate de la mănăstire de Ieremia fost hatman, în zilele lui Ion Vodă și nu le-a dat nimic [156]. Confiscarea în cauză, fără îndoială, a fost — ca și măsura luată contra călugărilor de la mănăstirea Slatina și a egumenului Iacob Molodeț — un act de represiune asupra unor adversari politici. Hatmanul Ieremia va fi primit aceste sate ca răsplată de la domnie pentru zdrobirea rezistenței armate a unor partizani lăpușneni, chiar între zidurile mănăstirii. Numai acesta poate fi sensul confiscării satelor Miteștii și Sărăcinești și atribuirea lor hatmanului domniei lui Ion Vodă !

---

[152] D.I.R., p. 29—30, doc. 39.

[153] N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, p. 414, după studiul inedit al lui T. Holban. Asupra complotului din 1521, pe larg în I. Minea, *Complotul boieresc în contra lui Ștefăniță vodă, în* „Cercetări istorice", IV, 2, (1929),, p. 200—2115 și M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare*, Iași 1933, p. 29—31 etc.

[154] *D.I.R.*, XVI, A., III, p. 156—157, doc. 206.

[155] În acest sens și donația din actul de față ; vezi *ibidem*, p. 71—75, doc. 94.

[156] *Ibidem*, p. 75—76, doc. 94.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Independent de actele de întărire acordate mănăstirilor, au rămas din domnia lui Ion Vodă şi o serie de acte de întărire de cumpărături sau de moşteniri ale unor membri ai clerului, monahi şi preoţi de mir. Ele îşi au rostul lor pentru a se înţelege mai bine atitudinea noii domnii faţă de cler. Beneficiarii acestor acte — în ordinea emiterii actelor — sînt următorii: la 3 decembrie 1572 (7081), apare popa Ioniţă şi fraţii Onică şi Pătraşcu paharnic şi surorile lor Martina şi Ghinda şi alte rude ale lor, cărora Ion Vodă le întăreşte stăpînirea asupra satului Poienile [157]. La 20 decembrie acelaşi an, domnul întăreşte jumătate din satul „Stîngăceni pe Solovăţ" lui popa Ion şi popa Ioachim cu fraţii şi surorile lor „fiii lui popa Ioan" [158]. La 21 februarie 1573 (7081), „popa Simion şi fratele său Toader şi ginerele său Simion „primesc de la domn întărire pentru cumpărături în sumă de 300 de zloţi, a patra parte din satul Fundeştii pe Albăia, de la Tudora şi sora ei Sofia şi de la nepoata lor Marica, fiica lui Gavril" [159]. În (aprilie) 1573 (7081), domnul întăreşte „la toţi nepoţii lui popa Stroe cel Bătrîn" stăpînirea asupra unei poieni „peste Tazlău, la gura Strîmbei", care „acum se numeşte Stroeştii" [160]. La 4 mai 1573 (7081), domnul întăreşte preotului „Toader din Lăpuşna" cumpărătura unei jumătăţi de sat Costeşti, partea cu heleşteu şi cu moară în Botna. Această moşie a cumpărat-o popa Toader de la o Tudosia, fata Anuşcăi, nepoata lui Drăgan armaşul, drept 800 de zloţi tătărăşti [161]. Documentul din 31 decembrie 1573 (7082), prin care Ion Vodă întăreşte lui popa Ştefan şi preotesei Ileana, stăpînirea pe ocina pe care le-a vîndut-o Vascan aprodul, ce o avea de la străbunul său Petru Căplescu [162]. Actele în cauză relatează o serie de măsuri administrative luate de noua domnie faţă de supuşii săi din cler, care primesc întăriri de proprietăţi, fără nici o discriminare, la fel cu alţi „credincioşi" ai domniei.

Se cunosc şi două acte prin care, în afaceri particulare, sînt dezavantajaţi unii membri ai clerului: actul din 31 decembrie 1573 (7082), din care se vede că popa Drăghici a contestat înaintatea Divanului domnesc dreptul lui Lazăr comişel, ruda sa, de a stăpîni părţi din Bărboşi. Domnul a dat zi comişelului cu ai lui „ca să jure cu 24 de oameni", că au ocină în sat. La zi, acesta a venit cu jurătorii şi „s-au îndreptat", punîndu-şi fiecare 12 zloţi în vistieria domnească. Popa Drăghici şi cu nepoţii lui au rămas „din toată legea" [163]. O situaţie aparte o întîlnim în actul cu data de martie-iunie 1574 (7082), care relatează pricina dintre fraţii Movileşti şi urmaşii unei Anuşca, pentru stăpînirea satului Balasineşti. Prin acest act „Gheorghe monah" viitorul mitropolit şi fraţii săi Toader, Irimia şi Simeon, fiii lui Ion Movilă fost logofăt, sînt siliţi „să dea ocină pentru ocină sau bani, cum se vor tocmi", lui Toader şi fraţii şi verii lui „copiii Anuşcăi" pentru că Ion Movilă a ţinut satul lor, Balasineştii „cu sila" [164]. Deci şi aici ne aflăm în faţa unui caz de confiscare, din timpul primei domnii a lui Alexandru Lăpuşneanu şi de restituire sub Ion Vodă.

Venim acum la o informaţie care a dat tonul, oarecum în istoriografia noastră în ce priveşte atitudinea atribuită lui Ion Vodă faţă de biserică. E vorba despre ştirea păstrată într-un document de la Ieremia Movilă, cu data de 30 martie 1599 (7107), în care — vorbindu-se de satul Boboiugii, dat de Toader Bubulug mănăstirii Homor — se arată că mai tîrziu satul a fost „stă-

[157] *D. I. R.*, XVI, A, III, p. 9, doc. 16.
[158] *Ibidem*, p. 10—11, doc. 18.
[159] *Ibidem*, p. 17—18, doc. 24.
[160] *Ibidem*, p. 22—23, doc. 29.
[161] *Ibidem*, p. 26—27, doc. 33.
[162] N. Iorga, *Studii şi documente*, XI, p. 270—271. Actul a fost regestat de N. Iorga, după o traducere a lui Gheorghe Evloghie dascălul din 2 iunie 1781).
[163] *D. I. R.*, XVI, A, III, p. 26—27, doc. 33.
[164] *Ibidem*, p. 31—33, doc. 40.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pînit" de „Ivan uşăr, danie de la Ion Vodă, cînd a luat Ion Vodă satele tuturor mănăstirilor" [165].

S-a arătat mai sus imposibilitatea de fapt ca Ioan Vodă să fi dispus să se ia „satele tuturor mănăstirilor". Dar să dispună să se ia satele mănăstirii Homor, poate fi de crezut? Faţă de cele ce se cunosc anupra legăturilor dintre domn şi urmaşii ctitorilor mănăstirii Homor, afirmaţiile din cuprinsul acestui act par de-a dreptul ilogice! Ion Vodă nu putea să confişte satele mănăstirii Homor, singura mare mănăstire ctitorită de rude apropiate ale soţiei sale, ale socrului său Lupea Huru, pîrcălab de Hotin şi ale vărului soţiei sale, Maxim pîrcălab de Neamţ! De altfel e neîndoios că pe lîngă ceilalţi boieri din Divanul său — rude ale doamnei — marea mulţime de alţi dregători de ţinut şi de curte, sprijinitorii domniei lui Ion Vodă, înrudiţi îndeaproape cu ctitorii mănăstirii, ar fi fost şi ei nemulţumiţi cu aceste confiscări! În condiţiile acestea s-ar ridica bănuieli asupra autencităţii actului, că ar fi rău transmis sau chiar fals, deoarece cuprinsul lui e în contradicţie cu tot ce se cunoaşte, documentat, asupra legăturilor lui Ion Vodă cu boierii! După cît se vede însă, actul prezintă toate garanţiile de autenticitate, deşi pecetea „este ruptă"! În cazul acesta explicaţia este alta.

E neîndoios că şi Ion Vodă a trecut la confiscarea unor sate ale mănăstirilor rivale. Era în obiceiul timpului şi era şi un mijloc de a face impuneri forţate pe socoteala unor adversari ai domniei. Apoi, după cît se vede acest domn nou, pare a se fi folosit de procedeul confiscărilor şi pentru a-şi răsplăti pe unii dintre partizanii mai activi, ceeace, de asemenea, era în moravurile epocii. Procedeul, s-a văzut, îl folosise şi Alexandru Lăpuşneanu. Dovezi, că l-a folosit şi Ion Vodă le avem şi în cazul cu mănăstirea Moldoviţa. Dar, după cît se constată, Ioan Vodă a mai recurs la un procedeu. A fost dispus, cînd era vorba să lovească în adversarii săi, să asculte şi să dea curs revendicărilor ridicate de urmaşii acelora în dauna cărora se făcuseră confiscări în trecut, pentru vina de „hiclenie", ceea ce nu pare a fi fost în obiceiul statornicit! Satele confiscate cu ani în urmă şi împărţite unor partizani ai diverşilor domni sau unor mănăstiri şi episcopii, fuseseră revendicate în domnia lui Ioan Vodă.

În felul acesta ne explicăm confiscarea de la episcopia de Roman a unui sat care aparţinuse lui Onu Păstrăv şi fraţilor lui, pierdut din cauza „vicleşugului", cînd ridicase un pretendent contra lui Ştefăniţă vodă în 1523. La 1 martie 1574 (7082) Ion Vodă întoarce satul lui Mihail şi fraţilor săi, urmaşii acestui Onu Păstrăv [166].

În ce priveşte cazul petrecut cu mănăstirea Homor, documentul spune mai departe: călugării „s-au pîrît de faţă înaintea domnului „şi Ivan Uşăr a rămas" şi călugării „s-au îndreptat din toată legea" şi „şi-au pus sie-şi fieriie, 24 de lei". „Dacă ar ieşi la iveală, după oarecare vreme, niscaiva privilegii sau ispisoace ale lui Ivan Uşăr, să n-aibă credinţă nici odinioară în veci" [167] Deci Ieremia Movilă n-a admis, conform obiceiului pămîntului, întoarcerea satelor şi Ivan Uşăr a pierdut procesul [168]. Deci şi satul Boboiugii se vede a fi fost unul dintre satele confiscate de domnie, pentru crimă de trădare — probabil toţi în 1523 — şi apoi trecut sub o formă oarecare în stăpînirea logofătului Toader Boboiug. Acesta, poate ţinînd seama şi de proveniența satului, l-a donat spre sfîrşitul vieţii, ctitoriei sale de la Homor. Ioan Vodă luase hotărîrea tocită de a favoriza restituirea satelor de proveniența aceasta, urmaşilor celora de la care fuseseră confiscate, fie că acum aparţineau mănăstirilor fie unor boieri. Dispoziţia lui Ioan Vodă era, se pare, ca numai astfel de sate să fie luate de la mănăstiri şi nu „toate" satele mănăstirilor. Unul dintre cei care reverdicase astfel de proprietăţi fusese şi Ivan Uşărul.

[165] T. Bălan, *Documente bucovinene* vol. I, p. 128—132, doc. 55. O ştire similară şi în actul relativ la „confiscarea" satului Hăsnăşeni, unde se spune de asemenea „cînd au luat satele". Am văzut ce semnificaţie are acest pasaj.

[166] C. I. Andreescu şi C. A. Stoide, *Documente şi regeste*, vol. I, p. 43.

[167] T. Balan, *Documente bucovinene* I, p. 128—132.

[168] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În concluzie, se poate afirma că măsurile luate de Ion Vodă nu țînteau să lovească biserica și clerul, căci chiar de ar fi fost în intențiile lui acest lucru — ceea ce nu reiese din nici o mărturie — nu ar fi putut-o face. Tendința lui a fost numai, cum bine s-a subliniat [169] să lovească în acei reprezentanți ai clerului, legați de lăpușneni și adversari ai regimului său. Pe aceștia i-a urmărit în bunurile lor, după caz, ținînd seama de gravitatea faptelor. Pe unii, desigur — mai mult decît arată izvoarele — i-a suprimat după metodele și obiceiurile epocii...

Dacă raportăm actele relative la afaceri ale bisericii și clerului, în număr de 15, la totalul de 47 de acte păstrate din domnia lui Ion Vodă, constatăm că ele reprezintă un procent de circa 30%. Deci a treia parte din totalul actelor păstrate de la Ion Vodă au fost date în folosul clerului! Dacă totuși această situației nu avantajează prea mult clerul în general — ținînd seama de atitudinea unei părți din cler față de noua domnie — nu putem deduce din aceasta că Ion Vodă ar fi avut idei preconcepute împotriva bisericii. Se impune apoi să facem o distincție în atitudinea domnului față de cler pe care el l-a considerat sub două aspecte bine precizate: clerul înalt, în parte reprezentant în biserică al lumii feudale, partizan al lăpușnenilor, pe care l-a persecutat și limitat în posibilitățile lui de manifestare, și parte din clerul înalt, legat de opoziția boierească făcută lăpușnenilor — opoziție pe care el o cîștigase — și din care cler a ținut să-și facă aderenți și, desigur, în largă măsură a izbutit [170]. Clerul mic — preoții de mir cu urmașii și colateralii lor, care au aderat împreună cu micii proprietari liberi de pămînt la noua domnie — categoric populară — și pe care a înțeles el să-și sprijine domnia.

Se vede numai că împrejurările și scurtimea domniei lui Ion Vodă, nu i-au permis să-și creeze mai puternice legături, în cler. A crede — numai din puținătatea actelor păstrate — că încercările lui în acest sens nu au fost prea insistente, ar însemna o înțelegere superficială a realităților epocii. Din actele care s-au păstrat, reiese că Ion Vodă a încercat acest lucru. Nu trebuie trecut cu vederea că numărul limitat al actelor de la Ion Vodă, în legătură cu biserica — de altfel ca și acelea referitoare la mireni — se poate explica și altfel. Fără îndoială au ieșit din cancelaria acestei domnii un număr mult mai mare de acte, decît acelea care se cunosc. Dar dintre acestea, multe vor fi fost distruse în domniile următoare — cum avem și mărturii care vorbesc despre acte ale lui Ioan Vodă rupte [171], și cum se poate, de altfel, deduce din situația generală creată de împrejurările în care a căzut acest domn.

LES AGITATIONS POLITIQUES EN MOLDAVIE AU MILIEU DU XVI-e SIÈCLE

Résumé

L'étude débute par l'énumeration des graves mécontentements que manifestérent certains Moldaves à la suite du changement de règne, qui eut lieu en fevrier-mars 1572, lorsque le prince Bogdan Lăpușneanu fut remplacé par

[169] Dinu C. Giurescu, *Op. cit.*, p. 94.

[170] Pentru ierarhia bisericească din Moldova instituită de Ion Vodă, a se vedea: N. Iorga, *Istoria bisericii românești*, vol. I, p. 158—162; Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 86—91.

[171] Documentul din 30 iunie 1578 (7086), (în *D. I. R.*, XVI, A, III, p. 98, doc. 125); documentul din 7 mai 1581 (7089), (*Ibidem*, p. 156—157, doc. 206); document din 3 iunie 1586 (7094), (T. Codrescu, *Uricarul*, vol. II, ed. II, Iași, 1889, p. 260—261).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ion Vodă, l'exilé de Rhodes. Ce changement fut considéré comme un grand malheur qui accablait le pays. Même les qualités du nouveau prince, son esprit pénétrant, son éloquence, constituèrent un motif de suspicion.

L'explication de cette attitude l'auteur la trouve d'une part dans l'étroite liaison qui s'était établie durant près de vingt ans entre ces Moldaves et Lăpuşneanu, et d'autre part dans l'acharnement des vaincus, après les représailles que subirent ceux que s'étaient opposés au nouveau règne. L'auteur expose les rapports intimes établis entre une partie de la noblesse et du clergé avec le prince Lăpuşneanu, après que tous les efforts de résistance de l'opposition qui vingt ans auparavant ne s'était pas accomodée à son règne, avaient été annihilés par des luttes âpres.

Ces réactions ont eu pour but, vers la fin de l'anné 1553, de remplacer le prince Lăpuşneanu par le jeune Constantin Rareş. Le complot avait été tramé par la princesse Héléne Rareş, qui était restée en Moldavie. Ont participé au complot un grand nombre de boyards, parmi lesquels le hatman Negrile, l'ancien sénéchal Sava Capote et même le Métropolite.

Il semble que certains cercles de Constantinople, très probablement sous l'influence de Iliaş Mehmed, le fils de Rareş, qui s'était converti au mahométisme, ne furent pas étrangers à ce complot, car, après qu'il fut découvert, le jeune prétendant fut conduit à Constantinople. Quelques-uns des chefs du mouvement parvinrent à se sauver et à se réfugier à Constantinople, tandis que d'autres furent capturés par les soldats du prince et exécutés. Héléne Rareş subit le même sort. Peu de temps après ces événements, Constantin Rareş mourut à Constantinople, très probablement empoisonné.

Les membres de la faction n'ayant pas d'autre candidat au trône, se réconcilièrent avec Lăpuşneanu et ce dernier épousa même Ruxandra Rareş, la soeur du prétendant décédé.

Le second complot tramé contre ce prince régnant a eu une bien plus grande ampleur. Il a eu lieu en 1556, raliant autour du jeune échanson Lupu, fils de Denise la Nonne, la plus grande partie de la vieille noblesse moldave : Tăutu, Sturdza, Nădăbaicu, Huru, Huhulea, apparentés au prétendant. La révolte fut étouffée et de cruelles repressailles suivirent, qui eurent pour résultat que le prétendant, ainsi que ceux qui l'avaient soutenu, et même leurs familles, furent exterminés. Ceux qui ne furent pas exécutés, les hommes et même les femmes, furent obligés de se retirer dans les monastères. Même la mère du prétendant, Evdochia (qui fut l'épouse de Huhulea, le chambellan, et nièce de Ion Tăutu, ancien grand chancelier) devint nonne et prit le nom de Denise. Quelques-uns ont pu s'enfuir à étranger. Leur fortune fut confisquée et devint bien de la couronne. Comme telle, elle fut accordée aux partisans d'Alexandre Lăpuşneanu. Même les biens appartenant aux monastères fondés par les boyards exécutés furent confisqués et attribués aux fondations du prince, ou déclarées biens de la couronne et distribués aux partisans de Lăpuşneanu.

En procedant ainsi, Alexandre Lăpuşneanu élimina la noblesse qui ne l'agréait pas et créa une nouvelle noblesse, en grande partie recrutée parmi les petits boyards (les „courteni") qui lui étaient dévoués et qui avaient lié leur sort à celui de leur prince. Ensuite, par des dons, il s'allia le clergé et en premier lieu le Métropolite et les évèques qu'il avait lui-même élevés à ces dignités. Il procéda de la même manière avec les prieurs des grands monastères.

C'est cette situation que Bogdan Lăpuşneanu hérita en 1568. La princesse Ruxandra, par des dons aux églises et par son habilité politique, en donnant aux boyards l'impression qu'ils participaient au gouvernement, reussit à obtenir en faveur de Bogdan l'appui du clergé et de la noblesse.

La chute du jeune prince Lăpuşneanu eut de profondes répercussions. Ses partisans se coalisèrent et firent appel à l'étranger, notamment à la Pologne, contre le régime de Ion Vodă. De violentes luttes se déroulèrent au printemps de l'année 1572. Elles prirent fin par la victoire du prince Ion. Les habituelles représailles suivirent. Dans ces luttes, les chefs de la nouvelle noblésse périrent, tels que Sbera le dvornic, Veveriţă le chambellan, Popa Cosma etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Les représentants du haut clergé subirent le même sort. Le Métropolite Théofan réussit à se sauver en fuyant dans les montagnes. L'évèque Georges, à la suite d'un procès, fut exécuté d'une manière fort cruelle ; il fut brulé. Les moines de plusieurs monastères eurent le même sort. Selon le chroniqueur Azarie qui fut le représentant typique du clergé qui avait bénéficié des faveurs du voievode Alexandre Lăpuşneanu, toutes ces victimes furent innocentes. Le chroniqueur Azarie, aussi bien que le croniqueur Grégoire Ureche, soutiennent que Ion Vodă a persécuté l'Eglise. Cette conclusion se trouve également dans les ouvrages des historiens modernes. Les documents conservés, relatifs au règne de Ion Vodă, infirment cette assertion ; le nouveau prince n'a pas persécuté le clergé comme tel, et d'autant moins l'Eglise, mais il a frappé une partie du clergé qui avait, par diverses voies, au printemps de 1572, favorisé le retour de Bogdan Lăpuşneanu. Pour les mêmes motifs, les monastères qui s'étaient compromis au cours de la lutte ont eu à souffrir les conséquences de leur atitude et leurs biens ont été confisques. Tels furent les motifs des mesures prises par Ion Vodă contre certains monastères et contre certains représentants du haut clergé. D'ailleurs, il s'efforca de créer un nouveau clergé dévoué à sa perssone. Notamment il eut recours à l'évèque Isaia de Rădăuţi, auquel il confia des missions diplomatiques. Il fut en bonnes relations avec le bas clergé.

Après sa victoire, le nouveau prince régnant Ion Vodă, pour consolider son règne, fit des avances aux boyards et aux successeurs des boyards qui avaient été frappés et dépossédés par Alexandre Lăpuşneanu. Dans ce dessein, il épousa la fille du boyard Lupea Huru, allié à de nombreuses familles nobles qui avaient soutenu le prétendant Lupu. Malgré quelques exceptions, c'est avec ces boyards qu'il constitua le conseil princier. C'est à eux qu'il confia le gouvernement des villes fortifiés. Cette noblesse, avec les „courteni" et l'aide des cosaques, l'ont secondé fidèlement dans sa lutte contre les Turcs. Parmi eux, quelques-uns sont tombés à la guerre et d'autres ont été sacrifiés au cours des persécutions et des représailles qui ont suivi la chute du prince. Ceux qui ont eu plus de chance ont pris la route de l'exil.

Bien plus tard, un petit nombre d'entre eux sont rentrés en Moldavie, après que le nouveau prince régnant Pierre le Boiteux eut fait connaître qu'il pardonnait toutes les fautes commises autrefois.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONTRIBUȚII LA STUDIUL UNEI PROPRIETĂȚI DEVĂLMAȘE — OBȘTEA PUTREDA

DE

D. ȘANDRU

În literatura istorică din țara noastră studiile asupra obștii țărănești și evoluției ei în decursul veacurilor sînt numeroase [1]. Pînă în prezent, cercetătorii nu au ajuns la un punct de vedere comun în legătură cu originea țărănimii libere din evul mediu. Dintre concluziile enunțate, aceea potrivit căreia categoriile de țărani liberi din timpurile moderne ar fi urmași ai unor boieri mărunți, mici proprietari de pămînt, ale căror ocini s-au fărîmițat prin succesiuni [2], pare cea mai plauzibilă.

Autorii studiilor referitoare la evoluția țărănimii libere din țările române au constatat, aproape fără excepție, că aservirea acestei categorii sociale de către boierime a reprezentat un proces de lungă durată și că, în acest timp, un număr mai mic sau mai mare de săteni, sau uneori chiar obști întregi, au reușit să-și mențină dreptul de liberă dispoziție asupra loturilor.

În studiul de față ne propunem să urmărim evoluția obștii țărănești din satul Putreda [3], județul Buzău, cu începere din a doua jumătate a secolului al XVI-lea și pînă în zilele noastre. Autorul nu-și propune să modifice concluziile de pînă acum în problema obștii, întrucît datele referitoare la proprietatea devălmașă din Putreda nu fac decît să le confirme pe cele însușite de noi. Faptul că materialul documentar privitor la acest sat permite să se urmărească, pe de o parte, procesul de aservire a moșnenilor, iar, pe de alta, lupta lor pentru păstrarea libertății și, mai cu seamă în timpurile moderne, a independenței economice, ar putea prezenta, credem, un anumit interes pentru studiul obștii românești însești.

Cele mai vechi documente cu referiri la satul Putreda datează din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Pe baza cercetării lor se poate constata că încă

[1] În legătură cu aceasta vezi lucrările apărute în ultimii ani: V. Costăchel, P. P. Panaitescu și A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova. Sec. XIV—XVII*, București, Editura științifică, 1957 (Capitolul *Obștea sătească)*; C. Cihodaru, *Cîteva constatări în legătură cu proprietatea feudală și situația țărănimii din Moldova în a doua jumătate a sec. al XV-lea*, în „Studii și cercetări științifice", Istorie, Iași, nr. 1/1961, p. 31—66; Henri H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, București, Editura Academiei, vol. I—III, 1958, 1959, 1965; P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orînduirea feudală*, București, Editura Academiei, 1964.

[2] Vezi C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 42.

[3] În secolul al XVIII-lea satul Putreda, din județul Rîmnicu Sărat, s-a divizat în două: Putreda Mare și Putreda Mică, sau Putreda din Vale și Putreda din Deal. Actualmente, satele poartă numele de Livada și Livada Mică, fiind încorporate administrativ în comuna Grebănu, județul Buzău. Un rezumat al studiului de față a apărut în „Studii și cercetări de istorie buzoiană", Buzău, 1973, p. 86—97.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din prima jumătate a acelui veac exista aici o proprietate țărănească devălmașă, care cunoștea deja un proces de destrămare, atît prin acapararea unor părți din pămînturile țăranilor de către feudali, cît și prin detașarea unor elemente înstărite din sînul obștii. Din analiza celui mai vechi document păstrat privitor la Putreda, — <1568 iunie 29 — 1569 ianuarie 29> — emis de voievodul Alexandru al II-lea, care întărea medelnicerului Bucșă și fratelui acestuia, armașul Petru, ocinele cumpărate de la vistierul Barbu, adică partea lui întreagă de moșie împreună cu o treime din funia cumpărată de vistier de la familia Udrea, rezultă că familia boierului Barbu intrase în posesia pămîntului ce îl vindea în acel an prin cumpărarea unor părți din proprietatea devălmașă a țăranilor, efectuată și întărită în timpul domniilor lui Neagoie Basarab, Vlad Înecatul sau Vlad Vintilă și Mircea Ciobanul [4].

Cîțiva ani mai tîrziu, trei țărani, Boștea, Micul și Stanciul, cumpără împreună cîteva părți din moșia Putreda, formate din terenuri de cultură, ape, păduri, ogoare și vie, cu suma de 1 160 de aspri [5]. Voievodul Mihnea Turcitul întărește prin actul emis din București <1582 septembrie — 1583 iunie 29> aceste ocine [6]. La 18 decembrie 1615, fiul lui Mihnea Turcitul, Radu Mihnea, întărește locuitorilor din Putreda dreptul de stăpînire asupra ocinelor din sat și a celor cumpărate din satele Homești, Dărăști, Stuhul Blajanului și Valea Putnei [7].

Nu cunoaștem exact nici întinderea de pămînt aflată în 1615 în proprietatea țăranilor și nici numărul familiilor care o stăpîneau în devălmășie. La măsurătoarea executată după primul război mondial, cu ocazia procesului purtat între moșneni și moșierul D. C. Soutzo, pe baza vechilor documente și hărți, a rezultat că locuitorii stăpîniseră 5 640 ha la Putreda, Grebănu și Herăști, din care circa două treimi reprezentaseră păduri [8].

În cursul secolului al XVII-lea și în prima jumătate a veacului al XVIII-lea, deși s-au produs unele modificări în sînul obștii, stăpînirea devălmașă asupra pămîntului a continuat să se mențină. Această stare rezultă din zapisele din 1682 și 1715, singurele documente care consemnează dealtfel mutațiile din acea perioadă produse aici prin vînzări. Astfel, zapisul lui Con. Ciutură, din 27 septembrie 1682, către nepotul Finta pentru niște părți de moșii la Putreda și zapisul lui Lupu Tabacu ot Putreda și a feciorilor săi mai mici către feciorul mai mare al celui dintîi și frate al celorlalți pentru partea de moșie de la Putreda din Vale, din 7 martie 1715 [9], menționează totodată înfrățirea de moșie și stăpînirea comună asupra pămîntului.

Fără îndoială că vînzările de ocine moșnenești la Putreda nu s-au limitat la cele consemnate în zapisele din 1682 și 1715. Procesul trebuie să fi avut o intensitate cu atît mai mare cu cît în decursul perioadei menționate coproprietarii moștenitori ai ocinelor deveneau tot mai numeroși [10], dar lipsa izvoarelor nu ne permite să o determinăm cu precizie.

---

[4] Vezi *Documente privind istoria României, veacul XVI. B. Țara Românească*, vol. III (1551—1570), București, Editura Academiei, 1952, p. 273—274.

[5] *Idem*, vol. V (1581 — 1590), p. 86.

[6] *Ibidem*; Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 45/1930, f. 3 și 27; idem, fond Comitet agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 28/1923, f. 138.

[7] Arh. St. București, fond Comitet agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 28/1923, f. 29; dosar 9/1926, f. 32—33.

[8] Idem, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 45/1930, f. 3 și 27. Localnicii, cu care autorul acestui articol a discutat, își amintesc de o hartă, din secolul al XVIII-lea, a moșiei, care a servit predecesorilor lor ca document în procesul cu Soutzo, dar care, se pare că, a fost pierdută.

[9] Arh. St. București, fond Comitet agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 9/1926, f. 33.

[10] Vezi în legătură cu procesul fărîmițării proprietății devălmașe: C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 42.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Documentar, începuturile cotropirii sistematice a pămîntului obștii Putreda pot fi plasate în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, odată cu stabilirea familiei boierești Racoviță în satul vecin, Grebănu. Șetrarul Ion Racoviță devine proprietar în obște după ce cumpără, prin zapisele din 15 iulie 1753 și din 5 septembrie 1754, trupul Herăști-Fîntîna-Turcului de la Gheorghe Fintescu și cumnata sa, Anița, sora lui Zăgeanu [11].

Urmașul acestuia, serdarul Dumitrașcu Racoviță, căsătorindu-se cu fiica spătarului Mihai Cantacuzino, Elena, a primit ca moștenire de la socrul său moșia Sinești [12]. La 1 ianuarie 1781, noul proprietar cumpără de la Mihai Paroș trupul de moșie Pardoși, care avea, împreună cu moșia Sinești, 10 362 ha [13]. Concomitent, Dumitrașcu Racoviță cumpără, prin zapisul din 2 iunie 1781, de la Socol Căpitanul și Dragomir Bratega, o parte din trupul de moșie Homești; cealaltă parte a fost cumpărată de același boier de la Maria, soția lui Ion Căpitanul Zăganul și ginerele său, Nicolae, prin zapisul din 6 iunie 1784 [14].

Devenit spre sfîrșitul veacului al XVIII-lea unul din cei mai mari proprietari funciari din acea zonă, boierul Racoviță a urmărit să-și sporească domeniul prin acapararea unor noi terenuri ce aparțineau moșnenilor. Cum încercările vornicului Dumitrașcu Racoviță de a intra în stăpînirea unei părți din pămîntul devălmaș s-au lovit de rezistența țăranilor, care refuzau să-i vîndă loturile, în 1797 acesta a procedat la ocuparea cu forța a unor „sfori" din pămîntul moșnenesc care se învecinau cu moșia sa [15]. Moșnenii au reclamat cazul domnitorului Alexandru Ipsilante. Țăranii s-au plîns de atacarea proprietății lor și de furtul unui document privitor la pămîntul obștii efectuate de boier. Voievodul a cerut ispravnicului să cerceteze pricina și să hotărască. S-a stabilit cu acea ocazie că Dumitrașcu Racoviță a uzat de mărturii false depuse de un grec împămîntenit și de doi moșneni cumpărați de el pentru a i se stabili dreptul de proprietate asupra pămîntului obștii, ceea ce l-a determinat pe ispravnic să recunoască moșnenilor cîștigul de cauză și libera stăpînire asupra terenului [16].

Procesul din 1797 reprezintă doar un episod al împotrivirii moșnenilor față de încercările vornicului Racoviță de a-i aservi. Cîștigul de cauză obținut de țărani a silit pe boier să renunțe la acapararea prin mijloace de forță a terenului și să recurgă, ca și mai înainte, la cumpărarea unor loturi devălmașe, direct sau prin intermediari. Astfel, prin zapisul din 6 martie 1800, Dumitrașcu Racoviță cumpără de la șetrarul Enache Niculescu 600 de stînjeni din trupurile Putreda din Deal și Putreda din Vale, pămînturi pe care vînzătorul le cumpărase, la rîndul său, de la moșnenii din localitate [17]; prin zapisul din 22 octombrie 1803 biv vel vornicul Dumitrașcu Racoviță cumpără de la Grigore Bogdat și de la mama acestuia terenurile pe care ei le stăpîneau la Putreda [18]; prin zapisul din 31 iulie 1809, același boier cumpără de la Stroie Coică Putrezeanu, iar prin zapisul din 13 decembrie 1813 de la Ioniță sînt Ion Bute Groasă ot Putreda alte terenuri [19].

Starea de proprietar cu drepturi în obște a vornicului rezultă și din alte documente ale familiei Racoviță. Astfel, la 4 mai 1811 vornicul Dumitrașcu dădea dreptul de a se deschide o cîrciumă pe una din părțile de moșie cumpărate de el

---

[11] Arh. St. București, fond Comitet agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 91/1926, f. 5.

[12] George G. Vernescu, *Istoricul moșiei Grebăn cu trupurile din județul Rîmnicu Sărat, proprietatea d-lui colonel principe D. Soutzo. Diferendul cu moșnenii putrezeni*, București, Tipografia Jean Ionescu, p. 4.

[13] *Ibidem.*

[14] *Ibidem.*

[15] Arh. St. București, fond Reforma agrară, din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 45/1930, f. 27.

[16] *Ibidem*, f. 4; idem, fond Comitet agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 28/1923, f. 29, 61 și 140.

[17] Este vorba de lățimea, în capătul moșiei, a pămîntului cumpărat.

[18] George G. Vernescu, *op. cit.*, p. 4—5.

[19] *Ibidem*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de la moşnenii din Putreda ; la 30 ianuarie 1816 Racoviţă face un schimb, aşa cum reiese din documentul din 23 noiembrie 1820, cu şetrarul Vlad Perieţeanu pentru 40 de pogoane situate la Homeşti, contra a 5 stînjeni din hotarul moşiei Putreda cumpărate de la moşneni şi a altor 30 de pogoane cumpărate de răposatul şetrar Enache Niculescu cu drepturi devălmaşe în obştea Putreda, pogoane ce fuseseră schimbate cu vornicul Racoviţă pentru alte terenuri la Homeşti [20].

În acţiunea de acaparare a pămîntului moşnenesc, Racoviţă a avut, după anul 1811, concursul permanent al şetrarului Vlad Perieţeanu. Acesta a reuşit, la fel ca şi ceilalţi interpuşi, să ademenească pe moşneni prin diverse mijloace, silindu-i să vîndă loturile [21]. Prin intermediul lui Vlad Perieţeanu, pînă în anul 1819, vornicul Dumitraşcu Racoviţă a concentrat în mîinile sale suprafeţe întinse din terenul moşnenilor. Dar şetrarul, la fel ca şi alţi mijlocitori, a vîndut lui Racoviţă doar o parte din pămînturile achiziţionate, o alta a păstrat-o în proprietatea sa, iar o alta a revîndut-o moşnenilor [22]. Astfel, alături de principalii proprietari de la Grebănu, Dumitraşcu Racoviţă şi Ioniţă Soutzo care stăpîneau cea mai mare parte din teren, în 1819 figurau ca posesori a cîtorva trupuri de moşie fraţii Perieţeanu [23].

În anul 1830, ginerele lui Racoviţă, postelnicul Costache Soutzo, a angajat pe inginerul hotarnic Ioan Predidici pentru a stabili limitele moşiei Greabănu şi a executa ieşirea boierului din indivizune. Prin hotărnicia din 17 decembrie 1830, pămîntul moşnenilor din Putreda, situat în trupurile Greabănu, Herăşti şi Putreda avînd 1 224 stînjeni masă, a fost redus la numai 495 stînjeni [24].

Un an mai tîrziu, în 1831, cînd Dumitraşcu Racoviţă moare, moşia Greabănu şi pămînturile de la Putreda au fost lăsate prin testament ca moştenire uneia dintre fiice : Ruxanda, căsătorită cu Costache Soutzo [25]. Cum ţăranii din Putreda nu recunoscuseră hotărnicia din 1830 a lui Predidici, noul proprietar moştenise o dată cu pămîntul şi starea de tensiune în raporturile cu moşnenii, care s-a concretizat prin dese încălcări de hotare din partea celor din urmă. Unele procese purtate între moşneni şi oamenii de încredere ai boierului atestă o dată în plus faptul că ţăranii refuzau să recunoască măsurătoarea din 1830. La 19 ianuarie 1834, de pildă, şetrarul Vlad Perieţeanu se afla în judecată cu moşnenii din Putreda pentru tăiere de pădure [26] ; la 3 iunie 1836, Neagu sîn Samoilă se judeca, de asemenea, cu moşnenii pentru răscumpărarea unei părţi din pădurea de la Putreda [27].

Paralel, are loc o intensă circulaţie a pămîntului obştii. Astfel, la 4 martie 1846, Grama sîn Negoie vindea lui Costache Sisca doi stînjeni la Putreda ; la 8 martie 1851 şetrarul Vlad Perieţeanu revindea lui Constantin sîn Dincă Negru

---

[20] Arh. St. Bucureşti, fond Comitet agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 9/1926, f. 33.

[21] Idem, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 45/1930, f. 4.

[22] *Ibidem.*

[23] George G. Vernescu, *op. cit.*, p. 5.

[24] *Ibidem*, p. 5—25, 86—111. Datele statistice anterioare anului cînd s-a executat hotărnicia stabilesc numărul capilor de familie de la Putreda la 45 şi la 60. Oricare dintre cele două cifre le-am lua în consideraţie sînt superioare numărului de proprietari devălmaşi cu drepturi în obşte, ceea ce ne determină să apreciem că numai o mică parte dintre localnici mai păstrau calitatea de moşneni (Vezi Constantin C. Giurescu, *Principatele române la începutul secolului XIX. Constatări istorice, geografice, economice şi statistice pe temeiul hărţii ruse din 1835*, Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1957, p. 263).

[25] Arh. St. Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, jud.Rîmnicu Sărat, dosar 45/1930, f. 5.

[26] Arh. St. Buzău, fond Tribunalul jud. Rîmnicu Sărat, dosar 3406/1834. Arhiva Tribunalului consemnează şi alte judecăţi ale postelnicului Costache Soutzo, cu mînăstirea Mărgineni, pentru moşiile Greabănu şi Herăşti (Idem, dosar 13039/1832).

[27] Idem, dosar 471/1836.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cinci pogoane din terenul cumpărat mai înainte de la moșneni [28]. Numai pentru perioada cuprinsă între anii 1842 și 1855 sînt cunoscute nouă vînzări de loturi ale moșnenilor către Soutzo, în suprafețe de la 2,5 la 16 pogoane [29].

Pe de altă parte, după divorțul survenit între Costache Soutzo și Ruxanda, atacurile acesteia pentru acaparea cu forța a terenurilor moșnenești devin mai dese, dar sătenii cîștigă procesele intentate ei pentru uzurpare de proprietate [30].

Datorită numeroaselor modificări survenite în sînul obștii, pe de o parte, iar pe de alta, faptului că prin hotărnicia din 1830 unele loturi moșnenești fuseseră acaparate de boier, la 27 octombrie 1851 țăranii au angajat pe inginerul hotarnic Asanache Dîmbeanu, care le-a efectuat măsurătoarea pămîntului. S-a stabilit cu acea ocazie că la Putreda din Deal 13 moșneni capi de familie stăpîneau 1 486 de pogoane. Între ei figura și Vlad Perițeanu, care deținea aici, în urma cumpărăturilor făcute, o sută de stînjeni [31]. La 1 octombrie 1854 Judecătoria Rimnic a întărit această hotărîre [32].

În același an, 1854, Costache Soutzo moare. Fiul acestuia, Grigoraș, care a preluat administrația moșiei, stînjenit de opoziția moșnenilor față de încercările tatălui său de a acapara pămîntul acestora și de hotărnicia prin care se fixau limitele dintre proprietăți, a uzat, chiar în primul an, de alte mijloace pentru a înfrînge rezistența țăranilor. În 1854 el a construit un canal colector prin care satul Putreda a fost lipsit de apă. Acțiunea, departe de a înfrînge rezistența moșnenilor, a declanșat reacția lor. Țăranii au distrus canalul colector. Sătenii descoperiți a fi participat la stricăciune au fost bătuți de călărași atît de grav încît cîțiva dintre ei au decedat după scurtă vreme [33].

Patru ani mai tîrziu, Grigoraș Soutzo a încercat să are, cu ajutorul clăcașilor săi, un teren al obștii, cuprins între helești Grebănu, Valea cu Soci și pădurea Taisul. Moșnenii s-au împotrivit acestei acțiuni, reușind să taie toate plugurile de lemn ale clăcașilor. Lupta dintre cele două tabere a durat cîteva ore, soldîndu-se cu mulți morți. În urma ei, moșnenii și-au păstrat pămîntul atacat de boier [34].

În același an, 1858, inginerul Predidici a executat o nouă hotărnicie la Grebănu și Putreda. Cu această ocazie, la 20 august 1858, între Ruxanda Soutzo și moșnenii din Putreda Deal s-a ajuns la o învoială, printr-un act privitor la alegerea de către părți a moșiilor lor, dar ea nu a fost respectată. În primăvara anului 1859, Grigoraș Soutzo a reușit, cu ajutorul unui număr sporit de clăcași față de 1858, să are perimetrul atacat cu un an mai înainte și să-l însămînțeze cu mei, dar cînd acesta s-a copt, țăranii l-au cosit și luat acasă [35].

Pe de altă parte, atît moșnenii din Putreda din Deal ,cît și cei din Putreda din Vale, au atacat în justiție măsurătoarea lui Predidici. Procesul asupra hotărniciei din 1858 s-a prelungit pînă la 18 septembrie 1862, cînd Tribunalul a respins cererile moșnenilor [36]. Delegații țăranilor din Putreda din Deal au atacat însă la Curtea de Apel București sentința Tribunalului. În 1864, Curtea de Apel a recunoscut starea de devălmășie între Ruxanda Soutzo și moșneni pentru pășune [37].

---

[28] Arh. St. București, fond Comitet agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 9/1926, f. 33.

[29] *Ibidem*, f. 29 ; Idem, dosar 28/1923, f. 61.

[30] Idem, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 45/1930, f. 5.

[31] George G. Vernescu, *op. cit.*, p. 86 și urm.

[32] *Ibidem*, p. 112—118.

[33] Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 45/1930, f. 5.

[34] *Ibidem*, f. 6.

[35] *Ibidem*.

[36] George G. Vernescu, *op. cit.*, p. 53—55, 61—64 și 85.

[37] Arh. St. București, fond Comitet agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 9/1926, f. 34

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În baza legii rurale din 1864, pe moșiile lui Soutzo, Sinești și Pardoși, au fost împroprietăriți clăcașii din Racoviteni, iar la Grebănu cei din localitate [38]. Nu cunoaștem, cu excepția moșiilor Sinești și Pardoși [39], suprafața expropriată de la marele proprietar. Cert este faptul că familia Soutzo a continuat să stăpînească și după aplicarea legii rurale, o suprafață mare de teren, pe care a urmărit să o sporească prin acapararea altor loturi devălmașe.

După moartea lui Grigoraș și a mamei sale, Ruxanda, averea a rămas lui Costaky Soutzo. Mai rapace decît predecesorii săi, Costaky a organizat, în anul 1899, o nouă acțiune pentru a acapara pămîntul obștii. Sprijinit de administratorul moșiei sale, Nicolae Pericly, și de pădurari, el a încercat să aresteze într-una din zile pe moșnenii de pe cîmp, care își lucrau terenurile. În fața focurilor de armă cu care sătenii au fost atacați, ei s-au văzut nevoiți să fugă de pe loturi. Unul dintre ei, Oprea Barbu, împotrivindu-se, a fost împușcat [40]. Țăranii s-au judecat cu moșierul, obținînd în instanță cîștig de cauză, dar persoanele găsite vinovate pentru acțiunea din 1899, fie că s-au sustras pedepsei, fie că au scăpat prin mituire ori influență de orice penalitate. Autorul principal, Nicolae Pericly [41], care reușește să fugă cu pașaport fals în Grecia, este condamnat în contumacie la zece ani de muncă silnică ; un altul, Spiru Gheorghe Popa, este absolvit, datorită banilor plătiți către persoane influente, de orice vină, iar restul sînt condamnați solidar la 1 000 de lei despăgubiri civile [42].

La începutul secolului al XX-lea cumpărăturile de pămînturi moșnenești [43], încălcările de hotare și judecățile între moșier și moșneni au continuat. La 14 aprilie 1901, după judecarea moșnenilor în procesul de tulburare de posesie asupra pămîntului lui C. Soutzo, administratorul de plasă a stabilit o linie de hotar între cele două proprietăți [44], care nu a fost însă respectată de părțile în litigiu.

În 1910, după apariția Codului silvic, moșnenii au cerut să se pună în aplicare la Putreda art. 29 al acestuia, adică să se delimiteze de către o comisie silvică hotarul dintre pădurea obștii și cea a moșierului și să se admită ieșirea din indiviziune. Doi ani mai tîrziu, în 1912, moșnenii au angajat, cu autorizația Tribunalului Rîmnicu Sărat, doi ingineri topografi — D. V. Antipa și I. Ceaur Aslan — pentru a executa aceste operații [45].

În perioada cînd țăranii încercau să realizeze măsurătoarea pămîntului lor, moșierul a început să exploateze pădurea Putreda la punctele *Podiș* și *Stîna Pîrîită*, asupra căreia moșnenii pretindeau că aveau drept de proprietate. În aceste condiții, mandatarii obștii l-au avertizat pe C. Soutzo, printr-o somație extrajudiciară, să înceteze tăierea materialului lemnos. Cum moșierul a refuzat să se conformeze cererii țăranilor, aceștia l-au atacat, la 3 ianuarie 1913, în justiție, solicitînd Tribunalului Rîmnic să întreprindă o anchetă [46].

La 15 ianuarie 1913, Tribunalul, cercetînd litigiul, pe baza declarațiilor moșnenilor, care arătau că începînd de la 28 noiembrie 1912 Soutzo pusese în ex-

---

[38] Cf. Constantin Corbu, *Țărănimea din România între 1864 și 1888*, București, Editura științifică, 1970, p. 90.

[39] George G. Vernescu, *op. cit.*, p. 4 ; vezi și Arh. St. Buzău, fond Prefectura județului Rîmnicu Sărat, dosar 75/1941, f. 28. Din cele 10 362 de pogoane de la Sinești și Pardoși, 2 203 pogoane au fost destinate pentru împroprietărirea țăranilor din Racoviteni.

[40] Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 45/1930, f. 6.

[41] *Ibidem.* În 1930, pe Nicolae Pericly îl întîlnim din nou ca administrator al moșiei.

[42] *Ibidem.*

[43] Idem, fond Comitet agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 28/1923, f. 61.

[44] George G. Vernescu, *op. cit.*, p. 118—120.

[45] *Ibidem*, p. 120—131.

[46] Arh. St. Buzău, fond Tribunalul județului Rîmnicu Sărat, dosar 7/1913, f. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ploatare pădurea, a dispus a se efectua o anchetă, numind din oficiu ca expert pe arhitectul Nicolae Meșederu din București [47]. La 19 februarie 1913, la data fixată pentru începerea anchetei, la tribunal s-a prezentat din partea moșnenilor numai un procurator, care a solicitat amînarea termenului. Opt zile mai tîrziu, delegații obștii cer tribunalului, printr-o petiție, să numească din oficiu un alt expert, întrucît la 19 februarie, cînd fusese fixat termenul pentru prestarea jurămîntului, Meșederu fusese văzut de mulți moșneni în automobilul lui Soutzo, împreună cu moșierul, și pentru că acesta locuia la castelul lui Soutzo din Grebănu. Mai mult, țăranii aflaseră că Meșederu fusese angajat mai înainte de C. Soutzo cu 5% din valoarea lucrării pentru construcția bisericii din Racoviteni [48]. Aceste motive i-au determinat pe mandatarii moșnenilor să refuze a se prezenta la tribunal, să solicite amînarea termenului și înlocuirea lui Meșederu cu un alt expert [49].

Dar Tribunalul a refuzat să admită cererea țăranilor, astfel că moșnenii s-au văzut nevoiți să accepte expertul numit inițial. Ancheta a durat din 17 mai pînă la 6 iunie 1913. Nicolae Meșederu a constatat că se făcuseră tăieri în perioada 1902—1913 pe o suprafață de 15 ha, valoarea arborilor tăiați ridicîndu-se la 3 131,50 lei. Soutzo n-a contestat faptul că a exploatat pădurea, motivînd că aceasta era proprietatea lui [50].

Între timp, inginerii topografi, care au măsurat și stabilit hotarul pămîntului obștii, constată că moșnenii aveau dreptul la o suprafață mai mare decît cea pe care o stăpîneau de fapt [51]. În aceste condiții, atacurile moșnenilor asupra pădurii stăpînită de Soutzo și delictele silvice se înmulțesc [52]. Pe de altă parte, acțiunile moșierului pentru intimidarea țăranilor continuă. În 1913, de pildă, unul dintre moșneni, care s-a împotrivit încălcărilor de hotar efectuate de către oamenii logofătului lui Soutzo, a fost atît de grav bătut încît a decedat nu după multă vreme [53].

Comisia silvică a refuzat să ia în discuție cererea moșnenilor din Putreda pentru delimitarea hotarelor pădurii lor și consemnarea ieșirii din devălmășie. Țăranii, nemulțumiți, au reclamat cazul regelui, care a dat dispoziție Casei Pădurilor să ia măsuri. Aceasta ordonă organelor în subordine să aplice la Putreda art. 29 din Codul silvic [54].

Comisia silvică de pe lîngă Judecătoria de ocol Rîmnicu Sărat o dată constituită, a dezbătut cazul la sediul judecătoriei, declarînd, la 28 septembrie 1913, că își declină competența asupra procesului [55]. Obștea atacă prin cerere de recurs la Curtea de Casație *încheierea* comisiei, pe motiv că membrii ei nu s-au deplasat, conform dispozițiilor legii, la fața locului. Secția a II-a a instanței supreme, cu decizia nr. 203/1914, dispune casarea hotărîrii comisiei și să se rejudece procesul de către o altă instanță, întrucît completul nu dezbătuse cazul la Grebănu, de care depindea din punct de vedere administrativ atunci satul Putreda, ci luase doar act din cuprinsul adresei primite de la notarul comunei Greabănu, care era și salariat al casei Soutzo și care arăta că la Putreda nu existau moșneni și nici pădure stăpînită în indiviziune [56]. Or, în realitate, pădurea Putreda din Vale figura în 1914 printre pădurile particulare scoase de sub regimul silvic în baza

---

[47] Arh. St. Buzău, fond Tribunalul județului Rîmnicu Sărat, dosar 7/1913, f. 7—8.

[48] *Ibidem*, f. 23—24.

[49] *Ibidem*, f. 24.

[50] *Ibidem*, f. 24, 33—35, 47—48, 50—54.

[51] George G. Vernescu, *op. cit.*, p. 121.

[52] *Ibidem*; vezi și *Relații agrare și mișcări țărănești în România, 1908—1921*, București, Editura politică, 1967, p. 192.

[53] Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 45/1930, f. 6.

[54] *Ibidem*, f. 7; Idem, fond Comitet agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 26/1923, f. 22, 142—143.

[55] Idem, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 45/1930, f. 7.

[56] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

contestaţiilor făcute de moşneni pentru ieşirea din indiviziune, alături de pădurea Putreda Mare, considerată ca aparţinînd lui C. Soutzo [57].

La 15 mai 1914 moare C. Soutzo. Averea lui se compunea din moşiile *Gîrbovi de Cîmp, Gîrbovi de Munte* şi *Coroteni*, din comuna Slobozia, *Grebănu, Racoviţeni* şi *Putreda*, din comuna Grebănu, *Giteju*, din comuna *Vîrteşcoiu, Vălcăneasca-Milcov*, din comuna Broşteni; *Suliganul Racoviţei*, din comuna Racoviţa; toate din judeţul Rîmnicu Sărat, şi *Lutul Alb*, din comuna Scorţaru Vechi şi *Sutzeşti*, din comuna cu acelaşi nume, ambele din judeţul Brăila. În afară de acestea, Soutzo mai poseda viile de la Vîrteşcoiu şi Broşteni, case şi magazii la Brăila şi palatul Soutzo din Bucureşti [58].

În baza testamentului din 13 februarie 1913, averea sa a fost împărţită în trei: soţiei sale, Maria, şi fiilor lui, prinţii Dumitru şi Grigore C. Soutzo. D. C. Soutzo primeşte în nudă proprietate moşiile Lutul Alb, Vălcăneasca, Gîtejul, Grebănu, Racoviţeni; viile de la Vîteşcoiu şi Broşteni, magazii la Brăila, inventarul viu şi mort al moşiilor respective şi jumătate din herghelille de cai de pe moşiile Slobozia, Vălcăneasca şi Grebănu [59].

Imediat după moartea lui C. Soutzo, moşnenii au încălcat pădurea moşierului, încercînd să o taie [60]. Pe de altă parte, la 20 mai 1914, D. C. Soutzo şi ceilalţi moştenitori au contestat la Tribunalul Rîmnicu măsurătoarea făcută de Antipa şi Ceaur Aslan, motivînd că inginerii executaseră două lucrări pentru aceeaşi moşie şi că posesiunea lui Soutzo şi cea a moşnenilor se exercitau separat, nemaifiind în indiviziune din anul 1858, cînd se executase deja o hotărnicie [61]. În 1914, cînd urmaşii lui D. C. Soutzo au contestat la Tribunalul Rîmnic măsurătoarea terenului, ei au recunoscut starea de devălmăşie care existase între moşier şi moşneni, stare ce nu luase sfîrşit prin vreun act de prescripţie [62]. Dar tribunalul a dat, la 17 februarie 1915, cîştig de mauză moşierului, obligînd obştea să plătească 50 de lei cheltuieli de judecată [63].

Procesul silvic pentru constatarea stării de devălmăşie şi pentru ieşirea din indiviziune nu s-a rejudecat în anii primului război mondial şi nici nu a mai fost repus atunci pe rol [64], astfel că în decembrie 1918, cînd a intrat în vigoare decretul-lege nr. 3697, litigiul dintre cele două părţi nu era aplanat, iar chestiunea delimitării proprietăţilor de la Putreda nu fusese judecată. Colonelul D. C. Soutzo, pentru a submina interesele obştii şi pentru a tranşa acest conflict secular în favoarea lui, a declarat, prin procuratorul său, în faţa instanţelor de expropriere că el era singurul proprietar al moşiei. Astfel, proprietatea moşnenilor din Putreda a fost vărsată în întregime la expropriere [65].

În 1919, obştea a înaintat o cerere la judecătorie, în baza legii silvice. Ţăranii au arătat cu acea ocazie că între moşier şi cei 229 de moşneni era o stare de stăpînire în indiviziune, care exista la 15 august 1916, şi că exproprierea moşiei trebuia judecată în funcţie de acest element, dar comisia de ocol a refuzat să recunoască moşnenilor dreptul de proprietari în devălmăşie [66]. Instanţa de ocol de expropriere Rîmnicu Sărat, încălcînd dispoziţiile art. 11 al decretului-lege nr. 3697/1918, care o obliga să judece starea juridică a moşiei existentă la 15 august 1916, adică să aibă în vedere procesul dintre moşneni şi Soutzo, a de-

---

[57] Vezi „Monitorul oficial", nr. 76 din 5/18. VII. 1914, p. 3935—3936.
[58] Arh. St. Buzău, fond Prefectura jud. Rîmnicu Sărat, dosar 1/1914, f. 11.
[59] *Ibidem*, f. 11—12.
[60] George G. Vernescu, *op. cit., p. 132; Relaţii agrare...*, p. 191—192.
[61] Ars. St. Bucureşti, fond Comitet agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 28/1923, f. 139.
[62] Idem, dosar 9/1926, f. 34.
[63] George G. Vernescu, *op. cit.*, p. 121—131.
[64] Arh. St. Bucureşti, fond Comitet agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 28/1923, f. 22
[65] *Ibidem*, f. 51; idem. fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 45/1930, f. 24; „Tribuna Rîmnicului" (Rîmnicu Sărat) din 20. V. 1930.
[66] Arh. St. Bucureşti, fond Comitet agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 28/1923, f. 51; dosar 9/1926, f. 35.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

clarat expropriate, prin procesul-verbal din 5 februarie 1919, din totalul de 5 380,50 ha, din care 3 311,50 ha reprezentau terenul cultivabil, 2 955,20 ha din moșiile Herăști, Fîntîna Turcului și Grebănu, pe care le-a considerat ca o singură proprietate aparținînd colonelului D. C. Soutzo, dar în care suprafață erau incluse și pămînturile stăpînite de țăranii din Putreda [67].

La 29 aprilie 1919 comisia județeană de expropriere a confirmat hotărîrea instanței de ocol [68]. Comisiile de fond de expropriere au dispus asupra proprietății moșnenești fără îndeplinirea formelor legale și, în primul rînd, fără citarea delegaților obștii în fața instanțelor de judecată [69].

O parte din terenul expropriat s-a distribuit în mod provizoriu la împroprietărirea individuală a țăranilor din satele Grebănu și Racoviteni, prin procesul-verbal din 1 august 1920 [70]; o alta s-a dat locuitorilor din Valea Rației, prin procesul-verbal din 2 martie 1921 [71].

Moșnenii din Putreda, nemulțumiți de pierderea pămîntului lor în urma declarației moșierului au încălcat, în iarna anului 1921, în timp ce D. C. Soutzo se afla la Paris, pădurea acestuia, începînd să o taie. [72]. Dar acțiunile lor împotriva moșierului nu au putut modifica situația juridică a proprietății. Moșnenii, nesusținînd în fața instanțelor de judecată ale reformei agrare dreptul de proprietate n-au putut cere nici revizuirea hotărîrilor acestora, închizîndu-li-se astfel orice cale legală de atac. În primăvara anului 1923 însă, cînd inginerii cadastrului au venit să execute măsurătoarea părții ce trebuia predată țăranilor cu drepturi la împroprietărire, conducerea obștii a introdus *întîmpinare* la organele cadastrului pe motiv că obștea era proprietară de drept a terenului pe care D. C. Soutzo îl oferise la expropriere. În urma cercetărilor întreprinse, Direcția Cadastrului și a Lucrărilor Tehnice de pe lîngă Casa Centrală a Cooperației aduce la cunoștința obștii, la 4 aprilie 1923, că îi lasă în stăpînire tot pămîntul revendicat, iar moșierului îi sugerează să introducă acțiune potrivit dispozițiilor art. 73 din legea agrară [73].

La 16 aprilie 1923, moșnenii angajează pe avocatul C. D. Vasilescu-Popa din Ploiești pentru a le apăra cauza. Trei zile mai tîrziu aceștia solicită Comitetului agrar suspendarea lucrărilor de expropriere a Putreda, pe motiv că obștea se afla în proces de împărțeală silvică la Judecătoria de ocol Rîmnicu Sărat, pînă ce comisia silvică va decide definitiv asupra proprietății moșnenilor. La 3 iunie 1923, obștea revine la Comitetul agrar, solicitînd suspendarea exproprierii [74].

Țăranii au dovedit delegaților Comitetului agrar, cu vechile acte, că stăpîneau împreună cu Soutzo, moșia Putreda: că în ultimii 80—90 de ani familia marelui proprietar acaparase porțiuni din terenul obștii, ce nu puteau fi precis determinate, și că la expropriere reprezentanții moșnenilor nu fuseseră citați în instanță. La 16 iunie 1923, Comitetul agrar admite a se suspenda lu-

---

[67] Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, sar 45/1930, f. 24; vezi și Arh. St. Buzău, fond Prefectura județului Rîmnicu Sărat, dosar 12/1933, f. 109—110; fond Camera agricolă a județului Rîmnicu Sărat, dosar 270/1930—1943, f. 73.

[68] Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 2/1922—1940, f. 1.

[69] Idem, dosar 45/1930, f. 24.

[70] *Ibidem*, f. 31; idem, dosar 2/1922—1940, f. 88; Arh. St. Buzău, fond Camera agricolă a județului Rîmnicu Sărat, dosar 40/1920; 53/1921—1938.

[71] La Valea Rației, pe lîngă pămîntul lui Soutzo, mai fusese expropriat și pămînt de la A. D. Mavrodin (Arh. St. Buzău, fond Camera agricolă a județului Rîmnicu Sărat, dosar 81/1921—1931, f. 89—91, 201 și 205; Arh. St. București, fond Creditul Funciar Rural, Contenciosul, dosar 3340/1922, f. 2).

[72] George G. Vernescu, *op. cit.*, p. 132 și 142.

[73] Arh. St. București, fond Comitet agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 28/1923, f. 36; fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 45/1930, f. 10.

[74] Idem, fond Comitet agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 28/1923, f. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

crările de expropriere la Putreda pînă la primirea raportului Consilieratului agricol [75].

La 23 iulie 1923 Comisia silvică a judecat cererea obştii. Comisia a citat în instanţă pe inginerul Radu Giuvelcă, sechestru judiciar al unei porţiuni de 250 ha de pădure în litigiu între obştea Putreda şi Soutzo, şi pe D. C. Soutzo, care a declarat că el era singurul stăpîn al moşiei. Pe de altă parte, comisia a refuzat să întreprindă o cercetare pe teren, să audieze martorii obştii şi să ţină cont de pergamentele depuse de ţărani, care dovedeau dreptul lor de proprietate. Procesul s-a judecat la primăria comunei Grebănu, cu uşile închise, cu jandarmi postaţi în faţa lor şi pe şosea. În acea zi, la Greabănu au sosit numeroşi corespondenţi de presă din Bucureşti, care participaseră la o conferinţă a ziariştilor la Rîmnicu Sărat, dar autorităţile nu le-au permis accesul în sală [76].

Apărătorii moşnenilor au demonstrat în instanţă că starea de devălmăşie fusese recunoscută chiar de către D. C. Soutzo, atunci cînd arendînd, prin actul autentificat la Tribunalul judeţean Ilfov la 5 ianuarie 1920, pădurea unui oarecare Lichiardopoulos din Rîmnicu Sărat, menţiona că între moşier şi moşneni se menţinea o stare de veşnică tulburare din partea moşnenilor pentru stăpînirea pădurilor [77]. Or, ieşirea din indiviziune nu fusese realizată prin hotărnicia din 1858 [78].

Deşi moşnenii au prezentat toate actele de proprietate, în vreme ce Soutzo a depus actul de hotărnicie din 1858, la 23 iulie 1923, comisia silvică şi-a declinat competenţa, motivînd că cererea obştii nu reprezenta o pretenţie asupra stării de indiviziune, ci asupra dreptului de proprietate şi că, înaintea aplicării art. 29 al Codului silvic, trebuia să se aplice art. 36 al. II, adică să se divizeze averea după procedura dreptului comun [79].

Nemulţumiţi de procedura şi *încheierea* comisiei silvice, la 30 iulie 1923, moşnenii au declarat recurs la Curtea de Casaţie, arătînd că instanţa nu a uzat la judecarea cererii de acte şi de martori pe baza cărora s-ar fi putut trage concluzia logică asupra aplicării art. 29 din Codul silvic şi că această comisie s-a rezumat la a consemna declaraţiile părţilor. Paralel, ei au solicitat Ministerului de Justiţie o anchetă la Putreda şi s-au adresat din nou Comitetului agrar solicitînd, la 31 iulie 1923, suspendarea exproprierii [80].

D.C. Soutzo, fiind convins că ţăranii vor uza de orice mijloc pentru a-şi recîştiga pămîntul, a cedat, în vara anului 1923, companiei de jandarmi din Rîmnic fînul de pe două tarlale ale moşiei Putreda cu condiţia ca el să fie cosit de jandarmi. Moşierul miza astfel pe un conflict între ţărani şi organele forţei publice de pe urma căruia sătenii să fie înlăturaţi definitiv de pe pămîntul lor [81].

În aceeaşi zi în care a fost introdusă cererea de recurs, o delegaţie a moşnenilor s-a deplasat la Bucureşti, la comandantul Corpului de jandarmi, generalul Ştefaănescu, explicîndu-i că jandarmii din Rîmnic, trecînd la cererea colonelului Soutzo, la cosirea fînului, nu făceau decît să înăsprească acest con-

---

[75] Arh. St. Bucureşti, fond Comitet agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 28/1923, f. 2; fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 45/1930, f. 10.

[76] Idem, fond Comitetul agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 28/1923, f. 3 şi urm.; George G. Vernescu, *op. cit.*, p. 134; „Lupta" din 27. VII. 1923; „Universul" din 26. VII. 1923.

[77] Arh. St. Bucureşti, fond Comitet agrar, dosar 9/1926, f. 21—23şi34; Arh. St. Buzău, fond Tribunalul judeţului Rîmnicu Sărat, dosar 32/1930, f. 27 şi urm.

[78] Arh. St. Bucureşti, fond Comitet agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 9/1926, f. 34.

[79] Idem, dosar 28/1923, f. 17; fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 45/1930, f. 9; „Universul" din 26. VII. 1923; George G. Vernescu, *op. cit.*, p. 134.

[80] Arh. St. Bucureşti, fond Comitet agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 28/1923, f. 21—24.

[81] Idem, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 45/1930, f. 9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

flict dintre moșier și moșneni. Generalul Ștefănescu a dispus, printr-un ordin telegrafic, retragerea jandarmilor și a trimis la fața locului un maior pentru a face cercetări [82].

Avînd asigurări din partea comandantului Corpului de jandarmi, moșnenii s-au dus pe cîmp să-și cosească fînul. În timpul cînd își transportau ultimele clăi de fîn, la 4 august 1923, Soutzo, cu revolverul în mînă și însoțit de cîțiva jandarmi, a somat pe țărani să părăsească terenul. Cum aceștia au refuzat, alți jandarmi înarmați, ascunși în pădure, s-au repezit asupra lor cu salve de arme, rănind ușor pe unul dintre țărani. Moșnenii, în număr de vreo opt sute, au reacționat, aruncînd cu pietre. Din această încăierare mai multe persoane au fost rănite. Moșnenii au reușit totuși să-și transporte fînul acasă [83].

Datorită intervențiilor lui D. C. Soutzo, au fost arestați zece săteni, în frunte cu cîțiva învățători, și chiar avocatul moșnenilor. Satul Putreda a fost înconjurat de soldați din regimentul 9 Rîmnic, înarmați cu mitraliere și puști mitraliere. A urmat o anchetă la fața locului, condusă de un procuror. Țăranii au trimis o petiție la Curtea de Apel Galați, solicitînd respectarea drepturilor lor [84].

La 20 septembrie 1923, moșnenii, sesizînd faptul că introduseseră greșit recursul la Casație, atacă *încheierea* Comisiei silvice din 23 iulie 1923 la Tribunalul județean [85]. La 12 octombrie același an, Curtea de Casație a stabilit că *încheierea* Comisiei silvice trebuia atacată cu cerere de recurs, conform art. 32, și apoi cu cerere la apel și. pe acest temei, a trimis dosarul spre judecare aceluiași tribunal [86].

Pe de altă parte, Soutzo a reclamat în 1923 diferendul Comitetului agrar, arătînd că el era proprietarul moșiei și că nu putea admite exproprierea pe numele obștii, căci astfel moșnenii ar fi urmat să încaseze renta de expropriere [87].

Prin suspendarea lucrărilor de reformă agrară, cele circa 3.000 ha expropriate pe numele lui Soutzo nu îi puteau fi retrocedate atîta vreme cît el încasase renta de expropriere și astfel ele au rămas neînsămînțate în toamna anului 1923. În decembrie 1923, moșnenii au solicitat să li se arendeze lor terenul, dar, la 15 decembrie același an, Comitetul agrar a ridicat suspendarea exproprierii și dispune aplicarea hotărîrilor în conformitate cu dispozițiile legii agrare [88].

La 12 decembrie 1923, Comisia de ocol de expropriere ia în dezbatere, pe de altă parte, exproprierea moșiei Putreda pe temeiul dispozițiilor legii agrare. Ea a constatat că, în urma aplicării decretului-lege nr. 3697/1918, partea de teren cultivabil lăsat la Grebănu colonelului Soutzo era mai mică decît cota prevăzută la art. 8 lit. b al legii agrare, adică sub 150 ha, și pe acest temei a declarat-o scutită de expropriere. Printr-un alt proces-verbal, din aceeași dată, comisia de ocol, ocupîndu-se de islaz, a declarat expropriată suprafața de 713 ha din întreaga moșie Grebănu, atît partea moșnenilor, cît și cea a moșierului, căruia i-a recunoscut însă dreptul la 31 ha pentru vitele sale [89].

În martie 1924, înainte ca instanța județeană să se fi pronunțat asupra exproprierii moșiei Putreda, un număr de 228 de țărani din comunele Grebănu și Raco-

---

[82] Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 45/1930, f. 9.

[83] *Ibidem*, f. 9—10; „Dimineața" din 5 și 8.VIII.1923; „Adevărul" din 6 și 12.VIII.1923; George G. Vernescu, *op. cit.*, p. 136; M. C. Stănescu, *Din activitatea P.C.R. privind problema țărănească în anii 1922—1928*, în „Analele Institutului de istorie de pe lîngă C. C. al P.C.R.", nr. 6/1965, p. 160.

[84] Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 45/1930, f. 10; fond Comitet agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 28/1923, f. 15; „Dimineața" din 8.VIII.1923.

[85] Arh. St. București, fond Comitet agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 28/1923, f. 17.

[86] Idem, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 45/1930, f. 9—10.

[87] Idem, fond Comitet agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 28/1923, f. 8 și 15.

[88] *Ibidem*, f. 8—12.

[89] Idem, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 2/1922—1940, f. 34.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

viteni avertizau Comitetul agrar că moșnenii din Putreda, pentru a stinge procesul cu Soutzo, ar fi recurs la o tranzacție, potrivit căreia, în schimbul unei sume de bani primite, moșierul s-ar fi angajat să recunoască pe moșneni stăpîni pe terenul expropriat [90].

Adevărul asupra tranzacției este greu de stabilit. Informațiile de care dispunem în legătură cu raporturile de proprietate dintre moșier și moșneni și cu evoluția procesului însuși constituie elemente atît de contradictorii încît de pe urma lor nu se poate trage o concluzie care să ne ofere siguranța că este cea reală. Țăranii nu dispuneau de o sumă de 18 milioane de lei lichizi pentru a-i achita imediat moșierului ; în anii următori, D. C. Soutzo a încasat, pînă la cîștigarea de către săteni a proceselor în instanțele de revizuire, renta de expropriere ; în plus, nu avem o dovadă precisă care să confirme plata vreunei sume de către conducerea obștii în contul lui Soutzo.

Pe de altă parte, la insistențele lui C. D. Vasilescu-Popa, asistența juridică în procesul cu Soutzo a fost asigurată, începînd din vara anului 1924, de un mare număr de avocați. La 18 iulie 1924, obștea realizează o înțelegere cu Istrate Micescu din Baroul Tribunalului Ilfov. Onorariul i-a fost fixat la 4 000 000 lei, sumă plătibilă eșalonat, cu o dobîndă de 10% pe an, pînă la stingerea datoriei. Concomitent, obștea împrumută de la același Istrate Micescu 500 000 lei, cu dobîndă similară. Nu cunoaștem onorariul de plată cu care conducerea obștii se angajase față de ceilalți avocați. Din procesele ce s-au deschis în anii următori de avocații creditori împotriva obștii și din alte documente rezultă că moșnenii datorau în 1926 lui Vasilescu-Popa și lui Ion Rădulescu 1 200 000 lei ; în 1934 lui Istrate Micescu, împreună cu S. Jugareanu, 5 193 000 lei, iar în 1940 lui C. Brăescu 5 000 000 lei [91]. Angajarea unui număr mare de avocați, 15 în total, și onorariile fabuloase în raport cu capacitatea lor de plată ce li se ofereau de către moșneni și recunoașterea de către moșier a stării de coproprietari, ne determină să presupunem că avocații ar fi reprezentat de fapt, nu apărătorii, ci creditorii obștii și că, împrumutînd bani de la ei, moșnenii au reușit astfel să achite suma promisă lui Soutzo.

Cert este faptul că, mai ales după 30 mai 1925, după ce moșierul a recunoscut în ședința Tribunalului starea de stăpînire în indiviziune cu moșnenii [92], bănuiala asupra existenței unei înțelegeri a angajat în vechiul conflict dintre moșier și moșneni, ca părți interesate, Casa Centrală a Cooperației și Împroprietăririi și locuitorii comunelor Grebănu și Racoviteni împroprietăriți la Putreda. Astfel, în aprilie 1924, Casa Centrală, pretinzînd că îl succede pe Soutzo la pămîntul expropriar, și țăranii din Racoviteni, introduc contestație la Tribunalul Rîmnicu Sărat, la apelul din procesul silvic ce se judeca de către această instanță [93]. La scurtă vreme, țăranii din Grebănu solicită o anchetă Ministerului Agriculturii și Domeniilor, în urma căreia să se ia măsuri pentru a nu li se știrbi drepturile de împroprietărire de către mandatarii obștii Putreda, care căutau pe orice cale să le reia pămînturile date lor prin reformă. La sfîrșitul lunii martie 1925, primarul comunei Grebănu și delegații a 1 500 de țărani din comunele Grebănu, Racoviteni și Valea Rației intervin cu o petiție similară la rege [94].

---

[90] Arh. St. București, fond Comitet agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 83/1922—1925, f. 1—2. După afirmațiile prefectului de Rîmnic, Al. Alexandrescu, din mai 1930, moșnenii s-ar fi angajat să plătească lui Soutzo cîte 6 000 lei pentru fiecare hectar expropriat, în schimbul recunoașterii de către moșier a stării de indiviziune. Prefectul aprecia că un asemenea „tîrg" ar fi convenit moșierului, care se afla atunci în jenă financiară și care ar fi urmat a primi 18 000 000 lei lichizi, în loc de 6 000 000 lei plătiți în rentă de expropriere (Cf. „Tribuna Rîmnicului" din 20.V.1930).

[91] Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 2/1922—1940, f 40 și 97 ; 37/1930—1937, f 34 ; 45/1930, f. 10.

[92] Idem, fond Comitet agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 28/1923, f. 51.

[93] Idem, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 45/1930, f. 10—11.

[94] Idem, fond Comitet agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 83/1922—1925, f. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Așa cum s-a văzut, paralel cu procesul silvic, moșia Putreda era supusă jurisdicției instanțelor specializate ale reformei agrare. Comisia județeană de expropriere Rîmnicu Sărat, luînd în dezbatere cererile de revizuire ale părților interesate asupra moșiei Grebănu, constată că aici rămăseseră, după exproprierea făcută în baza decretului-lege, o întindere neexpropriată de 1 857 ha, stăpînită de moșnenii din Putreda în indiviziune cu Soutzo, din care partea acestuia din urmă, recunoscută de procuratorul moșierului, era de 547 ha [95]. Cum suprafața globală de pășune a moșnenilor avizată pentru expropriere era de 824 ha, care repartizată la numărul de moșneni, de 229, dădea o cotă pe persoană mai mică de 50 ha, s-a decis, cu hotărîrea din 23 decembrie 1925, a nu se mai expropria nici o porțiune de teren pentru pășune.

Moșnenii din Putreda, care pînă în anul 1924 ceruseră să fie împroprietăriți pe moșia lui Soutzo, intervenind după acest an, în baza declarației lui D. C. Sotzo, în instanță în calitate de proprietari, au reușit să scoată de sub expropriere o întindere de circa 700 ha pășune, anulîndu-se astfel exproprierea terenului pentru pășunea comunelor Grebănu și Homești [96]. Comisia județeană mai constată că partea arabilă stăpînită în indiviziune ce revenea colonelului Soutzo la Grebănu era de 136 ha, deci mai mică decît întinderea de 150 de ha ce i s-ar fi cuvenit potrivit art. 8 lit. b din legea agrară. Apreciind că întinderea cultivabilă era sub limita cotei de expropriere, că o parte din acest teren era compus din păduri și poieni, ultimele necesare pentru vitele moșierului, instanța județeană decide a nu i se mai expropria nimic [97].

În ianuarie 1926 țăranii din Grebănu, iar în februarie cei din Racoviteni atacă la Comitetul agrar hotărîrea instanței județene. Mai mult, după ce Soutzo a recunoscut starea de coproprietar, sătenii din Homești, Racoviteni și Grebănu atacă și această nouă situație, fără a nega însă starea de indiviziune la stăpînirea pămîntului ce a existat aici [98].

Pe de altă parte, la începutul anului 1926, moșnenii din Putreda depun un memoriu la Comitetul Agrar, revendicînd anularea exproprierii terenului cultivabil, care era proprietatea lor [99]. Comitetul agrar, după ce, la 15 martie 1926, dispusese suspendarea exproprierii la Putreda, a confirmat, la 5 iulie 1926, decizia comisiei județene din 23 decembrie 1925 [100]. Cum hotărîrea Comitetului agrar întîrzia să se traducă în fapt, în februarie 1927, deputatul Ion Pilat a depus pe biroul Camerei un memoriu, redactat de locuitorii din comunele Grebănu, Homești, Putreda, Racoviteni, Valea Rației, și interpelează concomitent pe ministrul agriculturii în legătură cu aplicarea reformei în aceste localități [101].

În 1927, Tribunalul Rîmnic, luînd în dezbatere apelul moșnenilor și intervențiile Casei Centrale și ale țăranilor din Racoviteni, le respinge pe cele din urmă, pe temeiul faptului că potrivit legii nici o intervenție nu putea fi introdusă decît în prima instanță, și admite apelul contra deciziei nr. 182 din 23 iulie 1923 a Comisiei silvice, pe care o reformează. Instanța constată că obștea stăpînește împreună cu Soutzo moșia Putreda, formată din 5 694 ha de pădure, fînețe, poieni și teren arabil. Din această întindere, obștea a recunoscut lui Soutzo dreptul de proprietate deplină asupra a 1 722 ha, din care moșierul vînduse înainte de expropriere 916 ha, rămînînd aici cu 120 ha cultivabile, 626 ha păduri, restul vii și terenul din jurul conacului. Astfel, proprietatea stăpînită de către moșier și moșneni era de 3 972 ha. Tribunalul Rîmnic, cu sentința nr. 113/1927, a stabilit starea

---

[95] Arh. St. București, fond Comitet agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 28/1923, f. 67—68; dosar 9/1926, f. 34.

[96] Idem, dosar 9/1926, f. 6 și 37.

[97] Idem, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 2/1922—1940, f. 20 și 33; dosar 45/1930, f. 10—11.

[98] Idem, fond Comitet agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 9/1926, f. 6, 30 și 37.

[99] *Ibidem*, f. 31.

[100] Idem, dosar 28/1923, f. 53, 67—68; fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 2/1922—1940, f. 33.

[101] „Dezbaterile Adunării Deputaților", ședința din 8.II.1927, p. 1102.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de indiviziune a celor 258 de moşneni, inclusiv a lui Soutzo, asupra celor 3 972 ha şi că fiecăruia îi revenea o cotă de 15,3 320 ha [102]. Or, în aceste condiţii, moşia obştii nu putea fi supusă exproprierii.

Dar, pe de altă parte, în perioada în care moşnenii se judecau pentru recunoaşterea drepturilor lor de proprietari, pe terenurile expropriate se executaseră lucrări de împroprietărire. S-a amintit că o parte din acestea fuseseră operate la Grebănu şi Racoviţeni chiar în vara anului 1920. Începînd din iulie 1922 şi pînă în 1927, cînd s-a pronunţat sentinţa în procesul silvic, s-au efectuat operaţii de împroprietărire în toate comunele avizate a primi teren cultivabil şi păşuni din moşia Grebănu [103].

Sentinţa Tribunalului din 1927 a creat la Putreda şi în satele din jur o situaţie extrem de complicată din punctul de vedere al aplicării reformei agrare. Legal, Tribunalul Rîmnic nu atinsese prin sentinţa 113 hotărîrile de expropriere. Legea agrară stipula în mod expres, prin art. 2 şi 73 că hotărîrile organelor specializate ale reformei agrare erau definitive şi irevocabile şi ele nu puteau fi atinse sau anulate de nici o instanţă juridică. Pe acest temei, Casa Centrală a Cooperaţiei şi ţăranii împroprietăriţi la Putreda au atacat cu cerere de recurs la Curtea de Casaţie sentinţa Tribunalului, motivînd, aşa cum era *de jure* şi *de facto*, că moşnenii nu introduseseră în procesul de reformă agrară cereri de revizuire, ci numai de suspendare şi de amînare a lucrărilor [104]. Secţia a II-a a instanţei supreme, cu decizia nr. 183/1928, a respins, pe consideraţiuni de inadmisibilitate a unei intervenţii în instanţa de apel, recursul acestora, confirmînd hotărîrea Tribunalului şi considerînd astfel inoperante împroprietăririle ţăranilor din Grebănu şi Racoviţeni, deşi unii dintre aceştia primiseră titluri definitive de proprietate şi achitaseră preţul pămîntului [105].

Astfel, sentinţa silvică nr. 113/1927 a tribunalului devenise definitivă. Ea a fost investită cu formulă executorie în 1928 şi s-a executat în acelaşi an cu portărei, scoţîndu-se de pe loturi circa o mie de ţărani împroprietăriţi şi retrocedîndu-se obştii pămîntul [106]. Măsura a produs puternice agitaţii şi a contribuit la menţinerea unei stări de spirit încordate printre ţărani. Casa Centrală a atacat din nou sentinţa tribunalului pentru suspiciune legitimă, cerînd rejudecarea procesului la un alt tribunal. Dar contestaţia a fost tardiv introdusă, iar Curtea de Casaţie, la 20 martie 1929, i-a respins cererea [107].

Astfel, pentru moşia Putreda erau în vigoare, după 1927, două hotărîri definitive care contraveneau una celeilalte. Obştea considera că singura legală rămînea cea a casaţiei, care declarase neconstituţională hotărîrea de expropriere şi, pe acest temei, ea aprecia operaţiile reformei de pe pămîntul moşnenesc ca fiind nule. Adversarii obştii cereau, pe de altă parte, punerea în aplicare a hotărîrii Comitetului agrar, ca singura decizie definitivă [108]. Din cauza acestor complicaţii s-a suspendat măsura scoaterii de pe loturi a ţăranilor împroprietăriţi.

---

[102] Arh. St. Bucureşti, fond Comitet agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 28/1923, f. 71 ; fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 2/1922—1940, f. 40 ; dosar 45/1930, f. 11 ; „Dimineaţa" din 12.VII. şi 20.VIII.1928 ; „Tribuna Rîmnicului" din 20.V.1930.

[103] Vezi detalii în Arh. St. Buzău, fond Camera agricolă a judeţului Rîmnicu Sărat, dosar 40/1920 ; dosar 81/1921—1931, f. 113 şi urm. ; dosar 131/1923 ; 168/1926 ; 215/1927 ; 260/1929—1934, f. 2 şi 9 ; 264/1929—1934.

[104] Arh. St. Bucureşti, fond Comitet agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 28/1923, f. 3—5.

[105] Idem, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 45/1930, f. 11, 23 şi 31 ; „Dimineaţa" din 12.VII.1928.

[106] Arh. St. Bucureşti, fond Reforma agrară din 19211, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 45/1930, f. 11 ; „Tribuna Rîmnicului" din 20.V.1930 ; „Dimineaţa" din 12.VII şi 20.VIII.1928.

[107] Arh. St. Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 45/1930, f. 11.

[108] *Ibidem*, f. 25.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În fața acțiunilor avocaților Ministerului Agriculturii și Domeniilor care, după pierderea procesului la Curtea de Casație, l-au repus pe rol la Tribunalul Rîmnic și care au intervenit pe lîngă ministrul agriculturii, Ion Mihalache, și subsecretarul de stat la agricultură, Virgil Potîrcă, solicitînd avizul lor împotriva aplicării sentinței tribunalului, obștea Putreda a înaintat o cerere acestui departament, în octombrie 1929, prin care solicită să se respecte hotărîrea tribunalului din 1927 [109]. Dar ministerul nu a dat răspuns petiției moșnenilor.

Judecarea contestațiilor introduse de către stat și obștea de împroprietărire a avut loc la 20 martie 1930. Tribunalul Rîmnic, cu sentința nr. 127/1930, le-a respins ca tardive, confirmînd vechea sentință din 1927, care recunoștea stăpînirea în indiviziune a moșnenilor și a generalului Soutzo. Scutirea de expropriere a celor 2 955 ha expropriate pe numele lui Soutzo urma să ducă din nou la scoaterea de pe loturi a celor peste o mie de țărani din satele Greabănu, Valea Rației, Homești, Herăști și Racoviteni care stăpîneau deja acest teren. De aceea, Ministerul Agriculturii și Domeniilor, înaintînd imediat contestație la Curtea de Casație, a cerut concomitent prefecturii să ia măsuri împotriva unei eventuale încercări a moșnenilor de a intra în stăpînirea pămîntului recunoscut ca fiind proprietatea lor și să mențină pe țăranii împroprietăriți pe loturi [110].

La numai două zile de la cîștigarea procesului, la 24 martie 1930, un număr de 280 de țărani din Putreda au pătruns pe islazul comunal din satul Homești și pe loturile bornate și însămînțate ale țăranilor împroprietăriți din satul Grebănu, care formau de drept proprietatea moșnenească, începînd să le are. Aici au fost însă întîmpinați de locuitorii împroprietăriți din Grebănu și Homești, de jandarmi și de procurorul Curții de Apel Galați, care a ordonat să înceteze aratul. Prin intervenția Legiunii de jandarmi Rîmnic, cei aproape 600 de țărani au fost evacuați de pe teren, evitîndu-se astfel o încăierare între taberele aflate în conflict. În aceeași zi, prefectul ruga pe subsecretarul de stat la agricultură să recunoască drept legală hotărîrea nr. 113/1927 a Tribunalului, care confirma dreptul de proprietate al moșnenilor. A doua zi, la 25 martie, prefectul a chemat delegațiile sătenilor, cu actele în virtutea cărora părțile revendicau terenul, pentru a se putea ancheta cazul promițîndu-le că pînă la 26 martie 1930 va obține o soluție din partea Ministerului Agriculturii și Domeniilor [111].

Din cercetarea întreprinsă de Legiunea de jandarmi la fața locului, la 24 martie, rezultă că starea de spirit era foarte încordată, atît printre moșnenii care, după 17 ani de judecată, nu puteau să intre în posesia pămîntului recunoscut ca fiind al lor, cît și printre țăranii împroprietăriți din Grebănu și Homești, care se considerau acum stăpîni de drept ai pămîntului [112]. De aceea, comandantul Legiunii propune prefectului să ceară garnizoanei locale detașarea, începînd de la 26 martie 1930, la Grebănu a 30 de soldați pentru intervenție, raportînd concomitent că legiunea a dispus deja să concentreze în comună 20 de jandarmi [113].

După cercetarea conflictului, prefectul, cu raportul confidențial nr. 4764/1930, aducea la cunoștința ministrului agriculturii că, datorită incidentului, a dispus să nu permită nici uneia dintre părți să iasă la lucrul pămîntului pînă cînd ministrul nu va soluționa definitiv problema: „...am onoarea a vă atrage atențiunea și asupra pericolului permanent ce ar putea rezulta din aceste neînțelegeri și că, chiar de ar fi aplanat astăzi cu puterea armată, va renaște cu certitudine

---

[109] Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1926, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 45/1930, f. 25.

[110] *Ibidem*, f. 11—12, 23—25; Arh. St. Buzău, fond Prefectura județului Rîmnicu Sărat, dosar 239/1930, f. 171—173 și 181; „Tribuna Rîmnicului" din 20.V.1930.

[111] Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 45/1930, f. 24, 30—31; Arh. St. Buzău, fon Prefectura județului Rîmnicu Sărat, dosar 239/1930, f. 171—173.

[112] Arh. St. Buzău, fond Prefectura județului Rîmnicu Sărat, dosar 239/1930, f. 171.

[113] *Ibidem*; Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 45/1930, f. 31.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în orice zi cînd jandarmii ori armata nu ar mai putea ocroti pe cei ce vor fi indicați de D-voastră că trebuie să stăpînească pămîntul" [114].

La 26 martie au fost trimiși la Grebănu și Putreda 20 de jandarmi [115]. „Am mai recurs la aceste măsuri de prudență — raporta Parchetul Tribunalului Rîmnic, cu adresa nr. 1823/1930, ministrului de justiție — și pentru considerațiunea că sîntem sceptici în ce privește soluțiunea tranzacțională care ar putea-o da Ministerul Agriculturii și Domeniilor față de faptul că obștenii ambelor tabere, momiți cu fel de fel de făgăduieli de ani de zile și cu un lung considerabil (sic !) de prezentări în fața diferitelor instanțe, față de o soluțiune care n-ar pune capăt imediat litigiului, ar risca orice ca să-și aproprie acest pămînt" [116]. Subliniind că între cele două tabere conflictele s-au repetat în decursul anilor și că în timpul lor doi procurori fuseseră molestați de țărani, procurorul Parchetului ruga ministerul să intervină la resortul agriculturii pentru lichidarea diferendului.

În pofida faptului că satul fusese înconjurat de armată, moșnenii au declarat, la ancheta întreprinsă de legiune, că își menținеau hotărîrea de a ocupa cu forța pămîntul, arătînd că preferau să moară pe locurile lor decît să le părăsească [117].

La data cînd termenul pentru obținerea răspunsului de la Ministerul Agriculturii și Domeniilor expira, la 28 martie, au ieșit la cîmp grupe răzlețe din ambele tabere, care au fost împrăștiate de jandarmi. În aceste condiții, garnizoana militară Rîmnic a pus la dispoziția prefecturii, pentru a se deplasa la Grebănu, 80 de soldați, o grupă de mitraliere, împreună cu trei reangajați și trei ofițeri [118].

Tocmai în perioada cînd armata era concentrată la Grebănu și Putreda, Comitetul agrar a reluat în discuție exproprierea proprietăților generalului Soutzo. Acesta stăpînea, în afară de moșia Grebănu, moșiile Vălcăneasa-Milcov, pendinte de comuna Broșteni, și Gîteju din comuna Vîrteșcoiu, județul Rîmnicu Sărat, și Lutul Alb din comuna Scorțaru Vechi, județul Brăila. În 1928, proprietarul introdusese la Comitetul agrar cerere de coordonare a moșiilor sale. Concomitent, obștea, bazîndu-se pe decizia nr. 113/1927 a Tribunalului Rîmnic, atacă la același for hotărîrile prin care pămîntul ei fusese expropriat pe numele lui Soutzo [119].

Instanța supremă în materie de reformă agrară constată că moșierului i se lăsaseră de către comisiile județene, în urma aplicării decretului-legt și a legii agrare, 136 ha la Grebănu, 100 ha cultivabile și 75 ha de poieni la Vălcăneasa-Milcov, 228,50 ha la Gîteju, din care 25 ha vii, 25 ha păduri, restul cultivabile ; 250 ha cultivabile și 61 ha în jurul lacului Movila Miresii, la Lutul Alb. Comitetul agrar, analizînd cererea de coordonare, dispune, cu hotărîrea nr. 53 din 4 aprilie 1930, a-i lăsa 500 ha cultivabile, din care 50 ha la Grebănu. În afară de această

---

[114] Arh. St. Buzău, fond Prefectura județului Rîmnicu Sărat, dosar 239/1930, f. 181.

[115] *Ibidem*, f. 185.

[116] Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 45/1930, f. 31—32.

[117] Arh. St. Buzău, fond Prefectura județului Rîmnicu Sărat, dosar 239/1930, f. 185 (Cf. raportului Legiunii de jandarmi Rîmnicu Sărat, nr. 2508/26.III.1930 către prefect).

[118] Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 45/1930, f. 311 ; Arh. St. Buzău, fond Prefectura județului Rîmnicu Sărat, dosar 239/1930, f. 186.

[119] Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 2/1922—1940, f. 20 ; dosar 45/1930, f. 24 ; vezi și „Curierul judiciar", București, an. XXXVII (1928), nr. 42 din 9 decembrie, p. 670.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

întindere, lui D. C. Soutzo i s-a rezervat suprafața de pășune necesară vitelor sale și terenurile neexpropriabile [120].

La 5 aprilie 1930, soldații și jandarmii care fuseseră aduși la Grebănu și Putreda au fost retrași [121]. Prefectura urmărea zilnic starea de spirit din aceste sate, comunicînd garnizoanei locale constatările și raportînd concomitent Ministerului de Interne, evoluția ei. La 12 aprilie 1930, la numai o zi după ce prefectul aprecia că la Grebănu și Putreda liniștea fusese restabilită, organele prefecturii constată că la Putreda agitațiile reîncepuseră și că moșnenii hotărîseră să intre în dimineața zilei de 14 aprilie pe terenurile hotărnicite și însămînțate ale țăranilor împroprietăriți. De aceea, prefectul solicita garnizoanei locale 100 de soldați pentru ziua de 13 aprilie. Dar tentativa moșnenilor s-a produs mai devreme, chiar în noaptea de 12 aprilie. Prefectura a intervenit imediat, restabilind ordinea. Urmare, la Putreda au fost din nou aduși soldați și jandarmi, în număr de 127, care au fost concentrați în localitate pînă la 17 aprilie 1930 [122].

În ziua cînd soldații au fost retrași, ministrul de justiție, dr. Voicu Nitescu, avertiza pe ministrul agriculturii, prin adresa nr 33776/1930, că nu-și asuma nici o răspundere pentru evenimentele ce ar fi putut surveni în comună în urma scoaterii detașamentelor militare, dacă ministrul de resort nu va da o soluție pentru liniștirea taberelor [123].

Între timp, subsecretarul de stat la agricultură, Virgil Potîrcă, anunța cu adresa nr. 4163/1930 Ministerul de Interne că, datorită intangibilității legii agrare, hotărîrile de expropriere pronunțate cu privire la moșia Putreda erau definitive, că nu puteau fi modificate ulterior pe calea dreptului comun și că ele trebuiau respectate așa cum fuseseră pronunțate și executate de fapt. De aceea, ministerul dispunea a se păstra *statu quo* în privința împroprietăririi [124].

Urmarea acestei comunicări a fost notificarea moșnenilor din aprilie 1930, prin care obștea soma Ministerul Agriculturii și Domeniilor, ca în termen de trei zile de la primirea ei, să redea semnatarilor memoriului pămîntul deținut de stat cu forța armatei. În caz de întîrziere, obștea avertiza ministerul că îi va pretinde drept daune compensatorii suma de 200 000 000 lei. Moșnenii făceau precizarea că erau hotărîți să recurgă la ultimele mijloace ce le stăteau la îndemînă pentru recuperarea terenului și că nu-și asumau răspunderea asupra evenimentelor ce s-ar fi putut produce [125].

Deși ministerul a refuzat în continuare să recunoască legală sentința Tribunalului Rîmnic, totuși, în primăvara anului 1930, a încercat o soluție conciliantă în problema pămîntului obștii. Astfel, în locul terenului atribuit locuitorilor din Grebănu și Racovițeni, a rezervat 75 ha în comuna Batogu, județul Brăila, pentru împroprietărirea moșnenilor expropriați din Putreda [126]. Inițial, mandatarii obștii au acceptat oferta ministerului, admițînd în principiu ca pentru pămîntul ce îl va oferi obștea în vederea împroprietăririi primelor trei categorii de îndreptățiți din Grebănu și Racovițeni, aceasta să primească în

[120] Vezi Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 2/1922—1940, f. 20—22 și 33 ; fond Comitet agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 28/1923, f. 71 ; fond Creditul Funciar Rural, Contenciosul, dosar 3302/1922, f. 1 ; Arh. St. Buzău, fond Prefectura județului Rîmnicu Sărat, dosar 239/1930, f. 192.

[121] Arh. St. Buzău, fond Prefectura județului Rîmnicu Sărat, dosar 239/1930, f. 193 și 198.

[122] *Ibidem*, f. 193—194, 196—198.

[123] Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 45/1930, f. 26.

[124] *Ibidem*, f. 30 ; Arh. St. Buzău, fond Prefectura județului Rîmnicu Sărat, dosar 239/1930, f. 208 ; „Tribuna Rîmnicului" din 20. V. 1930.

[125] Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 45/1930, f. 1, 3, 25—27.

[126] Idem, județul Brăila, dosar 156/1934—1938, f. 33 ; „Tribuna Rîmnicului" din 20. V. 1930.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

schimb teren de la stat, cu preferință în județele Rîmnicu Sărat sau Buzău, ori în județele Ialomița, Brăila și Constanța [127].

În primăvara aceluiași an, organele agricole au procedat la punerea în posesie a locuitorilor din satele Putreda Mare, Putreda Mică, Racovițeni, Petrișor, Burdea, Vadul Soreștí, Grebănu, Homești, Valea Rației împroprietăriți pe moșia Grebănu și la constituirea pășunilor comunale [128]. Cum în toamna anului 1930 terenul în litigiu a fost parcelat și distribuit definitiv la împroprietărirea individuală a țăranilor îndreptățiți, în octombrie același an, moșnenii, care au refuzat să mai accepte soluția schimbului terenului de aici cu cel din județul Brăila, avertizau pe prefect că vor proceda la ararea terenurilor cîștigate în justiție, rugîndu-l să nu intervină cu forța armată [129].

Operațiile de expropriere și de împroprietărire executate în mod definitiv în baza decretului-lege 3697/1918 de cadastru, în august 1930, au fost confirmate de consilieratul agricol la 15 octombrie 1930. Moșnenii au refuzat însă să le recunoască, intrînd, la 5 noiembrie 1930, cu plugurile și începînd să are terenurile atribuite locuitorilor și comunelor Grebănu, Homești, Herăști și Putreda [130].

Prin procesul-verbal din 1 februarie 1931 s-au definitivat și lucrările operate în baza legii agrare. Perimetrul supus exproprierii, rezultat în urma măsurătorii cadastrale, era de 3 155 ha, deci cu 204 ha mai multe decît fuseseră expropriate prin decretul-lege. Cînd cadastrul a executat hotărîrea de expropriere nu a ridicat în plan întreaga moșie Grebănu pe motiv că o parte din terenurile necultivabile erau izolate de perimetrul moșiei ce interesa exproprierea. Cadastrul a considerat că această omisiune nu putea influența asupra suprafeței expropriabile, căreia urma să i se aplice scara de expropriere. Astfel, au fost măsurate numai acele tarlale neexpropriabile care se aflau în vecinătatea imediată a terenului supus exproprierii. Din această cauză, suprafața totală a moșiei, după fișa cadastrală din 20 august 1930, era cu 1 129 ha mai mică decît întinderea stabilită prin hotărîrile de expropriere. Dar, în perimetrul expropriat de cadastru, de 3 155 ha, erau incluse și pămînturi calificate de instanțele reformei neexpropriabile și lăsate proprietarului. Astfel, 200 ha neexpropriabile au fost incluse prin măsurătoare în categoria terenului expropriabil și s-au expropriat [131].

După exproprierea din 1919, proprietarul a vîndut în același an cele 200 ha unor săteni. Deși terenurile neexpropriabile figurau ca expropriate după 1922, cînd s-a făcut aplicarea legii agrare la Putreda, și deși ele au fost definitiv expropriate prin lucrările din 1930, organele agricole nu au puiut să le ia în primire nici în 1930 și nici în anii următori deoarece țăranii cumpărători se opuneau deposedării. Rezultatele lucrării de defalcare și măsurătoare au fost afișate la primăria comunei Grebănu la 1 februarie 1931, fără ca sătenii să fi sesizat imediat eroarea strecurată. Atît țăranii împroprietăriți din Racoviteni, Homești și Grebănu, cît și moșnenii expropriați au contestat ulterior măsurătoarea, dar comisia județeană a respins, la 8 august 1931, cererile lor ca tardive Astfel, nedepunerea în termen de 15 zile a contestației asupra măsurătorii a făcut lucrarea cadastrului definitivă, împotriva ei nemaiexistînd nici o cale de atac. Pe de altă parte însă, instanța județeană admite

[127] Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 45/1930, f. 25.

[128] Arh. St. Buzău, fond Camera agricolă a județului Rîmnicu Sărat, dosar 40/1920; 131/1923; 263/1929, f. 2 și urm.; fond Tribunalul județului Rîmnicu Sărat, dosar 32/1930, f. 192 și 258.

[129] Idem, fond Prefectura județului Rîmnicu Sărat, dosar 239/1930, f. 296.

[130] Vezi *ibidem*, f. 296; fond Camera agricolă a județului Rîmnicu Sărat, dosar 270/1930—1943, f. 171.

[131] Idem, fond Camera agricolă a județului Rîmnicu Sărat, dosar 270/1930—1943, f. 71—74; Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 2/1922—1940, f. 95.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

motivele contestației moșierului, dispunînd ca măsurătoarea să fie refăcută și să i se lase lui D. C. Soutzo la Grebănu, pe lîngă cele 50 ha cultivabile, și 80 ha ce îi fuseseră atribuite definitiv în 1925 pentru pășuni și care, prin defalcare, îi fuseseră expropriate [132].

La judecarea contestației, tribunalul a refuzat să citeze martorii țăranilor. Cum președintele comisiei a făcut opinie separată, motivînd că instanța nu avea competența să hotărască asupra contestației moșierului, care nu se referea la măsurătoare, ci la interpretarea hotărîrii Comitetului agrar, comisia a dispus a se efectua o anchetă pe teren, dar la opoziția făcută de avocatul moșierului, s-a renunțat la această soluție [133]. Or, în 1921, lui Soutzo i se lăsaseră 31 ha de islaz la Grebănu, iar pe pămîntul ce urma a i se retroceda fuseseră împroprietăriți țăranii.

Nemulțumiți de lucrarea comisiei județene, moșnenii au încercat, în septembrie 1931, să ocupe terenul scutit de expropriere. Din nou, la 12 și la 21 septembrie 1931, în satele Grebănu și Putreda au fost concentrați soldați, împiedicînd punerea în practică a inițiativei țăranilor [134]. Paralel, locuitorii din Putreda, Grebănu, Homești și Racoviteni contestă hotărîrea instanței județene din august 1931 în privința cotei de pășune ce i se lăsase lui D. C. Soutzo. La rîndul ei și Direcția Aplicării Reformei Agrare introduce recurs împotriva aceleiași hotărîri [135].

Pe de altă parte, generalul Soutzo înaintează Comitetului agrar un memoriu prin care atacă motivele revizuirii înscrise în cererile țăranilor. La 8 august 1931, Comisia județeană — declara moșierul — nu făcuse decît să reconfirme o hotărîre a sa mai veche. Soutzo justifica opoziția sa față de ancheta cerută de instanță prin incompetența comisiei de a modifica o hotărîre de expropriere [136]. Instanța supremă în materie de reformă agrară a respins, la 21 noiembrie 1931, cererile țăranilor și ale Direcției Aplicării Reformei Agrare, confirmînd decizia Comisiei județene din 8 august 1931 [137].

Țăranii din Putreda redeschid la instanța județeană procesul de măsurătoare, contestînd scutirea de expropriere a celor 80 ha de pășune, proces pe care îl recîștigă în 1932, prin încălcarea autorității de lucru judecat. Dar moșnenii solicitau concomitent și scoaterea de sub expropriere a pășunilor comunale din Grebănu și Racoviteni. Or, pășunea creată *de jure* în aceste comune nu fusese constituită de fapt niciodată întrucît hotărîrile de expropriere în această direcție nu rămăseseră definitive. Cele două comune își creaseră pășunea din terenul cultivabil, astfel că cererea obștii nu avea temei [138].

Lucrările de împroprietărire din 1931 au rămas definitive. Singura modificare, executată numai la Grebănu dealtfel, a fost împărțirea, în toamna anului 1933, a rezervelor de interes obștesc unui număr de nouă îndreptățiți la împro-

---

[132] Arh. St. Buzău, fond Camera agricolă a județului Rîmnicu Sărat, dosar 270/1930—1943, f. 71—74; Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 2/1922—1940, f. 28, 33 și 88; fond Comitet agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 3/1931—1933, f. 10.

[133] Arh. St. București, fond Comitet agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 3/1931—1933, f. 3.

[134] Arh. St. Buzău, fond Prefectura județului Rîmnicu Sărat, dosar 283/1931, f. 6—7.

[135] Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 2/1922—1940, f. 28, 33—35; fond Comitet agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 3/1931—1933, f. 1.

[136] Idem, fond Comitet agrar, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 3/1931—1933, f. 14.

[137] Ibidem, f. 22—23, 29—31; Idem, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 2/1922—1940, f. 28, 33—35.

[138] Idem, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 2/1922—1940, f. 40; Arh. St. Buzău, fond Prefectura județului Rîmnicu Sărat, dosar 12/1933, f. 109—110.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prietărire pe baza legii de împroprietărire cu preferinţă a orfanilor, invalizilor şi văduvelor de război, publicată în „Monitorul oficial", nr. 148 din 7 iulie 1930 [139].

După 1932, moşnenii n-au mai încercat să ocupe cu forţa păşunile comunale din satele vecine. Cele cîteva tentative ale unora dintre ei de a ara suprafeţe mici din păşunea obştii sau a satelor vecine şi transformarea unor întinderi de păşune în teren arabil, ca la Grebănu şi Homeşti [140], trebuie apreciate ca acţiuni de uzurpare a averii comune şi nu ca iniţiative pentru intrarea prin forţă pe pămînturile lor.

După 1932, moşnenii s-au convins că, deşi cîştigaseră procesele în instanţe, pierduseră de fapt cauza pentru care luptaseră. Numărul mare de procese purtate de moşneni, începînd din 1923, au îndatorat obştea cu sume fabuloase faţă de apărătorii ei legali. Conducerea obştii hotărîse ca cheltuielile pentru recunoaşterea de către instanţe a dreptului asupra pămîntului în litigiu să fie acoperite prin înstrăinarea unei părţi din acel teren. Astfel, în 1927, după cîştigarea procesului la Tribunalul Rîmnicu Sărat, obştea s-a angajat să-i atribuie lui Istrate Micescu, în contul sumei cu care îi era debitoare, o întindere de 100 ha [141]. Cum ţăranii nu au putut intra în stăpînirea pămîntului, obştea a continuat să rămînă datoare pentru creanţa de 4 500 000 lei, plus dobînzile aferente sumei. În 1930, Istrate Micescu a cedat această creanţă Societăţii Anonime „Creditul Bihorului şi al Transilvaniei" din Bucureşti. În acelaşi an, banca cere ministerului să îi achite valoarea creanţei de 4 500 000 lei, plus 1 500 000 lei dobînzi din suma ce se cuvenea obştii în contul părţii expropriate de la aceasta [142].

Or, exproprierea, care era definitivă, se făcuse pe numele lui D. C. Soutzo, consemnîndu-se preţul rentei în contul său, iar Curtea de Apel Galaţi hotărîse ca preţul de expropriere să fie achitat acestuia. Societatea a solicitat Tribunalului Rîmnic să aplice poprire în contul ei asupra sumei. Poprirea s-a efectuat, dar ea a fost contestată de moşier la Tribunalul Ilfov, care a decis ca suma să fie vărsată lui Soutzo. Procesul a fost supus apoi Curţii de Apel Bucureşti. Aceasta a reformat, cu sentinţa nr. 167/1931, hotărîrea Tribunalului Ilfov. Dar preţul exproprierii a continuat să fie depus, pînă în 1932, pe numele proprietarului aparent, D. C. Soutzo, deşi sentinţa nr. 113/1927 a Tribunalului Rîmnic, rămasă definitivă, stabilea starea de stăpînire în indiviziune a moşnenilor şi moşierului. Pe acest temei, titlurile şi valorile preţului de expropriere pentru cele 2 955 ha ce aparţinuseră la 258 moşneni, se cuveneau obştii, iar Soutzo avea drept, la fel ca oricare alt membru al ei, la o sumă echivalentă cu aceea care revenea pentru suprafaţa de 15,33 ha, cîtă reprezenta cota sa în obşte. În aceste condiţii, obştea, asistată în instanţă de Istrate Micescu, cere Tribunalului judeţean să se pronunţe asupra drepturilor ei. Aceasta a ordonat, la 14 iulie 1932, ca titlurile şi valorile aferente pentru întinderea de 2 955 ha expropriate la Putreda să fie afectate obştii, care fusese proprietara de drept a pămîntului. S-a dispus să se vîndă titlurile prin Sindicatul Bursei din Bucureşti, iar valoarea prinsă, împreună cu sumele depuse în numerar, cu procentele şi cu cupoanele aferente pînă la zi, să fie repartizate creditorilor popritori ai obştii [143].

După 1932, sumele cuvenite în contul părţii expropriate la Grebănu au fost înscrise atît pe numele lui Soutzo, cît şi pe numele obştii, în raport cu suprafaţa de teren expropriată de la fiecare. Dar renta depusă în contul obştii s-a epuizat imediat, în urma popririi neputîndu-se acoperi cu ea decît o sumă neînsemnată din totalul datoriilor acumulate de moşneni. În 1934, un alt avocat creditor al moşnenilor, C. Brăescu, a cerut Tribunalului Rîmnic ca titlurile de

[139] Arh. St. Buzău, fond Prefectura judeţului Rîmnicu Sărat, dosar 12/1933, f. 42 ; idem, fond Camera agricolă a judeţului Rîmnicu Sărat, dosar 302/1933—1934, f. 1—2.

[140] Vezi idem, fond Prefectura judeţului Rîmnicu Sărat, dosar 12/1933, f. 34—35 ; dosar 9/1944, f. 1, 2, 10, 25—28 : fond Camera agricolă a judeţului Rîmnicu Sărat, dosar 260/1929—1934, f. 13—15.

[141] Arh. St. Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 2/1922—1940, f. 40.

[142] *Ibidem*, f. 24 şi 40.

[143] *Ibidem*, f. 40—43.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rentă care se depuseseră la Ministerul Finanțelor să îi fie acordate ca drept de onorar pentru serviciile depuse obștii, care îi datora valoarea a 100 ha de teren, socotite la 50 000 lei hectarul, adică 5 000 000 de lei în total [144].

La 15 septembrie 1934 Tribunalul județean a recunoscut acest drept lui C. Brăescu. Dar Ministerul de Finanțe apelează la Curtea de Apel Galați modificarea hotărîrii. Pe de altă parte, obștea a contestat calitatea creanței de onorar a lui Brăescu. Chiar dacă avocatului i s-ar fi recunoscut calitatea de creditor, lui nu i se putea achita creanța din cauza epuizării rentei vărsate în contul obștii. În cazul cînd creanța ar fi fost acceptată, ea putea intra în conversiune, pe baza legii de lichidare a datoriilor agricole și urbane din 7 aprilie 1934. Curtea de Apel Galați a refuzat, la 11 decembrie 1934, să îi recunoască lui Brăescu dreptul asupra creanței, dar obliga Ministerul de Finanțe să îi plătească 3 000 de lei cheltuieli de judecată [145].

Se pare că obștea Putreda a reglementat definitiv în același an problemele financiare cu avocatul C. D. Vasilescu-Popa, cedîndu-i o parte din proprietatea comună în contul dreptului de onorar. Nu posedăm informații documentare precise în această privință, dar faptul că avocatul, care în momentul angajării ca apărător în proces nu stăpînea pămînt la Putreda, vindea, la 2 august 1934, terenul său din acest sat unui învățător din Pardoși [146], și faptul că Vasilescu-Popa nu a acționat nici odată în justiție pe moșneni pentru neplata datoriei ne îndreptățește să presupunem aceasta. În toamna anului 1934, obștea se mai afla în judecată cu alți doi dintre foștii ei apărători: Istrate Micescu și S. Jugureanu, în legătură cu distribuirea întregii sale rente, de 5 193 000 de lei [147], ceea ce ne determină să credem că în 1932 Istrate Micescu nu intrase de fapt în posesia sumei poprite în contul lui.

Pe de altă parte, administratorii obștii Putreda profitaseră de pe urma numeroaselor procese purtate de moșneni, producînd daune în averea comună de 13 592 000 lei. Oficiul Național al Cooperației, Serviciul Composesorate, a decis, la 31 octombrie 1934, să îndepărteze din conducere pe cei ce săvîrșiseră frauda, iar obștea i-a acționat în justiție [148].

În 1936, avocatul C. Brăescu și Ministerul de Finanțe au atacat sentința Curții de Apel Galați în casație. Aceasta respinge recursul în legătură cu plata cheltuielilor de judecată și îi recunoaște avocatului dreptul asupra rentei pretinse. Titlurile de rentă au continuat însă să fie eliberate pe numele lui D. C. Soutzo și al obștii [149].

Disputa pe tema rentei a scos la iveală faptul că Soutzo încasa sumele și în contul unor pămînturi care fuseseră vîndute de el în 1919 și pentru care primise bani de la țăranii cumpărători. Intervenția făcută de Serviciul agricol județean, la 11 decembrie 1936, determină Direcția Cadastrului să ceară sistarea plății pînă la clarificarea situației. Ministerul Agriculturii și Domeniilor supune cazul analizei Consiliului de avocați, care a delegat, la 7 mai 1938, un topometru

---

[144] Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 2/1922—1940, f. 45 și urm. Localnicii au declarat autorului articolului de față că moșnenii se angajaseră față de avocați să le achite, în contul cheltuielilor de judecată, o suprafață de teren care echivala cu o treime din întinderea pămîntului lor.

[145] *Ibidem*, f. 80 și 105.

[146] Vezi Actele obștei „Stăjiștea" — Putreda, județul Rîmnicu Sărat, f. 35 (dosar aflat în posesia autorului).

[147] Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 37/1930—1937, f. 34.

[148] *Ibidem*. Concomitent, obștea a contractat noi datorii pentru susținerea procesului intentat Ministerului Agriculturii și Domeniilor, care se afla în noiembrie 1934 pe rol.

[149] Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 2/1922—1940, f. 75, 78—79.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de la Inspectoratul Cadastral Brăila, ca, împreună cu organele agricole şi cu autorităţie comunale, să efectueze cercetarea la faţa locului [150].

În urma depunerii raportului inspectorului cadastral, Consiliul de avocaţi din Ministerul Agriculturii şi Domeniilor sugera ministrului, cu avizul din 26 septembrie 1938, să respecte tranzacţiile de înstrăinare a terenului neexpropriabil (cele 200 ha) de la Grebănu, cu clauza ca să i se reţină moşierului valoarea lor din preţul exproprierii, întrucît primise de la cumpărători sumele fixate prin bună învoială şi întrucît aceste pămînturi fuseseră vărsate la expropriere în locul unor terenuri cultivabile şi pentru că ulterior ele au fost considerate ca făcînd parte din cota retrocedată proprietarului. Dar, în februarie 1939, formlee juridice pentru rectificarea fişei de măsurătoare a moşiei Grebănu, în scopul corijării erorii semnalate de Ministerul Agriculturii şi Domeniilor la 11 decembrie 1936 şi în sensul preconizat de Consiliul de avocaţi din minister, nu fuseseră executate [151].

Anii 1933—1939 reprezintă perioada în care avocaţii obştii din Putreda — care nu puteau să încaseze sumele în contul onorariului — au desfăşurat acţiuni multiple pentru a intra în posesia pămîntului lăsat în stăpînirea moşnenilor de Tribunalul Rîmnic. Documentele cu privire la aceste acţiuni nu au suficientă claritate pentru a ne permite a urmări cu precizie modul cum „apărătorii" moşnenilor s-au substituit în proprietari ai pămîntului obştii. Fapt este că, după 1935, cîţiva dintre avocaţii obştii, între ei Ion Rădulescu, Ştefan Ciocîrdel, Constantin C. Brăescu şi unii funcţionari creditori ai obştii, precum inginerul cadastrului, Radu Giuvelcă, erau proprietari la Putreda [152], neputîndu-se preciza însă dacă terenul lor fusese anterior de fapt numai al moşnenilor sau şi al acestora şi a lui Soutzo, căci după 1933 atît marele proprietar [153], cît şi ţăranii procedaseră la vînzări de pămînturi [154]. Cedarea unor terenuri avocaţilor de către conducerea obştii, în contul onorariului, a generat printre moşeni nemulţumiri continue şi numeroase atacuri asupra pămîntului pierdut pe această cale. Cu concursul mandatarilor obştii, avocaţii au reuşit însă să încheie, la 3 martie 1939, o tranzacţie prin care se delimitau hotarele proprietăţilor din satul Putreda Mică, unde avocaţii primiseră terenul. Semnatarii se angajau să nu conteste la nici o instanţă autenticitatea şi valabilitatea ei, iar suspendarea tranzacţiei nu se putea face decît în urma depunerii unei cauţiuni de 200 000 de lei, oricare ar fi fost motivul disputei [155]. Prin clauza privitoare la cauţiune, a cărei valoare era ridicată, avocaţii îşi creaseră de fapt garanţia că ţăranii, neputînd strînge o asemenea sumă, nu vor mai contesta tranzacţia.

Este necesar de amintit că în actul din 3 martie 1939 au fost precizate şi condiţiile în care părţile urmau să participe cu drepturi asupra subsolului terenului respectiv [156]. Această stipulaţie, care contravenea de fapt regimului minier în vigoare, a fost înscrisă, credem, de avocaţii din Ploieşti, care erau şi acţionari la unele rafinării [157] şi care bănuiau că în subsolul de la Putreda exista ţiţei.

Prin tranzacţia din 3 martie 1939 litigiile financiare ale obştii nu au fost lichidate. Astfel, în 1940, avocatul C. C. Brăescu, unul din beneficiarii actului

---

[150] Arh. St. Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 2/1922—1940, f. 88; Arh. St. Buzău, fond Camera agricolă a judeţului Rîmnicu Sărat, dosar 270/1930—1943, f. 71 şi 73.

[151] Arh. St. Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 2/1922—1940, f. 88, 90 şi 95; Arh. St. Buzău, fond Camera agricolă a judeţului Rîmnicu Sărat, dosar 270/1930—1943, f. 71.

[152] Actele obştei „Străjiştea" — Putreda, judeţul Rîmnicu Sărat, f. 2 şi 7.

[153] f. 1—2; Arh. St. Buzău, fond Tribunalul judeţului Rîmnicu Sărat, dosar 257/1933, f. 2.

[154] Actele obştei „Străjiştea" — Putreda, judeţul Rîmnicu Sărat, f. 38.

[155] *Ibidem*, f. 1—4.

[156] *Ibidem*.

[157] Este cazul lui Ciocîrdel (Vezi Ministerul Industriei şi Comerţului, *Indicatorul industriei româneşti, 1925*, Bucureşti, 1925, p. 238).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din 1939, continua să revendice de la obște suma de 5 000 000 de lei. În iunie 1940, Ministerul Finanțelor i-a recunoscut ca legală cererea de poprire asupra obștii pentru întreaga sumă [158].

Prin actul din 24 iunie 1940, avocații proprietari ai pămînturilor de la Putreda le-au vîndut avocatului Ștefan Ciocîrdel din Ploiești. În schimbul sumei de 1 630 000 de lei, Ciocîrdel devenea proprietar a 159,12 ha din terenul ce aparținuse moșnenilor. Avocatul s-a împrumutat la „Banca Prahova", S. A. din Ploiești cu 1 000 000 lei, achitînd imediat astfel o parte din prețul terenului [159].

În decembrie 1940, D. C. Soutzo anunță scoaterea la vînzare a restului moșiei sale, de 143 ha, din care 111 ha cultivabile, 14 ha livadă, 3 ha arman, 10 ha inundabile și 5 ha prunduri, plus castelul. Prețul cerut era de 26 000 de lei pe hectar pentru terenul de cîmp și de 50 000 lei pentru cel din vatra satului. Castelul, care fusese ruinat de cutremurul din noiembrie 1940, era apreciat la 200 000 lei, iar casa și magaziile la 90 000 de lei [160]. Nu am reușit să găsim actul prin care același Ștefan Ciocîrdel a achiziționat terenul de la D. C. Soutzo. În aprilie 1942, cînd avocatul anunță scoaterea la vînzare a pămîntului său cultivabil de la Putreda, cu 60 000 de lei hectarul, el condiționează vînzarea celor 100 ha cultivabile de achiziționarea obligatorie și a conacului, cu 600 000 de lei. Ulterior, în septembrie 1942, Ciocîrdel urcă prețul pămîntului la 80 000 de lei, dar scade prețul conacului la 400 000 de lei [161].

În aceste condiții, în 1942, în satul Putreda Mică se constituie obștea de cumpărare și arendare „Străjiștea", formată din moșneni care pierduseră pămîntul, pentru a participa la cumpărarea fostei lor proprietăți. Dar sătenii nu au putut să strîngă decît o sumă de 300 000 de lei [162], care echivala cu prețul a mai puțin de patru ha, nici să realizeze un împrumut și nici să determine pe moșier să eșaloneze plata terenului pe mai mulți ani, astfel că tranzacția nu s-a putut încheia.

În concluzie, informațiile documentare cu privire la satele Putreda atestă existența unei proprietăți stăpînită în diviziune încă din prima jumătate a secolului al XVI-lea. În decursul veacurilor, dar mai cu seamă începînd de pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, are loc un proces de deposedare a țărănimii libere, prin atacarea de către boierii din satul vecin a proprietăților moșnenești. Cu toată împotrivirea țăranilor, cei mai mulți dintre ei au pierdut loturile. Moșnenii au atacat în nenumărate rînduri în justiție pe marele proprietar, obținînd, în majoritatea cazurilor, cîștig de cauză.

După intrarea în vigoare a legii pentru reforma agrară din 1921, moșierul a declarat pămîntul țăranilor ca fiind al său și astfel terenul moșnenilor a fost expropriat. Numeroasele procese cîștigate de săteni nu au dus la restabilirea de fapt a stăpînirii lor asupra pămîntului. Mai mult, în anii premergători celui de-al doilea război mondial moșnenii au fost nevoiți să vîndă loturile pentru a achita sumele cu care se îndatoraseră la avocați. Din această cauză, în preajma reformei agrare din 1945 ei se aflau într-o situație mai complicată în comparație cu aceea în care se găsiseră în preajma intrării în vigoare a legii de reformă agrară din iulie 1921.

---

[158] Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu Sărat, dosar 2/1922—1940, f. 97.

[159] Actele obștei „Străjiștea" — Putreda, județul Rîmnicu Sărat, f. 21—25.

[160] Arh. St. Buzău, fond Camera agricolă a județului Rîmnicu Sărat, dosar 1 1940, f. 33.

[161] Actele obștei „Străjiștea" — Putreda, județul Rîmnicu Sărat, f. 30—31.

[162] *Ibidem*, f. 5 ; vezi și Dosar cu certificate privitoare la obști sătești din județul Rîmnicu Sărat pe anul 1942, f. 1 (dosar aflat în posesia autorului).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONTRIBUTIONS À L'ÉTUDE D'UNE PROPRIÈTÉ INDIVISE : LA COMMUNAUTÉ DE PUTREDA

Résumé

Les documents les plus anciens relatifs au village de Putreda (département de Rîmnicu Sărat) attestent l'existence, dès la première moitié du XVIe siècle, d'une propriété indivise, déjà en train de se décomposer. Ce processus était le résultat de l'accaparement de certaines parties des terres paysannes par les féodaux locaux, ainsi que du détachement de quelques paysans du sein de la communauté.

Au cours du XVIIe siècle et dans la première moitie du XVIIIe siècle, la possession en indivision de la terre ne cessa de se maintenir, malgré les modifications produites au sein de la communauté. Les documents placent les débuts de l'accaparement systèmatique des terres de la communauté de Putreda dans la seconde moitié du XVIIe siècle, à la même époque où la famille des boyards Racovitză vint s'établir dans le village voisin, Grebănu.

Devenu vers la fin du XVIIIe siècle l'un des plus grands propriétaires fonciers du département de Rîmnicu Sărat, le boyard Racovitză s'efforce d'accroître son domaine en s'emparant des terrains qui appartenaient aux alleutiers de Putreda. Comme ces tentatives du vornic Dumitraşcu Racovitză se heurtèrent à la résistance des paysans, qui refusèrent de vendre leurs lots, le boyard occupa de vive force, en 1797, un lopin de la terre alleutière qui confinait à la sienne. Les paysans intentèrent un procès au boyard, et obtinnent gain de cause, leur droit de propriété sur le terrain en litige ayant été reconnu.

Le procès de 1797 ne représente qu'un épisode de l'oposition des alleutiers aux tentatives du vornic Racovitză de les asservir. Pendant les premières décénnies du XIXe siècle, il parvint cependant à accaparer une partie considérable de la propriété alleutière.

Costaké Soutzo, devenu propriétaire de la terre de Greabănu après la mort de son beau-père, Dumitraşcu Racovitză, continua, sur un plan plus large, les manoeuvres abusives de ce dernier, de sorte qu'il réussit à incorporer dans son domaine de nouvelles étendues de terre alleutière. Jusqu'au début du XXe siècle, les succésseurs de Costaké Soutzo qui avaient hérité la terre de Greabănu accaparèrent presque entièrement les propriétés des alleutiers.

Le processus de la dépossession des paysans de leurs lots se heurta à une résistance continuelle de la part des alleutiers, comme en témoignent les nombreux procès, les déplacements violents des bornes et même les tentatives d'occuper de vive force les terres qui leur avaient été ravies. Cependant, toutes ces formes d'action ne réussirent pas à restituer aux alleutiers leur ancien droit de propriété.

En décembre 1918, lors de l'entrée en vigueur du décret-loi d'expropriation, le litige entre le grand propriétaire foncier D.C. Soutzo et les paysans de Putreda existait toujours. Il ne fit que s'aggraver l'année suivante du fait que le grand propriétaire, pour saper les intérêts de la communauté et pour trancher ce conflit séculaire en sa faveur, fit une déclaration pour l'expropriation de sa propriété dans laquelle il engloba aussi celle des alleutiers. Cet acte marqua le début d'une nouvelle série de procès entre le grand propriétaire terrien et les paysans de Putreda, procès que le tribunal de Rîmnicu Sărat juges, en 1927, en donnant gain de cause aux allieutiers.

Mais cet arrêt, loin de résoudre le conflit, ne fit que le compliquer, car les terres expropriées par décision des jurisdictions de la réforme agraire ne pouvaient être rétrocédées en vertu des arrêts d'autres tribunaux. C'est pourquoi la sentence du tribunal du département de Rîmnicu Sărat, prononcée en 1927 concernant le procès du grand propriétaire et des alleutiers, n'eut aucun effet.

Ainsi, à partir de 1927, pour la terre de Putreda il y eut deux arrêts definitifs qui se contredisaient, Chacune des partiés intèressées sollicita qu'on appliquât l'arrêt qui lui était favorable. Les démarches des alleutiers au Ministère de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

l'Agriculture et des Domaines, à la Cour de Cassation et auprès des autorités locales n'eurent pas pour résultat de les réintégrer dans leur ancien droit de propriété. Les tentatives répétées de reprendre leurs terres de vive force ne donnérent non plus les résultats qu'espéraient les alleutiers.

Le grand nombre de procès intentés par les paysans, à partir de 1923, endettèrent la communauté de sommes d'argent considérables. Les mandataires de la communauté avaient accepté que les dépenses effectuées pour faire reconnaître par les tribunaux les droits des alleutiers sur la terre en litige soient couvertes par l'aliénation d'une partie de cette terre. C'est alors que les avocats, qui avaient défendu les intérêts des alleutiers dans le procès avec le grand propriétaire terrien, s'emparèrent d'une partie importante de la terre de la communauté. La cesssion de ce terrain aux avocats par les mandataires de la communauté de Putreda au compte de leur l'honoraire produisit parmi les alleutiers un grand mécontentement qui se manifesta même violemment. Avec le concours des mandataires de la communauté, les avocats parvinrent cependant à passer une transaction, par laquelle furent délimitées les propriétés du village de Putreda Mică, où les avocats obtinrent leurs lots de terre. Le résultat final fut que les propriétés des alleutiers furent réduites aux superficies qu'elles avaient avant la première guerre mondiale.

En 1942, le grand propriétaire de Putreda mit en vente toute la terre qui lui restait. Les paysans constituèrent une association pour acheter cette terre, mais n'ayant pas reussi à se procurer les fonds nécessaires, ils ne parvinrent pas à recuperer la terre qui avait appartenu à leurs ancètres.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PROBLEMA FORȚEI DE MUNCĂ ȘI A REGIMULUI MUNCII ÎN ROMÂNIA (1922—1928)

DE

I. SAIZU

Prefacerile prin care a trecut România și cerințele obiective ale societății după desăvîrșirea unității statului, în primul rînd necesitatea refacerii și dezvoltării economiei naționale, au conferit muncii fizice și intelectuale o importanță mai mare, fapt ce a permis reducerea treptată a șomajului în anii de început ai perioadei la care ne referim, fără însă ca fenomenul să fi fost lichidat. Legitimitatea sporirii interesului pentru forța de muncă și regimul muncii rezultă și din faptul că între 1922 și 1928, etapă caracterizată printr-un efort de redresare și de oarecare avînt economic, au avut loc schimbări însemnate în ceea ce privește numărul muncitorilor, prin creșterea cifrei în sectoarele industrial și transporturi și scăderea într-o anumită măsură, datorită consecințelor reformei agrare, a numărului muncitorilor agricoli. Pe fondul capitalist, combinat cu rămășițe feudale și semifeudale, a trebuit să se dezvolte clasa muncitoare ca forța cea mai înaintată în stat. Faptul constituie încă un motiv care a determinat partidele politice burgheze să nu ignore factorul muncă, ci să-l includă în programele lor, diferențiat însă, convinse că fără o preocupare în această direcție se periclita „ordinea" în stat și procesul de producție[1]. Adaptarea lor la noile realități s-a făcut — după cum sublinia o chemare a Partidului socialist — prin însușirea unor părți din programul partidelor de stînga, nu cu alt scop decît acela de a deține un mijloc ieftin de captare a votului maselor și a le atenua spiritul revoluționar[2]. Deși au procedat în acest fel la ornamentarea programelor, partidele burgheze n-au avut în vedere o reală îmbunătățire a forței de muncă în societate, ceea ce probează în mare parte caracterul formal al includerii prevederilor, redactate și apărate în spiritul „înțelegerii" și „armoniei" între clase. În articolul de față vom proceda doar la analiza și expunerea comparată a prevederilor, spre a se putea contura întreaga problematică, opoziția dintre prescriere și practică urmînd a o demonstra cu alt prilej.

*

Presa muncitorească din epocă apreciase și caracterizase la justa valoare programele partidelor burgheze. „Socialismul", de pildă, remarcase, referindu-se la prevederile de ansamblu ale conservatorilor-democrați, că acestea, inclusiv prin mențiunile relative la forța de muncă, reprezentau „un amestec de încercări îndrăznețe, alăturea cu grija vădită de a nu știrbi nimic din privilegiile și

[1] „Socialismul", 27 octombrie 1919.
[2] Arh. St. București, Fond M.A.I., dosar 700/1928, f. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

avantajele clasei stăpînitoare" [3]. Programul respectiv demonstra că „nu convingeri sincere, democratice şi dorinţa unor largi prefaceri ale ţării au călăuzit pe făuritorii lui, ci mai mult preocuparea momentului, nevoia de «adaptare» a unor oameni fără convingeri şi fără principii la o nouă stare de lucruri" [4]. Aplicarea prevederilor sale împreună cu cele 21 de soluţii referitoare la ieftinirea traiului [5], propuse de liderul conservatorilor-democraţi, trebuia — în concepţia lui Take Ionescu — să facă inutilă declanşarea grevelor, împotriva cărora a preconizat, dealtfel, şi măsuri. Soluţiile sale tindeau să „perfecteze" într-un oarecare grad condiţiile de existenţă ale maselor în cadrul regimului capitalist, privîndu-le însă de dreptul de grevă, armă cu care puteau obţine nu numai satisfacerea unor revendicări economice, ci şi politice.

Aflată într-o existenţă foarte agitată la sfîrşitul carierei sale politice, cealaltă fracţiune conservatoare, condusă de Al. Marghiloman, a procedat, spre a fi în ton cu partidele burgheze, la includerea în program a unor prevederi cerute de însuşi progresul societăţii româneşti. Dar tocmai în modul de abordare a acestor chestiuni — cum bine s-a remarcat nu demult [6] — s-a manifestat lipsa de originalitate, confuzia, caracterul formal al prevederilor cuprinse în program, formulate doar cu scopul de a crea corpului electoral iluzia că fracţiunea conservatoare respectivă lupta pentru izbînda ideilor de progres şi democraţie.

Convins că problema agrară „s-a soluţionat" prin reforma înfăptuită, P.N.L. a considerat necesar să „rezolve" şi chestiunile muncitorilor de la oraşe printr-un sistem de măsuri concepute „într-un spirit de încredere faţă de muncitori, nu într-un spirit poliţienesc" [7]. Reformele pe care le preconiza se impuneau — în concepţia sa — ca o satisfacere a unor revendicări legitime şi ca un mijloc de a înăbuşi curentele care puteau împinge muncitorimea spre „povîrnişuri periculoase" [8] Protecţionismul vamal şi economic, intervenţionismul de stat şi altele, care făceau parte din arsenalul politicii liberale, au determinat şi punerea problemei protejării forţei de muncă indigenă, oprirea imigrărilor şi emigrărilor etc. Chestiunea încurajării muncii a fost trecută de P.N.L. şi teoreticienii lui în rîndul criteriilor de stimulare a industriei [9]. Criteriul social al dezvoltării industriei, care impunea legiuitorului să dea o „rezolvare" şi problemelor din domeniul muncii, a fost susţinut în strînsă legătură cu cel naţional, potrivit căruia, în spiritul politicii „prin noi înşine", munca brută şi calificată trebuia executată numai pe români, iar repartiţia produsului urma să fie făcută conform legilor interne [10]. Este un exemplu concludent pentru interesul burgheziei române de a fi stăpînă absolută pe exploatarea forţei de muncă, de a se emancipa de tutela străină.

Conform doctrinei neoliberale, programul Partidului poporului se caracterizează în problema forţei de muncă prin formularea unor puncte referitoare la încurajarea muncii, a energiilor şi a iniţiativelor naţionale de producţie prin maximum de „libertate", dar în „colaborare" cu capitalul străin — două noţiuni care se exclud reciproc într-o societate dominată de goana după un profit cît mai mare. Dealtfel, cele mai multe din prevederi aveau un caracter formal, reprezentînd mai curînd expresia unui program electoral decît a intenţiei reale de transpunere în practică.

Programul Partidului ţărănesc (I. Mihalache) preconiza unele revendicări în avantajul maselor şi aceasta pentru faptul că la începutul existenţei sale, mai

[3] „Socialismul", 27 octombrie 1919.
[4] *Ibidem.*
[5] Take Ionescu, *Chestii economice şi soluţii referitoare la ieftinirea traiului*, Bucureşti, 1923, p. 8—9.
[6] M. Muşat, I. Ardeleanu, *Viaţa politică în România. 1918—1921*, Bucureşti, Editura politică, 1971, p. 52.
[7] „Viitorul", 1 decembrie 1921.
[8] *Ibidem.*
[9] I. Saizu, *Opinii privind industrializarea României (1922—1928)*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol", Iaşi, tom. VII, 1970, p. 255—256.
[10] I. N. Angelescu, *Politica economică a României*, Bucureşti, 1919, p. 38.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu seamă după înscrierea lui C. Stere și a dr. N. Lupu, a preconizat o atitudine favorabilă revendicărilor proletariatului [11]. Luînd ca fapt real imposibilitatea burgheziei de a rezolva în chip sincer problema forței de muncă și a regimului muncii, Partidul țărănesc, care își întemeia existența pe credința că țărănimea avea un rol „preponderent" în societate, că munca acesteia „condiționa" întreaga viață statală și ținea sub „dependența" sa ceilalți factori [12], se socotea singurul organism politic ce putea îndeplini dreptele revendicări ale muncitorilor și, ca urmare, și-a propus ca, odată ajuns la guvern, să îndeplinească un asemenea program. Era o încercare evidentă de a îndepărta pe muncitori de programele partidelor lor, dar și dovada plasării liderilor țărăniști pe tărîmul soluțiilor realizate pe cale evolutivă [13] ; atenția acordată forței de muncă și regimului ei se reflectă în faptul că prevedea expres aplicarea de măsuri, îndeosebi în legătură cu valorificarea muncii și a îndemînării, în afară de agricultură, în toate formele de organizare a industriei mici și mijlocii. Era o consecință firească a nivelului la care tindeau să realizeze „industrializarea" țării. Pentru aceasta s-a și sugerat în Senat, la 26 februarie 1924 de către N. Costăchescu [14], că problema brațelor de muncă în legătură cu dezvoltarea economiei, mai ales cu refacerea ei, putea dobîndi o soluție fericită prin reducerea stagiului militar, în urma căruia zeci de mii de brațe de muncă ar fi fost redate agriculturii și industriei. De la definitivarea programului în 1922, în care poziția de mai multă înțelegere față de problemele clasei muncitoare trebuie privită ca o reacție la măsurile antidemocratice ale guvernării liberale și ca o expresie a interesului de a călăuzi masele muncitoare pe o cale reformistă, legalistă, de la definitivarea amintită, deci, pînă la fuziunea cu Partidul național, în 1926, caracterul burghezo-democratic al prescripțiilor s-a tocit [15].

Cît privește Partidul țărănesc al dr. N. Lupu trebuie reținut că acesta, deși s-a străduit să-și definească rolul de stînga [16], avea un program care nu se deosebea prea mult de cel al vechiului Partid țărănesc. Singura excepție o constituia faptul că insista ceva mai mult asupra programului muncitoresc. Plecînd de la faptul că proletariatul industrial reprezintă o forță importantă pentru progresul material al țării, partidul respectiv sublinia nu numai nevoia ca statul să-i acorde atenția „cuvenită", dar a prevăzut în propriul program că, în împrejurările în care va fi chemat să guverneze, va aplica o politică socială inspirată din spiritul avansat al legislației moderne și al convențiilor elaborate de Biroul internațional al muncii. Era expresia dorinței de a ajunge la „egalitatea" aritmetică a două aspecte ale aceleiași probleme : pe de o parte, recunoașterea efortului muncitorilor industriali, fără de care înaintarea societății se făcea anevoie, iar pe de alta, ca lucrătorul, împreună cu familia sa, să fie protejat, prin răsplata corectă a muncii, de riscurile ce-l amenințau. Este evidentă, ca urmare, nota de reformism și dorința de îmbunătățire a situației muncitorilor, dar în limitele statului burghez.

Ca și Partidul țărănesc, Partidul național (Iuliu Maniu) se pronunța pentru asigurarea, în legătură cu regimul forței de muncă, a acelorași drepturi și avantaje care erau legiferate în cele mai avansate state industriale din Apus [17]. Într-o formulă tipică interesului burghez de a capta masele, partidul respectiv a prevăzut necesitatea ca statul să ocrotească pe cei slabi de exploatarea celui puternic, iar pe cel mai „tare" să-l ajute „a validita" puterile, fără să împiedice

---

[11] I. Scurtu, *Întemeierea și activitatea partidului țărănesc (1918—1926)*, în „Studii", an. 26 (1973), nr. 4, p. 791.

[12] P. P. Negulescu, *Partidele politice*, București, 1926, p. 170.

[13] „Aurora", 30 octombrie 1924 ; 24 noiembrie 1924.

[14] Idem, 28 februarie 1924.

[15] I. Scurtu, *op. cit.*, p. 790.

[16] „Dimineața", 18 februarie 1927.

[17] *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, Editura Academiei, 1968, p. 407 ; *Desăvîrșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, București, Editura Academiei, 1968, p. 419.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dezvoltarea celor dintîi. Ideea avea să fie repetată de Maniu la o şedinţă a clubului din Bucureşti al Partidului naţional, în formularea ca statul să nu se dezintereseze de „cei de jos", să apere şi să sprijine pe cei slabi şi mici, fără însă a se opune mersului înainte al celor „tari" [18]. Este dovada concludentă a preocupării de a conserva şi dezvolta societatea burgheză. făcînd însă unele concesii maselor.

Punînd accent pe „democratizarea sufletelor" [19] şi fuziunea spirituală a poporului român cu a naţionalităţilor conlocuitoare [20], Partidul naţionalist-democrat şi liderul său, N. Iorga, au pledat pentru necesitatea „contopirii" valorilor în cadrul unei vieţi statale „fără zguduiri şi ostracizare" [21], fără luptă revoluţionară, pentru realizarea transformărilor înnoitoare pe calea reformelor şi a „armoniei" sociale [22]. Om de vastă cultură şi de înţelegere a necesităţii înfrăţirii poporului român cu naţionalităţile conlocuitoare, N. Iorga a prevăzut să aplice măsuri care să ducă la încurajarea vredniciei oricărui om care cheltuieşte „o muncă spornică în marginile acestei ţări, fără deosebire de limba pe care o vorbeşte" [23]. Asemenea prevederi erau în strînsă legătură cu stipulaţiile tratatelor de pace, cu însăşi esenţa sistemului convenţiilor de la Versailles. Cu scopul de a vedea aceste principii puse în practică, Partidul naţionalist-democrat şi liderul său au stăruit pentru un program în conformitate cu doctrina solidarismului economic şi social-politic, cu ocrotirea forţei de muncă.

În opoziţie cu principiul înfrăţirii pe plan naţional şi social, se plasează organizaţiile de extremă dreaptă. Dintre instrumentele politice de acest gen, numai L.A.N.C. a trecut în program prevederi cu caracter social, unele susţinute în întreaga perioadă interbelică, deşi au fost formulate în 1909. Ca şi în alte cazuri, prescripţiile, subordonate prin excelenţă spiritului naţionalist, şovin, de ură faţă de naţionalităţile conlocuitoare, îndeosebi faţă de evrei, au izvorît din doctrina crucii încîrligate. Astfel, la baza concepţiei asupra „rezolvării" chestiunilor muncitoreşti a fost pusă problema încurajării industriei pentru a deschide „debuşeuri" exclusiv muncii româneşti, sporindu-i mijloacele de existenţă [24]. Era una din prevederile care a tins spre atragerea maselor de partea luptei împotriva naţionalităţilor conlocuitoare, mai cu seamă contra evreilor, căutînd să le abată de la lupta împotriva exploatatorilor în general. Legiunea Arhanghelul Mihail, în schimb, activa fără un program, fiind condusă doar de porniri pentru atentate, crimă şi violenţă.

În viaţa politică din România anilor 1922—1928 au figurat şi partidele naţionalităţilor conlocuitoare, al căror program pe planul forţei de muncă şi a regimului muncii avea în vedere necesitatea respectării punctelor cuprinse la Alba Iulia, în actul de la 1 decembrie 1918 [25].

Urmărind structura prevederilor programelor partidelor burgheze constatăm, datorită considerentelor arătate la început, o mare asemănare între directivele lor principale în problema regimului muncii. Caracterul comun este ilustrat de faptul că le întîlnim ca puncte programatice la două sau mai multe partide. Astfel, fixarea şi generalizarea duratei de muncă la opt ore pe zi sau maximum 48 ore săptămînal apare ca prevedere formulată în programele unor partide cu tendinţe diferite în viaţa politică: Partidul conservator-democrat, aflat în lichidare la începutul perioadei de care ne ocupăm, Partidul ţărănesc (I. Mihalache), care, prin asemenea prevederi, ca şi prin altele, şi-a creat o popularitate apre-

[18] „Adevărul", 13 decembrie 1922.

[19] Partidul naţional, *Programul şi congresul partidului de la 5 februarie 1928*, Vălenii de Munte, 1928, p. 10.

[20] „Adevărul", 3 noiembrie 1926.

[21] Partidul naţional, *Programul şi congresul partidului...*, p. 5—6.

[22] *Ibidem*, p. 27—31.

[23] *Ibidem*.

[24] A. C. Cuza, N. Dobrescu şi N. Iorga, *Cursurile de vară din Vălenii de Munte*, Vălenii de Munte, 1910, p. 71—88; vezi şi D. P. Pascu, *A. C. Cuza, economist şi doctrinar al naţionalismului*, Bucureşti, 1937, p. 34.

[25] Vezi, între altele, „Adevărul", 27 decembrie 1922; 31 decembrie 1922.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ciabilă, îndeosebi în rîndul țărănimii, la Partidul țărănesc (dr. N. Lupu), la P.N.L., cel mai organizat și mai puternic partid al burgheziei, și la Partidul național (Iuliu Maniu) [26]. La partidele conservator-democrat, țărănesc (I. Mihalache) și național (Maniu), susținerea regimului de muncă de opt ore a fost conexată în formulare cu respectarea repausului duminical, iar la celelalte partide prevederea se subînțelege.

Caracterul formal și de clasă al acestei prevederi apare extrem de concludent din faptul că România, deși a semnat încă din 1920 convenția privind stabilirea zilei de lucru de opt ore, încheiată la Conferința internațională a muncii de la Washington, nu a adoptat, pînă la sfîrșitul perioadei la care ne referim, o măsură legislativă corespunzătoare, chiar fiind condusă în cea mai mare parte de un partid care și-a trecut în program o asemenea prevedere. Dimpotrivă, prelungirea zilei de muncă, reprezentînd o formă de sporire a plusvalorii absolute, a determinat apologeții claselor dominante, nu numai să se opună permanent la legiferarea și aplicarea regimului de opt ore, dar să și caute să demonstreze că durata de zece ore constituia „maximum de concesie pe care interesele generale ale economiei le puteau face intereselor speciale ale clasei muncitorești" [27]. Convins de „inoportunitatea" aplicării zilei de muncă de opt ore, C. Garoflid cerea țării să muncească „fără preget și fără limită", apreciind că singurul leac ce o putea reface era „muncă, sacrificiu și economie" [28]. La Șt. Zeletin, această problemă apare în termeni și mai categorici. Apologet al capitalismului, el scria în 1923 că „de un regim de opt ore nu poate fi vorba dacă țara noastră nu vrea să se sinucidă", că dacă ar admite o asemenea „absurditate", România „se osîndește la o veșnică înapoiere și sărăcie" [29]. Șt. Zeletin își însoțea argumentația de exprimarea unui profund dispreț față de proletariatul român. Punînd în circulație atribute nefondate, potrivit cărora muncitorul „experiența muncii nu are; cult nu este; alte trebuințe decît cele animalice nu cunoaște" [30], el a căutat să „probeze" nu numai că regimul de muncă de opt ore era nepotrivit la noi, dar că problema esențială consta în a efectua „muncă multă și consumație puțină, redusă chiar sub trebuințele fizice" [31]. În concepția sa, muncitorii puteau dobîndi regimul respectiv numai după cîteva generații și numai dacă România va fi atins nivelul de dezvoltare al Angliei. După cum s-a remarcat nu demult [32], în loc să privească starea de mizerie a muncitorilor ca o consecință a exploatării, apologetul burgheziei a transformat situația de neajunsuri într-un punct de sprijin pentru a cere intensificarea exploatării proletariatului.

Împotriva stabilirii zilei de muncă de opt ore s-au declarat și periodicele unor asociații profesionale. „Buletinul U.G.I.R.", de pildă, căuta să demonstreze că statul român, din interesul „suprem" național, era obligat „să nu legifereze durata muncii și dacă totuși obligațiuni internaționale i-ar impune această legiferare, aplicarea legii care s-ar vota, oricare ar fi textul ei, trebuie să fie subordonată ratificării și legiferării de către Germania, Anglia și Franța a Convențiunei de la Washington" [33].

---

[26] Take Ionescu, *Programul Partidului democrat*, București, 1920, p. 6—9; V. Madgearu, *Țărănismul*, București, s.a., p. 66; Romulus Seișanu, *Take Ionescu*, București, 1930, p. 325—326; *O dată istorică. Zece ani de la fuziunea partidelor național și țărănesc*, București, 1936, p. 20—22; M. Mușat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 129; „Dezbaterile Adunării Deputaților", 23 februarie 1927, p. 1520—1521; „Viitorul", 1 decembrie 1921; „Aurora", 24 noiembrie 1924, 25 februarie 1927.

[27] L. Iliescu, *Ziua de 8 ore*, în „Democrația", an. X (1922), nr. 7—8, p. 207.

[28] C. Garoflid, *Păreri economice și financiare*, București, 1926, p. 164.

[29] Șt. Zeletin, *Politica muncii*, în „Dreptatea socială", an. I (1923), nr. 20, p. 462.

[30] Idem, *Neoliberalismul*, București, 1927, p. 190.

[31] *Ibidem*, p. 188.

[32] Gh. Surpat, *Pauperizarea clasei muncitoare din România burghezo-moșierească între cele două războaie mondiale*, București, Editura științifică, 1962, p. 157.

[33] C. R. Mircea, *Opt ore de lucru în industrie*, în „Buletinul Uniunii Generale a Industriașilor din România", an. VII (1928), nr. 4, p. 93.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Paralel cu acțiunea de a legaliza și impune ziua de muncă mai mare de opt ore, acțiune care întîmpina rezistența hotărîtă a maselor, burghezia a căutat să introducă în fabrici și uzine diferite sisteme de raționalizare a muncii, în special taylorismul și fordismul. Ea s-a preocupat de intensificarea muncii prin raționalizare, concepută ca un instrument de sporire a producției, de exploatare la maximum a forței de muncă. „Oligarhia — sublinia în acest sens „România muncitoare" din 2 octombrie 1927 — zbiară ca din gură de șarpe că trebuie mărită producția... ea voiește mărirea producției prin extenuarea clasei muncitoare, obligînd-o să lucreze cît mai mult... Aceasta se numește... «organizarea științifică a muncii»" [34].

În cadrul literaturii create în legătură cu această chestiune, organizarea științifică a muncii a atras în mod deosebit atenția, în mare parte datorită faptului că problema a preocupat mult cercurile economice de pretutindeni [35]. În vederea rezolvării ei, Europa a găzduit cîteva congrese internaționale [36], cu participarea și a unor delegați români [37]. În 1928, organizarea economico-financiară a Societății Națiunilor a fost completată prin înființarea Comitetului economic consultativ, menit să urmărească aplicarea principiilor recomandate în mai 1927, la Geneva [38]. Comitetul și-a început activitatea cu o serie de studii referitoare la efectele raționalizării asupra diverselor condiții de muncă [39].

Interesul pentru problema respectivă se vădește pe plan intern prin publicarea unor articole și studii care demonstrează necesitatea organizării științifice a producției și a muncii, în primul rînd în industria petrolului și în ramurile mecano-metalurgică și siderurgică [40], ca și a pregătirii profesionale a personalului. Autorii din trecut [41] au căutat să probeze că regimul muncii moderne în industrie, în agricultură, în comerț și în oricare gen de activitate cerea taylorism, adică

---

[34] *Documente din istoria Partidului Comunist din România. 1923—1928*, București, E.P.L.P., 1953, p. 528—529.

[35] Vezi, între alții, C. Bertrand Thompson, *Le système Taylor (Scientifique management)*, Paris, 1925 ; Georges Bricard, *L'Organisation scientifique du travail*, Paris, 1927.

[36] Primul, ținut la Praga, a avut mai mult caracterul unui schimb de păreri. Delegațiile sovietică și americană au expus rezultatele obținute în țările lor mai cu seamă în organizarea uzinelor. La al II-lea congres, ale cărui lucrări s-au desfășurat la Bruxelles, în 1925, delegații diferitelor state europene au prezentat îndeosebi puncte de vedere legate de dificultățile ce apar în aplicarea soluțiilor adoptate de americani. Cel de al treilea congres, ținut la Roma în 1927, a avut la ordinea zilei organizarea științifică a muncii în industrie, agricultură, comerț, în serviciile de utilitate publică, în economia casnică *(Al III-lea Congres internațional de organizare științifică a muncii. Roma 5, 6, 7 septembrie 1927. Darea de seamă a delegației românești*, București, 1927, p. 5—7, 9).

[37] La congresul de la Roma, delegația română a făcut prin conducătorul uzinelor „Lemaître" o completare la comunicarea *De unde trebuie începută organizarea științifică a unei industrii* și a prezentat mai multe deziderate relative la alcătuirea programelor viitoarelor congrese *(Al III-lea Congres internațional...*, p. 5—7, 9).

[38] Vezi, pe larg, la I. Saizu, *Cu privire la relațiile economice ale României între anii 1922 și 1928*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", Iași, tom. X (1973), p. 310—311.

[39] „Informations sociales", Gèneve, vol. XXX (1929), nr. 10, p. 343.

[40] Șt. Chicoș, *Organizarea științifică a producțiunei industriale*, în „Buletinul industriei", an. I (1926), nr. 8, p. 665—672 ; Șt. Chicoș, *Pregătirea profesională a personalului industrial*, în idem, nr. 9, p. 779—795 ; *Organizarea științifică a muncii*, în idem, an. II (1927), nr. 7, p. 461—464 ; N. Costache, *Un program pentru introducerea raționalizării în România*, în idem, an. III (1928), nr. 4 ; P. P. Dulfu, *Raționalizarea și progresul social*, București, 1929, p. 6.

[41] Vezi, între alții, S. Mehedinți, *Partidele politice și statul corporativ*, București, 1931, p. 16.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nu numai muncă profesională ca în vechile bresle, ci și o muncă rațională pînă în cele mai mici amănunte. Dacă pînă în 1926 au avut loc acțiuni izolate ale capitaliștilor în această direcție, din acel an s-a manifestat o preocupare organizată, în comun, de sporire a plusvalorii prin raționalizare. În consecință, în 1926, U.G.I.R. a luat inițiativa înființării unui institut special care să recomande soluții pentru exploatarea rațională a bogățiilor și a muncii, eliminarea timpului mort, reducerea cheltuielilor pentru salarii odată cu concedierea unor categorii de muncitori. Institutul de organizare științifică a muncii a luat ființă la 3 februarie 1927. La rîndul său, acesta a constituit, la 4 noiembrie 1928, Comisia de normalizare. Crearea celor două organisme nu s-a datorat unei anumite linii de conduită a statului, ci acțiunii particulare [42].

Raționalizarea (organizarea științifică a muncii, specializarea și fabricarea producției în serie) era o necesitate obiectivă nu numai pentru dezvoltarea economiei naționale, dar și pentru dobîndirea unor succese împotriva concurenței străine ; ea avea ca principal scop să introducă și să amplifice în România metode care să permită utilizarea în modul cel mai avantajos a utilajului tehnic, economisirea de timp, energie materială și umană. Impunerea ei în condițiile unei tehnici scăzute și a unei salarizări insuficiente a constituit o cale de intensificare a exploatării maselor muncitoare, de creștere a profiturilor marii burghezii. Raționalizarea capitalistă a muncii a făcut ca șomajul să ia proporții spre sfîrșitul perioadei la care ne referim, după ce fusese diminuat la începutul ei.

Problema raționalizării muncii a fost prezentată ca o necesitate și în privința personalului funcționăresc, combinată fiind cu remunerarea satisfăcătoare a celor rămași în scheme după purificarea aparatului administrativ. Cel mai bine apare exprimată această idee în programul partidelor liberal și naționalist-democrat. Astfel, cel dintîi a prevăzut să realizeze un regim stabil funcționarilor, bine remunerați și reduși numericește la nevoile stricte ale serviciului [43]. În programul partidului lui N. Iorga, prevederea apare în formularea : răsplata dreaptă pentru activitate celor rămași în scheme după reorganizarea și purificarea serviciilor statului de formalism și birocrație [44]. În concepția Partidului țărănesc (dr. N. Lupu), funcționarii, reprezentînd „cheia de boltă" a vieții de stat organizate, trebuiau selecționați cu scopul de a se crea o elită de tehnicieni capabili să dea țării administrația cinstită și dreaptă de care avea nevoie [45], țel imposibil de atins fără a le asigura viața materială și independența morală. La Partidul poporului, această chestiune apare ca o consecință a rezolvării problemei statutului funcționarilor, cerută la congresul din 1922 de la Sibiu [46]. Statornicirea funcționarilor publici și îmbunătățirea soartei lor se reflectă ca prevedere și în programul L.A.N.C. [47], subordonată, după cum am văzut, concepției sale naționaliste.

Programele partidelor burgheze cuprind și alte puncte comune, care reflectă, fie și numai formal, interesul de a se adapta noilor realități. Lupta intensă a proletariatului pentru reglementarea legală a raporturilor dintre muncă și capital, pentru legiferarea contractului colectiv, devenită o problemă centrală

---

[42] P. P. Dulfu, *Raționalizarea și progresul social...*, p. 6.

[43] B.C.S., Fond St. Georges, P.N.L., Programele și declarații. 1863—1933, pachet XLV, dosar 4, f. 73 ; „Viitorul", 1 decembrie 1921 ; „Aurora", 25 iunie 1927.

[44] Partidul național, *Programul și congresul partidului...*, p. 46—51.

[45] „Aurora", 25 februarie 1927.

[46] „Îndreptarea", 23 decembrie 1922.

[47] A. C. Cuza, N. Dobrescu și N. Iorga, *op. cit.*, p. 71—88 ; D. P. Pascu, *op. cit.*, p. 34.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a activității și luptei partidelor proletariatului și a sindicatelor [48], explică de ce partidele burgheze au inclus în programele lor prevederea respectivă. În teoretizarea contractului colectiv — ca element component al regimului muncii —, factorii politici burghezi au plecat de la ideea că desăvîrșirea unității statului a sporit cantitativ și calitativ rolul clasei muncitoare în structura societății, ceea ce a determinat ca intervenționismul de stat în materie socială, palid pînă la primul război mondial, mai ales în raporturile dintre capital și muncă, să dobîndească noi atribuții după 1 decembrie 1918. Exercitarea etatismului prin contractul colectiv reprezenta — pentru unii partizani ai armoniei sociale — „cea mai frumoasă aplicațiune a principiului solidarității", întrucît din acordul colectiv emana un drept comun „superior" drepturilor individuale, superior chiar fiecăreia dintre părți [49]. Era o viziune juridică tipică gîndirii burgheze, care tindea să reglementeze pe cale legală raporturile dintre capital și muncă în procesul de producție. Legiferarea contractului colectiv de muncă apare ca element comun în programele partidelor conservator-democrat, liberal, țărănesc (I. Mihalache), țărănesc (dr. N. Lupu) și național (I. Maniu) [50]. Dar, în timp ce P.N.L. și Partidul țărănesc (dr. N. Lupu) se postau pe poziția întăririi rolului statului în acest domeniu, Partidul țărănesc (I. Mihalache) înțelegea să reglementeze contractele colective de muncă prin organizații sindicale puternice [51]. Deși diferite, prevederile aveau același obiectiv: reglementarea raporturilor exclusiv pe cale legală.

În scopul reglementării relațiilor de muncă, unele partide burgheze au prevăzut necesitatea unificării într-un singur corpus a tuturor legilor cu caracter muncitoresc. Codul muncii, avînd menirea de a înmănunchea laolaltă problemele ridicate de chestiunea muncitorească, care, pînă atunci, fuseseră tratate în legiuiri separate, tindea, între altele, să pună în aplicare dreptul de intervenție al statului în reglementarea raporturilor dintre muncă și capital. Scopul era unul și mereu același: interesul burgheziei de a-și exercita și mai mult controlul asupra forței de muncă, să o disciplineze pentru ca procesul de producție să nu fie stînjenit. Aceasta și explică de ce întocmirea unui cod al muncii și unificarea legislației muncitorești a preocupat într-o anumită măsură partidele burgheze. Astfel — în concepția P.N.L. — codul muncii trebuia întocmit conform „dreptății și spiritului vremurilor", asigurînd muncitorului „locul și rolul ce i se cuvine în economia națională" [52]. Dacă la P.N.L. primează „grija" de a face „dreptate" muncitorul român în raport cu dominanta timpului, la Partidul țărănesc (dr. N. Lupu) motivarea era dată de faptul că însăși desăvîrșirea constituirii statului național cerea unificarea legislației muncii pe baza principiilor convenției de la Washington și aplicarea integrală a convențiilor adoptate de Biroul internațional al muncii de pe lîngă Societatea Națiunilor [53]. La Partidul poporului, în programul adoptat la congresul de la Sibiu, problema a fost pusă sub forma necesității desăvîrșirii legislației muncii.

---

[48] Ilie Ceaușescu, *Din istoria contractului colectiv în România*, București, Editura politică, 1970, p. 56.

[49] „Adevărul", 4 septembrie 1922.

[50] Take Ionescu, *Programul Partidului democrat...*, p. 6—9; Romulus Seișanu, *op. cit.*, p. 325—326; „Dezbaterile Adunării Deputaților", 23 februarie 1927, p. 1520—1521; „Viitorul", 1 decembrie 1921; „Aurora", 25 februarie 1927.

[51] „Aurora", 24 noiembrie 1924.

[52] B.C.S., Fond St. Georges, P.N.L., Programe și declarații..., f. 73; „Aurora", 25 iunie 1927.

[53] „Aurora", 25 februarie 1927.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În contextul întocmirii unui cod al muncii s-au pus mai multe probleme care interesau regimul forței de muncă. Una din acestea, pe care o întîlnim ca prevedere la mai multe partide burgheze, se referă la necesitatea sporirii coeficientului de ocrotire a forței de muncă. La nivelul burgheziei, prevederea a fost susținută și demonstrată mai mult de țărăniști și de naționalii transilvăneni. Astfel, între principiile care au fost fixate în 1924 în legătură cu realizarea programului de fuziune a celor două partide figura și întocmirea unei legi pentru ocrotirea muncii [54], principiu care a și fost inclus în decalogul politic din același an, cu precizarea că se puneau la temelie normele stabilite în statutul internațional al muncii stipulat în tratatele de pace [55]. Realizarea sistemului complex de măsuri urma să fie garantată prin organizarea inspecției muncii, cu colaborarea reprezentanților recunoscuți ai muncitorilor [56]. Dr. N. Lupu, în perioada definirii programului propriului partid, subliniind cît de necesară era elaborarea unei legislații reclamată de nevoia ocrotirii muncii, critica faptul că statul a cheltuit enorme sume de bani cu comisiile și consilierii însărcinați să o redacteze [57]. Totodată, unele din partide au prevăzut și necesitatea de a se stabili un regim de protejare a muncii femeilor și copiilor în întreprinderi, puncte întîlnite mai ales la conservatorii-democrați, liberali și țărăniști [58]. Spre deosebire de P.N.L., la care această problemă apare doar într-un enunț restrîns, Partidul țărănesc (I. Mihalache) prevedea nevoia organizării inspecției muncii în scopul realizării unui sistem de măsuri eficiente de protecție a celor două categorii [59].

În același context a fost pusă și problema salarizării forței de muncă depuse. Dintre programele partidelor burgheze, numai P.N.L., Partidul țărănesc (I. Mihalache) și Partidul țărănesc (dr. N. Lupu) se prezentau cu prevederi ceva mai amănunțite, în sensul asigurării unei remunerații „echitabile", dar și al garantării unui minimum de retribuție pentru salariații manuali și intelectuali [60]. La cel din urmă partid, prevederea era însoțită, în condițiile legiferării contractului colectiv, de garantarea minimului de salariu, bazat pe costul real al vieții [61]. La Partidul țărănesc (I. Mihalache), introducerea retribuției minime era prevăzută în special pentru industria la domiciliu, unde lucrătorii, nefiind organizați pe baze profesionale, nu puteau cîtuși de puțin să-și îmbunătățească situația [62]. De asigurarea existenței lucrătorilor din fabrici se ocupa în programul ei și L.A.N.C. [63], dar cu scopul de a atîța naționalismul și a atrage unele categorii de cetățeni de partea sa. Lăsînd să se subînțeleagă insuficiența cuantumului remunerației pentru cerințele vieții, P.N.L. și Partidul naționalist-democrat — singurele, dealtfel — au înscris în programele lor prevederea înființării creditului muncitoresc [64], fără a preciza condițiile de contractare.

De asemenea, în cadrul preocupărilor de a întocmi corpusul amintit, partidele burgheze, nu însă în totalitatea lor, au trecut în programe și prevederea legată de participarea la beneficii. În afară de „posibilitatea" creșterii mijloacelor de existență, participațiile respective contau în concepția partidelor ca forme de „stingere" a diferendelor de clasă, de „armonizare" a intereselor. Prescripția a fost trecută în programele P.N.L. și Partidul național (I. Maniu) [65]. În

[54] „Adevărul", 7 iunie 1924.
[55] *O dată istorică...*, p. 22.
[56] „Adevărul", 13 octombrie 1926.
[57] „Aurora", 18 februarie 1927.
[58] „Viitorul", 1 decembrie 1921 ; „Aurora", 30 octombrie 1924.
[59] „Aurora", 24 noiembrie 1924.
[60] Idem, 30 octombrie 1924 ; 25 februarie 1927.
[61] Idem, 25 februarie 1927.
[62] „Adevărul", 13 octombrie 1926.
[63] A. C. Cuza, N. Dobrescu și N. Iorga, *op. cit.*, p. 71—88 ; D. P. Pascu, *op. cit.*, p. 34.
[64] Partidul național, *Programul și congresul partidului...* p. 46—51 ; „Viitorul", 1 decembrie 1921.
[65] M. Mușat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 129 ; „Viitorul", 1 decembrie 1921.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gîndirea liberalilor, participarea la beneficii reprezenta, înainte de toate, una din formele pentru realizarea „armoniei" între capital şi muncă. Într-o conferinţă ţinută la Institutul social român, I. G. Duca a subliniat în acest sens că liberalismul român a părăsit vechea concepţie a partajării precise a intereselor capitalului faţă de cele ale muncii, pentru a ajunge, sub forma participării la beneficii, la necesitatea inexorabilă a „concilierii şi armonizării" lor. După cum remarcase Iosif Nădejde, liberalii au acceptat acest punct nu numai din considerentul realizării „armoniei" sociale şi al „înlăturării" antagonismului dintre cei doi factori, ci al interesului foarte important de a reactiva procesul de producţie [66].

Problema a preocupat şi pe V. Madgearu la congresul din 1922, ţinut la Iaşi, unde ideologul ţărănismului a admis participarea producătorilor, tehnicienilor şi muncitorilor, alături de stat, la beneficii şi exploatare [67]. La congresul din 26 şi 27 octombrie 1924, N. Ghiulea, raportor la problema muncitorească, apreciase ca paleative lipsite de valoare toate încercările capitalismului de a face pe muncitori să participe la beneficii, ca un mijloc de a-i înşela, fără a contribui cu nimic la îmbunătăţirea situaţiei lor materiale şi sociale [68]. El nu combătea prevederea. ci lăsa să se înţeleagă că „principiul" putea fi aplicat cu eficacitate într-un stat ţărănesc, nu burghez. Materialele documentare arată că în convingerea reformistă a unor ţărănişti, numai „socializarea întreprinderilor", realizată pe calea evolutivă, nu revoluţionară, putea îngădui ca muncitorii, ajunşi la maturitatea conştiinţei lor, să ia parte la beneficii [69].

Acţionariatul muncitoresc a fost aspru criticat de oamenii lucizi ai epocii. Iosif Nădejde, de pildă, considera, pe de o parte, că problema respectivă reprezenta o reformă ademenitoare, dar înşelătoare, iar pe de altă parte, că sensul social mai adînc pe care I. G. Duca încerca să-l dea participării la beneficii — ca o „cerinţă de dreptate" — era greşit [70]. Teza respectivă a fost pe larg combătută de presa şi documentele P.C.R., care demascau încercările burgheziei de a camufla exploatarea capitalistă, de a întrona „armonia" între clase şi de a „stinge" contradicţiile dintre capital şi muncă.

Un punct comun în programele burgheze, cu nuanţe sensibile de la un partid la altul, l-a constituit în cadrul problematicii legate de alcătuirea unui cod al muncii chestiunea asigurărilor sociale. Dacă, de pildă, P.N.L. îşi propunea reorganizarea şi îmbunătăţirea asigurărilor muncitoreşti, exprimate într-o formă generală [71], iar Partidul naţionalist-democrat numai măsuri preventive şi de combatere a bolilor [72], Partidul ţărănesc (dr. N. Lupu) s-a pronunţat mai pe larg pentru consolidarea şi lărgirea instituţiei asigurărilor sociale pentru caz de boală, invaliditate, bătrîneţe, deces, maternitate, şomaj [73]. Precizările sale nu reprezentau, în fapt, decît reluări de idei din programul partidului lui I. Mihalache, formulate cel mai concludent la congresul din 26 şi 27 octombrie 1924, într-o manieră care să permită asigurărilor sociale să devină nu numai şcoli de formare a spiritului de solidaritate a membrilor lor — ceva, aproximativ, în genul principiilor care au stat la baza primelor asociaţii profesionale din ţara noastră —, ci şi instrumente de a împiedica flagelele ce apar [74]. Acelaşi partid considera greşit că lipsa de lucru nu reprezenta o problemă socială, că pe el îl interesau numai

[66] „Adevărul", 24 februarie 1923.
[67] Idem, 29 noiembrie 1922.
[68] „Aurora", 24 noiembrie 1924.
[69] Idem, 30 octombrie 1924.
[70] „Adevărul". 24 februarie 1923.
[71] „Viitorul", 1 decembrie 1921.
[72] Partidul naţional, *Programul şi congresul partidului...*, p. 46—51.
[73] „Dezbaterile Adunării Deputaţilor", 23 februarie 1927, p. 1520—1521 ; „Aurora", 25 februarie 1927.
[74] *O dată istorică...*, p. 20—22 ; V. Madgearu, *op. cit.*, p. 66 ; „Aurora", 30 octombrie 1924.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

urmările fenomenului de șomaj spre a fi înlăturate [75]. Problema făuririi unui sistem complet de asigurări muncitorești împotriva bolilor, accidentelor, invalidității și bătrîneții, pe baza unor instituții autonome și cu colaborarea lucrătorilor, patronilor și a statului se conjugă la țărăniști cu chestiunea organizării plasării și a asigurării împotriva lipsei de lucru [76]. Pentru înțelegerea perfectă a atmosferei care s-a creat în legătură cu întocmirea unui cod al muncii este necesar să subliniem că dintre toate partidele burgheze, Partidul țărănesc (I. Mihalache), datorită considerentelor arătate la începutul articolului, a prevăzut și alte puncte favorabile clasei muncitoare : garantarea igienei și siguranța muncii [77].

În perioada 1922—1928 s-au făcut mai multe încercări pentru alcătuirea codului amintit [78], la finalizarea căruia nu s-a ajuns însă din cauză că se trecuse în grabă, superficial, la conceperea lui, fără ca în prealabil să fi fost elaborate cele mai importante legi din acest domeniu. Din cauza unor prevederi retrograde, care dezvăluie interesul burgheziei de a atenta prin codul muncii la revendicările obținute de mase prin luptă revoluționară, muncitorii s-au opus introducerii lui. Într-o mare măsură, codul muncii nu a convenit nici burgheziei, interesată să rămînă nestingherită în raporturile cu forța de muncă.

În susținerea problematicii legată de forța de muncă și de regimul muncii, partidele burgheze au stăruit unanim — nu era ceva nou decît prin amploare — asupra necesității realizării solidarității sociale și a combaterii organizațiilor politice și profesionale care își întemeiau activitatea pe principiul luptei de clasă. Ele au ajuns la același numitor comun din considerentul fals că îmbrățișau interesele „tuturor" claselor și păturilor sociale. O notă discordantă a manifestat-o la începutul existenței sale doar Partidul țărănesc, după cum vom arăta mai jos. Convins că numai prin „înfrățire" socială se putea închega „o adevărată și rodnică democrație", P.N.L. a considerat propăvăduirea luptei de clasă „ca o primejdie națională", din care cauză s-a arătat hotărît să combată oricare partid care o punea la temelia activității sale [79]. Același partid aduce ca argument și faptul că politica „prin noi înșine" reclama asigurarea unei atmosfere de „liniște socială" și o colaborare „frățească și inimoasă" a tuturor factorilor naționali [80]. Ideea, cu valoare de permanență, însoțește toate documentele programatice, în fiecare dintre ele repetîndu-se dorința P.N.L. de a statornici și garanta „armonia" între factorii producției, înlocuind conflictele „nimicitoare" printr-o colaborare „strînsă și temeinică" [81]. P.N.L. a negat în expresia cea mai categorică nu numai necesitatea partidelor de clasă, considerîndu-le străine de realitățile românești, ca organisme apărute irațional în viața politică de vreme ce el însuși se îngrijea de interesele „tuturor" și acorda „maximum" de satisfacție cerințelor economice, politice și social-culturale ale maselor [82], dar și dreptul la existență a unor partide burgheze, deși prin programele lor nu afectau cu nimic bazele societății capitaliste.

La nivelul Partidului poporului, concepția solidarismului social, formulată și la congresul de la Sibiu, avea în vedere necesitatea, „satisfacerii" intereselor și aspirațiilor poporului pe calea „ordinii și armoniei sociale", spre a-l feri de

---

[75] „Aurora". 30 octombrie 1924.
[76] „Adevărul", 13 octombrie 1926.
[77] „Aurora", 24 noiembrie 1924.
[78] Vezi *Activitatea corpurilor legiuitoare și a guvernului de la ianuarie 1922 pînă la 27 martie 1926*, București, 1926, p. 322 ; G. I. Emandi, *Contractul colectiv de muncă*, București, 1935, p. 73—76 ; Ilie Ceaușescu, *op. cit.*, p. 176—177 ; N. Petreanu, *Mișcarea muncitorească și legislația muncii în anii stabilizării relative a capitalismului (1922—1928)*, în *Mișcarea muncitorească și legislația muncii în România 1864—1944*, București, Editura științifică, 1972, p. 119—122.
[79] „Viitorul", 1 decembrie 1921.
[80] Vintilă I. Brătianu, *Economia națională a României*, în „Democrația", an. XV (1927), nr. 1, p. 51.
[81] B.C.S., Fond St. Georges, P.N.L., Programe și declarații..., f. 72,
[82] „Aurora", 25 iunie 1927.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

experienţe „primejdioase" şi a-i asigura condiţii de lucru în cadrul alcătuirii sociale şi politice burgheze [83].

La începutul existenţei sale, Partidul ţărănesc a recunoscut caracterul obiectiv al claselor, nu însă în definiţia marxistă, rupînd lupta de clasă, pe care o concepea cu un conţinut restrîns, de consecinţa ei firească — revoluţia socială. Chiar cu aceste limite, teoria ţărănistă din acea epocă semnifica un pozitivism în gîndire, în opoziţie cu apologia teoriei reacţionare a „armoniei sociale", care domina celelalte partide burgheze. În numele luptei de clasă, ideologul ţărănismului, V. Madgearu, afirma că nimic nu avea tăria de a zădărnici o cooperare politică între ţărănime şi muncitorime [84]. Partidul ţărănesc, însă, înţelegea să realizeze lupta frăţească pentru apărarea aceloraşi interese în cadrul unui stat ţărănesc, ceea ce punea cea mai revoluţionară clasă a societăţii în poziţia de subordonat. Ideea solidarităţii în această ordine a dăinuit în concepţia ţărănistă, fapt care a determinat pe ceilalţi factori politici burghezi să-l considere adeptul luptei de clasă. Curînd, teama avea să fie spulberată, întrucît ţărăniştii au declarat că nu tind decît la satisfacerea intereselor de propăşire ale „claselor producătoare" (ţărani, muncitori, intelectuali, mici proprietari) în cadrul unei politici de „reechilibrare" a forţelor. Era vorba, în alţi termeni, de asigurarea proporţionalităţii factorilor sociali în stat, potrivit poziţiei ce o deţineau în procesul de producţie. Ideea respectivă apare clar exprimată în raportul prezentat de N. Ghiulea la congresul din 1924. Partidul ţărănesc — sublinia acesta — nu va urmări un avantaj de clasă printr-o dictatură de clasă, în dauna interesului şi propăşirii generale [85]. La acelaşi congres, C. Hoisescu, şi el raportor, vorbea de necesitatea de a se lăsa deplină dezvoltare echilibrului între diversele categorii sociale [86]. Poziţia respectivă se degajă şi din argumentul lui V. Madgearu că programul economic al partidului cuprindea o politică de *„echilibrare a intereselor sociale"*, prin realizarea unui regim de producţie şi de stabilitate în cadrul cerinţelor „claselor producătoare şi muncitoare şi ca o manifestare directă a voinţei lor" [87]. Ideea a fost susţinută şi de P. P. Suciu, cu argumentul că „armonizarea" intereselor economice cerea, în folosul ţării, *„un minimum de solidarizare"* şi că nu se putea realiza accentuarea factorului naţional din economie decît prin întărirea politicii sociale, în primul rînd a muncii ţărăneşti [88]. Această concepţie, care sporea rolul maselor în procesul de producţie, îndeosebi al ţărănimii, implica o tendinţă de restrîngere a dictaturii economice liberale. Era evidentă, prin urmare, dorinţa de realizare a „armoniei sociale", prin comprimarea monopolului liberal, care adîncea exploatarea forţei de muncă şi exaspera conflictele de clasă. O asemenea politică nu periclita esenţa capitalismului. Pe lîngă faptul că Partidul ţărănesc se afla în opoziţie cu P.C.R. din pricina metodelor pe care le preconiza, enunţarea tentativei de a restrînge atotputernicia liberală i-a adus o creştere a împotrivirii şi din partea marii burghezii.

Programul Partidului naţional şi declaraţiile liderului lui, I. Maniu, că îmbrăţişează interesele „tuturor" claselor sociale [89] se asemănau cu a celorlalte partide burgheze. Aceasta a şi contribuit, între altele, ca partidele naţional şi ţărănesc să se apropie în procesul fuziunii. Dealtfel, unul din punctele decalogului politic din 1924, care a tins spre realizarea acestui act, prevedea nu numai că noul partid se întemeia pe solidaritatea „tuturor claselor muncitoare şi producătoare" cu ţărănimea, dar înţelegea să reprezinte interesele colective ale naţiunii române [90]. Era o repetare a ideii că, pe de o parte, clasele producătoare formează temelia ţării avînd un rol covîrşitor în dezvoltarea ei, iar pe de altă parte, că ţărănimea trebuia consolidată printr-un vast sistem cooperatist şi muncitorimea obläduită după

[83] „Adevărul", 15 noiembrie 1922.
[84] V. N. Madgearu, *Doctrina ţărănistă*, Bucureşti, 1923, p. 57.
[85] „Aurora". 30 octombrie 1924, 24 noiembrie 1924.
[86] Idem, 29 octombrie 1924.
[87] Idem, 25 august 1924.
[88] P. P. Suciu, *Pentru ţărănism*, Bucureşti, 1926, p. 32.
[89] „Adevărul", 22 noiembrie 1922.
[90] *O dată istorică...*, p. 20.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

normele statutului internațional al muncii, stipulat în tratatele de pace. Așadar, P.N.Ț. s-a întemeiat pe principiul solidarității „tuturor" claselor, în conformitate cu ideologia partidelor care i-au dat naștere. Țărănimea — subliniau teoreticienii P.N.Ț. — nu e adversara celorlalte clase, ci forța care tindea să realizeze „o justă completare a structurii sociale" [91]. Deși trecerea țărăniștilor de la principiul luptei de clasă la acela al solidarității tuturor factorilor era atît de evidentă, unii din contemporani, între care și C. Mille, erau convinși că atunci cînd țărănimea va ieși victorioasă din alegeri totul se va schimba grație luptei de clasă dintre ea și marea burghezie bancar-industrială [92]. Erau afirmații fără substanță, combătute chiar în acel timp de dr. N. Lupu care declarase că nu vrea revoluție, că țărăniștii erau gata să renunțe la guvernare dacă marea burghezie se obliga să le înfăptuiască postulatele [93]. Același politician sublinia, în februarie 1927 în programul propriului său partid, că *„nu are nimic care să împiedice conlucrarea tuturor forțelor vii ale națiunii* pentru propășirea și înălțarea păturii țărănești și muncitorești și — deci — a patriei, care se întemeiază pe aceste două pături" [94]. După cum ușor se poate constata, prevederea nu cuprinde elemente deosebite de punctele înscrise în programul țărăniștilor din jurul lui I. Mihalache ; se repetă, în altă formulare, și ideea că situația muncitorilor și a țăranilor se poate îmbunătăți chiar în condițiile menținerii societății capitaliste.

Tot atît de pregnantă apare „cerința" realizării armoniei sociale la partidul lui N. Iorga. V. Țoni sublinia că programul partidului din care făcea parte se baza pe țărănime, fără a o atîța la luptă de clasă [95]. Însuși liderul lui a declarat că nu a făcut și nu va face politică de clasă pentru că nu vrea să stîrbească „sfînta solidaritate" [96]. În manifestul program din 1926, după ce reafirmă că „Nu urîm pe nimeni și nu vom batjocorî pe nimeni" [97], indică modul cum preconiza să traducă în practică conceptul de solidaritate : înființarea de asociații pe bresle, legate nu numai prin interese, dar și de ideea de a apropia oamenii, indiferent de avere și de clasa de care aparțin.

Din conservatorismul social-politic, reflectat în conceptul de solidarism, a izvorît și prevederea de a îngădui proletariatului dreptul de a avea organizații profesionale proprii, lipsite însă de principiul luptei de clasă, a căror activitate să se desfășoare numai în limitele ordinei legale [98], ca și necesitatea reglementării diferendelor dintre capital și muncă prin introducerea arbitrajului obligatoriu [99]. Dintre toate partidele burgheze [100], numai țărăniști, pronunțîndu-se pentru înlocuirea definitivă a politicii de constrîngere armată printr-o acțiune sistematică de conciliere și arbitraj liber consimțit au acceptat dreptul muncitorilor la grevă, dar numai după ce vor fi epuizat toate posibilitățile de aplanare a conflictelor. În asemenea condiții este lesne de înțeles cît de greu puteau organizațiile proletariatului, constituite pe principiul luptei de clasă, să desfășoare acțiuni pe linia îmbunătățirii substanțiale a regimului muncii și a nivelului de trai.

Cu toate că prevederile din programele partidelor burgheze ocupă un loc restrîns în comparație cu literatura care s-a creat în jurul problemei forței de muncă și a regimului muncii, ele sînt totuși suficient de clare pentru a reliefa interesul claselor dominante de a lua măsuri care, prin regimul „justiției arbi-

---

[91] „Aurora", 6 noiembrie 1926.
[92] „Lupta", 8 decembrie 1926.
[93] Idem, 14 decembrie 1926.
[94] „Aurora", 7 martie 1927.
[95] „Adevărul", 1 noiembrie 1922.
[96] Idem, 26 decembrie 1922.
[97] Idem, 12 octombrie 1926.
[98] *Unitate și continuitate în istoria poporului român...*, p. 407 ; *Desăvîrșirea unificării statului...*, p. 419 ; „Viitorul". 1 decembrie 1921 ; „Adevărul", 9 septembrie 1922.
[99] „Aurora", 30 octombrie 1924 ; 24 noiembrie 1924 ; „Adevărul", 13 octombrie 1926.
[100] Partidul național, *Programul și congresul partidului...*, p. 46—51 ; „Patria", 30 aprilie 1920 ; „Viitorul", 1 decembrie 1921.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trare" şi al participării la beneficii, să zădărnicească grevele, mişcările revoluţionare, atitudinea ostilă faţă de burghezie, să unească forţele interne, indiferent de treapta socială pe care se aflau, spre a conlucra la dezvoltarea societăţii capitaliste. Deşi restrînse numeric, tezele referitoare la locul forţei de muncă fizice în complexul economic în perioada 1922—1928 subliniază faptul că procesul de producţie, mai cu seamă din industrie, i-a conferit o importanţă incomparabil mai mare decît în perioada anterioară. Caracteristic tezelor emise şi prevederilor din programe era interesul partidelor burgheze de a face din masele muncitoare o forţă disciplinată în procesul de producţie. În intenţia lor, legislaţia muncii trebuia să reflecte pe plan juridic dorinţa burgheziei de a perpetua într-o formă mai voalată relaţiile sociale de exploatare şi de constrîngere, de a „perfecta" societatea capitalistă în folosul îndeosebi al marii burghezii [101].

Problema forţei de muncă şi a regimului muncii a fost pusă şi apărată cu consecvenţă de organizaţiile politice şi profesionale ale proletariatului. Lupta clasei muncitoare pentru înfăptuirea prevederilor sale programatice s-a dus în condiţii deosebit de grele determinate, pe de o parte, de faptul că pe plan politic şi sindical proletariatul a fost scindat în mai multe organizaţii, iar pe de altă parte, pentru motivul că în cea mai mare parte a perioadei 1922—1928 s-a guvernat sub stare de asediu şi cenzură [102]. Deşi fusese ilegalizat în 1924, P.C.R. — cel mai revoluţionar partid al clasei muncitoare — şi-a continuat activitatea prin organizaţii legale şi ilegale, în conformitate cu principiile sale.

Consfinţirea condiţiilor de muncă în contractul colectiv a preocupat mult organizaţiile politice şi sindicale ale proletariatului. Lupta pentru stabilirea zilei de lucru de opt ore şi rezistenţa înverşunată faţă de strădaniile burgheziei de a impune cît mai multe ore caracteriza raporturile dintre capitalişti şi salariaţi. În opoziţie cu forma declarativă a programelor partidelor burgheze, la nivelul organizaţiilor clasei muncitoare (P.C.R., Partidul Socialist, B.M.Ţ. şi altele) prevederea este însoţită de necesitatea luptei pentru cucerirea şi impunerea ei [103], fiind susţinută nu ca o acţiune izolată îndreptată împotriva doar a cîtorva capitalişti, ci ca o revendicare formulată întregii burghezii. Prevederea respectivă se conjugă cu alte puncte din programul organizaţiilor politice şi profesionale ale clasei muncitoare.

Iată cum se reflectă acest program în documentele mişcării noastre muncitoreşti. Congresul al II-lea al P.C.R. preciza sarcinile partidului în vederea întăririi sindicatelor pentru a le pune în situaţia de a deveni „un instrument contra ofensivei patronale azi, iar mîine pentru ofensiva clasei muncitoare" [104], ca şi cerinţa ca membrii P.C.R. din sindicate să pună la ordinea zilei lupta pentru menţinerea zilei de muncă de opt ore, interzicerea muncii de noapte pentru femei şi copii, săptămîna de 48 de ore, ridicarea salariului la nivelul scumpirii traiului etc. [105]. Cu toate acestea, la congresele sindicatelor de la Sibiu (1922) şi Cluj (1923), legiferarea muncii nu a fost analizată temeinic din pricina politicii reformiste a unor lideri social-democraţi de dreapta [106].

Sindicatele Unitare, înfiinţate în toamna anului 1923 ca urmare a luptei desfăşurate de P.C.R., s-au pronunţat tot mai răspicat în favoarea elaborării legislaţiei muncii, protectoare pentru proletariat. Concludent este faptul că pregătirea Congresului sindicatelor unitare din 1926 s-a făcut avînd ca obiective majore: apărarea zilei de muncă de opt ore, ajutorarea şomerilor, încheierea contractelor colective de muncă etc. [107].

---

[101] N. Petreanu, *Mişcarea muncitorească şi legislaţia muncii...*, p. 102.
[102] Ilie Ceauşescu, *op. cit.*, p. 53.
[103] *Documente din istoria Partidului Comunist...*, p. 465 ; „Înainte", 12 iunie 1927 ; Arh. St. Bucureşti, Fond M.A.I., dosar 700/1928, f. 8.
[104] *Documente din istoria Partidului Comunist din România 1917—1922*, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1956, p. 387.
[105] *Ibidem.*
[106] Ilie Ceauşescu, *op. cit.*, p. 54.
[107] „Viaţa muncitoare". 31 ianuarie 1929.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Odată cu înființarea Blocului Muncitoresc-Țărănesc, P.C.R. a putut desfășura o activitate mai largă pentru: ziua de muncă de opt ore, respectarea repausului duminical și a sărbătorilor legale, scara mobilă a salariilor socotită în aur, îmbunătățirea condițiilor de lucru în întreprinderi, salarizarea egală a femeii cu bărbatul la muncă egală, ocrotirea femeilor și a copiilor, ajutor suficient din partea statului pentru șomeri, pensionari, invalizi, văduve și orfani, legislație socială cît mai largă supusă controlului muncitorilor, reglementarea concediilor de sarcină pentru femeile muncitoare, anularea stării de asediu, a cenzurii și a tuturor legilor excepționale antimuncitorești și antițărănești, pentru libertate de organizare a maselor muncitoare de la sate și orașe [108].

Problema legislației muncii apare și în programul Confederației Generale a Muncii, înființată în 1926, reprezentînd sindicatele reformiste. În programul ei erau incluse ca prevederi: lupta pentru legiferarea contractului colectiv, înființarea camerelor de muncă, legiferarea minimumului de salariu, fixarea zilei de lucru la opt ore etc. [109].

P.S.D., care prin însăși natura concepției sale tindea spre lupta legală, spre tratative cu clasele dominante, a prevăzut legiferarea contractului colectiv de muncă, ziua de opt ore, minimum de salariu și scara mobilă a salariilor, concedii de odihnă plătite pentru toți salariații și ucenicii, consilii muncitorești, asigurarea tuturor salariaților pentru caz de boală, accident, șomaj, invaliditate și bătrînețe, ca și nelegiferarea niciunei măsuri fără consultarea prealabilă a C.G.M. [110].

Necesitatea legiferării contractului colectiv de muncă, anularea stării de asediu, a cenzurii și a tuturor legilor excepționale, desființarea legilor cu caracter antimuncitoresc și restabilirea libertăților de sindicalizare și asociere, măsuri grabnice pentru reducerea șomajului și ajutorarea lor de către stat, comună și patroni, sporirea salariilor paralel cu indicele de scumpete, ziua de muncă de opt ore, repausul duminical, concedii de odihnă plătite, respectarea demnității muncitorilor, protejarea muncii femeilor și ucenicilor din întreprinderi, mărirea ajutorului pentru caz de boală, accidente, invaliditate și bătrînețe, extinderea asigurărilor sociale asupra funcționarilor comerciali și a servitorilor ș.a. apar, toate, în programul Partidului Socialist [111].

Susținerea unor asemenea prevederi a avut loc în condițiile și adeseori în legătură cu lupta muncitorilor pentru a impune o atare legislație, fapt care a determinat încheierea multor contracte colective de muncă fără a fi existat o lege în acest sens [112].

Un element care trebuie reținut pentru cunoașterea perioadei istorice 1922—1928 se referă la prevederile în legătură cu fixarea locului forței de muncă intelectuală, adică a învățămîntului, științei și culturii în cadrul procesului de valorificare superioară a potențialului material și uman, îndeosebi prin industrializare. În genere, s-a preconizat ca producția științifică și culturală să se dezvolte în legătură strînsă cu procesele social-economice pe plan național, precum și în permanent contact cu progresele științei și culturii universale. Desăvîrșirea unității naționale, pierderea de cadre în timpul războiului, dezvoltarea producției, care reclama imperios pătrunderea științei în sectoarele vieții economice, ridicarea nivelului de cunoștințe al muncitorilor în legătură cu tehnica nouă, tendința maselor către cultură, ca și dezvoltarea științei mondiale, în urma căreia nu se putea rămîne, au impus ca partidele politice să includă în programele lor prevederi în domeniul învățămîntului, științei și culturii, fiecare dintre acestea privite sub aspect teoretic și practic. Burghezia și-a dat seama că pentru atingerea țelurilor sale, celor trei categorii de activități intelectuale trebuia să li se creeze con-

---

[108] *Documente din istoria Partidului Comunist din România 1923—1928...*, p. 465; Arh. St. București, Fond M.A.I., dosar 700/1928, f. 8.

[109] I. I. Mirescu, *Sindicatele muncitorești și legislația muncii*, București, 1926, p. 35—36.

[110] Ilie Ceaușescu, *op. cit.*, p. 55.

[111] Arh. St. București, Fond M.A.I., dosar 700/1928, f. 8.

[112] Ilie Ceaușescu, *op. cit.*, p. 58.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

diţii, fie şi limitate, de progres. Ea a scontat pe aceste activităţi ca pe pîrghii menite să „perfecteze" capitalismul, să-l „reformeze", să-i dea trăinicie şi să-l ferească de zguduiri sociale. „Reprezentînd cu prioritate o gîndire burgheză, cercetările economice — relevă în acest sens V. Malinschi — sînt sub influenţa noilor condiţii în care se afla capitalismul. De aceea, la baza orientării lor stă, declarată sau nu, premisa menţinerii intacte a capitalismului sau a reformei lui pentru a-l salva de la o pieire inevitabilă" [113].

În ceea ce priveşte învăţămîntul, trebuie spus din capul locului că prevederile au purtat pecetea concepţiei partidelor asupra structurii şi profilului economiei şi asupra căilor sale de dezvoltare. Dintre toate partidele burgheze, P.N.L. a fost singurul care a susţinut că în problemele de instrucţie publică toţi factorii politici trebuiau să se afle la acelaşi numitor, că nu trebuia avut în vedere un anume program de partid, că, în fine, fiecare era dator să lupte pentru a recîştiga timpul pierdut sub stăpîniri străine [114]. Este uşor de relevat că aşa cum prezenta P.N.L. problema, vinovaţi de situaţia grea din acest domeniu erau făcuţi numai factorii externi. Era o formă de a demonstra maselor intenţiile „curate şi ferme" ale liberalilor în politică. Dezideratul lor era imposibil de împlinit dat fiind că fiecare partid căuta, pe de o parte, ca şi prin aceste prevederi să-şi definească personalitatea, iar pe de altă parte, să le folosească pentru realizarea concepţiilor economice proprii.

Prevederile din acest domeniu au fost interpretate de Partidul poporului aproape exclusiv prin prisma concepţiei solidarismului social. Astfel, în programul de guvernămînt din 1926, acesta a ţinut să sublinieze că dezvoltarea învăţămîntului în întreaga ţară viza ca efect realizarea „ordinei şi coeziunii sociale" [115]. În plus, a subliniat cu tărie nu numai necesitatea unificării şi reformării învăţămîntului, în care scop P. P. Negulescu a întocmit şi un proiect pentru congresul de la Sibiu, dar şi nevoia ca, asigurînd preponderenţa elementului românesc, să nu închidă porţile naţionalităţilor conlocuitoare, ca treptele instruirii să fie urcate de elementul destoinic, indiferent de naţionalitate, deci ca învăţămîntul să nu fie strîmt, şovin şi semănător de ură. Criteriul sporirii utilităţii învăţămîntului de toate gradele apare şi în programul altor partide burgheze. Astfel, P.N.Ţ. subliniase că întreaga operă trebuia să fie îndrumată în spirit practic şi raţional [116]. În ceea ce-l priveşte pe N. Iorga, acesta a prevăzut în programul partidului său nevoia refacerii întregului învăţămînt în aşa fel încît cadrele să devină utile ţării şi lor însele, îndepărtînd caracterul lui formal, care crea cadre desrădăcinate, dornice numai de slujbe, dar fără o pregătire pentru viaţa practică [117].

La Partidul ţărănesc al dr. N. Lupu prevederile sînt subliniate de o accentuată notă socială. Astfel, considerînd că viitorul ţării depinde de formarea unei elite conducătoare destoinic pregătită, de o puternică armată de profesori, tehnicieni specialişti şi de cultură generală, el a preconizat să se preocupe cel dintîi de dezvoltarea tuturor formelor de învăţămînt, acordînd largi fonduri pentru material didactic, retribuirea echitabilă a personalului, înlesnirea materială a elevilor şi studenţilor (burse, cămine, cantine, colonii etc.). În plus, chiar în opoziţie fiind, şi-a subliniat datoria de a construi pe propriile speze un palat pentru studenţi, fii ai membrilor lui, întocmai ca în Cehoslovacia. Dezvoltarea învăţămîntului era privită de acelaşi partid şi ca o formă de a abate tineretul de la mişcările extremiste. În loc ca studenţii — floarea naţiunii — să fie îndemnaţi spre acte huliganice, să li se creeze biblioteci şi să li se dezvolte spiritul spre ştiinţă [118]. „Numai aşa — se arăta în program — tinerimea nemulţumită va fi

[113] V. Malinschi, *Studii economice*, Bucureşti, Editura Academiei, 1967, p. 109
[114] „Viitorul", 15 octombrie 1926.
[115] „Lupta", 9 aprilie 1926; „Adevărul", 9 aprilie 1926; Arh. St. Bucureşti, Fond M.A.I., dosar 107/1926, f. 6.
[116] „Adevărul". 13 octombrie 1926.
[117] Partidul naţional, *Programul şi congresul partidului...*, p. 46—51; „Adevărul", 12 octombrie 1926.
[118] „Aurora", 22 februarie 1927.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

abătută de pe căile zadarnice și primejdioase și stimulată către dragostea supremă a științei" [119]. Era o atitudine vădit antifascistă, dar și dovada scoaterii tineretului de sub influența oricărui factor politic, inclusiv de stînga, ceea ce nu este decît o ilustrare a cultivării conservatorismului social-politic.

La partidele naționalităților conlocuitoare, îndeosebi la Partidul maghiar, prevederile în domeniul amintit apar doar ca revendicări pe linia asigurării libertății învățămîntului public, menținîndu-se însă controlul statului [120].

În opoziție cu toate partidele burgheze, care, fie și numai formal, susținuseră necesitatea asigurării accesului spre învățămînt a tuturor elementelor destoinice, indiferent de naționalitate, L.A.N.C. a prevăzut accentuarea factorului cultural pentru dezvoltarea agriculturii, ca și educația tehnică și comercială [121], realizate prin prisma naționalismului și șovinismului, prin excluderea minoritarilor, îndeosebi a evreilor.

Analiza prevederilor sub raportul gradului de învățămînt ne conduce spre cîteva constatări importante. Ținînd cont că baza de plecare a lui era foarte șubredă, că analfabetismul reprezenta o plagă de mare întindere, că numai cifra copiilor fără știință de carte se ridica în 1922 la 1 009 152 [122], în afară de numărul mare al analfabeților de celelalte vîrste — ceea ce constituia o piedică chiar pentru înfăptuirea politicii de clasă a burgheziei —, partidele au acordat o atenție aparte învățămîntului primar. În concepția P.N.L., școala trebuia să capete cuvenita dezvoltare spre a se recîștiga timpul pierdut, desăvîrșind astfel opera începută de înaintași, în frunte cu Spiru Haret, de îmbunătățirea învățămîntului primar și lichidarea analfabetismului. În acest scop, și-a propus să realizeze o școală în fiecare cătun și să repartizeze un învățător la 50 de copii [123]. Erau prevederi utopice, imposibil de realizat în societatea capitalistă. Prevederi asemănătoare, însă în alte formulări, întîlnim și la Partidul poporului. Acesta, încredințat că originea tuturor „apucăturilor primejdioase" se află în bună măsură în incultură și analfabetism, și-a propus să se îngrijească de răspîndirea învățămîntului la sate, pentru ca acei care au ajuns să stăpînească o bucată de pămînt și să obțină dreptul de vot, să dobîndească prin învățămînt și cultura, lumina necesară înțeleptei lor folosiri. În consecință, a apreciat că generalizarea culturii în mediul rural „ar fi contribuția cea mai de căpetenie pentru propășirea sub toate raporturile a satului" [124]. Era unul din numeroasele cazuri în care factorii politici, din interesul de a ascunde exploatarea pe care o exercitau asupra maselor, căutau să demonstreze că situația gravă se datora în exclusivitate factorului incultură. În același spirit, P.N.Ț., la constituire, s-a angajat prin program să organizeze cu ajutorul tuturor mijloacelor lupta contra analfabetismului, dîndu-se o largă dezvoltare învățămîntului primar, întregit cu cel legat de agricultură și meșteșuguri, potrivit condițiilor naturale din fiecare regiune [125].

O preocupare a partidelor se reflectă și pentru alte grade ale învățămîntului. P.N.L. și-a propus într-o formulă foarte generală să dea o extindere școlii secundare [126]. La Partidul poporului, prescripția era însoțită de nevoia organizării acesteia potrivit cerințelor timpului și cu experiența trecutului [127]. Mai extinsă, prevederea apare în programul P.N.Ț., care s-a pronunțat pentru crearea de școli

[119] „Aurora", 25 februarie 1927.
[120] „Adevărul", 9 septembrie 1922.
[121] A. C. Cuza, N. Dobrescu și N. Iorga, *op. cit.*, p. 71—88 ; D. P. Pascu, *op. cit.*, p. 34.
[122] C. Angelescu, *Activitatea Ministerului instrucțiunii 1922—1926*, București, 1926, p. 3.
[123] „Viitorul", 1 decembrie 1921 ; B.C.S., Fond St. Georges, P.N.L., Programe și declarații.... f. 72.
[124] „Adevărul", 9 aprilie 1926.
[125] Idem, 13 octombrie 1926.
[126] „Viitorul", 1 decembrie 1921.
[127] „Adevărul", 9 aprilie 1926 ; „Lupta", 9 aprilie 1926 ; Arh. St. București, Fond M.A.I., dosar 107/1926, f. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

secundare (şcoli primare superioare, gimnazii şi licee), chiar şi în centrele rurale mai importante, în măsura existenţei unui corp profesoral special pregătit [128].

Cît priveşte prevederile în legătură cu învăţămîntul superior, acestea păstrează diferenţierile impuse de modul în care partidele concepeau dezovltarea ţării. Astfel, P.N.L. şi-a propus să dea toată strălucirea învăţămîntului universitar, care trebuia să devină focarul de difuziune a luminii la nivelul tuturor gradelor de învăţămînt. În plus, pe lîngă caracterul său teoretic, P.N.L. a preconizat ca învăţămîntul universitar să se inspire din cerinţele vieţii practice şi ale tehnicii moderne spre a contribui efectiv la îndepărtarea greutăţilor [129]. La Partidul poporului, organizarea acestei forme de învăţămînt trebuia, de asemenea, realizată potrivit nevoilor timpului şi în raport cu experienţa trecutului [130]. Programul P.N.Ţ. avea în vedere dezvoltarea şcolilor politehnice pentru pregătirea de ingineri. Învăţămîntul universitar, bucurîndu-se de o autonomie cît mai largă, urma să fie astfel organizat încît să pregătească temeinice cadre aplecate spre cercetări ştiinţifice, ca şi specialişti necesari administraţiilor economice şi publice [131].

Studierea prevederilor din domeniul învăţămîntului arată că partidele burgheze au privit diferit ca pondere, dar nu exclusiv unilateral, structura profesională şi menirea lui. Cele mai multe din partide, ca o consecinţă a sistemului economic, însă şi ca reacţie la programul P.N.L., au văzut problema şcolii prin prisma cerinţelor agriculturii şi a ramurilor ei anexe. Astfel, Partidul ţărănesc (I. Mihalache), amplificînd punctele formulate de Madgearu în 1921, potrivit cărora maximum de producţie în cadrul sistemului micii proprietăţi putea fi asigurat prin răspîndirea cunoştinţelor agricole, printr-un învăţămînt agricol de toate gradele [132], a prevăzut necesitatea organizării unei intense educaţii şi instrucţii de acest gen, dîndu-se o mare dezvoltare învăţămîntului elementar şi superior, fermelor model, staţiunilor agricole, viticole, zootehnice, horticole, ca şi fermelor particulare, expoziţiilor, învăţămîntului ambulant, excursiilor etc. [133]. Acelaşi partid, la congresul din 1924, a pus în discuţie, prin I. Răducanu, raportor asupra problemei cooperaţiei, nevoia introducerii studiului cooperaţiei în învăţămîntul de toate gradele, pentru organizarea pe baze solide a acestuia, cu ţinerea unor cursuri periodice în diferite centre [134]. În programul său, P.N.Ţ. şi-a propus prevederi instructive şi educative puţin diferenţiate de prescripţiile de pînă atunci ale partidelor care au fuzionat: întregirea şcolii primare cu învăţămîntul legat de agricultură şi meşteşuguri, potrivit condiţiilor naturale din fiecare regiune, înfiinţarea de şcoli practice agricole şi de meserii, a unor şcoli speciale cu anexele lor în fiecare provincie, a cît mai multe ferme model, staţiuni agricole, a academiei agricole, ca şi organizarea de excursii [135] Menţiuni mai apropiate de punctele Partidului ţărănesc (I. Mihalache) se găsesc în programul partidului lui N. Lupu, care preciza expres că învăţămîntul trebuia lărgit potrivit nevoilor ţării, îndeosebi agricole. Oriunde, la fiecare pas — se arăta în programul enunţat de dr. N. Lupu — „ar trebui să avem o mică fermă model şi o şcoală de agricultură şi ar trebui să mişune cu miile profesorii ambulanţi ai tuturor partidelor" [136]. În ceea ce priveşte Partidul naţionalist-democrat, a fost prevăzută necesitatea reorganizării învăţămîntului agricol de toate gradele, cu demonstraţii practice la expoziţiile şi tîrgurile regionale, judeţene şi comunale, care să contribuie la întărirea proprietăţii

[128] „Adevărul", 13 octombrie 1926.
[129] „Viitorul", 1 decembrie 1921.
[130] „Lupta". 9 aprilie 1926; „Adevărul", 9 aprilie 1926; Arh. St. Bucureşti, Fond M.A.I., dosar 107/1926, f. 6.
[131] „Adevărul", 13 octombrie 1926.
[132] V. Madgearu, *Ţărănismul...*, p. 21—22.
[133] „Aurora", 25 august 1924.
[134] Idem, 29 octombrie 1924; „Adevărul", 28 octombrie 1924.
[135] *Programul şi statutele Partidului naţional-ţărănesc. 1926*, Simleul Silvaniei, 1926, p. 13; „Adevărul", 13 octombrie 1926.
[136] „Aurora", 22 februarie 1927.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

țărănești și pregătirea ei pentru o muncă spornică, în stare să refacă exportul [137]. Ca prevedere, problema loturilor demonstrative apare și în programul Partidului poporului, însoțită de măsuri care să înlesnească educația profesională a împroprietăriților [138]. Spre deosebire de celelalte partide burgheze prezentate pînă acum, programul organizației lui Averescu nu a pus accent exclusiv pe dezvoltarea învățămîntului agricol, ci, în conformitate cu doctrina neoliberală pe care o împărtășea, a insistat pe pregătirea profesională a muncii, indiferent de domeniu [139]. Însuși P.N.L., care prin potențialul lui material și financiar era legat în covîrșitoare măsură de dezvoltarea industriei, a trecut în program intensificarea învățămîntului agricol [140]. Cercul său de studii demonstrase necesitatea ca școlile agricole de grad inferior, mediu și superior să devină adevărate ferme model, înzestrate cu terenuri experimentale, semințe selecționate, vite de rasă etc. [141].

În ceea ce privește pregătirea profesională a muncii în alte ramuri decît agricultura se cuvine de reținut că la nivelul partidelor burgheze, singurul P.N.L. a avut un program mai dezvoltat și mai avansat și aceasta datorită faptului că prescripțiile sale economice, legate mai cu seamă de industrializare, nu puteau fi înfăptuite fără ca învățămîntului aplicativ să i se acorde o mai mare importanță. În plus, în spiritul politicii „prin noi înșine", organizarea acestui învățămînt, care constituia „una din problemele de căpetenie ale îndrumării învățămîntului în România de după război" [142], urma să fie făcută în așa fel încît toate ramurile productive să se afle în stăpînirea „tuturor" românilor ; școala avea datoria de a îndrepta tineretul spre astfel de ramuri, căci numai în acest mod se puteau pune în evidență bogățiile țării și asigura progresul economic [143]. Prin asemenea teze se căuta să se combată și afirmațiile de denigrare formulate în unele cercuri străine [144], potrivit cărora poporul român era puțin dotat pentru activități industriale și comerciale. Din aceste considerente, care îi aduceau mari beneficii, P.N.L. și-a propus să dezvolte învățămîntul profesional, punîndu-l în legătură cu nevoile mereu crescînde ale vieții moderne [145].

Preocupări de acest gen, fără a putea fi comparate cu prevederile liberalilor, au manifestat și alte partide. Astfel, Partidul țărănesc (I. Mihalache) a inclus în program ca, nu numai cadrele în formare, ci și muncitorimea să fie îndrumată spre instruire [146], precum și interesul ca să se dea o mai mare dezvoltare Academiei de științe comerciale [147]. Prevederile de mai sus au fost contopite cu cele ale programului Partidului național (I. Maniu) în cadrul P.N.Ț. : învățămîntul industrial urma să cuprindă, în afară de școli superioare pentru pregătirea lucrătorilor specialiști, școli practice de meserii, iar învățămîntul comercial să încorporeze la nivel mediu, deosebit de școli superioare, școli practice de cooperație și comerț [148].

Problema organizării și dezvoltării învățămîntului a dat naștere unei bogate literaturi dincolo de programele partidelor. Plecînd de la considerentul că învă-

[137] Partidul național, *Programul și congresul partidului...*, p. 46.

[138] „Societatea de mîine", Cluj, 25 aprilie 1926, p. 326 ; „Adevărul", 15 noiembrie 1922 ; Arh. St. București, Fond M.A.I., dosar 107/1926, f. 6 ; „Îndreptarea", 23 decembrie 1922.

[139] „Societatea de mîine", Cluj, 25 aprilie 1926, p. 326.

[140] B.C.S., Fond St. Georges, P.N.L., Programe și declarații..., f. 72,

[141] D. Ionescu, *Agricultura în România*, în „Democrația", an. VII (1919), nr. 3, p. 179—181.

[142] C. Angelescu. *Îndrumarea învățămîntului după război*, în „Generația unirii", nr. 35, 10 iunie 1929, p. 3.

[143] *Ibidem.*

[144] Vezi, între alții, Hermann de Keyserling, *Analise spectrale de l'Europe*, Paris, 1930, p. 307.

[145] „Viitorul", 1 decembrie 1921.

[146] „Aurora", 30 octombrie 1924.

[147] Idem, 29 octombrie 1924 ; „Adevărul", 28 octombrie 1924.

[148] „Adevărul", 13 octombrie 1926.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţămîntul constituie „arsenalul sufletesc, unde se pregătesc armele morale ce condiţionează progresul“ [149], numeroşi oameni politici şi de ştiinţă au pledat pentru organizarea sa în aşa fel încît să corespundă marilor cerinţe ale ţării.

Şi în acest caz, cele mai multe surse documentare demonstrează că autorii lor au căutat să slujească interesele agriculturii. Cerinţa obiectivă a dezvoltării acestei ramuri a impus o creştere a preocupărilor în domeniul pregătirii profesionale a muncii, a învăţămîntului agricol şi a legării ştiinţei de necesităţile imperioase ale sectorului agricol. În linii generale se formase convingerea [150] că agricultura nu putea să dea rezultate tot mai mari pe linia producţiei dacă nu i se acorda şi o reală îndrumare şi nu se aşeza întreaga ei exploatare pe baze ştiinţifice cu ajutorul instituţiilor de învăţămînt, al unităţilor de cercetare şi experimentare. Era mai mult decît evident că şi sub acest aspect agricultura trebuia să înregistreze progrese. Constatînd diferenţierea satelor sub raportul gradului de civilizaţie, G. Ionescu-Siseşti a subliniat nevoia ridicării la viaţă economică modernă prin educaţie generală şi tehnică, prin demonstraţii practice şi exemplul metodelor agricole avansate, a localităţilor rurale rămase în urmă [151]. El a înţeles problema pregătirii profesionale ca parte componentă a situaţiei agriculturii. Luînd în consideraţie producţia foarte scăzută la hectar a cerealelor din România faţă de alte state, el a demonstrat că aceasta se datora nu atît condiţiilor naturale ale ţării respective, cît diferenţelor de ordin cultural. Cu cît cultura generală şi cultura profesională agricolă sînt mai dezvoltate, cu atît producţia agricolă este mai mare şi posibilităţile de viaţă mai largi. Statele cu o bună organizare ştiinţifică a laboratoarelor şi a staţiunilor experimentale şi cu o bună organizare a învăţămîntului general şi a învăţămîntului agricol se aflau şi în acest domeniu în fruntea progresului [152]. Formarea de specialişti trebuia accelerată nu pentru că munca pămîntului ţăranului reprezenta baza viitoare a dezvoltării economice a statului, cum încercau unii să susţină [153], ci pentru motivul că progresul unei economii complexe nu se putea concepe excluzînd agricultura. În condiţiile în care opera de împroprietărire nu a fost consolidată şi sprijinită sub raport material şi financiar, ceea ce a împiedicat pe micul agricultor să-şi procure inventarul viu şi mort, seminţe şi altele necesare gospodăriei, problema randamentului scăzut al producţiei agricole a fost pusă greşit de unii [154] pe seama exclusivă a nepregătirii profesionale a ţăranului.

O atenţie specială s-a acordat problemei învăţămîntului profesional. În anii de după război au fost înfiinţate noi şcoli de meserii (115 pentru băieţi şi 41 pentru fete, dintre care 57 în centre mici urbane şi la sate) şi şcoli comerciale (89, dintre care 14 în centre mici urbane şi la sate) [155]. Comparînd cifra elevilor din învăţămîntul secundar teoretic (licee şi gimnazii) de 110 280 cu a celor din învăţămîntul secundar aplicat (şcoli comerciale, profesionale de fete ,ca şi de menaj şi meserii) care era de 35 045 [156], s-a subliniat că proporţia de mai mult de 3/1 era dezavantajoasă pentru învăţămîntul aplicat. Faptul a determinat pe unii contemporani să propună nu numai îndepărtarea cauzelor reale care ţineau acest învăţămînt în înapoiere (situaţia materială care nu îngăduia pregătirea nici la nivel redus a muncitorului înainte de a intra în producţie, lipsa unei organizări

[149] C. Papacostea, *Cercetări pedagogice şi sociale*, Bucureşti, 1925, p. 6.

[150] Vezi, între alţii, G. Cipăianu, *Dezvoltarea agriculturii în ultima sută de ani (1829—1929)*. Bucureşti, 1929, p. 16 ; *La vie rurale en Roumanie*, Bucureşti, 1940, p. 55—56.

[151] G. Ionescu-Siseşti, *Educaţia agricolă a satului*, Bucureşti, 1930, p. 40.

[152] Idem, *Agricultura în epoca contemporană*, Bucureşti, s.a., p. 117—118.

[153] C. Garoflid, *Chestia agrară în România*, Bucureşti, 1920, p. 383.

[154] I. Gr. Perieţeanu, *Dezorientare şi dibuieli. Studiu critic politico-social*, Bucureşti, s.a., p. 13—14.

[155] C. Kiriţescu, *Criza învăţămîntului secundar şi reforma liceului*, Bucureşti, 1928, p. 11.

[156] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

temeinice a învățământului aplicat)[157], ci și înființarea de școli pentru ucenici, lucrători, maiștri, contramaiștri și conducători de ateliere[158]. Problema pregătirii profesionale a muncii, a educației și a protecției ei fusese dezbătută în anii 1921 și 1926 și cu ocazia congreselor consacrate meseriașilor și învățământului muncitoresc[159]. În legătură cu acest aspect s-a reliefat teza diversificării pregătirii profesionale și în mediul sătesc. Plecînd de la faptul că țăranul nu era ajutat să pătrundă în diferite profesiuni pe care le crea tehnica modernă, că era condamnat să rămînă lipit de petecul său de pămînt[160], unii din autori au cerut, și ca mijloc de ieftinirea traiului, înființarea în mediul rural a unor școli de meserii (de tîmplărie, rotărie, tinichigerie, olărie, dogărie etc.) și profesionale de fete (de țesătorie, croitorie, lenjerie)[161].

Pentru soluționarea problemei pregătirii profesionale, încă din 1921 s-a cerut Ministerului muncii să înființeze un institut care să se ocupe de orientarea profesională, mai cu seamă pentru industrie. Cu toate că lipsa de fonduri a împiedicat crearea lui, preocupările pentru soluționarea chestiunii au continuat prin activitatea lui C. Rădulescu-Motru, I. Ștefănescu-Goangă, M. Ralea, Nae Ionescu și alții. Unele măsuri au fost aplicate la Universitatea din Cluj, la Laboratorul serviciilor de aviație și la Școala industrială de ucenici de pe lîngă Uzinele Reșița[162]. În 1927, Ministerul muncii a luat inițiativa înființării de laboratoare psihotehnice la universitățile din București, Iași și Cluj, în scopul pregătirii licențiaților pentru oficiile de orientare profesională și efectuarea de cercetări în direcția studierii problemei psihotehnice a profesiilor. În același scop, s-a programat trimiterea în cîteva centre din Occident a unor cadre care să se specializeze în studierea metodelor și a aparatelor aferente.

În efortul de a se spori activitatea economică s-a subliniat tot mai mult datoria învățămîntului superior de a nu se izola de practică, de a forma cadre (ingineri mecanici, electrotehniști, chimiști etc.), a căror prezență în viață a devenit o necesitate primordială și fără de care dezvoltarea normală a civilizației moderne era cu neputință. La nivelul unor congrese[163] s-a cerut să se facă toate sacrificiile pentru pregătirea unui personal tehnic și de conducere, care să îndepărteze situația de a fi tributari străinătății și din acest punct de vedere. În spiritul politicii „prin noi înșine" s-a subliniat deseori că rostul universităților este de a fi focare de cultură și laboratoare ale științei, de a forma absolvenți cu înaltă pregătire și cu suflet românesc, necesari în toate compartimentele vieții naționale[164].

Literatura de specialitate a epocii, și nu numai aceasta, evidențiază teza că pentru punerea în valoare a bogățiilor prin industrializare pe baze moderne, se

---

[157] Șt. Chicoș, *Pregătirea profesională a personalului...*, p. 784—791.

[158] *Ibidem.*

[159] S. C. Cunescu, *Industria și comerțul față de școala muncitorească. Rostul și organizarea eforiilor*, București, 1921, p. 10; *Congresul meseriilor și învățământului muncitoresc*, București, 1927, p. 15—339.

[160] C. Rădulescu-Motru. *Țărănismul. Un suflet și o politică*, (București), 1924, p. 12.

[161] Take Ionescu, *Chestii economice...*, p. 8—9. În perioada 1919—1928 s-au creat, în afara celor 2 000 de ateliere ale învățămîntului supraprimar, 350 de școli de meserii, de comerț și profesionale de fete, astfel încît de la 119 școli practice cîte existau în 1919 s-a ajuns la 469 în 1928, dintre care 434 erau ale statului. În 1928 se aflau peste 60 000 de elevi în școlile de acest gen (C. Angelescu, *Evoluția învățămîntului primar și secundar în ultimii 20 ani*, (București), (1941), p. 28).

[162] S. C. Cunescu, *Prefață* la Ed. Claparede, *Organizarea profesională. Probleme și metode*, București, 1928, p. III—IV.

[163] *Congresul general al Camerelor de comerț și de industrie din România la Oradea în zilele de 8, 9 și 10 septembrie 1924*, Oradea, 1924, p. 16.

[164] Tr. Bratu și I. Gh. Botez, *Memoriu sumar asupra situației și nevoilor Universității din Iași*, (Iași), (1922), p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cerea, ca o condiție esențială, pregătirea de cadre prin crearea unei rețele unitare de școli tehnice de toate categoriile, reformarea întregului învățămînt și adaptarea lui la necesitățile economiei naționale, ca și prin dezvoltarea cercetării științifice. Învățămîntul tehnic superior trebuia extins și completat spre a pregăti cadre inginerești în toate ramurile industriale. Pentru România, măsurile respective se impuneau cu atît mai mult cu cît ea tindea la valorificarea bogățiilor sale naturale prin industrializare. În acest scop s-a cerut ca statul să-și modifice politica școlară. Învățămîntul științelor aplicate trebuia completat și dezvoltat în limitele realităților și perspectivelor economice. „Trebuie — sublinia unul din contemporani — o metodă mai reală în tot învățămîntul secundar, cu lucrări practice experimentale..., ca învățămîntul superior științific să fie cît mai experimental" [165].

Întreg învățămîntul tehnic și aplicat, care reprezenta „partea vie" a învățămîntului superior, s-a dezvoltat în afară de universitate. Industrializarea, îngăduind și pregătirea tehnică a muncii în procesul valorificării bogățiilor, trebuia să determine revizuirea radicală a învățămîntului tehnic și completarea lui cu noi școli politehnice [166]. Universitățile nu erau dotate cu cele necesare pentru desfășurarea în condiții optime a procesului de învățămînt al științelor aplicate [167]. În plus, sub influența învățămîntului chimic universitar, nu s-a dat atenția cuvenită științei consacrată aparatelor și proceselor din industria chimică. Un loc important în cadrul istoriei învățămîntului tehnic din țara noastră, cu consecințe pozitive asupra dezvoltării secțiilor de științe aplicate de la universități, l-a constituit înființarea în 1920 a Școlii politehnice din București, prin transformarea Școlii de poduri și șosele, și a Școlii politehnice din Timișoara. În planurile de învățămînt elaborate după legea din 1923, care reglementa dreptul universităților de a acorda titlul de ingineri, s-au introdus cursuri noi, lărgind cultura tehnică generală a viitorilor ingineri și permițînd, fără a realiza o specializare, cunoașterea mai amănunțită a anumitor ramuri industriale [168]. Noi cursuri s-au introdus în învățămîntul politehnic odată cu înființarea de laboratoare legate de metalurgie și siderurgie [169].

Problema pregătirii de cadre temeinice s-a pus și în alte instituții de învățămînt superior. La nivelul Academiei comerciale, înființată în 1913, s-a căutat să se facă inteligibile relațiile dintre fenomenul social și cel economic, dozate în așa fel încît să dea un răspuns optim cerințelor producției. Învățămîntul economic superior a căpătat astfel, încă din anii constituirii sale, structura unei școli superioare de specializare, în care cunoștințele economice, tehnice, teoretice și practice trebuiau să pregătească pe student pentru viața întreprinderilor capitaliste sau pentru funcțiile economice ale statului [170].

În perioada 1922—1928, învățămîntul superior a format cadre, fie pentru conducerea vieții publice, fie pentru diferite ramuri de activitate economică. Numai Școala politehnică din București dăduse în acest interval 148 absolvenți la Secția mine, 245 la electromecanică, 59 la silvică, 94 la construcții și 63 la Secția industrială [171]. Pentru cerințele complexului economic însă, numărul cadrelor pregătite de învățămîntul superior era insuficient. În legătură cu problema repartizării acestora s-a preconizat ca legea pentru încurajarea industriei, despre nece-

---

[165] Dr. Hurmuzescu, *Organizarea științifică și industrială*, București, 1920, p. 19.

[166] O. C. Tăslăuanu, *Producția. Un program economic. Epoca generalului Averescu, 1920*, Cluj, 1924, p. 38.

[167] Tr. Bratu și I. Gh. Botez, *op. cit.*, p. 10.

[168] *Institutul politehnic „Gh. Asachi" Iași, 1912—1962*, Iași, (1962), p. 27.

[169] *Dare de seamă asupra învățămîntului în Școala politehnică din București. Istoricul învățămîntului tehnic în România pînă în 1930*, București, 1931, p. 86.

[170] Marin Lupu, *50 de ani de la absolvirea primei promoții de economiști*, în „Probleme economice", an. XXI (1968), nr. 12, p. 12.

[171] *Dare de seamă asupra învățămîntului...*, p. 10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sitatea căreia s-a vorbit foarte mult, să fie modificată în dispozițiile privitoare la personalul întrebuințat, în sensul ca industriile protejate să fie obligate să primească absolvenți români de la toate formele de învățămînt [172].

Avansată a fost și teza, legată mai cu seamă de procesul de industrializare, potrivit căreia era necesar să se antreneze în tot mai mare măsură știința în procesul de fabricație, că industrializarea modernă reclama sprijinul tehnicii și științei, fapt cu consecințe pozitive și asupra muncii, întrucît aceasta putea beneficia de numeroase invenții și asimila progresul [173]. Știința aplicată în sectorul tehnico-industrial constituia și o sursă de sporire și diversificare a ariei culturii. Pentru a se umple mai repede acest gol s-a propus înființarea unui Institut de cercetări și perfecționări industriale, ca și asigurarea îndrumării științifice și practice a activității industriale [174]. Știința și cercetarea științifică a fost înțeleasă și ca un factor care să contribuie la descoperirea, inventarierea în amănunt și stăpînirea bogățiilor țării [175], la perfecționarea utilajelor, îmbunătățirea procedeelor tehnologice și eliminarea empirismului [176], la organizarea rațională a producției industriale [177], la pregătirea profesională a personalului industrial și la organizarea și raționalizarea muncii. Raportul nemijlocit dintre știință și producție, considerat ca o cerință obiectivă a progresului, ca o armă de înfăptuire a politicii „prin noi înșine", a fost reclamat pînă la cele mai înalte forme ale învățămîntului. Pentru aceasta era necesar ca universitatea, la nivelul căreia se predau și științe tehnice, să fie scoasă din „izolarea" sa în viața teoretică și obligată să se preocupe și de problema practicii economice [178]. S-a făcut chiar aprecierea că fără o activitate de cercetare științifică, o universitate nu merită să trăiască, că această parte esențială a vieții ei trebuie să o intereseze [179].

În cadrul unei asemenea opinii s-a manifestat ca fenomen caracteristic extensivitatea culturii și a preocupărilor de cercetare economică [180], ilustrată printr-o abundență de publicații. Totodată, au luat ființă institute de cercetare, direcții și asociații economice cu caracter științific: în 1921, Institutul economic românesc, sub auspiciile B.N.R.; în 1925, Direcția generală de statistică; în 1926, Institutul de cercetări geologice; în 1927, Institutul românesc de organizare științifică a muncii și Institutul de cercetări agronomice din România. Creat prin lege în 1927, I.C.A.R. a început să funcționeze din 1928, cu menirea expresă de a ajuta progresul în agricultură prin cercetări științifice. În dezvoltarea activității sale, ca și în formarea de specialiști, și-au dat contribuția cadre de mare valoare, între care un loc de frunte îl ocupă G. Ionescu-Sișești. În afară de I.C.A.R., existau 12 stațiuni provinciale de diferite specialități: ameliorarea plantelor și controlul semințelor, experimentări agricole, înmulțirea semințelor selecționate, viticultură, chimie agricolă, fitopatologie [181].

Care sînt domeniile preconizate pentru cercetarea științifică în industrie? În perioada respectivă, incomparabil mai mult ca în trecut, s-a pus în evidență rolul hotărîtor al tehnicii în dezvoltarea societății. Însești legile dezvoltării societății obligau la orientarea spre studierea și aplicarea tehnicii, spre înlăturarea inegalității de nivel tehnic dintre ramurile de producție și circulație. Orientarea spre tehnică, precum și influența ei asupra societății era motivă de ideea avan-

---

[172] G. Hazu, *Învățămîntul profesional. Legea de încurajarea industriei naționale*, București, 1930, p. 9, 14.

[173] O. C. Tăslăuanu, *op. cit.*, p. 37—38.

[174] Al. Iteanu, *Un gol în industria națională*, București, 1924, p. 3, 8—10.

[175] O. C. Tăslăuanu, *op. cit.*, p. 38.

[176] C. Cîndea, *Contribuții la dezvoltarea noastră industrială*, în „Analele economice și statistice", an. V (1922), nr. 3—4, p. 31.

[177] Șt. Chicoș, *Organizarea științifică a producției...*, p. 665—672.

[178] D. Ioanițescu, *Expunere de principii* la *Anteproiect de Constituție întocmit de Cercul de studii al Partidului național-liberal*, București, 1921. p. 49—50.

[179] Dr. Hurmuzescu, *Universitate — studenți. Discursuri rostite în ședințele Senatului de la 3 și 4 martie 1937*, București, 1937, p. 12.

[180] V. Malinschi, *op. cit.*, p. 109—111.

[181] *La vie scientifique en Roumanie*, vol. 2, București. 1937, p. 77.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sată că progresul tehnic constituia una din pîrghiile care asigură progresul social. Energia unui popor — remarca pe drept cuvînt I. N. Angelescu — se poate utiliza numai cu tehnica cea mai perfecționată a vremii [182], care asigură succesul în demarajul economic al statelor. Studiul electricității, al chimiei și al aplicării lor trebuia să aibe ca scop imediat și precis, în afară de pregătirea unui tineret pentru activitatea industrială, cercetarea diferitelor probleme științifice, descoperiri și invenții care ajută progresului [183]. Constatînd insuficienta răspîndire a științei chimice, deși în centrele București și Iași existau secții de chimie industrială, s-a demonstrat nu numai nevoia primordială pentru România de a avea cît se poate de mulți chimiști [184], dar și faptul că înlocuirea completă a empirismului cu studii amănunțite va putea da dreptul industriei chimiei de a-și ocupa locul de frunte în economia națională [185]. N. Iorga reliefase și el că merită toată solicitudinea disciplinele legate de chimie industrială și electrotehnică pentru munca practică [186].

Chimia și mecanica erau chemate să asigure nu numai dezvoltarea unor ramuri industriale, ci să și asigure agriculturii un caracter modern, să sporească producția agricolă a țării [187]. Deși cercetarea științifică nu s-a bucurat de o bază materială puternică, în centrele universitare București, Iași și Cluj s-au dezvoltat școli de matematică, fizică și chimie de înalt prestigiu.

Prin urmare, cu toate că sistemul de științe, îndeosebi economice, rămîne relativ același, cercetarea s-a dezvoltat în toate ramurile ; acum au apărut noi discipline, în primul rînd legate de economia și conducerea întreprinderii [188]. Trecerea științei de la teorie la practică a fost mult frînată de goana după profit imediat, de relațiile de producție și de prezența capitalului străin. Împotriva faptului că aceasta era situația reală, unii autori, ignorînd condițiile social-economice și politice, au pus pe seama factorilor psihologici rămînerea în urmă a științei românești. Deși se înregistraseră realizări remarcabile, unele de importanță mondială, mai ales în știință și tehnică, contribuția științei românești a fost în ansamblu, datorită cauzelor menționate, destul de modestă.

În ceea ce privește cultura trebuie reținut că și aceasta a fost privită ca o pîrghie a dezvoltării societății. Cel mai ilustrativ este redat acest interes în programul P.N.L. În susținerea prevederilor, liberalii au folosit un limbaj extrem de avansat în raport cu intențiile de punere în practică, susținînd că trăinicia așezămintelor statului nu putea fi asigurată decît „printr-o puternică acțiune de răspîndire a culturii pînă la straturile cele mai adînci ale poporului" [189], că o politică culturală cere crearea unor posibilități care să permită poporului să-și pună în valoare „toată comoara de însușiri cu care este înzestrat" [190], în fine, că încurajarea progreselor culturale și artistice întemeiate pe însușirile deosebite ale poporului reprezintă o înaltă datorie către neam și patrie [191]. Alături de partide, factori politici și de știință au cerut să se facă propagandă, la nivel cît mai larg, asupra progreselor și cuceririlor pe care și le-a însușit omenirea pe plan material și spiritual. Propagarea culturii avea menirea — potrivit concepției exprimate cu temei de C. Kiriței escu — de a face ca izbînzile obținute pe scară internațională să ajungă „a fi împărtășite în țara noastră de cît mai mulți, în special de cei ce constituiesc temelia așezămîntului nostru social și politic" [192]. Cu cît se va da mai multă instrucție și cultură maselor, nu numai elitelor — s-a remarcat în acea

[182] I. N. Angelescu, *Politica economică a României...*, p. 7.
[183] Dr. Hurmuzescu, *Organizarea științifică și industrială...*, p. 20.
[184] Al. Slătineanu, *Situația Universității din Iași*, Iași, 1929, p. 10.
[185] I. Hesselman, *Industria chimică în România*, în „Buletinul industriei", an. I (1926), nr. 1, p. 15.
[186] N. Iorga, *Pentru universitate. Cuvîntări*, Vălenii de Munte, 1929, p. 49.
[187] D. St. Emilian, *Încurajarea agriculturii*, București, 1923, p. 11.
[188] Vezi, între alții, Agripa Popescu, *Organizarea științifică a întreprinderilor monopoliste de stat*, București, 1928.
[189] „Aurora", 25 iunie 1927.
[190] *Ibidem ;* B.C.S., Fond St. Georges, P.N.L., Programe și declarații..., f. 74.
[191] „Viitorul", 1 decembrie 1921.
[192] C. Kiriței escu, *op. cit.*, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vreme —, cu atît mai multă strălucire va dobîndi viața economică și punerea în valoare a condițiilor favorabile ivite după desăvîrșirea unificării statului [193]. Măsurile întreprinse în această direcție [194] nu au putut contribui decît în mică măsură la punerea în practică a tezelor respective.

Problemele de învățămînt, de știință și cultură, soluționate în întregime în interesul maselor, a nevoilor vitale ale României, s-au aplicat în condiții istorice noi. Burghezia, deși era și ea interesată în înfăptuirea lor, nu a fost capabilă, din cauze obiective sau subiective, să desăvîrșească acest proces.

Se cuvine de reținut în concluzie că clasele dominante au dezbătut pe plan programatic probleme menite să asigure refacerea și dezvoltarea economiei pe seama intensificării procesului de exploatare a oamenilor muncii, care se conjugau pe plan social-politic cu restrîngerea drepturilor și libertăților democratice, cu înăsprirea măsurilor represive. Prevederile avansate din programele partidelor burgheze cu privire la forța de muncă și regimul muncii în România anilor 1922—1928 reprezentau afirmații de principiu, valoarea lor atîrnînd de soluții practice, pe care le vom analiza cu alt prilej.

LE PROBLÈME DE LA FORCE DE TRAVAIL ET DU RÉGIME DU TRAVAIL EN ROUMANIE DE 1922 À 1928

Résumé

Les profondes transformations qui ont eu lieu en Roumanie à la suite de la réalisation de l'unité de l'État, ainsi que les exigences objectives du redressement et du développement de l'économie nationale contraignirent la classe sociale qui détenait le pouvoir à accorder une plus grande importance au travail physique et intellectuel. Cela a eu pour résultat de réduire peu à peu le chômage durant les premières années de la période à laquelle nous nous référons, sans parvenir cependant à le liquider. La bourgeoisie voulait augmenter la production, non seulement quantitativement mais aussi qualitativement, pour obtenir le plus de profits possibles. C'est pourquoi elle assura à la force de travail certaines conditions de conservation et de protection.

Pendant la période 1922—1928, caractérisée par un effort de reconstruction et par un certain essor économique, il y eut d'importantes modifications quant au nombre d'ouvriers : celui-ci augmenta dans le secteur industriel et dans les transports et diminua dans une certaine mesure dans l'agriculture, comme conséquence de la réforme agraire. Ce fut une raison de plus pour les partis politiques bourgeois de ne pas ignorer le problème de la force de travail et de l'inclure dans leurs programmes, bien que de manière différente ; ils étaient fortement convaincus que ne pas s'en préoccuper aurait nui non seulement à „l'ordre" dans l'État, mais aussi au processus de production.

Analysant les objectifs des partis bourgeois, l'auteur constate une ressemblance entre leurs principales directives quant au problème des rapports avec

---

[193] Mihail Mora, *Pentru alegătorii mei. Activitatea parlamentară în 1927 și 1928*, București, 1929, p. 69 ; „Dezbaterile Adunării Deputaților", 22 iunie 1927, p. 2 597.

[194] Vezi, între altele, conferințele publice cu teme variate (natura. conservarea și transformarea energiei ; principiile unui program de dezvoltare industrială ; știința modernă și tehnica modernă ; curente noi tehnico-economice în Europa ; foloasele practice ale matematicii ; psihotehnica industrială ; organizarea științifică a muncii ; industria și învățămîntul tehnic ; știința pură și știința organizată ; îndrumarea economică, și altele) ținute de Gh. Țițeica, D. Leonida, M. Manoilescu, V. Brătianu, I. Simionescu ș.a. *(Conferințe publice 1921—1936*, Timișoara, 1936. p. 9—15).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la force de travail : la journée de travail de huit heures ; la rationalisation du travail ; le vote d'une loi concernant le contrat collectif ; l'unification de la législation ouvrière ; la réorganisation et l'amélioration des assurances sociales ; la garantie d'un minimum de salaire, etc. Les programmes des partis bourgeois, quoique assez succincts, sont cependant suffisamment clairs pour faire ressortir l'intérêt de la bourgeoisie à prendre des mesures qui, par la régime de l'arbitrage et de la participation aux bénéfices, puissent faire échouer les grèves, rassembler les forces internes pour collaborer au développement de la société capitaliste.

La bourgeoisie eut vite fait de se rendre compte que pour atteindre ses buts, il fallait créer aux trois catégories d'activités intellectuelles (enseignement, science et culture) des conditions de progrès, ne serait-ce que limitées. Elle préconisa que le développement du travail intellectuel eût lieu en étroite liaison avec le processus social-économiques sur le plan national et en contact permanent avec les progrès de la science et de la culture universelles.

Le problème de la force de travail fut posé et défendu avec esprit de suite par les organisations politiques et professionnelles du prolétariat. Leur lutte pour réaliser leur programme eut lieu dans des conditions particulièrement difficiles : la dissension politique et syndicale de la classe ouvrière ; la mise hors la loi du parti communiste roumain ; le régime de l'état de siège et de la censure maintenu pendant presque toute la période de 1922—1928. Les organisations politiques et professionnelles de la classe ouvrière combatirent vaillamment pour obtenir une législation protectrice du travail.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SITUAȚIA INTERNĂ A CELUI DE AL TREILEA REICH, OGLINDITĂ ÎN DIRECTIVELE LUI GOEBBELS

DE

J. BENDITER

După părerea cercurilor conducătoare naziste propaganda nu trebuia — cum declara Hitler — să aibă „prea mare legătură cu problemele de fiecare zi ale maselor". Pe măsură ce teroarea instaurată pe plan intern atingea „perfecția", eficiența propagandei era din ce în ce mai redusă. Ea trebuia, în schimb, să se îndrepte prin toate mijloacele spre „exterior". Pe de o parte, pentru a furniza materialul necesar simpatizanților din alte țări, iar pe de altă parte, pentru a menține o atmosferă de continuu „război psihologic" împotriva acelor popoare și țări care luptau contra dominației naziste [1].

Propaganda unei țări care avea cea mai puternică industrie din Europa — spunea Goebbels subalternilor săi în preajma atacării Poloniei — nu trebuie să se ocupe de „mărunțișuri" [2]. Ea trebuie să găsească modalitățile „cum să arunce în gura flămîndei bestii care era publicul" [3] succesele repurtate de regimul național-socialist. Întreaga muncă de propagandă trebuia să aibă în vedere că „ideologia nazistă nu se poate ocupa decît de probleme a căror importanță se măsoară în decenii și secole" [4] și că ea servește o cauză „care nu apare decît o dată la două mii de ani" [5].

Activitatea aparatului de propagandă i se părea lui Goebbels a fi ușoară, în primul rînd, pentru că „masele vor să fie înșelate" [6], și, în al doilea rînd, pentru că ea nu putea fi criticată de populația germană. Ar fi prea mult — spunea Goebbels — „ca acei care trăiesc datorită nouă să îndrăznească să ne critice" [7]. Pregătirea opiniei publice germane pentru războiul contra Poloniei — după părerea lui Goebbels — era suficient să se sprijine pe lupta dusă de cercurile politice pînă în 1933, în vederea „reglementării granițelor de răsărit", luptă care trebuia prezentată ca un obiectiv constant al politicii externe germane. De asemenea, ea trebuia să se sprijine pe succesele repurtate pînă în 1939 de politica și de diplomația nazistă. Ceea ce era foarte important pentru „asigurarea" succesului — așa cum credea șeful propagandei naziste — era de a convinge poporul german că războiul contra Poloniei nu comporta riscuri. Succesul

---

[1] K. Heiden, *Der Führer, Hitler's Rise to Power*, Boston, 1944, p. 168.
[2] H. Heiber, *Josef Goebbels*, Colloquium Verlag, Berlin, 1962, p. 268.
[3] R. Semmler, *Goebbels, The man next to Hitler*, London, 1947, p. 194.
[4] *Wessen und Aufgabe der S.S. under Polizei. Der Weg der S.S.* — Mann und Blutfrage, p. 160.
[5] E. Kohn—Braunstedt, *Dictatorship and Political police*, London, 1945, p. 179.
[6] H. Heiber, *op. cit.*, p. 268.
[7] E. Kohn — Braunstedt, *op. cit.*, p. 181.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

contra Poloniei avea să contribuie la întărirea puterii celui de al treilea Reich. Tot poporul german trebuia să fie convins că puterea militară, economică și politică a Germaniei, era în stare să asigure victoria nu numai asupra Poloniei ci și asupra statelor care se vor opune la îndeplinirea „misiunii istorice a germanismului".

Puțini dintre germani au știut că două zile după dezlănțuirea atacului asupra Poloniei, ministrul aprovizionării, Funk, a anunțat în cadrul unei conferințe de presă secrete că, „pentru a acoperi finanțarea războiului fără a atinge moneda", se vor micșora imediat salariile, se vor raționaliza alimentele și se va introduce interdicția schimbării locului de muncă [8].

După înfrîngerea Poloniei, au început să apară o serie de „mărunțișuri", de care propaganda trebuia să țină seama. Intre altele era vorba de „nemulțumirea, neliniștea și neînțelegerea situației de către o parte a populației germane", cum declara Goebbels în cadrul unei ședințe cu aparatul de propagandă [9]. Populația — așa cum arătau rapoartele poliției secrete, S. D. — aștepta încheierea păcii pentru că așa cum i „se promisese de către propagandă", după pedepsirea Poloniei de către cel de al treilea Reich, avea să urmeze pacea [10]. În nordul și centrul Germaniei și mai ales în Prusia Orientală — arăta Goebbels — se simțea o îngrijorătoare lipsă a cărbunelui [11]; lipsa cartofilor, a încălțămintei — continua el —, se transformaseră „într-o problemă politică".

Un raport special al poliției secrete, din 21 noiembrie, constata că „lipsa mîncării este un factor de mare importanță în formarea opiniei publice" [12]. Raportul se referea la unele informații anterioare, în care se arăta că în unele regiuni ale țării populația „discuta prea mult" despre situația din ce în ce mai proastă a alimentației [13]. Războiul, pe care propaganda avea misiunea să-l prezinte drept un izvor de mari avantaje pentru populație a impus mai repede decît și-au închipuit cercurile conducătoare naziste, o serie de măsuri, între care și evacuarea unei părți a populației. Executarea ordinelor de evacuare întîmpina mari greutăți. Rapoartele poliției secrete arătau că, pe de o parte, populația refuza să se evacueze în așteptarea apropiatei încheieri a păcii, pe de altă parte, cei evacuați cu forța se întorceau acasă sau „umblau de colo pînă colo mărind haosul prin peregrinările lor" [14]. La toate aceste „nemulțumiri" ale lui Goebbels, el a fost obligat să mărturisească subalternilor săi și „nemulțumirea" în legătură cu activitatea desfășurată de tineretul din centrele universitare din Jena, Göttingen, Breslau care se organizau „în grupe de sălbateci" și se preocupau „prea mult de distracții" [15]. El a prețuit în mod deosebit ordinul special din 9 martie 1940, prin care se luau o serie de măsuri pentru „liniștirea" tineretului [16].

Chiar și „invidia" celor care munceau față de cei avuți a trebuit să constituie o preocupare a propagandei [17].

---

[8] Marlis G. Steinert, *Hitlers Krieg und die Deutschen*, Econ Verlag, Dusseldorf — Wien, 1970, p. 97.

[9] *Kriegspropaganda 1939—1941. Geheime Minister Konferenzen im Reichs Propaganda Ministerium*, Hrsg. von W. Boelcke, Stuttgart, Deutsche Verlag Anstalt, 1966, p. 238.

[10] *Meldungen aus dem Reich. Auswahl aus den Geheimen Lageberichten des Sicherheitsdienstes der S.S. 1938—1944*, Hrsg. von H. Boberach, Neuwied Luchterhand Verlag, 1965, p. 103.

[11] *Kriegspropaganda*, p. 249, 261, 263, 264.

[12] Meldungen, *op. cit.*, p. 11—114.

[13] *Ibidem*, p. 87.

[14] *Ibidem*, p. 39, 40.

[15] W. Klöse, *Generation im Gleichschritt, Eine Dokumentationbericht*, Oldenburg, Hamburg, G. Stalling Verlag, 1964, p. 222.

[16] *Ibidem*, p. 223.

[17] H. Schoeck, *Der Neid, Eine Theorie der Gesellschaft*, Freiburg, München, 1966, p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Poliția secretă cerea printr-un raport special ajutorul propagandei împotriva nemulțumirilor care domneau în rîndurile catolicilor din cauză că averile unor biserici „fuseseră atinse" de regimul nazist [18].

La toate aceste „mărunțișuri" care dădeau de lucru aparatului de propagandă, se mai adăugau și unele „neplăceri" cum se exprima Goebbels. Una din acestea a fost generată de „atmosfera nefavorabilă" creată în Germania în urma intrării Italiei în război. Dat fiind că populația germană avea o părere proastă despre pregătirea militară și puterea de luptă a soldatului italian — explica Goebbels — presa trebuia să combată „cu mult tact" zvonurile sau părerile false, ironiile la adresa Italiei [19]. Obligat să explice această atitudine, Goebbels arăta că „este vorba de un vechi păcat al germanilor, care în domeniul politicii externe se lăsau influențați de resentimente" [20]. Se pare însă, mai ales după rapoartele poliției secrete, că cetățeanul german era din ce în ce mai puțin preocupat de capacitatea de luptă a Italiei, pentru că venirea iernii, lipsa cărbunelui și a alimentelor îl interesau într-o măsură mai mare. Poliția secretă recomanda insistent ca, prin toate mijloacele, propaganda să lămurească masele că ele trebuie „să înțeleagă situația de război" [21].

Toate aceste probleme îngreunau munca aparatului de propagandă, într-un moment cînd eforturile trebuiau îndreptate spre a găsi „argumentele" necesare pentru a convinge masele despre necesitatea continuării războiului. Dacă atacul asupra Belgiei și Olandei a fost prezentat în propaganda scrisă și orală drept „răspunsul legitim" al Germaniei față de încălcarea legilor neutralității [22] de către cele două guverne, iar atacul asupra țărilor scandinave drept reacția împotriva încercării Angliei „de a le transforma în teatre de război antigermane" [23], planuitul atac asupra Franței impunea explicații mai ample. În acest scop, Goebbels a cerut ca presa și radioul „să răscolească întreaga istorie a relațiilor franco-germane", pentru a dovedi că Franța a fost și a rămas dușmanul nr. 1 al Germaniei. Războiul trebuia să apară drept un rezultat al politicii provocatoare și dușmănoase a Franței împotriva Germaniei. În mod deosebit, sublinia Goebbels, trebuia arătată vinovăția Franței pentru ca nu cumva „noi să apărem iarăși în rolul de provocatori ai războiului" [24]. Cu mult tact — arăta Goebbels — „noi trebuie să dovedim opiniei publice internaționale că Anglia și Franța erau provocatoarele războiului" [25].

Celebrînd victoria repurtată împotriva Franței, propaganda — arăta Goebbels — trebuia să facă față și unor greutăți. Era vorba despre prevenirea eventualelor „nedumeriri sau neînțelegeri" în legătură cu poziția Germaniei victorioase față de Franța învinsă. Neocuparea în întregime a Franței, menținerea unui guvern în zona așa-zis liberă, ar fi putut fi interpretată de către populația germană sau de opinia publică internațională drept un regim „de favoare" sau chiar drept o slăbiciune a învingătorului. Cum deocamdată nu trebuiau date nici un fel de explicații în presă sau prin radio, Goebbels s-a simțit obligat să împărtășească colaboratorilor săi cîteva date în legătură cu viitorul Franței. Nimeni — spunea el într-o ședință la 9 iulie — „nu trebuie să se aștepte că Germania va încheia o pace cavalerească cu Franța, sau că o va considera ca pe o aliată a sa". În viitor, Franța va fi „un fel de Elveție mărită" și niciodată nu va mai fi o mare putere [26]. În noua ordine europeană, Franța va ocupa locul „unui mic stat atlantic". După anexarea Alsaciei și Lorenei, cel de al treilea Reich va anexa și Burgundia, plus teritoriul dintre Langres și Dijon. Burgundia avea să devină un Reichsgau. Porturile Boulogne și Dunkerque, vor fi transformate în

[18] Meldungen, *op. cit.*, p. 119.
[19] Kriegspropaganda, *op. cit.*, p. 392, 418.
[20] *Ibidem*, p. 589.
[21] Meldungen, *op. cit.*, p. 135, 137.
[22] Kriegspropaganda, *op. cit.*, p. 344.
[23] *Ibidem*, p. 315.
[26] *Ibidem*, p. 419.
[25] *Ibidem*, p. 349.
[26] *Ibidem*, p. 419.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

baze navale germane. După ce vor fi satisfăcute şi cererile teritoriale ale Italiei, micul stat francez va fi folosit ca o zonă turistică şi eventual „pentru a dicta moda". În cadrul acestui plan, înscris într-o notă secretă din 12 iulie 1940, se mai prevedea prefacerea Olandei şi a Belgiei în protectorate germane [27]. Pentru că nimeni nu trebuia să afle de acest proiect, Goebbels cerea presei să evite de a „idealiza pe Pétain, iar populaţia franceză şi atitudinea ei faţă de învingător trebuia „descrisă în culori sumbre" [28]. În schimb, prin toate mijloacele, propaganda trebuia să scoată în evidenţă faptul că, după victoria asupra Franţei, Germania nu mai avea de cine să se teamă în Europa [29].

Perioada pînă la atacarea Angliei a fost considerată de cercurile conducătoare naziste drept una „de tratative" [30]. Germania nazistă, în culmea puterii sale militare, era convinsă că Anglia, rămasă fără aliaţi, va fi silită să încheie pace. În consecinţă, presa şi radioul — după ordinul lui Goebbels — nu trebuiau „să fie agresive cu poporul englez" [31], ci numai cu Churchill, ale cărui ambiţii — cum declara Hitler — „aveau să fie într-un viitor apropiat frînate" [32]. La mijlocul lunii iulie, la Berlin era cunoscut că guvernul englez a refuzat ofertele de pace ale Germaniei.

Goebbels a fost silit să recunoască în faţa colaboratorilor săi, în şedinţa din 14 august, că la Berlin domnea neliniştе în legătură cu apropiatul război contra Angliei [33]. De fapt, este astăzi cunoscut că neliniştea cuprinsese şi o parte a cercurilor naziste. Cercurile militare şi îndeosebi marina, în frunte cu amiralul Raeder, erau convinse că atacarea Angliei nu va fi de loc uşoară. Pregătirile flotei germane — după părerea unor cercuri autorizate — nu corespundeau cerinţelor unei debarcări în insulele britanice [34]. Dealtfel, nici Hitler nu a subapreciat dificultăţile unui război împotriva Angliei [35]. Ordinele speciale date de serviciile de propagandă ale armatei şi ale partidului nazist subliniau temerile şi îndoielile în legătură cu succesul rapid împotriva Angliei. Faptul că în discursul ţinut de Hitler, la 4 septembrie 1940, la Palatul sporturilor, el nu a pomenit nici un cuvînt în legătură cu „războiul fulger" împotriva Angliei, a fost apreciat pe drept cuvînt că la Berlin îşi făcuse loc convingerea că acest război nu va fi de scurtă durată [36].

În instrucţiunile trimise propagandei la 19 august 1940, generalul Keitel, atrăgea atenţia că Anglia trebuie considerată ca un inamic puternic. În consecinţă, „nu este vorba dacă vom cîştiga războiul ci cît timp ne va trebui să-l cîştigăm". El cerea ca toate eforturile propagandei să se îndrepte spre a „dezobişnui poporul german să creadă că războiul împotriva Angliei se va termina imediat" [37]. Ţinînd seama de cele scrise de Keitel, în şedinţa din 25 august s-a hotărît ca presa să pregătească opinia publică germană cu ideea că războiul contra Angliei se va prelungi probabil pînă în iarna anului 1941 [38].

---

[27] Marlis G. Steinert, *op. cit.*, p. 140.
[28] Kriegspropaganda, *op. cit.*, p. 418.
[29] G. Buchheit. *Hitler als Feldherr, Die Zerstörung einer Legende,* Rostalt Grate, 1958, p. 93.
[30] K. Klee, *Das Unternehmen „Seelöwe". Die Geplante deutsche Landung in England,* 1940, Göttingen, 1958, p. 36.
[31] Kriegspropaganda, p. 419.
[32] *Ibidem,* p. 419.
[33] Kriegspropaganda, *op. cit.*, p. 460.
[34] Ronald Wheatley, *Operation „Seelöwe",* W. Köhler Verlag, München, 1858, (trad. din engleză), Berlin, p. 43.
[35] Ch. Wilmont, *Der Kampf um Europa,* A. Metzner Verlag, Frankfurt/M. — Berlin, 1954, p. 193.
[36] R. Wheatley, *op. cit.*, p. 136.
[37] Kriegspropaganda, *op. cit.*, p. 474—475.
[38] *Ibidem,* p. 476.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Primele raiduri ale avioanelor engleze asupra unor orașe germane au constituit o „surpriză" și „un puternic șoc" asupra populației [39]. Plin de emfază, Goebbels declara colaboratorilor săi că „prestigiul Reichului nu poate îngădui ca Berlinul să fie bombardat" [40]. Anglia, pe care Goebbels o compara cu un boxeur „care zace la pămînt însîngerat și mai încearcă cu disperare să se țină în picioare" [41], nu a putut fi învinsă de armatele germane. În timp ce Goebbels se silea la conferințele zilnice să ghicească „data debarcării" în Anglia, guvernul nazist a hotărît să „amîne" victoria.

Înfrîngerea suferită în bătălia contra Angliei, a obligat pe Goebbels să modifice tonul propagandei care, — după părerea sa — apelase pînă atunci numai la înțelegere. El considera că „a sosit momentul ca propaganda să apeleze mai mult la instincte" [42]. Cunoscînd hotărîrile luate de conducerea nazistă de intensificare a terioarei pentru a reduce la tăcere orice fel de opoziție, Goebbels explica colaboratorilor săi necesitatea violenței, care, după cum spunea el trebuie să devină o parte integrantă a propagandei. Pînă la asigurarea dominației asupra întregii lumi, regimul nazist a trecut la aplicarea instrucțiunilor date de Hitler în iulie 1940, cu privire la menținerea ordinei în interiorul Germaniei și a teritoriilor ocupate. În acest cadru se trece la executarea „programului de eutanasie", prevăzut în decretul semnat de Hitler în ziua izbucnirii războiului și care nu avea în vedere numai uciderea bolnavilor mintali — cum s-a afirmat uneori — ci pe toți bolnavii de boli incurabile din Germania. Dealtfel este astăzi cunoscut că această măsură a avut în vedere și alte categorii de persoane care stînjeneau activitatea regimului nazist. Medicii S.S., cu o pregătire specială în cadrul diferitelor institute și a „Academiei medicale S.S.", din considerente etice — cum a declarat medicul însărcinat cu executarea programului — au „curățat rasa germană" de zeci de mii de bolnavi sau presupuși bolnavi.

Inspectorul general al sănătății, din cel de al treilea Reich, Karl Brandt, declara la procesul medicilor de la Nürenberg că aceste crime au fost hotărîte încă din 1935, iar în 1939 au fost luate primele măsuri organizatorice concrete. Prima probă — arăta el — a fost executată în perioada ianuarie 1940 — august 1941, cînd au fost uciși 70.273 oameni [43]. Printre alte măsuri puse atunci în aplicare a fost și aceea a exterminării în lagărele de concentrare a deținuților cu ajutorul camerelor de gazare. În afară de lagărele de concentrare de la Chelmo. Belzec, Sobibor, Treblinca, rezervate asasinării evreilor, Auswitz și Maidanek au fost rezervate experimentării camerelor de gazare. Alegerea celui mai convenabil gaz a constituit preocuparea a sute de medici. În cele din urmă, echipa de medici S.S., sub conducerea șefului catedrei de igienă de la Universitatea din Marburg, a recomandat drept „cel mai bun" gazul Zyklon B [44]. Randamentul zilnic al gazului Zyklon B era, în lagărul de la Belzec, de 15 000 de oameni, la Treblinca și Sobibor de 20 000 [45]. Nici Hitler și nici Himmler nu au fost mulțumiți de randament și au cerut, cu ocazia vizitei făcute în aceste lagăre, „accelerarea acțiunii" [46]. Deși despre aceste înspăimîntătoare crime nu se pomenea nici un cuvînt în presă, Goebbels a dat ordin să se desmintă ceea ce presa din întreaga lume scria despre grozăviile care aveau loc în lagărele de exterminare germane.

---

[39] *Der Luftkrieg über Deutschland, 1939—1945. Deutsche Berichte und Pressestimmen des neutralen Auslandes.* Nach den „Dokumenten deutscher Kriegsschäden" Hrsg. von Bundesministerium für Vertriebene Flücht, p. 103.

[40] Kriegspropaganda, *op. cit.*, p. 455.

[41] H. Heiber, *op. cit.*, p. 312.

[42] Kriegspropaganda, *op. cit.*, p. 311.

[43] A. Mitscherlich, F. Mielke, *Wissenschaft ohne Menschlichkeit, Medizinische und Eugenische Irrweg unter Diktatur*, Bürokratie und Krieg, Heidelberg, Verlag Lambert, 1949, p. 176.

[44] *Ibidem*, p. 177.

[45] Dr. Yves Ternon, Dr. Socrate Helmann, *Histoire de la medicine S. S.*, Castermar, 1969, Paris, p. 135.

[46] *Ibidem*, p. 136.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dat fiind că încă din 1941 lipsa brațelor de muncă se făcea simțită, Goebbels, cu aprobarea celorlalte căpetenii naziste, a inițiat o campanie de mobilizare a femeilor, intitulată pompos „femeile germane contribuie la victorie". Aplicarea directivei din martie 1941 s-a lovit de mari greutăți și a dat mult de lucru nu numai propagandei ci și poliției. Era vorba, mai ales la început, de o aprigă rezistență a femeilor care refuzau să meargă la munci dintre cele mai grele. Hitler, care în 1935 declarase că „mă voi rușina să fiu german dacă vreodată, în cazul unui război, femeia va trebui să meargă pe front" [47], a dat ordin poliției să folosească forța pentru îndeplinirea ordinelor înscrise în directiva din martie 1941. Explicînd greutățile întîmpinate de autorități pentru mobilizarea forțată a femeilor, Goebbels arăta colaboratorilor săi că poziția femeilor germane era „marcată de tradiționalul dezinteres pentru politică, de orizontul lor limitat". El a apreciat că unul dintre principalele rezultate al poziției femeii germane a fost „extinderea în Germania a unei adevărate epidemii a prostiei" [48].

Acestea ar fi numai cîteva din „mărunțișurile" cu care a fost silită să se ocupe din primul an al războiului propaganda condusă de Goebbels.

Plină de optimism scurt timp după victoria împotriva Poloniei, propaganda a devenit din ce în ce „mai realistă" — după expresia lui Goebbels — în preajma și după atacarea Uniunii Sovietice. Contrar așteptărilor, după 22 iunie 1941 — arăta șeful propagandei — apăruseră o serie „de greutăți cu totul neprevăzute". În consecință, se impunea găsirea unor „noi metode" cu ajutorul cărora să se poată influența mai ales „conștiințele înrăite" [49]. Aceste metode — așa cum promisese Goebbels lui Hitler — trebuiau să constituie „ein novum" în ceea ce privește munca de propagandă [50]. În primul rînd ele trebuiau să convingă pe germani despre necesitatea vitală a continuării războiului. În al doilea rînd, aceste măsuri trebuiau să asigure poporul că războiul împotriva Uniunii Sovietice — considerat de Goebbels „unul din cele mai hotărîtoare evenimente din istoria lumii" [51] — avea să aducă Germaniei uriașele bogății ale solului și subsolului rusesc. În sfîrșit, propaganda trebuia să pună în evidență că războiul împotriva U.R.S.S. oferea Germaniei prilejul „îndeplinirii" misiunii istorice de luptă împotriva bolșevismului.

Una din cele mai serioase greutăți în calea aplicării „noilor metode" era — așa cum au recunoscut unii foști conducători naziști după război — faptul că „de data aceasta populația era adînc îngrijorată în fața noilor sacrificii cerute de războiul din răsărit" [52]. Față de această îngrijorare, Goebbels se mîngîia cu gîndul că masele, fiind „proaste, lacome și uituce" [53], vor putea fi „hrănite" uneori cu „unele adevăruri" dar mai ales cu „jumătăți de adevăruri". Nici în caz de victorie și nici în caz de înfrîngere — credea el — masele nu trebuiau lăsate să gîndească. Pentru a evita pericolul gîndirii, ele trebuiau ținute sub teroare. După înfrîngerea de la Stalingrad, pentru ca masele să nu gîndească, Goebbels a cerut ministrului Justiției cît mai multe arestări și cît mai multe condamnări la moarte. În război — îi spunea el — „nu are nici o importanță dacă o acuzație este dreaptă sau nu" [54].

După atacarea Uniunii Sovietice, Goebbels nota în jurnalul său îngrijorarea de care era cuprins față de starea de spirit a trupelor de pe frontul de răsărit. El era indignat de faptul că soldații erau prea mult preocupați de „grija zilei de

---

[47] M. Domarus, *Hitler, Reden und Proclamationen, 1932—1945. Kommentiert von einen deutsche Zeitgenossen*, München, Süddeutscher Verlag, 1965, I, p. 603.

[48] F. Percival, *Tagebuche eines Verzweifelten, Zeugnis einer inneren Emigration*, Stuttgart, 1952, Gaverts Verlag, p. 131.

[49] Kriegspropaganda, op. cit., p. 466 ; H. Heiber, *op. cit.*, p. 294.

[50] *Bilanz des Zweiten Weltkrieg*, Gerhardt Stalling Verlag, Hamburg, 1953, p. 394.

[51] H. Heiber, *op. cit.*, p. 297.

[52] *Entscheidungsschlachten des Zweiten Weltkrieges*, Hrsg. von H. A. Iacobsen und J. Rohwer, 1960, Verlag für Wehrwessen, Frankfurt/M., p. 170.

[53] H. Heiber, *op. cit.*, p. 302.

[54] E. Nickisch, *Das Reich der nideren Dämonen*, Hamburg, 1953, p. 176.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mîine", iar ceea ce îi anima îndeosebi era „speranța într-un concediu, în venirea primăverii și a verii" [55]. Era vorba — cum credea el — despre un defetism care nu bîntuia numai între soldați ci și în cadrele de conducere ale armatei [56]. Aceasta impunea o întărire a legăturilor dintre armată și partidul nazist. Dealtfel, și cercurile de conducere ale naziștilor erau preocupate de această problemă, nu numai în legătură cu armata ci și cu unitatea necesară din interiorul partidului nazist [57].

În nota secretă din 2 martie 1942 adresată de Keitel șefilor Statelor Majore ale armatei, pentru a exemplifica insuficienta educație nazistă a armatelor, a fost citată corespondența soldaților de pe front care, — cum se arăta în notă — producea „panică și derută" în sînul populației. Ceea ce scriu soldații acasă — nota Goebbels în jurnalul său în 1942 — „este ceva de neînchipuit ! Fiecare vrea să o facă pe grozavul ! Eu cred că O.K.W. ar trebui să dea o lecție soldaților. Este vorba de o mare slăbiciune omenească împotriva căreia sîntem parcă fără putere" [58]. Ceea ce producea mari „neplăceri" lui Goebbels era faptul că poliția secretă raporta nu o dată că populația credea mai mult în ceea ce scriau sau povesteau soldații de pe front decît în cele publicate în presă [59].

Dat fiind că războiul din răsărit devenea din ce în ce mai greu, nu numai pentru soldați ci și pentru populație, Goebbels a hotărît că propaganda „va trebui să folosească metode mai dure" [60]. Starea de spirit care domnea în rîndurile populației înfometate din Stuttgart, Esslingen, Harb, Gottnigen — arătau rapoartele poliției secrete — era îngrijorătoare. Foamea — se arăta în rapoarte — „influențează asupra puterii de muncă și a hotărîrii populației de a lupta" [61]. La Berlin — se arăta într-un alt raport — „cetățeanul a început să înțeleagă că Germania a subapreciat puterea rusească" [62].

Metodele „mai dure" pe care trebuia să le introducă în munca de propagandă la sfîrșitul anului 1942 aveau în vedere între altele — după directivele lui Goebbels — „să se înceteze a scrie și vorbi despre pace", să se „înceteze profețiile" și să se propage „o mutenie mîndră, o ură infernală și o gîndire eroică" [63]. „Noua direcție mai realistă" a propagandei a produs — cum raporta poliția secretă — „nervi populației care se consideră tratată ca niște copii arierați mintali" [64]. Chiar forurile superioare ale armatei își exprimau nemulțumirea despre felul cum lucra propaganda. Se menționa de pildă că unele informații din presă „creau o imagine falsă poporului german despre Rusia". Erau criticate încercările de bagatelizare a „acțiunilor militare ale aliaților", ceea ce aducea grele prejudicii. Se considerau greșite încercările de a ascunde maselor efectele bombardamentelor asupra orașelor germane [65]. Nici serviciile de propagandă ale partidului nazist nu erau prea mulțumite de activitatea Ministerului de Propagandă condus de Goebbels. Aceasta cu atît mai mult cu cît — cum arăta Bormann într-o ședință specială cu cadrele de conducere administrative — în țară „există o atmosferă de neîncredere în victoria finală". Lui Bormann i se părea că propaganda contribuia prea puțin la „reducerea la tăcere prin toate mijloacele" a acelora care făceau opoziție regimului nazist [66].

---

[55] Goebbels *Tagebücher aus den Jahren 1942 bis 1943*, Hrsg. von L. Lochner, Atlantis Verlag, 1948, p. 49.
[56] *Ibidem*, p. 55.
[57] M. Steinert, *op. cit.*, p. 223.
[58] Goebbels Tagebücher, *op. cit.*, p. 47.
[59] Meldungen, *op. cit.*, p. 211.
[60] *Wollt Ihr den Totalen Krieg ? Die Geheime Goebbels-Konferenzen 1939—1943*, Hrsg. von W. A. Boelcke, Deutsche Verlags Anstalt, 1967, p. 215.
[61] Meldungen, *op. cit.*, p. 158.
[62] Meldungen, *op. cit.*, p. 169.
[63] H. Heiber, *op. cit.*, p. 307.
[64] Meldungen, *op. cit.*, p. 198.
[65] M. G. Steinert, *op. cit.*, p. 229.
[66] *Ibidem*, p. 321.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După înfrîngerea de la Stalingrad, Goebbels împărtășea față de Speer și Funk părerea că în țară se simțea o evidentă „criză de conducere" [67]. Singurul mijloc posibil pentru a acoperi această situație, după părerea lui Goebbels, era intensificarea teroarei. Dacă „domnul X sau doamna Y — spunea el — nu au creieri ca să înțeleagă că moartea a sute de mii de soldați constituie sacrificii ale poporului nostru, să fie exemplar pedepsiți" [68]. El avea în vedere nu numai pe cei care nu au înțeles „sacrificiul soldaților" ci mai ales pe cei care — cum raporta poliția secretă — se întrebau „cum va mai cîștiga Germania războiul ?", ca și pe cei care erau convinși că după înfrîngerea de la Stalingrad „Germania a pierdut războiul" [69]. Urmînd ordinul dat la 27 februarie 1943, prin care se prevedeau cele mai draconice sancțiuni [70] împotriva acelor cu „conștiința înrăită", Goebbels recomandă printr-un articol germanilor să acționeze cu „cele mai josnice mijloace" (auf tiefsten Gemeinschaftsinn) contra oricărui dușman al regimului. Trebuia făcut totul pentru a evita situația „de a ne pleca în fața dușmanului sau să capitulăm" [71]. Singurul și cel mai eficient mijloc pentru a obliga poporul german să participe la războiul total era, după Goebbels, intensificarea la maximum a teroarei. Numai în aceste condiții „nu vom avea greutăți din partea germanilor" [72] spunea el colaboratorilor săi. Căpeteniile naziste erau din ce în ce mai îngrijorate și de faptul că se impuneau o serie de explicații chiar în sînul partidului nazist în legătură cu cauzele care au favorizat de pildă ca ca „Germania să fie invadată de un val de zvonuri care exercitau o influență nefastă asupra populației" [73]. Între explicații figurau „efectele bombardamentelor și ale unor înfrîngeri suferite pe front". La acestea se mai adăugau și unele greșeli făcute de propagandă, care s-a dedat „la false profeții" sau la un „optimism exagerat".

Înlăturarea lui Mussolini a determinat pe Hitler — cum notează Goebbels în jurnalul său — să facă „aluzie" la o serie de măsuri „radicale" pentru a îndepărta eventualitatea unor evenimente asemănătoare și în Germania [74]. Ingrijorarea și frica cercurilor conducătoare naziste cu greu puteau fi ascunse. Veștile de pe frontul de răsărit, din cel al Mediteranei, cele din Italia erau alarmante. Bombardamentele asupra orașelor germane atingeau „dimensiuni greu de imaginat" — cum notează Goebbels. Atacul din iulie 1943 asupra Hamburgului a distrus un oraș locuit de un milion de locuitori. Gauleiterul orașului, raporta lui Goebbels că aproape 800 000 de persoane au rămas fără adăpost. Efectul moral, psihologic și material al raidurilor aviației aliate asupra populației a fost catastrofal.

Situația din interiorul Germaniei era atît de grea încît Goebbels a îndrăznit să discute cu Hitler, în septembrie 1943, despre necesitatea unor negocieri de pace. Rezumînd discuția purtată cu Hitler în jurnalul său Goebbels nota că „mai de vreme sau mai tîrziu vom trebui să abordăm problema spre care unii din dușmanii noștri vor să ne îndreptăm". El se referea la eventualele tratative cu unele din statele coaliției antihitleriste în vederea încheierii păcii. El nota în continuare că Germania „niciodată pînă azi nu a avut noroc într-un război purtat pe două fronturi". În orice caz, conchidea el, Germania nu mai era capabilă să suporte acest război mult timp [75].

---

[67] A. Speer, *Inside the Third Reich Memoires by A. Speer*, Weinfeld and Nicolson, 1970, London, p. 258.

[68] H. Heiber, *op. cit.*, p. 311.

[69] Meldungen, *op. cit.*, p. 393, 395.

[70] G. Iansen, *Deutschlands Rüstung im Krieg*, Berlin, Frankfurt/M., Ullsten Verlag, 1968, p. 269.

[71] E. K. Braunstedt, *Goebbels and national-socialist Propaganda*, London, The Cresset Press, 1965, p. 218.

[72] *Wollt Ihr den Totalen Krieg ?*, p. 315.

[73] M. G. Steinert, *op. cit.*, p. 406.

[74] Goebbels Tabebücher, *op. cit.*, p. 491.

[75] Goebbels Tagebücher, *op. cit.*, p. 428—442, 468, 477—478.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Germania nazistă se afla în pragul catastrofei, cînd Goebbels a primit mandatul de a organiza „mobilizarea totală". În locul lui, la conducerea ministerului propagandei va fi numit Hans Fritzsche.

Nimeni în Germania nu mai avea nevoie să fie convins sau lămurit prin activitatea de propagandă despre viitorul regimului nazist.

LA SITUATION INTÉRIEURE DU TROISIEME REICH D'APRÈS LES DIRECTIVES DE GOEBBELS

Résumé

Les rapports de la police secrète sur l'état d'esprit qui régnait en Allemagne pendant les années de la seconde guerre mondiale, les directives données par Goebbels à l'appareil de propagande, contribuent à mieux faire connaître et avec d'intéressants details la situation intérieure de ce pays.

L'auteur souligne dans son étude que la guerre, presentée par le régime nazi comme étant une source de grands avantages pour la population, a imposé, plus rapidement que les chefs politiques et militaires ne se l'imaginaient, de grandes difficultés.

Les masses populaires — auxquelles la propagande avait promis la conclusion de la paix après „la punition de la Pologne" par le troisième Reich — ont eu, même dès la première année de la guerre, des deboires considérables. Le prolongement de la guerre, la défaite de la Wehrmacht dans la bataille pour l'Angleterre, les gigantesques sacrifices imposés par la guerre en Orient, la pénurie des vivres, les premiers bombardements des alliés sur certaines villes allemandes, ont été de nature à produire une grande préoccupation des cercles nazis. Ils y ont répondu par de terribles mesures de terreur. La mobilisation totale, en 1943, a confirmé non seulement les insuccés militaires mais aussi une situation intérieure dominée par la misère et la méfiance des masses dans le régime qui vivait ses derniers jours.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA SITUAȚIEI STUDENȚILOR IEȘENI ÎN PERIOADA 6 SEPTEMBRIE 1940 — 23 AUGUST 1944

DE

VALERIU FLORIN DOBRINESCU

Viața și activitatea studenților ieșeni din anii celui de al doilea război mondial au stat numai într-o mică măsură în atenția cercetătorilor [1]. Lucrările [2] privitoare la cunoașterea acțiunilor organizate de tineretul studios din diferite orașe ale țării pentru obținerea unor condiții mai bune de trai și de învățătură, împotriva războiului și a dictaturii antonesciene, conțin și unele date legate de viața studențească ieșeană [3].

---

[1] Vezi articolul lui Aurel Loghin, *Din tradițiile democratice și revoluționare ale studențimii ieșene*, în *Cercetări istorice*, III, Iași, 1972, p. 269—279.

[2] C. Mocanu, *Despre lupta studențimii din România împotriva fascismului și a războiului hitlerist*, în „Anale de istorie", 5/1969, p. 29—43 ; G. Moț, V. Ștefănescu, *Din contribuția tineretului din țara noastră, în frunte cu uteciștii, la lupta P.C.R. pentru victoria Insurecției armate de la 23 august 1944*, în „Anale de istorie", 4/1959, p. 106—119 ; Savel Davicu, *Acțiuni ale maselor populare din Moldova sub conducerea organizațiilor P.C.R. în lupta pentru răsturnarea dictaturii militaro-fasciste și întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste*, în „Studii și cercetări științifice", Istorie, Iași, an. XI (1960), fasc. I, p. 19—39 ; V. Adăscăliței, *Momente privind rezistența din Moldova în fața dictaturii antonesciene (sept. 1940 — august 1944)*, în „Studii și articole de istorie", III, 1961, p. 461—483 ; C. Mocanu, *Din contribuția tineretului la lupta P.C.R. împotriva fascismului și pregătirea războiului antisovietic*, în „Studii", 2/1962, p. 263—290 ; Savel Davicu, *Din lupta maselor populare din Iași împotriva dictaturii militare fasciste și a războiului hitlerist*, în „Anale de istorie", 2/1964, p. 49—62 ; L. Eșanu, I. Saizu, *Aspecte ale rezistenței maselor populare din Moldova împotriva dictaturii militaro-fasciste și a războiului antisovietic*, în „Studii", 3/1966, p. 531—549 ; Gh. Ungureanu, D. Șandru, I. Saizu, *Contribuții la cunoașterea stării de spirit a maselor populare din Moldova în anii dictaturii militaro-fasciste (6 sept. 1940 — 23 august 1944)*, în „Studii și articole de istorie", IX (1967), p. 173—205 ; A. Loghin, I. Agrigoroaiei, Em. Bold, *Iașul contemporan. Scurt istoric. 1918—1969*, Iași, „Junimea", 1969 ; Gh. I. Ioniță, A. Karetki, *Intelectuali ieșeni în lupta antifascistă*, Iași, 1971 ; G. Ivașcu, *Jurnal ieșean*, 1935—1940, București, Ed. „Cartea Românească", 1971 ; Ionel Hagiu, *Rezistența antifascistă în Moldova*, Iași, 1971 ; *Timp eroic*, Iași, „Junimea", 1971 ; A. Loghin, *Rezistența populară din Moldova în lupta împotriva cotropitorilor fasciști*, în vol. *România și tradițiile luptei armate a întregului popor*, București, Ed. Militară, 1972, p. 159—164.

[3] Vezi lucrările : *File din istoria U.T.C.*, București, Ed. Politică, 1971 ; *Tradițiile revoluționare și educația tineretului*, București, 1970 și *Tineretul comunist în acțiune*, București, Editura științifică, 1972.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În studiul de față ne propunem să prezentăm unele momente din viața și activitatea studenților ieșeni în anii celui de al doilea război mondial (6 septembrie 1940 — 23 august 1944). Atenția noastră a fost îndreptată, în primul rînd, asupra revendicărilor specifice studențimii (îmbunătățirea condițiilor de viață și de învățătură, mărirea numărului de burse, reducerea taxelor universitare etc.). Marile sacrificii umane și materiale suportate de România în războiul antisovietic, „colaborarea" economică româno-germană [4] etc. au nemulțumit profund poporul român. În marea lor majoritate, profesorii și studenții ieșeni s-au pronunțat, într-o formă sau alta, împotriva războiului și au dezaprobat hotărîrea generalului Antonescu de a angaja țara la coaliția Axei, unii alăturîndu-se luptei conduse de Partidul Comunist Român pentru doborîrea dictaturii militaro-fasciste și pentru ieșirea României din conflagrație și alinierea la coaliția Națiunilor Unite.

Deși nu prea numeroase, datorită măsurilor represive luate de regimul antonescian, acțiunile studenților ieșeni împotriva războiului și a fascismului s-au alăturat poziției antirăzboinice a poporului, atitudinii sale constant antihitleriste și dorinței de instaurare a unui regim cu adevărat democratic. Aceste probleme, ca și altele, de natură specific studențească sau de interes general, le avem în vedere în articolul de față, considerînd reliefarea lor drept o contribuție la cunoașterea unui capitol important al istoriei patriei.

Institutele de învățămînt superior din Iași au fost nevoite să facă față la numeroase dificultăți materiale și financiare, amplificate de angajarea României în conflagrație [5]. Sumele mici alocate de stat pentru învățămînt, lipsa fondurilor pentru înzestrarea laboratoarelor și amfiteatrelor, insuficiența materialului didactic, cantitățile mici de combustibil (lemn și petrol), numărul mic al sălilor de disecție, greutățile în acordarea burselor și în cazarea studenților etc. au împiedicat evoluția normală a vieții universitare [6]. Universitățile din România resimțeau din plin neajunsurile acțiunii în care regimul antonescian angajase țara.

Probleme noi s-au ridicat în timpul evacuării institutelor de învățămînt superior din Iași [7] la Alba Iulia-Zlatna, Devessel-Turnu Severin, Făget, Geoagiu și Rîmnicu Vîlcea [8].

---

[4] La 7 decembrie 1941, Mihai Antonescu îi spunea consilierului Steltzer că „viața noastră economică și financiară este adînc zdruncinată de colaborarea cu Germania", Arhivele Statului București, fond Președinția Consiliului de Miniștri (în continuare se va cita Arh. St. București, fond Președ. Cons. de Min.), dosar 344/1941, f. 367 ; A. Hillgruber, *Les entretiens secrets de Hitler. Septembre 1939 — décembre 1941*, Paris, Fayard, 1969, p. 677—688.

[5] Întruniți în ședința de Senat, la 20 decembrie 1941, profesorii arătau că „Iașul a avut de suferit de pe urma bombardamentelor aeriene, tranzitului de trupe și materiale grele ale armatei germane", Arhiva Universității „Al. I. Cuza" Iași, fond Rectorat (în continuare se va cita Arh. Univ. Iași, fond R.), dosar 11/1941, f. 42—43.

[6] Arhiva Institutului Politehnic „Gh. Asachi" Iași, fond Rectorat-Secretariat (în continuare se va cita Arh. Inst. Polit. Iași, fond R—S), dosar 7/1943, pachet 2, f. 167 ; dosar 13/1943, pachet 4, nepaginat ; dosar 1/1942, pachet 1, nepag. ; dosar 1/1943, pachet 1, nepag. Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 1/1940, f. 718 ; dosar 64/1940, nepag. ; dosar 11/1941, f. 3, 42—43 ; dosar 7/1941, f. 392. La 16 aprilie 1943 rectorul Politehnicii aducea la cunoștința Ministerului Culturii Naționale și Cultelor că facultățile întîmpină mari dificultăți pentru a ajunge în posesia materialelor comandate în Germania (Arh. Inst. Polit. Iași, fond R—S, dosar 12/1943, pachet 4, nepag.

[7] Arhivele Statului Iași, fond Prefectură (în continuare se va cita Arh. St. Iași, fond Pref.), dosar 4/1944, f. 281 ; Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 2/1944, f. 203, 257 ; Arh. Inst. Polit. Iași, fond R—S, dosar 2/1944, pachet 1, nepag. ; dosar 6/1944, pachet 2, f. 193.

[8] Arh. Inst. Polit. Iași, fond R-S, dosar 7/1944, pachet 2, f. 167 ; dosar 6/1944, pachet 2, f. 133.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Starea social-economică grea a părinților studenților[9], numeroasele mobilizări, chiriile mari, numărul insuficient de locuri în cantine și cămine, scumpetea pieții, costul ridicat al cursurilor universitare[10] etc. au făcut ca numărul studenților înscriși la Universitate să scadă în primii ani ai războiului (la Politehnică constatarea este valabilă numai pentru anul 1940—1941), situația cunoscînd o ameliorare pentru anul universitar 1943—1944[11]. Majoritatea studentelor și studenților erau foarte săraci[12], situația precară a mijloacelor de existență fiind cunoscută de autoritățile centrale și locale. Încercarea studenților ieșeni de a manifesta împotriva sărăciei la 27 martie 1941 a fost oprită de autorități[13]. Studenții ieșeni considerau *legile de ordine publică foarte aspre* (subl. ns.) și atacau regimul de „cazarmă" instituit în facultăți[14]. Numeroasele intervenții făcute pe lîngă Ministerul educației naționale, consiliile de patronaj sau pe lîngă șeful statului[15] nu au dus la nici un rezultat, studenții continuînd să trăiască în condiții grele.

Hotărîrea prin care autoritățile intenționau să închidă căminele universitare a fost dezaprobată de studenți[16] care deseori arătau că posibilitățile materiale de întreținere erau insuficiente[17]. Mai mulți profesori universitari, din considerente umanitare, s-au pronunțat împotriva desființării căminelor, propunînd reorganizarea lor[18].

În perioada 1 decembrie 1941 — 31 martie 1942[19], căminele ieșene au fost ocupate de trupele germane, ceea ce a provocat nemulțumirea studenților[20] nevoiți să umble zile întregi după gazde prin oraș, unde chiriile erau deosebit de ridicate. Studenții „nu atribuiau această vină Consiliului Universității sau autorităților locale, ci *conducătorilor*"[21] care au dat ordin de începerea cursurilor fără ca mai întîi să rezolve problema găzduirii și întreținerii lor și reproșau regimului propaganda făcută prin radio și presă după care s-au luat măsuri pentru ușurarea vieții lor, deși, în realitate, nu luase nimeni nici o decizie în această privință[22]. Însuși mareșalul Antonescu recunoștea, la consfătuirea din 27 noiembrie 1941 cu rectorii și decanii facultăților din țară că „mediul în care am ținut noi studențimea a fost detestabil" și că „la căminele și cantinele bucu-

---

[9] În anul universitar 1939—1940 la facultatea de chimie industrială au fost înscriși 199 de studenți. În procente starea social-economică a părinților studenților se prezenta astfel: 20% bună, 30% potrivită și *50% mediocră*, idem, fond facultatea de chimie industrială — corespondență, dosar 5/1943, pachet 2, f. 630. Facultatea de agronomie era formată în cea mai mare parte din fii de săteni săraci, idem, fond R-S, dosar 1/1943, pachet 1, nepag.

[10] Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 86/1944, f. 17.

[11] *Anuarul Universității „Al. I. Cuza" din Iași, 1939—1959*, București, 1960, p. 52—53; *Anuarul Institutului Politehnic „Gh. Asachi" Iași, 1912—1968*, vol. I, Iași, 1968, p. 162.

[12] Arh. St. Iași, fond Pref., dosar 7/1941, f. 5; dosar 5/1941, f. 441; Arh. Inst. Polit. Iași, fond R—S, dosar 1/1943, nepag.; Arh. St. București, fond Ministerul Afacerilor Interne (în continuare se va cita M.A.I.), dosar 225/1941—1942, f. 3.

[13] Arh. St. Iași, fond Pref., dosar 7/1941, f. 5.

[14] Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 4/1943, f. 620.

[15] Arh. St. Iași, fond Pref., dosar 6/1941, f. 231; Arh. Inst. Polit. Iași, fond R-S, dosar 1/1943, pachet 1, nepag.; dosar 32/1943, pachet 6, nepag.

[16] Arh. St. Iași, fond Pref., dosar 5/1941, f. 441.

[17] Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 4/1943, f. 620.

[18] Idem, dosar 64/1940. Proces verbal nr. 14 din 13 iulie 1941.

[19] Căminul central studențesc fusese transformat în farmacie a armatei germane, iar căminul „Regina Maria" în spital de triaj. Pentru refacerea lor, a bucătăriilor și grajdurilor era necesară suma de 7 milioane (Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 11/1941, f. 2).

[20] Arh. Inst. Polit. Iași, fond R-S, dosar 4/1941, pachet 2, nepag.

[21] Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 54/1941, f. 64; Arh. St. Iași, fond Pref., dosar 4/1941, vol. III, f. 517.

[22] Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 54/1941, f. 64.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reştene am găsit păduchi cu găleata". „Studenţii — spunea în continuare mareşalul — trăiesc în condiţii oribile din care cauză au fost susceptibili la toate curentele care i-au dus în stradă... revolta lor contra statului fiind explicabilă"[23]. În cadrul aceleiaşi consfătuiri, rectorul Universităţii ieşene arăta că au existat serioase greutăţi pentru cazarea şi întreţinerea studenţilor din cauza ocupării căminelor şi a cantinelor de armatele germană şi română. Profesorul M. David semnala lipsa lemnelor (care nu ajungeau decît pentru o săptămînă) şi slaba organizare a căminelor[24] care „necesitau mari şi urgente reparaţii"[25]. Antonescu i-a avertizat pe cei prezenţi că „orice mişcare de stradă, studenţească, o reprimă cu mitraliera", arătîndu-şi nemulţumirea faţă de propaganda făcută la Iaşi şi Sibiu de elemente „care profită de anumite lipsuri"[26]. Nici după consfătuire, greutăţile Universităţii şi ale Politehnicii nu au fost lichidate cu toate memoriile şi scrisorile adresate oficialităţilor[27]. Starea improprie a căminelor[28], numărul mic de locuri în comparaţie cu totalitatea studenţilor[29], lipsa de confort şi mobilier, lipsa totală a lemnelor de foc[30] au produs veşnică agitaţie printre studenţi. Un alt neajuns îl constituia autorizarea prin care Serviciile Mobilizarea şi Organizarea Naţională a Teritoriului şi Apărarea Pasivă puteau ocupa căminele „Regina Maria" şi „Miclescu" de către spitalul de zonă interioară nr. 284 în caz de absolută necesitate. Universitatea ieşeană atrăgea atenţia Ministerului Culturii Naţionale, la 10 septembrie 1942, că aceste cămine „sînt singurele pe care le posedăm pentru adăpostirea studenţilor. Nici o studentă nu va avea unde locui sau lua masa"[31]. Deschise mai tîrziu, din cauza reparaţiilor şi a încartiruirilor, ele erau neîncăpătoare faţă de numărul mult mai mare de studenţi şi nu puteau adăposti decît 15% din totalul tinerilor[32]. Studenţii din căminul de pe strada Păcurari erau nemulţumiţi deoarece dormitoarele erau supraaglomerate şi lipseau sălile de studiu. Ei solicitau deschiderea a două-trei cămine noi care să amelioreze situaţia, hrană suficientă, asigurarea asistenţei medicale studenţeşti care „nu era în măsură să facă faţă tuturor nevoilor şi cerinţelor"[33]. În urma vizitei făcute la Iaşi, în anul 1943, mareşalul Antonescu făcea constatarea că studenţimea prezintă unele lacune în ţinuta ei, disciplină, ordine, spirit de iniţiativă şi atrăgea atenţia asupra tinerilor cazaţi la căminul de la fostul gimnaziu „Ştefan"[34].

---

[23] Arh. St. Bucureşti, fond Preşed. Cons. de Min., dosar 416/1941, f. 6—7.
[24] *Ibidem*, f. 27.
[25] Arh. Univ. Iaşi, fond, R, dosar 7/1942, f. 426.
[26] Arh. St. Bucureşti, fond Preşed. Cons. de Min., dosar 416/1941, f. 38.
[27] Arh. Univ. Iaşi, fond R, dosar 7/1942, f. 404.
[28] Arh. Inst. Polit., Iaşi, fond R-S, dosar 1/1943, pachet 1, nepag.; dosar 13/1943, pachet 4, nepag.; Arh. Univ. Iaşi, fond R, dosar 54/1941, f. 67; dosar 7/1942, f. 404; Arh. St. Iaşi, fond Pref. dosar 3/1942, vol. III, f. 615.
[29] La un număr de 3 027 studenţi ai Universităţii (1 961 băieţi şi 1 066 fete) existau următoarele cămine: Central (134 locuri), Sărărie (125 locuri), Covurluian (50), Regina Maria (180), Miclescu (40), deci un total de 529 locuri. La Politehnică 841 studenţi (proveniţi din patru facultăţi) aveau repartizate în cămine 210 locuri (Arh. St. Iaşi, fond Pref., dosar 3/1942, vol. III, f. 616; Arh. Inst. Polit. Iaşi, fond R—S, dosar 32/1943, pachet 6, nepag.).
[30] Arh. Univ. Iaşi, fond R, dosar 54/1941, f. 67.
[31] Arh. St. Bucureşti, fond Ministerul Instrucţiunii, Direcţia Învăţămîntului Superior (în continuare se va cita Min. Instruct., D.I.S.), dosar 1315/1942, f. 234; Arh. Univ. Iaşi, fond R, dosar 7/1942, f. 893.
[32] Arh. St. Bucureşti, fond Preşed. Cons. de Min., dosar 1158/1943, f. 19; Arh. Univ. Iaşi, fond R, dosar 63/1943, f. 1. În anul 1943 la Politehnică au fost căminizaţi 154 studenţi, *Anuarul Institutului*... p. 153.
[33] Arh. Univ. Iaşi, fond R, dosar 63/1943, f. 1.
[34] Idem, dosar 9/1943, f. 222.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Numeroși erau profesorii care vedeau strînsa legătură dintre asigurarea unor condiții optime de viață și de învățătură pentru studenți și aportul lor la culturalizarea maselor [35]. Chiriile mari, numărul insuficient de locuri în cămine și cantine, scumpetea pieții, costul ridicat al cursurilor universitare etc. făceau ca un număr din ce în ce mai mare de tineri să renunțe la studii [36].

Situația studenților ieșeni s-a agravat la începutul anului 1944, cînd guvernul antonescian, în condițiile înfrîngerilor suferite pe front de armatele Axei, a hotărît evacuarea unor întreprinderi și instituții din Moldova, printre care Universitatea, Politehnica, Academia de Muzică. Momentele grele prin care treceau instituțiile de învățămînt superior ieșene au determinat numeroase luări de poziție, ceea ce făcea ca organele de ordine să ceară, la 8 mai 1944, comandanților militari „să curme orice abatere care ar fi comisă de studenți, să o reprime cu toată severitatea" [37].

Mari neajunsuri a provocat, în anii dictaturii antonesciene, menținerea la un cuantum ridicat a taxelor universitare [38] un serios impediment pentru studenți. Deși Ministerul educației, printr-o circulară, a stabilit cuantumul tuturor taxelor universitare (ele nu trebuiau să depășească valoarea maximală stabilită de forul tutelar) [39], nerespectarea instrucțiunilor devenise un lucru obișnuit. Mereu, facultățile stabileau taxe noi [40] ceea ce provoca proteste ale studenților, unii fiind nevoiți să renunțe la studii. Senatul Universității ieșene, sesizat de scăderea numărului de studenți [41], propunea uniformizarea de tratament pentru toate facultățile și *asigurarea de perspective materiale pentru viitor*" [42] (subl. ns.). Mari erau, de asemenea, și taxele de cămin ; în anii 1942—1943 se ridicau la suma de 300 lei lunar (locuit, luminat, încălzit), studenții trebuind să plătească și o taxă de uzaj de 200 lei [43]. Scutirile de taxe [44] la care procedau forurile universitare în urma numeroaselor cereri studențești nu reușeau să rezolve decît parțial această problemă cu consecințe grele pentru viitorul intelectual al țării.

Abuzurile săvîrșite cu prilejul acordării burselor au constituit deseori motive de agitație printre studenții ieșeni [45]. Studenții erau nemulțumiți de valoarea mică a burselor în comparație cu scumpetea și nevoile vieții și aduceau critici autorităților universitare pentru întîrzierea plății lor. „Deși ocupați cu examenele — se scria într-un raport al Chesturii de poliție Iași din 2 martie 1941 — studenții își exprimă nemulțumirea că nu s-a primit nici o dispoziție pentru plata burselor pe lunile ianuarie și februarie, ordin pe care îl interpretează în sensul că România va intra într-o acțiune cît mai curînd" [46]. Era aceasta și o atitudine de protest a studențimii față de îndreptarea unor importante resurse financiare către armată. Numeroase probleme a creat Uniunea Națională a Stu-

[35] Idem, dosar 7/1942, f. 1010.

[36] Arh. St. Iași, fond Pref., dosar 3/1942, vol. III, f. 622 ; dosar 4/1941, vol. III, f. 917.

[37] Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 86/1944, f. 18.

[38] Idem, dosar 4/1941, f. 455.

[39] Idem, dosar 4/1943, f. 25. La Politehnică, prin hotărîrea din 25 septembrie 1943, au fost fixate următoarele taxe : rectorat (4 500 lei). Taxe pe facultăți : chimie (7 500 lei), electrotehnică (7 500 lei), construcții (6 500 lei). Pentru fiecare examen se plătea suma de 400 lei (Arh. Inst. Polit. Iași, fond R-S, dosar 7/1943, pachet 3, nepag.).

[40] Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 10/1943, f. 154 ; dosar 4/1943, f. 48.

[41] Idem, dosar 59/1942, f. 152—153.

[42] *Ibidem.*

[43] Idem, dosar 69/1943, f. 238. La Politehnică taxa de admitere pentru anul universitar 1943—1944 era fixată la suma de 500—1 000 lei, iar taxa de frecvență 5 000—12 000 lei, *Anuarul Institutului...* vol. I, p. 158.

[44] Arh. Inst. Polit. Iași, fond 1, Facultatea de electrotehnică — corespondență, dosar 8/1942, pachet 3, f. 1.

[45] Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 9/1940, f. 20—21.

[46] Arh. St. Iași, fond Pref., dosar 3/1941, f. 119.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

denţilor Creştini din România, care, în perioada statului „naţional-legionar", a primit largi atribuţii şi în acordarea burselor. Abuzurile U.N.S.C.R în această direcţie şi lipsa sa de principialitate reies şi dintr-o notă adresată de Universitate Prefecturii judeţului Iaşi la începutul anului 1941 în care se arăta că trebuie „să revină Universităţii dreptul de control asupra studenţimii din punct de vedere şcolar, moral şi social" [47].

În mai multe rînduri, autorităţile locale şi studenţii ieşeni au cerut mărirea numărului de burse [48] care satisfăceau, de fapt, numai 20% din nevoi [49], ajutoare sub formă de masă gratuită, şi îmbrăcăminte [50]. Facultatea de chimie industrială arăta într-un raport înaintat la 3 martie 1943 că „nu ni s-a acordat un număr suficient de burse în raport cu numărul de studenţi înscrişi, ceea ce ne-a obligat să fracţionăm suma burselor individuale pentru a putea satisface cererile studenţilor merituoşi şi sărmani de la facultatea noastră" [51]. Foarte dificilă era situaţia studenţilor de la Academia de arte frumoase din Iaşi care, într-un memoriu din septembrie 1941, spuneau: „Nu avem casă, nu ni s-a dat nici un ajutor, nici de reparaţii, nici de instrumente sau material didactic, — *burse*" [52].

În condiţiile participării României la război, posibilităţile de acordare a burselor s-au diminuat. Dificultăţi s-au ivit şi în legătură cu problema burselor studenţilor mobilizaţi, a cuantumului lor [53] faţă de scumpetea vieţii [54]. Numărul de burse al Universităţii ieşene (facultăţile de drept, litere, ştiinţe, medicină), a scăzut continuu ajungînd la 193, în anul universitar 1943—1944 [55], o situaţie mai bună existînd la Politehnică [56], unde un număr de burse era acordat de întreprinderi industriale, administraţia C.F.R. sau Mitropolie.

Participarea României la al doilea război mondial a determinat guvernul antonescian să procedeze la mobilizări, printre concentraţi aflîndu-se numeroşi studenţi. Problema demobilizării, deşi a fost pusă în mai multe rînduri, nu a primit rezolvarea aşteptată, mareşalul Antonescu amintind la 27 noiembrie 1941 celor care au ridicat această chestiune că „toată lumea trebuie să-şi facă datoria pe

[47] Arh. Univ. Iaşi, fond R, dosar 53/1941, f. 4.

[48] Arh. St. Iaşi, fond Academia de Muzică şi artă dramatică, dosar 15/1940, f. 25; Arh. Inst. Polit. Iaşi, fond 1, Facultatea de electrotehnică — corespondenţă, dosar 3/1942, pachet 2, f. 1—140.

[49] Arh. St. Iaşi, fond Academia de muzică şi artă dramatică, dosar 1/1942, f. 98; Arh. Univ. Iaşi, fond R, dosar 54/1941, f. 72.

[50] Arh. Univ. Iaşi, fond R, dosar 11/1941—1942, f. 63.

[51] Arh. Inst. Polit. Iaşi, fond R-S, dosar 18/1943, pachet 4, nepag.

[52] Arh. St. Iaşi, fond Academia de muzică şi artă dramatică, dosar 14/1941, f. 474.

[53] Arh. Univ. Iaşi, fond R, dosar 11/1941—1942, f. 48. În şedinţa Consiliului Învăţămîntului Superior din 22 septembrie 1942 se arăta „imposibilitatea de a mări numărul de burse" (*ibidem*, dosar 66/1941, f. 16—17).

[54] Arh. St. Iaşi, fond Pref., dosar 3/1942, vol. III, f. 623, 616.

[55] Situaţia numerică a studenţilor şi numărul de burse (pe universitate) în anii 1939—1944 se prezenta astfel:

Universitatea		Anul universitar				
		1939—40	1940—41	1941—42	1942—43	1943—44
Facultăţile drept, litere, ştiinţe, medicină	nr. stud.	1 414	1 036	953	525	1 687
	nr. burse	215	215	239	233	193

Anuarul Universităţii..., p. 52—53 şi 54.

[56] *Anuarul Institutului Politehnic...*, p. 157—158.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

front“ [57]. În urma memoriilor înaintate de studenții ieșeni, la 1 noiembrie 1943, departamentelor Instrucțiunii și Apărării Naționale „pentru a fi demobilizați în timpul duratei cursurilor și examenelor, adică în perioada noiembrie 1943 — inclusiv iunie 1944“ [58], s-a aprobat, la 19 noiembrie 1943, o sesiune extraordinară în februarie 1944 pentru studenții de la litere și științe [59]. Ministerul educației anunța Politehnica la 21 decembrie 1942 că studenții care vin de pe front urmează să dea examenele restante atunci cînd se pot prezenta și numai într-o singură sesiune — februarie 1943 [60].

Nemulțumiri au provocat și obligațiile prevăzute în cadrul muncii de război. Studenții și studentele urmau să fie folosiți timp de două luni în administrația rurală și la căminele culturale [61], munca de război trebuind „să aibă o durată de cel puțin 30 de zile, eșalonate în perioada 1 iulie — 31 august 1943“ [62].

Stabilirea sesiunilor de examene pentru studenții mobilizați [63], susținerea examenelor în alte localități datorită evacuării institutelor [64], insuficiența burselor [65], condițiile grele de lucru în laboratoare [66], dificultățile de cazare pentru studenții aflați în practica de vară [67] și în practica productivă [68] au întreținut permanent încordarea printre studenți și au făcut ca învățămîntul românesc să se afle la un pas de dezorganizare.

Regimul politic instalat la 6 septembrie 1940 a fost dezaprobat de întregul popor român care a văzut în el „dictatura cea mai barbară pe care a cunoscut-o vreodată muncitorimea și țărănimea din România“ [69]. Manifestul „Tineri muncitori, țărani, elevi, studenți și premilitari“ editat de Comitetul regional al Tineretului Comunist din Moldova, după ce lua poziție față de instalarea dictaturii militaro-fasciste, arăta condițiile grele în care trăiau elevii și studenții. Studenții Universității Mihăilene erau chemați la luptă „pentru scăderea taxelor și sporirea burselor, pentru lichidarea definitivă a exmatriculărilor, pentru sesiunea ordinară din februarie, autonomie universitară și libertatea organizării căminelor și cantinelor studențești“. Studenții erau îndemnați să se constituie în „gărzi de apărare împotriva terorii verzi, pentru libertatea de organizare sindicală, politică și culturală a maselor de tineret, pentru răsturnarea dictaturii militare gardiste, împotriva războiului imperialist, pentru un guvern popular ales de mase, pentru independența României“ [70]. Alături de studenții comuniști, marea masă a tineretului studios participa (direct sau indirect) la lupta împotriva mișcărilor de extremă dreaptă, străine de interesele poporului român. Un număr de studenți s-au încadrat în formațiunile de extremă dreaptă, gestul lor datorîndu-se, printre altele, așa cum observa Lucrețiu Pătrășcanu, „nu stării de spirit a tineretului, ci condițiilor social-economice în care era nevoit să trăiască și să în-

---

[57] Arh. St. București, fond Președ. Cons. de Min., dosar 16/1941, f. 38.

[58] Idem, fond Min. Instr., D.I.S., dosar 2489/1943, f. 124.

[59] Arh. Univ. Iași. fond R, dosar 4/1943, f. 620.

[60] Arh. Inst. Polit., Iași, fond I, Facultatea electrotehnică — corespondență, dosar 5/1942, pachet 2, f. 1.

[61] Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 9/1943, f. 222.

[62] *Ibidem.*

[63] Arh. Inst. Polit. Iași, fond R-S, dosar 4/1942, pachet 2, nepag.

[64] Idem, dosar 1/1940, pachet 1, nepag.

[65] Idem, dosar 18/1943, pachet 4, nepag.

[66] Idem, fond 1, Facultatea de electrotehnică — corespondență, dosar 1/1943, pachet 1, f. 131.

[67] Idem, fond R-S, dosar 33/1943, pachet 6, nepag.

[68] Idem, dosar 5/1941, pachet 2, nepag.

[69] Ionel Hagiu, *Rezistența antifascistă*... p. 36. Vezi articolul *Regimul legionar și tineretul*, în „Moldova Roșie“, an. I, nr. 4—5, septembrie—octombrie 1940.

[70] Vezi Manifestul din noiembrie 1940 editat de Comitetul Regional din Moldova al Organizației pentru apărarea și eliberarea victimelor imperialiste intitulat „Muncitori, țărani, soldați, intelectuali“, Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. (în continuare se citează A.I.S.I.S.P.), cota K XXIV—1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

veţe"[71]. Demagogia deşănţată, lipsa de principii, oportunismul ieftin[72] etc. au favorizat o mişcare fără trecut şi viitor care, din nefericire, şi-a găsit în unii studenţi un „suport" intelectual şi o sursă de manevre politice. Disputele între marea masă studenţească şi studenţii legionari care desfăşurau o activitate rezervată[73] au caracterizat întreaga perioadă a războiului. Acţiunile studenţilor gardişti[74], care se bucurau pentru fiecare luptă cîştigată de germani"[75] au fost favorizate şi de hotărîrea Ministerului Educaţiei Naţionale[76], care a aprobat reintegrarea în drepturi a celor exmatriculaţi pentru activitate politică legionară, cu dreptul de a-şi completa frecvenţa şi de a trece examenele anilor restanţi pînă la sesiunea din iunie 1941. Studenţii legionari au împiedicat la 25 octombrie 1940 pe profesorul Iorgu Iordan să-şi ţină examenele[77], şi au încercat să oprească pe Octav Botez să comemoreze personalitatea lui Nicolae Iorga. Profesorii Paul Nicorescu şi Andrei Oţetea şi conferenţiarul George Călinescu au vorbit la începutul cursurilor lor despre personalitatea marelui dispărut[78] care fusese înlăturat din viaţă însă nu şi din patrimoniul cultural al naţiunii[79], iar Senatul Universităţii ieşene a organizat la 18 mai 1941[80], la Mitropolie, o adunare pentru evocarea celui care îşi consacrase întreaga viaţă apărării fiinţei naţionale, cunoaşterii amănunţite a istoriei poporului român.

Apropierea României de Germania hitleristă şi „angajamentele"[81] luate de Ion Antonescu au fost dezaprobate[82] de întregul popor român, conştient de marile sacrificii materiale şi umane pe care trebuia să le suporte ţara. Atitudinea antirăzboinică a populaţiei româneşti este bine surprinsă şi de ataşatul militar ungar la Bucureşti, locotenent colonel Szontoy care scria conducătorilor săi că generalul Antonescu are mari dificultăţi, „starea de spirit fiind potrivnică războiului germanilor şi dictaturii. Marea majoritate a populaţiei ţării e interesată — nota în continuare ataşatul maghiar — numai în privinţa condiţiilor de viaţă, a căror gravitate crescîndă, zi de zi, în mod invariabil o atribuie războiului şi germanilor. *Războiul a devenit inutil şi a fost impus de germani, regimul Antonescu nefiind simpatizat de masă*"[83] (subl. ns.).

Însufleţite de chemările comuniştilor, forţele democratice şi patriotice au desfăşurat acţiuni energice, demonstraţii şi greve, precum şi acte de sabotaj, care au marcat începutul mişcării de rezistenţă din România[84]. Activitatea dusă de

[71] Lucreţiu Pătrăşcanu, *Supt trei dictaturi*, Ediţia a III-a, Bucureşti, „Forum", 1945, p. 204.

[72] Idem, *Poziţia Partidului Comunist faţă de intelectuali*, Bucureşti, Editura P.C.R., 1946, p. 6.

[73] Arh. St. Iaşi, fond Pref., dosar 4/1941, f. 15.

[74] Idem, dosar 2/1940, f. 10 ; fond Rezidenţa Regală a ţinutului Prut (în continuare se va cita Rezidenţa Regală...), dosar 9/1939—1940, f. 240.

[75] Arh. St. Iaşi, fond Pref. dosar 2/1940, f. 128—129 ; idem, fond Rezidenţa Regală..., dosar 10/1940, f. 259.

[76] Arh. Univ. Iaşi, fond R, dosar 4/1940, f. 259.

[77] Arh. St. Bucureşti, fond Min. Ed. Naţ., D.I.S., dosar 955/1940, f. 112.

[78] *Ibidem*, f. 118.

[79] *Ibidem*, f. 120 şi 124.

[80] Arh. Univ. Iaşi, fond R., dosar 53/1941, f. 20.

[81] Arh. St. Bucureşti, fond Preşed. Cons. de Min., dosar 313/1940, f. 5 ; A. Hillgruber, *op. cit.*, pp. 358—364, 372—373, 432—439, 589—603, 622—625.

[82] Arh. St. Iaşi, fond Pref. ,dosar 2/1940, f. 100 ; dosar 4/1940, f. 45 ; idem, fond Rezidenţa Regală..„ dosar 9/1939—1940, f. 240 ; Arh. Univ. Iaşi, fond R, dosar 4/1940, f. 616 ; Arh. St. Bucureşti, fond Min. Ed. Naţ., D.I.S. dosar 857/1940, f. 124—125.

[83] Arh. St. Bucureşti, fond Preşed. Cons. de Min., dosar 223/1941, f. 4—12.

[84] Ion Popescu-Puţuri, *Partidul Comunist Român — organizatorul şi conducătorul mişcării de rezistenţă pentru eliberarea patriei de sub jugul fascist*, în „Studii", 4/1969, p. 619.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Partidul Comunist Român în rîndul studenților este subliniată și de Direcția Generală a Siguranței, care, într-o notă din 30 martie 1942 menționa: „Partidul comunist urmărește să dea o atenție specială muncii în rîndul tineretului studios, care trebuie să ocupe un loc de frunte în lupta pentru salvarea patrimoniului cultural al poporului" [85]. La acțiunile pregătite de Comitetul Regional Moldova al P.C.R. și U.T.C. pentru zilele de 6, 7, 18 și 19 ianuarie 1941 au participat și studenți. „Unii dintre studenți — se menționa într-un raport din 18 martie 1941 al Chesturii Poliției Municipiului Iași — erau aderenți la mișcarea comunistă", activitatea lor desfășurîndu-se cu multă prudență [86], necesară în acele momente, cînd cea mai mică greșeală putea să coste viața unei întregi organizații. Studenții ieșeni își manifestau ostilitatea față de organele care nu acordau nici un interes situației lor materiale [87]. Prin manifeste răspîndite pe coridoarele Universității ieșene comuniștii demascau politica antinațională și antipopulară a dictaturii antonesciene și chemau studenții la lupta împotriva guvernului și a războiului [88].

La 1 decembrie 1941, aniversîndu-se desăvîrșirea unității naționale în prezența corpului didactic de la Universitate și a unui public numeros, cînd conferențiarul a amintit că Transilvania „este casa noastră a românilor" un student din sală a strigat: „vrem casa noastră". O parte din public a aplaudat, la sfîrșitul adunării strigîndu-se: „vrem Ardealul" [89]. Studenții Ioan E. Baciu, Emil Barno, Ambrozie Pop, Anton Gligor și Gheorghe Mărinceanu de la Politehnica „Gh. Asachi" au propus organizarea pentru 11 decembrie 1943 a unei serbări la care urma să se aniverseze 25 de ani de la unirea Transilvaniei cu patria mamă. Serbarea a avut loc la 16 decembrie 1943. fondurile adunate cu acest prilej urmînd să fie date ca ajutoare studenților transilvăneni refugiați și celor săraci [90]. În felul acesta studenții ieșeni își exprimau speranța că într-un viitor nu prea îndepărtat România, care fusese mutilată teritorial prin hotărîri arbitrare, va fi reintegrată în hotarele ei firești.

Comitetul Regional Moldova al P.C.R. a editat în martie 1942 un manifest în care chema la luptă „pentru România liberă, pentru front unic al tuturor patrioților din toate clasele sociale, pentru salvarea neamului românesc de catastrofa războiului și a foamei" [91]. La Universitate s-au produs în ziua de 27 iunie 1942 acțiuni ale studenților comuniști care aveau încredere în victoria finală a armatelor sovietice [92]. Un puternic nucleu comunist, cuprinzînd un număr de 20 de studenți activa la facultatea de agronomie [93]; în iulie 1942, la Iași, conducătorii organizației locale U.T.C. au fost descoperiți și arestați [94]. Partidul Comunist Român, se scria într-un document din anul 1942, intenționează „să creeze un *Front Patriotic Studențesc*" alcătuit din „comitete patriotice pe facultăți" [95].

Studenții democrați se întîlneau pe strada Sărăriei în fiecare săptămînă unde, în cadrul unor reuniuni intime, se citea literatură pacifistă și se comenta cursul operațiunilor pe front [96]. De asemenea, prefectura județului Iași semnala într-un raport că partizanii profesorului George Călinescu au discuții furtunoase cu unii studenți care îi acuză că sînt comuniști [97]. Unii studenți refuzau să meargă pe front [98], iar în căminul Păcurari studenții legionari cereau excluderea unor

[85] *File de istoria U.T.C.*..., p. 206.
[86] Arh. St. Iași, fond Pref., dosar 6/1941, f. 3.
[87] Gh. Ungureanu, D. Șandru, I. Saizu, *Contribuții*... p. 184.
[88] *Ibidem*, p. 186—187.
[89] V. Adăscăliței, *op. cit.*, p. 477.
[90] Arh. Inst. Polit. Iași, fond R-S., dosar 25/1943, pachet 5, nepag.
[91] A. Karetki, L. Eșanu, G. Tudoran, *Iași. Mărturii ale luptei revoluționare*, Iași, Editura „Junimea", 1969, p. 33.
[92] Arh. St. Iași, fond Chestura de Poliție, dosar 127/1942—1943, f. 377—383.
[93] Arh. Inst. Polit., fond R-S, dosar 9/1942, pachet 5, nepag.
[94] Arh. St. Iași, fond Circumscripția a III-a de Poliție, dosar 15/1942, f. 371.
[95] Arh. St. Iași, fond Pref., dosar 2/1942, f. 396.
[96] Arhiva Comitetului Județean P.C.R. Iași (în continuare se va cita Arh. Comit. Jud. P.C.R. Iași), fond 2, dosar 205/1946, f. 127.
[97] Arh. St. Iași, fond Pref., dosar 2/1942, f. 82.
[98] C. Mocanu, *Despre lupta studențimii*... p. 39.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

colegi care ironizau repetatele replieri şi retrageri „strategice" ale armatelor germane [99]. Studenţii de la Politehnică participau într-un număr foarte redus la cursurile de limbă şi literatura germană şi italiană (10—15 la facultatea de chimie şi 1—2 la celelalte facultăţi) ceea ce a atras atenţia Ministerului care, printr-o circulară din 30 noiembrie 1942, punea în vedere obligativitatea frecvenţei [100]. O vie nemulţumire a produs printre studenţii medicinişti ridicarea unor obiecte din cămin de către armata germană [101].

Victoria de la Stalingrad şi ieşirea Italiei din conflagraţie au reprezentat factori decisivi în evoluţia războiului, influenţînd şi starea de spirit a maselor populare tot mai îngrijorate de soarta ţării [102]. Grupările politice ce sprijiniseră pînă atunci, în general, politica mareşalului Antonescu, devin tot mai circumspecte. Prin numeroase memorii, ele cer lui Antonescu, să scoată ţara din război pentru a preîntîmpina un dezastru naţional. Chiar demnitari ai regimului ca Mihai Antonescu, recunosc că „mor români pe front pentru o cauză care ne depăşeşte" [103].

Consecvent liniei sale strategice şi tactice, în etapa luptei de eliberare naţională de sub jugul fascist, Partidul Comunist Român a militat neobosit pentru unirea tuturor forţelor democratice, patriotice, antihitleriste, într-un front unic naţional al poporului român [104]. Activitatea P.C.R. de atragere în cadrul Frontului Patriotic a forţelor democratice „de la cele mai moderate pînă la cele avansate de stînga" era sesizată de organele poliţieneşti [105]. Unele „cercuri naţional-ţărăniste — se scria într-un raport din 19 martie 1943 al Inspectoratului Regional de Poliţie Iaşi — pe măsură ce activitatea politică anglo-sovieto-americană devine tot mai accentuată, caută să găsească o formulă de acţiune politică care să le permită „în viitor dreptul de a se numi luptători pentru cauza democraţiei şi deci guvernamentali" [106]. În acelaşi raport se menţiona că „foarte mulţi tineri naţional-ţărănişti văd azi o formulă a colaborării tuturor forţelor democratice însă nu găsesc înţelegere deplină la conducătorii naţional-ţărănişti. Nici unul din aceşti şefi democraţi nu adîncesc premisele unui viitor regim democratic" [107]. La facultăţile de drept şi medicină, la Politehnică, atît în Bucureşti cît şi în provincie, sub influenţa U.T.C. au luat fiinţă cercuri de dezbateri politice care reuneau alături de utecişti, tineri socialişti, naţional-ţărănişti de stînga şi alţi studenţi cu vederi progresiste [108].

Curtea Marţială a Corpului IV Armată a judecat în toamna anului 1943 studenţii care „au afişat pe pereţii coridorului de la Facultatea de ştiinţe din Iaşi manifeste în care se aduceau acuzaţii conducătorilor armatei române, arătîndu-le că trimit soldaţii noştri la moarte pentru o cauză ce le este străină [109]. În vara aceluiaşi an se desfăşurase o campanie protestatară în momentul în care Curtea Marţială a Comandamentului militar al Capitalei a început judecarea procesului unui grup de patrioţi antifascişti descoperiţi de Siguranţă că activau la facultatea de medicină, în rîndurile corpului didactic şi ale studenţilor [110].

---

[99] Arh. Comit. Jud. P.C.R., Iaşi, fond 2, dosar 205/1946, f. 127.

[100] Arh. Inst. Polit. Iaşi, fond Facultatea de construcţii — corespondenţă, dosar 1/1942, pachet 1, f. 58.

[101] Arh. Univ. Iaşi, fond R, dosar 63/1943, f. 55.

[102] Arh. St. Iaşi, fond Pref., dosar 30/1943, f. 140; idem, fond Circ. III Poliţie, dosar 19/1943, nepag.

[103] Arh. St. Bucureşti, fond Preşed. Cons. de Min., dosar 307/1940, f. 568.

[104] Ion Popescu-Puţuri, *op. cit.*, p. 621

[105] Arh. St. Iaşi, fond Circ. III Poliţie, dosar 15/1942, f. 608.

[106] *Ibidem*, f. 609.

[107] *Ibidem.*

[108] Florea Dragne, C. Petculescu, *Călirea revoluţionară a tineretului, obiectiv major al activităţii P.C.R. (1921—1944)*, în „Anale de istorie", 5/1971, p. 40.

[109] V. Adăscăliţei, *op. cit.*, p. 478; S. Davicu, *Din lupta...*, p. 58.

[110] Gh. Ioniţă, A. Karetki, *Intelectuali ieşeni...* p. 248.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Numeroase manifeste tipărite în primele luni ale anului 1944 chemau poporul român la luptă pentru doborîrea dictaturii militare antonesciene, pentru o Românie liberă, independentă și democratică [111]. „Români — se scria în documentul din 10 aprilie 1944 elaborat de P.C.R. — a sosit scadența falsurilor, a amăgirilor și minciunilor cu care țara întreagă a fost ținută în această tragică și funestă eroare. Țara nu mai vrea să te urmeze, domnule mareșal, pe calea aceasta. Vrem sfîrșitul războiului și al bombardamentelor, vrem sfîrșitul unor sacrificii absurde, vrem pace imediată. Aceasta este singurul lucru pe care îl cere țara" [112].

Alături de alți patrioți români, studenți ieșeni au participat pe teritoriul Franței la peste 100 de acțiuni de sabotare a mașinii de război hitleriste [113].

În lupta pentru doborîrea dictaturii antonesciene, tineretul studios urma să joace un rol important. În apelul intitulat „Tineri Români! Porniți la luptă" după ce se arăta că singura scăpare stă în doborîrea dictaturii antonesciene, se făcea o chemare către toți tinerii să treacă „imediat la lupta deschisă și dîrză pentru înfăptuirea datoriilor sfinte ale ceasului de față" [114].

Continuînd tradițiile umanitare și democratice ale Universității ieșene, numeroase cadre didactice, printre care Iorgu Iordan, Radu Cernătescu, Virgil Nitzulescu, V. Buțureanu, Octav Botez, Gr. T. Popa, D. Bagdasar, C. Balmuș, Șt. Nicolau, V. Rășcanu, I. Popa, Vasile Mîrza, C. Mihul, V. Pavelcu, G. Ivașcu, Andrei Oțetea etc. s-au remarcat în lupta împotriva războiului, pentru apărarea independenței și suveranității României [115]. Pătrunși de adînci sentimente patriotice, prin puternica lor personalitate, ei au atras în această luptă un mare număr de studenți.

Numeroși comuniști: profesori și studenți, muncitori și țărani s-au integrat în mișcarea de rezistență, împotriva germanilor. În condițiile în care, pe frontul de răsărit, armatele sovietice dădeau lovituri zdrobitoare forțelor Wehrmachtului, Partidul Comunist Român punea la punct ultimile detalii ale planului insurecțional. Numai insurecția putea să rezolve ghemul de contradicții atît de mult ascuțite în anii războiului.

Acțiunile studenților ieșeni împotriva dictaturii militare fasciste și a războiului, pentru instaurarea unui regim care să reprezinte cu adevărat interesele poporului român nu pot fi înțelese decît raportate la eforturile întregii națiuni române. Războiul, cu întregul său cortegiu de consecințe social-economice și politice, a afectat starea de spirit a studenților care erau siliți, în marea lor majoritate, să renunțe la studii pentru a merge pe front. Reacția studenților la înrăutățirea condițiilor de viață și de învățătură a fost promptă. Prin memorii, manifeste (editate în special de uteciști), sau participare directă la mișcarea de rezistență (în țară sau străinătate) împotriva fascismului și a războiului, ei au îndeplinit o datorie patriotică. Ei au protestat împotriva mutilării teritoriale a țării și au ținut mereu trează ideea integrității teritoriale a României, operă a înaintașilor. Studenții nu s-au împăcat nici un moment cu ideea pierderii independenței țării și au luptat pentru recîștigarea ei. Și studenții înregimentați în organizațiile de tineret ale fostelor partide politice burgheze (cu excepția celor aparținînd grupărilor de extremă dreaptă), au fost atrași, mai ales în a doua parte a războiului, la această luptă condusă de comuniști. Marea majoritate a

---

[111] „Către muncitori, țărani și soldați! Către masele asuprite de la orașe și sate", editat de Comitetul Regional al Ajutorului Roșu Român Moldova; „Muncitori, țărani și intelectuali antifasciști", A.I.S.I.S.P., cota E XVII — 22, cota K XXVIII — 40.

[112] Arh. St. București, fond Colecția de diverse materiale privind mișcarea muncitorească (1914—1944), dosar 23/1944, f. 1.

[113] *Tineretul comunist...*, p. 321—322.

[114] „Tînărul patriot", nr. 1, 1 noiembrie 1943.

[115] Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 5/1940, f. 94; dosar 9/1940, f. 120; dosar 11/1941, f. 109; dosar 7/1942, f. 928; Arh. St. București, fond Min. Ed. Naț., D.I.S., dosar 955/1940, f. 89, 91—92, 112, 124; „România Liberă". Ziar patriotic. Anul II, nr. 9, 10 august 1944.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

profesorilor [116] şi studenţilor ieşeni nu s-au lăsat antrenaţi de ideologia fascistă împotriva căreia a luptat pentru a apăra cultura unui popor cu o tradiţie milenară. Insurecţia crea largi posibilităţi întregului tineret al ţării pentru a-şi valorifica din plin marile sale calităţi şi aspiraţii, atît de mult încorsetate în vechiul regim burghez.

LES ÉTUDIANTS DE JASSY DANS LA PÉRIODE DU 6 SEPTEMBRIE 1940 AU 23 AOÛT 1944

Résumé

La vie et l'activité des étudiants de Jassy pendant la deuxième guerre mondiale n'ont pas fait l'objet d'études spéciales. Utilisant non seulement les matériaux déjà publiés mais surtout des matériaux inédits, conservés aux Archives Nationales de Jassy et de Bucarest, l'auteur de cet article décrit la vie et l'activité des étudiants de Jassy pendant la deuxième guerre mondiale, notamment durant la période du 6 septembre 1940 au 23 août 1944.

La première partie de l'article est consacrée aux revendications des étudiants, telles que l'amélioration des conditions de vie et d'étude, l'accroissement du nombre des bourses, la réduction des taxes universitaires, etc.

La plupart des étudiants se sont prononcés. d'une manière ou d'une autre, contre la guerre et ont désapprouvé la décision genéral Antonescu d'engager la Roumanie dans la coalition de l'Axe. Ils ont manifesté leur attitude notamment par la réserve avec laquelle ils ont accueilli l'ordre de mobilisation, par leur opposition contre tout ce qu'on appelait ou prétendait être l'idéologie fasciste, par leur mécontentement à l'égard de l'occupation des foyers d'étudiants et des cantines par les troupes allemandes, par la publication et la diffusion de manifestes contre la guerre, par la participation au mouvement de résistance en Roumanie ou à l'étranger.

Dans la deuxième partie de l'article, l'auteur présente certaines actions des étudiants de Jassy contre la guerre et le fascisme, contre la mutilation territoriale du pays. Il met en évidence le rôle du Parti Communiste Roumain, qui a groupé dans un front national unique l'énergie de toute la nation roumaine contre le fascisme et la guerre.

La guerre avec toutes ses conséquences sociales, économiques et politiques a eu de profondes répercussions sur l'état d'esprit des étudiants, obligés, dans leur grande majorité, d'abandonner leurs études pour être incorporés dans l'armée. Un grand nombre d'étudiants ont participé au mouvement de résistance et à la lutte pour le renversement de la dictature militaire fasciste.

La victoire de l'insurrection nationale antifasciste armée, organisée et dirigée par le Parti Communiste Roumain, a créé pour toutes la jeunesse roumaine de larges possibilités pour mettre pleinement en valeur ses hautes qualités et aspirations, étouffées par l'ancien régime bourgeois.

[116] Vezi studiul lui N. Copoiu, *Atitudinea potrivnică a oamenilor de cultură faţă de expansiunea ideologiei naziste în România*, în vol. *Din istoria contemporană a României*, Bucureşti, Ed. ştiinţifică 1965, pp. 187—199.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

UN DOCUMENT DE LA ŞTEFAN I, DOMNUL MOLDOVEI

DE

M. VATAVU

Pe lîngă precarele ştiri documentare cunoscute privind domnia lui Ştefan I, semnalăm încă un document intern de la acest voievod, în traducere, din anul 1772 aprilie 26 [1]. Deşi datat eronat de traducător [2], copia respectivă se dovedeşte a fi o reproducere destul de fidelă a originalului care nu s-a găsit încă, greşelile şi eventualele omisiuni datorîndu-se numai greutăţii de citire a traducătorului. Este vorba de un uric dat de Ştefan I boierului Coşcu şi fratelui său, Toader, pentru satul Rugăşeşti de pe Siret [3]. Pentru verificarea autenticităţii acestui document, am comparat textul respectiv cu alte informaţii de epocă privind pe membrii sfatului domnesc menţionaţi ca martori în textul citat. În ceea ce priveşte pe emitentul documentului, Ştefan I, se ştie că la moartea lui Roman I, izbucnind criza internă manifestată prin lupta pentru putere între pretendenţii la tron, Ştefan I a fost cel care, cu ajutor de la polonezi, a ocupat, la mijlocul anului 1394, domnia. Dar, el nu a domnit singur, ci asociat cu Iuga şi cu fratele său, Mihail, ajungîndu-se astfel, la rezolvarea pentru moment a crizei interne. Faptul acesta, al asocierii la domnia lui Ştefan I, a lui Iuga şi a lui Mihail, este dovedit şi de documentul pe care-l prezentăm şi în care figurează în lista martorilor, pe primul loc Iuga (în text Iurie) şi apoi Mihail.

În ceea ce-l priveşte pe Mihail, fratele lui Ştefan I, rezultă, dintr-un document extern, că deţinea funcţia de staroste sau „capitaneus moldaviensis" [4]. Dintre ceilalţi membri ai sfatului domnesc menţionaţi, i-am identificat pe următorii : *Ioaniş* sau *Ionaş* (în document «Ivanuşa») *Viteazul*, care la 30 martie 1392 era răsplătit de domnul Roman I cu trei sate pe Siret [5] şi pe care îl vom regăsi în sfat şi în timpul lui Iuga şi al lui Alexandru cel Bun [6] şi *Mihalaş* care apare sub forma „Mihal" în documentul extern din 6 ianuarie 1395, alături de Vlad (vornicul), Ioaniş Viteazul şi Costea [7]. Aceştia se vor menţine în sfat şi în timpul domnilor Iuga şi Alexandru cel Bun [8], în afară de Costea, care, după încetarea domniei lui Iuga, se va refugia în Polonia. Aici îl găsim angajîndu-se, în 1402, faţă de regele Poloniei, să lupte împotriva lui Alexandru cel Bun, dacă acesta va fi necredincios regelui [9]. De curînd, istoricul Şerban Papacostea a semnalat un nou

---

[1] Documentul se află în posesia autorului.

[2] Documentul are notat valeatul 6515, deci anul 1007, ceea ce este, evident, o eroare din partea traducătorului.

[3] Actualmente satul Rogojeşti, c. Mihăileni, jud. Botoşani.

[4] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, II, p. 616

[5] *Ibidem*, vol. I, p. 7—8.

[6] *Doc. privind ist. Rom.*, vol cit., p. 6—8, şi p. 10—11.

[7] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 611—613.

[8] *Doc. privind ist. Rom.*, vol. cit., p. 6—8, p. 16—18, p, 22—23.

[9] M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 623.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

izvor epigrafic privind istoria medie a țării noastre. Este vorba de o inscripție transcrisă de un istoric rus în anul 1819 și care fusese pusă la 7 septembrie 1399 de Iuga voievod, cu ocazia terminării reconstrucției Cetății Albe, întreprindere în care fusese „ajutat" de boierul Costea [10]. În fruntea Cetății Albe nu putea să fie însă decît un sfetnic de seamă al voievodului și este probabil că acest Costea menționat ca membru al sfatului în documentul din 28 noiembrie 1398 și în documentul pe care-l publicăm este același cu cel care apare în inscripția amintită. *Giurgi* sau Giurgiu globaciul, căruia deci i se menționează și drăgătoria — „globaci" — deci încasator de gloabe sau amenzi — aceasta fiind cea mai veche atestare a acestei dregătorii fiscale în documentele moldovene — este cunoscut ca membru al sfatului domnesc încă din timpul lui Roman voievod [11], menținîndu-se în sfat și în timpul lui Ștefan I, Iuga și Alexandru cel Bun [12]. *Roman* este atestat ca membru al sfatului domnesc al lui Iuga voievod în documentul datat : după 12 martie 1399 [13], ca și în cel din 28 noiembrie 1399, unde este menționat ca „Roman de Siret" [14]. Pe *Vlad* îl găsim atît în sfatul lui Roman I [15] cît și în cel al lui Iuga și chiar în sfatul lui Alexandru cel Bun [16]. Ceilalți boieri invocați ca martori în document n-au putut fi găsiți și în alte izvoare. S-ar putea totuși ca Ion Petrovici să fie de fapt Ion Stravici, în cazul că traducătorul nu a descifrat corect numele acestuia. Stravici apare în sfatul lui Roman și a domnilor următori [17]. De asemenea, credem că numele ultimului boier menționat, Goian, este corupt în text ; s-ar putea ca traducătorul, neînțelegînd bine textul, să fi transcris în loc de „pisara nașego Iațco", „. . .săracului Goian". Presupunem aceasta întrucît, dacă nu cunoaștem nici un pisar cu numele Goian, în schimb documentul din 1399 noiembrie 28 a fost scris de Laţco, deși și aici credem că a intervenit o eroare de transcriere a traducătorului din secolul al XIX-lea, care va fi citit «Laţco» în loc de Iaţco [18]. O dovadă în acest sens ar fi și faptul că primele documente emise de Alexandru cel Bun în anul 1400 sînt scrise de Iaţco [19].

Pentru datarea documentului nu avem alte indicii decît însești limitele domniei lui Ștefan I, deci între mijlocul anului 1394 — începutul anului 1399. Fiind singurul document întreg cunoscut pînă în prezent de la Ștefan I, considerăm că nu trebuie să mai subliniem importanța lui. Dăm mai jos textul documentului.

Suret de pe ispisoc a lui Ștefan vod(ă) din veleat 6515 aprilie 18.

Cu mila lui dumnezău, noi, Ștefan vod(ă), domnul Țării Moldovii, facem știre cu aceasta carte a no(a)stră tuturor cene va căuta, sau citindu va auzi, că aceste adevărat slugă noastru, pan Coșcu, frate-său Toader, au slujit întăi părint(elui) nostru cu dreaptă credință și acmu slujește și noao, pentru ace(e)a l-am miluit cu osebită milă și i-am dat în pămănt(ul) Moldovei Rugașește satul ca să-i fie ocină dreaptă și uric de la noi cu tot venitul, lui și ficiorilor, nepoților și strenepoților. Iar hotarul acelui sat, de la un stejar detunat, pănă la o movilă cu stălpu într-însa și de acolo drept la Cornu pin Li (. . .) [20] și -ncă și dc

[10] Ș. Papacostea, *La începutul statului moldovenesc*, în „Studii și materiale de istorie medie", VI, 1973, p. 59.
[11] *Doc. privind ist. Rom.*, vol. cit., p. 2—3.
[12] *Ibidem*, p. 24—25.
[13] *Doc. privind ist. Rom.*, vol. cit. p. 5—6.
[14] *Ibidem*, p. 6—7.
[15] *Ibidem*, p. 2—3 ; documentul din 30 martie 1392.
[16] *Ibidem*, p. 6—7, și p. 13—14.
[17] *Ibidem*, p. 2—3, p. 6—7.
[18] *Ibidem*, p. 3—4.
[19] *Ibidem*, p. 10—11.
[20] Neclar.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acolo pe lângă Părău Vechi Negru și în capat de sus Lozii și de acolo la stejară<i> tăeți și drept la Săretu și în sus Săretul până la stăjarul cel dintăi, ca să fie lor hotar. Iar la aceasta credința fratelui mieu Iurie și Mihail și credința dumnealui boerii moldovenești, giupânu Stanco și Ion Petrovici și Ivanașa Viteazul și Vlad Sinov și Costăn și Mihalaș și Roman și lui Velicit Caluioan și Letovoev și Giurgi globaciul și credința tuturor boerilor. Și pentru tărie, am poroncit pe dînsa pecete se lege cu mâna săracului Goian.

Ieromonah Ilarion rus ot Haracea am tălmăcit.

1772 — go godnea ap(reli) 26 dnea.

Documentul este scris pe hîrtie, 28×20 cm. Pe fila a doua este o însemnare scrisă în sec. al XIX-lea: „1772 apr(ilie) 26. Copie de pe un ispisoc lui Ștefan vo(ie)v(o)d pentru Rugășești. No. 1".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

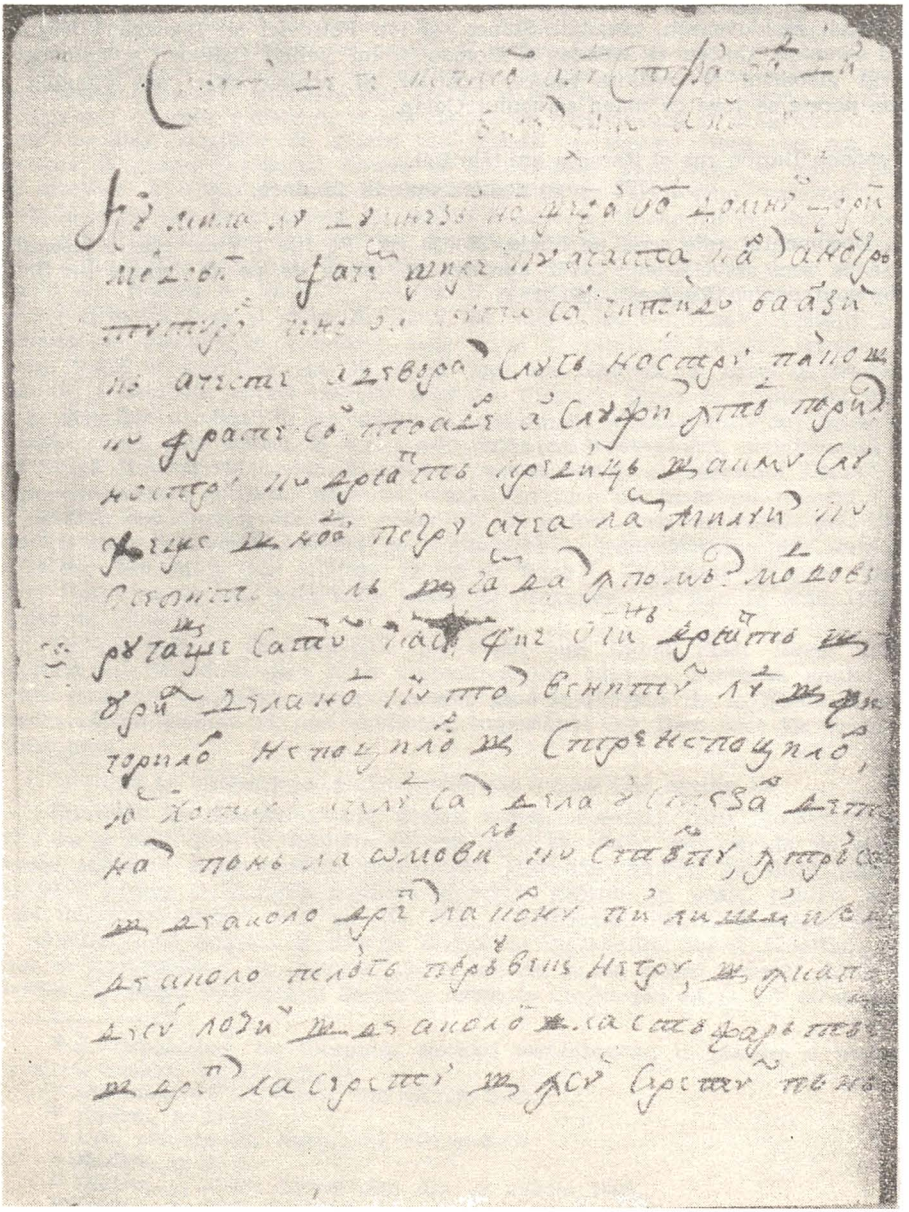

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

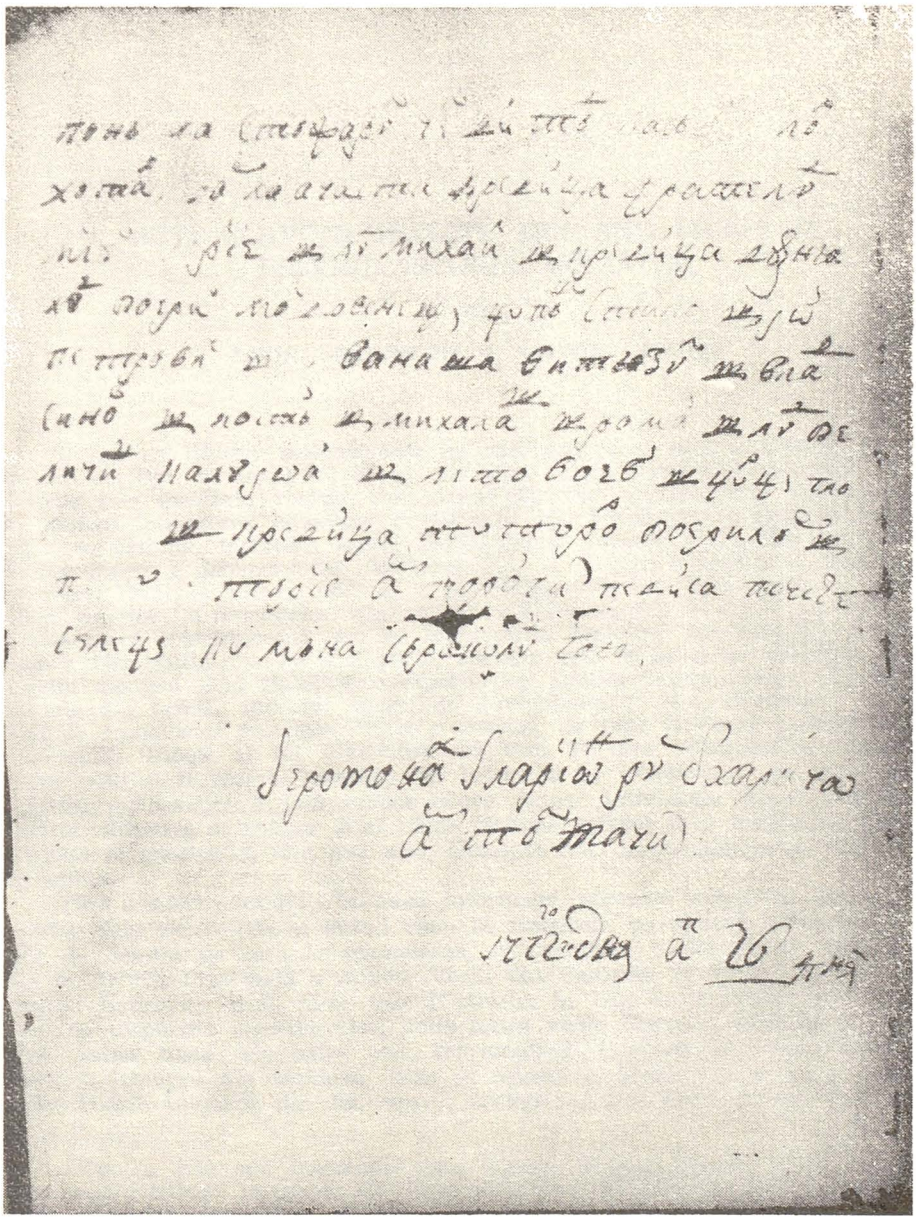

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ACTE SLAVONE INEDITE, DIN ANII 1443—1447, PRIVIND ISTORIA MOLDOVEI

DE

LEON ŞIMANSCHI şi NISTOR CIOCAN

Devenirea istoriei moldoveneşti în răstimpul care separă domnia lui Alexandru cel Bun de cea a lui Ştefan cel Mare poate fi considerată astăzi, în trăsăturile sale esenţiale, relativ bine cunoscută. Dar, nu este mai puţin adevărat că, pentru înţelegerea anumitor evenimente sau fenomene, insuficienţa informaţiilor se resimte, facilitînd opinii trunchiate şi evazive sau estompînd puterea de convingere a demonstraţiei ştiinţifice. Care a fost, de exemplu — pentru a nu ne referi decît la ultima domnie a lui Ştefan voievod (1442—1447) —, desfăşurarea concretă a repetatelor confruntări politico-militare probate de informaţia documentară contemporană sau de însemnările lapidare ale analiştilor vremii ? Cum a fost posibil, pe de altă parte, epilogul atît de brusc al aceleiaşi domnii, într-un moment cînd stabilizarea raporturilor politice interne părea să-i asigure, în cele din urmă, succesul operei de guvernămînt ? Sau, în sfîrşit, păstrînd limitele cronologice enunţate, în ce a constat, de fapt, acţiunea politică externă a celorlalţi urmaşi ai lui Alexandru cel Bun, pe care reizbucnirea violentă a crizei politice îi găseşte pregătiţi să intervină în competiţia pentru ocuparea tronului moldovenesc ? Iată numai cîteva dintre întrebările firesti relevate de analiza obiectivă a faptelor şi al căror răspuns solicită încă meditaţia şi studiul profund al istoricului, dar, mai ales, elemente noi de completare a tabloului de ansamblu.

Fără a oferi, desigur, întreaga informaţie necesară elucidării problematicii istorice deja menţionate şi lăsînd chiar în suspensie, pe alocuri, cîteva din aspectele de detaliu pe care le semnalează, documentele moldoveneşti depistate de noi în Arhiva Principală a Actelor Vechi din Varşovia, în fondul provenit de la familia Radziwiłł, şi al căror text îl punem, în cele ce urmează, pentru prima dată, la dispoziţia cercetătorilor, aduc totuşi unele lămuriri revelatoare în acest sens. Astfel, toate cele patru acte, reprezentînd înţelegeri ale unor membri ai familiei domneşti din Moldova, Iliaş şi, respectiv, Petru, cu puternicul magnat polon Didrih Buczacki din Jazłowiec [1], castelan al Cameniţei şi staroste al Podo-

[1] Pentru cele mai însemnate date istorice privind familia Buczacki, vezi I. Bogdan, *Contribuţii la istoria Moldovei între anii 1448—1458*, în „An. Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist.", ser. II, t. XXIX (1906—1907), p. 629—637. Remarcăm doar, în plus, că dacă locul de origine al acestei familii, Jazłowiec, a reprezentat, aldoma Volovăţului sau Ialovăţului moldovenesc, o replică extracarpatică Olhovţiului sau Ialovei maramureşene, atunci interesele ei româneşti au putut avea şi raţiuni de altă natură decît cele pur politice.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

liei, denotă, fără echivoc de această dată [2], gravitatea consecinţelor pe care realizarea acelei comunităţi de interese şi colaborări efective dintre reprezentanţii feudalităţilor în cauză le-a avut în desfăşurarea vieţii politice moldoveneşti sau în dezvoltarea atributelor fundamentale ale statului feudal. Căci, ce altă semnificaţie poate avea concedarea temporară, pe care Iliaş voievod o confirmă din nou la 22 mai 1443, a curţii de la Volhoveţ, împreună cu întreg domeniul domnesc de acolo, lui Didrih Buczacki (doc. nr. II) — concedare urmată nu peste multă vreme, la 23 februarie 1448, de o alta, cu implicaţii sporite [3]; adevăratul arbitraj exercitat de acelaşi feudal în exprimarea pretendenţei la tronul moldovenesc — aşa cum rezultă din cultivarea ambiţiilor lui Petru (doc. nr. III şi IV) concomitent cu sprijinul acordat urmaşului lui Iliaş, Roman [4]; sau transformarea cetăţilor Ţeţin şi Hotin, fapt atestat de cele două refugii ale lui Petru aici (doc. nr. III şi IV), în adevărate baze de supraveghere a domniilor de la Suceava ? Mai mult încă, adăugînd acestor informaţii datele deja cunoscute [5], nesiguranţa graniţei de nord a statului moldovenesc şi pierderea oricărei posibilităţi de apărare stabilă a teritoriului acestuia din aceeaşi parte — fenomene marcînd, indiscutabil, primul pas al unei imixtiuni teritorial-politice efective —, apar ca deja înfăptuite, justificînd astfel şi uşurinţa cu care s-a putut acţiona împotriva lui Ştefan, în 1447, ori a lui Bogdan, în 1451.

Din rîndul informaţiilor de mai largă semnificaţie istorică oferite de textele diplomatice pe care le publicăm, se cuvin, de asemenea, a fi remarcate şi cele referitoare la statutul puterii suverane, mai ales că în interpretarea acesteia surveniseră importante modificări, ca urmare a evenimentelor politice de la mijlocul deceniului precedent [6]. Calitatea de „moştenitor" al tronului, care îi revenise lui Petru în urma asocierii sale la domnie, obţine astfel o a doua atestare documentară (doc. nr. I) [7], diferenţiindu-se cu claritate de atributul suveranităţii exercitate de Ştefan voievod asupra „întregii ţări a Moldovei", dar incumbînd, totuşi, unele prerogative în politica internă şi externă a statului feudal, de natură să-i justifice obligaţiile contractate faţă de Didrih Buczacki. Totodată, întrebuinţarea termenului într-un context lipsit de echivoc — stipulaţia expresă a excepţării lui Ştefan din rîndul eventualilor duşmani comuni ai părţilor contractante fiind, în acest sens, elocventă — dovedeşte că nici interpretarea conform căreia actul din 1444 s-ar explica prin apariţia unei divergenţe politice între cei doi fraţi nu beneficiază de suportul obiectivităţii [8]. Dimpotrivă, actul în cauză, consemnînd decizia asociatului la domnie referitoare la o ctitorie dom-

[2] Un exemplu de interpretare inconsecventă, determinată tocmai de lipsa informaţiilor necesare, au oferit autorii capitolului corespunzător din tratatul *Istoria României*, vol. II, Editura Academiei, Bucureşti, 1962, p. 416, 420—421, reţinînd din intervenţia Poloniei şi a Ungariei în Moldova numai latura oficială, de stat, a acestei politici, şi acceptînd-o doar pentru partea a doua a intervalului.

[3] *Documente privind istoria României*, seria A Moldova, veac. XIV—XV, vol. I, p. 225—226.

[4] *Ibidem*. Dealtfel, aşa cum s-a observat (I. Bogdan, *op. cit.*, p. 632), Roman voievod îl numeşte în acest act pe Didrih Buczacki „părinte", el însuşi arătîndu-se ca „fiu" al protegutorului său, ceea ce, chiar în cazul relaţiilor de rudenie care se stabiliseră între cele două familii şi, deci, a unei justificări terminologice, incumbă un vădit raport de inferioritate a domnului moldovean.

[5] Vezi M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. II, Iaşi, 1932, p. 662, 707—708, 721—722, 731 ş. a. Vezi şi C. C. Giurescu, *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, Editura Academiei, Bucureşti, 1967, p. 230—237 şi 310—313.

[6] L. Şimanschi, *Precizări cronologice privind istoria Moldovei dintre anii 1432—1447*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol" — Iaşi, VII (1970), p. 77—78.

[7] Pînă acum era cunoscut doar după atestarea sa din documentul de la 26 aprilie 1444 (*D.I.R.*, A, veac, XIV—XV, vol. I, p. 203).

[8] Vezi, de exemplu, C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, II, 1, ed. a IV-a, Bucureşti, 1943, p. 20, sau N. Grigoraş, *Din istoria diplomaţiei moldoveneşti (1432—*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nească indică tocmai unul din drepturile pe care le avea acesta şi tocmai în sensul argumentării statutului juridic al emitentului se cuvine a fi folosită întreaga informaţie a conţinutului său diplomatic [9]. Pe de altă parte, cel de al treilea document îl prezintă pe nestatornicul frate al lui Ştefan într-o situaţie la fel de sugestivă, de data aceasta exprimîndu-şi însă oficial pretendenţa [10] şi însuşindu-şi, ca atare, calitatea de domn, deşi posibilitatea unei stăpîniri înjumătăţite a ţării („cît timp vom fi domn în ocina noastră sau în partea noastră"), deci a unei diarhii stil Iliaş-Ştefan, nu era exclusă. Dealtfel, aceeaşi pretendenţă, fără ca argumentele invocate să se întemeieze doar pe dreptul legitim la succesiune, ci şi pe exercitarea de fapt în trecut a domniei, trădează şi actul donativ al lui Iliaş sau ultima învoială, de la Ţeţin, a lui Petru [11].

Conjugînd, apoi, ştirile directe ori implicite ale aceloraşi documente cu cele deja folosite în paginile literaturii de specialitate, se pot descifra cîteva momente de istorie politică moldovenească mai puţin abordate pînă acum. Semnalăm, astfel, preparativele întreprinse în primăvara anului 1443, sub patronajul magnatului polon Didrih Buczacki, pentru readucerea pe scaunul Moldovei a „cumătrului" său, Iliaş. În acest scop, desigur, l-a vizitat el, la Neamţ, pe asociatul lui Ştefan la domnie, încheind, fără ştirea celui din urmă însă [12], acordul prin care, dacă nu obţinea sprijinul direct al lui Petru, se asigura, totuşi, de neutralitatea lui viitoare (doc. nr. I). Aceeaşi convenţie explică totodată colaborarea de mai tîrziu a lui Petru cu Roman, fiul lui Iliaş, refugierea sa la Hotin, atunci cînd, din cauze lesne de bănuit, a încetat să mai fie asociatul fratelui său, Ştefan (doc. nr III), sau desfăşurarea conflictului militar din primăvara anului 1445 în estul ţării [13], şi nu în vest ori sud-vest, cum ar fi fost normal dacă Petru ar fi primit sprijin transilvănean. Firesţe, în noua conjunctură a faptelor, momentul şi modalitatea obţinerii de către Petru a sprijinului lui Iancu de Hunedoara [14] solicită o reconsiderare mai atentă, întrucît, pînă la sfîrşitul anului 1447, actele sale politice par a se împleti numai cu cele ale familiei lui Iliaş.

Pe de altă parte, concesionarea domeniului domnesc de la Volhoveţ, la 22 mai 1443, relevînd dreptul de stăpînire pe care şi-l aroga încă Iliaş asupra Moldovei, este în măsură să aducă şi cîteva elemente noi de încadrare cronologică a momentului incursiunii, atît de nefericite pentru iniţiatorul ei, despre care relatează analele interne [15]. În primul rînd, devine evident că anul 1442 [16] tre-

---

1457), Iaşi, 1948, p. 115—116 (unde termenul din act este şi greşit tradus : „părintele" Ţării Moldovei, în loc de „moştenitorul" acesteia).

[9] L. Şimanschi, *op. cit.*, p. 69.

[10] Acest caracter este subliniat şi de prezenţa celor doi boieri în anturajul său, încît se poate presupune că unul din elementele care oficializau o pretendenţă consta tocmai în însuşirea ei de către o grupare boierească.

[11] Pentru semnificaţiile acestuia din urmă, vezi mai jos.

[12] Deşi la 6 martie 1443 Ştefan se afla la Neamţ (*D.I.R.*, A, veac. XIV—XV, vol. I, p. 185—186), consimţămîntul său nu este menţionat în act, aşa cum s-ar fi cerut şi s-ar fi stipulat dacă expectativa promisă de Petru faţă de acţiunile lui Iliaş nu ar fi fost totuşi contrară intereselor domnului.

[13] Cum lasă să se presupună scrisoarea lui Ştefan către braşoveni, expediată din *Vaslui (s. ns.)*, la 28 mai <1445> (M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 723—725), sau înţelegerea cu marele cneaz al Lituaniei, Cazimir, redactată în *Iaşi (s. ns.)*, la 25 iunie 1445 *(ibidem*, p. 725—728). Vezi şi L. Şimanschi, *op. cit.*, p. 69—70.

[14] Sprijin presupus a fi fost acordat începînd încă din anul 1442 (Ilie Minea, *Vlad Dracul şi vremea sa*, în „Cercetări istorice", IV (1928), nr. 1, p. 151—152 ; C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, II, 1, p. 20 ; N. Grigoraş, *op. cit.*, p. 115 ; *Istoria României*, vol. II, p. 420—421).

[15] *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI, publicate de Ion Bogdan*, ediţie de P. P. Panaitescu, Editura Academiei, Bucureşti, 1959, p. 7 şi 15.

[16] Susţinut de C. C. Giurescu, *op. cit.*, II, 1, p. 20, sau *Istoria Românilor din cele mai vechi timpuri şi pînă astăzi*, Editura Albatros, Bucureşti, 1971, p. 299, şi însuşit cu o minimă corectură : sfîrşitul anului 1442 ori începutul anului 1443, şi de autorii tratatului *Istoria României*, vol. II, p. 421.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

buie scos din discuţie. Apoi, în lipsa oricărei stipulaţii referitoare la un viitor ajutor din partea lui Didrih Buczacki pentru redobîndirea tronului de către Iliaş, aşa cum întîlnim, de exemplu, în actul lui Petru încheiat la Ţeţin, anul 1443 pare să nu întrunească nici el condiţiile necesare, cu atît mai mult cu cît şirul actelor interne este în perioada de referinţă neîntrerupt, iar domnul este arătat ca rezidînd permanent la Suceava [17]. Totodată, urmărind în actele domniei lui Ştefan voievod eventuala întoarcere a foştilor susţinători ai lui Iliaş, pe care documentul în cauză îi nominalizează pentru prima oară, se poate observa cu uşurinţă că, exceptîndu-l pe Manoil de la Hotin, prezent incidental, la 30 septembrie 1445, în sfat [18], şi pe Dieniş (Dinisco), rămas fidel lui Ştefan voievod, dar în dregătoria de spătar [19], numai Lazor de la Tulova şi fratele său, Stanciul postelnic, au revenit temporar în ţară. Întoarcerea lor nu a avut loc însă în 1443, cum ar fi fost normal dacă orbirea lui Iliaş s-ar fi produs acum, ci abia la sfîrşitul anului 1444 [20]. Iată, deci, că relatarea analistă se verifică şi pe această cale, dovedindu-se, încă odată, conformă realităţii [21].

Nu mai puţin semnificative sînt, de asemenea, şi ultimele două acte, cel redactat la Hotin facilitînd înţelegerea conlucrării viitoare dintre Petru şi Roman, întrucît ar fi greu de admis că perfectarea învoielii s-a făcut fără ştirea Marincăi, soţia lui Iliaş, sub controlul căreia se afla cetatea, iar cel de la Ţeţin punînd în evidenţă perimarea aceleiaşi formule de guvernămînt. Astfel, în ciuda faptului că Petru se mai intitulează încă „domn", deplasarea sa la Ţeţin, lipsa unor martori boieri, dar mai ales a unui diac moldovean care să redacteze actul şi să lege pecetea după uzul moldovenesc [22], trădează, mai degrabă, echivocul situaţiei în care se afla, decît o domnie efectivă, aşa cum indică, dealtfel, şi prezenţa lui Roman singur la Suceava, la începutul anului 1448. În sfîrşit, relaţiile pe care Petru şi le crease, desigur, cu prilejul celor două refugii ale sale, în mediul galiţiano-podolian, explică şi posibilitatea pe care el a avut-o, de a pune capăt pretenţiilor lui Roman în modul cunoscut [23], atunci cînd, din pricini încă insuficient analizate, orientarea sa politică se schimbase.

Pentru a împlini observaţiile noastre referitoare la problemele politice şi instituţionale ale statului feudal moldovenesc, menţionăm situaţia specifică în care apare domeniul domnesc de la Volhoveţ (doc. nr. II), individualizat pentru prima dată acum de tîrgul Siret şi arătat ca întinzîndu-se pînă spre izvoarele Suceviţei [24]. Iar concedarea sa temporară lui Didrih Buczacki demonstrează că, într-adevăr, din punct de vedere al regimului juridic, el se deosebea de restul

[17] Indiferent dacă luăm în consideraţie data de 29 mai, presupunînd că pe aceasta a avut-o totuşi în vedere autorul însemnării analistice, sau de 7 iunie, care rezultă din aplicarea aceluiaşi calcul la anul 1443 (vezi *D. I. R.*, A, veac. XIV—XV, vol. I, p. 191—197, nr. 228—232).

[18] *Ibidem*, p. 213, nr. 253.

[19] *Ibidem*, p. 183, nr. 222, şi urm. În ceea ce priveşte prezenţa acestuia la Buczacz, la 22 mai 1443, aşa cum se verifică şi pe baza actelor interne dintre 4 — şi nu 14, cum a apărut, greşit, în ediţiile de pînă acum — şi 30 mai (*ibidem*, p. 188—194, nr. 225—230), explicaţia constă, credem, într-o împrejurare de altă natură. Încercînd, desigur, să-şi garanteze stăpînirea sa asupra Volovăţului, periclitată de alungarea lui Iliaş, Didrih Buczacki va fi tratat această chestiune cu Ştefan voievod, atunci cînd, în martie, l-a vizitat la Neamţ. Dar, cum nici acordul fostului domn nu putea fi, totuşi, eludat, călătoria lui Dieniş în Podolia şi reluarea formală de către el a rolului de logofăt, pe care îl îndeplinise anterior în sfatul lui Iliaş, a devenit, astfel, necesară.

[20] *Ibidem*, p. 205—206, nr. 243—244.

[21] Vezi şi L. Şimanschi, *op. cit.*, p. 77.

[22] Emil Vîrtosu, *Din sigilografia Moldovei şi a Ţării Româneşti*, în *D. I. R., Introducere*, vol. II, Editura Academiei, Bucureşti, 1956, p. 341—342.

[23] Ilie Minea, *Informaţiile româneşti ale cronicii lui Jan Długosz*, Iaşi, 1926, p. 38.

[24] În ceea ce priveşte pe Gherman vînătorul, acesta aminteşte, şi poate nu întîmplător, de Herman, fratele lui Iaţco, stăpîn al unui sat din apropiere, de pe

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

teritoriului ţării, aflîndu-se *ab origine* în stăpînirea directă a familiei domneşti [25]. Nu mai puţin importantă ni se pare a fi, de asemenea, cea dintîi atestare documentară, în cadrul aceluiaşi document, a slujitorilor însărcinaţi cu strîngerea dării domneşti (în textul slavon : ДАНИКЪ), termen al cărui corespondent românesc a fost înlocuit ulterior cu cel de „birar" [26]. Aceeaşi întîietate a utilizării sale diplomatice poate fi consemnată, dealtfel, şi în privinţa diferenţierii vornicilor domneşti în mare şi mici [27], deşi numărul acestora o făcea să se întrevadă ca existentă încă din perioada domniei lui Alexandru cel Bun.

O altă categorie de informaţii puse la dispoziţia interpretării istorice de aceleaşi texte se referă la viaţa economică a Moldovei de la mijlocul secolului al XV-lea. Atrag, desigur, atenţia varietăţile de camhă [28] — enumerate într-un mod sugestiv şi din punct de vedere strict terminologic — pe care domnii moldoveni le aveau la dispoziţie într-o cantitate apreciabilă (doc. nr. III şi IV), precum şi buţile de vin, dar mai ales de unsoare ce urmau a fi expediate în Podolia (doc. nr. III). Indicîndu-se, fără îndoială, prin cel din urmă apelativ, *păcura*, probele indirecte, deductive — cele directe fiind cu mult mai tîrzii [29] —, aduse în favoarea exploatării şi comercializării acestei bogăţii naturale a ţării [30], se confirmă mai mult decît suficient. În plus, se poate presupune în acest domeniu un interes şi, desigur, o preocupare specială a domniei, ca şi în cazul celuilalt produs natural de mare însemnătate în economia vremii, sarea. Interesante pentru studierea structurii fundamentale a economiei feudale, chiar dacă situaţiile înfăţişate se asimilează, de fiecare dată, excepţiei, sînt, apoi, pasajele care trădează — într-o terminologie nu mai puţin grăitoare — grija deosebită şi constantă a stăpînilor faţă de cai şi vite, după cum menţionarea expresă a vînătorului Gherman de pe domeniul de la Volhoveţ implică şi produselor vînătoreşti o pondere corespunzătoare în venitul global [31]. În sfîrşit, remarcăm precedenţa concesiunii acordate de Iliaş voievod faţă de celelalte privilegii clasice de imunitate cunoscute pînă în prezent [32], ca şi consecinţele pe care aceeaşi hotărîre domnească le poate avea în înţelegerea naturii celorlalte.

Încheind comentariul nostru pe marginea celor patru documente, precizăm că, din punct de vedere al dezvoltării scrisului diplomatic moldovenesc, numai cel dintîi poate reţine, eventual, atenţia specialiştilor, întrucît următoarele trei au fost redactate cu siguranţă în cancelaria lui Didrih Buczacki şi se încadrează, deci, în grupul actelor galiţiano-podoliene [33]. Dar, chiar şi actul scris la Neamţ

Voitin (M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. I, Iaşi, 1931, p. 189—190), iar exceptarea Satului Mare se explică prin stăpînirea lui de către Oancea logofăt, căruia Ştefan voievod i-l şi dăruieşte uric la 15 iulie 1445 *(ibidem*, vol. II, p. 222—225)

[25] Pentru situaţia sa la 1384, vezi L. Şimanschi şi G. Ignat, *Constituirea cancelariei statului feudal moldovenesc*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol" — Iaşi, IX (1972), p, 120.

[26] *Istoria României*, vol. II, p. 876—878.

[27] Următoarele menţiuni datează din anul 1448 *(D. I. R.*, A, veac. XIV—XV. vol. I, p. 225—226) şi provin, fapt demn de reţinut, din cele două documente interne ale domniei lui Roman voievod.

[28] Vezi, în acest sens, Corina Nicolescu, *Istoria costumului de curte în ţările române. Secolele XIV—XVII*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1970, p. 55—59.

[29] *D. I. R.*, A, veac. XVI, vol. IV, p. 136.

[30] Gh. Ravaş, *Din istoria petrolului românesc*, E.S.P.L.P., Bucureşti, 1955, p. 8—9 ; C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, III, 2, Bucureşti, 1946, p. 559—561 ; *idem, Vechimea exploatării petrolului şi a „cerii de pămînt" în Ţările Româneşti*, în „Cibinium", Sibiu, 1967/1968, p. 15—16.

[31] Pentru „loviştile" dependente de Volhoveţ, vezi şi omagiile lui Petru voievod din 1455 şi 1456 (M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 776 şi 786).

[32] Vezi documentul din 1 august 1444 *(D. I. R.*, A, veac. XIV—XV, vol. I, p. 204—205). Scutirile anterioare, datînd din 1438 sau 1439 *(ibidem*, p. 157, nr. 187, şi p. 161, nr. 193), au, evident, un caracter limitat.

[33] Władysław Kuraszkiewicz, *Gramoty halicko-wołyńskie XIV—XV wieku*, în „Byzantinoslavica", IV (1932), vol. 2, p. 360—361 şi fig. 13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reprezintă, evident, după limbă şi formular, opera unui diac de formaţie străină, aşa încît nu este exclus, date fiind împrejurările speciale ale alcătuirii sale, ca bruionul înţelegerii să fi fost adus de pan Didrih, iar diacul lui Petru să-l fi transcris numai. Remarcăm, totodată, că pecetea actului al doilea atestă o inscripţie deosebită de cele ale sigiliilor folosite anterior în cancelaria lui Iliaş voievod[34] sau, mai tîrziu, în cancelaria fiului său, Roman[35], fapt semnificativ nu numai pentru problematica sigilografică propriu-zisă, dar şi pentru înţelegerea istoriei politice a perioadei, deoarece pierderea unui tipar sigilar şi, deci, confecţionarea altuia, nu se poate explica, de regulă, decît prin împrejurări de gravitate corespunzătoare.

Dar, pentru a nu prelungi un comentariu al cărui scop nu a fost altul decît relevarea ineditului informativ al celor patru acte, prezentăm în continuare textul acestora, urmînd principiile generale ale editării textelor slave (coborîrea tacită în rînd a literelor suprascrise, întregirea prescurtărilor, folosirea ortografiei şi punctuaţiei moderne), cu excepţia tratamentului aplicat consoanelor finale suprascrise, după care s-au consemnat în paranteze rotunde, ca şi în cazul întregirii prescurtărilor, vocalele elidate. Procedînd astfel nu am respectat însă decît chiar exemplul diecilor, care, scriind integral cuvintele în rînd, nu au uitat să adauge, consecvent şi ierurile finale — căci ele sînt, de fapt, în discuţie —, indiferent de realitatea ortoepică a slavonei utilizate.

I

1443 (6951) martie 3, Neamţ

Petru voievod, moştenitor al Ţării Moldovei, se obligă să-l ajute pe Didrih Buceaţki, staroste al Podoliei, împotriva tuturor duşmanilor acestuia, exceptîndu-l din rîndul lor pe fratele său mai mare, Ştefan, şi să-i asigure, totodată, adăpost în Moldova, în caz de nevoie, atît lui cît şi slugilor sale.

† М(и)л(о)стию б(о)жиѥю, мꙑ, Петрꙋ воевода, ѡт(ь)чич(ь) Земли Мѡлд(а)вско<и>[1]. Вꙑзнаваем(ъ) тѡ, ис сѣм(ъ) нашꙑм(ъ) листѡм(ъ), каждомꙋ добромꙋ[2] перѣдь кого сеи нашъ листь прїидет(ъ) или ѹслишитъ его чтꙋчи, аже есми записали сѧ, ис сѣм(ъ) нашим(ъ) листѡм(ъ), ис нашꙑм(ъ) милꙑм(ъ) и великꙑм(ъ) приѧтелем(ъ), ис панѡм(ъ) Дꙑдрихом(ъ) Боучацкꙑмъ ѡт(ъ) Ѧзловцѧ, панѡм(ъ) Каменицкꙑм(ъ), старостью[3] Подол'скꙑм(ъ), къ в'сѣи добротѣ и приѧзнꙑ стоѧти подлѣ его, до его живота, противꙋ в'сꙑх(ъ) неприѧтелꙑ егѡ, не вꙑимѣнѧючи никѡг(о), ѡприч(ъ) старшего ми брат(ъ), Стефан(ъ) воеводꙑ и <господарь>[4] в'сѣи Земли Мѡлд(а)вскои; а противꙋ инꙑх(ъ) всꙑх(ъ) его неприѧтелꙑ стоѧти колкѡ боудет(ъ) наша сила.

А такѡж(е), коли бꙑ котора пригода пригодила сѧ-тѡг(о) Б(ож)е недаи-нашѡмꙋ миломꙋ приѧтелю, панꙋ Дидрихꙋ, што бꙑ емꙋ вꙑити по некоторои пригодѣ, ѡт(ъ) своеи ѡтчизнꙑ, али бо его панѡм(ъ) и слꙋгам(ъ), ино панꙋ Дидрихꙋ и его слꙋгам(ъ) земля наша ѡттворѣна и горѡдꙑ на переховаинꙗе, и съ его скар'бомь или стада прижинет(ъ) и до его часоу. А коли ꙋсхочѧт(ъ) поити ѡпѧт(ь) до своеи ѡтчинꙑ и до своеи земли, тѡгдꙑ имает(ъ) поитꙑ

---

[34] Vezi *Documenta Romaniae Historica*, seria A, Moldova, vol. I, alcătuit de C. Cihodaru, I. Caproşu şi L. Şimanschi, în curs de tipărire, doc. nr. 116 (din 15 iunie 1433) şi 142 (din 18 octombrie 1435).

[35] *Ibidem*, doc. nr. 272 (din 18 februarie 1448).

[1] Şters.

[2] Vezi notele de la traducere.

[3] ь, neclar ; poate fi citit şi о.

[4] Omis.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

доброволнѡ и безъ всакои забавы, и своими паны, и скарбѡм(ъ), и стады и съ всым(ъ) своимъ имѣнꙑемъ, ис чым(ъ) коли прїидꙋт(ъ), ис тым(ъ) за сѧ <коли>[1] в<ы>[2]идет(ъ).

А тѡ слюбꙋем(ъ) въдержати и пополнит(и) при нашѣи ч(ь)сти и при вѣрѧ Хр(и)стꙑѧньскои.

А наи лѣпше свѣдоцствѡ томꙋ листꙋ привѣсили есми нашꙋ печат(ъ).

Пис(а) оу Нѣм'ци, въ лѣт(о) ҂ѕцна м(а)рт(їа) г҃.

Din mila lui Dumnezeu, noi, Petru voievod, moştenitor al Ţării Moldovei. Dăm ştire cu această carte a noastră, fiecărui bun <pan[3]>[4] în faţa căruia va ajunge această carte a noastră sau care o va auzi citindu-se, că ne-am legat în scris, cu această carte a noastră, cu scumpul şi marele nostru prieten, cu panul Didrih Buceaţki de la Iazloveţ, castelan al Cameniţei, staroste al Podoliei, să stăm pe lîngă el cu toată bunătatea şi priinţa, cît va fi în viaţă, împotriva tuturor duşmanilor lui, neexceptînd pe nimeni, în afară de fratele nostru mai vîrstnic, Ştefan voievod şi <domn>[1] al întregii ţări a Moldovei ; iar împotriva tuturor celorlalţi duşmani ai lui să stăm cu cît ne va fi în putere.

Şi de asemenea, cînd i s-ar întîmpla vreo nenorocire — ceea ce. Doamne, să nu dai — scumpului nostru prieten, pan Didrih, ca să iasă, din cauza vreunei nenorociri, din ocina sa, <singur>[4] sau cu panii şi slugile lui, atunci panului Didrih şi slugilor lui să-i fie deschisă ţara noastră şi tîrgurile la trecere, împreună cu lucrurile sau cu turmele sale, pînă cînd îi va sosi vremea. Iar cînd va dori să plece înapoi în ocina sa şi în ţara sa, atunci să plece în bunăvoie şi fără nici o zăbavă, şi cu panii săi, şi cu lucrurile, şi cu turmele şi cu toată averea sa, cu ceea ce <va avea>[4] cînd va veni şi cu ceea ce <va avea>[4] la sine <cînd>[1] va pleca.

Şi făgăduim să ţinem şi să împlinim aceasta pe cinstea noastră şi pe credinţa creştinească.

Şi spre mai deplină mărturie a acestei cărţi, am atîrnat pecetea noastră.

S-a scris la Neamţ, în anul 6951 <1443> martie 3.

Archivum Glowne Akt Dawnych — Varşovia, Zbiór documentów pergaminowych (Archiwum Radziwiłłów), nr. 7311.

Orig., perg. (22,5 × 26,8 cm.), şters în cîteva locuri, pecete mică (diametru 2 cm.) atîrnată (şnur de mătase roşie şi roz, legătură în cruce), cu legenda :

† Печатъ Петра воеводы.

II

1443 (6951) mai 22, Buceaci

Ilie voievod acordă panului Didrih de la Buceaci, staroste al Podoliei, pînă ce-i va achita suma de 500 de zloţi tătăreşti pe care o împrumutase de la el, dreptul de stăpînire asupra domeniului domnesc de la Volhoveţ, interzicînd în acelaşi timp tuturor dregătorilor şi slugilor sale să se atingă de veniturile ce vor fi realizate aici în folosul beneficiarului.

† М(и)л(о)стию б(о)жїею, Илїѧ воевода, ґосподаръ Земли Молдавскои. Знаемо чинимъ ис сѣмъ листомъ нашимъ, въсѣмъ кто на нъ ꙋзритъ[5] или еґо ꙋслышитъ чтꙋчи, аже тотъ истиннꙑи приѧтелъ нашъ милꙑи и кꙋмъ, панъ Дидрихъ Бꙋча-

---

[1] Omis.
[2] Şters
[3] Sau „om".
[4] Subînţeles în textul slavon.
[5] Între ꙋ şi з, un р tăiat de diac cu aceeaşi cerneală.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

чъскъıи и Лꙋзовскъıи, староста Подолъскъıи, ꙋчинилъ намъ <много добръ>[1] ꙋ нашъıи пригодъı, коли єсми пришли к немꙋ, до єго домꙋ, а тотъ истинъıи реченъıи панъ, Андриха(ъ), намъ свои домъ и городъı ѡтворилъ, серебрали золота, пинѣзии, кони и инъшиха(ъ) речии, чого коли било намъ потребизно [ꙋ на][2] ꙋ нашꙋ пригꙋдꙋ[3], того намъ боронилъ.

Про то, ми, видивши єго слꙋжбꙋ и приѧзнь до нас(ъ), жаловали єсми єго ѡсобною нашею м(и)л(о)стию, даровали єсми єго и дали нашъ дворъ Колховєцъ, и съ сꙋкмъ[4], и съ млиномъ, и Германъ ловєцъ, и[5] Сочєвицю, и съ ꙋсими присюлки и доходъı що к томꙋ дворꙋ исъ давна прислꙋхаєтъ, ѡкроми Великосилцѣ, какъ и п<е>[6]режъ єго м(и)л(о)сть ѡт(ъ) нас(ъ) де<р>[7]жалъ, ничого собѣ не ѡставлѣючи ани вꙑмининѣючи, съ ꙋсимъ правомо.

А на то єсми, приѧтелю нашемꙋ, панꙋ Андрихꙋ, записали пѧтъ с(о)тъ золотꙑха(ъ) татаръскꙑха(ъ), а перъвии, ѡт(ъ) того истиного реченого пана Дитриха, али бо ѡт(ъ) єго дитии, того нашего двора, Колховцѣ, и приселкꙋ въ не имаю[8] мꙋ[9] ѡтнѣти николи, али жиємꙋ, али бо єго дитємъ положимъ и заплатимъ тꙑха(ъ) пѧтъ сотъ золотꙑха(ъ). А до толѣ, по кꙋлѣ не вꙑкꙋпимъ, ꙋ тото имииние не имаємъ сѣ ꙋмѣшати ани нашъ дворникъ[10] великꙑи, анꙑ[9] малꙑи, ани глобникъ, ани[11] припашаръ, ани иліїшаръ, анꙑ[9] данникъ, анꙑ[9] инꙑ, и никоторꙑи ꙋрѣдникъ нашъ, толко самъ панъ Андриха(ъ) имаєтъ ѡживати и пожиювати. А такожъ, коли мꙑ <бѫдемъ>[7] заплатили и тиха(ъ) петъ с(о)<т>[7]ъ золотꙑха(ъ) татаръскиха(ъ) панꙋ Андриховѣ, а нашъ милꙑи приѧтелъ, панъ Дитриха(ъ), имаєтъ намъ дати, ꙋ наши рꙋкꙑ, наши записꙑ.

А на то, вѣра више писанного г(оспод)ства ми, Иліѧ воєводꙑ, и вѣра възлюбленнаго [ми] с(ꙑ)на г(оспод)ства ми, Романа воєводꙑ, и вара[9] па[ш]<на>[7] Шефꙋла Жꙋмꙋтатєвича и брата єго, пана Ми<н>дри, и вѣра пана Лазорѣ Тꙋловъского и брата єго, пана Станчꙋла постелника, и вѣра пана Манꙋила Хотинъского, и вѣра пана Миси дворника. и вѣра пана Витолта, и вѣра пана Блоша чашника, и вѣра пана Ивашка Ѹстеклого, и вѣра пана Кана Лихача и брата єго, пана Жꙋржа комиса, и вара[9] пана Данка Жꙋржевича, и вѣра пана Жꙋржа Кабича и вѣра въсѣха(ъ) нашиха(ъ) боѧръ, и великꙑха(ъ) и малиха(ъ).

А на болшее потвержденние томꙋ въсемꙋ више писанномꙋ, велѣли єсми нашемꙋ вѣрномꙋ болѣринꙋ, панꙋ Диниськꙋ логофетꙋ, привѣсити нашю печатъ к семꙋ нашемꙋ листꙋ.

Писалъ Тадоръ диѧкъ, ꙋ Бꙋчачю и в(ъ) лѣт(о) ·ѕѱнѕ маи кв[12].

---

[1] Omis ; întregit în spiritul documentului din 23 februarie 1448 (M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 305—306), cu care se aseamănă.

[2] Tăiat de diac cu aceeaşi cerneală.

[3] Mai sus : ꙋ нашꙑи пригоди!

[4] ꙋ scris deasupra rîndului.

[5] Grafie nesigură în orig. ; se poate citi şi к.

[6] Şters.

[7] Omis

[8] ю, neclar.

[9] Aşa în orig.

[10] къ, adăugat deasupra rîndului.

[11] ни, adăugat deasupra rîndului.

[12] в, îngroşat sau făcut peste un alt semn.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din mila lui Dumnezeu, Ilie voievod, domn al Ţării Moldovei. Facem cunoscut cu această carte a noastră, tuturor celor care o vor vedea sau o vor auzi citindu-se, că acest adevărat prieten scump şi cumătru al nostru, pan Didrih de la Buceaci şi de la Iazloveţ, staroste al Podoliei, ne-a făcut nouă <mult bine> [1] în nenorocirea noastră, cînd am venit la el, în casa lui, iar acest adevărat zis pan, Didrih, ne-a deschis nouă casa şi tîrgurile sale, iar argintul, aurul, banii, caii şi celelalte lucruri, ceea ce ne-a fost nouă de trebuinţă în nenorocirea noastră, aceea nu ne-a fost oprit.

Pentru aceea, noi, văzînd slujba şi bunăvoinţa sa faţă de noi, l-am miluit cu deosebita noastră milă, i-am dăruit şi i-am dat curtea noastră de la Volhoveţ, şi cu piua [2] de sumani şi cu moara, şi pe Gherman vînătorul [3], şi [4] cu Soceviţa, şi cu toate cătunele şi veniturile care ascultă de acea curte din vechime, în afară de Satu Mare, cum a ţinut de la noi şi mai înainte milostivirea sa, neoprind pentru noi nimic şi nici micşorînd, cu tot dreptul.

Iar pentru aceasta i-am dat înscris prietenului nostru, pan Didrih, pentru cinci sute de zloţi tătăreşti, ca, mai întîi, de la acest adevărat zis pan, Didrih, sau de la copiii lui, acea curte a noastră, Volhoveţ, şi cătunele, să nu o luăm înapoi niciodată, iar, apoi, lui sau copiilor lui să le dăm şi să le plătim acei cinci sute de zloţi. Iar pînă atunci, cît timp nu o vom răscumpăra, în acea avere să nu se amestece nici vornicul nostru cel mare, nici cel mic, nici globnic, nici pripăşar, nici ilişar, nici cel ce strînge darea [5], nici altul, şi nici oricare din dregătorii noştri, ci numai pan Didrih să folosească şi să dobîndească. Şi, de asemenea, cînd noi <vom fi> [6] plătit acei cinci sute de zloţi tătăreşti panului Didrih, scumpul nostru prieten, pan Didrih, ne va da în mîinile noastre zapisele noastre.

Iar la aceasta este credinţa domniei mele mai sus scrise, Ilie voievod, şi credinţa iubitului fiu al domniei mele, Roman voievod, şi credinţa pa<nului> [6] Şteful al lui Jumătate şi a fratelui său, pan Mî<n> [6] drea [7], şi credinţa panului Lazor de la Tulova şi a fratelui său, pan Stanciul postelnic, şi credinţa panului Manuil de la Hotin, şi credinţa panului Misea vornic, şi credinţa panului Vitolt, şi credinţa panului Băloş ceaşnic, şi credinţa panului Ivaşco al lui Usteclă, şi credinţa panului Oană Lihaci şi a fratelui său, pan Giurgiu comis, şi credinţa panului Danco al lui Giurgiu, şi credinţa panului Giurgiu Cabici şi credinţa tuturor boierilor noştri, şi mari şi mici.

Iar pentru mai mare întărire a tuturor celor mai sus scrise, am poruncit credinciosului nostru boier, pan Dinisco logofăt, să atîrne pecetea noastră la această carte a noastră.

A scris Tador diac, la Buceaci şi în anul 6951 <1443> mai 22.

Archiwum Głowne Akt Dawnych — Varşovia, Zbiór dokumentów pergaminowych (Archiwum Radziwiłłów), nr. 7312.

Orig., perg. (22,8 × 32,5 cm.), pecete (cu diametru de 7,7 cm.) atîrnată (şnur de mătase roşie, albastră şi cafenie, legătură în cruce), cu legenda: † Печатъ Їωана Илиа воєвωда, ґосподарѣ Земли Молдавскои *** (fără nici o ligatură).

---

[1] Omis; vezi şi nota de la textul slavon.

[2] „piua", subînţeles în textul slavon.

[3] S-ar putea interpreta şi: *aşezarea lui Gherman vînătorul*, aşa cum sînt indicate uneori, în documentele interne, proprietăţile boiereşti uricite.

[4] Sau *dinspre*; vezi şi nota anterioară precum şi cea de la textul slavon.

[5] Mai tîrziu: „birar".

[6] Omis.

[7] În textul slavon, alternanţa: и pentru ы

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

III

1446 (6954) iulie 15, Hotin

Petru voievod se obligă să-i plătească, după ce va deveni domn al Țării Moldovei, panului Detrih din Buceaci, staroste al Țării Podoliei, în fiecare an, cîte o mie de zloți turcești și cîte douăzeci de cufterii ca răsplată pentru ajutorul pe care acesta i l-a dat la nevoie.

† Милостїю божьєю, Петрѫ воев(о)да, ѡсп(о)д(а)рь Земли М(о)лдавъскоє. Вꙑзнавамꙑ симѫ нашим(ъ) листомѫ, каждомꙋ къто тотѫ листѫ оузьрить или єго чьтꙋчи оуслꙑшить, иже ѡсмотрѣвѫши великꙋв[ю] приѣзнь и слꙋжбꙋ и добротꙋ кѫторꙋю велеможьнꙑи панѫ Дѣтрихѫ изѫ Бꙋчач(ѫ), инако изѫ Ѧзѫловьца, панѫ Каменецькии, староста Земьли Подольскои [посъ] посѫполитꙑи, намѫ оуказꙑвалѫ и чинилѫ оу наше, оу великоє безѫверемѣньє мене[1]: оу свои домъ насъ принѧлѫ, мил(о)сти всии хавалъ насъ и потребꙑ намѫ давалъ ѡплоките золота и серебра и пѣнѧзии и комонѫства намѫ не боронил(ѫ), про тотꙋ добротꙋ, коли пакѫ намъ милꙑии Богѫ дасть оу нашемѫ[2] ѡсп(о)дарьстве или оу нашемѫ столици ѡтьч(ь)цѧ нашего отьчине бꙑти . . . . . . [3] єго мил(о)стии сѫлюбꙋємꙑ симѫ листом(ѫ) сѧ записꙋємꙑ, оу каждꙑи годѫ, тисѧчю золотꙑх(ѫ) турецех(ѫ) и к̃ кꙋфьтерени, а десѧть самобꙋкъ а десѧть сифии, а ѡксѫамитѫ на золотѣи ѡдинѫ, подѫ честью и подъ вѣрою крестьѧньскою нашею, имаю давати платит(ѫ) и полѫнит(ѫ), до єго живота, до колѧ бꙋдемꙑ ѡсп(о)д(а)рьми оу нашеи ѡтьчине или оу нашеи части.

А коли не съхочемъ полѫнити или не дати или не платити тꙑх(ъ) то золотꙑх(ъ), и кꙋфьтерии, и камокъ и ѡксъамита, на каждꙑи годъ, тогѫдꙑ ѡтъсꙋжаємꙑ сѧ чь<с>[4]ти и вѣрꙑ крестьѧньскоє и бꙋдемꙑ проклѧтꙑ оу вѣки, а панъ Дѣтрих(ѫ) имаєть, оу нашеи земьли, брати стада коньскаѧ, и кобꙑлѧѧ, и скотꙑ и чредꙑ оу нашемъ имѣнью[5], а мꙑ не имамꙑ боронит(и), ани <иск>[6]ати л(аго)д(и)ти, ани сѧ пере[ре]дѫ ѡсп(о)д(а)<р>[7]емѫ нашим(ѫ) милꙑм(ъ), королем(ѫ) Польским(ъ), ж<ало>[7]вати[8] и єго радою, але имамꙑ имѣти молъчанье. А коли бꙑх(о)мь мѧловали сѧ, или што мѫлѫвил(ѫ), тогдꙑ бꙋдемꙑ проклѧто оу вѣки.

И на то вꙑше писаном(ъ) на семъ листе, вѣра наш(ѫ) госп(о)дства [ми] и вѣра наших(ѫ) болѧрѫ великих(ѫ) и малꙑх(ѫ).

А на[9] большеє потверьжѣньє семꙋ нашемꙋ листови, велѣли єсьмо привѣсит(ь) печать нашꙋ и болѧрѫ наших(ѫ), пан(а) Станѫчюла и пан(а) Братꙋла.

---

1 Așa în orig. ; mai jos. насъ.
2 ше, adăugat deasupra rîndului.
3 Un cuvînt de 6—7 litere (добꙑто?) anulat ulterior de diac.
4 Omis.
5 ь, neclar ; poate fi și ѣ.
6 Rupt și șters.
7 Șters.
8 ж<ало>вати, adăugat între rînduri.
9 на, adăugat deasupra rîndului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Пис(а) оу Хотѣни, юла ф҃і[1], въ л(ѣ)то ѕ҃[2]ц҃, ф҃[2] дес(а)тние и д҃.

<În continuare, însemnare contemporană, de aceeași mînă și cu aceeași cerneală :> Я в҃ бочце малъ мазѣе, а і҃ бочкъ вина.

Din mila lui Dumnezeu, Petru voievod, domn al Țării Moldovei. Dăm știre cu această carte a noastră, fiecăruia care va vedea această carte sau o va auzi citindu-se, că, văzînd marea favoare și slujbă și bunătate pe care preaputernicul pan Detrih din Buceaci, altfel din Iazloveț, castelan al Cameniței, staroste al întregii țări a Podoliei, le-a arătat față de noi și le-a făcut în marea noastră nevoie : ne-a primit în casa sa, ne-a ținut cu toată îndurarea și ne-a dat aur și argint și bani ca să plătim cele de trebuință, și caii nu ni i-a oprit, pentru acea bunătate, cînd iarăși bunul Dumnezeu ne va fi dat să fim în domnia noastră și în scaunul nostru părintesc, al ocinei noastre,. . .[3] făgăduim milostivirii sale cu această carte, ne legăm în scris, pe cinstea și pe credința noastră creștinească, să dăm, să plătim și să împlinim, cît va fi el în viață și atîta timp cît vom fi domn în ocina noastră sau în partea noastră, în fiecare an, o mie de zloți turcești și 20 de cufterii[4] : zece obișnuite și zece din cele mai scumpe[5], însă una să fie ocsamită[6] cu aur.

Iar dacă nu vom voi să împlinim sau să dăm sau să plătim acei zloți și acele cufterii[4] și camhii[7] și ocsamite[6], în fiecare an, atunci să ne pierdem cinstea și credința creștinească și să fim blestemați în veci, iar pan Detrih să aibă a lua din țara noastră turme de cai și de iepe și de vite și cirezi din averea noastră, iar noi să nu-l oprim, nici să nu căutăm să ne tocmim, nici să nu ne plîngem înaintea domnului nostru milostiv, regele Poloniei, și a sfatului său, ci să păstrăm tăcere. Iar dacă vom pomeni ceva, atunci să fim blestemați în veci.

Și la ceea ce se află mai sus scris în această carte, este credința noastră, a domniei mele, și credința boierilor noștri mari și mici.

Iar pentru mai mare întărire a acestei cărți a noastre, am poruncit să se atîrne pecetea noastră și pecețile boierilor noștri, pan Stanciul și pan Bratul.

S-a scris la Hotin, iulie 15, în anul 6900, 5 zeci și 4 <1446>.

<În continuare, însemnare contemporană, de aceeași mînă și cu aceeași cerneală :> Și 2 buți mici de unsoare și 10 buți de vin.

Archiwum Glowne Akt Dawnych — Varșovia, Zbiór documentów pergaminowych (Archiwum Radziwiłłów), nr. 7379

Orig., perg. (26,5 × 34,5 cm.), pecete mică (diametru 2 cm.) domnească atîrnată (șnur de mătase roșie, legătură în cruce), cu legenda : † Печатъ Петра воеводъı :, și două peceți boierești deteriorate, atîrnate (șnururi de mătase roșie și legături în triunghi). După resturile păstrate, pecețile boierești au fost imprimate în ceară neagră, spre deosebire de ceara roșie a peceții domnești.

---

[1] Așa în orig. : ф cu valoare cifrică 5.

[2] În orig. : ѕ, întors.

[3] Vezi nota de la textul slav

[4] Sortiment de camhă (vezi mai jos).

[5] Probabil că acesta este sensul general al celor două feluri de cufterii menționate în textul slavon.

[6] Sortiment de camhă (vezi mai jos), broșată cu fir de argint sau de aur.

[7] Țesătură de mătase broșată cu fire alcătuind motive colorate.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

IV

1447 (6955) decembrie 23, Ţeţin

Petru voievod se înţelege cu pan Detrih Buceaţki din Iazloveţ, castelan al Cameniţei şi staroste al Podoliei, să-i dea în fiecare an, în schimbul zapiselor pe care acesta i le va înapoia, cîte patru sute de zloţi turceşti şi cîte trei zeci de bucăţi de camhă.

† М(и)л(о)стїю б(о)жїю, мы, Петръ воевода, г(о)с по)даръ Земли Молдавскои. Бызнавамы ис тым(ъ) то нашим(ъ) листом(ъ), каждому доброму[1], кто коли на нем(ъ), оузрит(ъ) илї его чтучи оус<л>[2]ышит(ъ), гдеж(е) того кому будет(ъ) потребизна, ѡже пришли есмо оу добрую едностъ и оу добры конецъ ис нашимъ милым(ъ) приꙗтелем(ъ) вел(ъ)можным(ъ) паном(ъ) Детрихом(ъ) Бучацким(ъ) з Ѧзловца, паном(ъ) Каменецким(ъ), старостею Подол(ъ)ским(ъ), аже што коли есмо имали оу него наши записы, буд(и) про што, а ѡн(ъ) их(ъ) нам(ъ) ѡтдал(ъ) [их(ъ)] и перепустил(ъ). И оуеднал(ъ) сѧ ис нами а быхом(ъ) ему давали на кажды год(ъ), ѡт(ъ) розтва до розтва[3], по четири ста златых(ъ) турецких(ъ) <и п>[4]о пѧти на десѣтъ камхи куфтерїи и[5] по пѣти на десѣтъ камхи лехких(ъ); а пан(ъ) Детрих(ъ) имает(ъ) нам(ъ) быти статочным(ъ) приꙗтелем(ъ) а ѡ тых(ъ) выши писанных(ъ) записох(ъ) не имает сѧ николи оупоминати.

Тое оусе выше писаное слюбуемо здержати и пополнити под(ъ)луг(ъ) того нашего листу и запису, при нашеи ч(ьс)ти[6] и вѣрѣ Хр(и)стианскои.

А на болшую крѣпостъ тому оусему выше писанному и печат(ъ) нашу есмо привѣсили к сему нашему листу.

Пис(а) оу Цецуни, в(ъ) лѣто ҂ѕцне м(ѣ)с(ѧ)ца дек(еврїꙗ) кг.

Din mila lui Dumnezeu, noi, Petru voievod, domn al Ţării Moldovei. Dăm ştire cu această carte a noastră, fiecărui bun <pan[7]>[8] care o va vedea sau o va auzi citindu-se cîndva, acolo unde aceasta va fi de trebuinţă, că am ajuns la bună înţelegere şi la bun sfîrşit cu scumpul nostru prieten, preaputernicul pan Detrih Buceaţki din Iazloveţ, castelan al Cameniţei, staroste al Podoliei: dacă am avut cîndva la el zapise de-ale noastre, pentru orice, el să ni le înapoieze şi să ni le trimită. Şi s-a înţeles cu noi să-i dăm în fiecare an, din Crăciun în Crăciun[9], cîte patru sute de zloţi turceşti <şi cîte>[4] o cincisprezece camhii cufterii şi[10] cîte cincispreze camhii uşoare[11]; iar pan Detrih să ne fie

---

[1] Vezi notele de la traducere.

[2] Omis.

[3] De la ѡт(ъ) pînă aici, adăugat la sfîrşitul rîndului al şaptelea şi la începutul rîndului al optulea.

[4] Şters.

[5] Cuvînt adăugat la începutul rîndului al nouălea.

[6] чти, scris fără titlă.

[7] Sau „om".

[8] Subînţeles în textul slavon.

[9] „din... Crăciun", adăugat la sfîrşitul rîndului al şaptelea şi la începutul rîndului al optulea.

[10] „şi", adăugat la începutul rîndului al nouălea.

[11] Pentru terminologia ţesăturilor, vezi explicaţiile de la doc. nr. III.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nouă prieten statornic şi să nu pomenească niciodată despre acele mai sus scrise zapise.

Tot ceea ce este scris mai sus, făgăduim să ţinem şi să îndeplinim după această carte şi zapis al nostru, pe cinstea şi pe credinţa noastră creştinească.

Iar pentru mai mare tărie a tuturor celor mai sus scrise, am atîrnat şi pecetea noastră la această carte a noastră.

S-a scris la Ţeţin, în anul 6955 <1447>, luna decembrie, 23.

Archiwum Głowne Akt Dawnych — Varşovia, Zbiór documentów pergaminowych (Archiwum Radziwiłłow), nr. 7322.

Orig., perg. (18,5 × 22,3 cm.), pecete mică (diametru 2 cm.), atîrnată cu fîşie de pergament, cu legenda : † Печать Петра воєводы[1].

[1] Din lipsă de caractere, în toate cele patru documente, s-a cules ы în loc de ы.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NOI DOCUMENTE MOLDOVENEŞTI DIN ARHIVE VIENEZE

DE

I. CAPROŞU

Actele moldoveneşti pe care le publicăm în continuare fac parte din aceeaşi serie cu cele editate de noi în tomul precedent al acestui „Anuar" (p. 399—410) şi se păstrează în acelaşi fond, Kanzleiarchiv, de la Wiener Kriegsarchiv ; publicarea lor pentru prima dată după textul original evidenţiază încăodată, prin comparaţie cu traducerile şi rezumatele tipărite în secolul trecut de Wickenhauser, necesitatea unor ample investigaţii în arhivele vieneze care să permită editarea după originale, în colecţia *Documenta Romaniae Historica*, a tuturor actelor publicate în limba germană de editorul austriac.

Editām aceste documente după xerografiile aflate la Institutul de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol" — Iaşi şi avînd aceeaşi provenienţă ; principiile de editare sînt, de asemenea, aceleaşi cu ale actelor din acelaşi fond publicate în tomul precedent al acestui „Anuar" (vezi p. 399—400).

1

1618 (7126) mai 28, Iaşi. *Radu Mihnea voievod împuterniceşte pe Gavrilaş fost staroste şi pe Constantin Cracalie diac să stăpînească nişte poieni pentru că au plătit deşugubină pentru doi leşi omorîţi în aceste poieni.*

† Иѡ Радꙋл воевода, б<о>жїю м<и>л<о>стїю, ґ<о>сп<о>д<а>рь Земли Мѡл давскои. Дали есми сес лист ґ<о>сп<о>дствꙋ ми слꙋґам нашим Ґаврилаш бив старостъ и Костантин Кракалею дїак ѡт Роҳозна, от волост Чернъꙋц, на то ѡни ест моцни и силни съ сим листом ґосподства ми ѡпиратї и държати един полѣни чернъꙋчатом, иж<е> сꙋт по тою сторонꙋ Прꙋта, на котороҳ полѣни бѣш ꙋбити в҃ лѣҳи и чернъꙋчани ѡт тръґ Чернъꙋц коґда видѣли аж<е> им пришло тъжко ѫк иҳ ґлаваҳ, а ѡни съґоверґли ѡт тиҳ полѣни и за тиҳ съм<ъ>рти тиҳ лѣҳом ; таж<е> тръґовци казали аж<е> ест тот ҳотар село Роҳозна и ѡт Ширъꙋц ; ино за тиҳ съмр<ъ>ти тиҳ лѣҳом а ѡни изґибоша три людї ѡт Ширъꙋц и два людї ѡт Роҳозна и на едни с<ы>нъ Кракалею бив старостъ еґо поимали лѣҳове и искꙋпиша еґо ѡт съмр<ъ>ти ѡт Каменица и дал радї неґ<о> три ста талери сърєбрънинҳ радї тот съмр<ъ> ти тиҳ двѣ лѣҳом, како имает слꙋґи наши виш<е> писанинҳ, Ґаврилаш съ Костантин Кракалею дїꙗк, и исписок ѡт Єремїꙗ воевода како ѡни платили радї тиҳ полѣни.

Ино ми, тот исписок вѣроваҳом како да имаѫт ѡни держати тотї полѣни, съ въсѣм доҳодом; а если тим мешчаном възрит съ им нѣкаа кривда, а ѡни

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

да имают им ȣкратити тиХ гнѣвъ, кто сȣт виш<е> писанниХ, и да соби въз-
мȣт полѣни или да прїидȣт статї прѣд г<о>сп<о>дствȣ ми протож<е> тиХ
подане смѣет им задержатї или шпиратї прѣд сим листȣм господствȣ <ми>[1].

Пис ȣ Ꙗс, в<ъ> л<ѣ>т<о> ҂зркѕ маи кн.

† Господинъ велѣл.

† Гиангѣ вел логофет ȣч<и> и искалХ m. p.

† Бъисѣнȣл <писал>.

† Io Radul voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Moldovei. Am dat această carte a domniei mele slugilor noastre Gavrilaș fost staroste și Costantin Cracalie diac din Rohozna, din ținutul Cernăuți, ca ei să fie tari și puternici cu această carte a domniei mele să oprească și să țină niște poieni ale cernăuțenilor, care sînt pe cealaltă parte a Prutului, în care poieni au fost omorîți 2 leși și cernăuțenii din tîrgul Cernăuți cînd au văzut că le vine greutate pe capetele lor, iar ei s-au lepădat de acele poieni pentru acele morți a acelor leși; deci tîrgoveții au spus că acel hotar este al satului Rohozna și din Șirăuți; deci pentru acele morți ale acelor leși iar ei au pierdut trei oameni din Șirăuți și doi oameni din Rohozna și pe un fiu al lui Cracalie fost staroste, pe care l-au prins leșii, și l-au răscumpărat de la moarte din Camenița și au dat pentru el trei sute de taleri de argint pentru acea moarte a celor doi leși, cum au slugile noastre mai sus scrise, Gavrilaș cu Constantin Cracalie diac, și ispisoc de la Eremia voievod că au plătit pentru acele poieni.

Deci noi, crezînd acel ispisoc, <dăm> să aibă ei a ține acele poieni, cu tot venitul; iar dacă acei tîrgoveți vor vedea de la ei vreo strîmbătate, iar ei să aibă a plăti acele morți, care sînt mai sus scrise, și să-și ia poienile sau să vină să stea înaintea domniei mele pentru că acei supuși îndrăznesc să le țină și să le oprească înaintea acestei cărți a domniei <mele>[1].

Scris la Iași, în anul 7126 <1618> mai 28.

+ Domnul a poruncit.

+ Ghianghea mare logofăt a învățat și a iscălit m.p.

+ Băiseanul <a scris>.

Original, hîrtie, pecete aplicată, căzută; însoțit de o trad. germ. din 1783.

EDIȚII: Wickenhauser, *Bochotin*, p. 70—71, nr. IX (trad. germ.); T. Balan, *Documente*, I, p. 172, nr. 81 (trad. rom. după Wickenhauser).

2

1627 (7135) aprilie 8, Iași. *Miron Barnovschi voievod întărește lui Gavrilaș pîrcălab de Hotin și lui Dumitrache Cracalei niște poieni, iar celui dintîi, separat, seliștea Deniseuca.*

† Иѡ Мирон Бръновскїи Могила воевода, б<о>жїю м<и>л<о>стїю, г<о>с-
п<о>д<а>ръ Земли Мѡлдавской. Ѿже тот истинїи наш вѣрнїи болѣрин Гаври-
лаш пр>кълаб Хотинскїи и слȣга наш Дȣмитрашко Кракалеи слȣжит г<о>с-
п<о>дств<а> ми правоювѣрною. Тѣм, мы, видѣвше иХ правоювѣрною слȣжбȣ
до нас и земли нашею, жаловали есми иХ ѡсобною нашею милостїю и дали и
миловали и потвръдили есми иХ ѿт нас ȣ нашей земли Молдавской едни по-
лѣнами, что тѣХ полѣни бѣше чрисvȣшно къ тръгȣ Чернъȣцскомȣ, а потом
ȣбили с<ѫ> два лѣХове тамȣ въ тиХ полѣни; инож<е> тръг Черновцїи како

[1] Sub pecete.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ѹвидѣше тѣжко аж<е> <пр>[1]иХодит ѡткъ лѣХове до ґлава иХ, а ѡни ѡтметали с<ѧ> за тиХ полѣни и рекошѣ аж<е> не сѹт за Хотар тръґовчани Чернъѹци; иножс<е> радї тѣХ мрътви за лѣХове аж<е> ѡни изґѹбили три люди ѡт Ширъѹци и два люди ѡт РоХозна и поимали лѣХове на един брат Дѹмитрашко Кракалеи, с<ъı>нъ стар Кракалеи бив старосте и искѹпил сѣ ѡт рѹкаХ иХ радї три ста талери сребрънихъ све ради тиХ съмр<ъ>тви лѣХове.

И ѹ том, тиж<е> даем и помиловаем на болѣринѹ нашемѹ Ґаврилаш пръкълаб ѹкроми една селище на имѣ Денисеѹка съ болоти рибни и вес приХод что ест ѡткъ тиХ полѣнами ѡткъ Жѹчка что тоа селище бѣше прислѹшно къ ѡкол тръґ Чернъѹцскомѹ. Тѣм ради, тиХ полѣни да сѹт болѣринѹ нашемѹ Ґаврилаш пръкълаб и Дѹмитрашкови Кракалеи правїи ѡтнинѹ и тоа селище на имѣ Денисеѹка ѹкроми Ґаврилаш пръкълаб, ꙗко да ест им и дѣтем иХ, непорѹшен, николиж<е>, на вѣки.

А кто сѧ покѹсит сѧ разорити наше мил<о>ванїе и ѹстроенїе, тот да ест проклѣт и тръклѣт ѡт Ґ<оспод>а Б<оґ>а сътворшаґ<о> н<е>во н земли и ѡт въсѣХ с<вѧ>тиХ. И ин да с<ѧ> не ѹмишает.

Пис ѹ Ꙗс, в<ъ> л<ѣ>т<о> ҂ зрл҃е м<ѧ>с<е>ца ап<рилїе> и҃ д<ь>ни.

† Сам ґ<о>сп<о>д<и>нъ казал.

+ Io Miron Bărnovschii Moghila voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Ţării Moldovei. Iată acest adevărat credincios boier al nostru Gavrilaş pîrcălab de Hotin şi sluga noastră Dumitraşco Cracalei slujesc domniei mele dreptcredincios. De aceea, noi, văzînd a lor dreptcredincioasă slujbă către noi în ţara noastră, i-am miluit, cu deosebita noastră milă, şi le am dat, şi i-am miluit şi le-am întărit de la noi, în ţara noastră a Moldovei, nişte poieni, care acele poieni au fost ascultătoare de tîrgul Cernăuţi, iar pe urmă s-au omorît doi leşi acolo, în acele poieni; deci tîrgul Cernăuţi cînd a văzut că le vine pîră dinspre leşi pe capul lor, iar ei s-au lepădat de acele poieni şi au spus că nu sînt de hotarul tîrgului Cernăuţi; deci pentru acele morţi de leşi ei au pierdut trei oameni din Şirăuţi şi doi oameni din Rohozna şi au prins leşii pe un frate al lui Dumitraşco Cracalei, fiul bătrînului Cracalei fost staroste, şi l-au răscumpărat din mîinile lor pentru trei sute taleri de argint, toţi pentru acele morţi ale leşilor.

Şi întru aceasta, de asemenea, dăm şi întărim boierului nostru Gavrilaş pîrcălab deosebit o selişte, anume Deniseuca, cu bălţi de peşte şi tot venitul ce este dinspre acele poieni dinspre Jucica, care acea selişte a fost ascultătoare de ocolul tîrgului Cernăuţi.

De aceea, acele poieni să fie boierului nostru Gavrilaş pîrcălab şi lui Dumitraşco Cracalie drepte ocini, şi acea selişte, anume Deniseuca, deosebit lui Gavrilaş pîrcălab, ca să le fie lor şi copiilor lor, neclintit niciodată, în veci.

Iar cine s-ar încumeta să strice miluirea şi întocmirea noastră, acela să fie blestemat şi de trei ori blestemat de Domnul Dumnezeu, făcătorul cerului şi al pămîntului, şi de toţi sfinţii.

Şi altul să nu se amestece.

Scris la Iaşi, în anul 7135 <1627> luna aprilie 8 zile.

+ Insuşi domnul a zis.

Original, hîrtie, pecete aplicată, stricată; însoţit de o trad. germ. din 1783.

EDIŢII: Wickenhauser, *Bochotin*, p. 71—72, nr. X (trad. germ.); T. Balan, *Documente*, I. p. 196—197, nr. 100 (trad. rom. după Wickenhauser).

Loc rupt şi şters.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

3

1645 (7153) aprilie 1, Iași. *Vasile Lupu voievod întărește lui Gavrilaș Mateiaș fost mare logofăt satul Denisauca și seliștea Ilișeni.*

† М<н>л<о>стїю б<о>жїею, мы, Иѡ Василїе воевода, господаръ Земли Мѡлдавскои. Знаменито чиним ис сим листом нашим въсѣм кто на нем възрит или чточїи его ѹслышит ѡже прїидоше прѣд нами и прѣд въсими нашеми мѡлдавскими болѣри, великими и малими въси мешчане ѡт тръг Чернъѹцскомѹ и тѣгали сѧ лицѡм, прѣд нами, съ нашего вѣрнаго и почтенаго болѣрина Гаврилаш Мътеıаш быв вел лѡгофет радї едно село, Динесъѹка, что на рѣцѧ Прѹтѣ, ѹ волѡст Чернъѹцскомѹ, меж Жѹшка и меж Линцещи, съ сѣножатими и съ болотими рибними, ръкъщи мешчане Чарнъѹцски како ест тое село ѡт хотар тръг Чернъѹцскомѹ и ѹчинил им великѡ приселованїе Гаврилаш лѡгѡфет съ своею силою, а н<а>ше вѣрнїи в<ы>ше писан Гаврилаш лѡгофет тако ѡтвѣщал прѣд нами како ест емѹ права даанїе и м<и>ловаанїе ѡт покоинаго Мирѡн Барнѡвски воевода и ѹказовал прѣд нами и нарѣденїе за даанїе и м<и>ловаанїе на тое село выш<е> писан Динесъѹка съ мѣсто за сѣножати и съ болотами рыбними и съ вес хотар емѹ. Того ради, мы, ѹсмотрихѡм съ н<а>ш<е>го съвѣта како неподобает нам разориты и сказиты даанїе инших г<о>сп<о>д<а>ры прѣжде нас бывших, мъı за зново дадохом и пом<и>ловахѡм съ тое село Динесѹка съ въсего хотар покѹда ѡживали из давно и съ болѡтами рыбними да ест выш<е> писанномѹ болѣринѹ г<о>сп<о>дства ми Гаврилаш Матеаш быв лѡгофет права даанїи ѹрик и потвръжденїе, а мешчани чернъѹоани ѡни зѡстали ѡт прѣд нами и ѡт вес законно земскаго како ѡт силѣ на прѣд да не имают ѡни тѣгати радї сїѧ тѧж николиже, на вѣки вѣчнїи.

И ѡт том, тиже, прїиде прѣд нами и прѣд нашими болѣри слѹги наше Михъилаш и Їѡнашко дворниц<и> быв и Маринкы, внѹц<и> Барнѡвски стараго, по его доброи волю неким непонѹждени ани приселован<и> и продал<и> своа права ѡтн<и>на и дѣдн<и>на .....[1], ѹ в<о>лост Дорѡнскомѹ, съ мѣсто за став и за млин на тоа потоцѧ и съ вес приход что тоа силище приходилось въ част емѹ кѡгда сѣ раздѣлили съ иних братїах емѹ, Лѹпашко Бѹчѹм и съ Аѯана, почто ѡни продали част Михъилаш ѡт село Клокѹчна, половина село, и ѡт Васкъѹци, тиж<е> половина котори ѡтн<и>на было маи добры та силищѣ имѣ Илишѣни ѡн продал нашемѹ вѣрномѹ и почтенным болѣринѹ Гаврилашѹ Мътеıашѹ лѡгофетѹ радї два сто талери сребръных; и платил емѹ ѹсе исплънно тих пинѣѕи выш<е> писаних с҃ тал<ери> сребръних въ рѹки слѹѕѣ наше Михъилашко, с<ы>нъ Иѡнашко дворники Маринкы, внѹц<и> стараг<о> Бърновскїи ѡт прѣд нами и прѣд нашим и болѣри.

Того радї, тѣх двѣ села выш<е> писанним Динесъѹка съ мѣстове за сѣенножатми и съ болота за рыбними и тоа силище Илишѣнїи съ мѣсто за став и за млин да ест и ѡт г<о>сп<о>дств<а> ми выш<е> реченномѹ болѣрин г<о>сп<о>дств<а> ми вѣрнїи и почтенїи, Гаврилаш Мътеıаш лѡгофетѹ, прави ѡтн<и>ни, и кѹпежни, и даанїе, и ѹрик и потвръжденїе, съ въсѣм доходом, емѹ, и дѣтим его, и ѡнѹчатѡм, и прѣѡнѹчатом, и прѣщѹратом и въсемѹ родѹ емѹ, кто с<ѧ> изберет наиближнїи, непоколѣбими николиж<е>, на вѣки вѣчнїи.

[1] Loc rupt.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

А хотар тим прѣд реченним селах да ест емꙋ ѡт въси сторони по своими хотари старїи, покꙋда из вѣка ѡживали.

А на то ест вѣра нашего г<о>сподств<а>[ми] выш<е> писаннаго, мы, Иѡ Василїе воевода, и вѣра прѣвъзлюбленим сынѡм г<о>сп<о>дств<а>ми, Иѡ Стефан воевода, Иѡнна воевода и вѣра болѣрин наших: вѣра пана Григорїе Ꙋрѣке вел дворник Дѡлнѣи Земли, и вѣра пана Гаврила гетмана, и вѣра пана Ѳома великаго дворрика Вишнѣи Земли, и вѣра пана Тоадера Петричанко и Бълан пръкълабове Хотинскаго, и вѣра пана Илїе Шептелич портарѣ Сꙋчавстѣи, и вѣра пана Михаила Фꙋртꙋна и Дамаскина пръкълабове Немецскаго, и вѣра пана Геѡргїе Бълкѡ и Кѡстантин пръкълабове Романскаго, и вѣра пана Дꙋмитрꙋ Бꙋхꙋш спътарѣ и вѣра пана Геѡргїе чашника, и вѣра пана Юргакїе бистѣрника, и вѣра пана Гика сꙋѡлника, и вѣра пана Кос<тѣ комиса>[1] и вѣ<ра>[2] въси болѣри наших мѡлдавских, великими и малими.

А по нашим животѣ и г<о>сп<о>дств<о>ванїе, кто бъдет г<о>сп<о>д<а>ръ ѡт дѣтеи наших или ѡт нашего родꙋ или пак бꙋд кего Богъ изберет господаръ быти наше земли Мѡлдавстѣи, тот бы емꙋ непорꙋшит <нашего дан>[3]їе и потвръжденїе, нъ але бы дали и ꙋкрѣпили занеже сꙋт емꙋ прави ѡтнини и кꙋпежни и даанїе.

А на бꙋлше крѣпост и потвръжденїе томꙋ въсемꙋ выш<е> писанномꙋ, велѣли есмы нашемꙋ вѣрномꙋ и почтенномꙋ п<а>нꙋ, Тодерашкѡ Ꙗнович великомꙋ лѡгѡѳетꙋ, писати и съ наш печат привѣсити къ семꙋ листꙋ нашемꙋ.

Писал Дꙋмитрашко ѡт Васлꙋю, ꙋ Ꙗсох, в<ъ> л<ѣ>то ҂зрнг м<ѣ>с<е>ца април а҃ дьни.

Иѡ Василие вѡевѡда <m.p.>.

+ Din mila lui Dumnezeu, noi, Io Vasilie voievod, domn al Țării Moldovei. Facem cunoscut cu această carte a noastră tuturor celor care o vor vedea sau o vor auzi citindu-se că au venit înaintea noastră și înaintea tuturor boierilor noștri moldoveni, mari și mici, toți tîrgoveții din tîrgul Cernăuți și s-au pîrît de față, înaintea noastră, cu credinciosul și cinstitul nostru boier Gavrilaș Măteiaș fost mare logofăt pentru un sat, Denisăuca, care este pe rîul Prut, în ținutul Cernăuți, între Jușca și între Linţești, cu fînațuri și cu bălți de pește, spunînd tîrgoveții din Cernăuți cum este acel sat din hotarul tîrgului Cernăuți și le-a făcut lor mare asuprire Gavrilaș logofăt cu puterea lui, iar credinciosul nostru mai sus scris, Gavrilaș logofăt, așa a răspuns înaintea noastră că îi este dreaptă danie și miluire de la răposatul Miron Barnovschi voievod și a arătat înaintea noastră și drese de danie și miluire pe acel sat mai sus scris Dineseuca cu loc de fînaț și cu bălți de pește și cu tot venitul său. Drept aceea, noi am socotit cu sfatul nostru că nu se cuvine să stricăm dania altor domni foști mai înainte de noi, noi din nou dăm și miluim cu acel sat Dinesuca cu tot hotarul pe unde au folosit de demult și cu bălți de pește ca să fie mai sus scrisului boier al domniei mele Gavrilaș Mateaș fost logofăt dreaptă danie, și uric și întărire, iar tîrgoveții cernăuțeni, ei au rămas înaintea noastră și din toată legea țării ca de acum înainte să nu aibă ei a se plînge pentru această pricină niciodată, în vecii vecilor.

Și întru aceasta, de asemenea, au venit înaintea noastră și înaintea boierilor noștri sluga noastră Mihăilaș și Ionașco fost vornic și Marinca, nepoții lui Barnovschi cel bătrîn, de bunăvoia lui, nesilit de nimeni și nici asuprit și au

---

1 Ilizibil în xerografie.
2 Omis.
3 Șters.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vîndut dreapta lor ocină și dedină. . . . . [1], în ținutul Dorohoi, cu loc de iaz și de moară în acel pîrîu și cu tot venitul, care acea seliște i-a venit în partea lui cînd s-a împărțit cu frații săi, Lupașco Bucium și cu Axana, pentru că ei au vîndut partea lui Mihăilaș din satul Clocucina, jumătate de sat, și din Văscăuți, de asemenea jumătate, care ocină a fost mai bună, acea siliște, anume Ilișeni, el a vîndut-o credinciosului și cinstitului nostru boier Gavrilaș Măteiaș logofăt pentru două sute de taleri de argint ; și a plătit el toți deplin acei bani mai sus scrișî 200 taleri de argint în mîinile slugii noastre Mihăilașco, fiul lui Ionașco vornic și al Mărincăi, nepoții bătrînului Bărnovschii, dinaintea noastră și dinaintea boierilor noștri.

Drept aceea, acele două sate mai sus scrise, Dinisăuca, cu locuri de fînaț și cu bălți de pește, și acea seliște, cu loc de iaz și de moară, să-i fie și de la domnia mea mai sus zisului boier al domniei mele credincios și cinstit, Gavrilaș Măteiaș logofăt, dreaptă ocină, și cumpărătură, și danie, și uric și întărire, cu tot venitul, lui, și copiilor lui, și nepoților, și strănepoților, și răstrănepoților și întregului său neam cine i se va alege mai apropiat, neclintit niciodată, în vecii vecilor.

Iar hotarul acelor înainte spuse sate să-i fie dinspre toate părțile pe vechile lor hotare, pe unde au folosit din veac.

Iar la aceasta este credința domniei noastre mai sus scrise, noi, Io Vasile voievod, și credința preaiubiților fii ai domniei mele, Io Ștefan voievod, Ioan voievod, și credința boierilor noștri : credința panului Grigorie Ureche mare vornic al Țării de Jos, și credința panului Gavril hatman, și credința panului Mihai Furtună și Damaschin pîrcălabi de Neamț, și credința panului Gheorghie Vîlcu și Costantin pîrcălabi de Roman, și credința panului Dumitru Buhuș spătar, și credința panului Gheorghie ceașnic, și credința panului Iorgachie vistier, și credința panului Ghica stolnic, și credința panului Cos<tea comis>[2] și credința tuturor boierilor noștri moldoveni, mari și mici.

Iar după viața și domnia noastră, cine va fi domn din copiii noștri sau din neamul nostru sau iarăși pe cine va alege Dumnezeu să fie domn al țării noastre a Moldovei, acela să nu-i strice <dania>[3] și întărirea <noastră>[3] ci să-i dea și să-i întărească pentru că îi sînt lui dreaptă ocină și cumpărătură și danie.

Iar spre mai mare putere și întărire a tuturor celor mai sus scrise, am poruncit credinciosului și cinstitului nostru pan, Todiraşco Ianovici mare logofăt, să scrie și să atîrne pecetea noastră la această carte a noastră.

A scris Dumitraşco din Vaslui, la Iași, în anul 7153 <1645> luna aprilie 1 zile.

Io Vasilie voievod <m.p.>.

Original, pergament, (pecetea, ce pare a fi atîrnată, nu se vede în xerografie) ; însoțit de o trad. germ. din 1783.

EDIȚII : Wickenhauser, *Bochotin*, p. 77—79, nr. XV (trad. germ.).

4

1645 (1753) martei 24, Iași. *Constantin Barbovschii și soția sa, Anghelina, vînd o parte de ocină din Lențești lui Alecsi Cracalei.*

Adecă eu, Costandin Barbovschii, și cu giupîneasa mea, Anghelina, fata lui Patuchi Cracalei. Scriem și mărturisim cu cest zapis al nost[t]ru cum noi, de nime nevoiți, nici asupriți, ce de bunăvoia noastră, am vîndut a noastră direaptă ocină și moșie din sat din Lențăști, ce iaste pe Prut, în ținutul Cernăuților, din tot satul toată partea ce să va alege partea lui Patuchi Cracalei, cu tot venitul ; aceia

[1] Rupt în document.
[2] Ilizibil în xerografie.
[3] Șters.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

am vîndut văru-mieu, lui Alecsi, feciorul Măricuţii Crăcăliasă, diréptu [diréptu] optuspredzece lei bătuţi, bani gata. Şi s-au sculat Alecsi Cracalei şi ne-au făcut plată deplin întru mîna noastră aceia ce mai sus scriem 18 lei bătuţi, toţi deplin.

Şi în tocmeala noastră s-au tîmplat dumnealui Costantin Drăguşescul şi Pătraşco . . . .[1] tă, şi Isac Cucoranul, şi Isar Grama, şi Brîndzanul şi Prodan Drăguţescul ; şi eu, Ionaşco diiacul, am scris.

Deci noi, deaca am văzut de bunăvoie tocmeală şi plată deplină, noi încă am întărit şi de la noi lui Alecsii Cracalei ca să-şi facă şi direse domneşti ca să hie direaptă ocină şi moşie. Şi pentru mai mare credinţă ne-am pus peceţile şi am iscălit ca să să creadză.

При днъı Василїє воєводи.
Ꙋ Ꙗс, въ лѣто ҂зрнг҃ мѣсеца мартїє кд҃.
† Аз Кост<андин> Барбовскїи искалх <m. p.>[2].
Isac Cucoranul <m. p.>.
Аз Исар Грама искал <m. p.>.
Аз Продан Дръгꙋшескꙋл <m. p.>[3].

Original, hîrtie ; însoţit de o trad. germ. din 1783.

EDIŢII : Wickenhauser, *Bochotin*, p. 81—82, nr. XIX (trad. germ.).

5

1654 (7162) august 12, Iaşi. *Gheorghe Ştefan voievod întăreşte lui Iordachi fost mare vistier jumătate din satul Lenţeşti şi mai multe părţi din Valeva şi Cuciur, pe care le avea de la socrul său, Gavrilaş Mateiaş fost mare logofăt.*

† Іѡ Геѡрги Стефан воєвода, б<о>жїю м<и>л<о>стїю, г<о>сподаръ Земли Молдавскои. Ѡже прїєде прѧд нами и прѣд нашеми молдавскамы болѣри, великих и малых, болѣринꙋ наш Юргакїє бив вистѧрник и жаловали сѧ прѧд намы съ великою жалоб и съ многа съсведителства ѡт болѣри и съ слꙋги господства ми и съ многи людї и сице рекꙋч прѧд нами аже наредєнїє что имал теста своєго Гаврилаш Матїаш великомꙋ логофетꙋ бившии за викꙋпленїє и за потвръжденїє ѡт иних господары прѧжде нас бившїи на половина село Линцещии, что на Прꙋт ꙋ волост Чернеꙋцскомꙋ, съ полѧни за саножатнїи, тѧх нарѧденїє въсѣ погибош ꙋ монастир Драгомирнаа за козаки когда пришли Тимош Хмелнискїє даже до град Сꙋчавскии и по граби и сказн свѧта монастир Драгомирна и възѧл въсѧ[л] имѧнїа кꙋпцим <н>[4] иним людим котории били там и робал многи людим и дрꙋга; нинѧ имал тѧж прѧд господства ми болѧринꙋ наш Иоргакїє вистѧрник съ Сава ѡт......[5] радї една част ѡт того село Линцещи рѣкъщїи Сава аже ꙋпрѧ сѧлова ест тоа част тестꙋ болѣринꙋ наш Иоргакїє вистѧрник съ силою своєю, а инше балѣрин више писан како ꙋвещал прѧд нами аже ест тоа части

[1] Şters.
[2] În zilele lui Vasilie voievod.
La Iaşi, în anul 7153 <1645> luna martie 24
+ Eu Const <andin> Barbovschii am iscălit <m.p.>.
[3] Eu Isar Grama am iscălit <m.p.>.
Eu Prodan Drăguşescul <m.p.>.
[4] Omis.
[5] Loc gol în document.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

отнинꙋ права кѵпежна тестꙋ своего Гаврилаш логофет от Сава, за дѧднинꙋ и за викꙋпленїе что он имал ѡт Василїе Кракалїе, како нам ꙋказовал един бꙋкатꙋ за исписок за тѧж и за ферию ѡт Василїе воевода, како тѧгал сѧ и тогда съ Сава и зостал на негѡ почто ѡн продал сам тоа част за отнинꙋ, и нынѧ такожде ѡбрѧтал на него ꙗкоже ходѧет сь хитростїю и съ словес льживии и зостал ѡн въсего закона.

И тиже даем и потвръжденїе болѣринꙋ наш Иоргакїе вистѧрник на его права ѡтнина и викꙋпленїꙗ тестѵ своего више писаным на трета част ѡт зело Валюва съ став, и съ садовѧ и съ вес приход, что ест въ того волост, нижна част, что ест им права кꙋпежна ѡт Исакꙋ, сынъ Гаврил, внꙋк Тоадер и от внꙋци емꙋ Мирон и ѡт сынове Костантин.

И тиже даем и потвръждаем на дрꙋга част ѡт того село Валева, ѡт трета част половина, съ став и съ вес приход что ест им права кꙋпежнаа ѡт Костантин, сынъ Герман ѡт Линцещи, и Аниць, внꙋк Мъндреи.

И тиже даем и потвръждаем болѣринꙋ наш више писаномꙋ на его права ѡтнина и измененїе что имал тестꙋ своим Гаврилаш логофьт съ Гаврил, сынъ Дѵмитрꙋ Хъждъѵ, и Илѣни; и дал Гаврил вьсѧ част Костин.....[1] что сѧ избѣрет ѡт село Валева и ѡт Кѵчѵр, и ѡт ватрꙋ селою, и ѡт полѣ и ѡт вес приход, а Гаврилаш логофет, тестꙋ болѣринꙋ наш Иѡргакїе вистѣрник дал емꙋ въсѧ част емꙋ за дѧдемꙋ что сѧ избѧрет ѡт Черлена Велика; и нареденїе что он имал за измѣно иним погибоше, а дрꙋгим зостал.

Того радї, господство ми ꙗкоже ꙋвидѣхом толика жалоб и съ многа марторїе ѡт болѣри и ѡт слꙋги господства ми и ѡт иних людї добри по ꙋкръсни, господствоми вѧровахом на них и ѡт нас ещеже дадохом и потвръдихом на тѧх више писани части за ѡтнинꙋ и село Линцещи и ѡт Валева и ѡт Кꙋчѵр, съ стави, и съ брꙋдови за млени, и ѡт полѧ, и ѡт царинꙋ, и съ сѣножати, и съ садовѧ, и съ мѧсто за пасики, и съ вѧс приход како да ест емꙋ прави ѡтнини, и викꙋпленїе, и ꙋрик, и измененїꙗ и потвръжденїꙗ, съ въсѧм доходом, непорꙋчено некꙋлиж, на вѧки. И ин да сѧ не ꙋмишает при сим листом господства ми.

Пис ꙋ Ꙗсох, въ лѣто ×зрѯв мѣсеца авгꙋст в҃ї дьни.

† Саам господинъ велѣл.

Аз Иѡнашко вел логофетꙋ искал <m.p.>.

† Ионашко Дръгꙋш <писал>.

+ Io Gheorghi Ştefan voievod, din mila lu Dumnezeu, domn al Ţării Moldovei. Iată a venit înaintea noastră şi înaintea boierilor noştri moldoveni, mari şi mici, boierul nostru Iordache fost vistier şi s-a jeluit înaintea noastră cu mare jalobă şi cu multe mărturii de la boieri şi cu slugi ale domniei mele şi cu mulţi oameni şi aşa a spus înaintea noastră că dresele ce le-a avut socrul său, Gavrilaş Mateiaş fost mare logofăt, de cumpărătură şi de întărire de la alţi domni care au fost înaintea noastră, pe jumătate din satul Linţeşti, ce este pe Pruţ, în ţinuţul Cernăuţi, cu poieni de fînaţ, toate acele drese au pierit la mănăstirea Dragomirna de cazaci cînd a venit Timoş Hmelnischie pînă la cetatea Sucevei şi a prădat şi a stricat sfînta mănăstire Dragomirna şi a luat toată averea negustorilor <şi>[1] a altor oameni care au fost acolo şi au robit mulţi oameni şi altele; acum au

[1] Omis.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

avut pîră înaintea domniei mele boierul nostru Iordachie vistier cu Sava din . . . . . [1], pentru o parte din acel sat Linţeşti a spus Sava că îi este împresurată acea parte de socrul boierului nostru Iorgache vistier cu puterea sa, iar celălalt boier mai sus scris a răspuns înaintea noastră că acea parte de ocină este dreaptă cumpărătură socrului său, Gavrilaş logofăt, de la Sava, de dedină şi de întărire ce a avut el de la Vasilie Cracalie, precum ne-a arătat o bucată de ispisoc de pîră şi de ferîie de la Vasilie voievod, cum s-a pîrît şi atunci cu Sava, şi l-a rămas pe el pentru că el însuşi a vîndut acea parte de ocină, şi acum iarăşi l-a aflat că umblă cu meşteşug şi cu vorbe mincinoase şi a rămas el de toată legea.

Şi de asemenea dăm şi întărim boierului nostru Iorgachie vistier dreapta sa ocină şi cumpărătură socrului său mai sus scris, a treia parte din satul Valiuva, ce este în acelaşi ţinut, cu iaz, şi cu grădini şi cu tot venitul, partea din jos, ce îi este dreaptă cumpărătură de la Isac, fiul lui Gavril, nepotul lui Toader, şi de la nepoţii lui Miron şi de la fiii lui Constantin.

Şi de asemenea dăm şi întărim altă parte din acel sat Valeva, jumătate din a treia parte, cu iaz şi cu tot venitul, ce îi este dreaptă cumpărătură de la Constantin, fiul lui Gherman, şi de la Aniţa, nepoata Mîndrei.

Şi de asemenea dăm şi întărim boierului nostru mai sus scris dreapta sa ocină şi schimbătură ce a avut socrul său Gavrilaş logofăt cu Gavril, fiul lui Dumitru Hăjdău, şi Ileana ; şi a dat Gavril toată partea lui Costin . . . . . [1], ce se va alege din satul Valeva şi din Cuciur, şi din vatra satului, şi din cîmp şi din tot venitul, iar Gavrilaş logofăt, socrul boierului nostru Iorgache vistier, i-a dat toată partea sa de dedină ce se va alege din Cerlena Mare ; şi dresele ce el le-a avut de schimb, unele au pierit, iar altele au rămas.

De aceea, domnia mea, dacă am văzut atîtea jalobe şi cu multe mărturii de la boieri şi de la slugi ale domniei mele şi de la alţi oameni buni dimprejur, domnia mea le-am crezut şi de la noi încă dăm şi întărim acele mai sus scrise părţi de ocină, şi satul Linţeşti, şi de la Valeva şi de la Cuciur, cu iazuri, şi cu vaduri de mori, şi din cîmp, şi din ţarină, şi cu fîneţe, şi cu grădini şi cu locuri de prisăci, şi cu tot venitul ca să-i fie drepte ocini, şi cumpărătură, şi uric, şi schimbătură şi întărire, cu tot venitul, neclintit niciodată, în veci. Şi altul să nu se amestece înaintea acestei cărţi a domniei mele.

Scris la Iaşi, în anul 7162 <1654> luna august 12 zile.
+ Însuşi domnul a poruncit.
Eu Ionaşco mare logofăt am iscălit <m.p.>.
+ Ionaşco Drăguş <a scris>.

Original, hîrtie, pecete aplicată, stricată ; însoţit de o trad. germ. din 1783.

EDIŢII : Wickenhauser, *Bochotin*, p. 83—85, nr. XXI (trad. germ.) ; „Arhiva genealogică", II, p. 47 (trad. rom. din 1727 ian. 8) ; T. Balan, *Documente*, II, p. 146—147 (trad. rom. din 1727 ian. 8, după „Arhiva genealogică").

6

1661 (7169) iulie 18, Iaşi. *Gheorghe Ştefan voievod restituie şi întăreşte lui Iordache fost mare vistier seliştea Denisauca şi nişte poieni.*

† Иѡ Гиѡрги Стеъан воевода, б<о>жїю м<и>л<о>стїю, г<о>сп<о>д<а>ръ Земли Молдавскои. Ѡж<е> г<о>сп<о>дств<о> ми дадохом и потвръдихом есми болѣрину наш вѣрнїи Юрдакїе бившїи вел вистїярник его правою ѡтн<и>нꙋ и даанїе и мило ѡт нарѣденїе что имал за даанїе и за м<и>лованїе тесту своему Гаврилаш Мътїяш бив вел л<ѡ>гофет ѡт Мирѡн Барновскї воевода и ѡт ис-

[1] Loc gol în document.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

писѡк за тѣж и за ферїю ѡт Моѵси Могила воевода една силищи на имѧ Динисеѵка и съ полѣнами за сѣнножатми, что тоа селищи и съ тѣх полѣнами за сѣножат била прави господарскїи прислꙋжно къ ѡкѡл тръг Чернъꙋцьскомꙋ и било дал и миловал на тестꙋ своемꙋ Гаврилаш лог<о>фет съ таа селещи и съ тѣх полѣни ѡт Еремїѧ Могила воевода и потвръжденїе ѡт Радꙋл воевода и ѡт Василїе воевода и ради нѣких мр<ъ>тви за лѣховѣ что сътворило с<ѧ> тамꙋ на тѣх полѣни, а когда бил при дны Моѵси Могила воевода въсталсѧ Исак воют ѡт търгꙋ Черпъѵцискомꙋ и съ Иѡнашко Чюч и Пънтелеи ѡт там и Иѡнашко Флорескꙋл и Алеѯа Пърчю и ин Алеѯи Хлѵчинѣ и Сирбꙋл кравеци и съ инных тръговчани, и младї и стари, ѡт тог<о> тръг<а> и тѣгали за лицом ради тоа селищи Динасеꙋка и ради тѣх полѣнами за сѣложати съ покоинаго Гаврилаш лѡгофет; иано ѡн и тѡгда зостал на них и държал ѡт тогда даж<е> до нынѧ све покоинаго Гаврилаш лѡгофет, а послѣд емꙋ дръжал болѣрин наш виш<е>писан Юрдакїе вистїарник до колѣ приклѵчил сѣ и въстал сѧ земли наш на Вас<и>лїе воевода и бнют съ него на Сирбка, съ ном и съ земли наш, и разбъют на него и побѣждѣл и побегли въ земли козаки Вас<и>лїе воевода и бил и болѣрин наше еж<е> виш<е> пишет съ нег<о> тамꙋ до тоа земли.

А въ тѡмже прїиде прѣд нами Исак воют и съ въсимї мешчани ѡт тръг Чернѡвски и сице сказали прѣд нами аже ест им таа селїще Динисеѵка и съ тѣх полѣни за сѣножат правѵ ѡтн<и>нѵ и дѣдн<и>нѵ ѡт хотар търгꙋ Чернъѵцскомѵ и ꙋпрѣселовает их Гаврилаш Мътеиаш л<ѡ>гофет съ силою своемѵ. Таж<е> г<о>сп<о>дство ми сътворихом една лист ѡт г<о>сп<о>дство како да имает ѡни държати таа силищи Динесеѵка и съ тѣх полѣни къ хотар тръг своих, а н<ы>нѧ іакож<е> прииде прѣд нами болѣринѵ н<а>ше Юрдаки вистерник и ꙋказовал прѣд нами тѣх нарѣденїе еж<е> виш<е> писанних, за даанїе, и за м<и>лованїе, и за тѣж и за ферїю, г<о>сп<о>дств<о> ми и съ вес съвѣт господства ми съмотрихом и тако ѡбрѣтахом съ истиною како сꙋт прави ѡтнини и даанїе ѡт давнних врѣме и неподобает нам сказити тѣх нарѣденїе и, такождере, дадохом и потвръдихом болѣринꙋ наш, Юрдакїеви, на тоа селищи Динесеꙋка и на тѣх полѣни како да ест емꙋ и с<ы>н<о>ве его прави ѡтн<и>ни, и ꙋрик и потвръжденїе, съ въсѣм доходом, непорꙋшенно николиж<е>, на вѣки; и таа лист что сътворил ѡт г<о>сп<о>дства ми теганном да с<ѧ> не вѣрꙋетъ нъ да възѣл ѡт них. И ин да с<ѧ> не ꙋмишает ѡт прѣд сим истином лист нашемꙋ.

Ꙋ Ѩс, лѣт ҂зрѯѳ м<ѣ>с<е>ца юлїе ӥї д<ь>ни.

† Сам господинъ велѣл.

† Раковицъ Чехан вел лѡгофет <m.p.>.

† Дꙋмитрашко <писал>.

+ Io Ghiorghi Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Moldovei. Iată domnia mea dăm și întărim boierului nostru credincios Iordachie fost mare vistier dreapta lui ocină, și danie și milă, din drese ce a avut de danie și de miluire socrul său, Gavrilaș Măteiaș fost mare logofăt, de la Miron Barnovschi voievod și din ispisoc de pîră și de ferie de la Moisi Moghilă voievod, o seliște, anume Diniseuca, și cu poieni de fînaț, care acea seliște și cu acele poieni de fînaț au fost drepte domnești ascultătoare de ocolul tîrgului Cernăuți și au fost date și dăruite acea seliște și acele poieni socrului său, Gavrilaș logofăt, de Erimiia Moghilă voievod și întărire de la Radul voievod și de la Vasile voievod și pentru niște morți de leși ce s-au săvîrșit acolo în acele poieni, iar cînd a fost în zilele lui Moise Moghila voievod s-au sculat Isac voiut din tîrgul Cernăuți și

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu Ionașco Ciuci, și Pîntelei de acolo, și Ionașco Florescul, și Alexa Părciu, și alt Alexa Hlucinea, și Sîrbul croitor și cu alți tîrgoveți, și tineri și bătrîni, din acel tîrg și s-au pîrît de față pentru acea seliște Dinaseuca și pentru acele poieni de fînaț, cu răposatul Gavrilaș logofăt ; deci el și atunci i-a rămas pe ei și a ținut de atunci pînă acum răposatul Gavrilaș logofăt, iar în urma lui a ținut boierul nostru mai sus scris Iordachie vistier, pînă cînd s-a întîmplat și s-a sculat țara noastră împotriva lui Vasilie voievod și s-a bătut cu el pe Sirbca, cu noi și cu țara noastră, și l-am nimicit pe el, și l-am învins și a fugit Vasilie voievod în țara cazacilor și a fost și boierul nostru care scrie mai sus cu el acolo, în acea țară.

Și întru aceasta a venit înaintea noastră Isac voiut și cu toți tîrgoveții din tîrgul Cernăuți și așa au spus înaintea noastră că este a lor acea seliște Diniseuca și cu acele poieni de fînaț, dreaptă ocină și dedină din hotarul tîrgului Cernăuți, și li le-a împresurat Gavrilaș Măteiaș logofăt cu puterea sa. Deci domnia mea am făcut o carte de la domnie ca să aibă ei a ține acea seliște Diniseuca și cu acele poieni către hotarul tîrgului lor, iar acum, dacă a venit înaintea noastră boierul nostru Iordache vistier și a arătat înaintea noastră acele drese care sînt mai sus scrise, de danie, și de miluire, și de pîră și de ferie, domnia mea și cu tot sfatul domniei mele am socotit și am aflat cu adevărat cum sînt drepte ocini și danie de multă vreme și nu se cuvine nouă să stricăm acele drese și, de asemenea, dăm și întărim boierului nostru, lui Iordachie, acea seliște Dineseuca și acele poieni ca să-i fie lui și copiilor lui drepte ocini, și uric și întărire, cu tot venitul, neclintit niciodată, în veci ; și acea carte ce am făcut domnia mea în trecut să nu se creadă, ci să se ia de la ei. Și altul să nu se amestece înaintea acestei adevărate cărți a noastre.

La Iași, anul 7169 <1661>, luna iulie 18.

Însuși domnul a poruncit.

\+ Racoviță Cehan mare logofăt m.p.

\+ Dumitrașco <a scris>.

Original, hîrtie, pecete aplicată, căzută ; însoțit de o trad. germ. din 1783.

EDIȚII : Wickenhauser, *Bochotin*, p. 82—83, nr. XX (trad. germ.).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

POMELNICUL TRIPTIC AL MĂNĂSTIRII SOLCA

DE

ION I. SOLCANU

Pentru cunoașterea istoriei epocii feudale românești pomelnicile așa-zise „ctitoricești", format carte sau triptic, constituie importante documente istorice. Este suficient să amintim, în acest sens, pomelnicul de la Bistrița [1], cele trei pomelnice de la mănăstirea Sucevița [2], de la sfîrșitul secolului al XVI-lea și începutul celui următor, pomelnicul de la Moldovița [3], pomelnicul de la mănăstirea Bisericani [4] etc. Acestora li se adaugă și pomelnicul, de aceeași importanță, de la mănăstirea Solca, ctitoria lui Ștefan Tomșa al II-lea.

Lucrat în lemn, avînd forma unui triptic compus dintr-un panou central și două canaturi mai scurte, pomelnicul de la Solca face parte din categoria „marilor pomelnice de lemn", dar dimensiunile sale, de 1,270 m înălțime, 1,00 m lățime deschis și 0,450 m închis, îl situează pe primul loc în categoria acestora [5]. Asupra lui au făcut referiri, pe rînd, N. Beldiceanu [6], O. Tafrali [7], Erast Costea [8] ș. a. N. Beldiceanu sesiza existența lui încă în deceniul nouă al secolului trecut

---

[1] Damian P. Bogdan, *Pomelnicul mănăstirii Bistrița*, București, 1941.

[2] La mănăstirea Sucevița se păstrează trei pomelnice, două format carte și unul în formă de triptic. Primul, scris în limba slavă pe 22 foi de pergament și 47 foi de hîrtie, cu începere de la 3 septembrie 1580, de mitropolitul Gheorghe Movilă; al doilea, e scris tot în limba slavă, pe 12 foi de pergament și 13 foi de hîrtie și al treilea, cel de format triptic, scris pe hîrtie aplicată pe lemn (vezi D. Dan, *Mănăstirea Sucevița*, București, 1923, p. 86—87 cu textul integral în Anexă"; pentru pomelnicul triptic indicăm lectura, cu corecturi, propusă de Victor Brătulescu, *Pomelnicul cel mare al mănăstirii Sucevița*, în „Mitropolia Moldovei și a Sucevei" (în continuare, M. M. S.), tom. XLIV, nr. 3—4. p. 185—204.

[3] Theodora Voinescu, *Pomelnicul cu donatori al mănăstirii Moldovița*, în „Studii și cercetări de istoria artei" (în continuare, S.C.I.A.), an. X, p. 204—211; Scarlat Porcescu. *Pomelnicul triptic de la mănăstirea Moldovița*, în „M.M.S.", tom. XXXIX, nr. 7—8, p. 530—545.

[4] Theodor Codrescu, *Uricaru*, vol. XXIII, p. 309—378.

[5] Ca dimensiuni, pomelnicului de la Solca îi urmează cel de la Sucevița și apoi cel de la Moldovița.

[6] N. Beldiceanu, *Epitaful aflat la Bunești*, Iași, 1888, Extras din „Buletinul Societății de medici și naturaliști din Iași", p. 12.

[7] O. Tafrali, *Sculptura în lemn românească*, în „Arta și arheologia", an. 1935—1936. fasc. 11—12, p. 18—19.

[8] Erast Costea, *Ctitoria voievodului Ștefan Tomșa al II-lea de la Solca*, Cernăuți, 1939, p. 150—151 și foto de la p. 97. Autorul corectează în cîteva locuri lectura parțială făcută de Sim. Fl. Marian (vezi Sim. Fl. Marian, *Vartolomei Măzereanu. Condica mănăstirii Solca*, Suceava, 1902, p. VIII—IX).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

transcriind primele zece rînduri din coloana în care sînt pomeniţi domnii Moldovei. Atenţia lui O. Tafrali a fost reţinută de frumuseţea motivelor sculptate, considerîndu-l, între pomelnicile din Moldova, ca fiind „cel mai frumos şi mai mare, cu înălţimea de un metru şi ceva" dar, dintr-o greşeală, profesorul ieşean publica o altă fotografie, aceea a pomelnicului de la mănăstirea Moldoviţa.

O privire de ansamblu asupra structurii, proporţiilor, ornamentaţiei şi tehnicii de lucru a pomelnicului este necesară. Format, aşa cum arătam mai sus, dintr-un panou central (1,270 m înălţime şi 0,450 m lăţime) şi din două canaturi de forma unor uşi împărăteşti (0,910 m înălţime şi 0,275 m lăţime), pomelnicul de la mănăstirea Solca se termină, în partea de sus a panoului central, cu un coronament sculptat (cca. 0,250 m înălţime) care era mărginit în partea superioară de un şir de fleuroni, acum dispăruţi. Conturat de segmente de arcuri polilobate terminate în acoladă, coronamentul are în plin centru un medalion cu marginile perlate închis într-un cerc. De o parte şi de alta a medalionului sînt dispuse simetric flori în formă de rozetă, granate, lalele în floare şi boboci de lalea, motive cunoscute de ornamentaţia în piatră şi în lemn a ţărilor române încă din secolul anterior (la mănăstirile Moldoviţa şi Sucevita le întîlnim în ornamentaţia unor analoage). În partea inferioară coronamentul este delimitat de o linie în relief punctată la distanţe egale de nouă grupe a cîte trei perle. Linia perlată delimitează coronamentul de un dreptunghi pe care sînt conturate arce polilobate terminate în acoladă, asemenea celor ce conturează coronamentul în partea superioară şi şase fructe de rodie pe vrejuri care se îmbină deasupra acoladei accentuîndu-i forma. Asemenea ornamente de proveniență orientală, formate din vrejuri şi fructe de rodie, întîlnim şi în pictura bisericii mănăstirii Sucevita la chenarele care delimitează unele registre. Nu ar fi exclus ca meşterul artist care a lucrat pomelnicul de la mănăstirea Solca să se fi inspirat pentru ornamentarea coronamentului şi din broderia religioasă moldovenească de la începutul secolului al XVII-lea unde fructele de rodie pe vrej constituie uneori motiv de ornamentaţie. Aşa, de pildă, la aerul datînd din 1612 de la mănăstirea Dragomirna, dăruit de ctitorul ei, Anastasie Crimca, latul chenar floral, care reprezintă dealtfel şi cea mai mare parte a broderiei, este bogat ornamentat cu vrejuri şi fructe de rodie.[9] În colţurile de sus ale dreptunghiului este plasată cîte o floare-rozetă.

Spaţiul nesculptat al dreptunghiului cuprins între arcele polilobate şi cele trei coloane scrise ale panoului central era pictat. Cele două canaturi laterale sînt tăiate în partea superioară tot în formă de segmente de arcuri, unite în acoladă constituind, evident, o replică a părţii superioare a coronamentului. Înălţimea de numai 0,910 m a celor două canaturi laterale îngăduia ca suprafaţa pictată a dreptunghiului, mărginită în partea de sus de cele şase fructe de rodie, să fie vizibilă chiar şi atunci cînd pomelnicul era închis (vezi fig. de la p. 218).

Întreaga suprafaţă a tripticului deschis, cu excepţia părţii superioare a canaturilor laterale, care a fost pictată, este acoperită cu hîrtie pe care sînt scrise numele ctitorilor, ale arhiepiscopilor şi episcopilor, ale boierilor „mari şi mici" etc. Închis, pomelnicul, datorită coronamentului sculptat de pe panoul central şi al celor două canaturi terminate în partea superioară în arce polilobate, sugerează imaginea unor uşi împărăteşti. Marginea exterioară a canatului din stînga avea o stinghie, acum dispărută, menită să acopere golul de îmbinare al celor două canaturi, în timp ce alte două stinghii — traverse delimitau cîmpul central al canaturilor în partea de jos şi de sus ale acestora. Privit închis, cu excepţia unei mici porţiuni a părţii de jos şi a celei superioare a coronamentului, întregul cîmp al pomelnicului era pictat. Astăzi, din întreaga pictură se mai păstrează doar pe alocuri, mici insulite de culoare şi deci este imposibil de refăcut tematica ei numai pe baza observării directe. Partea de jos a canaturilor a fost doar pregătită pentru zugrăveală dar, din ceea ce s-a păstrat este cert că a fost destinată unei inscripţii din care abia se mai desluşeşte dispunerea rîndurilor.

[9] *Istoria artelor plastice în România*, vol. II, Bucureşti, 1970, p. 144 şi fig. nr. 217 şi 218.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În ansamblul său ornamental, pomelnicul de la mănăstirea Solca constituia, prin armonia proporțiilor, prin frumusețea sculpturii, desigur armonios completată de pictură, o adevărată operă de artă. El își găsește un corespondent aproape identic în pomelnicul mănăstirii Moldovița, datat cu certitudine, pe baza unei inscripții, în deceniul cinci al secolului al XVII-lea (1644 iulie 5) [10]. Ceea ce deosebește structural pomelnicul mănăstirii Solca de cel al mănăstirii Moldovița este *dreptunghiul de sub coronament delimitat, în partea superioară, de linia perlată,* iar în partea de jos de cele trei coloane ale panoului central. În plus, sînt cele șase fructe de rodie care împodobesc cele două triunghiuri din stînga și din dreapta acoladei accentuînd totodată, prin forma și dispoziția lor, arcele polilobate terminate în acoladă.

Asemănarea structurală și ornamentală dintre cele două pomelnice (deocamdată numai în ceea ce privește elementele sculpturale) cu rezerva formulată mai sus, pînă la suprapunere, în special a coronamentelor, ne dă convingerea că sînt opera aceluiași meșter sau, cel puțin, o copie a unuia după celălalt. Identitatea elementelor florale, dispunerea lor ca și totala asemănare a dispunerii spațiilor pictate ale celor două pomelnice conduc la ideea că identitatea ornamentației a cuprins și tematica picturii lor, ceea ce ne permite să refacem, fie și ipotetic, pe baza a ceea ce s-a păstrat din pictura pomelnicului de la mănăstirea Moldovița, tematica picturii pomelnicului de la mănăstirea Solca. Astfel, în medalionul central al coronamentului era pictat chipul „Celui vechi de zile" ; sub coronament, pe panoul central, era pictată scena unei „Deisis" (care, spre deosebire de cea de pe pomelnicul de la mănăstirea Moldovița, era vizibilă chiar și atunci cînd pomelnicul era închis) încadrată de cîte un înger și serafim pe ficcare parte interioară a celor două canaturi [11]. Închis, pomelnicul ar fi prezentat în partea de sus a canaturilor scena „Sf. apostoli Petru și Pavel" pentru că acesta era și hramul bisericii mănăstirii Solca și, din același motiv, la pomelnicul mănăstirii Moldovița acest spațiu este pictat cu scena „Bunei vestiri", cu îngerul păzitor de o parte și Fecioara de alta. Pe partea centrală a canaturilor, pe cele patru panouri a căror dispunere este vizibilă și acum, se găseau pictate scenele : „Buna vestire", „Înălțarea", „Tetrarhia patriarhală" urmate de un tablou votiv cu donatori [12]. Partea de jos a canaturilor, asemenea pomelnicului de la mănăstirea Moldovița, a fost rezervată unei însemnări din care, după cum arătam mai sus, se distinge doar dispunerea ei în rînduri. Desigur că numai asemănarea pînă aproape la identitatea celor două pomelnice a făcut ca O. Tafrali să confunde pomelnicul mănăstirii Moldovița cu cel al mănăstirii Solca [13].

Din comparația stilului de ornamentare sculpturală cît și din dispunerea identică a panourilor pictate de la cele două pomelnice triptice de la mănăstirile Moldovița și Solca, deducem că ambele datează din aceeași epocă. Cel de la Moldovița, după cum am văzut, este datat sigur. Care dintre aceste două pomel-

---

[10] Th. Voinescu, *op. cit.* p. 204 ; *Istoria artelor plastice...*, p. 150 și fig. nr. 247.

[11] Th. Voinescu, *op. cit.*, p. 205 și fig. 1.

[12] *Ibidem*, p. 209 și fig. 2.

[13] O. Tafrali, *op. cit.*, fig. 17. În fototeca Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" — Iași, care a fost preluată de la Muzeul de antichități al Universității „Al. I. Cuza" — Iași, înființat de O. Tafrali, se găsesc mai multe fotografii ale pomelnicului de la mănăstirea Solca executate în anul 1928. Acestea, de o foarte bună execuție ne-au fost de un real folos la citirea textului și chiar la completarea lui acolo unde astăzi era ilizibil sau rupt. Făcînd această mențiune aducem un omagiu prof. O. Tafrali care dacă nu s-ar fi stins din viață la scurt timp după apariția articolului citat mai sus și-ar fi făcut singur corectura de rigoare.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nice este copia şi care originalul vom putea răspunde abia după ce vom urmări textul pomelnicului în discuţie [14].

COLOANA ÎNTÎI

	З(Д)Є ПОМИНА-		Aici se pomenesc
	ѧт сѧ сщенно и-		sfinţii monahi.
	нωкъı. Помѣ		Pomeneşte,
	ни ґи дщѣ рабь		Doamne, sufletele robilor
	своиХ.		tăi.
	ермона(Х) Атанасї(е)		ierimonah Athanasie
	ермона(Х) АнХилоХїе		ieromonah Anhilohie
	ермона(Х) Филотѣю		ieromonah Filoteiu
	ермона(Х) Кенїами(н)		ieromonah Veniamin
	ермона(Х) Ґедеωн		ieromonah Ghedeon
	ермона(Х) Їωсифь		ieromonah Iosif
	ермона(Х) Ѳеωфил		ieromonah Theofil
	ермона(Х) Силиве(ст)рꙋ		ieromonah Silivestru
	ермона(Х) Ґервасїе		ieromonah Ghervasie
	ермона(Х) Ѳеωфи(л)		ieromonah Theofil
	ермона(Х) Павель		ieromonah Pavel
Со(л)кани	ермона(Х) Дороѳею	Solcani	ieromonah Dorotheiu
	ермона(Х) Євлоґїе		ieromonah Evloghie
	ермона(Х) Їсаїа		ieromonah Isaia
	ермона(Х) Єфрем		ieromonah Efrem
	ермона(Х) Николае		ieromonah Nicolae
	ермона(Х) Арсение		ieromonah Arsenie
	ермона(Х) Їґнатїе		Ieromonah Ignatie
	ермона(Х) Силиве(ст)рꙋ		ierimonah Silivestru
Со(л)кани	ермона(Х) Петронїе	Solcani	ieromonah Petronie
	ермона(Х) Парѳенїе		ieromonah Parthenie
	ермона(Х) Ана(с)тасїе		ieromonah Anastasie
	ермона(Х) Їωаким		ieromonah Ioachim
	ермона(Х) Филотѣю		ieromonah Filoteiu
	ермона(Х) Ґидїωнь		ieromonah Ghidion
	ермона(Х) Никωдим		ieromonah Nicodim
	ермона(Х) Антонїе		ieromonah Antonie
	ермона(Х)* Дамаски(н)		ieromonah Damaschin
	ермона(Х) Ка(р)нава		ieromonah Varnava
	ероскимона(Х)* Иωань		ieroschimonah Ioan
	еромона(Х) Да(н)и(л), ермона(Х)		ieromonah Danil, ieromonah
	. . . . .		. . . . .

[14] Pentru editarea textului slav am folosit următoarele semne:
( ) pentru litere suprascrise, coborîte de noi în text;
< > pentru întregirile textului propuse de noi;
**** pentru loc alb, text şters, rupt sau greu lizibil;
* pentru începutul unei grafii noi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

COLOANA A II-a

З(Д)Є ПОМЇНАѦ(Т)-	Aici se pomenesc
сѧ монахъı, инѡ-	monahii, călugării, călugă-
кы, инѡкыиѧ.	riţele.
Помѣни ґи дшѧ	Pomeneşte, Doamne, sufle-
рабь своихь.	tele robilor tăi.
мона(х) Силюѡа(н)	monah Siliuoan
мона(х) Павель	monah Pavel
мона(х) Па(н)филїе	monah Panfilie
мона(х) Ґеро(н)дїе	monah Gherondie
мона(х) Данїиль	monah Daniil
мона(х) Лариѡн	monah Larion
мона(х) Ґеласїе	monah Ghelasie
мона(х) Николае	monah Nicolae
мăна(х) Їѡрестъ	monah Iorest
мона(х) Ґеласїе	monah Ghelasie
мона(х) Паисїе	monah Paisie
мона(х) Макарїе	monah Macarie
мона(х) Ма(р)дарїе	monah Mardarie
мона(х) Їѡаннь	monah Ioann
мона(х) Серафи(м)	monah Serafim
мона(х) Їѡаннь	monah Ioann
мона(х) Їѡиль	monah Ioil
мона(х) Їѡники	monah Ionichi
мона(х) Серафимъ	monah Serafimă

COLOANA A III-a

З(Д)Є ПОМИНАѦТ СѦ БЛҐО-	Aici se pomenesc binecin-
чистивъıи ґп(д)ръı Земле Молдав-	stitorii domni ai ţării
ское ктиторъı стѣи ѡбытѣ-	Moldovei, ctitorii acestui
ли сеи. Помѣни ґи дшѧ рабы	sfînt lăcaş.
своихь.[15]	Pomeneşte, Doamne, sufle-
Їѡ Стефан воевода	tele robilor tăi.
снь Томщѧ воевода, ѡць	Io Ştefan Voievod
еґо и мти еґо и ґ(с)ж(д)а еґо,	fiul lui Tomşa voievod, tatăl lui, mama lui şi doamna lui,
Катерина и ґ(с)ж(д)а Циневрa	Caterina şi doamna Gine-
Їѡ Левїинь воевода и ґ(с)ж(д)а	vra.
<еґо>, Розанда.	Io Leon voievod şi doamna lui, Roxanda.

[15] Cuvîntul „svoih" este scris în acelaşi rînd cu „Io Ştefan voievod" dar aparţine rîndului anterior. Din lipsă de spaţiu, cel care a scris pomelnicul l-a coborît cu un rînd mai jos. Dovadă a acestui fapt este atît grafia cît şi culoarea roşie cu care este scris. N. Beldiceanu, care a copiat aceste rînduri, n-a sesizat acest lucru ceea ce a împietat asupra traducerii (vezi N. Beldiceanu, *op. cit.*, loc. cit.).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Їw Нлїѫ воєвода, г(с)ж(д)а	Io Ilie voievod, doamna
Магдалина, г(с)ж(д)а	Magdalina, doamna
Роѕанда и г(с)ж(д)а Пгафїа.	Roxanda şi doamna Agafia.
Їw Богдань воєвода.	Io Bogdan voievod.
Їw Радоуль воєвода	Io Radul voievod
и г(с)ж(д)а его, Лоукїѧ	şi doamna lui, Luchia,
и снь его, Їw Стефа(н) воєво(д)а.	şi fiul lui, Io Ştefan voievod
<Їw> Радоуль воєвода	⟨ Io ⟩ Radul voievod
и г(с)ж(д)а его и чд(д) и(Х).	şi doamna lui şi copii lor.
Їw Мирѡнь Барновскы	Io Miron Barnovschi
<воєво>да и wць его	⟨ voievod⟩ d şi tatăl lui
и мти его.	şi mama lui.
. . . . .	. . . . .
<Їw Василе воє>вода и wць	⟨Io Vasile voie⟩vod şi tatăl
<его и мти> его, Ирина	⟨ lui şi mama ⟩ lui, Irina,
<и г(с)ж(д)а> его, Тодоска и чѧ(д)	⟨ şi doamna ⟩ lui, Todosca şi copii
<иѯ Їw Ио>ань воєвод,	⟨ lor Io Io ⟩ an voievod.
. . . . . воєвод и г(с)ж(д)а его	. . . voievod şi domna lui
. . . . . и чд(д) и(Х).	. . . . . şi copii lor.
. . . . .	. . . . .
. . . . .	. . . . .
. . . . . с. воєвода	. . . . . s voievod.
. . . . . воєвода	. . . . . voievod.
. . . . . <л>ѓw Лоукина	. . . ⟨ l ⟩ui Luchina.
. . . . . <Ї>w Стефа(н) воєвода	. . . ⟨I⟩o Ştefan voievod
<и мти его К>атрина.	⟨ şi mama lui, C ⟩ atrina

COLOANA A IV-a

З(Д)Є ПОМИНѦТ СѦ	Aici se pomenesc
арХїєп(с)кпы и єп(с)кпы.	arhiepiscopii şi episcopii.
арХїєп(с)кпь Ѧнастасїѥ	arhiepiscop Anastasie
архїєп(с)кпь Ѧѳанасїѥ	arhiepiscop Athanasie
єп(с)кпь Єѵлогїѥ	episcop Evloghie
єп(с)кпь Гѡргїѥ	episcop Gheorghie
єп(с)кпь Єфремь	episcop Efrem
єп(с)кпь Ѳеѡфань	episcop Theofan
єп(с)кпь Їѡрєсть	episcop Iorest
єп(с)кпь Пгадѡнь	episcop Agathon
єп(с)кпь Дионисїѥ	episcop Dionisie
єп(с)кпь Ѧнастасїѥ	episcop Anastasie

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ѡ(т) Пѹ(т)на	еп(с)кпь Серафимь	de la Putna	episcop Serafim
	арХїеп(с)кпь С(а)ава		arhiepiscop Saava
	арХїеп(с)кпь* Ґедеѡ(н)		arhiepiscop Ghedeon
ѡ(т)* Солка	еп(с)кпь Даниїлъ	de la Solca	episcop Daniilă
ѡ(т)* Пѹ(т)на	арХїеп(с)кпь Антонїи	de la Putna	arhiepiscop Antonii
	. . . . .		. . . . .
ѡ(т)* Пѹ(т)на	арХїмандрит МиХаїль	de la Putna	arhimandrit Mihail
	Иѡрдаки и книґина еґо. Тодерашко и		Iordachi şi cneaghina lui. Toderaşco şi
	книґина еґо. МонаХ Варлаам. Иѡнь,		cneaghina lui. Monah Varlaam. Ion,
	Илие, Бълаша, Катрина, Мариа.		Ilie, Bălaşa, Catrina, Maria.
	Иѡрдаки, Катрина и чѧдь иХь:		Iordachi, Catrina şi copii lor:
	Ко(с)тантинь, Иѡнь, Балаша,		Constantin, Ion, Balaşa,
	Саѳа, Илие, Марие, Пѹлхириѧ, Иѡнь.		Safta, Ilie, Marie, Pulheria, Ion.
	. . . . .		. . . . .
	Шарбань*, То(а)дер, Илѧна и чад иХ, Тодерашко Ка(н)такозино.		Şarban, Toader Ileana şi copii lor. Toderaşco Cantacozino.
	. . . . .		. . . . .
. . . . . Балши	Їѡ(н) Балши и кнѣґинѧ еґо Мариѧ и чѣ(д) иХь, Василїе и кнѣґинѧ еґо Марие.	. . . . . Balşi.	Ion Balşi şi cneaghina lui Maria şi copii lor Vasilie şi cneaghina lui Marie
	Ада(м) и кнѣґинѧ еґо А(н)ґелина и чѣ(д) иХи Василїе.		Adam şi cneaghina lui Aghelina şi copii lor Vasilie.
	. . . . .		. . . . .
	Иѡнашко*, Параскива		Ionaşco, Paraschiva,
	Але(к)са(н(дра, Мариѧ, Василие		Alecsandra, Maria, Vasilie
	Ґеѡрґие, Саѳа.		Gheorghie, Safta.
Жи(т)ничерю*	МиХалати и кнѣґине еґо	jitnicerlu.	Mihalati şi cneaghina lui
	Саѳа, Иѡрдати, Бълаша,		Safta. Iordati, Balaşa,
	Замфира и ве(с) род (и)Х.		Zamfira şi tot neamul lor.
	. . . . .		. . . . .
	Ґеѡ(р)ґие* Арапѹ(л) и род иХ.		Gheorghie Arapul şi neamul lor.

COLOANA A V-a

З(Д)Є ПОМИНАѦ(Т) СА	Aici se pomenesc
бѡлѣры велики и маленки.	boierii mari şi mici.
Помѣни ґи дшѧ рабы св<оиХ>.	Pomeneşte, Doamne, sufletele robilor ⟨ t ⟩ ăi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Лоупоу(л) и подроужїе єго,	Lupul şi soţia lui,
Пъскѫлина и чѫ(д) и(Х): Василїе,	Păscălina şi copii lor: Vasilie,
Иѡна(ш)ко, Тѡадер, Ґеѡрґїе,	Ionaşco, Toader, Gheorghie
Никоарѫ, Антимїѫ и чѫ(д) и(Х).	Nicoară, Antimia şi copii lor.
Никоарѫ, Марїѫ и чѫ(д) и(Х): Лоупꙋ(л)	Nicoară, Maria şi copii lor: Lupul,
Иѡна(ш)ко, Чилибїѧ, Лазарь,	Ionaşco, Cilibia, Lazăr,
Настасїѫ и чѫ(д) и(Х). Тирѡнь,	Nastasia şi copiilor. Tiron,
Ґеѡ(р)ґїе, Ѳеѡдор, Анґелина,	Gheorghie, Theodor, Anghelina,
Юрашко, Ифросина, Алеѯа,	Iuraşco, Ifrosina, Alexa,
Єремїѫ, Кандакїѫ, Юра(ш)ко.	Eremia, Candachia, Iuraşco.
Доумитрашко, Илѣна,	Dumitraşco, Ileana,
Иѡнашко, Крестїѩн	Ionaşco, Crestiian
Андрею, Анка и чѫ(д) и(Х).	Andreiu, Anca şi copii lor.
Михаиль, Тѡфана и чѫ(д) и(Х).	Mihail, Tofana şi copii lor.
Доумитра(ш)ко и подроу(ж)е и чѫ(д) и(Х):	Dumitraşco şi soţia şi copii lor:
Ґеѡрґїе, Ѳѡма, Апосто(л),	Georghie, Toma, Apostol,
Доумитра(с)ко, Їѡаннь,	Dumitraşco, Ioann,
Никоарѫ, Дїаманди, ѡцъ	Nicoară, Diamandi, tătăl
єго, Ґеѡрґїе, Коика и чѫ(д) и(Х).	lui, Gheorghie, Voica şi copii lor.
Доука и подроужїе єго, Злата.	Duca şi soţia lui, Zlata.
Доумитроу, Бежань,	Dumitru, Bejan,
Банко, Їѡаннь, Василїе	Baico, Ioann Vasilie,
Доумитрашко,	Dumitraşco,
Коста(н)тин, Ифросина и чѧ(д):	Constantin, Ifrosina şi copiii
Иґнат, Софронїѧ	Ignat, Sofronia,
Коста(н)тин, Илѣна	Costantin, Ileana,
Ґриґорїе, Алеѯандра и	Grigorie, Alexandra şi . .
Ґеѡрґїе, Марїѧ, Мъри	Gheorgie, Maria, Mări . .
Роѯанда и чѫ(д) и(Х): Ґриґо . .	Roxanda şi copii lor: Grigo-
Ѡдокїѧ, Саби(н), Марїѫ.	Odochia, Sabin, Maria.
Ґриґорїе и подроужїе	Grigorie şi soţia
Антимїѧ. Лоупоу(л),	Antimia. Lupul,
Доумитроу, Роѯа(н)да, Анна.	Dumitru, Roxanda, Anna
Илїе и кнѣґинѧ єго,	Ilie şi cneaghina lui,
Ґервасїѧ. Стефань,	Ghervasia. Ştefan,
Тодера(ш)ко, Соломїѧ.	Toderaşco, Solomia,
Накоу(л), Настасїа и чѧ(д) и(Х):	Nacul, Nastasia şi copii lor:
Ипатїе, Тофана.	Ipatie, Tofana.
Ґаврилицѧ* и кнеґинѣ єго.	Gavriliţă şi cneaghina lui.
Павьль* и кнеґинѣ єго, Марїѧ.	Pavel şi cneaghina lui, Maria.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

	Накоу(л) и кнеґинѣ еґо,		Nacul şi cneaghina lui,
	Илѣна, ѡцъ еґо. Са(н)тимїѧ		Ileana, tatăl lui. Santimia
	и вес ро(д) и(Х).		şi tot neamul lor.
	Доурашко.		Dumitraşco.
	. . . . .		. . . . .
	Їѡан* и кнѣґинѧ еґо, Ан. . . .		Ioan şi cneaghina lui, An · ·
	и чѣ(д) и(Х) Николаи, Тоадер и		şi copii lor Nicolai, Toader
	<. .>ра< . . .> иХ ѡцъ еґо. Николаи,		şi ⟨· ·⟩ ra ⟨· ·⟩ lor. Tatăl
	Марї(ѧ)		lui, Nicolai, Maria
	Андреї, Марїа.		Andrei, Maria,
	. . . . .		. . . . .
Пелин*	Глигор, Настасїа и чѧ(д) иХ:	Pelin	Gligor, Nastasia şi copii
	Марна,		lor : Maria
	Гаврилаш, Добре(н)къ, Аниц		Gavrilaş, Dobreică, Aniţa
	и чѧд иХ:		şi copii lor :
	Щефан		Ştefan · · · · · · · · ·
	. . . . .		. . . . .

COLOANA A VI-a

	З(Д)Є ПОМИНАѦТ		Aici se pomenesc
	сѧ бѡлѣры. Помѣ-		boierii. Pomeneşte,
	ни ґи дшѧ ра(бь) свои(Х).		Doamne, sufletele robilor
			tăi.
Тертилѧ	Ґеѡрґїе, Илѧна	Tertilea.	Gheorghie, Ileana
	и чѧ(д) и(Х): Василїе, Алек-		şi copii lor : Vasilie, Ale-
	сандра, Ирина,		xandra, Irina,
	Ґриґорашко.		Grigoraşco.
Бос	Тоаде(р), Мърика,	Bos · · ·	Toader, Mărica,
	Тоадерь.		Toader.
	Стрътѹла(т), Анна,		Strătulat, Anna,
	Стефан, . . . ата и чѧд и(Х).		Ştefan,... ata şi copii lor.
	Коста(н)тин, Ифроси-		Costantin, Ifrosina ,
	на, Їѡаннь, Антимїѧ,		na, Ioann, Antimia
	Коста(н)тин, Софро-		Costantin, Sofro-
	нїѫ, Марїѫ, Дамї-		nia, Maria, Dami-
	ѧнь, Ґеѡрґїе, Анна,		ian, Gheorghie, Anna,
	Настасїѧ, Ирина,		Nastasia, Irina,
	Леоу(н)дарь, Ѳеѡ(д)ора,		Leondar, Theodora
	Зъновїе, Єѳимїѧ,		Zănovie, Eftimia,
	Тоадер, Ирина,		Toader, Irina,
	Лазарь, Лѹпѹ(л), Єѳимї(ѧ).		Lazăr, Lupul, Eftimia,
Бадю(л)*	Тодосїе Бадюл и подроужїе е(ґ)о	Badiul	Todosie Badiul şi soţia lui,
	Анъница и ѡ(тць)		Anăniţa şi tatăl · · ·
	Макьсъм и Марїа и ча(д)		Macsîm şi Maria şi copii
	и(Х). МиХалч(ѧ) (Бадюл), Аґа-		lor. Mihalcea Badiul, Aga-
	фїѧ и ча(д):		fia şi copii :

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

	Гїор(ь)ґицъ, Аґърикꙋц		Ghiorghiţă, Agăricuţ . . .
	Арѫсѧнїе (Волчинские), Аксана.		Arăseanie Volcinschie, Acsana,
	Глиґорїе (Корнескꙋл), Аньтемїѧ.		Gligorie Cornescul, Antemia,
	Настасїѧ, Ґафица.		Nastasia, Gafiţa
Василие* брат влѧдеки Євлоґїе	Василие, Аньґелина,	Vasilie fratele vlădicăi Evloghie	Vasilie, Anghelina,
	Пътра(ш)ко, Илїаш, Настасїе,		Pătraşco, Iliaş, Nastasie,
	Алеѯандра, Ґафица,		Alexandra, Gafiţa
	Глиґора(ш)ко,		Gligoraşco
	Глиґорїе, Ѡдокїѧ, Гїорґицъ, Алеѯандра.		Gligorie, Odochia, Ghiorghiţă, Alexandra.
	Анґелꙋша, Настасїѧ.		Angheluşa, Nastasia.
ѡ(т)* Бъчещи	Некꙋльчѧ Щефан и	de la Băceşti	Neculcea Ştefan şi
	кнѣґинѧ еґо Анґелоуша и чѧ(д) иХь		cneaghina lui Angheluşa şi copii lor,
	ѡ(т)ць еґо и мти еґо.		tatăl lui şi mama lui.
	Иѡ(н) Крьстина и чѧ(д) иХ.		Ion, Cristina şi copii lor.
	Двдь, Марїѧ и чѧ(д) иХ.		David, Maria şi copii lor.
Абаза Корник Абаза лоґофеть	Андреї, Саѳа, Ирина и чѧ(д) и(Х). Саньда*	Abaza vornic.	Andrei, Safta, Irina şi copii lor : Sanda
	Иѡницѧ, Иѡницъ и чѧ(д) иХ[16].	Abaza logofăt.	Ioniţă, Ioniţă, şi copii lor.
	. . . . .		
	Помени ґи		Pomeneşte, Doamne,.....
	Кирила, Иѡана и чѧ(д) иХ.		Chirila, Ioana, şi copii lor.
	Тꙋдоси*, Иѡаана,		Tudosi, Ioana,
	Василе, ИХнат, Щефан,		Vasile, Ihnat, Ştefan,
	Пъра(с)ка, Антимиа,		Părasca, Antimia,
	Аница и чѧд: Ґаврил		Aniţa şi copii. Gavril
	Анна, Иѡ(н), Софронїе,		Anna, Ion, Sofronie.
	Антимїе, Ко		Antimie, Co . . . . .
	Тꙋдора, Ко(с)тьн, Тоадер.		Tudora, Costîn, Toader,
	. . . . .		. . . . .

COLOANA A VII-a

З)Д)Є ПОМИНАѦТ	Aici se pomenesc
сѧ члци мирени.	oamenii mireni
Помѣни ґи дшѧ своиХ.	Pomeneşte, Doamne, sufletele lor.
Гриґорїе и подрꙋжїе е(ґ)о, Тоудора.	Grigorie şi soţia lui, Tudora.
Їѡсифь, Василика,	Iosif, Vasilica,

[16] Din cauza spaţiului redus cuvîntul „ih“ a fost scris pe rîndul anterior.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Аѳанасїє, Аґафїѧ,	Athanasie, Agafia,
Анна, Саава, Ґеѡр-	Anna, Saava, Gheor-
ґїє, Ирина.	ghie, Irina.
Анница, Павель,	Anniţa, Pavel,
Анисїѧ.	Anisia.
Симиѡ(н), Анисїѧ,	Simion, Anisia
Їѡань, Кръстина,	Ioan, Crăstina,
Бръса(н), Рада, Иꙋ-	Brăsan, Rada, Nu-
цꙋл, Анна, Петрѧ, А(н)на,	ţul, Anna, Petra, Anna
Стрътꙋла(т), <..> ириꙋца,	Strătulat, ⟨..⟩ iriuţa,
Їѡннь, Аврамїє,	Ioann, Avramie,
Ґеѡрґїє, Макарїє,	Gheorghie, Macarie,
Никифор, Настасїѧ,	Nichifor, Nastasia,
Ґаврил, Пара(с)ка, Ґе-	Gavril, Parasca, Ghe-
ѡрґїє, Тодосїѧ и чѧ(д) и(Х).	orghie, Todosia şi copii lor.
Ґерасим, Єдинка,	Gherasim, Eftinca,
Дꙋмитрꙋ, Анастасїѧ,	Dumitru, Anastasia,
. . . . . Тоадер,	. . . . . Toader,
Ґеѡрґїє, Єремїѧ,	Gheorghie, Eremia,
Тоадер, <. . . >нїѧ,	Toader, ⟨ · · · ⟩ nia,
Ѡбрѣжїє, Анна.	Obreajie, Anna,
Ґеѡрґїє, Маѕим	Gheorghie, Maxim
и подрꙋжїє є(ґо), Тодо-	şi soţia lui, To-
ска и чѧ(д) и(Х). Данїиль,	dosca şi copii lor. Daniil,
Накꙋ, Катрина,	Nacu, Catrina,
Ґеѡрґїє, Ирина.	Gheorghie, Irina,
Ґабри(л) и подрꙋжїє	Gavril şi soţia
єґо и чѧ(д) иХь.	lui şi copii lor.
Ґеѡрґїє, Аксана,	Gheorghie, Acsana,
Лоупꙋ(л) и подрꙋжїє єґо,	Lupul şi soţia lui,
Марика и чѧ(д) иХь,	Marica şi copii lor,
Ґриґорашкѡ.	Grigoraşco.
Нистор* и подрꙋжїє єґо,	Nistor şi soţia lui,
Тодосїа и чѧд иХ.	Todosia şi copii lor.
Симеѡ(н)* и подрꙋжїє єґо,	Simeon şi soţia lui,
Тодосїа.	Todosia.
Иремїє* и подрꙋжїє єґо,	Iremie şi soţia lui,
Ѡдокїа и чѧ(д) и(Х).	Odochia şi copii lor.
Ґлиґѡрїи*, Маґдали-	Gligorii, Magdali-
на, Марика.	na, Marica.
Тоадер*, Софрони.	Toader, Sofronii
Ґлиґорїє, Ѡндфреи,	Gligorie, Ondfrei,
Итика, Їѡ . . . . а,	Itica, Io . . . . . a,
Симиѡ(н), Л . . . . . єґо.	Simion, L . . . . . lui.

Scris pe hîrtia aplicată pe cele trei panouri de lemn, cu cerneală roşie (iniţialele) şi cu cerneală neagră, de-a lungul a şapte coloane, textul pomelnicului poate fi citit, în cea mai mare parte, în bune condiţiuni. Primele două coloane

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sînt rezervate „sfinţiţilor monahi „—ieromonahilor — şi „monahilor", călugărilor şi călugăriţelor". Cea de a treia coloană, a voievozilor Moldovei, începe, cum era firesc, cu ctitorul bisericii, Ştefan Tomşa al II-lea „fiul lui Tomşa voievod" şi al „doamnei lui, Caterina" [17], urmînd apoi „doamna Ginevra" [18], prima soţie a ctitorului şi copiii săi, Leon [19], cu soţia lui, doamna Roxanda, Ilie, Magdalena, Roxanda şi Agafia. Ilie Tomşa, amintit în pomelnic ca „voievod", a fost vornic de Vrancea, menţionat ca atare în 1636 şi 1637 [20]. El nu mai este reţinut de niciunul din celelalte pomelnice în care întîlnim familia lui Tomşa al II-lea. Dintre fiicele lui Ştefan Tomşa al II-lea, Magdalena şi Roxanda — Ruxanda — sînt atestate documentar [21], iar Agafia nu este amintită, asemenea fratelui său Ilie, de niciunul din celelalte pomelnice de epocă. Este greu de crezut că ar fi una şi aceeaşi persoană cu Nastasia, menţionată în pomelnicul mănăstirii Bisericani [22], cu atît mai mult cu cît „din două documente de la Vasile Lupu, din 20 octombrie 1637 şi 24 noiembrie 1638", aflăm că Ştefan Tomşa a avut şi alte fete [23].

---

[17] Testamentul lui Ştefan Tomsa I menţionează ca soţie a sa pe Candachia. Contradicţia a fost semnalată de Ştefan S. Gorovei într-un documentat studiu privind genealogia familiei lui Tomşa (Şt. S. Gorovei, *Contribuţii la genealogia familiei domnitoare Tomşa*, în „Revista Arhivelor" an. XLVIII, vol. XXXIII, nr. 3, p. 376). În testamentul lui Ştefan Tomşa din Lemberg, 1564 mai 5, soţia sa legitimă este numită *Cambaciam*, vezi Hurmuzaki, *Supliment, II*, vol. I, p. 238—239.

[18] Este curios că tocmai pomelnicul de la Solca omite pe doamna Axana — Axanina — cea de a doua soţie, reţinînd în schimb numele primei soţii. Ginevra, care a murit curînd după venirea în ţară şi urcarea pe tron a lui Ştefan Tomşa al II-lea căci, în 1613 martie 20 era deja căsătorit cu Axana (vezi N. Beldiceanu, *op. cit.*, p. 2—3). Din corelarea acestor date sîntem tentaţi să credem că doamna Ginevra a fost înmormîntată la Solca, de unde şi respectul faţă de memoria ei. Doamna Ginevra mai este menţionată, fără doamna Axana, în pomelnicul de la Sf. Ilie — Suceava (vezi I. Zugrav, *Biserica Sf. Ilie de lîngă Suceava*, în „M.M.S.", tom. XLV, p. 651) şi de la mănăstirea Bisericani, în două locuri (Th. Codrescu, *Uricaru*, vol. XXIII, p. 310 şi 362). Acelaşi pomelnic al mănăstirii Bisericani, la fila 54, pentru ziua de 14 octombrie, aminteşte pe „Io Ştefan voievod şi părinţii lui şi doamna Axana şi copiii săi care au dat satul Troiţa şi odăjdii bisericii *(Ibidem*, p. 338). Cele două soţii ale lui Ştefan Tomşa al II-lea, Ginevra şi Axana, sînt menţionate împreună în pomelnicul mănăstirii Slatina (vezi *Inscripţiile medievale ale României. vol. I. Oraşul Bucureşti*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1965, p. 326) şi în pomelnicul refăcut al Episcopiei de Roman, unde Ştefan Tomşa al II-lea a ctitorit biserica Sf. Voievozi (vezi Melchisedek, *Cronica Romanului*. Bucureşti, 1875, p. 203).

[19] Leon Tomşa, voievod al Ţării Româneşti, este întîlnit alături de doamna sa, Roxanda, în pomelnicile de la mănăstirile Slatina *(Inscripţiile...*, loc. cit.) şi Probota (Melchisedek, *Notiţe istorice şi arheologice*, Bucureşti, 1885, p. 153) şi, singur, în pomelnicul mănăstirii Bisericani (Th. Codrescu, *Uricaru*, vol. XXIII, p. 362).

[20] D. Ciurea, *Organizarea administrativă a Moldovei în sec. XIV—XVIII*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie" Iaşi, II, 1965, p. 18.

[21] Şt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 380.

[22] Th. Codrescu, *op. cit.*, p. 310 şi 362.

[23] Şt. S. Gorovei, *loc. cit.*. Autorul studiului, amintind pe copiii lui Ştefan Tomşa al II-lea, Leon, Ilie, Magdalena, Roxanda şi Nastasia, scria că „aceştia se pare că sînt toţi copiii săi, căci pomelnicile şi documentele nu mai amintesc alte nume", or, după cum am văzut, pomelnicul de la Solca menţionează şi pe o Agafia.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pomelnicul de la mănăstirea Solca indică şi pe nepoţii lui Ştefan Tomşa al II-lea, fiii lui Leon Tomşa, pe Bogdan [24] şi pe Radu [25] (Leon), voievod al Ţării Româneşti între 1664—1669 şi pe fiul acestuia, Ştefan, căsătorit în 1681 cu Ecaterina, fiica voievodului Gheorghe Duca. În lista voievozilor, acestui strănepot al lui Ştefan Tomşa al II-lea şi ultimul dintre descendenţii săi pomeniţi în tripticul de la mănăstirea Solca, îi urmează Radu Mihnea, Miron Barnovschi [26], Vasile Lupu cu părinţii lui, doamna Tudosca şi copiii lor după care sînt scrise şi alte nume de voievozi însă greu lizibile. Ultimile două însemnări de pe această coloană sînt „Ştefan voievod" (penultimul rînd) şi „Catrina" (ultimul rînd). Erast Costea identifică în aceste două nume pe *„Ştefan voievod, fiul lui Radu voievod şi pe doamna sa Catrina"* [27] (subl. ns.). Opinia lui Erast Costea este contrazisă de chiar pomelnicul mănăstirii Solca căci, după cum am văzut mai sus, Ştefan voievod, fiul lui Radu Leon, nepot lui Leon Tomşa şi strănepot lui Ştefan Tomşa al II-lea, este menţionat imediat după „Radu (Leon, n. ns.) voievod şi doamna lui, Luchia". În atare situaţie, ultimile două nume din coloana voievozilor nu pot fi decît ale lui Ştefăniţă voievod, fiul lui Vasile Lupu şi al soţiei sale Caterina — Ecaterina. Ştiind că Ştefăniţă Lupu a domnit pînă în septembrie 1661, an în care a şi murit, deducem că pomelnicul de la mănăstirea Solca a fost scris după această dată dar nu mai tîrziu de septembrie 1665 cînd Eustratie Dabija voievod, nemenţionat în pomelnic, va muri.

Pentru restrîngerea acestei perioade de datare a pomelnicului de la Solca ne vine în ajutor coloana a doua de pe panoul central, rezervată pomenirii mitropoliţilor şi episcopilor. Aici sînt scrise, cu aceeaşi caligrafie, numele mitropoliţilor Anastasie (Crimca) şi Athanasie şi ale episcopilor Evloghie [28], Gheorghie [29], Efrem [30], Theofan [31], Iorest [32], Agathon [33], Dionisie [34], Anastasie [35], Serafim

---

[24] Este întîlnit şi în pomelnicul mănăstirii Slatina (vezi *Inscripţiile...*, p. 326).

[25] Amintit alături de o Archirie, ca soţie a sa, în pomelnicul mănăstirii Slatina, în timp ce pomelnicul mănăstirii Solca indică drept soţie a sa pe doamna Luchia.

[26] Printr-un document din 1623 iunie 25, Miron Barnovschi, pe atunci pîrcălab de Suceava, dăruia mănăstirii Solca satele Mlinăuţi şi Plopeni cu mori, heleşteu şi bălţi de peşte şi alt sat Căcăceni, pe Cracău, în ţinutul Neamţ, pe care îl avea danic de la moşul său, Simion Stroici. Miron Barnovschi cerea călugărilor mănăstirii Solca „să aibă a scrie pre părinţii noştri şi pre noi şi pe moşul nostru Simion Stroici în pomelnicul cel mare" (vezi *D.I.R.*, A, Moldova, veacul XVII, vol. V, doc. nr. 309 şi 310, p. 232—234). Ajuns voievod, Miron Barnovschi făcea alte importante danii mănăstirii Solca (vezi *Documenta Romaniae Historica*, A, Moldova, vol. XIX, întocmit de Haralambie Chircă, doc. nr. 19, 121 şi 191).

[27] Erast Costea, *op. cit.*, p. 151.

[28] Episcop de Rădăuţi între 1623—1627; 1629—1639 (vezi V. A. Urechia, *Inscripţiuni după manuscrise*, Bucureşti, 1887, p. 4 şi D. Dan, *Cronica episcopiei de Rădăuţi*, Viena, 1912, p. 77—88).

[29] Episcop de Huşi între 1633—1645 (vezi Melchisedek, *Cronica Huşilor*, Bucureşti, 1869, p. 114—116).

[30] Al treilea episcop de Huşi (vezi Melchisedek, *op. cit.*, p. 103) şi de Rădăuţi între 1616—1623 (vezi D. Dan, *op. cit.*, p. 75—76).

[31] Episcop de Rădăuţi între 1646—1645 (idem, p. 85).

[32] Episcop de Rădăuţi între 1645—1656 *(ibidem,* p. 86) şi de Huşi în 1656, an în care se retrage la mănăstirea Secu (vezi Melchisedek, *Cronica Romanului...*, p. 229).

[33] Episcop a cărui păstorie nu este cunoscută. Probabil este una şi aceeaşi persoană cu Agathon care, în pomelnicul mănăstirii Moldoviţa, este amintit după mitropolitul Athanasie ot Moldoviţa (1629—1633) şi înainte de episcopul Teofan (1646—1654), vezi Sc. Porcescu, *op. cit.*, p. 540.

[34] Episcop de Rădăuţi între 1628—1629 (D. Dan, *op. cit.*, p. 78—79) şi de Roman, între 1630—1634 (Melchisedek, *Cronica Romanului...*, p. IV).

[35] Episcop de Rădăuţi între 1639—1645 (vezi D. Dan, *op. cit.*, p. 81—84) şi, de Roman, între 1651—1657 (Melchisedek, *op. cit.*, p. 232).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de la Putna şi, numele mitropolitului Sava. După numele acestora lista continuă cu o altă grafie.

Pentru restrîngerea perioadei în care a fost scris pomelnicul în discuţie interesează doar ultimile două nume: „episcopul Serafim. de la Putna" şi „arhiepiscopul Saava". Un episcop cu numele de Serafim dar cu „metania de la mănăstirea Agapia" este cunoscut ca episcop de Huşi între 1660—1667 [36] şi, de Rădăuţi. între 1667—1685 [37]; or, cel menţionat în pomelnicul mănăstirii Solca este, după cum arată însemnarea marginală, de „postrig" de la mănăstirea Putna şi deci nu poate fi una şi aceeaşi persoană cu acel episcop Serafim care a păstorit la Rădăuţi între 1667—1685. Cu excepţia episcopilor Gheorghie (de Huşi între 1633—1645) şi Agathon (a cărui păstorie nu este cunoscută, întîlnit însă şi în pomelnicul mănăstirii Moldoviţa), toţi ceilalţi episcopi menţionaţi pînă aici de pomelnicul mănăstirii Solca au păstorit *numai la Rădăuţi* sau *şi la Rădăuţi*. Avînd în vedere această observaţie cît şi faptul că în pomelnicul mănăstirii Suceviţa este menţionat, după episcopii Gheorghie de Huşi (1633—1645) şi Iorest de Rădăuţi (1646—1654) un episcop Serafim din Rădăuţi [38] înclinăm să credem că acel *episcop Serafim de la Putna* din pomelnicul mănăstirii Solca este unul dintre episcopii de Rădăuţi a cărui păstorie, poate de numai cîteva luni, rămăsă necunoscută, a fost anterioară acelui Serafim care a păstorit între 1667—1685.

„Arhiepiscopul Saava" (ultima însemnare făcută de aceeaşi mînă care a scris grupul arhiereilor de pînă la el precum şi întreaga coloană a voievozilor, căci numai atît ne interesează în cazul de faţă), este una şi aceeaşi persoană cu mitropolitul Sava al Moldovei care a păstorit între 1659 şi pînă în 1663 cînd „se pare că s-a retras de pe scaunul mitropolitan la mănăstirea Secu unde a şi murit la 5 ianuarie 1664" [39] şi deci, menţionarea lui în pomelnicul mănăstirii Solca nu se putea face decît după această dată. Faptul că lista domnilor se opreşte la Ştefăniţă Lupu (septembrie 1661) iar lista arhiereilor, însemnaţi cu aceeaşi grafie, la mitropolitul Sava (decedat la 5 ianuarie 1664), dovedeşte că pomelnicul a fost scris după această dată dar, nu mai tîrziu de septembrie 1665 cînd a murit Istratie Dabija voievod, nemenţionat în pomelnic. Deci, pomelnicul mănăstirii Solca este o creaţie posterioară celui de la mănăstirea Moldoviţa, la mică distanţă în timp, ceea ce şi explică din punct de vedere al realizării artistice micile deosebiri semnalate dar şi asemănările izbitoare dintre cele două pomelnice.

Donatorul acestei opere a fost desigur, unul dintre descendenţii ctitorului mănăstirii Solca, poate chiar Radu Leon şi fiul său Ştefan căci numai aşa se explică prezenţa lor în rîndul celor „pomeniţi" deşi, ştiut este că în acea perioadă erau încă în viaţă.

Lista arhiereilor se continuă cu o altă grafie, cu mitropolitul Ghedeon (între 1664—1671) [40] apoi, cu episcopul Daniil, de la Solca, desigur, episcopul de Roman în intervalul înlăturării lui Athanasie (1729—1733) căci, despre acest Daniil se spune în catastiful breslelor că era de „metanie de la mănăstirea Solca" [41]

Afirmaţia lui Melchisedek este întărită de o inscripţie de pe un vas lucrat în lemn, de dimensiuni modeste, avînd forma unui potir, văzut de noi la biserica Arbure din judeţul Suceava. Scrisă îngrijit, cu cerneală neagră, de jur-împrejurul potirului, inscripţia arată că: **Сиѧ ґропница сътвори є(р)монаХ Гедєѡ(н), єкли снѩр(Х)ъ ѡ(т) Солкн, при єпи(с)копѣ Данилѣ Романскомъ. К(л)ъто Зсли, мцв фаѹрар. Днъ кґ.** (Această gropniţă a făcut-o ieromonahul Ghedeon, eclesiarh al mănăstirii Solca, în vremea episcopului Daniil al Romanului. Anul 7238 (1730), luna făurar, ziua 23).

---

[36] Melchisedek, *Cronica Huşilor...*, p. 126—131; După D. Dan a păstorit între 1659 — mai 1667 (vezi D. Dan, *op. cit.*, p. 88 şi nota 2 de la p. 90).

[37] D. Dan, *op. cit.*, p. 90—92; Melchisedek, *Cronica Romanului...* p. 233,

[38] V. Brătulescu. *op. cit.*, p. 193.

[39] N. Iorga, *Istoria bisericii româneşti*, ed. a II-a, vol. I., p. 394.

[40] *Ibidem.*

[41] Melchisedek, *Cronica Romanului...*, p. 20—21.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din secolul al XVIII-lea datează şi însemnarea familiei Cantacuzinilor moldoveni în frunte cu Iordache, marele vistier al lui Vasile Lupu, apoi Toderaşco, mare vistier în timpul domniei lui Duca vodă şi cu fiii săi, Ion, Ilie şi Catrina, atestaţi documentar şi fiicele Bălaşa şi Maria. Dintre fiii lui Toderaşco lipseşte Vasile Cantacuzino care ar putea fi identificat cu „monahul Varlaam", menţionat în pomelnic după Toderaşco Cantacuzino. Vasile Cantacuzino, poate chiar acest monah Varlaam şi fratele său Ilie, dăruiau mănăstirii Solca satul Ciorsaci, danie întărită de Antioh Cantemir la 9 iunie 1705 [42]. Dar ceea ce explică locul de cinste al familiei Cantacuzinilor în pomelnicul mănăstirii Solca este înrudirea lor cu familia lui Ştefan Tomşa al II-lea, prin căsătoria lui Toderaşco Cantacuzino cu Safta, nepoata ctitorului mănăstirii Solca [43].

Iordache II Cantacuzino-Deleanu şi soţia sa, Caterina, sînt pomeniţi „cu copii lor Costantin, Ioan. Balaşa, Safta, Ilie, Maria, Pulheria, Ion" ceea ce confirmă afirmaţia făcută de N. Iorga care aminteşte însă şi de un alt fiu Iordache, neîntîlnit în pomelnicul mănăstirii Solca [44].

Familiei Cantacuzino îi urmează, în pomelnicul mănăstirii Solca, familia Balş: Ion Balş [45] cu cneaghina lui, Maria [46], şi fiul lor, Vasile, cu cneaghina lui, Maria [47], Adam Balş cu cneaghina lui, Anghelina, şi fiul lor Vasile. Este sigur că menţionarea familiei Balş s-a făcut, cel mai devreme, la jumătatea secolului al XVIII-lea cînd, cei pomeniţi nu mai erau în viaţă.

Coloana a cincea, a boierilor „mari şi mici", începe cu Lupul Stroici logofăt şi soţia lui, Păscălina, reţinuţi şi de pomelnicul cel mare al mănăstirii Sucevita [48] cu deosebirea că pomelnicul de la mănăstirea Solca aminteşte şi pe fiii lor, Vasile şi Ionaşco, atestaţi documentar [49], apoi pe Gheorghie, Nicoară şi Antimia [50]. Lor le urmează Nicoară Prăjescul cu cneaghina lui, Maria, şi fiii lor; Lupul, Ionaşco şi Cilibia [51]. Printr-un document din 16 mai 1623, Lupul şi Ionaşco Prăjescul dăruiau mănăstirii Solca casele lor din tîrgul Suceava, cu pivniţă de piatră, pe Uliţa Armenească, „ca să ne scrie pe noi şi pe părinţii noştri în sfîntul marele şi micul pomelnic" [52].

„Lazăr, Nastasia şi copiii lor", menţionaţi după familia lui Nicoară Prăjescul, nu pot fi decît părinţii popii Aftanasie — Athanasie — care dăruia, la 30 august 1633, mănăstirii Solca stupii cumpăraţi cu banii realizaţi din vînzarea părţii de sus a satului Milişăuţi „ca să fie pomenire din an în an mie şi părinţilor mei,

---

[42] Erast Costea, *op. cit.*, p. 227.

[43] Şt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 386.

[44] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. VII, p. 173. În pomelnicul bisericii Sf. Arhangheli, din Paşcani, între copiii lui Iordache Cantacuzino şi ai Catrinei apare totuşi menţionat şi un Iordache (Vezi Virgil Drăghiceanu, *Biserica din Paşcani*, în B.C.M.I. anul XIX (1926), fasc. 49, p. 123).

[45] Mare vornic al Ţării de Sus între 1685 martie 1 şi ante august 25 (vezi N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova, sec. XIV—XVII*, Bucureşti, 1971, p. 342).

[46] Una din cele trei soţii ale lui Ionaşco Balş, *(ibidem)*.

[47] Probabil fiica lui Ştefan Hîjdău sau fiica adoptivă a lui Ilie Sturza paharnic *(ibidem)*.

[48] V. Brătulescu, *op. cit.*, p. 197.

[49] N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 326 şi notele 10—11 de la p. 327.

[50] În nota *Un pahar moldovenesc din secolul al XVI-lea* (în volumul *Omagiu lui P. Constantinescu-Iaşi*, Bucureşti, 1905, p. 645—650) cercetătoarea Corina Nicolescu identifică, pe baza unei inscripţii, un alt fiu al lui Lupu Stroici logofăt, pe nume *Busnea*. N. Stoicescu consideră că „este posibil ca, în acest caz, „fiu" să fie utilizat pentru a desemna o persoană apropiată" (vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 327 nota 14). Busnea nu este amintit nici de pomelnicul de la mănăstirea Solca.

[51] Cilibia, fiică necunoscută a lui Nicoară Prăjescul. Pentru Ionaşco şi Lupul vezi I. C. Miclescu-Prăjescu, *Obîrşia unei familii din Moldova*, în „Revista istorică română", 1940, vol. X, p. 175—218; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 426—427 şi în pomelnicul mănăstirii Bisericani, în, *Uricaru*, vol. XXIII, p. 318.

[52] *D. I. R.*, A, Moldova, veacul XVII, vol. V., p. 218—219.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Lazăr şi Anastasia" [53]. În prima coloană a pomelnicului, a „sfinţilor monahi", întîlnim în două locuri, pe „ieromonah Athanasie" care poate fi una şi aceeaşi persoană cu popa Atanasie, fiul lui Lazăr şi al Anastasiei.

În aceeaşi coloană identificăm pe Dumitru Buhuş, mare spătar în vremea domniei lui Vasile Lupu, mort la 15 martie 1647 şi pe soţia lui, Ileana, cu copiii lor Ionaşco, Crestiian — Crîstea —, Andrei şi Anca. Informaţia se confirmă, în parte, prin pomelnicul mănăstirii Bisericani unde este amintit „Dumitru Buhuş, Ileana şi copii lor Ioan, Crîstea, Nastasia, Ilea, Maria... că au făcut un coşer şi pivniţă şi clopotniţă" [54]. Mănăstirea Solca primea danie, în 1629 aprilie 30, de la Dumitru Buhuş şi soţia lui Ileana „case în Iaşi cumpărate cu 40 de stupi" [55].

Cîteva rînduri mai jos identificăm pe Duca stolnic şi pe soţia lui. Zlata, care dăruia mănăstirii Solca în 1622 iunie 24 „un plug de doi boi şi opt vaci cu viţei şi două iepe cu mînji, iezerul Luciul din ţinutul Fălciu, satul Ciorsaci cu siliştea Broşteni din ţinutul Suceava..." [56].

În coloana a şasea, „unde se pomenesc boierii", se impun atenţiei însemnările marginale, făcute cu cerneală de culoare roşie, care indică familiile: Tertilea, Bosiul, Badiul apoi, pentru secolul al XVIII-lea, familiile lui Abaza vornic şi Abaza logofăt ale căror nume sînt însemnate, deasemenea, marginal. Faptul că în interiorul bisericii mănăstirii Solca sînt înmormîntaţi unii membri ai familiei Abaza şi, anume, Safta (+ 20 decembrie 1583) şi soţul ei, vornicul Andrei Abaza (+ 11 ianuarie 1707) cît şi menţionarea lor în pomelnicul aceleeaşi biserici presupune o înrudire între familiile Tomşa şi Abaza [57] sau danii de mare importanţă făcute mănăstirii de vornicul Andrei Abaza, dar înainte de decembrie 1683 cînd, aşa cum am văzut mai sus, îşi înmormînta soţia.

În ultima coloană, a şaptea, sînt înscrise numele acelor „oameni mireni" care, desigur, au contribuit şi ei, pe măsura poziţiei lor sociale, la întreţinerea mănăstirii Solca.

În cea mai mare parte a sa, pomelnicul mănăstirii Solca a fost scris de un singur caligraf, între 5 ianuarie 1664 şi septembrie 1665, dar însemnări s-au făcut continuu pînă spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea. Este în afară de orice îndoială că ne aflăm în faţa unui document original, de reală valoare istorică. Informaţiile privind familia lui Ştefan Tomşa al II-lea capătă, datorită faptului că sînt oferite de pomelnicul principalei ctitorii a acestei familii voievodale, o importanţă deosebită. Valoarea de document a pomelnicului de la mănăstirea Solca creşte şi în perspectiva viitoarelor cercetări privind istoria Moldovei din secolele XVII—XVIII. Identificarea tuturor numelor „arhiepiscopilor şi episcopilor", ale „boierilor mari şi mici", ale „oamenilor mireni" etc. reţinute de pomelnic va duce, desigur, la clarificarea unor aspecte din istoria Moldovei, în general şi din istoria mănăstirii Solca, în special.

Dar, marele pomelnic triptic de la mănăstirea Solca este, totodată, şi o însemnată operă de artă de la jumătatea secolului la XVII-lea. Datarea sigură a pomelnicului pe baza cercetării textului este susţinută de trăsături stilistice predominante acestei epoci, nu rupte însă de tradiţia artistică locală a secolului precedent dar, în care şi-au făcut loc, ca urmare a strînselor legături cu arta rusă, şi unele elemente ornamentale de factură orientală. Este cazul fructelor de rodie întîlnite, după cum am văzut, şi în pictura bisericii mănăstirii Sucevita şi în broderia religioasă din vremea mitropolitului Anastasie Crimca sau chiar de mai tîrziu.

În pomelnicul mănăstirii Solca regăsim, în bună parte, pomelnicul de la mănăstirea Moldoviţa. Noile elemente de compartimentare şi de îmbogăţire a suprafeţei sculpturale (linia perlată, fructele de rodie pe vrej etc.) introduse de artist, nu impietează cu nimic asupra unităţii artistice a operei. Că artistul a

[53] *Documenta Romaniae Historica*, A, Moldova, vol. XXI, întocmit de C. Cihodaru, I. Caproşu şi L. Şimanschi, Ed. Academiei, Bucureşti, p. 446.
[54] *Uricaru*,..., p. 364.
[55] Erast Costea, *op. cit.*, p. 50 şi doc. nr. 29 din „Anexă".
[56] *D. I. R.*, A, Moldova, veacul XVII, vol. V, p. 353—354.
[57] Şt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 386.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

conceput pomelnicul de la mănăstirea Solca mai unitar, sub raport artistic decît a fost realizat pomelnicul de la mănăstirea Moldovița, o dovedește și faptul că suprafața pictată de sub coronament (a panoului central) putea fi vizibilă chiar și atunci cînd pomelnicul era închis.

Condițiile vitrege în care și-au desfășurat activitatea cea mai mare parte a lăcașurilor de cult mănăstirești din nordul Moldovei, printre care și mănăstirea Solca, în perioada 1775—1918, au dus la risipirea și deprecierea unui însemnat număr de obiecte de mare valoare artistică și istorică ale poporului nostru. Între acestea se numără și pomelnicul triptic de la mănăstirea Solca care, în condițiile arătate, a rămas fără pictura a cărei tematică, în mod ipotetic, am reconstituit-o mai sus. Dar, chiar și așa, pomelnicul triptic de la mănăstirea Solca este, sub raport artistic, singurul comparabil cu pomelnicul de la Moldovița, reprezentînd, alături de acesta, un punct de sprijin a „netăgăduitei continuități și originalități creatoare ce stă la baza artei românești" [58]. Starea precară în care se găsește acest document istoric și operă de artă impune însă o grabnică conservare și restaurare.

[58] Th. Voinescu, *op. cit.*, p. 211.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

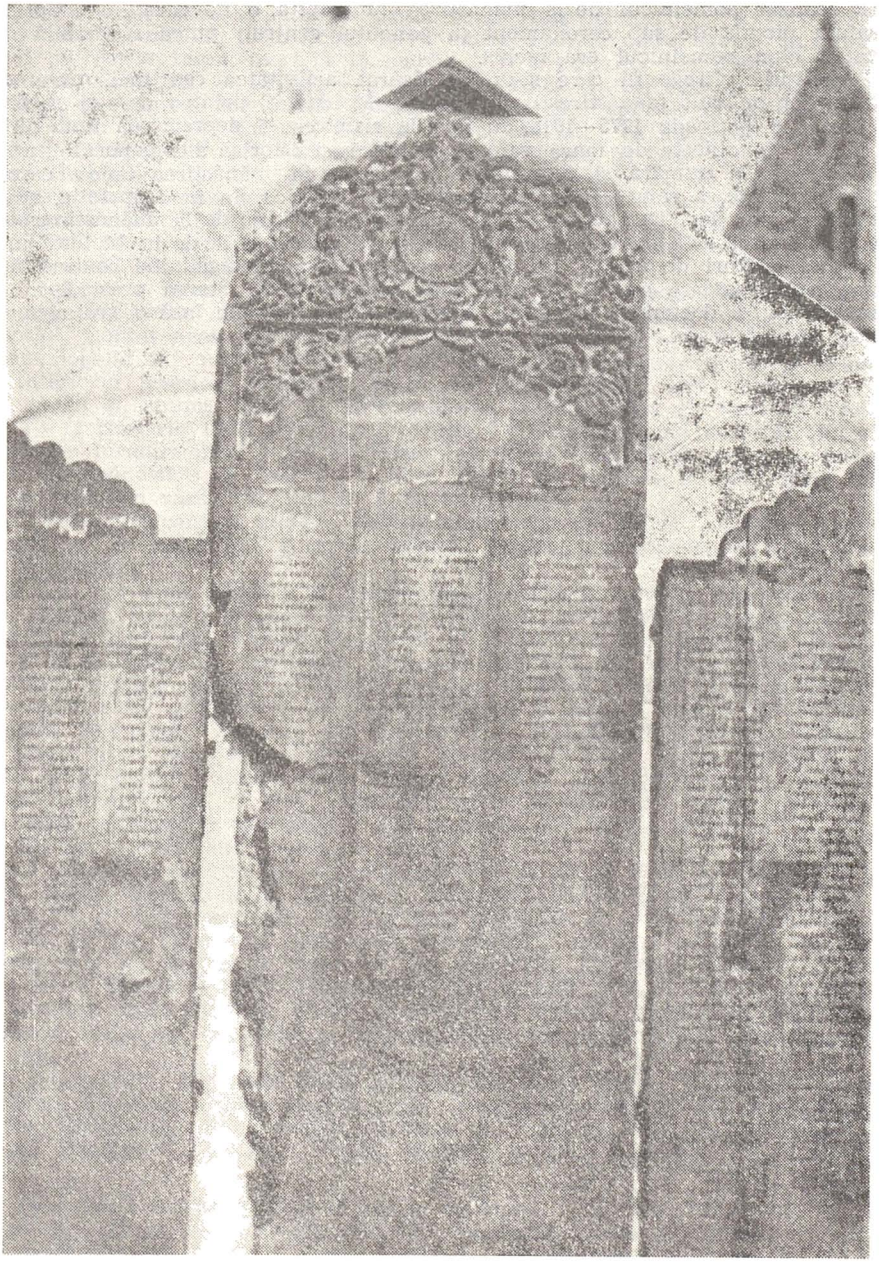

Pomelnicul triptic al mănăstirii Solca

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ÎNSEMNĂRI PRIVITOARE LA ISTORIA ROMÂNILOR DE PE CĂRȚI VECHI

DE

NICOS GAIDAGIS

Însemnările de pe cărți au în general o valoare secundară în comparație cu documentele de arhivă ; de multe ori însă, în lipsa documentelor oficiale, ne dau informații interesante și ne ajută să lămurim unele teze insuficient sprijinite pe date certe. De aceea, depistarea și publicarea lor nu poate fi decît spre folosul cercetării istorice.

În articolul de față vom publica unele însemnări de pe cărți aflate în Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu" din Iași [1]. Am împărțit însemnările în patru grupe : 1) însemnări posesive ; 2) însemnări privind învățămîntul [2] ; 3) însemnări cu caracter social, economic și politic ; 4) însemnări privind fenomenele naturale, iar în cadrul grupei respective le-am așezat, pe măsura posibilităților, în ordinea cronologică, lăsînd la urmă pe cele nedatate.

Majoritatea însemnărilor de pe cărți, cum e și firesc, sînt posesive. Cartea odată cumpărată de cineva sau intrată în patrimoniul unei mănăstiri, școli, biserici etc., se avea grijă să se noteze pe ea „ex-libris"-ul, spre a nu putea fi sustrasă posesorului. Pe lîngă aceasta, asemenea note scot la iveală diferite evenimente petrecute în vremea celui care a notat, indică circulația cărții, personalități deosebite care au vizitat Principatele Române sau oglindesc indirect rolul și importanța culturală a Principatelor Dunărene în cadrul Imperiului otoman, deoarece creștinii din acest imperiu, mai ales grecii, își procurau cărțile mai ușor de aici decît, să zicem, din Constantinopol [3].

Interesant este și faptul că unele însemnări atestă rolul unor personalități în răspîndirea unor cărți progresiste pentru vremea respectivă. De pildă, cărțile lui Ilias Miniatis, cel care, la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul celui de al XVIII-lea, cu un desăvîrșit talent literar, făcea apel la eliberarea Greciei și a celorlalte popoare creștine subjugate de Imperiul otoman [4], erau oferite sau dăruite la diferite persoane din Principate [5].

---

[1] Vom da titlul cărții prescurtat, iar unde acesta se repetă, nu îl vom mai indica, menționînd în schimb cota cărții, astfel încît, cercetătorul să o poată găsi cu ușurință.

[2] Aceste însemnări au, de asemenea, un caracter posesiv, dar fiind cărți donate școlii sau amintind dascăli și elevi, am considerat necesar să le trecem într-o categorie aparte.

[3] Cf. Anexa nr. 4.

[4] Κ. Θ. Δημαρᾶς, Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας ἀπὸ τὶς πρῶτες ρίζες ὡς τήν ἐποχή μας. Τρίτη ἔκδοση. Ικαρος, 1964, σ 108.

[5] Cf. Anexa, nr. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Prin Iaşi au trecut, cum se ştie, mulţi prelaţi. Unii din ei au ţinut să însemneze pe cărţi evenimentul. Este cazul lui Hrisant Notara (venit la Iaşi odată în 1714 şi altădată pe la 1728), a cărui strădanie pentru organizarea şi înzestrarea şcolilor din Bucureşti şi Iaşi este bine cunoscută [6]. De la el avem multe donaţii de cărţi, pe care şi-a pus semnătura [7]. În anul 1744 a venit la Iaşi patriarhul Antiohiei, Silvestru, fiind găzduit la arhondaricul mănăstirii Sf. Sava, unde a sfinţit 12 minee, dintre care 8 se păstrează astăzi în Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu" din Iaşi [8].

O altă categorie de însemnări o constituie cele referitoare la învăţămînt. Pe măsura dezvoltării şcolii domneşti din Iaşi ea a fost înzestrată cu tot felul de cărţi de către domni şi boieri iubitori de carte. Încă de la înfiinţarea ei, în anul 1640, Vasile Lupu a căutat s-o înzestreze cu cărţi, din care astăzi nu posedăm decît una [9]. Mai tîrziu, începînd din anul 1714, patriarhul Ierusalimului Hrisant Notara, avea să dăruiască la rîndul său cărţi cu însemnări ce lămuresc unele probleme în jurul cărora încă şi astăzi se duc serioase dispute. E vorba de Şcoala nouă domnească sau, cum o denumesc unii, Academia domnească. Şt. Bârsănescu susţine, de pildă, că şcoală înfiinţată de Nicolae Mavrocordat în 1714 a fost instalată la mănăstirea Sf. Sava [10]. Însă autorul nu aduce dovezi concludente pentru a-şi întări teza, ceea ce a produs reacţia lui Const. A. Stoide, care susţine că noua şcoală domnească a fost adăpostită în „vechiul local de şcoală din apropierea mănăstirii Trei Ierarhi, clădit de Vasile Lupu..." [11], şi afirmă că „toate indicaţiile din documente care vorbesc despre „şcoala de la Sf. Sava" sînt cu mult mai tîrzii şi anume numai cu începere din deceniul al cincilea al secolului al XVIII-lea înainte şi că, atunci cînd apare în documente, această şcoală este denumită numai „Şcoala de Slovenie de la Sf. Sava" [12] şi că „atestări despre cărţi care au aparţinut în adevăr bibliotecii de la Sf. Sava se găsesc, de asemenea, numai de prin deceniul al şaselea al secolului al XVIII-lea înainte. Indicaţiile în cauză, după cît ştim, se referă însă la biserica Sf. Sava [13] nu la „Şcoala de la

---

[6] Cf. Hurmuzachi-Iorga, *Documente privitoare la istoria românilor*, Bucureşti, 1915, vol. XIV, partea 1, p. 676 şi 696, şi partea a II-a, p. 1002—1008.

[7] Cf. V. A. Urechia, *Miron Costin, Opere complete după manuscripte, cu variante şi note, cu o recensiune a tuturor codicelor cunoscute pînă astăzi...*, Bucureşti, 1888, prefaţa la tom. II, p. 154; „Revista istorică", an. XIX (1933), nr. 7—9, p. 312; N. Iorga, *Ceva mai mult despre viaţa noastră culturală şi literară în secolul al XVIII-lea*. Extras din „Analele Academiei Române", seria a II-a, tom. XXXVIII, Memoriile secţiunii istorice, Bucureşti 1916, p. 7 (801); A. D. Xenopol, *Istoria românilor*, Iaşi, 1892, vol. V, p. 650; C. Erbiceanu, *Din biblioteca Seminariului Veniamin din Iaşi, unele din cărţi ce se raportă la şcoală greacă domnească din Iaşi, ori au fost cărţi de şcoală în Seminarie*, în „Revista teologică", an. III (1885), nr. 51, p. 402; idem, *Actele istorice naţionale cuprinse în Mărturisirea Ortodoxă împrimată la Snagov în Valahia la 1699*, în „Revista teologică", an. III (1885), nr. 52, p. 410; Const. A. Stoide, *Contribuţii la istoria învăţămîntului în şcolile din Iaşi, în secolul al XVIII-lea*, în vol. *Contribuţii la istoria învăţămîntului românesc, Culegere de studii*, Bucureşti, 1970, p. 95—96; Anexa, nr. 17, 18, 19, 20.

[8] Cf. Anexa nr. 2; însemnarea este reprodusă şi de C. Bobulescu, *Pentru pomenirea lui Alexandru-Cel-Bun; Iaşii în legătură cu aducerea moaştelor sf. Ioan cel Nou de la Suceava la 1402. Un aer sau epitaf din 1428*, 1934, p. 33—34, după mineiul grecesc din iulie, editat la Veneţia în anul 1732, dîndu-se în anexă şi facsimilul însemnării, cu traducerea în limba română.

[9] Cf. Anexa, nr. 16. Un mineu donat de Vasile Lupu mănăstirii Trei Ierarhi se păstrează la Arhivele Statului din Iaşi sub numărul de inventar 2606, însă nu poate fi considerat ca fiind carte de şcoală.

[10] Ştefan Bârsănescu, *Academia domnească din Iaşi 1714—1821*, Bucureşti, 1962, p. 150.

[11] Const. A. Stoide, *op. cit.*, p. 96.

[12] *Ibidem*, p. 94.

[13] Const. A. Stoide, *Contribuţii...*, p. 95.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Sf. Sava" [14]. Credem că însemnarea dată de noi [15] atestă definitiv că începînd de la 1728 școala domnească din Iași a funcționat la mănăstirea Sf. Sava.

Unele însemnări de pe cărțile oferite de Hrisant Notara aruncă o lumină și asupra istoricului „Bibliotecii Universitare" din Iași. Unii autori, precum A. D. Xenopol [16], V. A. Urechia [17], C. Andreescu [18], Karl Kurt Klein [19], V. și Gr. Botez [20] etc., consideră că această bibliotecă s-ar fi înființat pe la 1838—1839. Șt. Bârsănescu, luîndu-se după o traducere a unei însemnări, făcută de N. Iorga [21], a considerat că biblioteca școlii s-ar fi înființat în 1728. Autorul scrie : „De reținut este și expresia : din cele afierosite bibliotecii" [22], neobservînd însă că din textul grecesc lipsește cuvîntul „biblioteca" și deci nu se poate cita ceva inexistent. Am arătat deja că încă de la înființarea școlii, Vasile Lupu, i-a dăruit cărți. Aceste cărți, cum e normal, trebuie să fi fost înregistrate și păstrate undeva. Putem fixa deci începuturile Bibliotecii pe la 1640. E drept că pînă în prezent nu s-a descoperit un document care să ateste existența bibliotecii între anii 1640—1715. Scrisoarea domnului Nicolae Mavrocordat, adresată lui Hrisant Notara, unde se vorbește de „catastif" și „bibliotecă", indică data de „11 aprilie 1715" [23]. Noi aducem pentru prima dată un document anterior datei de mai sus, cu privire la existența bibliotecii [24].

Pe la 1766, cînd școala domnească din Iași se transformă în Academie, biblioteca acesteia se îmbogățește prin donația domnitorilor Grigore Alexandru Ghica [25] și Grigore Callimachi [26], a boierului Gheorghe Costachi, mare vistier al Moldovei [27], precum și a soției logofătului Thoma din Castoria, Arghira [28].

Din însemnările de pe cărțile școlare, făcute de elevi, avem uneori ocazia să ne dăm seama de existența unui spirit de libertate, de preocupările politice ale oamenilor de atunci. Întîlnim în aceste însemnări, referiri la războaiele Imperiului otoman împotriva Rusiei și Austriei, la titlurile și gradele pe care le purtau diferiți reprezentanți ai Imperiului otoman etc.

Valoarea însemnării crește nu numai în cazul cînd oferă date necunoscute, ci și în funcție de vechimea ei, dat fiind că informațiile vechi sînt mai puține. Astfel însemnarea [29] din „Psaltichia de la Putna" din 1545, unul din manuscrisele cele mai rare pe care le posedă Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu" din Iași, arată că la Camenița, oraș care aparținea atunci Poloniei, se adunase tot neamul Movileștilor, neam care a jucat, după cum se știe, un rol deosebit în

---

[14] *Ibidem.*

[15] Cf. Anexa, nr. 20.

[16] A. D. Xenopol, *Memoriu asupra învățămîntului,* în *Serbarea școlară de la Iași,* Acte și documente de A. D. Xenopol și C. Erbiceanu, Iași, 1885, p. 156.

[17] V. A. Urechia, *Istoria scólelor de la 1800—1864,* București, 1892, tom. II, p. 86 și 125.

[18] C. Andreescu, *Istoricul Liceului Național din Iași 1835—1935,* în *De la Academia Mihăileană la Liceul Național, 100 de ani,* Iași, 1936, p. 95 și 99.

[19] Karl Kurt Klein, *Biblioteca Universității din Iași,* în „Boabe de Grâu", an. V (1934), p. 264.

[20] V. și Gr. Botez, *Cînd a fost înființată biblioteca „M. Eminescu" a universității din Iași,* în „Călăuza bibliotecarului", an. XI (1958), nr. 4, p. 21 ; Idem, *Biblioteca școalelor din Moldova (1839—1860),* în „Studii și cercetări de bibliologie", an. V (1963), p. 258.

[21] N. Iorga, *op. cit.,* p. 7 (801).

[22] Șt. Bârsănescu, *op. cit.,* p. 157.

[23] Hurmuzachi—Iorga, *op. cit.,* Vol. XIV, partea I, p. 676.

[24] Cf. Anexa, nr. 18.

[25] N. Iorga, *op. cit.,* p. 8 (802) ; Anexa, nr. 21.

[26] Cf. Anexa, nr. 23.

[27] *Ibidem,* nr. 22.

[28] A. D. Xenopol și C. Erbiceanu, *Serbarea școlară de la Iași,* p. 360, 362, 365. (Ei dau numai traducerea) ; Anexa, nr. 27.

[29] Anexa, nr. 28.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

istoria ţărilor române. Pornind de la o descifrare eronată [30], N. Iorga a legat evenimentul de fuga domnului moldovean în momentul intrării lui Mihai Viteazul cu forţele sale în Moldova, pe care a unit-o vremelnic cu Ţara Românească şi Transilvania sub sceptrul său. Soluţia aceasta însă nu poate fi acceptată, fiindcă însemnarea în cauză este ulterioară evenimentelor din anul 1600. Se ştie că Mihai Viteazul începuse acţiunile sale de unire a ţărilor româneşti la 18/28 octombrie 1599 prin ocuparea Transilvaniei [31] şi Moldovei, iar unirea această se terminase în septembrie 1600 [32]. Simion Movilă, care se urcase pe scaunul domnesc al Munteniei, după înfrîngerea lui Mihai Viteazul la Bucov în octombrie 1600, a rămas pe tron pînă la 3 iulie 1601. Deci, atunci cînd se afla la Cameniţa, împreună cu domnul Moldovei, Ieremia Movilă, cu fiii săi Mihail sau Mihăilaş, Gavriil, Ion şi Moise [33], el era domn al Ţării Româneşti. Reiese deci concluzia că adunarea de la Cameniţa de la 2 aprilie 1601 era în legătură directă cu planurile polone asupra ţărilor române, care reinstalînd pe Ieremia Movilă în Moldova, şi pe Simion Movilă în Ţara Românească îşi vedeau, parţial, scopurile realizate. Pe polonezi îi neliniştea faptul că Mihai Viteazul plecase la Viena şi se străduia să-i cîştige pe habsburgi pentru planurile sale unificatoare [34]. Ei ceruseră împăratului să nu sprijine „din nou pe voievodul duşman, ci să-l extrădeze Poloniei" [35]. Însă împăratul a răspuns negativ, iar în ce priveşte Muntenia, el susţinea că ea depinde de Ungaria, deci nu poate rămîne Poloniei [36]. Astfel, eforturile poloneze de a obţine ca Mihai să nu fie sprijinit la recucerirea Munteniei, rămăseseră fără efect [37].

Iată deci, după părerea noastră, care era scopul vizitei Movileştilor în Polonia. Mihai Viteazul devenea, în ochii curţii poloneze, unealta Imperiului habsburgic şi o ameninţare directă la adresa intereselor Poloniei, mai ales că el nu renunţase să se intituleze „Principe ereditar al Ţării Româneşti, guvernator şi domn al Transilvaniei şi Moldovei" (Scrisoarea din 1 mai 1601 către boierii munteni) [38]. Nu este exclus ca cu ocazia acestei vizite la Cameniţa, fiind presaţi de împrejurări, polonezii să fi răspuns favorabil la cererea lui Ieremia Movilă de a se elibera copii săi din Polonia [39], mai ales că regele Poloniei era de acord cu eliberarea doamnei şi a fiicelor lui Ieremia, iar eliberarea copiilor lui o punea pe seamă hotărîrii dietei [40].

Unele însemnări de pe paginile cărţilor rare se referă la evenimente importante, precum mazilirea domnilor, decapitarea de către turci a unora dintre ei, ca Grigore Ghica [41] şi Hangerli [42] iar altele, cum este cea din 1804 [43] a clucerului

---

[30] În loc de 1601 citează 1600 (vezi N. Iorga, *Doamna lui Ieremia vodă*, în „Analele Academiei Române", Memoriile secţiunii istorice, seria a II-a, tom. XXXII (1909—1910). Bucureşti, 1910 ; p. 1022, nota 5. Pentru descifrarea corectă a însemnării am apelat la Paul Mihail, care ne-a dat lămuririle necesare. Îi aducem mulţumirile noastre.

[31] Ilie Corfus, *Cucerirea Transilvaniei de Mihai Viteazul după o relaţie polonă contemporană*, în „Romanoslavica", XVII (1970), p. 555.

[32] P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1936, p. 221—228.

[33] Cf. Octav George Lecca, *Familiile boiereşti române. Istoric şi genealogic (dupe isvoare autentice)*, Bucureşti. 1899, p. 344.

[34] Ilie Corfus, *Mihai Viteazul şi Polonii — cu documente inedite în anexe*, Bucureşti, 1937, p. 172.

[35] *Ibidem*, p. 177.

[36] *Ibidem.*

[37] Idem, *Corespondenţă inedită asupra relaţiunilor între Mihai Viteazul şi Polonia*, 1935, p. 54, nr. XIV.

[38] *Istoria României*, Editura Academiei, Bucureşti, 1962, vol. II, p. 1001.

[39] Vezi scrisoarea lui Zamoyski către Tylicki, din 22 ianuarie 1601, în Ilie Corfus, *Mihai Viteazul şi polonii*, p. 373, nr. CXIII.

[40] Vezi scrisoarea lui Tylicki către Zamoyski, din 30 ianuarie 1601 *(ibidem*, p. 373, nr. CXIV).

[41] **Anexa, nr. 32.**

[42] ***Ibidem*, nr. 35.**

[43] ***Ibidem*, nr. 37.**

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dimitrie Ghica, pot produce discuții serioase la interpretarea lor. Însemnarea în cauză ne informează că domnitorul Constantin Ipsilanti a întreprins acțiuni de întărire a Bucureștilor cu scopul de a se apăra împotriva acțiunilor lui Pazvantoglu. Dar Constantin Ipsilanti — tatăl revoluționarului de mai tîrziu, Alexandru, nu numai că nu se temea, credem, de Pazvantoglu, ci era el însuși un răzvrătit împotriva Imperiului otoman. Este cunoscut faptul că el, împreună cu fratele său mai mic Dimitrie, cînd tatăl lor Alexandru reușise, domnitor fiind la București, să organizeze o puternică armată locală, s-au pus în fruntea unei societăți secrete a ofițerilor și soldaților de aici, societate care avea ca scop să declare în primăvara anului 1782, războiul sfînt pentru independență. Dar secretul s-a aflat la Constantinopol și tinerii Constantin de 21 de ani și Dimitrie de 17 ani, au trebuit să fugă în Transilvania și de acolo la Viena, punînd într-o situație defavorabilă pe tatăl lor, domnul Alexandru Ipsilanti, obligîndu-l să demisioneze [44].

Transformările politice și militare din Turcia, mai ales pe vremea lui Selim al III-lea, au ridicat prestigiul lui Constantin Ipsilanti, astfel încît pe la 1802 boierii au cerut de la Constantinopol să-l numească domn în Țara Românească. Sub presiunea Prusiei, Rusiei și Angliei, Poarta l-a denumit domn și i-a ordonat să contracareze incursiunile derevengiilor și a chirgealiilor în Țara Românească.

Cînd a sosit în Valahia, cu puteri mai mari decît predecesorii săi, Constantin Ipsilanti „a hotărît definitiv asupra planului de eliberare a grecilor" [45]. Condițiile acestui plan prevedeau în primul rînd, distrugerea pașalelor de pe Dunăre, unirea Munteniei cu Moldova, formarea unei armate puternice de 75 mii de oameni sub conducerea sa directă și ridicarea celorlalte popoare balcanice împotriva Imperiului, concomitent cu acțiunile sale [46]. El a determinat pe Pazvantoglu prin înțelegere să nu mai întreprindă incursiuni pe teritoriile Principatelor, reușind totodată să mențină dezbinările între pașalele turcești pentru slăbirea lor reciprocă [47].

Cu toată pregătirea armatei, a pandurilor, numirea în fruntea lor a unor comandanți încercați, el nu era încă sigur de reușita planului său. De aceea, la 27 iulie 1804, printr-un memoriu adresat Rusiei, Constantin Ipsilanti, a cerut să se trimită în Țara Românească forțe puternice pentru apărarea țării [48]. Cum însă, răspunsul lui Czartoryski din 3 septembrie, nu a fost favorabil, ci îl sfătuia să găsească „mijloacele posibile" din experiența și înțelepciunea sa [49], Ipsilanti a încercat să întărească Bucureștii împotriva unui eventual atac otoman. Planurile lui antiotomane nu erau secrete. În memoriul său către Prusia [50], el le-a expus amănunțit. Intențiile lui putînd fi descoperite ușor și de către Poartă, el trebui să ia măsuri de apărare. Dealtfel evenimentele care au urmat întăresc observațiile noastre [51].

Am încercat în cele de mai sus doar să atragem atenția asupra unora din însemnările pe care le reproducem în anexă, încredințați că ele vor suscita interesul cercetătorilor, sporind informația existentă asupra unor evenimente și personalități.

ANEXA

1. ÎNSEMNĂRI POSESIVE

1. „Καί τόδε πρὸς τοῖς ἄλλοις τῶν ἀφιερωθέντων τῇ σεβασμίᾳ αὐθεντικῇ μονῇ τῆς Παναγίας Τριάδος τοῦ Βακαρεστίου παρὰ τοῦ ὑψηλοτάτου,

---

[44]) Ἰωάννης Φιλήμων, Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. τόμος II, Ἀθῆναι. 1859, σ. 9—10.

[45] *Ibidem*, p. 23.

[46] *Ibidem*.

[47] *Ibidem*, p. 24.

[48] *Ibidem*, p. 26.

[49] *Ibidem*, p. 26 și 265.

[50] *Ibidem*, p. 23.

[51] Cf. Corespondența lui Ipsilanti cu Czartoryski (P. P. Panaitescu, *Corespondența lui Constantin Ypsilanti cu guvernul rusesc, 1806—1810. Pregătirea Eteriei și a renașterii politice românești)*, București, 1933.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

καί σοφωτάτου αὐθέντου καὶ ἡγεμόνος πάσης Οὐγγροβλαχίας κυρίου κυρίου Ἰωάννου Νικολάου Ἀλεξάνδρου βοεβόδα. 1723, μηνί Ἰουνίῳ".

(Şi aceasta, printre altele, este din cele dăruite cucernicei mănăstiri domneşti Sfînta Treime din Văcăreşti de către preaînalţatul şi preaînţeleptul stăpîn şi domn al întregii Ungrovalahiei kir kir Ioan [52] Nicolae Alexandru voievod. 1723, în luna iunie) [53].

2. „Σύλβεστρος ἐλέῳ Θεοῦ Πατριάρχης τῆς μεγάλης Θεουπόλεως Ἀντιοχείας καί πάσης Ἀνατολῆς.

+ Ἐν ἔτει χιλιωστῷ ἑπτακοσιωστῷ τεσσαρακωστῷ τετάρτῳ, μηνί μαΐῳ ἠλθομεν εἰς τὸ θεοφρούρητον Γιάσιον, ἐπὶ τῆς ἡγεμονίας τοῦ εὐσεβεστάτου αὐθέντου κυρίου κυρίου Ἰωάννου Νικολάου βοεβόδα. καί ἐκονεύσαμεν εἰς τὴν σεβασμίαν μονὴν τοῦ ἐν ἁγίοις π[ατ[ρ[ὸ[ς ἡμῶν Σάββα τοῦ ἡγιασμένου καί καθηγουμένου κὺρ Δαμιανοῦ, ὅθεν διά χάριν τοῦ ἁγίου καὶ ψυχικήν μας σ[ωτη[ρίαν, ἐκαθιερώσαμεν εἰς αὐτὴν τὴν ἁγίαν μονὴν τὰ παρόντα δώδεκα μηναῖα. Ὅστις δὲ τολμήσει ἁρπᾶσαι ἢ ἀλλοτριῶσαι αὐτά, ἀφωρισμένος εἴη καὶ κατηραμένος, καὶ ἀσυγχώρητος, καὶ μετὰ θάνατον ἄλυτος.

Ὁ Ἀντιοχείας Σύλβεστρος". -

(Silvestru, din mila lui Dumnezeu patriarh al marelui oraş dumnezeiesc Antiochia şi a întreg Răsăritului. În anul o mie şapte sute patruzeci şi patru luna mai, am venit în Iaşul, păzit de Dumnezeu, pe vremea domniei preapiosului stăpîn, kir kir Ioan Nicolae voievod, şi ne-am instalat în cucernica mănăstire a tatălui nostru, Sfîntul Sava, sfinţitul şi îndrumătorul în deşert, în timpul stăreţiei preasfinţitului stareţ kir Damian. Astfel, în memoria sfîntului şi a mîntuirii noastre sufleteşti am sfinţit în această sfîntă mănăstire prezentele douăsprezece minee. Cine deci va îndrăzni să le răpească sau să le înstrăineze, să fie afurisit şi blestemat şi neiertat şi după moarte nedeslegat. Al Antiochiei Silvestru) [54].

3. „Κτῆμα καί τόδε πρὸς τοῖς ἄλλοις Γρηγορίου Μπασαραβα Βραγκοβάνου, δωρηθὲν παρὰ τοῦ σοφολογιωτάτου ἐν ἱεροδιδασκάλοις κυρίου Ἀμβροσίου τοῦ Παμπέρεως".

(Şi aceasta, printre altele, este a lui Grigorie Basarab Brîncoveanu, dăruită de prea înţeleptul dascăl în seminar, kir. Ambrosios Pamperis) [55].

4. „Ἐκ τῶν τοῦ Δημητρίου Νικολάου τοῦ ἐκ κώμης Ζήτζης τῶν Ἰωαννίνων καί τόδε. ἤδη δὲ Ἀνανίου Ἀδαμίδου Κουζάνου τοῦ ἐκ Χαλδίας (Γκιουμισχανέ) ἐν Βουκουρεστίῳ τῆς Βλαχίας ὠνηθεῖσα, ἐν ἔτει ᾳψπς'".

---

[52] În loc de „Io" redăm „Ioan", precum scrie în original.

[53] Gregorius Thaumaturgus, *Opera omnia...*, Moguntiae, 1604, f. 1 v (CR-II-35).

[54]. Βιβλίον τοῦ Ἰαννουαρίου μηνός . . ., Ἐνετίησιν, 1732. Βιβλίον τοῦ Απριλλίου μηνός . . ., Ἐνετίησιν, 1732. Βιβλίον τοῦ Μαΐου μηνός. . , Ενετίησιν, 1730 ;Βιβλίον τοῦ Αύγούστου μηνός. . ., Ἐνετίησιν, 1729. Βιβγίον τοῦ Σεπτεμβρίου μηνός... Ενετίησιν... 1732; Βιβγιον τοῦ Ὀκτωβριου μηνός, ,,, Ἐνετίησιν, 1732; Βιβλιον τοῦ Νοεμβριου μηνὸς Ἐνετιησιν, 1731, Βιβλίον τοῦ Δεκεμβριου μηνός . . ., Ἐνετίησιν, 1732, σ. 2 (CR—V—99).

Sub această însemnare patriarhul Antiohiei a considerat necesar să noteze în două rînduri calitatea sa şi sfinţirea cărţilor şi în limba arabă.

[55]. Ἀμβρόσιος Παμπέρης Τοῦ σοφωτάτου κυρίου θεοφίλου Κορυδαλέως Ἔκθεσις περὶ ἐπιστολικῶν τύπων..., Ἄλλη, 1768, φ. Ir, (CR—I=286).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(Din ale lui Dimitrios Nikolaou din comuna Zitza de la Iannina este și aceasta. Acum însă este a lui Ananias Adamidis Kuzanus din Haldia (Ghiumishané), cumpărată din Bucureștiul Valahiei în anul 1786) [56].

5. Καὶ τὸ παρὸν ἠγοράσθη παρὰ τοῦ Θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου ἁγίου Χουσίου κυρίῳ κυριῳ Βενιαμὶν κατὰ το πρῶτον ἔτος τῆς αὐτοῦ ἀρχιερατείας. 1792, δεκεμβρίου μηνός".

(Și prezenta s-a cumpărat de către iubitul de Dumnezeu episcop de Huși kir kir Veniamin în timpul primei sale demnități de arhiereu 1792 în luna decembrie) [57].

6. „Καὶ τόδε κτῆμα ἐμοῦ ὑπάρχει τοῦ ταπεινοῦ Σωφρονίου ἱεροδιακόνου, δωρεάν μοι δοθὲν παρὰ τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου κυρίου κυρίου Βενιαμίν, τῆς ἁγιοτάτης ἐπισκοπῆς 'Ρωμάνου. 'Εν ἔτει 1796, 'Ιουνίου 21".

(Și aceasta este a mea, a smeritului ierodiacon Sofronie ; dăruită îmi este de către preaiubitorul de Dumnezeu episcopul kir kir Veniamin, al Sfintei Episcopii din Roman, în anul 1796, iunie 21) [58].

7. „Τοῦ ἱερομονάχου Βενιαμὶν τοῦ καὶ Νετζέλου, νῦν δε Μολδαβίας Βενιάμίν".

(A ieromonahului Veniamin, zis și Negel, acum însă Veniamin al Moldovei) [59].

8. „Καὶ τόδε σὺν τοῖς ἄλλοις ὑπάρχει ἐμοῦ τοῦ Γεωργάκη Δήμου 'Ρήγα. Σερβάνου βόδα λς' — 1796 ὀκτωβρίου 5, Βιέννα".
„Γεωργάκης 'Ρήγα τὸ πίκλην".

(Și aceasta printre altele este a mea, a lui Iorgachis Dimos Rigas. Șerban Vodă 36. 1796 octombrie 5. Viena". [60]

9. „ 'Εμοῦ Κοσμὰ ἱερομονάχου τοῦ ἐκ Βλαχίας".

(A mea, a lui Cosma ieromonahul din Valahia) [61].

10. „Καὶ τόδε Στεφάνου βλαδίκα".

(Și aceasta este a lui Ștefan vlădica) [62].

11, 'Ανάλυπον κατὰ νοῦν, τὸν δοῦλον τοῦ θεοῦ καί μαθητήν σου 'Αλέξανδρον τὸν Μπελδημᾶνον".

---

[56] Μπαλᾶνος Βασιλόπουλος, 'Οδὸς μαθηματικῆς..., 'Ενετίησιν 1749, σ. III (CR. IV=85).

[57], Πεντηκοστάριον..., 'Ενετίησιν, 1778, σ. 1 (V—414): Cf. A. D. Xenopol și C. Erbiceanu, *Serbarea școlară op. cit.*' p. 387, nr. 6 (se dă numai în traducere).

[58]. 'Ηλίας Μηνιάτης, Πέτρα Σκανδάλου..., Βιέννη, 1783, ἐξώφυλλο (II—12. 048).

[59]. Βαρῖνος φαβωρῖνος, Λεξικὸν τὸ Μέγα..., 'Ενετίησιν, 1779, σ. γ' (CR. VI— 256).

[60]. Ρήγας Βελεστινλῆς. φυσικῆς 'Απάνθισμα..., Βιέννη, 1790, φ. Ir forzatz (CR. I—524).

[61]. Δογματικὴ Διδασκαλία ..., Βουκουρέστι, 1703 ἐξώφυλλο I. (RV. II— 190).

[62]. Βαρινος φαβωρῖνος, Τὸ Μέγα Λεξικόν..., 'Ενετίησιν, 1712 φ. Ir (CR. VI.257).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(Aminteşte-ţi de robul lui Dumnezeu şi de elevul tău Alexandru Beldiman) [63].

12. „Ἰωακεὶμ ἱερομονάχου τοῦ Σμυρναίου, νῦν δὲ Σωφρονίου Κερκυραίου καὶ δωρηθὲν τοῦ αὐτοῦ μαθητοῦ, Κωνσταντίνου".

(A lui Ioachim ieromonah din Izmir, acum însă a lui Sofronie din Kerkyra şi este dăruită elevului său Constantin) [64].

13. „Δέδωκα 20 flor. ἤτοι ἑξήκοντα τάλερα τῷ κύρ Ἀναστασίῳ Μιχαήλ, νὰ μοὶ φέρῃ τὸ λεξικὸν Στεφάνου τὸ μέγαν. 3ῃ Νοεμβρίου [1]802, εἰς τὸ ἐργαστήριον τὸ βράδυ".

(Am dat 20 florini, adică 60 taleri, domnului Anastasie Mihail, ca să-mi aducă marele lexicon al lui Stephanus, la 3 noiembrie 1802, în atelier, seara) [65].

14. „Καί τόδε ξὺν τοῖς ἄλλοις πέφυκε Ἀλέκος ὁ τοῦ Ἰωάννου Κωγαλτσάνου καὶ ἐσημειώθη τῇ ἡμετέρῳ χειρί. [Ι[809 ἀωθ' αὐγούστου α'".

(Şi aceasta, printre altele, este a lui Alecu, a lui Ioan Kogălniceanu şi s-a scris de mîna mea, în 1809 august 1) [66].

15. „Αὕτη ἡ βίβλος ὑπάρχει ἐμοῦ τοῦ Βασιλείου Ἀδαμίδου, καὶ ὅστις ἤθελεν ἀποτωλμήσῃ ἵνα ἀποξενώσῃ ταύτην μου ἔστω ἀφωρισμένος ὑπὸ τοῦ παντοκράτορος ὑμῶν Ι[η[σ[οῦ[Χρ[ιστοῦ[καὶ ὑπὸ πάντων τῶν ἁγίων. Ναί. Βασίλειος Ἀδαμίδης 1826 Ἰουλίου 21. ἤμην ἔτους ὀκτώ".

(Această carte este a mea, a lui Vasile Adamachi, şi cine va îndrăzni să mi-o fure, să fie blestemat de atotputernicul nostru Iisus Hristos şi de toţi sfinţii. Da ! Vasile Adamachi 1826, iulie 21. Am fost de 8 ani) [67].

2. ÎNSEMNĂRI PRIVIND ÎNVĂŢĂMÎNTUL

16. „Αὕτη ἡ βίβλος τοῦ θείου Χρυσοστόμου ἀφιέρωτε μονῇ τῇ διδασκάλων. ἐν Γιασιῳ πόλει τῆς Μολδαβίας ὑπὸ τοῦ κτήτορος Βασιλείου βοεβόδα".

(Această carte a Sfîntului Chrisostom este dăruită mănăstirii dascălilor din Iaşi, oraş al Moldovei, de ctitorul Vasile voievod) [68].

17. „ + Ὁ Ἱεροσολύμων Πατριάρχης Χρύσανθος, τῇ ἐν Γιασίοις νέᾳ αὐθεντικῇ σχολῇ. 1714. κατὰ μήνα Ἀπρίλλιον".

---

[63] *Ibidem*, pe interiorul ultimei coperte.

[64] *Ibidem*, dublet, f. 1 r.

[65] *Suida*... Venetiis, 1514, ultima f. forzatz (CR. V-12).

[66]. Αραβικὸν Μυθολογικόν..., Ἐνετίησι, 1757, φ. I forzaţ (I—8570).

La fel a scris mai jos şi Hristodul Alexandru Ioan Kogălniceanu.

[67]. Ἰωάννης Πατούσας, Ἐγκυκλοπαιδεια φιλολογικὴ..., Ἐνετίησιν, 1780,φ I forzatz (CR. II—663).

[68]. Ἰωάννης Χρυσόστομος, Τῶν εὑρισκομενων...,)Opera omnia). Eton-Anglie 1612, tom. III, f. 1r (CR. VI—47); cf. I. Gheorghiţă, *Prezentarea a două cărţi preţioase din Biblioteca Centrală „N. Bălcescu" a Universităţii din Iaşi*, în *Prima sesiune ştiinţifică de bibliologie şi documentare, Bucureşti, 15—16 decembrie, 1955*, Bucureşti, 1957, p. 273; idem, *O carte dăruită de Vasile Lupu, aflată în Biblioteca Centrală a Universităţii din Iaşi*, în „Iaşul literar", nr. 1 (1956), p. 125. Întrucît la I. Gheorghiţă s-au strecurat unele erori, fie de descifrare, fie de tipar, am considerat necesar să dăm textul însemnărilor din această carte şi aici.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(Al Ierusalimului patriarh Hrisant, noii școli domnești din Iași. 1714, în luna aprilie) [69].

18. „'Ἐκ τῶν τῆς Βιβλιοθήκης τῆς ἐν Γιασίοις νέας αὐθεντικῆς σχολῆς. 'Αφιερώσατο ὁ Πατριάρχης 'Ιεροσολύμων Χρύσανθος. 1714, κατὰ μήνα 'Απρίλλιον, ἐχέτῳ δε τὸ ἀνάθεμα ὁ ἀφερησώμενος".

(Din ale Bibliotecii noii școli domnești din Iași; a donat-o patriarhul Ierusalimului, Hrisant. 1714, în luna aprilie; să aibă deci anatema cel ce o va înstrăina) [70].

19. „'Ἐκ τῶν ἀφιερωθέντων βιβλίων παρὰ τῆς ἡμετέρας μετριότητος τῇ ἐν Γιασίοις νέα αὐθεντικῇ καί ἑλληνικὴ σχολῇ. 'Επικατάρατος δὲ ὁ τοῦτο ποτὲ ἀφαιρήσων. 1728 μηνὶ Σεπτεμβριῳ. 'Ο 'Ιεροσολύμων Χρύσανθος".

(Din cărțile dăruite de către smerenia noastră noii școli domnești și grecești. Blestemat cel ce o va fura vreodată. 1728, în luna septembrie. Al Ierusalimului, Hrisant) [71].

20. „Καὶ τοῦτο ἐκ τῶν ἀφιερωθέντων παρὰ τῆς ἡμῶν μετριότητος, ἐν τῇ αὐθεντικῇ ἑλληνικῇ σχολῇ τῇ ἐν τῷ σεβασμίῳ μοναστηρίῳ κειμένῃ τοῦ ἁγίου Σάββα διατελοῦντι ὑπὸ τὴν δεσποτείαν τοῦ 'Αγίου Τάφου, ἐν Γιασίῳ. "Οστις δὲ τολμήση ἀφαιρῆσαι τοῦτο, ἢ ὅλως ἀποξενῶσαι καί ἀλλοτριῶσαι ἔστω ἀφωρισμένος καὶ ἀναθεματισμένος, καί ἐν τῷ νῦν αἰῶνι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι. 1728 σεπτεμβρίῳ. 'Ο'Ιεροσολύμων Χρύσανθος".

(Și aceasta este din cele dăruite de către smerenia noastră școlii domnești grecești situată în cucernica mănăstire a Sf. Sava din Iași, închinată Sfîntului Mormînt. Cine deci vă îndrăzni să o sustragă sau să o înstrăineze și să o însușească, să fie afurisit și blestemat în secolul prezent și pe viitor, 1728 septembrie. Al Ierusalimului, Hrisant) [72].

21. " 'Ιωάννης Γρηγόριος 'Αλεξάνδρου Γκίκας Βοεβόδας ἐλέῳ Θεοῦ, Αὐθέντης καὶ 'Ηγεμῶν πάσης Μολδοβλαχίας.

Καὶ τόδε πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀφιέρωται παρ' ἡμῶν εἰς τὴν ἐν 'Ιασίῳ τῆς Μολδοβλαχίας σχολὴν πρὸς χρῆσιν τῶν φιλολόγων καί φιλομαθῶν. ᾳψξς'".

(Ioan Grigorie Alexandru Ghica voievod, cu mila lui Dumnezeu stăpîn și domn al întregii Moldovalahia. Și aceasta, printre altele, se dăruiește de noi școlii din Iașul Moldovalahiei, pentru folosința filologilor și studioșilor) [73].

---

[69] Thoma d'Aquino, *Summa totius Theologiae*, Veneția, 1612, partea I-a, f. 3 v (CR-VI-65). Idem, *Super tertio libro Sententiarum magistri Petri Lombardi*, Veneția, Berman Liechtenstein Coloniensis, 1490, f. 3 r (Inc. V-1); Joannes Tinnulus, *Opuscula varia* (in philosophiam)..., Perusia, 1590, p. 9 (CR-III-1).

[70] *Ibidem*. De asemenea în Inc. V-1, f. 1 r.

[71] 'Ιστορία περὶ τῶν 'Ιεροσολύμοις πατριαρχευσάντων..., Βουκουρέστι 1715, p. 1 (RV. VI-5). Homeri, *Odysseia, Batrachomiomachia*, Hymni, XXXII, Venetiis, 1542, f. 1 v (CR-I-28).

[72] Iacobus Pontanus, *Progymnasmatum latinitatis, sive dialogorum*... Editio decima... Ingolstadii, 1653, f. 1v (CR—I—194): Publius Virgilius Maro, *Bucolica, Georg. et Aeneis*... N. Erythraei op... Francofurti, Wecheli, 1583, f. 1 v CR—I—52); Petrus Hispanus, *Summulae logicales*..., Veneția, 1610, f. 1 v (CR—II—40); *Vocabulaire latin-allemand-polonais*, f. 1 v (CR—I—471); *Gradus* ad Parnassum, sive novus synonymorum, epithetorum, phrasium poeticarum, ac *versuum thesaurus*..., f. 5 r (CR—I—488); Precum și în Inc. V-1, f. 1 r și CR—III—1, p. 7.

[73] Basilius Magnus, *Opera omnia*, Paris, 1637—1638, vol. 1—3. S-a notat pe toate cele trei volume la început (CR-VI-51). De asemenea în: Joannes Chrysostomus, *Opera omnia in duodecim tomos distributa*, Francofurti ad Moenum, 1698,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

22. „Καὶ τόδε πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀφιέρωται παρ' ἐμοῦ Γεωργίου Κωστάκη μεγάλου βεστιάρη, εἰς τὴν ἐν Ἰασιῳ τῆς Μολδοβλαχίας σχολὴν πρὸς χρῆσιν τῶν φιλολόγων, καί φιλομαθῶν., αψξς' Γεώργιος Κωστάκης Βεστιάρης".

(Şi aceasta, printre altele, se dăruieşte de mine, Gheorghe Costachi mare vistier, şcolii din Iaşul Moldovalahiei, pentru uzul filologilor şi studioşilor 1767. Gheorghe Costachi vistier) [74].

23. „Ἰωάννης Γρηγόριος Ἰωάννου Καλλιμάχης Βοεβόδας ἐλέῳ Θεοῦ Αὐθέντης καί Ἡγεμῶν πάσης Μολδοβλαχίας.

Καί τόδε πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀφιέρωται παρ ἡμῶν εἰς τὴν ἐν Ἰασίῳ τῆς Μολδοβλαχίας σχολὴν πρὸς χρῆσιν τῶν φιλολόγων και φιλομαθῶν. Ἔτει ᾳψξη', Φεβρουάριος".

(Ioan Grigorie Ioan Callimachi voievod din mila lui Dumnezeu stapîn şi domn al întregii Moldovalahia. Şi aceasta ca şi celelalte se dăruieşte de noi şcolii domneşti din Iaşul Moldovalahiei spre folosinţa filologilor şi studioşilor. În anul 1768 februarie) [75].

24. ᾳψπ' Ἰουνίουι ἤρχθημεν τὸ τοῦ Θεοδώρου, τέταρτον πρὸς τοὺς παρ' ἐμοὶ μαθητιῶντα".

(1786 iunie 10, am început [predarea] gramaticii a patra a lui Theodor către elevii mei) [76].

25. „Să se ştie că am plecat la Bucureşti, ca să învăţ carte la dumnealui vornicu Dinu Filipescu, la leat 1799 octomvrie 12, în zioa de Sfeti Dimitrie şi eram de ani 18. Gheorghe Băl<ea>n<u>" [77].

26. „Κτῆμα τῆς ἐν Ἰασίῳ σχολῆς. Ἐξωνηθέντα τὸ ᾳωζ' σωτήριον ἔτος παρὰ τοῦ ἁγίου Μητροπολίτου κυρίου Βενιαμίν".

(Proprietatea şcolii din Iaşi. Răscumpărată în anul 1807 de către sfîntul mitropolit kir Veniamin) [78]

27.„Καί τόδε Θωμᾶ β 'λογοθ[έτου[τοῦ ἐκ Καστορίας, ὅ νῦν ἀφιέρωται τῇ ἐν Ἰασίῳ Αὐθεντικῇ σχολῇ ὑπὸ Ἀργυρῆς συζύγου αὐτοῦ".

---

vol. 1—2, f. 3 v, vol. 3—4, f. 1 v, vol. 5—6, f. 1 v. (CR-VI-138) ; Idem, *Explanationes in Novum Testamentum*, Francofurti, 1697, vol. 1—3, 4—6, f. 1 v (CR-VI-137).

[74] *Biblia Sacra quadrilinguia Veteris Testamenti hebraici cum versionibus... graeca LXX... latina Sebastiani Schmidii... et germanica B. Lutheri*, Lipsiae, 1750—1751, tom. 1—3, pe toate cele trei tomuri la f. 2 v (CR-VI-252) ; *Biblia Sacra quadrilinguia Novi Testamenti* graeci cum versionibus syriaca, graeca vulgare, latina et germanica..., Lipsiae, 1747, f. 2 v (CR-VI-251).

[75] Joannes Damascenus, *Opera omnia quae extant...*, Venetia, 1748, vol. 1—2, primele foi (CR.VI-244); Eusebius Pamphilus, *Ecclesiasticae historiae libri decem.* Moguntiae, 1672, 2v (CR. VI-109) ; Socrates Scolasticus, ş.a., *Historia Ecclesiastica*, Moguntiae, 1677, f. 2v (CR.VI—117).

[76]. Θεοδώρου Γραμματικῆς εἰσαγωγῆς τῶν εἰς τέσσαρα εἰς τὸ τέταρτον, Ὑπόμνημα..., ὑπὸ Νεοφύτου ἱεροδιακόνου..., Βουκουρέστι, 1768, ἐξώφυλλο I. Pe primele foi ale acestei cărţi s-a notat :„Καὶ τόδε τυγχάνει γὲ τοῦ Γεωργίου τοῦἐκ τῆς Κωνσταντινουπολεως υ/ί/ού τοῦ Παπαδιαμάντου".(Şi aceasta este a lui Gheorghie fiul lui Papadiamantis din Constantinopol). (RV. IV-18) ; Cf. A. D. Xenopol şi C. Erbiceanu, *Serbarea şcolară...*, p. 354, nr. 13. (Se dă numai în traducere).

[77] Βιβλίον ἱστορικον..., Ἐνετίησιν, 1743, p. 194 (III-11 961). Lectura acestei însemnări o datorez prof. Const. A. Stoide. Îi mulţumesc în mod deosebit.

[78] *Georgicorum P. Virgilii Maronis Libri IV...*, Petrograd, 1786, f. 2v (CR VI-229).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(Și aceasta este a lui Thoma din Kastoria, al II-lea logofăt; care acum se dăruiește școlii domnești din Iași de către Arghira, soția lui) [79].

3. ÎNSEMNĂRI CU CARACTER SOCIAL, ECONOMIC ȘI POLITIC

28. „Написах сіе зде, на памѧт, аз а(р)х(имандрит) Вениамин, въ ґрадѣ Камѣници, м(ѣ)с(ѧ)ца ап(рил) в, влѣт ҂зрθ еґда бꙑхѡм съ еп(и)с(ко)пѡм θеѡдосіем Радѡвском, съ ґ(о)сп(о)д(а)р(ем) Іѡ Иеремїа воевод і с с(ꙑн)ъ ґ(о)сп(о)д(пс)тва си, Іѡ Костантин воевода, и съ ґ(о)сп(о)д(ст)ва) Іѡ Симеѡн воев(о)да и съ с(ꙑ)новꙑ въсѣм ґ(о)сп(о)д(с)тва си".

(S-a scris aceasta, aici, spre amintire, eu, arhimandritul Veniamin, în cetatea Cameniței, luna aprilie, 2 anul 7109 <1601>, cînd am fost cu episcopul Theodosie de Rădăuți, cu domnul Io Iremia voievod și cu domniei sale, Io Constantin voievod, și cu domnul Io Simeon voievod și cu toți fiii domniilor sale.

29. „ᾳψε' φευρουαρίου ιγ' ἦλθεν ἡ ἔκπτωσις τῆς ἀρχῆς τοῦ θεοσεβεστάτου, ἐκλαμπροτάτου καὶ τῆς γαλήνης καί φιλανίας γέμοντος κυρίου κυρίου Ἰωάννου Μιχαήλ Ράκοβιτζα βοεβονδα, αὐθέντος καὶ ἡγεμόνος πάσης Μολδοβλαχίας οὗτινος ἡ ἐπαναστροφὴ γενοίτο, Χ[ριστ[ε Βασιλεῦ, διὰ πρεσβειῶν τῆς ἁγίας α)ύτ[οῦ μ[ητ[ρ[ό[ς, καὶ τοῦ ἁγίου α[ὐτ[οῦ, καὶ π[ατ[ρ[ὸ[ς ἡμῶν Χρυσοστόμου τοῦ Π[ατ[ριάρχου, ταχίστῃ λαμπρῶς".

(1705 februarie 13 s-a întîmplat căderea puterii preacuviosului, preastrălucitului și a plinului de liniște și prietenie kir kir Ioan Mihail Racoviță voievod, stăpîn și domn a întregii Moldovalahia, a cărui reîntoarcere să se facă, Hristosule Rege, prin reprezentanții sfintei sale mame și a sfîntului și tatălui nostru Hrisostom Patriarhul, foarte repede și în mod strălucit) [81].

30. „Εἰς τοὺς 1773 ἦλθα με τὸ καράβι μου ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν εἰς Γαλάτζη καί ἐπούλησα τὰ κρασιά μου πρὸς 60 παράδες τὴν ὁκὰν καὶ ἔλαβα γρόσια 30.000 καὶ τόσα".

(În anul 1773 am venit cu vasul de la Constantinopol la Galați și am vîndut vinurile mele cu 60 parale ocaua și am primit peste 30.000 de groși) [82].

31. „Ὁ σουλτὰν Μουσταφᾶς ἐν τῷ ᾳψξη', σεπτεμβρίου κς', ἀσυκώνωντα τὸν ἐλτζῆ τῶν ῥώσσων εἰς τοὺς ἑπτὰ γουλάδες ἐκήρυξε κατ' αὐτῶν τὸν

---

[79] Ἀριστοτέλους ἅπαντα, Basel, 1550, f. 1 r (CR-VI-29). Note asemănătoare în: Eusebius Pamphilus, *Ecclesiasticae historiae*, libri X, Lutetiae Parisiorum, 1544, f. 2 r (CR-VI-36); Georgius Cedrenus, *Annales*..., Basel, 1566, f. 1 r (CR-VI-19); Dio Cassius, Επιτομὴ τῆς Διωνος τοῦ Νικαέως Ρωμαϊκῆς ἱστορίας, ἥν συνέτεμεν Ἰωάννης ὁ Ξιφιλῖνος. (probabil ediția din Hannover 1606), p. 1 (CR-I-193); Herodoti Halicarnassei, *Orationes, conciones, sermocinationes, et epistolae*... (poate cea din Leipzig, 1675), f. 1 r (CR-I-175); Θεόφιλος Κορυδαλεὺς, Εἰς ἅπασαν τὴν λογικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους ὑπομνήματα καὶ ζητήματα..., Ἐνετίησι Γλυκει, 1729. φ. Iv (CR. III—93). Γεράσιμος Βλάχος, Εἰς τὰ περὶ ψυχῆς Ἀριστοτέλους βιβλία, Κὲρκυρα, 1669, φ 2r (Ms. II—39).

[80] *„Psaltichia de la Putna"* din 1545, pe interiorul primei coperți de lemn (Ms. I-26).

[81] (CR-VI-47), ultima foaie forzatz verso.

[82] Τὸ ἱερὸν τῆς δόξης..., Πετρουπόλει, 1772, ultima f. forzatz (CR-III-120).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

πόλεμον. οὔδε τοὔνομα 'Αμπρεσκος· βεζήρης δὲ ὁ 'Εμὴν πασᾶς. 'Εν δὲ τῷ ᾳψοδ ἰανουαρίου ί, ἡμέρα Παρασκευὴ ἀπέθανεν ὁ σουλτάνος Μουσταφᾶς καὶ ἐκάθησεν ἀντ' αὐτοῦ ὁ αὐτοῦ αὐτάδελφος σουλτάν''Απτουλ Χαμίτ, ὅς τι ἐρμινείας δοῦλος Θεοῦ, ὁ ὁποῖος ἀνακηρύττει πάλιν τὸν πόλεμον κατ' αὐτῆς τῆς αὐτοκρατορίσσης Αἰκατερίνης. 'Εν ὤ τῷ αὐτῷ ἔτει, 'Ιουλίου, πολιορκῶντα τὸ στράτευμα τῶν ῥωσσῶν τὸν βεζύρην Μουσούνογλου μὲ ὅλον του [τὸ[στ[ράτευμα[ἔκλινε καὶ μὴ θέλωντας καί ἔκαμε τὴν ἀγάπην ὑπογράφοντας καὶ τὰ ζητήματα [ὀποῦ) ἐπρόβαλεν ἡ 'Ρωσσία".

(În 1768 septembrie 26, sultanul Mustafa a închis pe elciul ruşilor în Edi Cule şi a proclamat războiul împotriva acestora. Iată cum îi e numele : Amprescos ; vizir fiind Emin Paşa. Iar în 1774 ianuarie 10, ziua vineri, a murit sultanul Mustafa şi s-a urcat în locul lui fratele său cel bun, sultan Abdul Hamid, care, rob fiind unei talmăciri (?), a proclamat din nou războiul contra împărătesei Ecaterina ; însă, în acelaşi an, în iulie, armata rusă asediază întreaga armată a vizirului Musunoglu, obligîndu-l să încheie pace, semnînd şi pretenţiile impuse de Rusia) [83].

Pe aceeaşi carte şi de aceeaşi mînă s-au trecut şi titlurile firmanelor, muselgé-urilor şi a paşalelor. Le reproducem mai jos :

„Τίτλος τῶν φερμανίων ὁποῦ στέλλονται εἰς μουλάδες. ἄσπρα 500„

Ακζα, κουζάτουλ, μουσλιμίν, ἔβλά, βελάτουλ, μουβέχιτίν' μάτενουλ, φάζλί, βὲ ἐλγιακίν, ῥαφι, οὔ λούμίλ, σεριγιάφι, βέ ἔλτίν. βάρισί, οὔ λούμιλ, ἐνπιγιάϊ, βέ ἔλμουφ σελὴν. ἔλμουχτάσοῦ, πι μεζίτί, ἰνάγετούλ μέλεκίλ. μουῖν' μέβλανά 'Ισμιρ κατισί, ζιιτετὶ, φεζάϊλε

Τίτλος τοῦ μουσελγέ) (Titlul muselgeului)

Κούτ βέ τούλ ἐματζετί, βέ ἔλ ἀγιὰν, 'Ισμίρ χασὶ βοϊβοτασι ζίϊτέ μετζτέ

Τῶν πασάδων (Paşalelor)

Τεστοῦρι μουκερὲμ, μεσίρι μουφεχαμι νιζάμουλ ἐαλέμ μουτεμπιρίλ οὐ. μουρίλ τζουμχουρίλ πίλ φικρίλ σακίπίλ, μεχιμματούλ ἐνάμ, πιραϊλι σακκιπι μουχέ γιτί, πουνγιὰν ἐλ τοβλέτι, βέ ἔλ ἰκπάλ. μουσέγιτί ἐρκιὰν. ἐλ σαατήτί βέ ἐλ ἰτζλάχ, ἐλ μαχφούφι, πί σουνούφι, ἀβατιφίλ, μέλεκίλ, ἄλλα ἀνατολοῦ βεζιρίμ πασᾶ. ἐτὰμ ἀλλάχ τᾶλε ιτζλάλε.

32. „Şi era cursul (?) anilor de la Hristos 1777 la luna lui octomvrie, au trimis împăratul turcesc de au tăiat pe Gligore Ghica voievod de la Moldova, în scaun şi i-au dus capul la Ţarigrad" [84].

33. „1777 σεπτεμβρίου ΙΟ. Ηλθα ἀπὸ τὴν μπατρίδα μου μὲ τὸν θεῖον μου Δημήτριον Θεοδόρου Σακούλην ἀπὸ χοριον Γκοδοβαζδαν. Δῆμος Γεώργιος Βόλι".

(1777 septembrie 10, Am venit din patria mea cu unchiul meu Dimitrie Theodor Saculi de la satul Godovazda. Dimo Gheorghe Voli) [85].

---

[83] *Dictionarium quatuor linguarum*, Veniţia, 1757, vol. 1, (CR. IV-109). După V. Mihordea, *Ceva despre serdarul Gheorghe Saul* în „Revista istorică" vol. XXIV, nr. 4—6 (1938), p. 154, Obreskow a fost închis la 25 octombrie 1768.

[84] CR. IV-136, f. 1 v. Din alte două însemnări de pe aceeaşi filă aflăm că autorul însemnării de sus a fost Iacob monahul, iar cartea aparţinea mănăstirii Băbeni, din judeţul Slam-Rîmnic (Ţara Românească).

[85] 'Ορθόδοξος 'Ομολογία, apărută în Olanda pe la 1667, foile forzatz. (CR-I-539).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

—„1782 μαρτίου 7, Γιᾶσι. Εἰς τὴν ἁγίαν Παρασκεβή καθῶμασθεν καὶ με ἔβαλεν ὁ θεῖος μου εἰς τὴν τέχνην γουναρικήν. Δῆμος Γούναρης".

(1782 martie 7, Iași. Locuiam la Sfînta Paraschiva și m-a pus unchiul meu în meseria de blănar. Dimo blanarul) [86].

34. —„1787 Ἰενουαρίου 27, Γιᾶσῃ. Ἐνθήμησιν ἀφοῦ ἔφηγεν ὁ αὐθέντης Ἀλέξανδρος Ἰωάννου Μαυροκορ[δ[άτου β[οε[β[όδας) εἰς τὴν Μοσκοβήαν μὲ τὸ μέγαν καμαράσιν Κοστάκι Φυλόδορων καὶ με ἄλλους, ἀφύνοντας τὴν κυρίαν ἐδῶ εἰς τὴν ἀδελφήν του δομνήτζα Σολτάνα μὲ τοὺς δύο υἱούς της Σκαρλάτω Καρατζα καί σπαθ[άρη[Κοστακη Καρατζιά".

(1787 ianuarie 27, Iași. Amintire de cînd a plecat domnul Alexandru Ioan Mavrocordat voievod la Moscova împreună cu marele cămăraș Costache Filodor și cu alții, lăsînd pe doamna aici, la sora sa domnița Soltana, împreună cu cei doi fii ai ei Scarlat Caragea și spatarul Costachi Caragea) [87].

—„1799, μαρτήου 12, Γηᾶσοι. Ἡ μαζυλία τοῦ ὑψηλοτάτου αὐθέντου Ἀλέξανδρου Ἰωάννου Καλεμαχου β[οε[β[όδα[".

(1799 martie 12, Iași. Mazilirea preaînălțatului domn Alexandru Ioan Calimah voievod) [88].

—„1802, σεπτεμβρίου. Ἡ μαζυλία τοῦ ὑψηλοτάτου αὐθέντου Νηκολάου (sic) Σούτζου β[οε[β[όδα[τῆς Μολδαβίας".

(1802 septembrie. Mazilirea preaînălțatului domn Nicolae (sic) Suțu voievod al Moldovei) [89].

—„1806, ἰουλίου ις'. Ἡ μαζυλία τοῦ ὑψηλοτάτου Ἀλεξανδρου Κωσταντδήνου Μορούζη β[οε[β[όδα[τῆς Μολδαβήας".

(1806 iulie 16, mazilirea preaînălțatului Alexandru Constantin Moruzi voievod al Moldovei) [90].

—„1806, αὐγούστου 25. Γιᾶσοι. Ἡ μαζυλία τοῦ ὑψηλοτάτου Κωσταντδήνου Ὑψηλάντη β[οε[β[όδα[".

(1806 august 25, Iași. Mazilirea preaînălțatului Constantin Ipsilanti voievod) [91].

—„[Ι[819. σεπτεμβρίου α. Ἡ μαζυλία τοῦ Σκαρλάτου Καλεμάχη".

(<1>819 septembrie 1. Mazilirea lui Scarlat Callimachi) [92].

—„ἀψπε' αὐγούστου κβ εἰς τὰς δέκα ὥρας ἐγένησε ἡ δομνίτζα υἱόν ἡμέρα Παρασκευή ξημερώματα (ὀνόματι Ἀλεξανδρον)".

(1785 august 22, la zece ceasuri, a născut domnița băiat, în ziua de vineri dimineața (numit Alexandru) [93].

---

[86] *Ibidem.*
[87] *Ibidem*; În realitate a plecat la 14 decembrie 1786.
[88] *Ibidem.*
[89] *Ibidem*; E vorba de Alexandru Șuțu, mazilit la 4 octombrie 1802.
[90] *Ibidem*; A fost mazilit în luna august.
[91] *Ibidem.*
[92] *Ibidem*; A fost mazilit în luna iunie 1819.
[93] *Epicteti Enchiridion...*, Dresda, 1756, f. 1, forzatz (CR. I-245 dublet).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

— „ἀψπς' σεπτεμβρίου κδ, εἰς τὴν μίαν ὥραν τῆς νυκτός, ἡμέρα πέμπτη, ἐγένησε ἡ δόμνα κόρη, ὀνόματι 'Ρωξανδρα".

(1786 septembrie 24, la orele unu de noapte, joia, a născut doamna fată, numită Ruxandra) [94].

[35] „1799 fevruarie 18, în zioa vineri la... din zi, au tăiat capul lui Constantin vodă Hangerliu, în Țara Românească, în orașul Bucureștilor. Pornind el grele dăjdi<i> asupra țării, încă și văcărit au scos în toată țara și la mari și la mici; și strigîndu-sa (sic) de obște tot norodu, au cerut de la Dumnezeu asupra lui plată; iată numai au ajuns și urgia împărătească și sosind la zioa de mai sus arătată, i-au tăiat capul pe la namiez și l-au tîrît de picioare pin sală și l-au aruncat jos la scară, spre pildă și altora și arătare"[95].

[36] „1807 noemvrie în 10, au venit moscali<i> în Moldova, al treilea rînd: ἐπὶ 'Αλεξάντρου Πάβλοβητς (în timpul lui Alexandru Pavlovici) împărat Rosiii" [96].

37. „Εἰς τοὺς 1804, ἡγεμονεύων ἐν Βουκουρεστιῳ ὁ ὑψηλότατος αὐθέντης Κωνσταντῖνος 'Υψηλάντης, μὲ κοινὴν γνώμην ὅλων τῶν ἀρχόντων τοῦ τόπου ἐζήτησε τὴν ἄδειαν ἀπὸ τὴν κραταιοτάτην 'Οθωμανικὴν Πόρταν διὰ νὰ ὀχυρώσῃ τὴν πολιτείαν τοῦ Βουκουρεστίου μὲ χαντάκια, συνεχῶς ἐπαπειλουμένην ἀπὸ τὸν πέραν τῆς Δουνάβεως τὸν εἰς Βιδίνι κάστρον ἀποστάτην Πασβάνδογλου. Λαμβάνωντας λοιπὸν ταύτην τὴν ἄδειαν ἀμέσως ἐπρόσταξε ἡ ὑψηλότης του πρακτικοὺς γεωμέτρας νὰ μετρίσουν αὐτὴν τὴν πολιτείαν, καί εὑρέθη ἡ περιφέρειά της ὀργειαίς δώδεκα χιλιάδες. 'Οθεν καγὼ ὡς ἀληθέστατον καί μνήμης ἄξιον ἔκρινα εὔλογον νὰ σημειωθῇ ἐν ταὔτῃ τῇ Βίβλῳ παρ' ἐμοῦ Δημητρίου Γκίκα μεγάλου κλωτζιάρη".

(În 1804, domnind la București preînălțatul domn Constantin Ipsilanti, de comun acord cu toți boierii țării, a cerut permisul de la puternica Poartă otomană ca să fortifice orașul București cu șanțuri, amenințat mereu de răsculatul din cetatea de dincolo de Dunăre, a Vidinului, Pazvantoglu. Primind deci această încuviințare, imediat a ordonat înălțimea sa pe geonetri practicieni să măsoare acest oraș; și s-a găsit perimetrul lui de douăsprezece mii stînjeni. Și eu, ca un adevăr demn de amintire, am considerat necesar să se noteze în această carte, de către mine, Dimitrie Ghica mare clucer) [97].

38. „Am însemnat la leat 1821 iulie 23, cînd s-au făcut furtună mare de s-au scos toți pomii din pămînt și cu piatră au bătut toate roadele, viile toate împrejuriul Bucureștilor. Iar venirea turcilor au fost în săptămîna moșilor. Iar cînd s-au tăiat bimbașă Sava cu toți arnăuții lui, la august 7, duminică, după ce eșe oameni<i> din biserică, m-am întîmplat și eu de am mers în tîrg și am văzut unde fug oameni<i>, dînd unul peste altul. Și eu din tîrg am fugit pînă la mahala acasă, trecînd pri<n> turci la drum; și s-au făcut mare bătae arnăuți<i> Savii cu turci<i> și cu zaporozani<i>, de la eșirea bisericii pînă a doo zi, luni, la vremea prînzului s-au spart bătaia lor și s-au spartu sfintele biserici cu tunuri și le-au arsu cu foc, pîngărind turci<i> din porunca tiranului Kehaia bei. <1>821 avgust 8" [98].

---

[94] *Ibidem.*

[95] 'Εορτολόγιον..., Σναγώβ, 1701, pe ultima f. albă (RV. II-8 dublet).

[96] *Ibidem.*

[97] Πηδάλιον..., Λειψία, 1800, p. β" (CR-VI-448). Pe p. 1 (a') a acestei cărți aceeași persoană a notat: „Καὶ τόδε σὺν τοῖς ἄλλοις Δημητρίου Γκίκα μεγαλοῦ λογοθέτου Κατω Τζάρα"

(Și aceasta <carte>, printre altele, este a lui Dimitrie Ghica, mare logofăt al Țării de Jos).

[98] *Floarea dărurilor...*, Brașov, 1807, f. 1 v (RV. I-136).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Și mare tulburare s-au făcut în tot orașul Bucureștilor, cît s-au tăiat mulțime de turci și zaporojani și arnăuți ca la cinci sute, iar cei mai mulți au prins de veste și au fugit pri<n> lume, pă unde au putut scăpa și pă alți<i> i-au prins prin grădini ascunși și pă unde i-au găsit i-au perdut și mulți drepți au perit într-acel foc și mînie dumnezeiască. Și la urmă s-au pus din poruncă primstavuri de au strigat prin mahalale pînă s-au așezat crestîni prin casile lor și tot cu mare frică și s-au făcut multe zafuri la sfintele biserici și lăcuitorilor și mare frică căzută pe toți oameni<i> și mulți robi s-au trimis în țara turcească în robie. <1>821 avgust 8" [99].

4. ÎNSEMNĂRI PRIVIND FENOMENELE NATURALE

39. „1623 ἔπεσε ἕνα χαλάζι μεγάλο καί ἦταν τὸν Μάϊ τὸν μήνα στὲς 20 ἡμέρες καὶ τὸ ἐζήγιασαν καὶ ἦταν 50 δράμη τὸ σπορή".

(1623 a bătut piatra mare și a fost în luna mai la 20 zile și l-au cîntărit și era bucată de 50 de grame) [100].

40. 'Εν ἔτει 1729. ἀψκθ ἦλθε θανατικὸν περισσόν εἰς τὰ μέρη τῆς ἀνατολῆς.

(În anul de la Hristos 1729 au bîntuit multa boală ucigătoare în părțile răsăritului) [101].

41. „1772 μαΐου 18. Βάρεσε χαλάζι μέγα ὡσὰν τὸ αὐγὸ καί ἐχάλασε τὰ ἀμπέλια καὶ τὰ ωπορηκὰ τὰ γρέμησε μὲ τὴν ὁλότητα".

Același moment e notat aproximativ la fel și în limba română: „1772 mai 18, au căzut piatră mai mare decît oul de găină și au stricat viile de tot și popii (sic) i-au rupt crăngile de au rămas numai ciocanii, care piatră n-au mai fost altădată" [102].

42. „'Απὸ τὴν εἰκοστὴν τρίτην ἕως εἰκοστὴν τετάρτην Σεπτεμβρίου τοῦ ᾳψπδ ἔτους ἐχιώνησεν ἀδιακόπως καὶ ἔστω εἰς ἔνδειξιν".

(De la 23 pînă la 24 septembrie a anului 1784 a nins neîncetat; să fie ca mărturie) [103].

43. „Ὧδε γέγραπτε ἡ ἀνάμνησις τοῦ ἐν Μολδαβία γεγονότος μεγάλου σεισμοῦ ἐν ἔτει 1802. 14 οκτομβρίου τῇ ἡμέρα ἑορτῇ ἁγίας Παρασκευῆς περὶ ὥραν ἑβδόμην καὶ κάρτο ... (șters)".

---

[99] *Ibidem*, f. 2v; Dintr-o însemnare de pe ultima filă a cărții, scrisă de aceeași mînă, aflăm că autorul acestor două însemnări este „Costandin sin Dragomir, din satu Mah<a>l<aua> Apostului"; la f. 1r forzatz, același notează: „această cărticică, ce să cheamă Floarea darurilor, este a dumnealui logofăt Dinul din mahalaua Apostului...".

[100] 100, Τὸ παρὸν Τυπικόν..., Ἐνετίησιν, αχιε, φ. f. 1, forzatz (CR-IV-136).

[101] Ἰωάννης Δαμασκηνός, Ἔκδοσις τῆς Ὀρθοδόξου Πίστεως..., Veronae MDXXXI, f. 7v (CR. II—4).

[102] CR-IV-136, p. 5—6 și 43—47.

[103] Σειρὰ ἑνός καὶ πεντήκοντα ὑπομνηματιστῶν..., Λειψία, αφοβ', ultimă f. forzatz (CR. VI-227).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(Aici scriu din memorie despre marele cutremur întîmplat în 1802 la 14 octombrie în Moldova, în ziua Sfintei Paraschiva, pe la orele şapte şi un sfert)[104].

44. „'Ετους 1814 Φευρουαρίου 11 ἔκαμε μία φουρτούνα καὶ ἐψώφησαν τὰ ζώα τοῦ κόσμου ὅλου".

(1814 februarie 11, a fost o furtună mare şi au murit animalele tuturor oamenilor) [105].

45. „La anul 1838 genar 11, marţi seara, la patru ceasuri de noapte, s-au cutremurat pământul foarte tare şi au ţinut 3 minute. Grigorii Voinescu" [106].

46. „La 1842 dechembrie 31 s-au văzut curcubeu pi cer ; vro 20 zili au fost curat ca de luna lui mai, oamenii însă mure tare. Omăt nu era nici decum" [107].

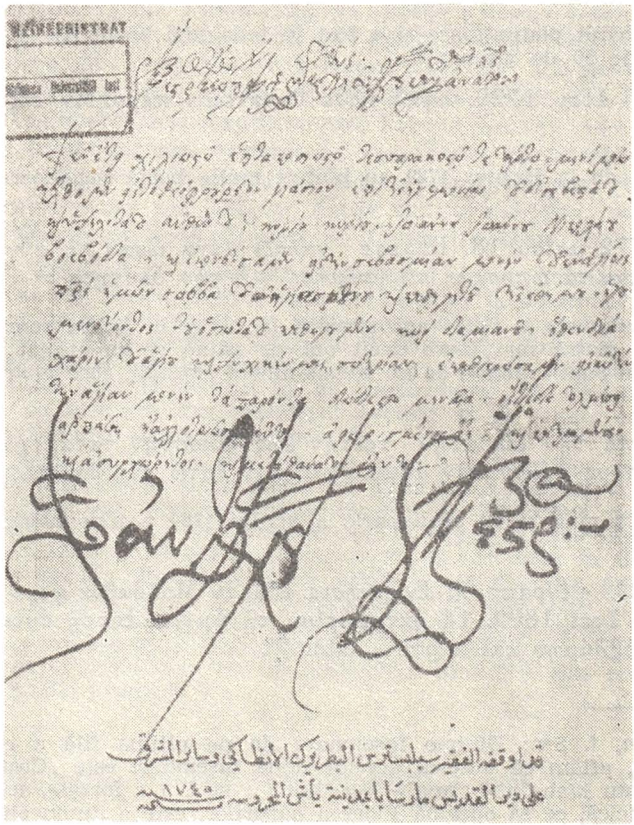

(Anexa 2) Autograful patriarhului Antiohiei, Silvestru

[104] (CR. V-12), f. 1 v forzatz.
[105] (CR. IV-136).
[106] *Xenophontis opera...*, Lipsiae, 1763, p. 561 (CR-II-107 dublet).
[107] Μηναῖον τοῦ 'Ιανουαρίου,.., 'Ενετίησιν, 1778, f. 1, forzatz (CR. V-220).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

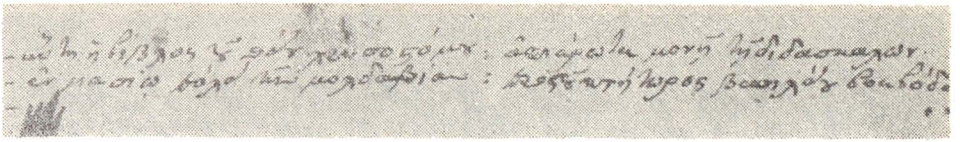

(Anexa 16) Însemnare dotală a lui Vasile Lupu

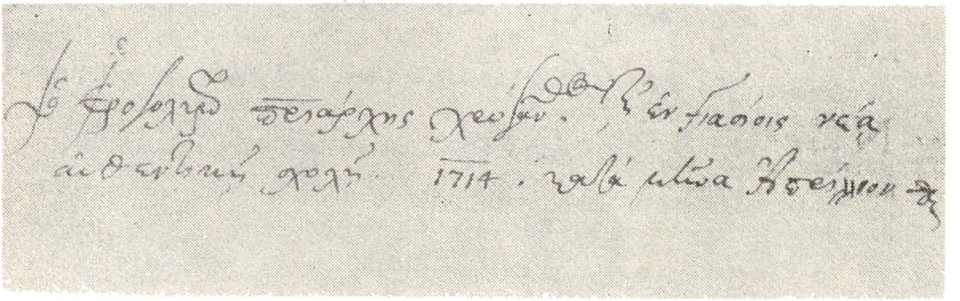

(Anexa 17) Însemnare dotală a lui Hrisant Notara, din 1714

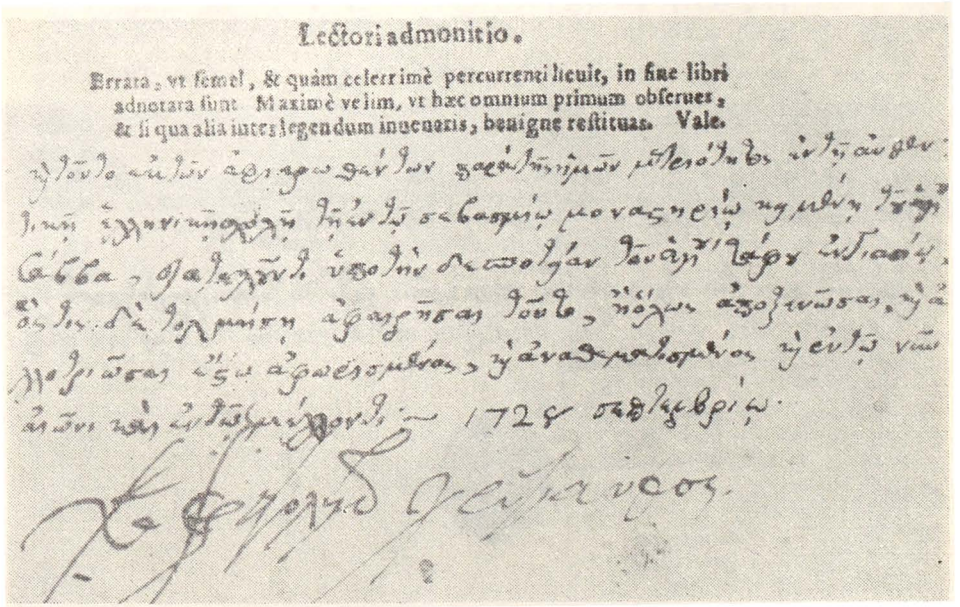

Însemnarea lui Hrisant Notara prin care se atestă existența școlii domnești de la Sf Sava în 1728

(Anexa 20).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

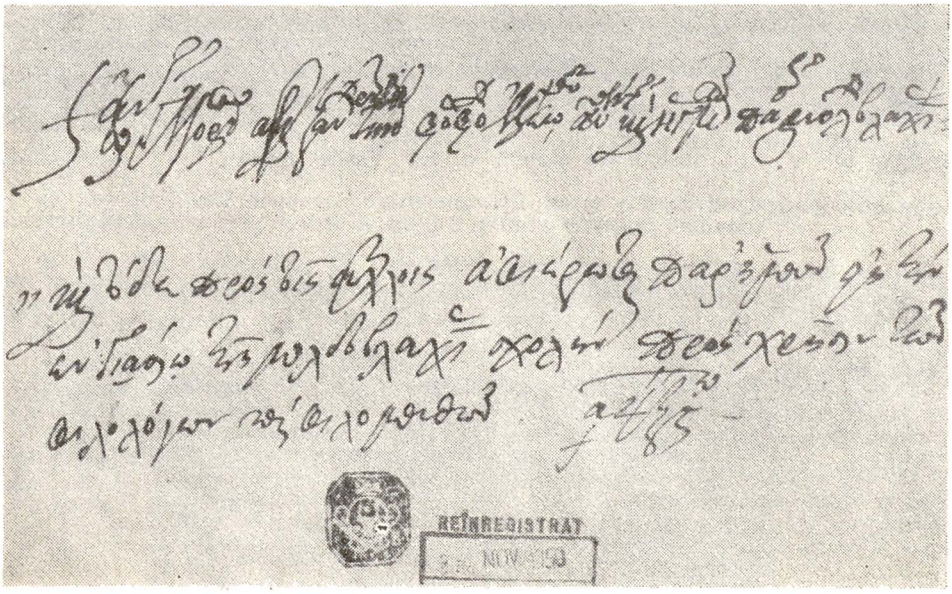

(Anexa 21. Autograful voievodului Grigore Alexandru Ghica

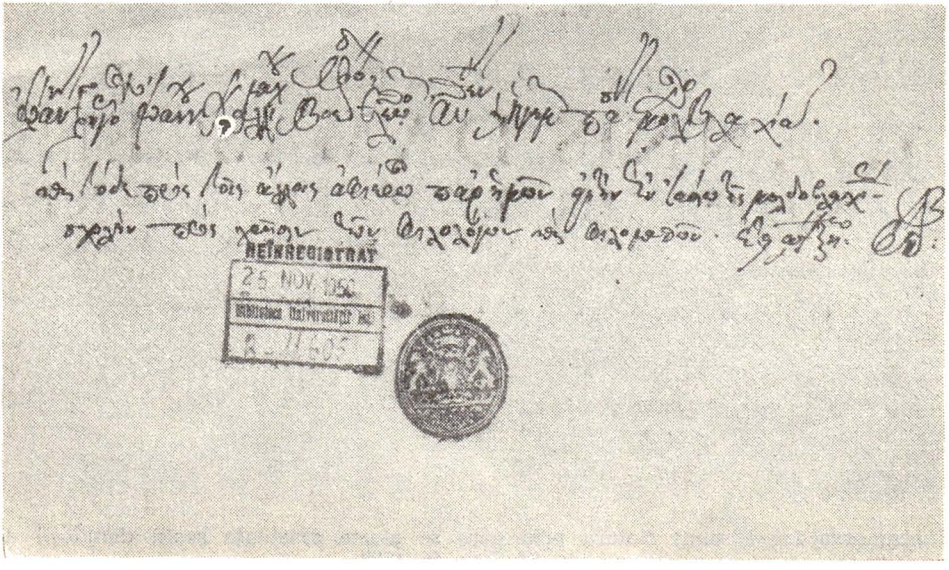

(Anexa 23). Autograful voievodului Grigorie Ioan Callimachi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

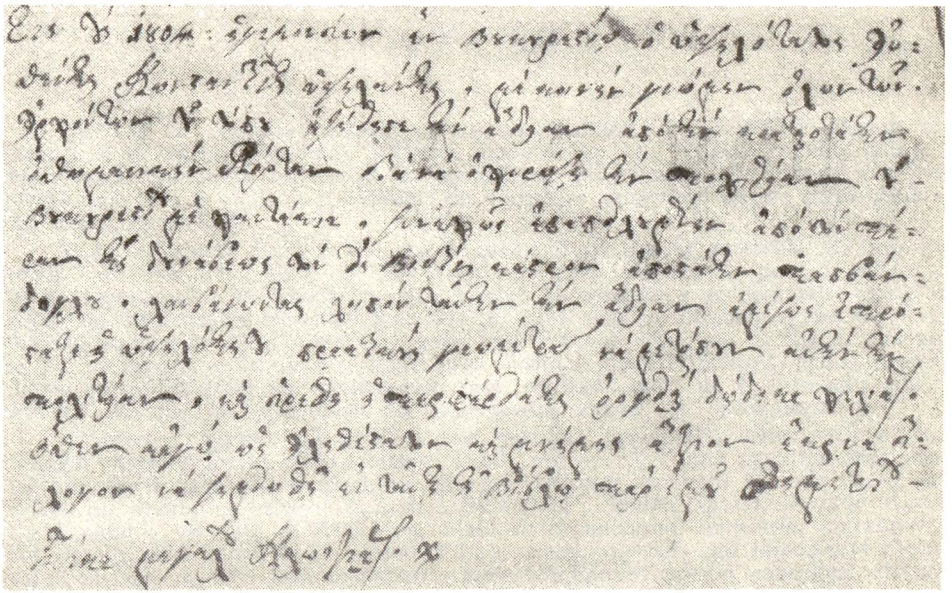

Însemnarea clucerului Dimitrie Ghica din 1804 (Anexa 37).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O COLECȚIE DE DOCUMENTE OTOMANE IMPORTANTE PENTRU ISTORIA ROMÂNIEI (1597—1607) *

DE

TAHSIN GEMIL

Apărută în prețioasa colecție „Osmanlî Tarihine Ait Belgeler" (Documente privitoare la istoria otomană), volumul elaborat de dr. Cengiz Orhonlu aduce o contribuție însemnată nu numai la acoperirea unor lacune din istoria otomană dintre anii 1597 și 1607, ci și deosebit de valoroase informații despre țările române din aceeași perioadă.

După o scurtă prefață, în care autorul împărtășește motivele și împrejurările care l-au determinat să aleagă un asemenea subiect, în primul capitol al părții introductive se face o sumară trecere în revistă a cunoștințelor generale legate de diplomatica otomană. Se arată în acest sens că originea și bazele diplomaticii osmane se află în statele turcești preotomane din Asia Centrală, mai ales în cel al uigurilor, de unde și denumirea „osmano-turcă", utilizată pentru desemnarea acestei diplomatici. Considerăm însă, că mai corect ar fi termenul „turco-osman", așa cum se obișnuiește în istoriografia noastră de specialitate.

Următorul capitol introductiv este destinat prezentării schematice a cancelariei marelui-vizirat *(Bâb-i Asafî)*. După cum se știe, pînă la înființarea acestei cancelarii, treburile Imperiului otoman fuseseră rezolvate în cele patru cancelarii ale divanului imperial *(Divan-i Hümâyûn)*: *Beylik*, *Tahvli*, *Ruus* și *Amedî*. La jumătatea veacului al XVIII-lea, odată cu organizarea cancelariei marelui-vizirat, denumită și *Paşa Kapîsî* (Poarta Pașei), chestiunile cele mai importante ale statului otoman au fost însă transferate spre soluționare acestei cancelarii, divanul imperial limitîndu-se doar la primirea protocolară a soliilor și la distribuirea soldelor. De altfel, la jumătatea secolului al XV-lea, cînd sultanii au încetat să participe direct la dezbaterile divanului imperial, conducerea divanului a fost cedată marelui-vizir, care ținea la curent suveranul cu evoluția treburilor statului, prin scurte și periodice rapoarte verbale. Apoi, începînd cu veacul al XVII-lea îndeosebi, legătura dintre sultan și marele-vizir s-a menținut mai mult prin intermediul unor rapoarte rezumative scrise, denumite *takrir* sau, în mod obișnuit, *telhîs*.

Telhîsurile au fost întocmite, pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea, numai pentru chestiuni de însemnătate majoră, în care aprobarea sultanului era reclamată imperios. Suveranul își exprima acordul sau dezacordul, de regulă prin foarte scurte rezoluții, denumite *hatt-i hümayûn* (scrisul imperial) sau *gevab* (răspuns), scrise personal de către sultan pe marginea de sus a telhisurilor. Se

---

* Cengiz Orhonlu, *Telhîsler (1597—1607)* (Telhisuri). Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayînlarî nr. 1511, Edebiyat Fakültesi Basîmevi, Istanbul, 1970, XXIX + 149 p. + 15 facs.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

înțelege de la sine, prin urmare, valoarea deosebită pe care o prezintă asemenea documente pentru cunoașterea istoriei otomane în intimitatea și în ansamblul ei.

Telhîsul era întocmit de către *reis-ül-küttab*, care avea și obligația de a traduce și prezenta marelui-vizir scrisorile venite din afară. Telhîsuri puteau prezenta sultanului și alți înalți dregători otomani, însă numai prin intermediul marelui-vizir. Telhîsul era predat sultanului, în cadrul unui ceremonial aparte, de către dregătorul special însărcinat cu ducerea lui, denumit *telhîsî aga*.

Deosebit de utilă este prezentarea de către autor a unei liste a manuscriselor, din bibliotecile turcești și străine, care conțin colecții de telhisuri, întocmite între secolele XVI și XVIII.

În sfîrșit, introducerea se încheie cu o notă a editorului, în care se arată că cele 184 de telhîsuri, publicate integral, se bazează pe o colecție-manuscris, păstrată în două exemplare la Biblioteca Topkapî Sarayî-Istanbul, R-1303 și, respectiv, la Biblioteca Universității din Istanbul, nr. 3161, pe care editorul le-a coroborat însă cu documentele existente în cele două arhive principale din Istanbul *(Topkapî Sarayî* și *Başbakanlik)*, realizînd în acest fel o adevărată ediție critică.

Conform regulii statornicite în istoriografia turcă actuală, și acest volum este însoțit de un indice antroponimic, de unul geografico-politico-social, precum și de unul al termenilor și instituțiilor istorice. Consultarea volumului ar fi fost însă mult înlesnită dacă autorul ar fi întocmit și regestele documentelor, clasîndu-le eventual pe probleme.

Avînd în vedere marea însemnătate a documentelor privitoare la istoria țărilor române, în special pentru o mai bună cunoaștere a unor aspecte ale tulburărilor din Transilvania între anii 1601 și 1606, am considerat util să prezentăm rezumativ conținutul telhîsurilor care privesc istoria țării noastre, limitîndu-ne la unele sublinieri, fără a face însă comentarii pe marginea lor. Dat fiind însă faptul că cea mai mare parte a acestor documente nu sînt datate nici de către editor, am încercat să le plasăm cu aproximație în timp .

Deși, în titlul volumului se specifică că telhisurile publicate sînt din anii 1597—1607, primul document reprezintă *hatt-i hümayûn*-ul sultanului Süleyman Magnificul în legătură cu acordarea peceții de mare-vizir lui Ali pașa, în 1561.

Cel de-al doilea este un telhis al *müfti*-ului către sultanul Murad al III-lea (1574—1595), în care anunțînd dispariția solului Transilvaniei, atrage atenția suveranului că acest fapt presupune răscoala principelui, adăugînd în acest sens și posibilitatea alianței acestuia cu „regele Ungariei", căci recent principele își luase soție din acea parte, fapt pe care müfti-ul ceruse să fie împiedicat. Interesantă este observația müfti-ului că, „în cazul răscoalei Transilvaniei, se vor răscula și Țara Românească cu Moldova; <de aceea> este necesară pregătirea <împotriva lor> încă de pe acum...", în sensul trimiterii unei armate către Moldova și Țara Românească. În rezoluția sa, sultanul acordă încredere celor raportate, poruncind luarea tuturor măsurilor corespunzătoare.

Un alt telhis, probabil din 1600—1601, se referă la intervenția unui preot musulman anonim din Edirne, pe lîngă sultana-validé, solicitînd postul de *șeyhü'l-harem* al Medinei. El menționează unele servicii ale sale „în slujba religiei și statului", printre care și acela de a convinge populația musulmană, conform poruncii serdarului Mahmud pașa, de necesitatea „războiului sfînt" *(gaza)* asupra Țării Românești; de asemenea, în același scop el ar fi strîns 1000 voluntari și ar fi cheltuit 1000 florini din banii săi.

Telhisul marelui-vizir Yemișçi Hasan pașa[1], probabil din aceeași perioadă, cuprinde rezumatul unei scrisori a lui Ieremia Movilă, în care domnul Moldovei, după ce arată că *sandjak-ul* de hotar Akkerman nu avea de cîtva timp conducător, remarcă că în condițiile în care toți dușmanii din împrejur se pregătesc de război, se impune ca o necesitate urgentă numirea cît mai grabnică a unui *san-*

[1] Yemișçi Hasan pașa a fost mare-vizir între 22 iulie 1600 și 4 octombrie 1603; a fost un conducător orgolios, lipsit de tact și pricepere. Mazilirea și executarea sa (16 octombrie 1603) se datorează dorinței sale de a pune mîna pe întreaga putere, prin utilizarea intrigilor în rîndurile oastei robilor Porții.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

djak-bey. În acest sens, el intervine în favoarea fostului sandjak-bey de Gilău *(Göle)* Ali bey, care fiind mai înainte bey la Bender, voievodul moldovean fusese pe deplin mulțumit de buna sa vecinătate. Într-adevăr, așa cum arată un extras dintr-un alt document, din 5 februarie 1601, dat de editor în notă, Ali bey a fost numit la acea dată sandjak-bey de Akkerman, dar cu specificarea că la intervenția hanului Crimeii.

Într-un alt telhis, probabil al aceluiași mare-vizir, se anunță sultanul despre sosirea la Poartă, în ziua de 19 septembrie 1602, a trimișilor hanului Crimeii, care venind și cu doi prizonieri maghiari, aduseseră „știrea îmbucurătoare" *(mujde)* că atunci cînd oastea tătară mergea din Țara Românească către Transilvania, nimicise o oștire de 15 000 creștini.

În telhisul aceluiași mare-vizir Yemișçi Hasan pașa, probabil din 1602, se recomandă sultanului că, dată fiind situația dezastruoasă a contribuabililor, să accepte intermedierea păcii cu habsburgii, intermediere asumată de către regele Franței. Este interesant de reliefat faptul că printre condițiile cerute de imperiali era și aceea a rămînerii Transilvaniei în stăpînirea habsburgică, dar cu obligația plătirii către Poartă a haraciului obișnuit. În rezoluția sa, sultanul Mehmed al III-lea (1595—1603) atrage însă atenția marelui-vizir că într-un raport anterior ceruse 50 000 galbeni pentru liniștirea Transilvaniei ; banii îi fuseseră dați și ca atare poruncește rezolvarea situației în acest mod.

Vizirul Mustafa pașa, în telhisul adresat sultanului, probabil tot în 1602, arată că mai înainte se ajunsese la o înțelegere cu principele Transilvaniei, conform căreia, dacă Poarta îi acorda un *'ahd-name* (tratat), principele urma să vină la Belgrad pentru a se sfătui cu vizirul Mustafa pașa. Cum sultanul acceptase acordarea *'ahd-name*-ului cerut, tocmai cînd principele se pregătea să pornească către Belgrad, imperialii pătrunseseră în Transilvania, ceea ce îl obligase pe principe să scrie vizirului Mustafa pașa, pentru a se scuza că nu mai poate veni la Belgrad și, totodată, de a cere trimiterea urgentă de ajutoare în oști și bani. Atrăgînd atenția asupra pericolului pierderii Transilvaniei, vizirul Mustafa pașa solicită grabnic ajutor militar și 100.000 galbeni, din care 50.000 urma să-i dea principelui. În încheiere, vizirul Mustafa pașa subliniază faptul că sprijinirea Transilvaniei va avea un efect important asupra tuturor dușmanilor imperiului otoman. Din păcate, copia acestui telhis nu conține rezoluția sultanului.

Volumul cuprinde și copia unui *mahzar*, probabil din 1602, al populației musulmane din sandjak-ul Vidin, împotriva abuzurilor săvîrșite de sandjak-bey-ul Ahmed bey și *müteselimul* (înlocuitorul) său Sefer *ceavuș*, care îi jefuiseră prin strîngerea repetată a unor dări exagerat de mari, ceea ce îi adusese în pragul ruinei, cu atît mai mult, cu cît, „mai înainte de aceasta, din pricina prădăciunii răufăcătorului Mihal (Mihai Viteazul — n. ns.) sărmanele *re'âya-le* rămăseseră atît de sărace și slabe, încît cinci-șase gospodării ajunseră să folosească o singură pereche de boi pentru a face agricultură și de-abia agonisesc cele necesare traiului...". În același timp, semnatarii memoriului arată că „spionul nostru, care a venit acum din Țara Românească, ne-a adus știrea că 10 000 de tîlhari blestemați au intenția de a produce pagube teritoriului otoman, cee ce a provocat o mare teamă în rîndurile fruntașilor și sărmanilor musulmani din Vidin". Situația este așa de grea — se atrage atenția în încheierea mahzarului — încît există posibilitatea răscoalei și părăsirii colective a acestei regiuni. Hatt-i hümâyûn-ul sultanului poruncește efectuarea unei anchete.

Telhisul, datat la 2 septembrie 1602, cu care marele-vizir Yemșci Hasan pașa se întorsese de la Belgrad la Istanbul în ziua de 5 februarie 1603, pentru a cere o oaste puternică în scopul instalării lui Moise Székely pe tronul Transilvaniei, în afara faptului că aduce o serie de informații interesante în legătură cu luptele din Transilvania, degajă și grava slăbiciune în care se afla Imperiul otoman în acele vremuri, fapt ce îl determinase să nu poată adopta o atitudine energică față de imperiali în chestiunea Transilvaniei.

Un alt telhis, tot așa de întins ca și precedentul, al aceluiași mare-vizir, probabil din primăvara anului 1603, atrage din nou atenția sultanului asupra importanței care trebuie să se acorde apărării Transilvaniei împotriva imperialilor, căci — se arată în document — „dacă ținutul Transilvania va încăpea în mîinile nemților..., atunci nu va rămîne nici Timișoara și nici Țara Românească

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și Moldova". De aceea — propune el — este necesară acordarea neîntîrziată a unui ajutor bănesc, măcar de 15.000 taleri, lui Moise Székely, care este atît de sărac și lipsit de credința oștirii sale, încît nu are nici măcar cu ce să se îmbrace, iar atunci cînd a fost împreună cu oastea islamică, a stat mereu în mijlocul ei, în loc să stea împreună cu oastea sa, de care se teme. De asemenea, marele-vizir recomandă, în continuare, să se intervină degrabă pe lîngă regele Poloniei, pentru ca acesta să trimită lui Moise Székely un ajutor de 15.000 oameni și, totodată, să se poruncească voievozilor din Țara Românească și Moldova să-i vină și ei în sprijin cu cîte 10.000 oșteni fiecare. Referindu-se la problema tronului Țării Românești, marele-vizir reproșează sultanului faptul că, Simion Movilă fiind numit în Țara Românească la rugămintea regelui Poloniei și date fiind dovezile de prietenie ale acestui voievod față de Poartă, nu era acum momentul pentru a se amîna satisfacerea unei cereri mai vechi a lui Simion Movilă de a i se întări domnia. Totodată, marele-vizir exprimîndu-și nemulțumirea pentru neinformarea sa în legătură cu eventualele intenții de schimbare a lui Simion cu Radu Mihnea, atrage atenția că o asemenea faptă ar fi în măsură să provoace acțiuni nedorite, în acele împrejurări, din partea polonezilor. În încheierea telhisului, marele-vizir cere reglementarea grabnică a situației din Crimeia, deoarece prezența trupelor tătărăști în Transilvania constituie o necesitate stringentă. Nici acest document nu conține rezoluția sultanului.

Marele-vizir Yemișçi Hasan pașa, prezintă — probabil în 1603 — traducerea scrisorii cancelarului Transilvaniei adresată ambasadorului englez la Poartă. După ce apreciază bunele intenții ale ambasadorului față de Transilvania, cancelarul evidențiază eforturile sale și ale principelui pentru încheierea păcii dintre Poartă și habsburgi. Alături de eventualele condiții pe care imperialii le-ar putea pretinde otomanilor, cancelarul exprimă și dorința Transilvaniei de a nu i se cere haraci mai mare de 10.000 florini, sumă ce fusese stabilită prin ahdname-ul lui Süleyman Magnificul, iar „vilâyeturile Țara Românească și Moldova să fie, așa cum permanent au fost pînă în prezent, sub stăpînirea voievozilor creștini". Scopul scrisorii reiese în final, cînd se cere intervenția pe lîngă Poartă a ambasadorului, pentru ca aceasta să cedeze Transilvaniei cîteva cetăți de la hotare. Fără rezoluția sultanului.

În telhisul aceluiași mare-vizir, probabil tot din aceeași perioadă, se insistă din nou — motivîndu-se situația deosebit de grea a populației musulmane și nemusulmane din imperiu — asupra acceptării intermedierii regelui Franței a păcii dintre imperiali și otomani, pe baza condițiilor cerute de habsburgi, printre care și aceea a rămînerii Transilvaniei sub stăpînirea acestora, dar cu obligația plătirii în continuare a haraciului obișnuit al acestei provincii către Poartă. În rezoluția sa, sultanul Mehmed al III-lea acceptă în principiu mijlocirea păcii de către regele Franței, care este „vechi prieten", dar nu este de acord cu cedarea Transilvaniei, pe motivul că ea „este foarte apropiată acestei părți și dacă rămîne la ei (la habsburgi — n.ns.) nu vor lipsi niciodată certurile dintre noi"; „de aceea, arată mai departe sultanul, cel mai potrivit este ca din nou vilayetul Transilvania să fie dată unuia dintre transilvăneni".

Probabil tot din 1603 datează și un alt telhis al marelui-vizir Yemișçi Hasan pașa, în care se comunică sultanului despre înfrîngerea, de către oastea Silistrei, a unei incursiuni în dreapta Dunării, efectuată de 6.000 „kâfîri" veniți din Transilvania și Țara Românească. Lipsește rezoluția sultanului.

Unul din primele telhisuri, în acest volum, al noului mare-vizir Lala Mehmed pașa[2], prezintă o însemnătate aparte pentru istoria Moldovei. Documentul, întocmit probabil în 1605—1606, confirmă tradiția orală consemnată de Miron Costin[3] și informația din documentele interne moldovenești[4], în legătură cu

---

[2] A devenit mare-vizir la 5 august 1604, urmîndu-l pe Malkoci (Yavuz) Ali pașa (16 octombrie 1603 — 26 iulie 1604).

[3] Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 52.

[4] D.I.R., veac XVII, A, vol. I, Editura Academiei, p. 50 și 92.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

suma de 40.000 galbeni, pe care sultanul o dăduse lui Ieremia Movilă în 1600 [5]. Astfel, marele-vizir arată că mai înainte prezentînd sultanului un raport detaliat (însoțit de „porunca ilustră prevăzută cu hatt-i hümayûn", dată lui Ieremia Movilă „în vremea fostului padișah răposat" [6]) asupra situației Moldovei, sultanul poruncise „să se ceară 40.000 florini, de la robul lor, sus-numitul Eremye voyvoda...". Invocînd necesitățile de aprovizionare ale expediției orientale „din acest an norocos", ca și faptul că o serie de provizii și materiale încredințate moldovenilor spre a fi procurate, „nu pot fi obținute din altă parte", marele-vizir consideră că ar fi mai bine să se perceapă în natură acea sumă de 40.000 florini, căci în caz contrar va fi necesară plătirea proviziilor și celorlalte bunuri, ceea ce va însemna anularea expediției către Orient. În rezoluția sa, sultanul Ahmed I (1603—1617) a scris însă „cer patruzeci mii florini".

Prin urmare, acea sumă nu fusese decît un împrumut, acordat lui Ieremia Movilă și, prin el, polonezilor [7], în împrejurările crizei politice provocată de lupta lui Mihai Viteazul.

Următorul telhis legat de istoria României aparține, conform mențiunii de la începutul lui, aceluiași mare-vizir Lala Mehmed paşa. El reprezintă rezumatul raportului lui Ahmed, *baş-defterdar* de Belgrad, prin care acesta comunică despre predarea, către Moise Székely, a banilor, materialelor și ajutorului militar tătărăsc de 5.000 oameni. De asemenea, se anunță succesele obținute de Moise Székely în unire cu Bektaş paşa, printre care și cucerirea cetăților Lugoj și Sebeș, ceea ce a provocat via satisfacție a sultanului, exprimată în răspunsul său de pe acest document.

Este cît se poate de limpede faptul că acest telhis datează din primăvara anului 1603 [8]. Dar, prezintă nedumerire aşezarea sa în manuscris după documente posterioare acestei date, fapt ce pare să se datoreze copistului, care a confundat perioada cînd Mehmed paşa a fost mare-vizir (5 august 1604 — 21 iunie 1606) cu cea premergătoare, în care același paşă, cu rangul de al treilea vizir și cu funcția de beylerbey al Rumeliei, a condus oștile otomane împotriva imperialilor [9]. Se impunea, aşadar, ca editorul să fi luat în discuție acest caz, cu atît mai mult, cu cît, menționea sa din notă, în legătură cu moartea lui Moise Székely, vădește că el cunoștea bine situația reflectată de acest document.

În telhisul, probabil din 1605, al aceluiași mare-vizir Mehmed paşa, se exprimă temeri în legătură cu faptul că habsburgii vor profita de începerea expediției otomane în Orient pentru a încerca să pună mîna pe Transilvania, unde „regele" *(kîral)* Bocskay rămăsese singur. De aceea, marele-vizir solicită să nu se neglijeze și campania împotriva imperialilor. În rezoluția sa, sultanul indică ca *serdar* (comandant suprem de expediție) al campaniei orientale pe Nasuh paşa [10].

Într-un alt telhis, probabil din 1606, marele-vizir Mehmed paşa, rezumînd raportul *müteferrika*-ului (slujbaș al înalților dregători) Mehmed, care fusese trimis la „regele" Bocskay, atrage din nou atenția asupra pericolului austriac în privința Transilvaniei ; principele ar fi început tratativele de pace cu habsburgii, dar se teme de violenta acestora, care profitînd de tulburările provocate de lipsa de bani a lui Bocskay, vor încerca să atragă pe maghiari de partea lor. Totodată, marele-vizir își manifestă serioasa neliniște în legătură cu știrea conform căreia

---

[5] D. Ciurea, *Despre Ieremia Movilă și situația politică a Moldovei la sfîrșitul sec. XVI și începutul sec. XVII*, în „Studii și cercetări științifice", istorie, Iași, anul VIII (1957), fasc. 2, p. 329—330.

[6] Mehmed al III-lea (1595—1603).

[7] Vezi D. Ciurea, *op. cit.*, p. 330.

[8] Vezi N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, IV, București, 1902, p. XXVI—XXVII.

[9] Vezi Ismail Hami Danişmend, *Izahli Osmanli Tarihi Kronolojisi* (Cronologia explicativă a istoriei otomane), 3, ed. a II-a, Istanbul, 1972, p. 234.

[10] În 1044 h (1605—1606) a fost numit într-adevăr acest paşă, cu rangul de al treilea vizir, să comande expediția Iranului, dar apoi, în mai 1606, a fost înlocuit cu marele-vizir.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

imperialii ar aştepta ajutoare din partea francezilor [11]. Cere să se acorde grija maximă pregătirilor, pentru a se putea face faţă atacului habsburgic îndreptat fie asupra teritoriilor otomane *(Memâlik-i mahrusa)*, fie asupra lui Bocskey. Sultanul menţionează că „s-a luat cunoştinţă".

Persistînd în expunerea gravităţii situaţiei din Transilvania, acelaşi mare-vizir încearcă, într-un alt telhis, cu maximă probabilitate din mai 1606, să convingă sultanul de oportunitatea amînării expediţiei împotriva Iranului, cu conducerea căreia fusese însărcinat. Mehmed paşa îşi întemeiază propunerea pe necesitatea apărării hotarelor europene împotriva planurilor habsburgice, care vor putea fi înfăptuite atunci cînd armatele otomane vor pleca către Orient. În ultimă instanţă, marele-vizir recomandă pregătirea temeinică către ambele părţi, înclinînd mai mult pentru conducerea campaniei europene. Sultanul se arată însă ferm, poruncind scurt „vei pleca către partea orientală".

Aşa cum rezultă dintr-un alt telhis, al aceluiaşi mare-vizir, presiunea imperialilor asupra Transilvaniei nu fusese ignorată de către Poartă. La 14 mai 1606, al patrulea vizir Murad paşa primise misiunea de a conduce campania împotriva habsburgilor. Dar, dat fiind faptul că Anatolia era secătuită — arată marele-vizir Lala Mehmed — unităţile care fuseseră repartizate în expediţia orientală (comandată de el însuşi — n.ns.) au preferat să meargă şi ele tot către Ungaria, care în acel moment (vara anului 1606 — n.ns.), după aprecierea marelui-vizir, era mai puţin ameninţată. De aceea, el solicită ca toate unităţile Porţii să fie trimise către Orient. Sultanul acceptă o asemenea iniţiativă.

În telhisul, probabil de la începutul verii anului 1606, acelaşi mare-vizir cere sultanului întărirea *temessük*-ului [12] către voievodul Moldovei, pentru 65.000 kile de cereale [13], pe care acesta trebuia să le trimită în scopul aprovizionării expediţiei orientale. Sultanul întăreşte actul respectiv.

Un alt telhis, tot al lui Mehmed paşa [14], desigur din aceeaşi perioadă, atrage atenţia sultanului asupra pericolului exercitat de presiunile şi propaganda papalităţii în vederea unirii maghiarilor cu austriecii. În scopul preîntîmpinării unui asemenea fapt, marele-vizir recomandă sultanului întărirea grabnică a garnizoanelor de la hotarele ungureşti şi retrimiterea către Bocskay a însemnelor de confirmare a domniei (sabie şi kaftan). Sultanul este de acord.

Un telhis deosebit de interesant, aparţinînd noului mare-vizir Derviş Mehmed paşa, este legat de numirea lui Simion Movilă în Moldova. La moartea lui Ieremia Movilă — arată marele-vizir —, conform tratatului *('ahd-name)*, tronul fusese ocupat de fiul său. Dar, venind de curînd mahzar din partea populaţiei Moldovei, se invoca vîrsta de copil *(sagîr)* a fiului lui Ieremia şi se cerea numirea lui Simion Movilă în scaunul Moldovei. Marele-vizir, arătîndu-se de acord cu o asemenea cerere, relevă sultanului că în acest fel situaţia tulbure din Moldova ar putea fi bine stăpînită şi, în acelaşi timp, respectîndu-se tratatul, populaţia Moldovei s-ar simţi liniştită. Ca atare, Derviş paşa, subliniind temeinicia celor rela-

[11] Termenul de „Frenghistan", utilizat aici, se referă la Europa creştină, în general, şi la Franţa, în special.

[12] *Temessük* — în accepţiunea comună „chitanţă, act de confirmare".

[13] Termenul *tereke*, utilizat aici, se referă la recolta agricolă în general.

[14] Lala Mehmed paşa, atît în perioada în care a fost comandantul frontului antihabsburgic, cît şi în vremea în care a deţinut sigiliul de mare-vizir, a avut contribuţii însemnate în apărarea Transilvaniei. Aşa se explică faptul că el, bun cunoscător al situaţiei europene, a insistat pentru primordialitatea problemei Transilvaniei faţă de cea a Orientului, în atenţia Porţii. Dar, viitorul său înlocuitor, *kapdan-i deryâ* (amiral) Derviş Mehmed paşa, urmărind obţinerea funcţiei de mare-vizir, a declanşat o aprigă luptă de intrigi împotriva lui. Dorind îndepărtarea sa din capitală, Derviş paşa a reuşit să-l determine pe sultan să-l numească în fruntea expediţiei orientale. Aşa cum rezultă din unele surse, nu ar fi exclus ca moartea sa, la 21 iunie 1606, să se datoreze aceluiaşi. Dervis Mehmed paşa, care într-adevăr l-a succedat imediat în postul de mare-vizir, însă pînă la 9 decembrie 1606, cînd a fost executat.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tate în mahzar, solicită sultanului trimiterea degrabă, lui Simion Movilă, a poruncii și însemnelor domniei. Dar, avînd în vedere situația grea a Moldovei, recomandă sultanului ca numirea noului voievod să nu-i fie transmisă prin *kapuğibaşî*, conform obiceiului, ci printr-un curier cunoscut și prin *kapu-kethüda* Moldovei de la Poartă.

Cu toate că acest document nu conține rezoluția sultanului, el nu-și pierde cu nimic din valoare, fiind autentic ca și toate celelalte telhisuri din acest volum. Permițîndu-ne doar să atragem atenția asupra chestiunii tratatului, menționată de două ori, credem că ea se referă la tratatul din 1597 cu Polonia. Totodată, nu ar fi exclus ca, așa cum consemnează Miron Costin [15], să fi existat și un document aparte, obținut de Ieremia Movilă de la sultan, prin care să i se fi confirmat ereditatea familiei sale pe tronul Moldovei.

În sfîrșit, ultimul telhis interesînd istoria țării noastre, elaborat desigur în același an, 1606, aparține aceluiași mare-vizir Derviș Mehmed pașa și constituie traducerea scrisorii lui Ștefan Bocskay, prin care acesta mulțumind pentru sabia și kaftanul trimis, își exprimă credința statornică față de Poartă. În același timp, el informează că a luat cetatea Tokay din mîinile imperialilor. Nici acest telhis nu conține rezoluția sultanului.

Relevînd încă o dată valoarea și înaltele calități științifice ale volumului de telhisuri întocmit de către Cengiz Orhonlu, ne exprimăm din nou convingerea că arhivele și bibliotecile turcești vor aduce și în viitor, permanent, contribuția lor deosebit de prețioasă la cunoașterea temeinică și a istoriei patriei noastre.

[15] Miron Costin, *op. cit.*, p. 52; Ieremia Movilă ar fi primit de la sultan, alături de cei 40.000 galbeni, „și diresă, ce-i dzicu ei atșirif, de domnie vecinică lui și semințîi lui".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

UN YARLIG AL HANULUI CRIMEII GAZI GHIRAY-BORA CĂTRE DOMNUL MOLDOVEI ARON VODĂ TIRANUL

DE

TAHSIN GEMIL

Deşi progresul turcologiei româneşti, mai ales în ultimul deceniu, este evident, totuşi, datorită faptului că vreme îndelungată sursele documentare turco-osmane au fost neglijate în istoriografia noastră, cercetătorul român nespecialist nu are încă posibilitatea să valorifice în suficientă măsură informaţiile cuprinse în documente de asemenea natură. De aceea, pînă la apariţia unor instrumente de lucru eficiente în acest sens, considerăm că darea în circuitul istoriografiei noastre a oricărui document turco-osman privind istoria României, prezintă o utilitate practică imediată. Cu o asemenea intenţie publicăm, în traducere românească integrală, şi un *yarlig* [1] original, păstrat în colecţiile Bibliotecii Czartoryski din Cracovia [2].

Documentul pe care îl înfăţişăm este interesant înainte de toate prin originea sa, căci izvoarele documentare crimeiene sînt şi mai puţin cunoscute în istoriografia noastră, decît cele otomane. Apoi, el are o mare valoarea prin data şi conţinutul său informaţional.

Acest yarlig aparţine hanului Crimeii Gazi Ghiray-Bora (1588—1596 ; 1596—1608) şi este adresat, la 11—20 aprilie 1594 [3] domnului Moldovei Aron vodă Tiranul (1591—1592 ; 1592—1595), în privinţa urgentării pregătirilor moldovene pentru participarea în expediţia antihabsburgică otomano-tătară din vara aceluiaşi an. Prin urmare, el datează din perioada în care Aron vodă nu-şi definise încă hotărît poziţia sa politică în contextul tot mai complicat al situaţiei internaţionale din acea vreme. Hanul Gazi Ghiray, cunoscut ca un bun politician şi militar [4], şi-a dat seama desigur de consecinţele grave pe care alinierea Moldovei alături de „Liga Sfîntă" le-ar fi avut pentru politica otomană în Europa şi mai ales asupra intereselor statului crimeian. El a căutat să preîntîmpine o astfel de acţiune din partea domnului Moldovei, la început pe calea concilierii [5]. Presupu-

---

[1] ***Yarlig*** — scrisoare, document prevăzut cu însemnele de întărire *(tugra* şi *pecete)* ale hanului Crimeii sau ale moştenitorilor-asociaţi ai tronului său *(kalgay* şi *nureddin).*

[2] Biblioteca Czartoryski — Cracovia, Rkp. 2766, f. 75. Ţinem să exprimăm mulţumiri, şi pe această cale, cunoscutului turcolog polonez Zygmunt Abrahamowicz, care avut amabilitatea de a ne semnala existenţa acestui document.

[3] În cancelariile statelor islamice medievale a existat şi sistemul datării după decade lunare *(evail*-prima, *evasît*-mijlocie, *evahîr*-ultima).

[4] Vezi Ismail Hikmet Ertaylan, *Gâzi Geray Han. Hayâti ve Eserleri* (Gazi Ghiray Han. Viaţa şi operele sale), Istanbul, 1958.

[5] Cronicarul otoman Ibrahim Peçevi, *Peçevi Tarihi*, II, ed. Murat Uraz, Istanbul, 1969, p. 365—366 arată că în anul 1595 acelaşi Gazi Ghiray a cerut

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nem că un asemenea obiectiv a urmărit şi scrisoarea pe care o publicăm. Într-adevăr, caracterul şi tonul ei diferă faţă de obişnuitele porunci pentru participarea la campanii militare, adresate domnilor români de către Poartă. *Elkab-ul* este cel specific scrisorilor de bunăvoinţă; hanul îl declară pe domn „prietenul nostru"; yarligul are un caracter „amiabil", cuvînt repetat de cîteva ori în cuprinsul ei. Ceea ce atrage însă atenţia în mod deosebit este lipsa din acest document a expresiei *sözümüz* (cuvîntul sau porunca noastră), aşezată în mod curent în josul sau în stînga tugralei.

Analiza documentului pe care îl prezentăm ne poate conduce la presupunerea că hanul Gazi Ghiray intenţionase mai dinainte să împiedice posibilitatea unei alianţe la domnului Moldovei cu „Liga Sfîntă", prin antrenarea lui directă în tabăra otomano-crimeiană. Süleyman ceavuş, *kapu-kethüda*-ul hanului la Poartă — care nu putea scrie, bineînţeles, decît în numele aceluia pe care îl reprezenta — ceruse domnului Moldovei, probabil în toamna sau în iarna anului 1593, să participe cu oşteni, cai, tunuri şi provizii în expediţia tătărească de sprijinire a războiului antihabsburgic declanşat de către marele vizir Kodja Sinan paşa. Conform afirmaţiei lui Gazi Ghiray, voievodul Aron ar fi răspuns favorabil la aceste doleanţe, ceea ce a avut drept urmare trimiterea yarlîgului pe care îl publicăm, conţinînd înştiinţarea apropiatei porniri a campaniei tătăreşti şi dorinţa hanului ca Aron vodă să-şi urgenteze pregătirea contribuţiei sale la această acţiune militară. Este vorba, aşadar, nu de angajarea directă a Moldovei în expediţia otomană, ci în cea crimeiană. Mai mult, hanul îşi permite să reconsidere porunca Porţii către domnul Moldovei, reducînd la jumătate obligaţia de 12 tunuri a acestuia. Gazi Ghiray avea în vedere, firește, necesităţile de apărare ale Moldovei şi, implicit, ale intereselor sale în zona est europeană, probabil împotriva cazacilor sau polonezilor. Este perioada în care hanul Crimeii se bucura încă de libertăţi şi drepturi deosebit de largi, fiind socotit la Poartă mai mult un suveran aliat decît un vasal; protocolul otoman prevedea privilegii speciale pentru hanul Crimeii, impunînd superioritatea sa în rang faţă de marele vizir otoman [6]. Dar, expediţia otomano-tătară din vara anului 1594, la care se referă acest document, a marcat începutul limitării privilegiilor hanului, în sensul că ea a fost prima participare a hanului Crimeii într-o acţiune militară în care sultanul otoman nu era personal prezent [7]. Cronicarii otomani condamnă orgoliul, lipsa de tact şi pricepere politică a marelui vizir Kodja Sinan paşa, consemînd totodată cu regret faptul că acesta a fost cel dintîi care a ştirbit onoarea şi rolul hanatului Crimeii [8].

Este desigur dificil să stabilim cu exactitate motivul care l-a determinat pe Gazi Ghiray să renunţe la un privilegiu fundamental. În orice caz, alături de ambiţiile marelui vizir Sinan paşa, înfrîngerile suferite de armata otomană pe frontul habsburgic şi perspectiva unei alianţe generale creştine în jurul „Ligii Sfinte", trebuie să fi alcătuit cauzele esenţiale care l-au constrîns pe Gazi Ghiray să accepte o asemenea situaţie [9]. De altfel, însăşi această scrisoare a sa către domnul Moldovei reflectă o atare atitudine.

Porţii aducerea Moldovei în subordonarea directă a statului crimeian. Sultanul a respins însă o asemenea doleanţă, de teamă unei întăriri prea mari a puterii hanului.

[6] Tahsin Gemil, *Aspecte ale relaţiilor economice moldo-tătare din secolul al XVIII-lea* (în manuscris).

[7] Pînă la acea dată hanii crimeieni nu luaseră parte decît la expediţiile aflate sub conducerea directă a sultanului. Cîteva decenii mai tîrziu, hanii au fost obligaţi să participe şi la campaniile comandate de alte paşale decît marele vizir. Cu prilejul aceloraşi evenimente din 1594 a fost încălcată şi o altă reglementare veche, prin antrenarea, pentru prima oară, şi a agăi ienicerilor într-o expediţie care nu era condusă personal de către sultan.

[8] *Peçevi Tarihi*, ed. cit., II, p. 353—354; *Naimâ Tarihi*, I, ed. Zuhurî Danişman Istambul, 1967, p. 93.

[9] Porunca de participare a hanului în expediţia lui Sinan paşa fusese emisă de către sultan, dar la insistenţele marelui vizir. Gazi Ghiray putea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din păcate, nu cunoaștem încă cu precizie poziția concretă a lui Aron vodă față de acest yarlîg al lui Gazi Ghiray. Cert este însă faptul că domnul și oștirea moldoveană nu se aflau alături de han, atunci cînd acesta a sosit, la 11 august 1594, în tabăra din Ungaria a marelui vizir [10]. De asemenea, armata tătară nu a trecut prin Moldova [11], ci prin Polonia [12], desigur, atît în virtutea recentului tratat otomano-polonez din 1591 [13], cît mai ales ca urmare a atitudinii din acel timp a Republicii nobiliare față de habsburgi [14]. Totodată, avînd în vedere faptul că această scriscare a lui Gazi Ghiray a sosit la Iași imediat după venirea trimișilor papei și împăratului Rudolf al II-lea, cărora Aron vodă le-a dat asigurări de aderare la „Liga Sfîntă" [15], putem presupune că Aron vodă a reușit să se eschiveze cu abilitate, măcar în parte, de cerințele lui Gazi Ghiray [16], dar pînă în august 1594, cînd armata tătară și hanul aflîndu-se departe de hotarele Moldovei, Aron vodă și-a putut definitiva oficial trecerea de partea habsburgilor [17].

O chestiune însemnată, dar complicată, ar fi și aceea a lămuririi împrejurărilor în care acest yarlîg al hanului Crimeii, adresat domnului Moldovei, a ajuns în Polonia.

Fără îndoială, adevărata valoare informativă a documentului pe care îl prezentăm va fi evidențiată numai printr-o utilizare a lui în coroborare cu alte documente, inedite și edite, referitoare la politica externă a Moldovei în situația internațională complexă din acele vremuri.

In privința caracteristicilor paleografice și diplomatice ale acestui yarlîg, trebuie să menționăm că grafia, în tipul *divani*, excelează prin claritate, iar hîrtia, de dimensiunile 26×22 cm., este lipsită de filigran. Limba este cea specifică cancelariei crimeiene, însă cu sublinierea că influența limbii djagataice este mai puțin prezentă decît în multe alte yarlîguri. Aceasta poate și datorită înaltei culturi a lui Gazi Ghiray, cunoscut ca un desăvîrșit stăpînitor al limbii literare otomane [18], în care s-a și manifestat, creînd numeroase opere lirice, epice și epistolare [19]. Nefiind cazul unei scrisori solemne, yarlîgul pe care îl prezentăm începe — ca de altfel marea majoritate a documentelor turco-osmane referitoare direct la domnii români — cu *elkab* (inscriptio), fără *d'avet* (invocatio) și *'unvan* (intitulatio). Însemnele de întărire, tugraua hanului, așezată în dreapta sus, și pecetea sub formă de pară, situată în stînga jos, probează autenticitatea acestui document.

însă refuza, recurgînd la tradiție și la reglementările protocolare, trimițîndu-l doar pe kalgay sau nureddin. Nu sînt desigur excluse nici unele interese personale ale lui Gazi Ghiray de a-și apăra tronul.

[10] Cronicarul Ibrahim Peçevi s-a aflat atunci în apropierea lui Gazi Ghiray (vezi *Peçevi Tarihi*, ed. cit., II, p. 353).

[11] Vezi Nicolae Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor...*, I București, 1895, p. 126—127. În mai 1594 se știa că Aron Vodă este decis să se opună chiar și cu forța armelor intenției tătarilor de a trece prin teritoriul Moldovei.

[12] Vezi *Peçevi Tarihi*, II, ed. cit., p. 352—353; Hurmuzaki, *Documente*, III—2, p. 39, 108.

[13] Archiwum Glowne Akt Dawnych-Warszawa, Dzial Turecki, t. 268, nr. 493.

[14] Vezi P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București, 1936, p. 128—132; D. Ciurea, *Relațiile externe ale Moldovei în secolul al XVI-lea*, Extras din „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", Iași, X (1973), p. 45.

[15] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 38—39.

[16] Vezi N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. V, București, 1937, p. 269—272; 274—275.

[17] Andrei Veress, *Documente...*, IV, p. 94—97.

[18] Ismail Hikmet Ertaylan, *op. cit.*, p. 31 și urm.

[19] La Biblioteca Nurûosmaniye din Istanbul se găsește un manuscris-copie conținînd o parte din scrisorile, pe diverse teme, schimbate între Gazi Ghiray și celebrul său contemporan și prieten, cronicarul și muftiul Hodja Sa'düddin. Între ele un interes aparte pentru istoria românească prezintă o scrisoare în

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În sfîrşit, referitor la modalitatea de publicare, am adoptat pe cea curentă în istoriografia mondială de specialitate, cu deosebirea că transliterarea am efectuat-o pe baza alfabetului utilizat în limba turcă contemporană. Traducerea românească am încercat s-o facem cît mai apropiată de textul original, evitînd pe cît posibil rezumările. Intervenţiile noastre, impuse de claritatea traducerii, le-am pus între paranteze unghiulare. În cazul în care unele expresii din textul original au fost traduse prin sensul lor şi nu *ad litteram*, acestea au fost indicate între paranteze obişnuite sau explicate în aparatul critic.

<Tuğra>

Kîdvet ümerâ-i-l-millet-il-Mesihiyye 'umdet küberâ-il-iseviyye dostumîz Bogdan voyvodasi Harun voyvoda hâtimet 'akibet-ü bil-hayr yarlîg mahabbet vusul olîcak ma'lûm ola ki der-gâh 'âli çavuşlarîndan olub kapu-kethüdamîz olan Süleyman çavuş zîde izzûhû bundan akdem size mektüb gönderüb zikr olan mektübde münderic olana vech-i ma'kul ile cevab yazub gönderdiginizi mezbûr Süleyman çavuş zîde izzûhû bu canibe geldikde bil-tamam haber virdi. Sizden ma'mûl olan dahi bu idi ber-hurdâr olasiz.

Imdi yarlîg mahabbet vusul buldukda gerekdir ki ferman olunan atlarîn eyü çerilerin tedarik idüb ve sair levâzimi dahi hasl yarlîg şerif mahabbet der-gâh 'âli çavuşlarîndan Musa çavuş vusul buldukda ber vech-i müsâra'at tedarik eyliyesiz.

Hâliá mezbur Musa çavuş ile serdar hazretleri tarafîndan vârid olan mektüb mahabbet üslûbde sizin içün eğerçe oniki top tedarik ve ihzar eyliyesiz diu buyurmuşlar lâkin sizin dahi serhadlaryanîz lâzim oldugî ma'lûm olmagîn altî pare top tedarik olunmak vech-ü münasib görülmüşdür.

Imdi mezbur Musa çavuş vardîkda atlarîn ve eyü çerilerin ve toplari dahi cemî' levâzım ve mühimmâtî ile tedarik eyliyesiz ki inşaallah-ü ta'alá sularî mürûr itdügîmîz sa'at mezbûr Süleyman çavuş zîde izzûhû oglî Mustafa çavuş zîde kadrûhû size irsal olunmak mukarrerdir. Şöyle bilesiz. Tahriren fi evahîr Receb sene esnein ve elf.

<Mühür> :
Han
Gazi Giray
bin Devlet Giray
<Han>

Be-mekâm
Bağçe-Saray

<Tuğra>

Pildă demnă de urmat de către principii *(ümera)* neamului lui Mesia, reazemul măriţilor poporului lui Isus, prietenul nostru Harun voievod, voievodul Moldovei — să-i fie hărăzit un sfîrşit fericit ! —, atunci cînd va primi distinsul yarlîg amiabil [1], va afla că : *kapu-kethüda*-ul [2] nostru Süleyman ceavuş merituosul, care este dintre ceavuşii Măritei Porţi a Timpului [3], vă trimisese, mai înainte, o scrisoare. Susnumitul Süleyman ceavuş merituosul, atunci cînd a venit în această parte [4] ne-a dat informaţii complete despre faptul că la con-

versuri, dar cu valoare documentară, a lui Gazi Ghiray, în care acesta evocă expediţia sa din 1595 în Ţara Românească.

[1] *Mahabbet* — iubire, dragoste prietenească ; în sensul că această scrisoare exprimă iubirea hanului faţă de Aron vodă.

[2] *Kapu-kethüda* sau *kapu-kâhya* (în limba română *capuchehaia)* avea şi hanul Crimeii la Poartă.

[3] Poarta palatului sultanilor otomani.

[4] În Crimeia.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţinutul scrisorii pomenite dumneavoastră aţi trimis răspuns întocmit clar. Ceea ce emanase de la dumneavoastră era aceasta : să fiţi plini de satisfacţie ![5].

Aşadar, atunci cînd va sosi yarlîgul amiabil[6] este necesar să pregătiţi caii, oştenii buni, de asemenea, să strîngeţi şi alte furnituri de război *(levâzim)*, care au fost poruncite ; iar atunci cînd distinsul yarlîg amiabil va ajunge cu Musa ceavuş[7], care este dintre ceavuşii Măritei Porţi a Timpului, să grăbiţi pregătirile.

Deşi, în scrisoarea amiabilă *(mahabbet)* adusă acuma de către susnumitul Musa ceavuş, din partea înălţimii-sale serdarul[8], se poruncea ca dumneavoastră să pregătiţi şi să aduceţi douăsprezece tunuri, ştiind însă că şi dumneavoastră aveţi nevoie <de tunuri> către hotarele voastre, s-a considerat oportună pregătirea <de către dumneavoastră> a şase piese de tun.

Deci, cînd va sosi sus-numitul Musa ceavuş, să pregătiţi caii şi oştenii buni, de asemenea şi tunurile, împreună cu toate furniturile de război *(levâzim ve mühimmâti ile)*, pentru că în acelaşi ceas în care, cu ajutorul lui Allah, vom trece apele, este hotărît ca Mustafa ceavuş demnul, fiul sus-numitului Süleyman ceavuş merituosul, să fie trimis la dumneavoastră. Aşa să ştiţi !

Prin scris[9], către sfîrşitul <lunii> Regeb, anul una mie doi[10].

<Pecetea în formă de pară>[11]
Han
Gazi Ghiray
fiul lui Devlet Ghiray
<Han>[12]

În reşedinţa din
Bagçe-Saray

---

[5] În sensul că domnul Moldovei răspunsese favorabil la conţinutul acelei scrisori a lui Süleyman ceavuş.

[6] Este vorba de primirea, de către Aron vodă, a acestui yarlîg al hanului Gazi Ghiray-Bora.

[7] Deci, acest yarlîg a fost trimis la Iaşi prin Musa ceavuş.

[8] Se referă la marele vizir Kodja Sinan paşa, care la acea dată se afla la Belgrad. Este interesant că hanul nu utilizează titulatura protocolară de *serdâr-i ekrem* (generalissim), pe care o avea marele vizir atunci cînd comanda o campanie militară.

[9] *Tahrîren* — expresie în diplomatica turco-osmană, care desemnează faptul că încunoştiinţarea se transmite prin scris şi nu pe cale orală.

[10] 11—20 aprilie 1594.

[11] Este în stînga jos, avînd dimensiunile 1,5×1,8 cm.

[12] Ilizibil în acest document.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

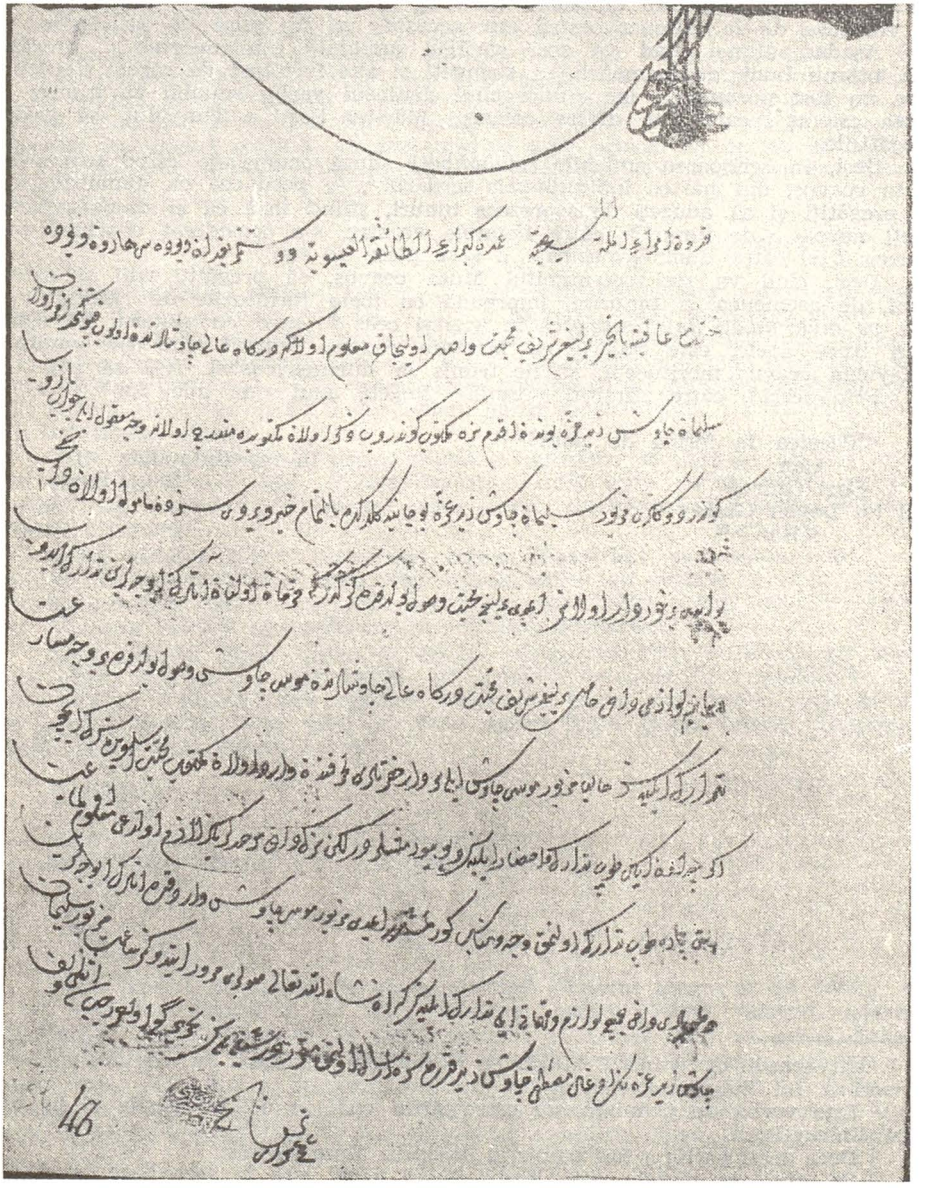

UN ASPECT AL RELAȚIILOR POLITICE DINTRE ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA ÎN SECOLELE XVI—XVII: MUTAREA DREGĂTORILOR DINTR-O ȚARĂ ÎN ALTA

DE

N. STOICESCU

Locuite de același popor — motiv pentru care străinii le cunoșteau fie sub numele general de Valahia, fie sub acela de Valahia Mare și Valahia Mică [1] — Țara Românească și Moldova au constituit, precum se știe, două state feudale [2] cu o organizare politico-administrativă foarte asemănătoare: cele două țări erau conduse de cîte un domn sau voievod, ajutat fiecare de un sfat domnesc, alcătuit aproximativ din aceiași dregători. Asemănarea dintre organizarea politică a Moldovei și Țării Românești a fost remarcată încă de acum trei secole de cronicarul moldovean Miron Costin, care a trecut prin Țara Românească și care afirma că, în afară de ban și hatman, *„celelalte dregătorii* (ale Țării Românești și Moldovei — N.S.) *sînt toate cu aceleași numiri și cu aceleași slujbe"* [3] (adică atribuții — N.S.).

Această organizare politică în mare parte asemănătoare — care în unele domenii mergea pînă la identitate — corespundea acelorași necesități, resimțite de o populație de aceeași origine.

Încă din secolul al XVI-lea, locuitorii celor două țări române, care aveau posibilitatea să se cunoască între ei mergînd dintr-o țară în alta, erau conștienți de faptul că moldovenii și muntenii sînt *„toți de o lege și de o limbă"*, cum scriau boierii munteni în anul 1599 [4].

Astfel stînd lucrurile, muntenii se simțeau la ei acasă în Moldova, așa cum moldovenii nu erau de loc străini în mijlocul fraților lor munteni. De aceea, fără teamă de primejdia înstrăinării, *„gospodarul moldovean devenea gospodar mun-*

---

[1] Despre această problemă vezi mai recent Eugen Stănescu, *Unitatea teritoriului românesc în lumina mențiunilor externe. „Valahia" și sensurile ei* („Studii", 1968, nr. 6, p. 1105—1123) și idem, *L'unité du territoire roumain a la lumière des mentions extérieures. Le nom de „Valachie" et ses sens* („Revue roumaine d'histoire", 1968, nr. 6, p. 877—898).

[2] Despre cauzele care au dus la formarea a două state feudale — problemă încă nu îndeajuns de bine studiată — vezi P. P. Panaitescu, *De ce au fost Moldova și Țara Românească, țări separate*, Buc., 1938; reprodus și în vol. *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*, Buc., 1947, p. 131—148.

[3] Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Buc., 1958, p. 390.

[4] Ștefan Ștefănescu, *Știri noi cu privire la Mihai Viteazul* („Studii și mat. de istorie medie", V, 1962, p. 188). De aceea *„niciodată un moldovean n-a consimțit să întrebuințeze numele oficial* (de Țara Românească — N.S.) *pentru acestălalt pămînt al neamului"* (N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 10).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tean şi gospodarul muntean gospodar moldovean", după cum remarcau, la sfîrşitul secolului al XVI-lea, boierii munteni Dan vistierul şi Vintilă clucerul, doi dintre adversarii politici ai lui Mihai Viteazul, aflaţi în pribegie în Moldova [5].

Datorită acestor împrejurări — cunoscute istoricilor şi evocate aici pe scurt — ca şi faptului că unii domni au stăpînit atît în Ţara Românească cît şi în Moldova [6] sau au avut relaţii de rudenie în una din cele două ţări [7], dregătorii puteau fi mutaţi dintr-o ţară în alta, însoţind de obicei pe domnii de care erau apropiaţi.

Scurta notă de faţă urmăreşte să pună în lumină acest aspect deosebit de interesant al legăturilor politice dintre cele două state medievale româneşti — *aspect neîntîlnit după cîte ştim în istoria altor ţări* — şi care nu a constituit încă obiectul unei cercetări speciale. Nota are la bază o lucrare mai mare despre cei circa 1 000 de dregători ai Ţării Româneşti şi Moldovei de pînă la începutul secolului al XVIII-lea, apărută cu cîţiva nai în urmă [8]. Studiind viaţa şi activitatea acestor dregători, am constatat că, începînd din a doua jumătate a secolului al XVI-lea şi pînă la sfîrşitul veacului următor — deci într-o perioadă relativ scurtă — un număr de 34 de dregători au ocupat demnităţi atît în Ţara Românească, cît şi în Moldova [9].

Pentru domnii celor două ţări mutarea sau aducerea dregătorilor apropiaţi sau rude cu ei din Moldova în Ţara Românească sau invers prezenta o garanţie că aceştia îi vor sluji mai cu credinţă decît restul dregătorilor, care le erau necunoscuţi.

Din cei 34 de dregători, majoritatea au fost străini (greci sau sud-dunăreni), aduşi în ţările noastre de diverşi domni care îi preferau boierilor autohtoni. Nefiind legaţi de pămînt, aceşti dregători — care trăiau mai ales din veniturile produse de demnitatea ocupată, venituri foarte mănoase în epoca respectivă [10] — se puteau muta mai uşor decît boierii autohtoni, care stăpîneau sate şi moşii, de administrarea cărora trebuiau să se ocupe.

Mulţi dintre aceşti dregători de origine străină s-au aşezat pînă la urmă în una din cele două ţări, formînd familii care s-au înrudit cu boierimea pămînteană şi s-au românizat destul de repede, datorită în primul rînd marilor posibilităţi ale poporului nostru de a asimila elementele străine. Acesta este cazul lui Constantin Cantacuzino postelnicul, care a pus temeliile puternicei familii a Cantacuzinilor din Ţara Românească — conducătoarea partidei „naţionale" din a doua jumătate a secolului al XVII-lea — al fraţilor săi Toma şi Iordache, de la care porneşte familia Cantacuzino din Moldova, al lui Trufanda vistierul, ai cărui urmaşi au alcătuit familia Prîşcoveanu, al familiilor Catargi şi Ruset, aşezate în Moldova etc.

Primul dintre boierii cunoscuţi care au acupat dregătorii în ambele ţări a fost *Ivan Norocea din Răzvad*, ginerele lui Mircea Ciobanul şi una din cele mai interesante figuri din istoria politică a celei de a doua jumătăţi a secolului al XVI-lea. După ce a deţinut dregătorii de seamă în Ţara Românească (mare postelnic, 1561—1564 şi mare logofăt, 1564—1568, al cumnatului său, Petru cel Tînăr)

---

[5] Hurmuzaki, S. II/1, p. 487.

[6] Despre „schimbul interdinastic" dintre Ţara Românească şi Moldova, ca expresie a unităţii etnice dintre cele două ţări, vezi A. Sacerdoţeanu, *Sigiliul domnesc şi stema ţării. Conceptul de unitate pe care îl reflectă şi rolul avut în formarea ideii de unire* („Rev. arhivelor", XI, 1968, nr. 2, p. 66).

[7] Despre aceste relaţii vezi N. Stoicescu, *Legăturile de rudenie dintre domni şi marea boierime şi importanţa lor pentru istoria politică a Ţării Româneşti şi Moldovei (sec. XV — începutul sec. XVIII)* („Danubius", V, 1971).

[8] *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova sec. XIV—XVII*, Buc., 1971.

[9] Nu am inclus în acest număr pe boierii care l-au însoţit pe Mihai Viteazul în Transilvania şi Moldova şi care şi-au păstrat titlurile de dregători din Ţara Românească, unde cei mai mulţi dintre ei s-au şi întors după scurtă vreme.

[10] Vezi N. Stoicescu, *Sfatul domnesc şi marii dregători în Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV—XVII)*, Buc., 1968, cap. Veniturile marilor dregători.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și a pribegit în Transilvania, a ajuns mare dregător în Moldova, unde domnea o altă rudă a sa, Petru Șchiopul, și el de origine munteană, în sfatul domnesc al căruia a figurat ca pîrcălab (1589—1591), fiind apoi mare vornic al țării de sus (1591—1592) și hatman (1593). Reîntors în Țara Românească, a fost mare vornic al lui Mihai Viteazul (1594—1597), pe care l-a slujit cu credință.

Într-o situație asemănătoare este *Andrei (Corcodel) hatmanul*, originar din Moldova și înrudit cu familia Stroici, care — după ce a ocupat dregătoriile de logofăt III (1583), pîrcălab (1584—1586), hatman (1586—1589, 1591—1592) și mare vornic al țării de sus, a venit și el în Țara Românească, unde a fost mare logofăt al lui Mihai Viteazul.

Al treilea dregător al lui Mihai Viteazul care a ocupat funcții și în Moldova este *Nicolae Coci*, care s-a mutat de două ori din Moldova în Țara Românească, fiind pe rînd: mare comis (1593) în prima țară, mare postelnic (1593—1594) în cea de a doua, mare paharnic în Moldova (1594) și din nou mare postelnic în Țara Românească (1595). Acest albanez a slujit succesiv pe Aron Tiranul și pe Mihai Viteazul, domnii aliați în lupta contra turcilor.

Prin aducerea acestor dregători în Țara Românească, marele domn urmărea foarte probabil să cunoască mai bine realitățile din Moldova și, în același timp, să stabilească și prin intermediul lor legături politice mai strînse între aceste două țări, pe care avea să le unească apoi sub sceptrul său.

O masivă trecere de dregători din Țara Românească în Transilvania și Moldova a avut loc în timpul unirii lor sub sceptrul lui Mihai Viteazul. Dregătorii care au mers cu domnul în Transilvania (Radu Buzescu clucerul, Mihalcea Caragea banul, Teodosie Rudeanu logofătul, Stoichiță vistierul etc.) și-au păstrat titlurile pe care le aveau în Țara Românească, rămînînd mai departe sfetnicii lui Mihai Viteazul. La plecarea domnului în Moldova, cîțiva dintre ei l-au însoțit acolo. Dintre aceștia unii sînt menționați cu aceleași titluri din Țara Românească (Mihalcea Caragea banul, Teodosie Rudeanul logofătul [11] etc.); singurul care și-a schimbat funcția a fost *Udrea Băleanu*, care din mare ban devine hatman al Moldovei (mai-iulie 1600), luînd titlul dregătorului comandant de oaste din țara cucerită.

În aceeași epocă s-a mutat în Moldova un alt boier, *Cîrstea*, care — după ce a fost postelnic în timpul domniei lui Mihai Viteazul — a plecat cu Simion Movilă în Moldova, unde a fost pîrcălab (1602—1607); revenit în Țara Românească, a intrat în slujba lui Radu Mihnea și a ocupat demnitatea de mare spătar (1611—1613) și mare vornic (1614—1615, 1616—1617), fiind ucis de Alexandru Iliaș.

Unul din căpitanii lui Mihai Viteazul, *Mîrzea din Berilești*, înrudit prin soție cu Radu Șerban, al cărui mare spătar a fost (1604—1610), a trecut apoi în slujba lui Ștefan Tomșa, domnul Moldovei, care l-a făcut mare vornic (1613—1615); revenit și el în Țara Românească, a fost mare paharnic (1616—1618).

Cele mai numeroase treceri de dregători dintr-o țară în alta au avut loc în vremea domniilor lui Radu Mihnea ce a stăpînit succesiv în Țara Românească (1611—1616, 1620—1623) și Moldova (1616—1619, 1623—1626) și care, în timpul domniei fiului său Alexandru Cuconul în Țara Românească (1623—1626), a condus de fapt ambele țări [12]. În cei 15 ani ce formează epoca lui Radu Mihnea — numit de Miron Costin Radu cel Mare — s-au schimbat din Țara Românească în Moldova și invers un număr de 15 mari dregători, cei mai mulți însoțindu-l pe domn la mutarea sa dintr-o capitală în alta. Este vorba de:

[11] Este vorba de documentul din <1600> iunie 1, dat de Mihai la Iași, privind însă satul Radovanul din Țara Românească; aici sînt amintiți în sfatul domnesc dregătorii lăsați de Mihai Viteazul în Transilvania, ceea ce ne face să presupunem că diacul i-a putut trece ca martori, fără să fie prezenți la Iași, pe dregătorii care asistaseră la judecarea aceleiași pricini la Alba Iulia *(Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVI, vol. VI, p. 378). Problema organizării politice a celor trei țări române sub sceptrul lui Mihai Viteazul nu este încă îndeajuns de bine studiată.

[12] După cum spunea N. Iorga, Radu Mihnea a fost „domn peste întreaga românime liberă" *(Istoria românilor*, VI, p. 10).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ianache Caragea, care, după ce a fost mare postelnic în Moldova (1613—1615), pleacă în Țara Românească, unde Radu Mihnea îl numește „bunul meu prieten". A fost ctitor de lăcașuri în ambele țări : biserica Sf. Sava din Iași și mănăstirea Slobozia — Ialomița.

Bernard Borisi, tutorele lui Radu Mihnea, care-l face mare postelnic în Țara Românească (1613—1616) ; după schimbarea acestuia, îl însoțește în Moldova, unde ocupă aceeași funcție (1616—1618), fiind apoi hatman al lui Gaspar Grațiani (1619).

Miho Racotă, fratele lui aga Leca al lui Mihai Viteazul ; a fost mare spătar al lui Radu Mihnea în Țara Românească (1616), însoțindu-l și el în Moldova în funcția asemănătoare de hatman (1616—1618) ; revenit în Țara Românească, a avut o lungă carieră politică, fiind : mare spătar (1618—1630, cu intermitențe), mare logofăt (1630), mare ban (1630—1631), mare spătar (1631—1632) și din nou mare logofăt (1640).

Gorgan din Criva, rudă cu familia Brîncoveanu, deține recordul mutărilor din Țara Românească în Moldova ; a început ca mare stolnic în Țara Românească (1616—1618), după care a fost mare vornic (1621) și pîrcălab în Moldova (1621) ; revenit în Țara Românească, a ocupat pentru scurtă vreme dregătoria de mare paharnic (1623), după care a plecat din nou în Moldova, unde a fost mare spătar (1624—1625) ; revenit în Țara Românească, a ocupat aceeași funcție de mare spătar (1628), fiind ucis apoi de Radu Iliaș.

Dumitrache Cantacuzino, mare vistier în Moldova (1616, 1617—1618 și 1623) și mare paharnic (1616—1617), vine în Țara Românească unde este „prim sfetnic" al lui Radu Mihnea și mare vistier al lui Alexandru Cuconul (1624).

Mihai Fortuna și-a început cariera tot sub Radu Mihnea în Moldova ca mare comis (1616—1617) și mare paharnic (1617—1618), după care a fost din nou mare comis al aceluiași domn în Țara Românească (1621—1623), însoțindu-l în aceeași funcție în Moldova (1624—1629), unde a ajuns apoi unul din dregătorii lui Vasile Lupu, ca : mare postelnic (1633—1634), pîrcălab (1635—1636, 1643, 1646) și mare comis (1639—1640).

Aslan, rudă cu Petru Șchiopul, a început tot ca dregător al lui Radu Mihnea în Moldova, fiind pîrcălab (1617) ; a venit în Țara Românească unde a fost : mare vornic (1624), după care a plecat din nou în Moldova, ocupînd aceeași funcție (1624—1625) ; revenit în Țara Românească, a ajuns mare ban (1630), pribegind apoi cu Matei din Brîncoveni în Transilvania.

Bartolomeu Minetti, cumnatul lui Radu Mihnea, unchiul și tutorele lui Alexandru Cuconul, a fost mare stolnic în Țara Românească (1620—1627), după care s-a mutat în Moldova, unde a fost hatman (1629).

Trufanda și-a început cariera în aceeași vreme în Țara Românească ca mare postelnic (1620—1623), urmîndul pe Radu Mihnea în aceeași calitate în Moldova (1624), după care a fost pîrcălab (1624). Reîntors în Țara Românească — unde s-a stabilit — a fost mare vistier (1626—1629).

Hrizea din Bălteni a ajuns mare dregător tot în a doua domnie a lui Radu Mihnea în Țara Românească, fiind mare vistier (1621—1623) ; a plecat în Moldova cu aceeași dregătorie împreună cu domnul său (1624—1625). După moartea acestuia, a revenit în Țara Românească, unde a fost : mare logofăt (1626—1628) și mare vornic (1628—1632) ; după o pauză, a ocupat din nou dregătoriile de mare ban (1634—1637) și mare vornic (1638—1641).

Iancu Costin, întemeietorul familiei Costin, a început prin a fi postelnic II al lui Radu Mihnea în Țara Românească (1622—1623), după care s-a stabilit în Moldova, unde a fost mai departe postelnic II (1625—1626), ajungînd apoi mare postelnic (1627—1630, 1631) și hatman (1633—1634).

Gheorghe Catargi a fost mare postelnic în Moldova (1622—1623), trecînd cu aceeași demnitate în Țara Românească la Alexandru Cuconul (1623—1625), după care s-a întors în Moldova, unde a fost din nou mare postelnic (1626) și pîrcălab (1627—1628, 1631).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Batişte Vevelli, „om de mare inteligență și pricepere“ [13], deși cumnat cu Alexandru Iliaș, a intrat în slujba lui Radu Mihnea ca mare paharnic în Țara Românească (1622—1623); pleacă apoi în Moldova, unde avea mare influență asupra cumnatului său Alexandru Iliaș, fiind ucis de locuitorii răsculați (1633).

Constantin Celebiul, cumnatul lui Alexandru Cuconul, nu a ocupat dregătorii în a doua domnie muntеană a lui Radu Mihnea; a fost scurtă vreme pîrcălab în Moldova (1624), după care a fost mare clucer al cumnatului său în Țara Românească (1624—1626); a plecat apoi în Moldova, unde a ajuns din nou pîrcălab (1632).

Constantin Cantacuzino, ginerele lui Radu Șerban, a început prin a fi mare paharnic al lui Radu Mihnea în Moldova (1624—1625), după care ocupă funcția de mare postelnic al fiului acestuia, Alexandru Cuconul, în Țara Românească (1625—1627); după ce a fost pentru scurtă vreme mare paharnic (1629), a ajuns marele postelnic al lui Matei Basarab (1632—1654).

Alți 8 dregători — și ei în mare parte străini — au fost aduși de diverși domni din secolul XVII din Moldova în Țara Românească sau invers ori au fost siliți de diverse împrejurări să treacă dintr-o țară în alta:

Alexandri a fost mare vistier al lui Ștefan Tomșa în Moldova (1612—1615, 1621) și apoi mare postelnic al fiului domnului, Leon vodă al Țării Românești (1630—1631).

Ianachi Catargi, socrul lui Alexandru Iliaș, a fost mare ban în Țara Românească (1613—1616, 1618—1620), după care a plecat în Moldova cu ginerele său. Este unul din dregătorii care, la 1616, nu l-a însoțit pe Radu Mihnea în Moldova.

Necula Catargi, fratele precedentului, mare postelnic (1618—1619) și mare spătar (1620—1624) în Țara Românească, a intrat apoi în slujba lui Miron Barnovschi ca mare postelnic (1627) și mare vistier (1628—1629); a revenit în Țara Românească, unde apare în sfat ca fost mare spătar (1632), dată după care fuge în Moldova de teama lui Matei Basarab; intrat în slujba lui Vasile Lupu, a ajuns mare vistier (1638, 1639—1640).

Apostol Catargi, fiul lui Ianache; după ce a îndeplinit diverse misiuni în Țara Românească în timp ce tatăl său era mare ban (1619—1620), a trecut în Moldova ca mare paharnic (1622—1623), a revenit în Țara Românească, unde a ocupat aceeași dregătorie (1626—1627) și s-a stabilit în Moldova, unde a deținut din nou aceeași demnitate (1631), fiind apoi mare vistier (1634) și mare postelnic (1635—1643).

Condilo din Albești a fost mare postelnic în Țara Românească (1628—1629), fiind apoi mare comis în Moldova (1632), după care se întoarce în Țara Românească, unde nu mai ocupă dregătorii.

Nicolae Milescu, vestitul cărturar, a fost grămătic și spătar în Moldova (1653—1659), după care a ajuns mare spătar în Țara Românească, unde fugise de teama lui Ștefăniță Lupu (1660).

Lascarache Ruset, fratele lui Iordache, și-a început cariera de dregător în Moldova, unde a fost: vistier II (1665), mare căminar (1665—1669), mare vistier (1670); venit cu Gheorghe Duca în Țara Românească, a ocupat dregătoriile de mare postelnic (1674—1676) și mare spătar (1677—1678); după ce a fost cîțiva ani capuchehaie, a ajuns mare postelnic în Moldova (1695—1696).

Iordache Ruset, „matca tuturor răutăților“ din vremea sa, cumnatul lui Gheorghe Duca, care-l face mare postelnic în Țara Românească (1676—1678). Fugit în Moldova de teama lui Șerban Cantacuzino (1678), avea să joace aici un însemnat rol politic pînă la moartea sa, în 1720.

[13] N. Iorga, *Istoria românilor,* VI, p. 38.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În afară de aceşti dregători, în majoritate străini de origine, un număr de alţi 5 dregători au fost aduşi de rudele lor domneşti sau de domnii cărora le dovediseră credinţă, din Moldova şi Ţara Românească, rămînînd aici doar atîta vreme cît guvernau domnii de care erau legaţi, după care s-au întors în ţara de origine. În felul acesta au fost aduşi din Moldova în Ţara Românească :

Nestor Ureche, dregător credincios al familiei Movilă, care — după ce a fost mare vornic al ţării de jos al lui Ieremia Movilă (1596—1601) — l-a însoţit pe Simion Movilă în Ţara Românească, unde a ocupat înalta funcţie de mare ban (1601—1602).

Dumitrache Chiriţă (Paleologu), cumnatul lui Ieremia Movilă, fost pîrcălab în Moldova (1597—1600), venit şi el cu Simion Movilă, care l-a făcut mare postelnic (1601—1602). Ambii boieri s-au întors apoi în Moldova, unde au ocupat mai departe dregătorii înalte, ca devotaţi ai Movileştilor.

Patraşco Boul, cumnatul lui Leon Tomşa, fost mare spătar în Moldova (1630—1631), după care a venit la cumnatul său în Ţara Românească, unde a fost mare ban (1631).

Toderaşco Sturza, mare cămăraş în Moldova (1657), cumnatul lui Grigore Ghica, care-l aduce în Ţara Românească în ambele sale domnii în calitate de mare spătar (1662—1664, 1672—1673).

Lupaşco Buhuş, cumnatul lui Gheorghe Duca, dregător care, după ce a ocupat funcţiile de mare jitnicer (1664, 1669—1671), pîrcălab (1665), mare sluger (1665—1666), mare şetrar (1667—1668) şi mare paharnic (1669) în Moldova, a însoţit şi el pe cumnatul său, Gheorghe Duca, în Ţaţa Românească, unde a fost mare spătar (1675—1677).

•

Mutarea dregătorilor amintiţi mai sus din Moldova în Ţara Românească şi invers — *dovadă puternică a originii comune a locuitorilor lor* — a contribuit la strîngerea relaţiilor politice dintre cele două ţări, la o mai bună organizare a dregătoriilor celor două ţări, care erau — aşa cum am mai spus-o — foarte asemănătoare între ele.

Dar, mai presus de toate acestea, mutarea dregătorilor dintr-o ţară în alta a adus o contribuţie de seamă la întărirea conştiinţei unităţii de neam, afirmată cu tărie de intelectualii din secolele XVII—XVIII.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DATE ÎN LEGĂTURĂ CU MEDICINA ŞI MEDICII DIN MOLDOVA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA

DE

CONST. A. STOIDE

Şi în Moldova, ca şi în Ţara Românească, datele asupra medicilor şi a exercitării profesiunii lor sînt destul de puţine. Aceasta s-a datorat, în parte, şi împrejurărilor în care au activat aceşti medici. Legaţi de persoana domnului, odată cu acesta, în cele mai multe cazuri părăseau şi ei ţara. Rosturi mai modeste, dar şi mai statornice, au avut bărbierii, despre care se ştie că, pe lîngă atribuţiile care le designează numele, îndeplineau şi sarcinile de felceri, subchirurgi şi pe acelea de dentişti [1].

Ei se întîlnesc cu deosebire din domnia lui Vasile Lupu înainte, în număr destul de însemnat [2]; au o stare materială înfloritoare cu case în oraş, în mahalalele centrale [3], pămînturi agricole şi vii [4]. Unii dintre dînşii ajung şoltuzi ai capitalei, ca acel Vasile Gînscă bărbierul [5]. În acte apar şi „bărbieri domneşti", dovadă a folosirii lor pe lîngă curtea domnească [6].

[1] Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. III, 2, Buc., 1946, p. 581.

[2] Încă din 1632 (7140) martie 8, la Suceava, semnează într-un act de vînzare al postelnicului Lupu Prăjescu, şi „Gheorghe bărbier". Actul se încheie cu indicaţia: „şi-au pus toţi peceţile", deci şi bărbierul (Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, II, 1, p. 71); într-un act din 15 martie 1647 (7155) — vînzare de case în Tîrgul Vechi către Hristodor jignicerul — apare şi mărturia lui „Vasile Gînscă bărbier" (Arh. St. Bucureşti, M-rea Galata, XIV/8); într-un act din Iaşi, 1 iulie 1656 (7164) — vînzare de casă în Tîrgul vechi — între mărturii este şi aceea a lui „Ele bărbierul" (Arh. St. Bucureşti, M-rea Galata XIV/14; într-un alt act, din 30 decembrie 1663 (7172) — vînzare de loc în Uliţa Rusască — între mărturii este şi aceea a lui Ambrochie bărbier (Arh. St. Bucureşti, M-rea Cetăţuia, XI/15). „Ambrochie bărbierul" mai trăia prin martie 1681 (7189), dată la care dă mărturie într-un act de vînzare („Ioan Neculce", fasc. 4, p. 135).

[3] Un act din 28 aprilie 1665 (7173) atestă o vînzare de casă, pe Uliţa Nouă, „între Pătraşco bărbierul şi între locul Nencioaei" în folosul lui Gavrilaş logofătul. Mărturii pentru vînzare dau ulicerii: „popa Gheorghe şi Pătraşco bărbierul şi Sava bărbierul şi Dumitraşco sin Căldărariu şi Mierăuţ sîn Căldărariu"... (Arh. St. Bucureşti, M-rea Cetăţuia, XIV/16).

[4] Act din Iaşi, din 19 februar 1669 (7177). Andronic Blănarul, fost portar, vinde lui Duca vodă două fălci de vie „în Dial la Cetăţue". Viia o cumpărase Andronic de la „Dumitraşco şi de la Apostol, feciorii lui Enache bărbierul" (Arh. St. Bucureşti, M-rea Sf. Sava din Iaşi, XVII/14).

[5] Act (cca. 1656) de vînzare de case către Hristodor stolnicul; întăreşte vînzarea „Vasile Gînscă şoltuzul cu 12 părgari" (Arh. St. Bucureşti, M-rea Galata, XIV/19).

[6] Act din cca. 1645—1655. Vînzare de loc în Tîrgul Vechi; între martori şi „Enache bărbierul domnesc" (Arh. St. Bucureşti, M-rea Galata, XIV/23). E pă-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Între medicii din Moldova, despre care s-a vorbit mai puțin, din cauza informației foarte restrînse în care apare, e și „doftorul Moisii“ [7]. Era evreu de origine ; poate evreu de rit apusean. Asupra datei la care a venit în Moldova nu avem informații certe. Posibil să fi fost atras în țară de situația de liniște și bunăstare din timpul îndelungatei domnii a lui Vasile Lupu. Noi însă l-am întîlnit în acte abia de prin aprilie 1657 (7165). Un act din Iași, cu această dată, pentru o vînzare a unui loc cu prisacă, numit Hilimonești, în hotarul tîrgului Șcheia, în favoarea unui Ioniță pîrcălabul de Hotin, cuprinde alături de alte mărturii și pe aceea a lui „Moise doftorul“. Înaintea lui își pun numele Ioan Prăjescu vistiernic și „Iordache vătavul de aprozi din Iași“ [8]. „Doftorul“ se găsea într-unul din cele mai alese anturaje, dovadă de prețuirea de care se bucura. Dealtfel, se pare, încă de atunci se găsea în serviciul curții domnești, ca medic al doamnei voievodului Gheorghe Ștefan. pentru a cărei tămăduire mergea, pentru leacuri, la Viena [9], căci e neîndoielnic că despre dînsul era vorba în știrea însemnată în socotelile orașului Cluj : „Pentru soția lui Gheorghe Ștefan, merge medicul ei la Viena“ [10].

Spre deosebire de alți medici care păraseau țara odată cu domnul care-i adusese, sau de a cărui ocrotire se bucurau, Moise a înțeles să rămînă în Moldova și sub domniile următoare, a lui Gheorghe Ghica și a lui Ștefăniță Lupu. Sub Dabija Vodă ajunsese la o stare materială înfloritoare ; în septembrie 1662 (7171) își cumpără case în Iași, pentru suma de „100 galbeni, bani buni“, sumă importantă pentru epocă. Vînzătorul fusese Iorga, feciorul lui Caraiani, fost vornic de tîrg. Casele se găseau în centrul orașului, pe Ulița Strîmbă, lîngă Podul Vechi, între casele lui Paladi aga și locul lui Hariton cel Bătrîn. Iată și ulicerii, megiești, care întăresc cumpărătura și care erau sau aveau să devină și clienți ai doftorului : David, staroste de negustători, Toader Paladie aga, Iane, ginerile lui Mihai Ungurul, Sogardi, ginerile lui Condrea zlătariul și Gheorghe zlătariul, Alexa Pană, Ionașco zugravul, Pană Caciaune, fost staroste, „preotul popa Darie“, Ilie zălariul, Vasile croitor, Ionaș, nepotul lui Cujbă, Iane Botezatul, Danilă Lapteacru. Scrie actul Dumitrașcu, diacul de pe Podul vechi [11].

Cu timpul, „doftorul Moise“ ajunsese foarte cunoscut și fiind, se pare, singurul „doftor“ din Iași în această perioadă, este designat în acte și numai cu numele de „doftorul“. Ca mulți contemporani de aceeași breaslă și el va fi dat bani cu împrumut cu camătă ; la dînsul, desigur, se referă însemnarea dintr-un act din Iași, cu data de 20 ianuarie 1665 (7173), din procesul înaintea lui Dabija vodă, dintre fiii lui Enache fost vistiernic ; unul dintre împricinați arată că a luat „8 lei bătuți de la doftor“ [12]

După 1665, pentru cîtva timp nu mai apare în actele păstrate. El însă își va fi continuat viața obișnuită, doftoricind bogata sa clientelă. Mai trăia prin iunie 1670, dată la care luăm indirect cunoștință despre dînsul în actul prin care un „Marcu, fiul lui Lupu sărarul“ vindea lui Manuil, care în act e arătat drept

---

rintele vînzătorilor de la nota 4. Act din 20 iunie 1715 (7223) ; Anița Agoaia dă ginerelui ei o casă cu pivniță ca zestre. Între mărturii este și aceea a lui „Andronachi bărbier gospod“ („Ioan Neculce, fasc. 8, p. 69).

[7] P. Pruteanu. *Medici în Moldova înainte de Regulamentul organic*, în *Din istoria medicinii românești și universale*, București, 1962, p. 234.

[8] Act din 11 aprilie 1657 (7165) din Iași (Arh. St. București, M-rea Trei Ierarhi, ms. 578, f. 289).

[9] Șt. Meteș, *Domni și boieri din țările române în orașul Cluj și Românii din Cluj*, Cluj, 1935, p. 75.

[10] *Ibidem.*

[11] Act din Iași, din 15 septembrie 1662 (7171), în „Ioan Neculce“, fasc. 4, p. 120. Actul s-a publicat, din greșală, și la p. 133—134 ale aceleiași reviste.

[12] Act din Iași, din 20 ianuar 1665 (7173), în N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 18

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„cumnatul lui Moise doftorul", o casă cu loc cu tot [13]. E vorba despre casa şi locul pe care s-a construit vechea sinagogă [14].

Nu putem spune cît a mai fi trăit după această dată doftorul Moise, dar după unele mărturii se vede că el se găsea ca doctor al lui Duca vodă şi prin 1672, căci despre dînsul, desigur, e vorba în ştirea care arată ca doctor al acestui voievod pe un medic evreu [15]. E posibil ca cercetările în arhive să sporească cu timpul, informaţia în legătură cu acest doctor.

O informaţie mai veche vorbeşte despre trecerea de la Braşov la Iaşi a cunoscutului doctor Ioseph Clemens Brecht von Brechtenberg. Era originar din Strassburg şi venise în Transilvania prin 1688—1689 ca medic militar al trupelor habsburgice de ocupaţie. Ştiri de prin 1693 îl arată în Ţara Românească, în serviciul voievodului Constantin Brîncoveanul; de acolo, mai tîrziu, s-a reîntors la Braşov [16].

Era şi el un erudit şi un bun cunoscător al limbilor elină şi latină şi chiar română şi greacă nouă. Dacă e să credem informaţia dintr-un dicţionar literar, Brecht ar fi tradus din nemţeşte în româneşte catehismul lui Luther şi un număr de cîntece religioase. De asemenea ar fi tradus din limba elină în româneşte opera istorică a lui Tuchidide, iar în greceşte, probabil greaca comună, Eneida lui Virgilius [17]. Nici una din aceste lucrări nu ne-a parvenit.

Doctorul Brecht era cunoscut printre contemporani ca un reputat ginecolog (în pitoreasca expresie germană a timpului un „Kindermacher"). În această calitate a fost chemat în Moldova, la curtea voievodului Constantin Duca, în 1694. Avea să lecuiască pe doamna ţării de o aparentă sterilitate [18]. Cum soţia lui Duca vodă era fiica lui Constantin vodă Brîncoveanu, e de presupus că recomandarea a venit de la acesta din urmă. Şi în adevăr, în urma tratamentului aplicat de doctorul Brecht, doamna Maria a lui Duca a avut copil [19].

Cît timp a rămas Brecht în Moldova, care după informaţia existentă ar fi fost numit „arhiater" (sic! Arhiiatros), nu ştim. Alte izvoare în legătură cu acest caz nu au fost pînă acum date la lumină.

---

[13] Act din 15 iunie 1670 (7178), în „Revista cultului mozaic", nr. 69 din iunie 1961, p. 5.

[14] *Ibidem.*

[15] P. Pruteanu, *Medici în Moldova, loc. cit.*, p. 235.

[16] E. Gusbeth, *Geschichte der Sanitäts Verhältnisse in Kronstadt*, Kronstadt, 1884, p. 74. Prin 1700 era lector de şcoală în oraş şi medic practicant. În 1710 se întîlneşte la Sibiu, de unde din nou coboară în Ţara Românească. Aici ar fi încercat convertirea turcilor la creştinism, ceea ce voievodul n-a putut tolera şi Brecht a trebuit să se reîntoarcă la Braşov, unde a continuat să ocupe postul de lector între 1712 şi 1728. Moare acolo în 1730 în vîrstă de 72 de ani (Gusbeth, *op. cit.*, p. 74).

[17] I. Trausch, *Schriftssteler Lexicon*, I, Kronstadt, 1868, p. 174—178.

[18] Ştirea despre chemarea doctorului Brecht la Iaşi o dă sasul Martin Ziegler în următorii termeni: „anno 1694, die 6 februarii, in Moldaviam discessit excellentimus dominus Iosephus de Brecht, alias Kindermacher, ubi woivode arhiater futurus est". *(Auszug aus annotata historica ex scriniis Martini Ziegleri (1678—1718)*, în *Quellen zur Geschichte de Stadt Brasso*, VI-er Band, Brasso, 1915, p. 236.

[19] N. Iorga în „Revista istorică", I, nr. 9—10, 1915, p. 187.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CANTEMIR ŞI KOGĂLNICEANU

(NOTE ISTORIOGRAFICE)

DE

AL. ZUB

O dublă analogie leagă, în gîndul nostru, numele lui Cantemir de acela al lui Kogălniceanu : una priveşte relativa similitudine a epocilor în care le-a fost dat să acţioneze pe tărîm politic ; cealaltă are în vedere efortul cărturarilor de a-şi recomanda ţara şi poporul lumii din afară, lume de la care se aştepta, ca o compensaţie legitimă, sprijin pentru redobîndirea demnităţii naţionale de altădată. Din prima rezultă un anume fel de a înţelege funcţia externă a statului, în sensul unei integrări în concertul european ; din a doua — scrieri despre poporul român sau de un caracter mai larg, elaborate în limbi accesibile diplomaţiei şi lumii savante. Ambele fac din Cantemir şi Kogălniceanu, la distanţă de un secol şi cîteva decenii, momente de prestigiu ale efortului românesc spre universalitate.

Vom schiţa aici, mai mult cu titlu de sugestii, cîteva asemănări ale acestor momente, pe linia aspiraţiei mai vechi de a dovedi nobleţea originei şi demnitatea trecutului nostru, dublată de efortul de a promova, pe plan extern, o politică activă, susceptibilă să reactualizeze în fapt această demnitate. Fiindcă şi Cantemir şi Kogălniceanu au fost în acelaşi timp istoriografi şi făptuitori de istorie, iar obsesia lor primordială şi permanentă, pe amîndouă tărîmurile, a fost restabilirea prestigiului naţional. Activitatea lor s-a desfăşurat în momente de răspîntie, care semnifică, pentru istoria Europei, prefaceri de importanţă capitală [1], căci epoca lui Cantemir a fost o epocă de mari răsturnări în sistemul de forţe, una care a însemnat consolidarea Franţei sub Ludovic XIV, îndepărtarea hegemoniei suedeze a lui Carol XII prin ascensiunea rapidă a Rusiei, primenită, aceasta, prin reformele lui Petru I, în timp ce Imperiul otoman, a cărui ultimă încercare de expansiune eşuase sub zidurile Vienei, intra sub zodia aşa-numitei „chestiuni orientale", căreia cărturarul îi prevedea o soluţie iminentă. Epocă de războaie aproape neîntrerupte, de competiţii şi rivalităţi ireductibile, epocă al cărei dinamism specific se reflectă în arta barocului. De această efervescenţă, deşi reduse la o vasalitate tot mai strînsă faţă de Poarta otomană şi condamnate la o politică de echilibristică, fără orizont, principatele române n-au rămas străine : o atestă mai ales iniţiativele de la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului următor. Nu exista nici o şansă, credea Cantemir — şi Neculce ne asigură că aceasta era sentimentul obştesc — de a scăpa de opresiune decît sub pavăza noii puteri ce se afirmase în anii din urmă, iar această orientare viitorul domn a îmbrăţişat-o încă din vremea cînd studia artele liberale şi cînta din tambură la Istambul, căci convenise în sensul amintit cu ambasadorul Petru Tolstoi. Ajuns pe tronul Moldovei într-un moment cînd războiul ruso-turc sta să izbucnească,

[1] Walter Götz, *Das Zeitalter des Absolutismus*, Berlin, 1931, p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fomentat de regalul pribeag de la Bender, el s-a grăbit să încheie un tratat de alianță cu Petru cel Mare, asigurîndu-și ereditatea tronului și integritatea țării, în perspectiva unor reforme capabile să conducă la modernizarea acesteia în sens occidental. Urmările se cunosc. Nu s-a subliniat însă destul radicalitatea poziției, curajul de a jertfi — cum singur scria — „toate măririle și foloasele pentru o singură mărire" [2], aceea care trebuia să asigure restituirea vechilor drepturi, la adăpostul cărora poporul român să-și poată desfășura în voie însușirile creatoare. La cristalizarea acestei atitudini a contribuit, desigur, și contactul intim cu un alt orizont de cultură. În mediul cosmopolit din capitala otomană, departe de ai săi, dar adînc implicat în evenimentele care îi privea, Cantemir le-a putut înțelege mai bine aspirațiile și a optat pentru o politică externă capabilă să impună independența de fapt a țării și reforme interne, în sensul absolutismului care a pregătit, în Apus, noul regim. Firește, nu e un caz singular, fiindcă tot departe de patrie Miron Costin s-a decis să-i scrie letopisețul, pentru ca apoi să cînte în versuri polone, vergilian, „țara înlăcrămată și pe bieții locuitori" [3] ai acesteia, cu nădejdea că vor fi ajutați să-și redobîndească libertatea. Același efect l-au avut studiile Stolnicului Cantacuzino și ale corifeilor Școlii ardelene în Italia, de unde s-au întors cu argumente în sprijinul latinității poporului român. Nu mai puțin semnificativ e cazul lui Kogălniceanu însuși, al cărui gînd de a scrie istoria țării s-a înfiripat în vremea studiilor din Franța și Germania, din dorința de „a arăta europenilor cine sînt moldovalahii și ce au făcut în timpurile trecute" [4], ca răspuns la nedreapta ignorare a acestora de către străini. Mai mult, el s-a întors în țară, la 1838, cu intenția de a provoca o adîncă reformă: „Cînd veneam de la Universitate, va mărturisi el curînd, capul îmi era plin de planuri, unele mai bune decît altele; voiam, prin literatură, să prefac năravurile, să introduc în patria mea o nouă viață, noi principii. În nebuna mea prezumție mă socoteam c-oi ajunge odată a fi un Prometeu" [5]. Ce altceva a voit să facă, cu paisprezece decenii mai înainte, Cantemir? Ceea ce principele-cărturar punea pe seama tatălui, i se potrivește chiar lui: „Clădesc la loc moșia aproape năruită și înviez țara ca din cenușa ei". N-a ezitat deci să-și sacrifice tihna studiilor pentru a se consacra acestei reconstrucții, care însă nu era posibilă cîtă vreme „tirania mizerabilă" [7] interzicea orice înnoire. Motivația programului său politic el o căuta în trecut, pretinzînd că domnia autoritară — pivotul acestui program — ar fi existat inițial în țările române, dar că a fost uzurpată de boieri. Felul de a raționa e legitimist, ca și la Kogălniceanu. Amîndoi istoricii caută în trecut imaginea ideală a principatelor, proclamînd, odată cu unitatea lor de la început, imperativul solidarității. „Nu, acest neam nu trebuie să piară — scria Cantemir — îl păzește un trecut și îl chiamă un viitor; lăsați torentul să-și adune șuvițele răsfirate!" [8]. Un mesianism pozitiv, nutrit din cunoașterea vechilor fapte de glorie, se descifrează clar din scrisul cărturarului și Kogălniceanu va ști să-l aprecieze cum se cuvine, recunoscînd că și în exilul său Cantemir „au nemurit numele Moldovei [...], au dovedit nobilul început al românilor", înălțîndu-și astfel „un veșnic monument în duhul străinilor și în sufletele compatrioților săi" [9]. Firește, se referea mai ales la opera istorică a ilustrului înaintaș, cea prin care originea latină a poporului român și continuitatea acestuia pe pămîntul vechii Dacii fuseseră demonstrate cu neîntrecută erudiție. Întreaga operă se cuvenea însă tipărită, după exemplul „națiilor civilizate", fiindcă prin ea Cantemir „au făcut patriei

[2] D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*.
[3] Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 220.
[4] M. Kogălniceanu, *Historie de la Valachie, de la Moldavie et Valaque transdanubiens*, I, Berlin, 1837: Preface.
[5] Idem, *Iluzii pierdute*.
[6] D. Cantemir, *Viața lui Constantin Cantemir*, București, 1960, p. 162.
[7] Idem, *Istoria Imperiului otoman*, ed. I. Hodoș, București, 1876, p. 272.
[8] Idem.
[9] Apud Dan Simonescu, *M. Kogălniceanu tipograf și editor la Iași*, „Studii și cercetări bibliogice", II, 1957, p. 178.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

atîta bine, poate cît Ştefan prin sabia sa". Kogălniceanu a conceput deci, împreună cu scriitorul Costache Negruzzi, în 1838, o ediţie monumentală destinată să „facă cinste epohei în care vieţuim" [10]. Planul e eşuat, se ştie, datorită lipsei de prenumeranţi care să asigure costul imprimării, însă iniţiativa nu e mai puţin caracteristică pentru spiritul ce anima epoca şi îndeosebi pe Kogălniceanu. Fiindcă era vorba nu numai de lucrări elaborate în sprijinul latinităţii şi al vechilor noastre drepturi, ci şi de remarcabile scrieri filosofice, literare, geografice etc., reprezentînd o probă evidentă a potenţelor intelectuale româneşti. Cu o parte din opera cărturarului, Kogălniceanu luase contact de timpuriu, căci solicita încă pe cînd se afla la Berlin, „hronograful lui Cantemir" [11], iar în studiul *Românische oder wallachische Sprache* [12], publicat în 1837, indicase lucrările româneşti şi străine ale cărturarului, pe care îl ştia „cunoscut în toată Europa" [13]. În acelaşi an menţiona, în bibliografia liminară din *Histoire de la Valachie*, două din scrierile lui Cantemir: *Istoria imperiului otoman* în versiunea franceză din 1743 şi *Descrierea Moldovei* în ediţia germană din 1771 [14], aceasta în timp ce „Magazin für die Literatur des Auslandes" publica, fără semnătură, un articol trimis din Rusia despre Dimitrie şi Antioh Cantemir [15]. *Hronicul vechimii a romano-moldo-valahilor* nu i-a fost accesibil decît mai tîrziu, după abandonarea studiilor, în ediţia îngrijită de paharnicul Gh. Săulescu (1835—1836), ale cărei lipsuri ştia să le remarce, spre a le evita el însuşi. N-a putut tipări însă decît *Întîmplările Cantacuzineştilor şi Brîncovenilor în Valahia*, opuscul tendenţios, căruia Kogălniceanu îi ataşa o cuprinzătoare notă bibliografică [16].

Pentru tînărul care îndemna, încă de pe băncile şcolii, „să arătăm că sîntem în stare de a face ceva" [17], Cantemir era un model, utilizabil şi în propaganda patriotică. Exemplul marelui pribeag, care scrisese *Hronicul* mai întîi latineşte, solicitat de „unii prieteni streini" să-i informeze „de începătura, neamul şi vechimea moldovenilor" [18], l-a urmat şi Kogălniceanu atunci cînd, la îndemnul savantului Humboldt, tipărea sinteza despre *Limba şi literatura română sau valahă*, studiul despre ţigani *(Esquisse sur l'historie, les moeurs et la langue des Cigains)* precum şi întîiul tom din *Historie de la Valachie, de la Moldavie et des Vialaques transdanubiens*, toate în cuprinsul unui singur an şi înainte ca vîrsta autorului să fi atins două decenii, cu voinţa enorm concentrată de a aviza pe străini asupra provinciilor româneşti. Parcurgînd o parte din Franţa şi mai toată Germania, frecventînd mai ales cercurile intelectuale, constatase pretutindeni absenţa celor mai elementare noţiuni adevărate despre compatrioţii săi, despre istoria, obiceiurile, instituţiile, cultura acestora, ca şi cum ar fi fost vorba de „un popor sălbatic, abrutizat, nedemn de libertate". Era, după socotinţa istoricului, urmarea unui secol şi jumătate de tiranie, timp în care minciuni şi calomnii de tot felul au putut circula fără a li se opune replica adevărului [19]. Dar şi Cantemir se plînsese, pe urmele lui Miron Costin, contra „ocărilor" răspîndite pe seama poporului nostru, admonestîndu-l cu vicleniă pe „iscusitul în basne Simion" şi pe „teaca mincinoşilor Misail". Ca şi predecesorul său, Kogălniceanu a înţeles că „hula" nu poate fi combătută decît prin studiul riguros al istoriei şi prin difuzarea cea mai largă a adevărului, astfel recuperat, în forme accesibile. Cantemir elaborase o *Descriptio Moldaviae*

[10] *Ibidem*, p. 179.
[11] Cf. Al. Zub, *Un proiect fastuos: „Scrierile Cantemireştilor"*, în „Convorbiri literare", 1973, nr. 18 (30. IX.), p. 4.
[12] M. Kogălniceanu, *Scrisori*, Bucureşti, 1913, p. 125.
[13] Idem, *Opere I, Scrieri istorice*, Bucureşti, 1946, p. 543—544.
[14] *Ibidem*, p. 59—60.
[15] R. Dragnea, *Mihail Kogălniceanu*, ed. II, Bucureşti, 1926, p. 20.
[16] „Arhiva românească", II, 1845, p. 279—322.
[17] M. Kogălniceanu, *Scrisori*, p. 216.
[18] D. Cantemir, *Hronicul vechimii romano-moldo-valahilor* ...
[19] M. Kogălniceanu, *Historie de la Valachie* ... Préface.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în acest scop, silindu-se a fi cît mai obiectiv în înfățișarea virtuților și a defectelor, cum a procedat de altfel și în *Incrementa atque decrementa aulae othomanicae*, operă a cărei primă parte încercase chiar să o publice în Germania, fără să izbutească [21]. *Hronicul*, nu mai puțin, redactat și acesta în limba latină, păstrează o notă de imparțialitate, în ciuda tezei puriste pe care știința n-o mai poate împărtăși astăzi, dar care atunci, la începutul secolului al XVIII-lea, se legitima prin nevoia de a răspunde celor care ne atribuiau o origine ignobilă că sîntem latini, coborîtori direcți ai Romei antice, și că am rămas „neclintiți și nemutați" în matca noastră [22]. Romanitatea și continuitatea, înțelese însă mai larg, cu recunoașterea și a altor elemente, aveau să constituie și ideile de bază ale *Istoriei* lui Kogălniceanu, „ma chire Histoire", cum îi spunea singur, acuzînd dificultățile ce întîmpina la tipărirea ei [23]. Nu se plînsese oare la fel și Dimitrie Cantemir, prevenindu-și cititorii cît de anevoie își scria *Hronicul*, știind că „mari stînci în mijlocul drumului ca neclintite stau" ? [24].

Predilecția lui Cantemir pentru istorie în anii pribegiei se explică în primul rînd prin dorința de a oferi Europei o imagine cît mai veridică asupra trecutului și a stării actuale a poporului român, în ideea de a obține sprijinul acesteia și mai cu seamă pe acela al Rusiei, în eventualitatea unui război care ar fi dus la înfrîngerea Imperiului otoman. Ca descendenți legitimi ai clasicismului latin, dar și ca făuritori ei înșiși de valori originale, românii aveau dreptul la stimă, mai ales că civilizația Apusului a profitat enorm de pe urma luptelor purtate de aceștia contra invaziilor [25]. Era drept ca jertfa lor de sînge și aur să fie răsplătită, căci dacă românii n-au prea avut răgaz să înalțe catedrale și să scrie poeme, ei au ocrotit disponibilitățile creatoare ale altora. O asemenea idee se regăsește și la Kogălniceanu, în împrejurările cunoscute de la mijlocul secolului al XIX-lea, cînd chestiunea orientală se afla într-o nouă fază, de la care se putea aștepta în fine, emanciparea și unirea principatelor dunărene. În această direcție a activat redactorul „Daciei literare" și al „Arhivei românești", pentru aceasta s-a zbătut „omul de la 2 mai" și emisarul României la Congresul de la Berlin, situîndu-se în centrul vieții social-politice și culturale a epocii, participînd astfel la rezolvarea problemelor cu care Europa era confruntată atunci. Activitatea lui se integrează unui spirit, unei tendințe generale și constituie, desigur, un moment al efortului românesc de adecvare la civilizația universală. Între acțiunile lui politice, plasate mai ales în a doua jumătate a secolului și manifestările culturale din tinerețe se recunoaște o unitate perfectă. Ar fi suficient să amintim discursul despre istoria culturii și a literaturii române din 1839, pregătit pentru „Societatea de istorie și antichități" din Odesa [26], al cărei membru a fost ales, precum rezultă din titlurile menționate în acele *Fragments tirés des chroniques moldaves et valaques* din 1854. Făcînd un scurt istoric al culturii românești și stăruind îndeosebi asupra progreselor intelectuale din ultimul deceniu, el se credea îndrituit să prevadă mari realizări în viitor, ca probă de „ce poate face o voință fermă și imuabilă" [27]. Progresele românilor aparțineau umanității și istoricul își prevenea colegii din erudita societate că lucrările lor ar fi incomplete dacă n-ar ține seama de activitatea intelectuală a acestora. Chiar vechile cronici, avertiza el, conțin „frumoase pagini" de care istoricii străini ar trebui să ia act [28]. Firește, se referea și la Cantemir, dacă nu în primul rînd la el. Cîțiva ani mai tîrziu, Kogălniceanu va și excerpta

[21] „Revista critică literară", Iași, II, 1894, p. 66.

[22] Cf. N. Iorga, *Istoria literaturii românești, veacul XVIII*, t. I. București. 1901, p. 284.

[23] Kogălniceanu, *Scrisori*, p. 173.

[24] Cantemir, *Hronicul*.

[25] Cf. Dan Bădărău, *Filosofia lui Dimitrie Cantemir*, București, 1964, p. 206—207.

[26] Cf. Paul Cornea, în *Documente și manuscrise literare*, vol. II, București, 1969, p. 225—229.

[27] *Ibidem*, p. 213.

[28] *Ibidem*, p. 214.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sistematic din cronicile noastre acele pasaje care puteau servi istoriei lui Petru cel Mare, Carol XII, Stanislas Leszczynski, Dimitrie Cantemir şi Constantin Brîncoveanu, reeditînd, într-o luminoasă prefaţă, aceeaşi teză a drepturilor ce şi le-au cîştigat românii în faţa Europei, prin lupta dusă secole de-a rîndul contra barbariei şi a islamismului. Ei s-au distins însă nu numai prin virtuţi războinice, ci şi prin lucrări ale spiritului. Binefacerile păcii nu le-au gustat decît rareori şi atunci fără să lase din mînă sabia. Mircea cel Bătrîn, Ştefan cel Mare, Mihai Viteazul, Şerban Cantacuzino (ultimul amintit în legătură cu salvarea Vienei), meritau a fi cunoscuţi de către cei ce se interesau de destinele civilizaţiei. Istoricul afirma chiar şi unele priorităţi româneşti, precum crearea armatelor regulate, proclamarea toleranţei religioase şi a libertăţii de conştiinţă, folosirea scrisului în limba naţională etc. Unele instituţii locale, pretindea el, au servit de model altor state, iar cărturari români de felul lui N. Milescu, P. Movilă, Paul Berindel (Kutinski), Dimitrie şi Antioh Cantemir, ultimul fiind socotit ca un veritabil „Boileau russe", au scris în limbi străine, pătrunzînd direct în cultura universală [29]. Astăzi încă, adăuga Kogălniceanu, „vechile manuscrise şi broderii în aur şi perle sînt considerate de savanţi şi călători drept capodopere de caligrafie şi iscusinţă" [30]. Teatru al tuturor problemelor ce priveau Europa orientală, ţările române prezentau un mare interes pentru istoria lumii, de unde şi însemnătatea deosebită a mărturiilor cuprinse în *Fragments tirés des chroniques moldaves et valaques* (I—II, Iaşi, 1845) [31], operă care i-a adus alegerea ca membru la Académie des Inscriptions (1846), instituţie pentru uzul căreia cerea ştiri din ţară, şi ca membru la Société Royale des Antiquaires du Nord Preţioasa culegere, riguros adnotată, el a trimis-o şi Academiei Regale de la Stockholm, recomandînd unele vestigii ale trecerii lui Carol XII („le roi chevaleresque") prin ţările române şi informaţiile noi din cronicile noastre despre acea epocă [32]. Iar cînd Ubicini semnala, în 1861, o compilaţie de cronici româneşti în colecţiile Bibliotecii Naţionale din Paris, Kogălniceanu se declară dispus să subvenţioneze, ca prim ministru al guvernului Moldovei, tipărirea ei „cît mai repede" [33], căci era încă un mijloc de a face cunoscută peste fruntarii istoria ţării. Ministrul se situa astfel pe linia profesorului de la Academia Mihăileană, care la 24 noiembrie 1843 vorbise despre însemnătatea acestei istorii, fixîndu-i locul în cadrul istoriei universale. Tradus curînd într-o publicaţie de limbă germană [34], iar mai tîrziu în limbile franceză [35], cehă, maghiară [36], *Cuvîntul introductiv* a circulat şi în străinătate, ca şi *Fragments tirés des chronique* prin care, o spunea chiar el [36], Kogălniceanu voia să intereseze pe străini în studiul istoriei româneşti, dat fiind că aceasta prezenta un interes universal. La sporirea acestui interes a adus el însuşi o contribuţie importantă pe calea scrisului, dar şi prin participarea directă la istorie, ca îndrumător al vieţii culturale şi politice, ca ministru, apoi ca trimis extraordinar al României la Paris după dobîndirea independenţei etc. Şi nu începe îndoială că exemplul lui Dimitrie Cantemir i-a biciuit voinţa de a-i continua opera, cu şanse sporite în ordinea practică. Desigur, sub raportul multitudinii preocupărilor intelectuale el nu şi-a egalat marele predecesor, dar a introdus un plus de metodă, de spirit critic şi mai cu seamă un incomparabil realism în tot ce a întreprins.

---

[29] Kogălniceanu, *Fragments tirés des chroniques...* p. V—VI.
[30] *Ibidem*, p. VII.
[31] *Ibidem*, p. XIV.
[32] Idem, *Scrisori. Note de călătorie*, Bucureşti, 1967, p. 99—100.
[33] *Ibidem*, p. 70.
[34] „Blätter für Geist, Gemuth und Vaterlandskunde", 1847, nr. 22—24, 26 (mai—iun.).
[35] *Anthologie de la littérature roumaine des origines au XX-e siècle*, avec introduction historique et notes par N. Iorga et Septime Gorceix, 2-e éd., Paris, 1920, p. 134—142.
[36] Cf. Constantin Crişan şi Victor Crăciun, *Literatura română în lume*, Bucureşti, 1969, p. 48—49.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În conștiința lumii Cantemir a rămas îndeosebi ca filosof, moralist și istoric, a cărui operă elaborată în limbile greacă, latină, rusă și română, parțial tradusă și în franceză, germană, italiană, a făcut o remarcabilă carieră și dincolo de hotare [37]; Kogălniceanu mai ales ca om politic cu vederi largi, axat întotdeauna pe interesele de permanență ale poporului său. Amîndoi însă s-au străduit să participe la ieșirea acestuia din izolare, o izolare relativă firește, și de integrare în marele flux al istoriei. Subliniind de curînd universalitatea literaturii române, în sens larg, Pierre de Boisdeffre afirma că această universitate n-a fost pusă, de fapt, niciînd la îndoială, căci „încă în 1714, Academia din Berlin chema în sînul ei pe prințul Dimitrie Cantemir, marele istoric al Porții otomane și al Principatelor Moldovei și Munteniei. Dacă faci istorie, nu-ți este interzis s-o scrii; dacă o scrii, nimeni nu te împiedică s-o și faci. Exemplul lui Cantemir, mult înaintea aceluia al lui Palacky, al lui Lamartine, al lui Senghor sau al Generalului de Gaulle, ne amintește aserțiunea de mai sus, pentru că Pic deila Mirandola al românilor — istoric, filosof, poet și muzician totodată — fusese deopotrivă domn al Moldovei" [38]. *Scriitor* și *faptuitor* de istorie a fost, la rîndul său, și Mihail Kogălniceanu, autorul primei sinteze moderne, chiar dacă neterminată, de istorie a patriei, militant indefectibil pentru unire, pentru independența și demnitatea României, căreia îi prevedea „un interes european" [39].

[36] *Fragments tirés des chroniques...*, p. XIX.

[37] Cf. Constantin Crișan și Victor Crăciun, *op. cit.*, p. 41—42. Vezi și Ion Pătrașcu, *Un traducător craiovean al lui Dimitrie Cantemir*, „Ramuri", X, 1973 nr. 7, p. 13; Mariana Iova, *Dimitrie Cantemir — bibliografie selectivă*, București, 1973.

[38] Pierre de Boisdeffre, *Cuvînt înainte* la *Literatura română în lume* de Constantin Crișan și Victor Crăciun, p. I—II.

[39] „Monitorul oficial", 1869, nr. 34, p. 223.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VECHEA STEMĂ A ORAȘULUI BUZĂU

DE

DIMITRIE GH. IONESCU

Țările române — Muntenia, Moldova, Transilvania și Dobrogea — au avut, din vremuri îndepărtate, steme ; județele, orașele și unii dregători aveau sigilii (peceți). Spunem aceasta pentru că, la origină, stema apare pe sigiliu.

În fapt, tîrgurile și orașele își confecționează sigilii (peceți) atunci cînd dezvoltarea lor economico-socială impune domniei, interesată în propășirea lor, cedarea unei părți din drepturile sale *dominiale*, recunoscîndu-le o oarecare autonomie, redusă, inițial, la unele aspecte judecătorești, administrative și financiare. Așa dar, existența sigiliului exprima, juridic, raporturile cu domnia și, pe lîngă aceasta, aplicarea sigiliului pe documente de o valoare probatorie necontestată actelor ieșite din cancelariile orășenești [1]

•

Orașul Buzău, așezat lîngă vadul de trecere peste rîu, la încrucișarea unor drumuri de mare circulație, apare prima dată într-un document din 1431, alături de alte vechi orașe ale Țării Românești, ca tîrg și punct vamal — negustorii săi putînd exporta, nestingheriți, la Brașov, ce vor (ceară, seu, argint, mărgăritar), și de unde ar aduce „cine ce dorește", în așa fel încît relațiile tuturor cu Brașovul să decurgă întocmai „cum fuseseră și pe timpul lui Mircea cel Bătrîn" (1386—1418) : „Și iarăși să luați vama cum s-a luat și-n zilele părintelui domniei mele Mircea voievod, așa să luați și acum" [2].

După cum se vede, obiectul actului îl constituie o revenire, în sectorul economic, la situația din timpul lui Mircea cel Bătrîn „fără nici o schimbare" [3], iar în cel politic : un sprijin de care viteazul domn avea o atît de mare nevoie.

S-ar putea ca legăturile economice „oficiale" dintre Buzău și Brașov să fi început din deceniul al VII-lea al secolului al XIV-lea, după cum ne lasă să deducem privilegiul dreptului de iarmaroc pe care brașovenii îl obțin în

---

[1] Vezi E. Vîrtosu, *Din sigilografia Moldovei și Țării Românești*, în *Documente privind istoria României, Introducere*, II, București, 1956, p. 437—457 ; Idem, *Despre dreptul de sigiliu*, în „SCN", III, 1960, p. 338—341 și A. Sacerdoțeanu, *Condițiile în care a apărut sigiliul orașului București*, în „Glasul Bisericii", XXI, 1962, nr. 11—12, p. 1097—1104.

[2] *Documenta Romaniae Historica*, B., vol. I, p. 131.

[3] N. Iorga, *Istoria Comerțului*, I, București, 1928, p. 66 ; Radu Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (sec. XIV—XVI)*, București, 1965, p. 321.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1364, în virtutea căruia erau liberi să atragă în oraş... „pe toţi şi pe fiecare dintre negustori... şi pe oricare alţi oameni străini" [4].

Încă de atunci, tîrgul Buzăului, în care se adunau şi se distribuiau plusprodusele unor zone mai apropiate ori mai îndepărtate, devenise oraş dar, care va fi fost *organizarea sa administrativă*, în lipsă de documente, o putem, astăzi, numai presupune.

De altfel, în aceeaşi situaţie se găsesc, pentru vremea aceea, toate celelalte centre urbane, chiar acele care au servit ţării de capitală : Cîmpulung, Argeş, Tîrgovişte. Şi totuşi, documentaţia privitoare la trecutul oraşului Buzău în raport cu a celorlalte este, în unele privinţe, mai bună. De pildă, în chestiunea care ne preocupă, există o menţiune din secolul al XV-lea exprimînd într-o formă destul de limpede dreptul domniei asupra acestui tîrg. Astfel, la 28 februarie 1470, Radu cel Frumos scrie braşovenilor o scrisoare redactată în limba latină *in opido nostro Busso* [5] = în oraşul nostru Buzău, — formulă destul de simplă dar care indică raportul de subordonare a oraşului faţă de domn, recunoscut, în concepţia feudală, stăpîn al întregii ţări.

*

Ultimele decenii ale secolului al XV-lea şi îndeosebi întregul secol al XVI-lea au însemnat pentru oraşul Buzău, datorită legăturilor comerciale intense cu Braşovul, o epocă de progrese economice, sociale şi urbanistice [6]. Pentru această perioadă, poate cea mai rodnică din istoria veche a acestui oraş, se pot surprinde în actele ieşite din cancelaria domnească date preţioase cu privire la forma sa de organizare. Bunăoară, la 7 aprilie 1536—1540, cînd Radu Paisie voievod cere „judeţului şi celor 12 pîrgari din oraşul domniei mele din tîrgul Buzăului" [7] să delimiteze braniştea Episcopiei, înseamnă că la acea dată oraşul avea conducere proprie : judeţul şi pîrgarii (primarul şi consilierii comunali), reprezentanţi ai obştii tîrgoveţilor. Iar, dacă la 10 aprilie 1572, treizeci şi trei de orăşeni vînd nestingheriţi domnului Alexandru Mircea micile lor proprietăţi individuale dintre tîrg şi Episcopie, precum şi „9 ogoare în Cîmpul oraşului" [8], este îndreptăţită cu prisosinţă ipoteza că tîrgul şi moşia nu mai aparţineau atunci domniei, ci orăşenilor care dispun cum vor de pămînturile proprii. Aşa dar, stăpînirea efectivă a moşiei tîrgului în secolul al XVI-lea oferă un argument în plus includerii Buzăului între oraşele Ţării Româneşti anterioare apariţiei statului feudal [9].

Cam tot de pe atunci, mai precis de la 21 septembrie <1570—1582,> avem cel dintîi act prin care judeţul şi pîrgarii întăresc Episcopiei dreptul de stăpînire asupra morii de la Vadul Bărăcii, de pe Iaz, dăruită de Stanciu al lui Tudoran, Pătru, Matei şi Jipa [10]

Înainte de a se încheia secolul al XVI-lea, conducătorii oraşului întăresc la 10 februarie 1585, în contextul unui act redactat de cancelaria Episcopiei, stăpînirea acesteia peste o prăvălie din oraş, donaţia negustorului Petru cel Bătrîn — judeţ era atunci Balco [11], — iar la 12 iunie 1590, cînd în fruntea sfatului orăşenesc se afla Tudoran, se întăreşte mănăstirii Dusico din Tricala Rumeliei, 15

---

[4] Zimmermann, Werner, Müller, *Urkundenbuch*, II, p. 212—213 ; vezi şi R. Manolescu, *op. cit.*, p. 27.

[5] Reprodusă după original de I. Bogdan în *Relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească*, Bucureşti, 1905, p. 329.

[6] Vezi Dimitrie Gh. Ionescu, *Date cu privire la evoluţia teritorială, urbanistică şi demografică a oraşului Buzău*, în „St. şi art. de ist.", XIII, 1969, p. 121.

[7] *D.I.R.*, B, XVI, 2, p. 204.

[8] *Ibidem*, XVI, 4, p. 65.

[9] Despre lupta oraşului Buzău pentru a-şi păstra bunurile funciare pînă tîrziu încoace, vezi Dimitrie Gh. Ionescu, *Lupta orăşenilor din Buzău cu Episcopia între 1550—1850*, în „St. şi art. ist.", VIII, 1966, p. 83—99.

[10] *D.I.R.*, XVI, 3, p. 377.

[11] *Ibidem*, vol. 5, p. 180.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

stînjeni de ocină și 12 pogoane vie în Verneşti, vîndute de Dumitru, fiul unui tîrgoveț din Buzău [12].

Fără să atribuim acestor acte, emise de conducerea orașului, semnificația ieșirii complete de sub dreptul dominial, ele exprimă, totuși, consolidarea treptată a evasiautonomiei orășenești. Mai mult, faptul că Episcopia, integrată orașului, era la acea dată subordonată juridic și administrativ autorității orășenești [13], marchează punctul de maximă autoritate atins de orașul Buzău în cadrul atît de fluctuant al autonomiei orășenești.

•

Ajungem acum la problema sigiliului. Din cercetarea atentă a trei documente originale, de proveniență locală, din 1570—1582, 1585—1590 (în limba slavă) și din 3 aprilie 1618 (în limba română) [14] — primele două amintite mai înainte —, scrise pe hîrtie, în oraș, rezultă că tustrele sînt întărite, juridic, prin peceți aplicate pe ceară neagră, acum căzută în întregime.

Am văzut însă că, pentru orașul Buzău, prezența organelor de conducere proprie este atestată documentar prin actul din 1536, ceea ce ne dă posibilitatea să presupunem că începuturile organizatorice ale vechilor tîrguri din Țara Românească, între care istoricii includ și *tîrgul Buzăului* [15] datează din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, cînd organizarea administrativă și judecătorească a unității teritorial-politice, din care făceau parte, se desăvîrșește, și cînd orașele apar ca rezultat al prefacerilor din viața economică și socială a tîrgurilor sprijinite dintru început de domnie.

Față de situația aceasta, înregistrată de istoriografia noastră recentă [16], ne socotim îndreptățiți să datăm existența sigiliilor orășenești cam tot de pe atunci, deoarece pecetea orașului exprima personalitatea juridică a comunității orășenilor, reprezentată de județ și pîrgari, printre prerogativele cărora se afla păstrarea și aplicarea peceții.

Însă, înlăturarea organelor locale de la conducerea orașului Buzău de pe la jumătatea secolului XVII, a însemnat, fără îndoială, o restrîngere simțitoare a libertăților orășenești, și vremea în care s-a produs (cca. 1640—1655 [17] — (cînd regimul nobiliar din Muntenia se sprijină tot mai mult pe puterea armată) ne îndreptățește s-o punem în legătură cu interesele domniei de a avea aici, în acest ținut de margine, bîntuit deseori de oști străine, o conducere fermă față de păturile orășenești, apăsate sub greutatea sarcinilor fiscale și, prin aceasta, gata să adere la orice împotrivire antifeudală, cum s-a și întîmplat, de altfel, în mișcarea populară dezlănțuită de seimeni în 1654—55 [18]. Noii dregători — căpitani în prima fază, ispravnici după reforma lui Const. Mavrocordat din 1740 — preluînd conducerea orașului, își păstrează și funcțiile în aparatul militar sau slujitoresc [19], cumulînd uneori și administrarea județului.

---

[12] *Ibidem*, p. 455 și 456. Actul e scris de Popa Dobrilă. Verneşti (8 km. nord-vest Buzău) făcea parte, atunci, împreună cu alte 11 sate, din ocolul tîrgului Buzău (N. Iorga, „St. și doc.", V, București, 1903, p. 337).

[13] *D.I.R.*, B, XVI, 3, p, 377 și XVI, 5, p. 180.

[14] *Ibidem*, XVII, 3, p. 206—207.

[15] *Istoria României*, II, București, 1962, p. 290—291.

[16] Const. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul sec. al XVI-lea*, București, 1967, p. 160—163 ; E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 339.

[17] Ultima atestare cunoscută, privind județul și pîrgarii orașului Buzău, datează din 10 oct. 1632 (Bibl. Acad., CXXIV/192), iar primul căpitan al orașului apare în 1640 (P. P. Panaitescu, *Călători poloni prin țările române*, București, 1930, p. 50—51).

[18] N. Iorga, *Studii și doc.*, IV, București, 1902, p. 37—39.

[19] Arh. St., București, Ep. Buzău, XXVI/142.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În noile condiţii, numeroase tranzacţii (vînzări, cumpărări, donaţii, diate) se încheie de părţile în cauză asistate numai de „oameni buni“ [20], cînd nu se recurge la autoritatea episcopilor [21], în timp ce puţinele acte emise de căpitani sau ispravnici sînt fără peceţi, au înfăţişarea unor rapoarte a căror valoare probatorie o constituie doar confirmarea unor „oameni buni şi bătrîni“, specificaţi nominal, la care se recurge în tot acest răstimp [22] atunci cînd e vorba de acţiuni privind viaţa proprie a tîrgoveţilor.

Cu datele pe care le avem la îndemînă nu se poate vorbi, nici înainte, nici după 1640, despre existenţa unei cancelarii în care să se păstreze catastifele tîrgului, pecetea, instrumentele şi materialele pentru scris. Faptul că pe un zapis străin de oraş, din 26 nov. 1592, „Dan logofăt de oraş din Buzău“ semnează ca martor nu spune prea mult deoarece nu confirmă neapărat existenţa unei cancelarii orăşeneşti aici. Expresia „logofăt de oraş“ este folosită în cazul de faţă ca să se sublinieze diferenţa calitativă dintre Dan, care aparţinea cancelariei domneşti, şi alţi patru logofeţi de pe sate, participanţi şi ei, ca martori, la tranzacţia respectivă [23].

În acest sens, pledează îndeosebi şi condiţiile în care sînt redactate actele emise de conducătorii oraşului Buzău în secolele XVI—XVIII, adică: la întîmplare, neuniform, scrise de oameni angajaţi ocazional — lucru explicabil într-o regiune în care meşteşugul scrisului era atît de răspîndit [24]. De pildă, la 20 august 1648, Stoica „logofătu ot Bănceşti“ (azi — un cartier al oraşului) scrie un zapis „în casa iuzbaşii locului, în Buzău“ [25], iar actul slav, din 12 iunie 1598, este scris de popa Dobrilă.

Abia către sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui următor, cînd încep să apară în documente termeni ca „tactul ispravnicatului“ sau „condicar“ avem dovada existenţei, în oraş, a unei cancelarii pe lîngă sediul ispravnicatului [26].

*

Urmele sigiliului oraşului Buzău atîtea cîte s-au păstrat pe filele îngălbenite ale documentelor amintite ni-l arată de mărime mijlocie (3 cm. în diametru), rotund, fără vreo altă indicaţie cu privire la grafia şi conţinutul legendei sau la stema oraşului.

Ţinînd seama însă de faptul că înfiinţarea Episcopiei în 1504 a adus oraşului, după mentalitatea vremii, un spor de prestigiu, perspectiva unei înfloriri culturale în limba naţională, precum şi beneficiile unui centru administrativ [27], putem presupune că pe sigiliul oraşului a apărut încă de pe atunci, ca stemă, imaginea unei biserici, recunoscută protectoare a oraşului. Deducem aceasta din frecvenţa oraşelor care-şi adoptă în stemă motive de această natură: Tîrgovişte, Rîmnic (Vîlcea). Bucureşti [28]. În plus, această ipoteză este întărită de următoarele date: a) faţada unei biserici apare şi pe stema judeţului Buzău de pe sigiliul Munteniei din vremea lui Alexandru Ipsilanti (1774—1782), alături de sigiliile

---

[20] *Ibidem*, LXXXI/3, din 4 aprilie 1672; XXVII/14, din 10 febr. 1675; *ibidem*, M-rea Banu, II/8 din 6 nov. 1684.

[21] *Ibidem*, XIII/10 din 6 febr. 1372; *ibidem*, CXLI/120 din 5 febr. 1700.

[22] Vezi două hotărnicii ale ispravnicului Tudorache, din 8 mai 1765 (Arh. St. Bucureşti, Ep. Buzău, LXXX/12 şi 13).

[23] *D.I.R.*, B, XVI, 6, p. 58. Pentru cariera lui Dan în cancelaria domnească, vezi *ibidem*, 5, p. 455, 459; vol. 6, p. 34, 291 şi 320.

[24] D. Gh. Ionescu, *Carte românească şi vechi biblioteci în oraşul şi judeţul Buzău*, în „Glasul Bisericii“, XXVIII, 1969, 7—8, p. 835—843.

[25] Arh. St. Buzău, Inv. 1, doc. 403, f. 48.

[26] V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, IX, Bucureşti, p. 222.

[27] La 17 sept. 1543, Radu Vodă Paisie atribuie Episcopiei jurisdicţia asupra judeţelor Buzău, R. Sărat, Brăila şi Săcuieni (*D.I.R.*, B, XVI, 2, p. 307—308).

[28] E. Virtosu, *op. cit.*, p. 492—496.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

celorlalte județe [29], b) cu acest component principal apare și stema orașului Buzău de pe cel mai vechi sigiliu ce ni s-a păstrat [30].

Acestea, asociate cu prudența caracteristică inovațiilor din acest sector, duc la concluzia că schema bisericii episcopale de pe stema sigiliului orașului Buzău din 1831 vine din vechiul sigiliu al secolelor XVI și XVII, cu atît mai mult cu cît nici noile modificări introduse după 1831 nu au înlocuit-o.

Fig. 1. *Sigiliul cu stema orașului Buzău din 1831.*

Sigiliul la care ne referim este lucrat de mînă, din alamă, și este atașat unui mîner de lemn. După cum se vede în figura alăturată, e mic (25 × 26 mm), rotund, și în exerga, cuprinsă între două cercuri din care unul continuu, iar cel din margine perlat, de o parte și de alta a balanței dreptății, se citește legenda: MAGHISTRATU ORAȘULUI BUZĂULUI (în majuscule cirilice). În mijloc, apare stema: fațada principală a catedralei episcopale așa cum arăta înainte de a i se adăuga pridvorul și tencui exteriorul, în 1834, cînd avea o singură turlă: alături, în stînga — șoimul în zbor.

Biserica reprezintă, fără îndoială, orașul în funcția de sediu al Episcopiei, șoimul și coroana voievodală simbolizează vitejia boiernașilor buzoieni pe care Nicolae Iorga îi asemuia unor vultani feudali, iar balanța dreptății cu ambele talgere în cumpănă — justiția nepărtinitoare. Așa cum se vede, stema orașului Buzău reprezintă desigur rezultatul unei evoluții [31], care n-a schimbat însă prea mult din înfățișarea inițială. Deoarece, aproape aceeași iconografie se menține în stema orașului pînă tîrziu încoace (vezi fig. 2), chiar după ce comisii, constituite anume să le modifice, nu adaugă prea mult fiindcă întotdeauna s-a convenit „a se păstra tot ceea ce se găsește intrat în uz mai dinainte" [32].

---

[29] M. Dogaru, *Sigiliile Țării Românești — 1715—1821*, în „Revista arhivelor", XXXII, 1970, nr. 2, p. 411.

[30] Arh. St. București, Cab. numismatic, Catalogul sigiliilor de orașe, tîrguri și județe, sub nr. 42.

[31] În această formă, stema apare pe *Harta Județului Buzău*, întocmită și tipărită de Basil Iorgulescu, la Paris, în 1890, precum și pe frontispiciul Palatului comunal, unde poate fi văzută, cu ușurință, de oricine.

[32] Ștefan D. Greceanu, *Eraldica română. Acte privitoare la stabilirea armoriilor oficiale cu planșe și vocabular*, București, 1900, p. 125, 147.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pentru aceasta e de ajuns să observăm stema orașului Buzău din 1944 (fig. 3) [33], în componența căreia noile elemente heraldice (buzduganul și sabia încrucișate sub coroana voievodală) stau alături de șoim și de imaginea bisericii — toate pe un scut conectat în 3 avînd deasupra o coroană murală formată din 5 turnuri).

•

Din cele de mai sus, cititorul va înțelege de ce sigiliul (pecetea) este considerat de istorici drept un document important în cunoașterea dezvoltării și organizării tîrgurilor și orașelor noastre, mai ales atunci cînd este vorba despre viața și tradițiile orașului medieval.

Fig. 2. *Sigiliul cu stema orașului Buzău din 1884* [34].
Fig. 3. *Sigiliul cu stema orașului Buzău din 1944.*

[33] Aplicată pe un act din 8 decembrie 1944 (Arh. lic. „M. Eminescu", Buzău, dosar 3/1944).

[34] Aplicată pe un certificat eliberat de Primăria orașului Buzău la 2 noiembrie 1912, în colecția noastră.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

UN MANUSCRIS ILUMINIST INEDIT

DE

D. CIUREA şi M. BORDEIANU

Aspecte dominante, sub raport structural, pentru ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, pe plan european, sînt şi rămîn, cum s-a subliniat, creşterea demografică şi dezvoltarea economică. Literatura recentă, abundentă, conţine ample discuţii, pe bază de material informativ, revalorificat în legătură cu acest „tournant" spectaculos. Pe plan ideologic şi conjugat se intensifică lupta contra bazelor şubrede ale feudalismului şi se afirmă teoretic dreptul sacrosanct al naţiilor la existenţă şi dezvoltare liberă, o manifestare de modernism. Poporul român, fracţionat sub trei stăpîniri tiranice străine, participă, cum s-a mai scris, la această luptă înnoitoare şi progresează prin reforme impuse pe cale revoluţionară. Faţă de ampla literatură străină de atunci, în particular de factură austriaco-germană, în care originea şi dreptul la existenţă liberă erau prezentate mai mult sau mai puţin favorabil, se lua atitudine prin stimularea raţionamentului istoric la nivel actual şi prin scrieri care denunţau inechitatea flagrantă şi impuneau restabilirea adevărului istoric. Cum se ştie, teama dominatorilor s-a transformat în coşmar şi, în 1854, ocupaţia austriacă îşi propunea o himeră: „purificarea de elementele rezultate din anii revoluţionari 1848—1849" şi restabilirea „ordinei legale". O scriere, cu un astfel de caracter, nedeclarat dar afirmat, ignorată pînă acum, inexplicabil, şi care necesită a fi discutată şi publicată integral, este „Istoria Valahiei", existentă fragmentar, în manuscris inedit, la Biblioteca Centrală din Iaşi. Lucrarea este scrisă în spirit net iluminist [1], cum o arată şi subtitlul „urzire politiei româneşti". „Razele iluminismului", la care se referea J. Rohrer, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, pătrundeau şi aici, şi generau manifestări independente de mentalitatea fanariotă şi opuse acesteia. Autorul şi-a propus să realizeze un „corpus" planificat al istoriei româneşti [2]. Metoda de lucru: prezentarea în ordine cronologică, în capitole unitare, cu titluri expresive, a materialului preluat din literatura străină, cu un aparat critic amplu, pentru partea mai veche, datorită şi controverselor unor „istornici", conţinînd referiri la o istorie generală („Allgemeine Welthistorie", vol. 50 şi 54), la autori recenţi atunci, în primul rînd la „căpitanul" F. I. Sulzer („lucrul cel gingaş ce s-au alcătuit"), Samuel Clain (1780) şi „egumenul Grizălini", şi apel la o amplă litera-

[1] Cf. pentru iluminism în Moldova şi „Revue roumaine d'Histoire", 2, 1967, p. 275; „Studii", 5, 1966

[2] Aceluiaşi autor i s-ar putea atribui şi manuscrisul „Povăţuire întru istorie... cei atît de obşte istorie a lumii" (1813), menţionat în catalogul expoziţiei din 1885 (Xenopol — Erbiceanu, *Serbarea şcolară de la Iaşi*, Iaşi, 1885, p. 277—278).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tură, începînd cu autorii clasici, o întreagă bibliografie[3]. Stilul lucrării nu mai este declamator sau memorialist nostalgic, ci net euristic. Impresionează temeritatea în abordarea unor probleme, care şi în stadiul actual al cercetării opun dificultăţi şi incertitudini. Ca un Janus bifrons, cronicar şi istoric, preocupat de redarea sau restabilirea adevărului, se antrenează în discuţii pasionante, care frapează prin imaginaţie şi prin logică istorică. Se are în vedere întreaga romanitate carpato-balcanică. Şi pe istoricul nostru l-a impresionat tendenţiozitatea lui Sulzer[4], morb de care a fost afectat însuşi Johann Gottfried Herder (1784), cînd scria despre „Valahii de la Hem", în raport cu Slavii şi Germanii, în raport cu alţi autori, care considerau că realitatea istorică, de atunci nu necesita o peroraţie amplă şi inutilă şi acceptau elogios pe Bonfini. Ne reţin deci, în mod particular, atenţia discuţiile în legătură cu continuitatea, care a luat contururi spectrale[5], inclusiv interrelaţii şi influenţe româno-slave, româno-bulgare, româno-greceşti, româno-albaneze, proporţia de termeni latini în lexicul limbii române moderne, originea şi sensul termenului „valah", formarea „politiei româneşti", inclusiv analiza amplă a actului din 1247 („hrisovul cel de dănuire din anul 1247 a crijacilor"), lupta între catolicism şi ortodoxie, lupta pentru consolidare statală, în raport cu cucerirea turcească şi pretenţiile de dominaţie ale „republicii leşeşti", afişate mai ales prin Jan Zamoyski, „marele logofăt al crăiei leşeşti, acest cunoscut politic". Este glorificat şi aici Ştefan cel Mare, „domn foarte lacom de cinste" (ca şi Traian), pentru victoria din ianuarie 1475 de la „părăul Racova". Lucrarea se datează, aproximativ, prin alt manuscris, posterior, al aceluiaşi autor, o „istorie a Bulgarici", datată Iaşi, 1808. Autorul compilator, cu manifestări apreciabile de critică istorică, este menţionat aici, de el însuşi, „Ioan Nemişăscu ot vistierie"[6]. În prefaţa adresată „Cinstiţilor iubitori de ştiinţă cetitori", se insistă asupra preocupării centrale: „să trag... toate povestirile ce voi afla pentru neamul nostru al Românilor...". „Să nu calc nici planul istoriei". Nu este exclusă intenţia publicării. În tipografia Mitropoliei se tipăriseră unele scrieri de circulaţie mai largă, de exemplu o adaptare din Geografia generală a lui Bouffier, în 1795, anostă şi învechită, avînd, în anexă, şi o cronologie a domnilor Moldovei. Am putea presupune că acest diac de vistierie, pentru care nu dispunem de date biografice[6 bis], dar care n-a putut elabora această „istorie" fără o pregătire, în materie de istoriografie, de peste zece ani, a fost în contact cu Scarlat Sturza, la care se referea admirativ, în opera sa (1805), Andreas Wolf, medicul din Sibiu, care a stat doi ani la Leipzig, şi întreţinea la Iaşi, pînă la 1792, după relatarea lui Wolf, relaţii cu străinii cu preocupări intelectuale. Scarlat Sturza (tatăl lui Alexandru Sturza), plecat în 1792 în Rusia, era frate cu Grigore Sturza, fost mult timp mare vistiernic al Moldovei, „unan şi respectabil" (tatăl lui Mihail Sturza), după prezentarea lui Wolf. O ambianţă de reconstituit şi pe baza relatărilor lui

[3] Între aceşti autori, citaţi şi luaţi în discuţie, apar: Vopiscus, Eutropius, Procopius, Jordanes, Anna Comnena, Anonymus, Chalkondyles, Dukas, Bonfini, Miechów, Cromer, Leunclavius, Thou, Luccari, Raynaldus, Ricaut, Del Chiaro, Timon, Khevenhiller, Tröster, Schwandtner, Thunmann, Pray, Dogiel, Stritter, Cantemir, „hronicile româneşti" etc. Se fac şi menţiuni generice de autori.

[4] Sulzer reflecta forţa dublată de machiavelism cînd scria sentenţios în 1781. Continuitatea românească în Transilvania era admisă şi de J. Liechtenstern, *Statistik des Österreichischen Kaisertums*, ed. nouă, Viena, 1817, p. 45—46.

[5] Cf. şi Alexander Gerschenkron, *Continuity in History and other essays* (1968), p. 12.

[6] Manuscrisul Istoria Bulgariei („perilipsis") de Ioan Nemişescu era menţionat în catalogul expoziţiei din 1885 ca existent în Biblioteca Universităţii din Iaşi, Cf. Xenopol — Erbiceanu, *Serbarea şcolară de la Iaşi*, Iaşi, 1885, p. 270. Cf. şi Xenopol, *Istoria Românilor*, vol. X, ed. a III-a, Bucureşti, 1930, p. 288.

[6] bis) În 1817 era medelnicer. Cf. „An. Ac. Rom.", Mem. secţ. ist., s. II, tom. 32, 1910, p. 68.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Wolf, care nu s-a lăsat influențat de Sulzer, pe care l-a utilizat, și care se referea la prietenii săi din Iași, care i-au furnizat cifre pentru statisticile sale. Wolf se referea și la redeșteptarea spiritului național românesc în Moldova. El mai amintea și de prezența la Iași a lui Johann König, originar din Breslau, profesor de latină și agent consular prusian, care a prezentat, în rapoartele sale, situația și perspectivele Moldovei. În această ordine de idei, s-ar putea admite că acest Ion Nemișescu, care, anterior, a putut lucra la administrația Coburg din Roman și la Departamentul pricinilor străine, a fost și dascăl al lui Mihail Sturza și chiar al lui Ioan Tăutu, care au scris și ei memorii istorice cunoscute. S-ar explica astfel cum aceste manuscrise ale lui Nemișescu au ajuns în Biblioteca Academiei Mihăilene. Grigore Sturza dispunea probabil și de o bibliotecă necesară unor astfel de studii, fastidioase pentru un astfel de „cercetător" insolit din Moldova de la sfîrșitul secolului XVIII, la a cărei situație deplorabilă se refereau Ligne, Peyssonnel, cu tot sarcasmul său, și atîția alți oameni de cultură, cu simpatie, căldură și compasiune pentru poporul român atît de oprimat, care n-avea nevoie, cum se scria și se mai scrisese, decît de libertate pentru a se dezvolta, în raport cu resursele țării și vigoarea sa nativă. Preocuparea eliberării poporului român de sub dominația turcească, fără a urma o altă tutelă, o reflectă autorul și în redarea unor situații mai vechi, în care, pentru el, opresiunea constituia non-sensul existenței statului autonom. Este impresionantă, oarecum, ignorarea acestui material, care, ajuns și existent în Biblioteca Academiei Mihăilene, a putut fi și sub ochii lui Mihail Kogălniceanu, și Xenopol și altor profesori de istorie și de literatură (Săulescu, Albineț și alții) [7], fără să rețină atenția acestora în sensul unei valorificări corecte. Avem în față opera unui istoric autentic, rămas în anonimat și ignorat de posteritate, care merită a fi adus în actualitate și valorificat, alături de Clain, de Șincai și de Maior. Comparativ cu Ioan Tăutu, care aparținea unei noi generații, acest Ioan Nemișescu, autor remarcabil pentru începutul secolului al XIX-lea, mai ales sub raportul posibilităților proprii de lucru, s-a manifestat tot atît de meteoric, lăsînd, totuși, o realizare mai substanțială, impresionantă sub raportul cunoștințelor, ample și variate, informației acumulate și a prezentării clare și sobre, echilibrate.

Prezentăm un fragment din Istoria Valahiei, pag. 8—9, referitor la continuitate, scris, sub influența lui Gebhardi și Engel, în replică la Sulzer. „Au rădicat oștile cele de pază împreună și pe orășănii din orașile cele mai mari și trecîndu-i peste Dunăre... Și fiindcă numărul coloniștilor acelor vechi a lui Traian era atîta de mare încît nu să bizuea că li să va pute da locul trebuincios în Mesia și în Iliria. Pentru aceea nu este de crezut cum că aceștia care pînă atunce să afla de 30 de ori mai înmulțiți la număr prin 5 sau 6 vărste de oameni ar fi putut afla îndestul loc întru acel ținut mai mic ce s-au numit Dachica lui Avrilian. Drept aceea să vedi că numai lighioanele și lăcuitorii orașelor celor mai mari și din țăranii ce lucra aproape de Dunăre au fost siliți de s-au părăsit patrie lor și s-au mutat în Mesia" [8].

La I. Albineț, pag. 11, care, de asemenea, menționase pe Gebhardi și Engel, remarcăm următorul pasaj: „au tras legheoanele din ea (Dacia) și împreună cu acestea s-au rădicat și un mic număr de lăcuitori... Odată cu legheoanele însă

---

[7] Cf. Albineț, *Manual de Istoria principatului Moldovei*, Iași, 1845.

[8] I. N. reflecta și pe marginea textului lui Eutropius, dar și prin prisma situației actuale de atunci. Teritoriul nord-dunărean era mai abundent în resurse, țăranii din zona Dunării mai exploatați de turci și de alți ocupanți, creșterea demografică o realitate pe care o trăia și pe care o reda și arzul boierilor din 1805.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

n-au trecut şi toţi lăcuitorii Daciei, carii prin 179 ani de la a lor venire aice, tare se înmulţise... S-au tras mai cu seamă pe la strîmtori şi munţi...".

•

În concluzia acestei prezentări sumare, subscriem la sublinierea sociologului francez Charles Letourneau (1884): „il faut faire en sorte que la justice éclairée par la science prenne en main le timon des sociétés", un deziderat valabil pentru istoricul nostru, rămas quasi necunoscut, comemorat aici.

UN MANUSCRIT ILLUMINISTE MÉCONNU

Résumé

Dans les collections de la Bibliothèque Centrale de Jassy en existe un manuscrit roumain avec le titre „Istoria Valahiei... urzirea politiei românești" (Histoire de la Valachie... formation de l'état roumain), qu'on peut dater environ 1800 et attribuer, à l'aide d'un autre, de 1808 (Iaşi) à Ioan Nemişescu. En est présenté brièvement le contenu de cet manuscrit ayant comme but, aussi, en utilisant une riche bibliographie, la présentation de la formation du peuple roumain, en soutenant son droit à une existence libre dans son pays, qu'il a habité sans interruption.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ECOUL REVOLUȚIEI DIN 1821 ÎN NORD-VESTUL MOLDOVEI

DE

I. DÎRDALĂ

Dacă răsunetul revoluției de la 1821 se poate urmări în Transilvania într-un impresionant volum de documente[1], în nordul Moldovei aflat tot sub stăpînire austriacă, influența acestei mișcări continuă să rămînă învăluită în tăcere, din lipsa fondurilor arhivistice, pierdute sau înstrăinate de fosta administrație austriacă.

Revoluția de la 1821 nu putea rămîne fără urmări pe plaiurile unui străvechi ținut românesc, la o dată cînd foștii țărani liberi, nu demult deposedați de vechile lor scutiri și privilegii și aduși în stare de iobăgie de regimul austriac, trăiau într-o lume europeană, zguduită de frămîntări social-naționale.

Imperiul austriac era un conglomerat de popoare și națiuni. După înfrîngerea lui Napoleon Bonaparte, puterea Austriei în Europa a crescut, dar revoluția burgheză din Franța și războaiele napoleoniene făcuseră ca ideile revoluției să se răspîndească printre popoarele și națiunile supuse Austriei pînă în ținuturile Sucevei.

Prin Congresul de la Viena din 1814—1815 și așa zisa „Sfîntă Alianță" a marilor monarhi, se restabilise ordinea în Europa; clădită însă pe abuzul de putere, în scopul înăbușirii spiritului național și revoluționar, această ordine ascundea adevărata dezordine. Popoarele și națiunile oprimate aspirau la independență. Numeroase mișcări naționale amenințau monarhia habsburgică. După înfrîngerea lui Napoleon, împăratul Austriei se prezenta în fața Europei ca un puternic suveran, dar pe plan intern era foarte îngrijorat. Frica de Napoleon se transformase, la Viena, în frica de revoluție. Francisc I își sprijinea puterea pe politica de învrăjbire națională, dar sub influența progreselor în economie și ale principiilor revoluției franceze, popoarele supuse se uneau tacit în lupta lor pentru dezrobire și conspirau, în ciuda tuturor represiunilor.

În munții Calabriei se organizau cărbunarii italieni. După modelul lor, sub diferite forme și denumiri, societăți secrete au apărut și în imperiul austriac, mult extins după căderea lui Napoleon. Aceste societăți erau organizate și acționau sub influența liberalismului burghez. Nordul Moldovei, prin situația lui politico-economică, era legat de provinciile apusene ale monarhiei, iar prin ierarhia bisericească, de popoarele slave din sud, supuse aceleiași coroane. Cu alte cuvinte, posibilitatea unei contagiuni era directă, indiferent dacă agentul molip-

[1] *Documente privind istoria României.* Colecția Eudoxiu Hurmuzaki (Serie nouă), III, *Solidaritatea românilor din Transilvania cu mișcarea lui Tudor Vladimirescu.* Documente culese și publicate de acad. A. Oțetea, București, 1967.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sitor venea din sud sau din apus. În ţinut nu se dezvoltase o burghezie şi mai ales o burghezie naţională, dar spiritul liberal de emancipare socială şi naţională era întreţinut de cărturari şi de clerul sătesc şi mănăstiresc. Încă din 1817, Toader Racoce lansase o înştiinţare pentru înfiinţarea unei gazete româneşti [2]. Acest mic cărturar, slujbaş al statului austriac, intenţiona să redeştepte spiritul românesc, să cheme la o viaţă nouă populaţia locală asuprită.

În lumea catolică, Papa nu intrase în alianţa „sfîntă" a marilor monarhi şi nu adoptase principiile reacţiunii despotice, dar, indirect, sub influenţa lor şi a unui pacifism creştin, se străduia, în anul 1820, să îndepărteze clerul catolic de duhul revoluţiei. Ca să preîntîmpine o alunecare spre revoltă în nordul Moldovei, Coroana habsburgică, prin episcopul Bucovinei, a interzis clerului să facă parte din vreo societate conspirativă şi, pentru mai multă siguranţă, l-a obligat să reînnoiască, în scris, jurămîntul de credinţă faţă de Coroană. Prin circulara din 10 martie 1820, episcopul atrăgea atenţia întregului cler ortodox „că ispita au arătat cum că întovărăşirile şi frăţietăţile sau însoţietăţile cele mai tainice au fost izvorul cel de căpitenie prin care scurniturile cele mai tricăcioase s-au lărgit, legea cea adevărată s-a călcat, moralitetul adecă bunele năravuri s-au vătămat, încă şi castnica odihnă şi toată fericirea spre sfărîmare au pornit".

Episcopul avea convingerea că în ţinut nu existau societăţi secrete şi nici nu se temea că ar putea lua fiinţă dar din „grijea întîmpinării şi a pazei de toate primejdiile şi pre deplină ascultare a pre înaltei porunci" a impus protopopilor, preoţilor, administratorilor mănăstireşti, capelanilor şi tuturor vicarilor „fără nici o zăbavă să isprăvească şi cu însuşi a sale iscăliturі să adiverească, şi să dea căte un jurămînt spre cea mai siguripsită ferinţă de vre o amestecare sau împletіcire cu vre o soţietate sau frăţietate tainică" [3].

Nici o ştire nu confirmă existenţa vreunei societăţi secrete, dar cu sau fără asemenea societăţi, foştii ţărani liberi, supuşi servituţilor feudale de regimul austriac, într-o vereme cînd revoluţia franceză le desfiinţa, au reacţionat. În timp ce cărbunarii italieni ocupau Neapolul şi sileau pe rege să acorde o constituţie, în ţinuturile Sucevei au loc mişcări ţărăneşti. Prin circulara din 6 octombrie 1820, episcopul Daniei Vlahovici semnala că „oameni obşteni, adică ţărani, mai vîrtos cei de prin păduri şi munţi" au produs tulburări punînd în pericol pacea şi ordinea internă [4].

În iarna anului 1821, în Ţara Românească, a izbucnit revoluţia condusă de Tudor Vladimirescu. Ideile eliberatoare proclamate de Tudor la Padeş au pătruns cu iuţeală în ţinut, sădind în sufletul ţăranilor nădejdea uşurării de jugul asupririi feudale şi naţionale. Sub influenţa lor şi în pofida măsurilor de represiune, mişcarea ţărănească a luat amploare.

Ţăranii au atacat domeniile feudale şi pe negustorii îmbogăţiţi prin speculă. În multe cazuri, autorităţile austriece au observat că stăpînii erau jefuiţi de fostele lor slugi fugite după începerea mişcării din Ţara Românească [5] Mişcări mai intense s-au desfăşurat în ţinuturile muntoase, acolo unde condiţiile naturale erau mai prielnice. Un decret din 18 iunie 1822 al guvernămîntului imperial din Liov semnala episcopiei că în cursul anului 1821 acţiunile cele mai puternice s-au produs în munţii Bucovinei şi ai Galiţiei [6].

Răzvrătirile au fost încurajate de preoţi de ţară, nu prin insuficiente învăţături date ţăranilor, cum scria Veniamin Zaharievici [7], un cleric al episcopiei, cît din dorinţa lor de a vedea desfiinţate vechile privilegii feudale şi asuprirea naţională, pe care clerul de jos le suporta la fel de greu ca şi ţăranii.

---

[2] Constantin Loghin, *Istoria literaturii române din Bucovina (1775—1918)*, Cernăuţi, 1926, p. 19.

[3] Arh. Protopopiatului din Cîmpulung Mold., Protocolul poruncilor, tom. II, anii 1812—1822, doc. 214 din 10 martie 1820.

[4] *Ibidem*, doc. 846 din 26 septembrie/6 octombrie 1820.

[5] *Ibidem*, doc. 597 din 15/27 iulie 1822.

[6] *Ibidem*.

[7] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După înfrîngerea revoluției din Țara Românească, mișcarea s-a potolit. Țăranii s-au retras și s-au ascuns de urmăritori, dar spiritul de răscoală va mai persista în rîndurile populației române, întreținut de eteriștii refugiați, după înfrîngerea de către turci a mișcării pentru independența Greciei. În vara anului 1821, Iordache Olimpiotul și Farmache, cele două căpetenii eteriste, cu 500 de arnăuți, s-au refugiat din Moldova în ținutul Dornelor, din sudul Bucovinei. Comisarul austriac din Suceava le-a permis intrarea după multe ezitări, dar populația locală, cum afirma un cronicar al evenimentelor, i-a primit cu „lacrimi de bucurie" [8].

Mulți eteriști au venit și din Țara Românească prin Transilvania, stîrnind îngrijorarea autorităților austriece. Feldmareșalul Bellegarde obliga la 22 octombrie 1821 pe comandantul militar al Transilvaniei să cerceteze și să afle cine poartă vina că eteriștii continuă să se strecoare prin acest principat în Bucovina și Basarabia [9]. Guvernul austriac se temea de mișcarea eteristă pentru eliberarea Greciei. La 21 iulie 1821, Metternich, cancelarul Austriei, rugase pe reprezentantul diplomatic al Angliei la Petersburg să comunice țarului Alexandru că: „Grecii reprezintă o ramură a acelui spirit organizat de răzvrătire, care se propagă sistematic în Europa și se manifestă prin explozii pretutindeni unde, într-o cauză sau alta, slăbește mîna puterii cîrmuitoare" [10]. Eteriștii greci găseau printre românii din nordul Moldovei un mediu prielnic. În monarhie se instalase un spirit de dezordine care tulbura profund liniștea împăratului și obliga guvernul și pe Metternich să țină oștirea în stare de alertă, gata să intervină oriunde se înfiripa o revoluție [11].

Pentru moment, lipsesc alte informații. O cercetare a arhivelor fostei judecătorii a guvernămîntului austriac din Liov, sub jurisdicția căruia se afla în acea vreme nordul Moldovei, ar putea da la iveală multe alte știri interesante. Din cele aflate pînă acum, se poate trage totuși o concluzie. Într-o lume europeană, unde popoarele și națiunile luptau pentru dezrobirea socială și națională și în care cadru se formase și Tudor Vladimirescu, ecoul revoluției de la 1821 din țările române trebuia să răsune pînă la fosta Cetate de Scaun a lui Ștefan cel Mare, strălucitul domn al Moldovei.

[8] *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, IV, 1960, p. 272.

[9] A. Oțetea, *Solidaritatea Românilor din Transilvania cu mișcarea lui Tudor Vladimirescu*, loc. cit., p. 542, doc. 416.

[10] *Istoria diplomației*, vol. I, București, 1962, p. 462.

[11] Arh. Protopopiatului din Cîmpulung Mold., loc. cit., doc. 574 din 13/27 iunie 1822.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

UNELE PRECIZĂRI PRIVITOARE LA PALATUL DE LA RUGINOASA

DE

ADRIAN MACOVEI

Devenit pentru un scurt timp reşedinţa primului domnitor al Principatelor Unite, Alexandru Ioan I, palatul de la Ruginoasa — comparativ cu alte construcţii din Moldova ridicate în aceeaşi epocă — ocupă un loc cu totul aparte atît din punct de vedere istoric, cît, mai ales, arhitectural.

Vechea casă boierească de pe moşia Ruginoasa, căreia mai tîrziu avea să i se atribuie în mod justificat denumirea de palat, a fost supusă, în două etape, unor transformări radicale în decursul primei jumătăţi a secolului al XIX-lea.

Prima dintre ele s-a datorat vistiernicului Săndulache Sturza. Spirit întreprinzător şi proprietarul unui întreg şir de moşii, între care şi Ruginoasa, vistiernicul Săndulache Sturza avea să se remarce, la începutul secolului al XIX-lea, nu numai datorită averii sale însemnate, ci şi datorită unor iniţiative care depăşeau mentalitatea închistată a contemporanilor săi din aceeaşi clasă socială, mai ales în ceea ce priveşte economia domeniului feudal. În acest fel este prezentat vistiernicul Săndulache Sturza de unele mărturii documentare inedite, sau insuficient cercetate, a căror existenţă a fost ignorată de autorul monografiei consacrată localităţii Ruginoasa [1].

După cum rezultă dintr-o serie de situaţii privind veniturile şi cheltuielile moşiei Ruginoasa, Săndulache Sturza a încredinţat reconstrucţia casei boiereşti cunoscutului arhitect Johan Freiwald, menţionat într-o „samă" întocmită pe lunile noiembrie—decembrie 1804 că a primit banii necesari călătoriei sale în Moldova. Tot el a fost însărcinat şi cu angajarea în străinătate a unor meşteri sau „fabricanţi" nemţi pentru fabrica de postav ; căci, odată cu lucrările de reconstrucţie a curţii boiereşti, au fost pornite şi cele de fundare a unei „fabrici" de postav [2], despre care, pînă în prezent, se cunosc foarte puţine date. Din „samile" cercetate rezultă că Săndulache Sturza, fără a neglija ridicarea clădirii palatului, a reuşit să aducă în stare de funcţionare „fabrica" de postav, pe care o aproviziona cu lînă din Moldova [3] şi ale cărei produse erau vîndute şi la Iaşi [4]. În cele din urmă, această încercare avea să sfîrşească prin închiderea „fabricii" în intervalul de timp cuprins între 1 mai 1813 şi 30 aprilie 1814, cînd între veni-

---

[1] Boris Crăciun, *Ruginoasa*, Iaşi, 1969, 135 p. + 1 hartă.

[2] Arh. St. Iaşi, Colecţia documente, pachet 536, nr. 1 şi 3.

[3] Se menţionează cumpărarea a 1291 ocale „lînă pentru postav" cu 1 549 lei 8 parale *(Ibidem*, nr. 1).

[4] În cheltuielile pe luna octombrie 1808 sînt menţionaţi „banii podului pentru postav ot Ruginoasa" achitaţi de Săndulache Sturza pentru postavul adus la Iaşi *(Ibidem*, nr. 3).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

turi se menționează încasarea sumei de 320 lei realizată din vînzarea „boielilor fabricii de postav“ [5].

În aceeași perioadă mai sus amintită au fost terminate și lucrările curții boierești de la Ruginoasa. Ce sume au fost cheltuite cu zidirea celor două obiective (la care s-a adăogat și o biserică [6]), precum și cu înzestrarea lor, nu putem ști, căci situațiile de venituri și cheltuieli ale moșiei sînt disparate și incomplete. Nu putem, de asemenea, să ne pronunțăm, fără îndoieli, nici asupra stilului în care a fost construit palatul : probabil cel clasic, dacă avem în vedere stilul folosit cu predilecție în arhitectura civilă din Moldova în primul deceniu al secolului trecut. În schimb, documentele la care ne-am referit, ne informează că proprietarul Ruginoasei a adus în țară, cu cheltuiala sa, un grădinar neamț, Mehler [7], pe care l-a însărcinat cu amenajarea și întreținerea parcului din jurul casei boierești [8].

Noi transformări ale palatului aveau să fie întreprinse de către Costache, fiul lui Săndulache Sturza, care ajunsese și el la rangul de logofăt și ministru de interne sub domnia lui Mihai Sturza. Autorul monografiei citate, insuficient documentat, a pus această renovare pe seama lui Al. I. Cuza, după cumpărarea de către acesta a palatului, în 1862, opinînd că, după 1847, familia Sturza nu a mai acordat nici o atenție clădirii și că în cel de al VI-lea deceniu al secolului al XIX-lea „palatul își pierde din splendoarea lui de altădată, dărăpănîndu-se“ [9]. Afirmația inexactă și nefondată are la bază, presupunem, și cele scrise în 1888 de G. Sion, care, în *Suvenire contimpurane* menționa — atunci cînd a prezentat aventurile amoroase ale Marghioliței [10], soția lui C. Sturza — că, în 1847, casa boierească de la Ruginoasa era *„de curînd* (subl. ns.) transformată în castel de stil gotic...“ [11]. Confuzia comisă de G. Sion este explicabilă, dacă avem în vedere că el și-a scris memoriile după patruzeci și ceva de ani de la data pe care am amintit-o. Documentele inedite citate de noi în continuare ne dezvăluie faptul că C. Sturza a început în anul 1847 reconstruirea casei boierești de la Ruginoasa, lucrările, după cum vom vedea, terminîndu-se de abia în anul 1855. Or, în decurs de șapte ani numai, pînă cînd a intrat în stăpînirea lui Al. I. Cuza, era imposibil ca palatul să ajungă într-o stare de dărăpănare, mai ales că în 1857 fusese ipotecat împreună cu moșia.

La 12 februarie 1847, C. Sturza a încheiat un contract cu arhitectul Johan Brandel [12], prin care acesta din urmă se obliga „a preface casa... de la Ruginoasa după *arhitectura stilului gotic* (subl. ns.) și pentru facerea altor planuri în detail i zugrăvelile și încheieri de contracturi cu lucrătorii trebuitori“. Pentru

---

[5] Arh. St. Iași, Colecția documente, pachet 536, nr. 7.

[6] În 1818, numai pentru pictarea catapetezmei bisericii din Ruginoasa, „zugraful“ Balomir a încasat suma de 5 000 lei. Dealtminteri, același meșter avea să picteze și interiorul bisericii și se pare că, între altele, a realizat și un portret al vistiernicului pictat pe a scîndură din lemn de tei (*Ibidem*, nr. 10, 13).

[7] *Ibidem*, nr. 1 ; în 1824 „Grădinarul neamț“ era plătit cu 108 lei pe lună (*ibidem*, nr. 11).

[8] Impresionat de aspectul parcului, G. Sion remarca în memoriile sale că era foarte întins, cu alei amenajate, arbori roditori și partere cu flori executate cu gust (G. Sion, *Proză. Suvenire contimporane*, ediție îngrijită cu un studiu introductiv, glosar și note de Radu Albala, București, E.S.P.L.P., p. 444).

[9] Boris Crăciun, *op. cit.*, p. 36, 38.

[10] Vezi amănunte la N. Grigoraș, *Dramele Ruginoasei* în „Magazin istoric“, an. II (1968), nr. 11, p. 9—15.

[11] G. Sion, *op. cit.*, p. 443.

[12] Bibl. Acad., DCXCVII/76. Contractul a fost autentificat de judecătoria Iași, secția a II-a, la 27 februarie 1847. O lună mai tîrziu, la 12 martie, R. V. Richtofen, consulul Prusiei la Iași, a iscălit și el contractul.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

supravegherea şi îndrumarea lucrării [13], angajarea meşterilor [14], întocmirea devizului materialelor necesare [15], plata meşterilor şi a celor 40 de salahori [16], Johan Brandel — „răspunzător pentru nimerita execuţie a planului după stilul gotic şi pentru urmarea plăţii oamenilor întrebuinţaţi" — era retribuit cu 200 galbeni. Potrivit contractului, lucrările trebuiau să înceapă la 1 aprilie, dată pînă la care arhitectul urma să procure o parte din materialele necesare şi să angajeze meşterii cu avansul de 100 de galbeni primiţi de la C. Sturza [17]. S-au ivit însă unele neînţelegeri.

Prin nota din 28 februarie 1848, C. Sturza protesta la consulatul Prusiei din Iaşi pentru încălcarea stipulaţiilor contractului din partea lui Brandel, care, după ce nu a predat la timp planurile părţilor de tîmplărie ale clădirii pentru a fi executate, a suspendat şi lucrările de reconstrucţie începute de abia în toamna anului 1848, refuzînd să prezinte situaţia cheltuielilor făcute [18].

Retras pentru o perioadă de timp la Dumbrăveni [19], Brandel (împiedicat desigur şi de evenimentele mişcării revoluţionare din martie 1848 din Moldova, în care a fost amestecat şi C. Sturza) nu şi-a reluat activitatea decît la finele anului 1850. cînd, la 22 decembrie, a semnat un angajament, ce a fost anexat contractului, prin care se obliga ca, în funcţie de banii primiţi de la C. Sturza, să încheie lucrările de zidărie [20]; spre sfîrşitul anului 1852 acestea au fost terminate [21].

În continuare, între anii 1853 şi 1855, C. Sturza a angajat meşteri [22] care, sub supravegherea aceluiaşi arhitect, au efectuat o serie de amenajări şi finisări interiorului clădirii, în vara anului 1855 încheindu-se astfel lucrările de reconstrucţie ale palatului.

---

[13] Brandel era obligat ca pînă în toamna anului 1847 „să mîntuie din roşu tot lucrul casei cu sobe, cu lăcătuşi (sic !) şi celelalte şi la vara viitoare (1848 n. ns.) să o dea tencuită gata după plan". (Bibl. Acad., D.CXCVII/76).

[14] „. . .sîrguindu-să a alege buni şi iscusiţi în meşteşugul lor, cu preţurile cele mai moderate după cugetul său" *(ibidem).*

[15] În mod special se menţiona ca în locul materialului nou să nu se folosească cel din „zidire ce are să se dăr<î>me" *(ibidem).*

[16] Între aceştia, arhitectul nu putea accepta „băiet mai mic de cincisprăzeci ani şi mai mult de giumătate de femei, îngrijind ca în zori de zioă să fie la lucru şi să li se dea hrana la ceasul hotărît" *(ibidem).*

[17] *Ibidem.*

[18] *Ibidem,* nr. 86 : pînă la finele anului 1847 au fost cumpărate materiale diverse în valoare de 25 432 lei 15 parale, între care : cherestea adusă de la Boroaia în valoare de 15 758 lei, 115 000 bucăţi cărămizi (cîte 24, 20 şi 15 lei mia de bucăţi) — 2129 lei, 1250 merţe var nestins — 3415 lei : 100 000 bucăţi şindrilă (cîte $11^1/_2$ lei mia de bucăţi) — 1150 lei ; meşterii pietrari au primit pentru lucrările efectuate 12 395 lei *(ibidem,* nr. 162).

[19] *Ibidem,* nr. 85.

[20] *Ibidem,* nr. 91.

[21] Cheltuielile pînă în această fază s-au ridicat la suma de 153 201 lei *(ibidem,* nr. 162, 146).

[22] Astfel, la 30 ianuarie 1853 a fost angajat un sticlar care, în schimbul celor 160 galbeni, s-a obligat să monteze cîte două rînduri de sticlă la toate ferestrele clădirii"... steclă bună, curată şi a lăsa la zăci una dumis<ale> boierului ca să aibă răzărfă" *(ibidem,* nr. 101). Un alt contract a fost încheiat cu Carl Zergiebel, care pentru 110 galbeni a construit, după planurile arhitectului Brandel, trei scări interioare din lemn de stejar şi a montat sau reparat toate uşile din interiorul palatului *(ibidem,* nr. 104). În acelaşi timp a fost angajat şi Heinrich Stach, tot pe bază de contract, ca în decurs de două luni şi jumătate să confecţioneze şi să monteze duşumelele în toate încăperile palatului în schimbul sumei de 50 galbeni *(ibidem,* nr. 105). Prin contractul din 12 februarie 1855. Alexandru Ioan şi Gh. Borce din Roman s-au obligat să facă „sobele trebuitoare la casăle de pe moşia Ruginoasa" cu preţ de 4 galbeni „soba cu 4 şi 6 stîlpi" (colonete) şi 3 galbeni soba cu „2 stîlpi" *(ibidem,* nr. 106). În sfîrşit, la 23 aprilie 1855 P. A. Flan „dit Lecomte" s-a angajat faţă de C. Sturza să zugrăvească toate ca-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În ceea ce privește stilul care a fost adoptat cu prilejul renovării și pentru care a optat C. Sturza, cel gotic — ale cărui elemente au fost preluate parțial de curentul romantic din arhitectura țărilor române la mijlocul veacului trecut — exemplul Ruginoasei nu este singular. Și în acest caz se verifică faptul că marea boierime, dorind să-și construiască clădiri impunătoare, în lipsa meșterilor autohtoni, a recurs la serviciile arhitecților și meșterilor străini veniți din țările unde stilul gotic era foarte răspîndit [23]. Așa se explică prezența la Ruginoasa a arhitectului neamț Brandel și a meșterului Tipold [24], alături de alți meșteri, tot nemți, menționați în nota 22, cu excepția lui P. A. Flan [25], străin și el, dar care, în realitate, îndeplinea rolul unui antreprenor; singurii meșteri autohtoni aduși de la Roman și amintiți în documentele cercetate sînt cei doi constructori de sobe cu colonete.

Aceleași surse documentare nu ne dezvăluiesc dacă au fost executate reparații și la clădirile anexă ale palatului, sau la zidul care înconjoară incinta acestuia. Bastioanele plasate în punctele de intersecție ale zidurilor, ridicate într-un stil gotic de factură militară, arată că acestea au fost construite în timpul lui C. Sturza.

La numai doi ani de la reparația capitală, în aprilie 1857, palatul împreună cu moșia Ruginoasa aveau să fie ipotecate pentru împrumutul contractat la Banca Națională a Moldovei de vornicul Alexandru Sturza, fiul logofătului C. Sturza, în valoare de 60 000 galbeni, pe timp de 17 ani și o dobîndă de 7% [26]. Cum Al. Sturza, fire risipitoare, nu a putut achita ratele la termenele stabilite trimestrial, moșia Ruginoasa este scoasă în vînzare. Astfel, la 13 ianuarie 1862, Curtea de Întărituri a confirmat depunerea făcută de Al. I. Cuza în valoare de 52 011 galbeni, reprezentînd prețul moșiei Ruginoasa. Din această sumă 49 441 galbeni 28 lei au fost vărsați Băncii Moldovei, autorizată de banca din Brunsvig să încaseze sumele acordate împrumut de fosta Bancă Națională a Moldovei care urmau să revină creditorilor acesteia din străinătate. În acest fel, o dată cu destabularea de către Curtea de Întărituri — la 16 aprilie 1862 — a obligației de împrumut și eliberarea ei, împreună cu documentele moșiei, maiorului Pisoțchi, Ruginoasa a trecut în proprietatea lui Al. I. Cuza [27]. Aici, în ambianța plăcută creată de soția sa Elena, care s-a ocupat personal de executarea unor retușuri și mobilarea încăperilor [28], avea să-și petreacă cîteva clipe de răgaz primul domnitor al Principatelor Unite.

Distrus în timpul celui de al doilea război mondial, palatul de la Ruginoasa cunoaște din nou măreția sa arhitecturală din vremea lui Al. I. Cuza de abia în zilele noastre, cînd, prin grija statului, a fost restaurat.

---

merele palatului (fără a se specifica numărul lor) și să vopsească toată lemnăria, inclusiv scările interioare de stejar, cu 192 galbeni plătiți în mai multe rate. Ultima a încasat-o la 26 iunie 1855, dată la care poate fi considerată ca încheiate lucrările de reconstrucție ale palatului de la Ruginoasa (Bibl. Acad., DCXCVII/107).

[23] Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*. vol. II, București, Editura Academiei, 1965, p. 417, 420.

[24] Stoler de meserie, Tipold a încasat pentru executarea lucrărilor de tîmplărie suma de 849 galbeni, adică 31 413 lei (Bibl. Acad., DCXCVII/164).

[25] În 1841 același P. A. Flan a fost trimis în străinătate de Jules Sacchetti pentru a angaja maiștri necesari „fabricii" de mașini și unelte agricole pe care intenționa să o deschidă la Iași (Adrian Macovei, *Prima întreprindere din Moldova pentru fabricarea mașinilor și uneltelor agricole (Iași 1841)*, în „Cercetări istorice", (1973), p. 211.

[26] Bibl. Acad. DCXCVII/110.

[27] *Ibidem*, nr. 117.

[28] La 19 noiembrie 1863, Elena Cuza a comandat unei firme din Paris mobilă în valoare de 61 909 franci. Comanda a fost onorată în iarna din 1864—1865. Pentru amănunte vezi V. Cîndea, *Un interior din vremea Unirii Principatelor*, în „Studii și cercetări de istoria artei", an. X (1963), nr. 1, p. 222—236.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ISTORIE UNIVERSALĂ

ACTES DE L'ATHOS. 1. *Actes de Xenophon*, Amsterdam, 1964, 113 p.; 2. *Actes du Pantocrator*, Amsterdam, 1964, 77 p.; 3. *Actes d'Esphigménou*, Amsterdam, 1967, 122 p.; 4. *Actes de Zographou*, Amsterdam, 1969, 213 p.

Editura Adolf M. Hakkert din Amsterdam editează, din 1964, colecția *Actes de l'Athos*. Pînă acum au apărut patru volume, cuprinzînd actele mănăstirilor Xenofon, Pantocrator, Esfigmenu și Zograf. Aceste volume reprezintă reproduceri anastatice ale edițiilor originale, din „Vizantina Hronica", suplimente la volumele X, XII și XIII.

1. Actele mănăstirii Xenofon, publicate de Louis Petit, reproduc ediția din 1903, St. Petersburg.; această ediție conține 15 documente în limba greacă, dintre anii 1083 iulie, indiction 12 pînă la 1784 iunie.

În *Introducere* (p. 1—18) se face istoricul mănăstirii, fondată în ultimii ani ai secolului al X-lea și se arată că, la 1384, mănăstirea ocupa, în ierarhia celor 20 de mănăstiri ale Athosului, locul al optulea. La început locuită de greci, cu viață idioritmică, ea a fost mai tîrziu populată de sîrbi și bulgari. Editorul a avut prilejul să consulte cartea lui V. Langlois, *Le Mont Athos et ses Monastères*, Paris, 1867, unde se publică un inventar provizoriu al actelor mănăstirii. Între aceste acte sînt și unele românești, dintre anii 1520 și 1820. În răstimpul a trei secole, voievozii Moldovei și Țării Românești au făcut diferite danii mănăstirii Xenofon (p. 14). În prezentul volum actele românești nu sînt incluse, dar semnalarea prezenței lor în cartea lui V. Larglois este prețioasă pentru istoricii români. Actele grecești se publică cu regestul în limba franceză; urmează textul original cu rîndurile numerotate și, la sfîrșit, se descrie materialul documentului și pecetea.

2. Actele mănăstirii Pantocrator, publicate de Louis Petit, reproduc ediția din 1903, St. Petersburg. Volumul conține 26 de documente dintre anii 1107 noiembrie, indictionul I și 1902 mai 3.

În *Introducere* (p. 1—19) se face istoricul mănăstirii. Înființată de împăratul Alexis Comnenul (după unii cronicari) sau de Alexis Strategopulos din secolul al XIII-lea, mănăstirea se numără printre primele ale Muntelui Athos, dar în secolul al XIV-lea era în ruină. În secolele următoare mănăstirea posedă metocuri și primește danii de la Salonic și Constantinopol.

Alături de mănăstirea Pantocrator, în dependență juridică de ea, s-a ridicat marele schit Sf. Ilie, un centru de mare influență asupra monahismului Athosului. Fondatorul lui este Paisie Velicicovschi, născut în 1722 la Poltava și ajuns la Athos în 1746, din țările române, alături de călugărul moldovean Visarion. În 1757, cu aprobarea fostului patriarh Serafin, retras la Pantocrator, Paisie construiește pe terenul mănăstirii Pantocrator o biserică, chilii, arhondaric, pentru o obște de 50 de călugări. Pe baza informațiilor documentare, editorul arată că Paisie a început să negocieze cumpărarea mănăstirii Simonpetru, dar din cauza datoriilor care se acumulau și a presiunii creditorilor, „Paisie fuge în Valahia (sic! = Moldova) cu Visarion și cu 60 dintre călugării săi". După plecarea lui

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Paisie, schitul Sf. Ilie continuă să fie locuit de 41 de persoane, care plăteau haraci. Succesorii lui Paisie la Sf. Ilie au continuat să folosească veniturile de la metocurile din Moldova (p. 18). Schitul cunoaşte o perioadă de reînflorire cu Paisie al II-lea, născut în ţările române, venit la Athos în 1838 şi ajuns superiorul schitului Sf. Ilie la 1841, unde rămîne pînă la moartea sa din 1871.

Cele 26 de documente greceşti se publică în original, cu regestul în limba franceză. Documentele din 1839 şi 1892 reglementează raporturile dintre mănăstirea Pantocrator şi schitul Sf. Ilie.

3. Actele mănăstirii Esfigmenu, publicate de Louis Petit şi W. Regel, reproduc ediţia din 1906, St. Petersburg. Volumul conţine 44 de acte dintre anii 1034 decembrie, indictionul 3, pînă la 1848 noiembrie 28.

În *Introducere* Louis Petit arată că nu se cunoaşte data fundaţiei mănăstirii, deşi unii o atribuie împărătesii Pulcheria din secolul al XI-lea, dar fără dovezi sigure. De această mănăstire este legată tradiţia înfiinţării de către Antonie, trăitor într-o grotă de lîngă mănăstire, la mutarea lui la Kiev, a mănăstirii Pecerska din Kiev.

Sînt enumerate actele legate de raporturile dintre această mănăstire şi vecinele ei, Zograf şi Hilandar. În secolele XIV—XV, mănăstirea este ajutată de despoţii sîrbi, iar în secolele următoare de către ţarii ruşi. Ajutorul românesc se manifestă prin Gavriil Costachi, mare vornic din Moldova, care la 1682 închină mănăstirii proprietatea sa, mănăstirea Ciocăneşti. După două secole, urmaşul vornicului, mitropolitul Veniamin Costache, în numele întregii familii, donează, la 20 august 1806, pentru veşnicie, pe lîngă mănăstirea Ciocăneşti, din ţinutul Fălciu, şi o altă mănăstire, Floreşti, din ţinutul Tutova, cu moşia ei Bursuci. Actul, scris în limbile română şi greacă, este reprodus în ediţie în limba franceză. Pentru un surplus de garanţie a valabilităţii actului, acesta este confirmat de un hrisov al domnului Moldovei. Donaţia este semnată de către toţi membrii familiei : Veniamin Costache, Vasile Costache vornic, Şerban Costache spătar, Mihail Costache spătar şi fiul său, Ilie, Gheorghe Costache, Constantin Costache postelnic, Matei Costache postelnic, Nicolae Costache comis, Grigore spătar cu fii săi — Ioan Costache stolnic, Teodor Costache şi Gheorghe Costache. În 1814 iulie, indictionul II, actul este întărit de Sinodul de la Constantinopol, de către patriarhul Chiril. O nouă întărire se face de către acelaşi Sinod în 1819, luna mai şi conţine 304 rînduri.

4. Actele mănăstirii Zograf, publicate de W. Regel, E. Kurtz şi V. Korablev, reproduc ediţia din 1907, St. Petersburg.

Se publică actele greceşti din anii 6488 (980) august, indictionul 8 pînă la 6795 (1287), indictionul 4 (în total 67 acte greceşti) şi actele slave din anii 6700 (1192) februarie 2 pînă la 1748 martie 6 (în total 13 acte). În *Prefaţă* W. Regel arată că un număr mic de acte ale mănăstirii Zograf au fost publicate de Florinskij, Aprilov, arhim. Leonid, Bodianskij, Zacharia von Lingenthal, Gelzer ş.a. Pentru aceste ediţii sursa principală au fost copiile lui Sevastianov din 1858—1860 şi, de asemenea, copiile din colecţia lui P. Uspenskij. Toate documentele au fost văzute cu originalele de către W. Regel, în timpul voiajului făcut în 1896 la Muntele Athos.

Dintre documentele slave, enumerăm actele referitoare la ţările române. Astfel :

I. Actul nr. 6 din 1433 februarie 9, indictionul I, de la Alexandru voievod din Ţara Românească, emis la Tîrgovişte, care donează anual mănăstirii Zograf 3000 aspri (în regestul în limba franceză în mod eronat este trecut „Jean Alexandre Grand-Duc de Moldavie !" şi „s'engage à donner annuelment au monastère de Zographou 500 ! aspres).

II. Ştefan voievod al Moldovei donează prin actul din 6879 (1470) septembrie 13, anual pentru bolniţa mănăstirii Zograf 500 aspri. Actul este datat din Suceava şi scris de Isaia, avînd pecete de ceară.

III. Alt act, de la Petru voievod, din 7083 (1575) iunie 1, prin care domnul Moldovei donează mănăstirii Zograf 100 de galbeni ungureşti, şi 6500 aspri, iar pentru spitalul mănăstirii, 500 de aspri. Actul este scris în Iaşi, de către Cristea Mustevici avînd pecete de ceară.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

IV. Sub nr. 9 se publică actul din 7159 (1651) martie 25, prin care Vasile Lupu, voievodul Moldovei închină mănăstirii Zograf mănăstirea Dobrovăț, cu toate moșiile, viile, iazurile, morile, țiganii și bunurile sale, care este scris în Iași de Dumitrașco, cu învoirea celor patru ierarhi ai Moldovei și aducînd mărturia divanului domnesc. În același an, la 29 mai, se emite o reconfirmare (nr. 10) a actului publicat anterior, care la data aceasta este fără început și fără enumerarea boierilor din divan.

V. Sub nr. 12 se publică hrisovul din 7206 (1698) ianuarie 30, a lui Antioh Cantemir, domnul Moldovei, care închină mănăstirii Zograf mănăstirea Căpriana, ca să fie metoc, urmînd exemplul lui Vasile Lupu, care închinase mănăstirea Dobrovăț. Se aduce drept mărturie divanul domnesc. Actul este scris de Petrașcu, în Iași, și are pecete de ceară.

Toate volumele au indice de nume și tablă de materii.

Paul Mihail

Каталог пергаментних документив Центрального державного историчного архиву УССР у Львови (1233—1799) Catalogul documentelor pe pergament ale Arhivei centrale istorice de stat a R. S. S. Ucrainene din Liov (1233—1799), Kiev, 1972, 675 p.

Catalogul pe care-l prezentăm a fost alcătuit și pregătit pentru tipar, în limba ucraineană, de O. I. Kupcinskii și E. I. Rujițkii.

El cuprinde o introducere (p. 5—22) urmată de descrierea documentelor (p. 25—557), de lista prescurtărilor, bibliografie și observații, rezumatele în limbile engleză, franceză și rusă (p. 559—560) și indice (p. 571—666) de nume proprii, în caractere ucrainene și caractere latine, geografice, localitățile unde s-au dat documentele, cuvinte rar întîlnite și indicele de ilustrații, în limbile rusă, engleză și franceză

În introducere se arată că se publică 1133 [1] de pergamente în limbile: latină, polonă, ucraineană, germană, italiană, franceză, greacă, rusă, cehă și arabă. Majoritatea documentelor sînt scrise în limba latină (993), polonă (136) și ucraineană (35). Însemnările de pe documente sînt în limbile latină (1108), poloneză (202), ucraineană (46).

Aceste documente au emanat din cancelariile de stat și particulare ale țărilor Europei de răsărit și de Apus. Ele prezintă o deosebită însemnătate pentru cercetătorii care studiază istoria politică și social-economică a Ucrainei, Rusiei, Poloniei, Belorusiei, Moldovei și Transilvaniei.

Autorii catalogului arată că majoritatea acestor documente nu s-au editat niciodată și nu s-au rezumat în cataloage științifice.

Catalogul se deschide cu cel mai vechi pergament din 1233. Încheierea lui cu anul 1799 se explică prin aceea că de la acea dată se schimbă caracterul istoric al documentelor scrise pe pergament.

La baza catalogului a stat colecția adunată în deceniul al 6-lea al secolului al XIX-lea de renumitul cărturar ucrainean I. Vanghilevici.

În timpul războiului, din colecție s-au pierdut 220 unități. Începînd din 1946, adunarea pergamentelor se completează cu 320 documente din Arhiva capitolului latin din Liov și alte fonduri.

Documentele au fost emise în Liov, Varșovia, Roma, Cracovia, Petricovia, Lublin, Constantinopol, Argeș, Huși etc.

Partea fundamentală a ediției o compune descrierea fiecărui pergament. Majoritatea documentelor reflectă amănunțit viața orașelor din evul mediu, organizarea și activitatea breslelor orășenești, privilegiile orașelor sau ale comunităților național-religioase, activitatea Frăției ucrainene.

[1] La erată nu s-a îndreptat că la p. 77 și 565 se arată numărul de 1134 pergamente.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În documente se expun statutele breslelor croitorilor, fierarilor, dulgherilor, teslarilor, morarilor, curelarilor, cazangiilor, șepcarilor, cizmarilor, frînghierilor, căldărarilor etc.

Un număr însemnat din aceste documente se referă la istoria orașului Liov, unul din marile centre comerciale ale feudalismului, pe o perioadă de cinci sute de ani. O parte din documente reflectă legăturile economice între statele din Europa de răsărit. Unele acte originale sînt pentru negustorii care vînd mărfuri în Transilvania (nr. 50 și 124), altele pentru cei care vin din Moldova și Valahia sau invers.

O grupă însemnată de documente se referă la istoria bisericii ortodoxe și a bisericii romano-catolice și a legăturilor lor cu centrele religioase ale Răsăritului și Apusului.

Într-o măsură oarecare, în documente se află reflexele conflictelor sociale și naționale și lupta categoriilor sociale de pe teritoriul Ucrainei, din secolele XIII—XVIII.

Catalogul cuprinde documente din cele mai diverse tipuri și cuprinsul cel mai diferit, emanate din cancelariile regilor poloni, mari cnezi lituani, voievozi moldoveni, papi de la Roma, patriarhi de la Constantinopol și Antiohia. Un interes deosebit prezintă documentele cancelariilor mai mici, particulare, puțin studiate de știința istorică diplomatică.

Colecția de pergamente de la Liov constituie în același timp și un fond însemnat de sfragistică. Un șir întreg de peceți se publică pentru întîia dată. Astfel, catalogul se deschide cu pecetea și iscălitura voievodului valah Vlad al II-lea, reprodusă în *culori* și intercalată între p. 16 și 17. Pergamentul însuși este publicat sub nr. 124 și conținutul lui este astfel redat: „1439 septembrie 8, Argeș. Voievodul valah gospodarul țării Transilvaniei, cneazul Amlașului și Făgărașului, Vlad al II-lea acordă liovenilor și altor negustori din țările Rusiei, Poloniei și Moldova privilegii pentru liberul comerț în țara sa. după ce vor plăti la vama din Rîmnic cîte doi florini ungurești de fiecare car". Fotocopia întregului hrisov este reprodusă la p. 78.

Catalogul conține pergamente românești, citîndu-se literatura de specialitate în limba română la sfîrșitul descrierii: *Documente privind Istoria României*, A, Moldova, vol. I (1384—1475) București, 1954; I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II (1493—1503) București, 1913; D. Bogdan, *Acte moldovenești dinainte de Ștefan cel Mare*, București, 1938. M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași 1932, supliment, Iasi, 1933, N. Iorga *Istoria comerțului românesc*, vol. I — 1915, E. Vîrtosu, *Din sigiligrafia Moldovei și a Țării Românești*, Introducere, vol. II București, 1956 și, în limba polonă, E. Kaluzniacki, *Documenta moldawskie i multanskie z archivum miasta Lwowa*, Lwow, 1878.

Dintre actele cunoscute, enumerăm:

1. *din 1456 ianuarie 15, Suceava.* Petru III, voievodul Moldovei, garantează, după plata vămii, negustorilor lioveni și altora, care vor veni în Moldova, deplină libertate a face comerț cu diferite mărfuri, întărit din privilegiul dat de înaintașii săi, Ștefan si Petru (nr. 174 p. 97).

2. *1456 ianuarie 20, Suceava.* Petru III, voievodul Moldovei, întărește mănăstirii Humor dreptul de stăpînire asupra Pîrțeștilor și siliștea Denișevo și eliberîndu-se de alte îndatoriri. Acest hrisov s-a publicat în limba română, după fotocopie (nr. 175, p. 97).

3. *1456 iunie 29, Suceava.* Petru III, voievodul Moldovei, întăreste negustorilor lioveni și altor negustori privilegiul de liberul comerț în Moldova, dat de voievodul Alexandru. Fotocopia acestui hrisov este reprodusă la pag. 98 (nr. 178 p. 99).

4. *1460 iulie 3, Suceava.* Ștefan IV, voievodul Moldovei, întărește negustorilor lioveni și altora care vor veni în Moldova, potrivit privilegiilor predecesorilor săi, dreptul de a face comerț (nr. 195 p. 106).

5. *1463 iunie 25, Iași.* Ștefan IV, voievodul Moldovei, acordă un salv-conduct burmistului și negustorilor lioveni, dreptul de a face comerț în Moldova, conform privilegiilor ce au de la înaintași (nr. 203 p. 109).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

6. *1522 noiembrie, Suceava.* Ştefan V, voievodul Moldovei, dăruieşte salvconduct burmistului, consilierilor şi negustorilor din Liov pentru intrare liberă în Moldova şi a face comerţ cu diverse mărfuri, potrivit privilegiilor de mai înainte (nr. 381 p. 188). Fotocopia acestui hrisov în întregime este reprodusă la p. 189, iar pecetea în mărime naturală la p. 190.

La aceste pergamente, cunoscute în literatura de specialitate românească, se publică un hrisov *inedit*, rezumat astfel: *1507 februarie 22 Huşi*, Bogdan V, voievodul Moldovei, întăreşte lui Luţi Goriţi, Teodor Păcurariul cu fratele Griţco şi surorii Marta, Ignat cu fratele Ivan şi altora dreptul de stăpînire pe satele Lurunteşti, Dădeşti, cu fîntîni şi mori ce sînt pe pîrîul apei Larga, din privilegiile ce au avut în trecut, date de Ilieş şi Ştefan, voievozi ai Moldovei. Se arată că documentul e scris în limba slavă ucraineană, este în mărime de 18,7 × 33 + 5,3 cm., că are iniţiala M. ornată şi că pecetea este căzută. Hrisovul se păstrează la fondul 131, în partea dreaptă. (nr. 322, p. 158).

Alte pergamente se referă la legăturile negustorilor din Moldova cu Liovul. Astfel, sub nr. 126 se publică rezumatul documentului din 1440 august 17, Liov, în care se relatează că negustorul din Moldova Hecht Nicolaus dăruieşte Arhiepiscopiei suma de 337 şi jumătate grivne polonezi, pentru catedrala din Liov. Despre acelaşi negustor din Moldova arată şi pergamentele sub nr. 132 din 1441 august 8 şi nr. 135 din 1442 septembrie 26.

O seamă de pergamente reglementează drepturile şi uzanţele negustorilor care vor veni la Liov. Astfel, *din 1444 iulie 6, Buda*, Vladislav III hotărăşte ca negustorii italieni să fie datori a vinde mărfurile de peste mări în Liov, iar cele nevîndute a le scoate înapoi, iar nu în Valahia (Moldova), ca să nu aducă pagube pentru comerţul Liovului cu Valahia (nr. 144, p. 86).

1458 februarie 8, Colomeia. Starostii şi judecătorii din Sprovi, Sneatin, Colomeia, Cuti şi alţii dau dispoziţie ca negustorii care vin din Valahia (Moldova), în caz de deposedare de cai, boi şi altele, să se înfăţişeze la judecătorii din Colomeia (nr. 184, p. 101).

1521 decembrie 20, dat în Petricovia. Sigizmund I, în legătură cu noile vămi introduse în regiunile ruseşti şi ale Podoliei, care aduc pagube negustorilor lioveni care merg în Valahia, face noi dispoziţii (nr. 374, p. 184).

1527 aprilie 11, Cracovia. Sigismund I, în legătură cu plîngerile cetăţenilor Liovului asupra starostelui şi cetăţenilor din Cameneţa precum că învoiesc negustorilor a evita depozitul liovean şi a trece din Turcia şi Valahia pînă la Lituania şi Moscova, iar negustorilor moscoviţi şi lituani a trece pînă la Valahia şi Turcia, dispune a se confisca mărfurile celor ce vor călca ordonanţa (nr. 405, p. 201).

1530 martie 5, Cracovia. Sigizmund I dă dispoziţie conform căreia boii şi mărfurile din Rusia, Podolia, Valahia sînt obligaţi a trece prin Liov, Gorod, Peremîşl, pînă la Sandomir (nr. 417, p. 206).

1537 februarie 27, Cracovia, Sigizmund I, cercetînd contradicţia ivită între cetăţenii Liublinului şi cetăţenii Liovului, cei dintîi învinuindu-i că, potrivit privilegiilor avute, li se aduc mari pagube de către cei din Liov, care reţin negustorii din Turcia şi Valahia care merg cu mărfurile lor pînă la Liublin, dă dispoziţie ca cetăţenii Liovului să poată aduce la depozitul liovean mărfurile negustorilor turci, tatari şi valahi (nr. 454, p. 224).

1544 decembrie 12, Cracovia. Sigizmund I face judecată între burmistul şi cetăţenii Liublinului şi între burmistul şi cetăţenii Liovului, privind interzicerea negustorilor din Turcia şi Valahia de a aduce mărfuri la piaţa Lublinului (nr. 503, p. 246).

1545 ianuarie 22, Cracovia. Sigizmund I confirmă conţinutul documentului din 1533 aprilie 5 din Cracovia, a judecăţii între cetăţenii Cracoviei şi cetăţenii Liovului privind negustorii din Cracovia de a merge după mărfuri pînă în Tataria şi Valahia (nr. 505, p. 247).

1552 aprilie 14, Petricovia. Sigizmund II reîntăreşte privilegiile Liovului, între care cel de la Vladislav III din 1444 iulie 16, dat în Buda, privind negustorii din Italia care, vînzînd mărfurile lor la Liov şi cumpărînd altele, n-au dreptul a le vinde în Valahia, ci sînt datori a le duce înapoi (nr. 546, p. 269).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1597 martie 18, Varşovia. Sigismund III, cercetînd reclamaţia consilierilor Liovului asupra cetăţenilor care se sustrag de la plata pentru vin, care se percepe de la butoiul de vin valah şi morav cîte 17 groşi, restabileşte plata de la butoiul de vin valah şi morav, exclusiv liovenilor cîte 24 groşi (nr. 750, p. 377).

1600 aprilie 17, Varşovia. Sigizmund III reglementează comerţul armenilor din Liov cu Turcia şi Valahia, între mărfuri fiind postavul „failundiş" (nr. 758, p. 381—382).

1651 august 2, Liov. Ian Cazimir întăreşte Frăţimei Vînătorilor din Liov dreptul de a percepe de la negustori cîte un groş de la pielea de bou, iar dacă le mînă pentru vînzare din Valahia şi le trec prin Liov, cîte jumătate de groş (nr. 893, p. 446).

1671 octombrie 30, Liov. Mihail, rege al Poloniei, întăreşte cinci documente, între care unul de la Sigizmund III dat în Varşovia la 30 august 1628 pentru Frăţimea Vînătorilor din Liov, cu privilegiu de a strînge dare de la negustorii care mînă vitele din Valahia prin ţinutul Liovului (nr. 953, p. 473).

Alte pergamente se referă la acordarea de danii pentru serviciile aduse. Astfel, sub nr. 330 din 1509 octombrie 23, Liov, Sigizmund apreciind meritele aduse de Stanislav din Hodici, mareşal regal şi starostele Liovului şi Cameniţei, în expediţia armată împotriva *voievodului valah*, îi dăruieşte lui şi urmaşilor satele Zidaticze şi Maleczkowcze (p. 162).

Dintre pergamentele referitoare la istoria bisericii române, enumerăm întîi pe cel din 1596 octombrie 8, Brest, prin care se face Unirea cu scaunul romano-catolic, care s-a răsfrînt mai tîrziu şi asupra românilor din Transilvania (nr. 748, p. 374—377).

Nr. 703 din 1586 ianuarie 1, Liov, prin care Patriarhul Ioachim al Antiohiei binecuvîntează întemeierea Frăţimii ortodoxe, pe lîngă biserica Adormirea din Liov. Această biserică va fi ctitorită de voievodul Ieremia Movilă şi alţi donatori din Moldova. Pergamentul nr. 753 din 1598 aprilie 17, Varşovia, eliberat de Sigizmund III, învoieşte pe Ieremia Movilă a zidi în Liov biserică ortodoxă, în cinstea Adormirei (p. 379).

Prin documentul din 1587 decembrie 1, Patriarhul Ieremia al Constantinopolului întăreşte Frăţimea şi-i acordă dreptul de a avea şcoli şi tipografie (nr. 708, p. 353).

În fine, sub nr. 847 din 1637 februarie 19, Varşovia, Petru Movilă, Mitropolitul Chievului, Galiţiei şi a toată Rusia, întăreşte privilegiile Frăţimei Stavropighiale din Liov şi bisericii Adormirea dreptul de a tipări cărţi. Pergamentul este însoţit de pecetea Mitropolitului Petru Movilă (p. 425).

În legătură cu tiparul liovean, cu care va avea legătură şi tiparul moldovean, stă documentul sub nr. 814 din 1630 mai 11, prin care se întăresc privilegiile date de regii polonezi şi patriarhii ecumenici, ca Frăţimea ortodoxă din Liov să tipărească cărţi în tipografia sa.

Alt pergament, sub nr. 855, din 1638 decembrie 30, prin care Vladislav IV întăreşte tipografului Mihail Sliozka dreptul de a tipări cărţi în limbile polonă, latină şi ucraineană în Liov. De la tipografiile Frăţimei ortodoxe şi a lui Mihail Sliozka, din Liov, vor circula cărţi şi în ţările române.

Din localităţile referitoare la Ţările române, documentul sub nr. 581 p. 585, din 1557 martie 21, dat în Alba-Iulia, arată că regina Isabela a Ungariei învoieşte negustorilor lioveni să introducă mărfuri şi să facă comerţ cu ele pe teritoriul întregii Transilvanii.

Ediţie deosebit de valoroasă şi cuprinzătoare de documente şi pentru evul mediu românesc, volumul sporeşte cunoştinţele cercetătorilor asupra acestor preţioase pergamente.

Paul Mihail

J.-B. DUROSELLE, *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*, 5e Edition prolongée jusqu'à 1970, Dalloz, Paris, 1971, 807 p.

Personalitatea distinsului istoric francez J.-B. Duroselle este binecunoscută specialiştilor din ţara noastră. J.-B. Duroselle este autorul unor lucrări

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

deosebit de apreciate ca: *Les relations germano-soviétiques 1933—1937*, Paris, 1954; *Les frontières européennes de l'U.R.S.S. Paris, 1957*; *De Wilson à Roosevelt. Politique extérieure des Etats-Unis, 1913—1945*, Paris, 1960; *Le conflit de Trieste 1943—1945*, Bruxelles, 1966; *Le monde déchiré 1945—1970*, Paris, 1970, 2 vol.: împreună cu Pierre Renouvin: *Introduction à l'histoire des relations internationales*, Paris, 1964; împreună cu Jean Meyriat: *Les nouveaux Etats dans les relations internationales*, Paris, 1962; *La Communauté internationale face aux jeunes Etats*, Paris, 1964, *Politique nationale envers les jeunes Etats*, Paris, 1964. Este cunoscută, am putea spune pretutindeni, de către istorici a sa *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*, lucrare premiată de către Academia de ştiinţe morale şi politice din Franţa. Aceasta a cincea ediţie la care ne referim tratează, faţă de ediţiile precedente, şi unele aspecte ale relaţiilor internaţionale din perioada 1957—1970; de asemenea, bibliografia este completată cu lucrări apărute în ultima vreme

Cartea cuprinde trei părţi: I *La paix illusoire (1919—1933)*; II. *L'époque d'Hitler 1933—1945*; III. *Le deuxième après-guerre 1945—1957)*. De fapt, aşa cum arătam, ultima parte cuprinde perioada pînă în 1970 şi nu pînă la 1957, cum a rămas în titlu. Autorul îmbină, în tratarea relaţiilor internaţionale, criteriul cronologic cu cel geografic şi cu cel tematic, fapt care permite evidenţierea unor aspecte deosebit de importante, atît în înlănţuirea lor logică, cît şi în contextul unor elemente specifice, dintr-o parte sau alta a lumii. Spre exemplificare, reproducem titlurile capitolelor din prima parte a lucrării: I *Primele consecinţe ale tratatelor de pace*; II *Problemele europene din 1922—1925*; III *Europa şi apogeul securităţii colective (1925—1929)*; IV *Problemele extra-europene din 1921—1929*; V *Primele eşecuri ale securităţii colective (1929—1933)*. Acest din urmă capitol se referă atît la Europa, cît şi la Asia („Afacerea Manciuriei").

Un loc deosebit îl ocupă analiza relaţiilor internaţionale cuprinse între venirea lui Hitler la putere şi sfîrşitul celui de al doilea război mondial (aproximativ 250 pagini). Evenimentele din perioada imediat premergătoare şi de la începutul războiului se bucură, din motive bine întemeiate, de o atenţie specială în partea a III-a a lucrării: Cap. III *Anschluss-ul şi crizele cehoslovace (1937—1939)*; Cap. IV *Criza poloneză şi declararea războiului*; Cap. V *Faza europeană a războiului (1939—1941)*.

Dintre problemele analizate în ultima parte a lucrării, amintim aici: *Eşecul marilor conferinţe internaţionale (1945—1947) Războiul rece şi conflictele localizate (1948—1952); Lumea a treia după 1957* ş.a. Şi pentru perioada scursă de la al doilea război mondial, ni se oferă o imagine de ansamblu asupra relaţiilor internaţionale (Europa, America, Orientul Apropiat şi Mijlociu, Extremul Orient şi Asia de sud-est, Africa), deşi — aşa cum ne-o mărturiseşte însuşi autorul, în prefaţă — s-au manifestat unele greutăţi de documentare, „ipotezele substituindu-se faptelor" (p. 6).

Desigur, nu sîntem întotdeauna de acord cu interpretarea, adesea obiectivistă, acordată fenomenelor istorice analizate; apoi, unele aspecte mai pot fi discutate şi ne referim, în special, la cele ce privesc ţara noastră. Dar, *Histoire diplomatique de 1918 à nos jours* este mai mult decît un manual de învăţămînt superior sau un ghid, aşa cum şi-a propus autorul. Şi cum ghidul descrie şi explică fără să intre în fondul problemelor — precizează autorul (p. 6) — rezultă că el nu şi-a propus să elucideze toate aspectele, ci să ne ofere o sinteză a elementelor esenţiale din istoria relaţiilor internaţionale în epoca contemporană. Cartea lui J. B. Duroselle, ajunsă într-un interval scurt de timp la a cincea ediţie, reprezintă o lucrare de referinţă în literatura de specialitate şi un instrument indispensabil de lucru pentru oricine studiază istoria contemporană universală. O menţiune specială se impune şi pentru lista bibliografică, care cuprinde nu mai puţin de 37 de pagini cu titluri de volume de documente publicate, de memorii, de lucrări generale şi speciale etc; în clasificarea lor, criteriul cronologic a fost îmbinat cu cel tematic, fapt ce prezintă numeroase avantaje. Este, după părerea noastră, una dintre cele mai complete liste bibliografice de care dispunem în momentul de faţă, pentru istoria universală contemporană.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cartea interesează şi pe cercetătorul care se ocupă cu istoria României, atît pentru locul rezervat ţării noastre în cadrul relaţiilor internaţionale, cît şi pentru aprecierile concrete referitoare la un moment sau altul din istoria sa contemporană. Desigur, ca romîni, sîntem înclinaţi să observăm că în cazul unor astfel de lucrări de sinteză, spaţiul acordat României este prea redus. Ne vom feri, pe cît posibil, de a ne situa pe o asemenea poziţie; ne interesează, *în primul rînd, cum este tratată* România în cadrul relaţiilor internaţionale şi *mai puţin*, cît se *vorbeşte* despre ţara noastră, chiar dacă între cele două aspecte există o anumită legătură. Din acest punct de vedere, ne propunem să ne referim, pe scurt, la unele aprecieri din lucrarea lui J.-B. Duroselle.

Autorul nu şi-a propus să relateze evenimentele referitoare la desmembrarea Austro-Ungaria, ce au avut loc la sfîrşitul anului 1918. Făcînd numai unele aprecieri necesare înţelegerii evoluţiei ulterioare a relaţiilor internaţionale, el consideră că Aliaţii au căutat să aplice, la sfîrşitul războiului, principiul naţionalităţilor, dar au făcut-o într-o măsură imperfectă, „avantajînd, în cazurile îndoielnice, ţările care au luptat alături de ei (Serbia, România, Grecia), ca şi pe cehi". A rezultat, astfel, formarea a două grupe de state, statele revizioniste (Austria, Ungaria, Bulgaria) şi statele „aproape satisfăcute": Cehoslovacia, România, Iugoslavia (p. 22). Ar putea să rezulte că formarea sau definitivarea unor state naţionale din această parte a Europei ar fi rezultatul acţiunilor întreprinse de Aliaţi. Este, astfel, neglijată lupta popoarelor respective care, în condiţii internaţionale favorabile, a constituit factorul fundamental în realizarea dezideratelor naţionale. Nu minimalizăm şi sîntem conştienţi de rolul pe care marile puteri l-au avut la Conferinţa păcii, în stabilirea unor zone de influenţă şi chiar la definitivarea concretă a unor frontiere. Dar ele au trebuit să ţină seama de anumite stări de fapt, ca urmare a luptelor naţionale din această parte a Europei, stări care au fost, în linii generale, consfinţite prin tratatele de pace din 1919—1920. De aici, existenţa unor state care şi-au desăvîrşit unitatea naţională, ca fenomen istoric absolut necesar şi nu de satisfacerea unor ambiţii sau pretenţii de moment, aşa cum ar putea să rezulte pentru cititorul mai puţin avizat.

În acelaşi capitol, autorul relatează refuzul lui Ion I. C. Brătianu de a accepta clauzele referitoare la minorităţi, prevăzute în tratatul de la Saint-Germain, fără însă a preciza că aceste clauze reprezentau o încălcare a suveranităţii noastre naţionale şi un mijloc de imixtiune a marilor puteri. După demisia lui Brătianu în octombrie 1919 — continuă J. -B. Duroselle — au urmat noi alegeri şi „noul preşedinte al Consiliului de Miniştri, Voida Voevod a semnat tratatele de la Saint-Germain şi Neuilly şi acordurile privind minorităţile" (p. 26). Este evidentă scrierea greşită a numelui primului-ministru, Vaida-Voevod [1]. De fapt, Ion I. C. Brătianu a demisionat în septembrie şi nu în octombrie 1919; la 27 septembrie 1919 s-a format guvernul Arthur Văitoianu, în timpul căruia s-au desfăşurat primele alegeri pe baza votului universal, din care a rezultat guvernul Vaida-Voevod, alcătuit la 1 decembrie 1919. Într-adevăr, acest guvern a semnat, la 10 decembrie 1919, tratatele cu Austria şi cu Bulgaria.

Se fac cîteva aprecieri juste asupra condiţiilor concrete în care s-a creat Mica Înţelegere şi a obiectivelor urmărite la începutul activităţii sale. Pentru deceniul al III-lea, poziţia României este urmărită, în special, în cadrul unor relaţii bilaterale dintre anumite state importante ale Europei, ceea ce dezvăluie numai o latură a poziţiei sale internaţionale (vezi p. 96—97).

Pentru perioada 1933—1936, România este amintită o singură dată; autorul consideră că la sfîrşitul anului 1936 şi începutul anului 1937, alianţele franceze din estul Europei deveneau „aproape inoperante". Germania lucra activ la construirea liniei Siegfried. „Cum, în aceste condiţii, Franţa ar fi putut să ajute Polonia, Cehoslovacia şi România? Se asistă, deci, în 1936 la o progresivă dizlocare a sistemului francez. În august 1936, regele Carol al României îi retrage lui Titulescu, mare prieten al Franţei, portofoliul afacerilor străine" (p. 194). Este, dacă ne putem exprima astfel, apărată poziţia Franţei din această perioadă.

[1] Semnalăm şi scrierea greşită a numelui Diamandi, care apare sub forma Diamondi (p. 96).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care, după J. -B. Duroselle, nu putea să ajute țările respective din estul Europei. După părerea noastră, Franța, ca și alte puteri, putea încă, în acel moment, să ajute aceste țări, dacă cercurile conducătoare occidentale ar fi promovat o politică hotărîtă de apărare a securității colective. Dizlocarea sistemului francez nu este și rezultatul politicii de cedare în fața pretențiilor Germaniei hitleriste, politică promovată de anumite cercuri engleze și franceze ?

În altă ordine de idei, Nicolae Titulescu este amintit foarte puțin ; din această cauză, nu apare, la adevărata valoare, figura ilustrului diplomat *de valoare mondială*, rolul său activ în cadrul relațiilor internaționale și poziția sa hotărîtă, potrivnică oricăror concesii care să încurajeze pe agresori.

În legătură cu evenimentele din România, de la sfîrșitul lunii august și începutul lunii septembrie 1940, se precizează că „la 30 august a fost semnat, sub presiunea germano-italiană «al doilea arbitraj de la Viena» [...] Ungaria a anexat, în cincispreze zile, un teritoriu de 44.000 km², cu 2 milioane locuitori" (p. 272). De fapt, cifrele sînt de 42.243 km², teritoriul răpit, cu o populație de aproximativ 2 600 000 de locuitori ; se mai impune precizarea că cea mai mare parte a acestei populații era compusă din români. „Cîteva zile mai tîrziu — continuă J. -B. Duroselle — la 6 septembrie, regele Carol al României a abdicat în favoarea fiului său, Mihai". În octombrie. Hitler, sub pretextul de a proteja puțurile de petrol contra sabotajului englezesc a ordonat Wehrmacht-ului să ocupe România (p. 273). Pentru o mai bună înțelegere a situației internaționale a României din perioada aceea, era util să se specifice că 6 septembrie 1940 nu a marcat numai înlocuirea unui rege cu altul, ci a însemnat instaurarea dictaturii fasciste, legionaro-antonesciene cu toate consecințele sale, atît în politica internă cît și în orientarea externă a României.

În capitolul al VII-lea, intitulat *Relațiile internaționale în timpul fazei mondiale a războiului (1941—1945)*, autorul tratează, într-un subcapitol, *Înfrîngerea Germaniei* ; aici, el se referă și la evenimentele din vara și toamna anului 1944, la succesele Armatei sovietice și încheierea convențiilor de armistițiu cu unele țări din Europa de est și sud-est, printre care și România (p. 381—382). Ne surprinde ignorarea completă a insurecției naționale antifasciste, izbucnită la 23 august 1944, în România. Și aceasta cu atît, mai mult, cu cît numeroase lucrări străine, de sinteză, apărute în ultima vreme, deși nu dovedesc o înțelegere clară a conținutului și caracterului insurecției din România, se referă la consecințele importante ale acestui act asupra desfășurării războiului, la grăbirea capitulării Germaniei hitleriste. Se arată că, la 12 septembrie, „după luarea Bucureștiului (1 sept.)", s-a semnat armistițiul cu România (p. 381). *Este, astfel, complet neglijat faptul că România prin insurecția sa națională a întors armele împotriva Germaniei în ziua de 23 August, dată care marchează începutul participării sale active, cu tot potențialul militar și economic, la războiul antihitlerist.* După cum se știe, Conferința păcii de la Paris nu a luat în considerație participarea României la războiul antihitlerist din perioada 23 august — 12 septembrie 1944 : tratatul de pace dintre România și Puterile aliate și asociate (10 februarie 1967) a fixat ca dată de început a acestei participări 12 septembrie. 1944.

În general, pentru România în perioada care s-a scurs de la sfîrșitul celui de al doilea război mondial, există unele aprecieri eronate, de pe o poziție obiectivistă, exagerîndu-se adesea rolul factorului extern. O lectură atentă scoate la iveală și anumite observații ce se impun atenției. Astfel, autorul evidențiază preocuparea României de a-și consolida independența economică și suveranitatea națională prin accentul pus pe dezvoltarea industriei. Se arată că Partidul Comunist Român s-a manifestat împotriva intervențiilor străine în treburile interne ale statelor. P.C.R. a acționat pentru întărirea unității sistemului socialist, în primul rînd, prin consolidarea orînduirii socialiste în fiecare țară socialistă (p. 665—666).

Am luat în discuție numai anumite momente ale poziției României în cadrul relațiilor internaționale cu scopul de a semnala modul incomplet, sau chiar greșit, în care sînt ele prezentate în lucrarea lui J. -B. Duroselle, mai ales că interpretări similare se întîlnesc și în alte lucrări străine.

J. -B. Duroselle este un nume cunoscut în istoriografia universală. Observațiile noastre nu urmăresc, și nici nu pot urmări, să atingă valoarea de an-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

samblu a sintezei ilustrului istoric francez. Am fi foarte bucuroşi ca prin aceste observaţii să venim în ajutorul cititorului român sau străin, preocupat de o înţelegere cît mai clară a locului României în cadrul relaţiilor internaţionale din perioada contemporană a istorie sale.

I. Agrigoroaiei

JACQUES DELPERRIÈ DE BAYAC, *Histoire du Front Populaire*, Paris, Fayard, 1972, 542 p.

Ziarist şi laureat al „Premiului Rezistenţei", pentru lucrarea sa „Histoire de la milice" (1969), autorul unei interesante cărţi despre *Les Brigades internationales*, de Bayac este convins că Frontul popular constituie unul din evenimentele majore ale istoriei contemporane a Franţei. Nemulţumit că istoria acestuia este încă prea puţin cunoscută, el adresează cartea unui cerc larg de cititori.

Pentru a se face mai bine înţeles, pentru a explica mai temeinic cauzele care au dus la formarea blocului de stînga şi mai ales pentru a explica greutăţile cu care a trebuit să lupte guvernul condus de Leon Blum, autorul face o largă incursiune în istoria Franţei de după primul război mondial. Bintuită de puternice frămîntări politice generate de luptele dintre reacţiunea tradiţionalistă şi forţele progresului Franţa, de după război pînă la guvernarea frontului popular, — arată autorul — a fost guvernată şi administrată de notabili înclinaţi spre imobilism, cu licee şi universităţi făcute pentru privilegiaţi, cu obiceiuri şi un mod de gîndire care — cum crede de Bayac — aparţineau secolului al XIX-lea. Greutăţile economice şi monetare, plus valul de revendicări ale maselor producătoare, survenite imediat după primul război mondial, au subliniat pe de o parte, existenţa unor mari nemulţumiri, iar pe de altă parte, lupta cercurile conducătoare contra oricăror idei înnoitoare în viaţa societăţii franceze. Autorul este convins că Franţa dintre cele două războaie, nu a avut nici mijloacele şi nici dorinţa de a face noi cuceriri. Din contra — după cum arată de Bayac — politica ei externă a fost dominată de frica faţă de Germania, de grija de a se apăra de orice fel de conflict, precum şi de o puternică ostilitate faţă de Uniunea Sovietică.

Subliniind consecinţele grele ale crizei economice din 1929—1933 asupra vieţii economice, şi mai ales politice, de Bayac acordă o mare atenţie studierii activităţii partidelor de stînga; autorul îşi exprimă respectul şi stima sa faţă de comuniştii francezi şi de partidul lor. Astfel, el consemnează lupta dusă de P.C.F. încă din 1934 pentru constituirea unui bloc de stînga analizînd cu o anumită obiectivitate dificultăţile înregistrate pe parcursul desfăşurării acestei complexe activităţi. *Unirea forţelor democrate* în jurul unui program comun de luptă împotriva fascismului, pentru apărarea democraţiei, a independenţei şi suveranităţii naţionale, a căpătat o importanţă excepţională cu larg răsunet internaţional. Din nefericire, această activitate — cum scrie autorul — s-a desfăşurat într-o perioadă cînd Franţă se afla într-un mare declin şi cînd ameninţarea hitleristă era în continuă creştere. Activitatea reacţiunii franceze luase proporţii. La toate acestea se adaugă ostilitatea unor cercuri politice franceze în faţa oricărei politici ferme faţă de puterile totalitate, ca şi împotriva oricărei apropieri franco-sovietice.

Depăşind greutăţile obiective şi subiective, sprijinit de voturile milioanelor de francezi, instaurarea guvernului Frontului popular a constituit un mare succes al forţelor de stînga, care au reuşit să reunească acordul unanim a zece organizaţii democratice şi antifasciste. Celebrînd acest succes, autorul crede că toate realizările sau insuccesele acestei guvernări au fost legate în primul rînd de personalitatea lui Leon Blum. Exagerarea rolului jucat de şeful guvernului, nu-l împiedică însă să aprecieze în mod real că Leon Blum ar fi vrut să satisfacă aspiraţiile imediate ale maselor fără însă a modifica sau atinge măcar regimul capitalist. Atît în politica internă cît şi în cea externă, Leon Blum, a urmat o linie politică de mijloc, ceea ce a întărit convingerea maselor şi a muncitorimii în special că guvernul era din ce în ce mai puţin hotărît să ţină cont de părerile lor

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Referindu-se la cauzele care au slăbit poziția guvernului condus de Leon Blum, autorul subliniază lipsa unei politici ferme și de alianța cu U.R.S.S., politica de concesii și conciliere față de actele de agresiune ale Germaniei naziste, lupta internă din sînul guvernului. El se referă îndeosebi la ciocnirile dintre antifascismul unora și tendința spre un pacifism păgubitor al altora. De Bayac insistă mult asupra hotărîrii cercurilor privilegiate — cum scrie el — de a lovi prin orice mijloace politica guvernului frontului popular.

Studiul lui Bayac, viu și frumos scris, prezintă interes nu numai pentru specialiști. Sigur că unele din părerile autorului pot fi supuse criticii. Între altele ne referim la cele care privesc pasivitatea maselor franceze, dezinteresul lor pentru politică, absolutizarea caracterului agricol al Franței în perioada dintre cele două războaie. Se resimte nu o dată că autorul este de profesie ziarist. Depășind o serie de dificiențe ale lucrării, se impune să subliniem interesul pe care de Bayac îl manifestă pentru uriașa activitate desfășurată pentru pregătirea și desfășurarea activității de către guvernul Frontului popular. Cartea reușește să sublinieze importanța și complexitatea experienței făcute de Frontul popular.

J. Benditer

MAURICE COUVE DE MURVILLE, *Une politique etrangère 1958—1969*, Paris, Plon, 1971, 500 p.

Deși, în ultimii ani, numeroase lucrări au fost consacrate relațiilor internaționale ale Republicii Franceze din perioada gaullistă, pentru specialiștii în istoria diplomației este indispensabilă consultarea lucrării celui care, în perioada 1 iunie 1958 — 31 mai 1968, a fost conducătorul Quai d'Orsay-ului

Personalitate marcantă a vieții politice internaționale, Maurice Couve de Murville, unul din principalii colaboratori ai generalului De Gaulle, ne dezvăluie principalele direcții ale diplomației franceze din perioada 1958—1968. Asociat la opera întreprinsă de generalul De Gaulle, „om de măsură și de reflecție", Maurice Couve de Murville consideră anul 1958, *hotărîtor* în schimbarea opticii politicii externe a Franței. Noul curs al diplomației franceze a fost fără îndoială favorizat de „strălucirea excepțională pe care o asigura autoritatea națională și internațională a generalului De Gaulle"; în această acțiune de mare anvergură esențiale au fost trei condiții: voința, libertatea și continuitatea (p. 17).

Maurice Couve de Murville observă că pînă în anul 1958 „S.U.A. au dominat politica externă franceză", afacerea Suezului reprezentînd „un fel de complot deschis cu Anglia pentru a afirma o politică proprie în Orient". În acest timp Franța a participat la „imobilismul general" generat de așa-zisul „război rece". Acțiunile diplomatice ale Franței după 1958 scrie Murville au urmărit să dea activității noastre *„vigoare, libertate, adesea curaj, în definitiv independența care-i lipsea și care singură putea să-i asigure stilul și eficacitatea"* (p. 21). Realizînd aceste obiective„ Franța încetă să mai fie omul bolnav al Europei".

Decolonizarea, securitatea, independența și rolul Franței în lume, raporturile cu estul, Germania, Europa — principii esențiale ale politicii externe franceze de după 1958 au fost definite și afirmate.

A V-a Republică și-a rezolvat onorabil problemele „Imperiului colonial" deoarece „epoca colonială aparține trecutului și singură independența efectivă a tuturor națiunilor putea constitui o contrapondere la puterea celor tari" (p. 24); desigur, *în precipitarea hotărîrilor guvernanților francezi, un rol esențial l-a jucat mișcarea de eliberare a popoarelor coloniale, condusă de Fronturile naționale* (cazul Algeriei). Diplomația franceză are fără îndoială meritul de a fi sesizat mai devreme că în relațiile dintre state presiunile de orice fel nu au ce căuta, deoarece aparțin trecutului. Popoarele, ele însile, sînt cele mai în măsură să-și rezolve propriile probleme, amestecul altor state în treburile lor interne creînd complicații cu urmări neprevăzute. În acest sens, *Acordurile de la Geneva* reprezentau cel mai bun fundament al oricărei soluționări pașnice și durabile a chestiunii vietnameze.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Semnificativă pentru schimbarea opticii relațiilor internaționale ale Franței este aprecierea pe care Murville o face la sfîrșitul întîlnirii Charles De Gaulle — John Foster Dulles (5 iulie 1958): „a fost întîlnirea a două concepții, aceea a imobilismului, în această lume divizată și a unei evidente hegemonii americane asupra jumătății occidentale, cu o Franță care înțelegea să iasă din renunțarea ei, să rezolve propriile probleme și să deschidă noi orizonturi" (p. 30). Franța afișa astfel voința sa de independență care respingea subordonarea, interesul pentru menținerea păcii, un rol conform cu vocația sa. Noua sa atitudine viza și revizuirea politicii față de țările din est (p. 45).

Evoluția raporturilor franco-americane, cu momentele lor de apropiere și depărtare, este surprinsă în capitolele II, III și IV. Problema securității Franței, a programului său național de înarmare, discuțiile legate de menținerea Comandamentului N.A.T.O. pe teritoriul francez, proiectele de „colaborare" economică între Piața comună și S.U.A. etc. au dominat convorbirile, de multe ori la cel mai înalt nivel, dintre cei doi „parteneri".

Prezența Comandamentului N.A.T.O. pe teritoriul francez făcea ca Republica „să renunțe în largă măsură la stăpînirea propriei sale politici" și „altera bazele însăși ale suveranității sale naționale". Acestea au fost motivele pentru care guvernul francez a cerut mutarea sediului Comandamentului Pactului Nord Atlantic de pe teritoriul său, instaurarea independenței și a suveranității nefiind „nici impertinență, nici nesocotință, ci o mișcare de destindere în relațiile cu estul" (p. 78). Noi complicații au cunoscut relațiile franco-americane în timpul escaladării de către guvernul S.U.A. a războiului în peninsula Indochina, sau în momentul recunoașterii de către Franța a singurului guvern legal al Chinei, acela de la Pekin (Franța a fost prima mare putere occidentală care a recunoscut R. P. Chineză). Guvernul de la Paris, în mai multe rînduri a arătat că „singur poporul sud-vietnamez putea să-și definească calea începînd din momentul în care va fi lăsat să o facă, considerînd că „o solutionare militară era exclusă" (p. 130). Relațiile franco-americane au intrat într-o nouă fază, în momentul venirii la Casa Albă a lui Richard Nixon, dialogul reluîndu-se după ani de criză.

Capitolul V este consacrat relațiilor cu Uniunea Sovietică, iar următorul raporturilor cu țările din răsăritul Europei. Maurice Couve de Murville scrie că anul 1964 a fost *„anul dezghețului, adică începutul normalizării, inițiativele venind din partea estului"* (p. 198). Găsim totodată mai multe referiri la politica externă a României, aprecieri favorabile la adresa conducătorilor români. România afirma „dorința sa de independență națională", de colaborare cu toate țările lumii, indiferent de orînduirea lor social-economică și politică, pe baza neamestecului în treburile interne, a respectării integrității teritoriale, a egalității și avantajului reciproc — singurele principii în stare să contribuie la întronarea în lume a păcii și a destinderii internaționale. În acest context este amintită vizita făcută la Paris de primul ministru Ion Gheorghe Maurer, convorbirile fructuoase avute de acesta cu generalul De Gaulle și cu premierul Georges Pompidou. Maurice Couve de Murville evidențiază dorința guvernului român de a multiplica, pe plan economic și cultural, schimburile cu țara sa, care au fost primite cu simpatie de poporul și guvernul francez. Primele rezultate ale acestor contacte au fost concretizate prin încheierea unui acord comercial, care făcea ca schimburile economice dintre cele două state să se dubleze (p. 203). Oaspete al țării noastre, Maurice Couve de Murville a fost impresionat de realizările obținute pe plan industrial de poporul român (p. 214). În convorbirile avute cu șeful statului și cu primul ministru român s-au evidențiat posibilitățile de dezvoltare a relațiilor tradiționale dintre cele două state, conducătorii români pronunțîndu-se pentru „respectarea tuturor alianțelor și prieteniilor" și afirmînd „voința lor de independență și speranța într-o desființare a blocurilor" (p. 214). După ce a vizitat Uniunea Sovietică și Polonia, în mai 1968, generalul De Gaulle a sosit la București. Autorul vorbește de primirea entuziastă făcută de poporul român generalului De Gaulle, concordanța de vederi cu conducătorii români a căror primă grijă „era de a afirma personalitatea României, prin menținerea regimului social-politic". La București „se confundau amiciția istorică și sentimentul național, într-un fel de inteligență elementară și instructivă a solidarității care unește cele două popoare pe baza idelor de independență, de pace și de înțelegere ge-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nerală în serviciul uneia sau alteia". Politica de destindere apărea ca singura perspectivă deschisă evoluției problemelor europene, Franța găsind în est răspunsul necesar; destinderea trebuia să conducă nu la consolidarea unei hegemonii a celor mari, ci să permită la toți să se înțeleagă și să reglementeze problemele prin acordul tuturor interesaților. Dialogul deschis între Franța și țările din estul Europei (în speță România), cooperarea economică și culturală, erau un exemplu de relații între state cu sisteme social-politice diferite.

Raporturile cu statul vestgerman „subiect capital al politicii externe franceze", problemele Pieței Comune și ale Europei (uniunea politică), chestiunea Marii Britanii, Franța în lume, sînt analizate în următoarele cinci capitole. Idei interesante ca aceea după care Europa trebuia să se afirme independent de S.U.A. și sub propria sa responsabilitate, libertatea și demnitatea națiunilor, independența nu este necunoașterea realităților, dau o notă aparte unei cărți scrise într-un stil caracteristic spiritului francez. Remarcabile sînt o serie de portrete pe care Murville le face unor personalități cu care a venit în contact în cei 11 ani de activitate diplomatică.

Adevărata politică începe prin a discerne realitățile, cartea fiind un omagiu involuntar adus aceluia care o incarna, generalul De Gaulle.

Politica externă, ținînd cont de realitățile lumii contemporane, în care rațiunea trebuie să domine, ar putea „permite să ne găsim unii pe alții". Epoca noastră, în care există state mari, mijlocii, mici și foarte mici poate și trebuie să fie dominată de ideea colaborării. Colonialismul, războaiele imperialiste, politica de dictat nu-și mai găsesc locul într-o lume în care forțele păcii, antiimperialiste devin tot mai numeroase. Cartea fostului ministru de externe francez este și un moment de reflecție la ceea ce ar putea însemna în condițiile actuale un război atomic, *dialogul constructiv* fiind singurul în stare să permită statelor lumii să se regăsească.

Valeriu Florin Dobrinescu

ISTORIA ROMÂNIEI

CONSTATIN PREDA, *Monedele geto-dacilor*, București, Ed. Acad., 1973, 485 p. + 80 pl.

Monografia intitulată astfel are menirea de a aduna și interpreta toate descoperirile monetare de pînă acum și mai ales de a trage concluziile pe care acestea le îngăduie. În acest scop au fost adunate, pentru prima dată, toate descoperirile monetare din colecțiile de stat și particulare, din țară și din străinătate, precum și întreaga bibliografie.

Cunoscut atît prin preocupările anterioare referitoare la problema trecerii societății geto-dacice de la prima la cea de a doua epocă a fierului, cît mai ales prin numeroasele contribuții în domeniul numismatic, autorul face de data aceasta o prezentare a întregii istorii economice și politice a populației geto-dacice pînă la constituirea statului dac al lui Burebista.

Ocupîndu-se de o perioadă în care au avut loc profunde prefaceri interne, cînd populația geto-dacică ajunsese la un nou stadiu de dezvoltare social-economică și politică, cînd forțele de producție fac posibilă înregistrarea unor noi progrese în toate domeniile de activitate, C. Preda urmărește procesul de folosire a monedei ca mijlocitor în relațiile de schimb și ca simbol al unei organizări politice superioare.

O atenție deosebită acordă autorul izvoarelor scrise, din a căror analiză reiese tendința de unificare și întărire a triburilor getice, ceea ce a determinat îngrijorarea unor state ca Macedonia și Tracia care au purtat campanii de reprimare sau intimidare a geților. Informațiile arheologice mult mai bogate, necesare documentării tezelor reieșite din izvoarele literare, formează obiectul capitolului, privind *condițiile economice și social politice ale apariției monedei la geto-daci*

Datele arheologice, privind perioada de timp cuprinsă între sfîrșitul secolului al V-lea și mijlocul secolului al IV-lea î.e.n., ilustrează o etapă nouă su-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

perioară, cînd în nordul Dunării se întrevăd începuturile utilizării, deocamdată pe scară redusă, a roții olarului. Acest fenomen ce se va extinde în a doua jumătate a secolului al IV-lea și primele decenii ale secolului al III-lea î.e.n., interval considerat de autor drept a doua perioadă de evoluție, cunoaște o continuitate și o legătură firească. Straturile cu locuire intensă din așezările de la Zimnicea și Poiana, datate cu monede de bronz de la Filip al II-lea și Alexandru cel Mare și respectiv cu drahme emise de Histria și fragmente ceramice grecești, oglindesc starea generală de schimbări și transformări interne care tinde spre o orînduire nouă, superioară. În afară de aceste așezări mai sînt enumerate și alte descoperiri din Muntenia și Moldova, care arată că monedele grecești și macedonene s-au răspîndit relativ uniform în mediul autohton geto-dacic. Această răspîndire demonstrează că populația geto-dacică producea pentru schimb fiind în măsură să treacă imediat și la schimbul monetar. Astfel, sporul de produse, stimulat de circulația monetară, impune un nou mijloc de schimb și acesta va fi moneda locală, în cantitate mai mare, menită să rezolve dificultățile ivite în circulația mărfurilor.

În cadrul prezentării imitațiilor realizate de geto-daci după monedele care au circulat în Dacia în vremea respectivă, autorul a realizat o clasificare a monedelor geto-dacilor pe perioade cronologice și în cadrul acestora pe tipuri regionale.

În funcție de evoluția stilului și felul cum se grupează diferite categorii monetare s-au putut stabili în cadrul monetăriei geto-dacice o fază de început și două etape principale de dezvoltare.

Așa cum autorul a susținut și în alte studii (Dacia, NS, X, 1966 și Studii clasice, XI, 1969) primele imitații de tip Filip al II-lea au început să fie bătute de geții din zona Dunării, către sfîrșitul secolului al IV-lea și începutul secolului al III-lea î.e.n.. În susținerea acestei concluzii, deosebit de prețioasă este descoperirea tezaurului monetar de la Scărișoara (Ilfov) care cuprinde drahme emise de orașul Histria (mijlocul secolului al IV-lea î.e.n.) și imitații după tetradrahmele lui Filip al II-lea. Într-o oarecare măsură, sfîrșitul secolului al IV-lea î.e.n., ca dată de început a imitațiilor dacice a fost susținută și de E. A. Bielz, R. Forrer și Constantin Moisil. C. Preda aduce în plus multe precizări asupra fiecărei descoperiri în parte ținînd cont de aria de răspîndire a primelor imitații și de inițiatorii acestui proces care nu puteau fi decît traco-geții.

După invazia celților în Balcani, au loc unele modificări pe plan etnic și cultural în aceste regiuni, care aduc după sine și schimbări în domeniul numismatic. Celții preiau inițiativa dezvoltînd o nouă monetărie în toate regiunile pe care le-au ocupat. În acest moment, mijlocul secolului al III-lea î.e.n., plasează C. Preda *prima fază principală de dezvoltare a monetăriei geto-dacice*, cînd iau naștere anumite tipuri monetare cu serii de emisiuni și o întreagă gamă de variante. El a observat că cele mai de seamă descoperiri se găsesc în preajma Munților Apuseni sau în zona de dealuri subcarpatice unde au existat probabil și zăcăminte de argint. O interpătrundere observată între diferitele tipuri monetare indică și existența unor raporturi de schimb. Numărul monedelor sporește iar circulația lor începe să se contureze din ce în ce mai precis. Imitațiile de tip Rasa, Banat, Prundu-Jiblea, Tulghieș, Ramna, Criciova, Crișeni, Huși-Vovrieșți, Larissa etc. nu sînt întru totul contemporane, cele mai multe fiind emise în cursul celei de a doua jumătăți a secolului al III-lea î.e.n. datare care se apropie de formulările lui V. Pârvan și C. Diacoviciu, și pînă la mijlocul secolului al II-lea î.e.n. cînd începe cea de *a doua fază principală a monetăriilor din Dacia*

În cadrul acestei faze pe care autorul o datează cu precizie din a doua jumătate a secolului al II-lea î.e.n. și pînă în primele circa trei decenii ale secolului I î.e.n., s-au grupat emisiunile de tip Dumbrăveni, Mediești Aurit, Cladovo-Saschiz, Peteica, Rădulești-Hunedoara, Aiud-Cugir, Chereluș-Feniș, Vîrteju-București, Adîncata, Inotești-Răcoasa.

Problema sfîrșitului monetăriilor locale în Dacia, care au emis imitații de tip greco-macedonean, a preocupat în mod deosebit pe specialiști. C. Preda, analizînd critic toate ipotezele emise și ținînd seama de cercetările și descope-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ririle arheologice și numismatice, aduce precizări noi și deosebit de importante. El observă că în cetățile dacice din Munții Orăștiei sau în tezaurele de obiecte de argint dacice din a doua jumătate a secolului I î.e.n. n-au apărut niciodată monede geto-dacice. Trage astfel concluzia că odată cu perioada cînd Dacia condusă de Burebista cunoaște una din cele mai importante faze de dezvoltare, avînd loc acum și unificarea triburilor și uniunilor de triburi geto-dacice, apare necesitatea unei monede unice, care a fost copia fidelă a denarului republican roman.

Un spațiu întins dedică autorul unor *considerații generale* de ordin numismatic și cronologic, ocupîndu-se în amănunt de prototipurile care au stat la baza emisiunilor analizate, metalul folosit la emiterea lor, tehnica monetară, nominal și modul precum și simboluri, sigle, monograme și contramărci. De asemeni, pentru fiecare tip monetar în parte, a încercat să fixeze anumite limite cronologice fără să neglijeze părerile tuturor numismaților din țară și din străinătate. Intr-un capitol special rezervat cronologiei, analizează toate opiniile specialiștilor, care sînt destul de diferite atît în ceea ce privește începutul cît și sfîrșitul monedei geto-dacice. C. Preda își orientează datările sale în funcție de rezultatele la zi ale descoperirilor arheologice și numismatice ajungînd la formulări care-l apropie de cele ale lui V. Pârvan și C. Daicoviciu, cu deosebirea că el distinge și faza începuturilor sporadice a imitațiilor de tip Filip al II-lea din spațiul balcano-danubian, pe care savanții amintiți n-au crezut-o posibilă.

Un capitol pe care îl considerăm deosebit de important se referă la *tipurile monetare și triburile din Dacia în secolele III—I î.e.n* precum și originea lor etnică. În prezentarea fiecărui tip monetar în parte s-a afirmat că emisiunile respective au un caracter tribal și pot fi puse în legătură cu conducerea tribală sau unional tribală. Perioada de început, care corespunde cu prima jumătate a secolului al III-lea î.e.n. nu poate avea un anumit centru de emitere precizat întrucît monedele descoperite sînt dispersate pe arii foarte întinse. Cît privește însă prima fază principală a monetăriei din Dacia, tipurile respective avînd aria mai mult sau mai puțin limitată, se poate afirma că în a doua jumătate a secolului al III-lea î.e.n. existau cîteva centre monetare între care au avut loc relații culturale și schimburi comerciale directe, permanente și probabil înrudiri etnice. Așa de exemplu se poate afirma despre centrele din Banat, nordul și nord-vestul Transilvaniei și zona dealurilor subcarpatice ale Olteniei. Legături de aceeași natură au putut să existe și între triburile din regiunile amintite cu populația învecinată din vest, dintre Tisa și Dunărea de Mijloc.

La întrebarea firească asupra etnicului populației care a emis aceste monede, majoritatea numismaților români au interpretat ca geto-dacice toate imitațiile de tip greco-macedonean descoperite pe teritoriul României.

Numismatul austriac K. Pink, ale cărui teze au fost preluate de majoritatea numismaților străini, consideră că monedele descoperite în Banat și Transilvania sînt în totalitate emise de celți. C. Preda, ținînd seama de stadiul de dezvoltare social-ecomonică și politică a populației geto-dacice din această vreme și cadrul istoric și geografic în care se plasează toate aceste manifestări, fixează cîteva criterii în atribuirea etnică a principalelor tipuri monetare. Astfel el observă că înainte de stabilirea celților în Dacia intramontană, în această regiune dacii n-au putut dezvolta o monetărie proprie, ei avînd o cultură și o viață caracteristică primei epoci a fierului. De la mijlocul secolului al III-lea î.e.n. datează toate descoperirile monetare din Transilvania imitate după monede originale de la Filip al II-lea și mai ales de la Alexandru cel Mare. Autorul constată că influența grecească la aceste monede se exercită dinspre sud-vest și rolul de vehiculator al acestei influențe revine fără îndoială celților care, în urma dezastrului de la Delphi din 278 î.e.n. au trecut în nordul Dunării, unde se constată că apar cele mai vechi și mai bogate serii de monede din lumea celtică.

Aria de răspîndire a tipurilor monetare din prima fază se suprapune cu zonele unde s-au descoperit numeroase urme celtice, ca nord-vestul Transilvaniei și mai puțin în nordul Olteniei și Centrul Moldovei. Reținem observația că în regiunile unde celții nu au pătruns (sudul Moldovei, sudul Transilvaniei etc.) o monetărie puternică se dezvoltă abia începînd cu mijlocul secolului

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

al II-ea î.e.n., perioadă de decădere a celților și dezvoltare economică a triburilor geto-dacice. Simbolurile tipic celtice, folosite de aceștia și în general în arta decorativă (porcul mistreț, pasăre, roata, cercul cu punct la mijloc, spirala simplă etc.) precum și dantramărcile care redau de asemeni tipuri de ornamente celtice, se întîlnesc numai pe emisiunile monetare din prima fază de dezvoltare ca tipurile Tulghieș-Mireșu Mare, Silindia, Chișinău-Criș și Huși-Vovriești. Cît privește tipul monetar Huși-Vovriești despre care C. Preda a formulat anterior ipoteza că ar aparține unei formațiuni politice tribale geto-dacice, pe baza unor date istorice și arheologice mai concludente și datorită analogiilor cu multe descoperiri din vest și nord-vest, revine și afirmă că monedele de acest tip au fost aduse de triburile celto-bastarne stabilite în Podișul Central Moldovenesc la sfîrșitul secolului al III-lea î.e.n. Ele apar odată cu venirea bastarnilor și dispar odată cu decăderea lor.

Deși în această perioadă de timp abundă emisiunile celtice, s-a căutat să se distingă și tipurile monetare ce se pot atribui daco-geților, adică acele monede care nu au nici un semn caracteristic celtic, care au reliefurile mai puțin înalte și nu sînt încărcate cu diferite simboluri.

Elementele specifice emisiunilor dacice din prima fază de dezvoltare se transmit la tipurile din faza a doua. Continuitatea aceasta reiese cu deosebită claritate la monedele din tezaurele de la Adîncata și Vîrteju București, care au avut ca model monedele de tip Prundul-Bîrgăului-Jiblea, și care demonstrează legătura stilistică și desfășurarea gradată de la un tip la altul atît pentru avers cît și pentru revers. Autorul mai distinge și alte tipuri monetare situate cronologic către mijlocul secolului al II-lea î.e.n., ca de exemplu imitațiile de tip Mediești Aurit, care conțin elemente de stil dacice și care fac legătura de la o fază la alta în zona intramontană a Daciei.

Cît privește spațiul dintre Olt, Dunăre și Carpați, descoperirile cu caracter celtic nu sînt numeroase și reprezentative ca cele de peste Carpați, ceea ce îl determină pe C. Preda să presupună că celții n-au ajuns să se impună aici pe plan politic și nici economic.

Analizînd emisiunile din a doua etapă principală, caracterizată prin tipuri monetare noi, autorul scoate în evidență legăturile stilistice dintre cele două faze și o continuitate a elementelor tehnico-artistice, ca rezultat al permanenței și al unei activități monetare continui a triburilor geto-dacice. El observă că în zonele unde în prima etapă, atelierele monetare erau foarte active, acestea dispar complet după mijlocul secolului al II-lea î.e.n. Centrele monetare principale se deplasează acum spre centrul Munteniei (tipul Vîrteju-București) și sudul Moldovei (tipul Dumbrăveni). Prezența acestor ateliere monetare ca și descoperirile arheologice din aceste regiuni, demonstrează că uniunea de triburi getice ajunsese la un nivel înalt de dezvoltare și la o organizare politică superioară fiind condusă de un șef cu titlul de basileu.

În ultima parte a concluziilor sale autorul încearcă localizarea triburilor celtice și geto-dacice din toate zonele Daciei în secolele III—I î.e.n., corelînd descoperirile numismatice cu cele arheologice completînd astfel localizările mai vechi realizate de V. Pârvan după datele arheologice și informațiile lui Ptolemeu.

Pentru a se realiza o imagine a întregii activități monetare de pe cuprinsul Daciei pînă la cucerirea ei de către romani autorul a rezervat cîte un scurt capitol emisiunilor de tip roman-republican (Tilișca), monede de aur de tip Koson și cele din Dobrogea de tip Moskon.

Hărțile cu aria de răspîndire a fiecărui tip monetar în parte precum și cele 80 de planșe cu material ilustrativ contribuie la realizarea unei imagini de ansamblu asupra monetăriei din Dacia.

Pentru stadiul actual al cercetărilor, lucrarea monografică a lui C. Preda reprezintă nu numai un mijloc de informare asupra monedelor geto-dacice ci și un studiu aprofundat a unei categorii de „documente" prin care se aduce o substanțială contribuție științifică la cunoașterea istoriei geto-dacilor.

Silvia Teodor

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

I. I. RUSSU, *Dacia și Pannonia inferior în lumina diplomei militare din anul 123*, București, Ed. Acad., 1973, 123 p. + 21 figuri.

Cartea are următorul cuprins : Prefață p. 9—10. I — Descoperiri arheologice și epigrafice la Gherla în a. 1960—1961 ; diploma militară din a. 133, p. 11—14. II — Diplomele militare romane p. 14—18. III 1 — Diploma militară din anul 123 p. 63—67. VII 1 — Ala Brit(t)onum C(ivium) R(omnaorum) p. 67—70. VII 2 — Trupele auxiliare p. 32—35. IV 1 — Quintus Marcius Turbo p. 36—41. IV 2 — Planul împăratului Hadrianus de evacuare a Daciei la 117/118 p. 47—52. IV 3 — Consolidarea ordinii provinciale p. 52—56. V 1 — Dacia Porolissensis p. 56—61. V 2 — Guvernatorul-comandant p. 62—63. VI — Consulii decretului din a. 123 p. 63—67. VII 1 — Ala Brit(t)onum C(ivium) R(omanorum) p. 67—70. VII 2 — Marcus Minicius Marcellinus praefectus p. 70—71. VII 3 — Ostașul veteran și familia sa p. 71—78. VII 4 — Pannoni illyri și celți p. 78—81. Anexe. 1 Diplomă dată de Ulpius Traianus pentru Dacia (Superior ?) p. 83—90. II Diplomă pentru Dacia Porolissensis (CIL, XVI, 110) p. 90—99. III Diplomele militare ale Daciei romane p. 99—102. IV Diploma pentru provincia Moesia Superior (a. 99) p. 102—109. Abrevieri bibliografice p. 111—112. Indices p. 113—123.

In anul 1971, luna octombrie, s-a descoperit, în interiorul castrului roman de la Gherla, un important document epigrafic, al cărui text poate fi considerat o adevărată pagină de istorie a Daciei ,în anii celui de al doilea deceniu de existență a acestei provincii. Este vorba de un fragment al unei diplome militare, din care s-a păstrat numai prima placă de bronz (125 × 104 mm), adică prima pagină externă *(tabella prior extrinsecus)* și prima pagină internă *(tabella prior intus)*, dar și aceasta cu ambele texte numai în parte păstrate. Din cele două pagini ale diplomei, s-a putut citi și completa, într-o măsură satisfăcătoare, cea mai mare parte a textului lipsindu-ne numai textul cu numele martorilor *(testatores)*.

Textul diplomei începe cu numele împăratului Hadrian, care acordă cetățenia romană soldaților din două unități militare auxiliare de cavalerie *(alae)*, soldaților unei unități auxiliare de infanterie *(cohors)* din armata Daciei Porolissensis și soldaților unei unități auxiliare de cavalerie *(ala)* din armata Pannoniei inferior. În continuare se spune, că soldații, în urma unui serviciu militar de 25 de ani, și mai mult chiar, sînt eliberați din armată și beneficiază de dreptul de căsătorie. Diploma poartă data de 10 aug. 123 și a fost emisă pentru soldatul cavaler *Glavus*, fiul lui *Navatus*, originar din orașul *Sirmium*, din provincia Pannonia inferior. Acesta este pe scurt conținutul diplomei.

Documentul menționează cea mai veche atestare a Daciei Porolissensis, la 10 aug. 123 și deci împărțirea Daciei în Dacia Inferior, Superior și Porolissenssis exista la această dată. Înainte de descoperirea acestei diplome, se știa că la 2 iulie 133 exista Dacia Porolissensis, desprinsă din regiunile septentrionale ale Daciei Superior. Noua diplomă, descoperită la Gherla, avansează această desprindere cu încă zece ani.

O a doua importanță a diplomei constă în enumerarea unităților militare auxiliare, existente în Dacia Porolissensis la data emiterii documentului : *ala II Pannoniorum (veterana), ala I Brittonum c(ivium) R(omanorum), cohors I Britannica (milliaria)* din armata Daciei Porolissensis și *ala I Britannica* (scris și *Brittonum) c(ivium) R(omanorum)*, care era însă *milliaria*, din armata Pannoniei inferior.

A treia importanță constă din menționarea, că soldații, din unitățile de mai sus, au fost eliberați din armată *(dimissis honesta missione)* de către Q. Marcius Turbo, cunoscut guvernator al Daciei și al Pannoniei inferior în primii ani de domnie ai împăratului Hadrian.

A patra importantă informație, inedită, constă în indicarea numelui procuratorului presidial, care stătea în fruntea Daciei Porolissensis la data emiterii diplomei. Din păcate însă, numele acestuia, „TAVIO (sau T. AVLO ? IVLIO ?) GRAPO", nu poate fi dedus cu absolută certitudine (p. 62) și încă nu se cunoaște un nume asemănător printre procuratorii de rang ecvestru.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cea de a cincea informație, deosebit de prețioasă pentru istoria imperiului roman în timpul domniei lui Hadrian, este menționarea celor doi consuli *suffecti*, T. Salvius Rufinus Minicius Opimianus și Cn. Sentius Aburianus, ambii în funcție la 10 aug. 123, neatestați de alte izvoare.

Cea de a șasea importantă informație stă în legătură cu istoria militară romană, prin menționarea lui M. Minicius Marcellinus, comandantul *(praefectus equitum)* unității *ala (I) Brit(t)on(um) c(ivium) R(omanorum)*, la 10 aug. 123 sau, mult mai probabil, anterior acestei date (p. 32).

Ca o ultimă importanță este menționarea numelui posesorului diplomei, *Glavus*, fiul lui *Navatus*, originar din localitatea Sirmium, fost soldat cavaler *(ex gregale)* în *ala I Brittonum c(ivium) R(omanorum)*, care beneficiază de *civitas Romana*, de *ius conubii* și de *honesta missio*, la care se adaogă numele soției sale *(uxori eius)*, *Iubena*, fiica lui *Bellagentus*, din neamul eraviscilor *(Eravisci)*, populație celtică din Pannonia inferior.

În ce privește data emiterii diplomei, aceasta s-a putut face datorită r. 3 al textului, unde, în titulatura împăratului Hadrian, se specifică *[t]ribunic(ia) potestat(e) VII*, ceea ce corespunde cu anul 123. Menționarea celor doi consuli *suffecti* nu este de folos pentru arătarea anului, ei nefiind cunoscuți pînă la publicarea acestui document (mai sus), în schimb, numele consulilor este precedat de *a(nte) d(iem) IIII Id(us) Aug(ustas)*, adică *10 august*, după calendarul nostru. Titulatura *[t]ribunic(ia) potestat(e) VII* este păstrată numai pe pagina a doua *(tabella prior intus)*, unde nu întotdeauna textul este absolut corect (cf. p. 17), așa cum, cu rare excepții, se făcea pe prima pagină *(tabella prior extrinsecus)*, din care însă, primele rînduri nu s-au păstrat. Sau din textul a trei diplome militare, se vede, că pe pagina interioară, titulatura împăratului poate fi eronat scrisă: astfel *tribunicia potestas XVIII* în loc de *XVII* (CIL, XVI, 133); *tribuncia potestas III* în loc de *IIII* (CIL, XVI, 142); *imp(erator) VIII* în loc de *VIIII* (CIL, XVI, 128). De altfel, autorul admite, că în *tribunic(ia) potestat(e) VII* „cifra este clară, dacă nu cumva va fi fost totuși vreo confuzie a unui gravor la Roma, ori a vreunui scrib-secretar în biroul comandamentului suprem" (p. 31—32). Pînă la descoperirea unui document cu anul de consulat al celor doi *suffecti*, planează deci incertitudinea, dacă diploma a fost emisă în anul 123 sau, dacă nu cumva, cu cel puțin un an înainte, deși pentru anul 122 se cunosc patru consuli *suffecti* (A. Degrassi, *I Fasti Consolari*, Roma 1952, p. 36).

Unitățile militare din diplomă sînt cunoscute din documentele anterioare datei de 10 aug. 123, cu excepția unității *ala I Brit(t)on(um) c(ivium) R(omanorum)*, singura care ne pune în fața anumitor probleme. După Prof. I. I. Russu, unitatea este identică cu *ala I Britannica c(ivium) R(omanorum)*, atestată în Dacia la 2 iul. 110 (CIL, XVI, 163). Sau aceasta din urmă, în diploma din 2 iul. 110, este scrisă prin *(ala)* I BRITANNICA C R, care este la fel atestată tot în Dacia la 17 febr. 110, scrisă însă *(ala)* I BRITANNICA *(milliaria)* C R (CIL, XVI, 57). Mai curînd ar fi deci de admis, că în cele două diplome din anul 110, figurează aceeași unitate, unde însă scribul în diploma din 2 iul. a omis semnul α pentru *milliaria*, ceea ce nu este un fapt izolat în redactarea diplomelor militare. Chiar în diploma de la Gherla, tot pentru această unitate, scribul a omis semnul α, care indică *milliaria* (p. 35). În diploma noastră, unitatea în cauză apare însă în grafia *(ala)* I BRIT— — — — și ALAE BRITON C R. Este adevărat, că privind etnicul pentru numele unităților auxiliare, nu rareori se face confuzia între *Brittonum*, *Britannorum* și *Britannica*. Tocmai în această diplomă, ultima unitate, cea din Pannonia inferior, este scrisă odată BRITANN (adică *Britannica)*, a doua oară BRITTON (adică *Brittonum)*, deși numele corect era *Britannica*. Ar exista deci posibilitatea, ca în diplomă să fi fost *ala I Brittonum c. R.*, care la 10 aug. 123 era în Dacia Porolissensis și deosebită de *ala I Britannica (milliaria) c. R.*, care la 17 febr. și la 2 iul. 110 se găsea în Dacia (CIL, XVI, 57, 163) și apoi la 10 aug. 123 în Pannonia inferior (dipl. de la Gherla), de unde, de altfel, anterior acestei date, venise în Dacia, pentru a participa la cele două războaie de cucerire (anii 101—102, 105—106).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În cazul că *ala I Brittonum c. R.*, din această cea de a doua diplomă de la Gherla (prima din 133), este deosebită de *ala I Britannica (milliaria) c.R.* din 2 iul. 110, atunci aici ar fi prima ei atestare, nefiind cunoscută din altă parte. În mod sigur că vine în Dacia din Pannonia (inferior, probabil) — de îndată ce soldatul Glavus este originar din Sirmium și soția lui este o eraviscă — și tot în Pannonia inferior se va întoarce, cunoscută aici începînd cu diplomele din anul 139 (CIL, XVI, 112, 113, 175, 179).

Distincția de *c(ivium) R(omanorum)*, după Prof. I. I. Russu, „a fost primită foarte probabil în cursul războaielor contra geto-dacilor sub Traianus" (p. 34). dar, pînă în prezent, nu avem nici o certificare pentru participarea acestei *ala* la cele două războaie, cum avem pentru *ala II Pannoniorum (veterana)*, *ala I Britannica (miliaria) c.R.* și *coh. I Britannica (milliaria) c.R.* (CIL, XVI, 54, 57, 103), așa încît, s-ar putea ca *civitas Romana* să o fi obținut cu prilejul războaielor de la începutul domniei lui Hadrian și, tot cu același prilej, temporara prezență a ei în nordul Daciei, probabil în castrul de la Gherla.

Guvernatorul, care „a dispus și patronat actul solemn de lăsare la vatră *(honesta missio)*" a soldaților din unitățile Daciei și Pannoniei inferior, este Q. Marcius Turbo (p. 36), cunoscut ca fiind în fruntea celor două provincii pe la începutul domniei lui Hadrian. După Prof. I. I. Russu, cele două provincii, temporar reunite, au fost sub guvernarea lui Q. Marcius Turbo în anii „(?117)—118—119 (?)", care îi succede lui C. Iulius Quadratus Bassus în Dacia. Acesta din urmă ar fi guvernat Dacia „în ultimul an (117) al domniei lui Traianus... care a căzut foarte probabil pe cîmpul de onoare (sau în cursul vreunei campanii ?), combătînd pe sarmați în anul 117/118, ori poate mai precis la sfîrșitul anului 117" (p. 37). Față de această veche cronologie a guvernatorilor din Dacia, Ch. Habicht, *Die Inschriften des Asklepeions*, în *Altertümer von Pergamon*, VIII, 3, Berlin, 1969, p. 43—53, nr. 21, studiind din nou inscripția de la Pergam *(Ann. Ep.*, 1934, 176), ajunge la concluzia, că acest C. Iulius Quadratus Bassus guvernează Dacia în anii 117—118, iar Q. Marcius Turbo ajunge la conducerea Daciei deabia în 118 (cf. Á. Dobó, *Die Verwaltung der römischen Provinz Pannonien von Augustus bis Diocletianus*, Budapesta, 1968, p. 46—48 și W. Eck, *Senatoren von Vespasian bis Hadrian*, München, 1970, p. 184—187), continuînd războiul început sub predecesorul său. Ceea ce devine însă curios în această diplomă, este faptul că la 10 aug. 123, la guvernarea Daciei nu se mai găsea Q. Marcius Turbo, ci Cn. Iulius Severus. Această anomalie este explicată de autor în sensul, că soldații celor trei unități auxiliare ale Daciei Porolissensis au primit *honesta missio* „în 118/119", dar diploma a fost emisă deabia „la 10 aug. 123" (p. 59) și aceasta este singura explicație ce se poate da.

O atenție deosebită merită capitolul în legătură cu apariția Daciei Porolissensis (p. 56 și urm.). Părerea mai veche, pînă în anul 1961, era că Dacia Porolissensis a apărut „între 8 iulie 158 și 27 sept. 159" (A. v. Premerstein, *Wiener Franos*, 1909, p. 256 și urm.) sau „8 iulie — 27 sept. 158" (A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, Budapesta, 1944, p. 32—34). Odată însă cu descoperirea primei diplome de la Gherla *(Ann. Ep.*, 1962, 255), s-a văzut că în anul 133 exista Dacia Porolissensis, desprinsă din partea de nord a Daciei Superior. Autorul insistă însă asupra părerii lui E. Ritterling, care încă în 1924, „afirma categoric, că organizarea Daciei Porolissensis era anterioară anului 157 și chiar a anului 150, fără să dispună de vreo *probă epigrafică* în afară de... *intuiția sa științifică*, ce s-a dovedit în două etape (cu cele două diplome gherlene)" (p. 57—58, cu sublinierea noastră). După noi însă, E. Ritterling a ajuns la concluzia existenței Daciei Porolissensis la 157 nu prin „intuiția sa științifică" ci mai curînd printr-o „probă epigrafică", ce exista. În articolul lui E. Ritterling, *RE*, XII, 1295 (pe care autorul îl citează și din care reproduce textual la p. 57 nota 54), acesta, vorbind despre organizarea Daciei Porolissensis, printre altele preciza „sicher vor dem J. 157, wahrscheinlich noch vor dem J. 150". Această afirmație nu este însă o „intuiție", o clar-viziune am zice noi, ci ea se bazează pe un cunoscut text epigrafic, descoperit cu mulți ani înainte, chiar în localitatea Porolissum. Este vorba de inscripția lui Tib. Claudius Quintilianus, *proc(urator)*, în care se

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

spune, că împăratul Antoninus Pius construiește din nou amfiteatrul în anul 157 (CIL, III, 836). A. Stein, *op. cit.*, p. 29, menționîndu-se la părerea, potrivit căreia Dacia Porolissensis nu este mai veche de 8 iul. — 27 sept. 158, considera că procuratorul Tib. Claudius Quintilianus, prezent la Porolissum la 157 în vederea inaugurării amfiteatrului, nu poate fi decît un procurator financiar, „da damals noch nicht die Provinz Dacia Porolissensis bestand, kann es sich nur um einem Procurator der Provinz Dacia superior handeln". Dar E. Ritterling a interpretat mult mai just această inscripție, considerînd că Tib. Claudius Quintilianus, prezent la Porolissum, este de fapt procuratorul Daciei Porolissensis. Aceasta era deci sursa epigrafică ce îl autoriza pe E. Ritterling să afirme, că la 157 exista Dacia Porolissensis și nu intuiția sa. Deci după cuvintele „sicher vor dem J. 157", ale lui E. Ritterling, fie că, acest mare învățat, din eroare a omis paranteza „(CIL, III, 836)", fie că a intenționat să o scrie mai jos și nu a mai făcut-o, sau oricare ar fi explicația, această paranteză, cu indicarea izvorului epigrafic, a rămas în afara textului.

Totuși, într-o inscripție aflată la Palmyra, unde apare numele unui *T. Aelius— — —* și care, datorită acestui nume de persoană, inscripția s-a datat în timpul lui Antoninus Pius (138—161), printre altele se menționează și ἐν Παρολι-[σσω τῆς ἀνωτέ]ρας Δακίας *(Ann. Ep.*, 1947, 170), din care ar fi de înțeles că la data respectivă, localitatea *Porolissum* se găsea în *Dacia superior* (nu în *Porolissensis)*, căci aceasta înseamnă ultimele cuvinte ale textului epigrafic grecesc. După Prof. I. I. Rusu, în cazul în care „datarea după criterii antroponimice (numele *T. Aelius — — —)* în vremea lui Antoninus Pius este valabilă, înseamnă că această inscripție palmyreniană comite o confuzie, ori este totuși anterioară anului 123 (?)" (p. 60). Noi nu avem la îndemînă revista *Syria*, XXII, 1941, unde la p. 231 H. Seyrig publică inscripția cu textul fragmentar de la Palmyra, probabil cu fotografie, pentru a ne da seama, dacă după lacună a fost PAC sau, dacă nu cumva, IAC ? S-ar putea deci ca textul să fie completat mai curînd prin ἐν Παρολι[σσω τῆ]ς ? ἐπαρχί]ας Δακίας, adică simplu, *provincia Dacia.*

Comandantul unității *ala I Brittonum c.R.*, după cum indică diploma, la 123 sau mai curînd anterior *(praefuit)*, la data cînd s-a primit *honesta missio* sau cînd a fost eliberată diploma, a fost *M. Minicius Marcellinus, praefectus.* După Prof. I. I. Russu, „el poate fi identificat în cadrele armatei din Germania, anume un ofițer din legiunea XXII Primigenia «———M(arcus) Minicius M(arci) fil(ius) Quir(ina tribu) Lindo Mar[cel]li[nus p(rimus)] p(ilus) leg(ionis) ei[usdem]», CIL, XIII, 6679" (p. 70). După autor, „nimic nu se opune" pentru această identificare, dar, adăugăm noi, nu acesta era cursul de avansare al unui cavaler în cadrul celor *tres militiae equestres* ; nu este ceva obișnuit ca un *primus pilus* de legiune să fie avansat la comanda unităților auxiliare, promovarea lor făcîndu-se tot în cadrul legiunilor (A.v. Domaszewski — B. Dobson, *Die Rangordnung des römischen Heeres*[2], Köln — Gratz, 1967, p. 116 și urm.). Rămîne deci, ca M. Minicius Marcellinus, *praefectus equitum*, comandant al unității de cavalerie din diploma de la Gherla, să fie considerat a fi deosebit de omonimul său *primus pilus* al *leg. XXII Primigenia* din armata Germaniei superior.

Soldatul veteran, beneficiarul decretului (a diplomei), *Glavus*, este bine documentat de autor ca avînd o origine illyrică, cu „antroponim tipic" (p. 71), ca și patronimul *Navatus*, „nefiind însă exclus ca antroponimul să fi fost chiar comun celtic și illyr" (p. 72). Soția lui *Glavus*, *Iubena*, după cum indică etnicul, era din neamul celtic al eraviscilor. Numele tatălui ei, *Bellagentus*, „pare a fi pînă acum și el un exemplu «unicum»" în antroponimia celto-eraviscă (p. 73). Cu aceste antroponime se îmbogățește repertoriul onomastic al Daciei cu două nume illyrice (poate unul eventual celto-illyric) și cu două nume celtice. Fiind acum în domeniul onomasticei, este cazul să amintim bine-venita rectificare a lui LVOMERCO, fiul lui *Molacus*, britton de neam, posesorul diplomei CIL, XVI, 110, în IVOMERCO (p. 90 și urm.), fie că citim *Ivomercus* fie *Iuomercus.*

Cu privire la căsătoriile soldaților auxiliilor romane, am dori să atragem atenția asupra unui fenomen cu totul aparte și care nu s-a făcut pînă la noi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din textul diplomelor militare (în număr de 22, după cum se indică în repertoriul de la p. 99—101) privind Dacia, pînă la anul 164, nu reiese atestarea de căsătorii a militarilor auxiliilor romane cu femei de origine dacică. Aceasta are o anumită semnificație și din care reiese situația socială inferioară a dacilor din provincie, față de situația privilegiată a celților, illyrilor sau a tracilor (moesilor) din provinciile vecine.

Ar mai fi necesară remarca asupra afirmației de la p. 35, că „menționarea în una și aceeași diplomă (decret, *constitutio)* a unor trupe auxiliare din două provincii (Dacia Porolissensis și Pannonia Inferior) este un lucru cu totul neobișnuit, rezultînd dintr-o situație cu totul excepțională : «legatio» — comanda militară unificată a lui Marcius Turbo asupra celor două provincii". În mod evident că apariția unităților din două provincii, în diploma de la Gherla, se datorește și guvernării din partea aceleiași persoane a provinciilor unificate, dar, două provincii în aceeași diplomă, nu este, așa cum se afirmă, „un lucru cu totul neobișnuit". Se cunoaște diploma din 20 sep. 82, cu unități din Germania și Moesia (CIL, XVI, 28) și alta de la 1 aug. 150, cu unități din Panonia inferior și Pannonia superior (CIL, XVI, 99). După noi însă, menționarea unităților din două provincii în diploma de la Gherla mai curînd este în legătură cu o acțiune militară, iar în diploma de la 1 aug. 150, chiar se face precizarea, *cum essent in expedition(e) Mauretan(iae) Caesariens(is)* (H. Nesselhauf, CIL, XVI. p. 90). Mai curînd deci, menționarea unităților din două provincii într-o singură diplomă este de pus în legătură nu atît cu persoana lui Q. Marcius Turbo, cît mai ales cu acțiunile militare coordonate din partea armatelor celor două provincii, împotriva iazygilor, care se găseau între Dacia și Pannonia inferior (harta din fig. 6).

Cu privire la diplomele Daciei, ne mai putem opri asupra afirmației, pe care o face autorul la p. 35, pentru lăsarea „la vatră" a soldaților din auxilia Daciei superior și Porolissensis, printre care se menționează și „formația de trupă etnică *Palmyreni sagittarii" ;* dar unitățile etnice de *Palmyreni sagittarii* de fapt în diplome nu primeau *honesta missio*, adică lăsarea „la vatră", ci numai *civitas* (CIL, XVI, 68 ; *Ann. Ep.*, 1958, 30 = 1959, 31 ; 1967, 395).

Monografia se încheie cu un capitol *Anexe* (p. 83 și urm.), unde se publică integral sau se fac importante rectificări, observații și completări pentru încă trei diplome descoperite mai recent sau mai de mult pe teritoriul Daciei.

În încheiere nu ne rămîne decît să aducem cele mai sincere mulțumiri Prof. I. I. Russu, pentru a ne fi pus la dispoziție această utilă monografie, privind istoria politică a Daciei și Pannoniei inferior la începutul domniei lui Hadrian. Lucrarea este scrisă cu mult simț critic, autorul luînd ca bază de informare stricta analiză a izvoarelor literare, epigrafice și arheologice și nu călăuzindu-se după false ipoteze sau logică fantezistă, așa cum se mai procedează încă. De multă utilitate este capitolul privind planul împăratului Hadrian de evacuare a Daciei în anii 117/118, unde se arată că într-adevăr a existat o asemenea tentativă și nu este o falsă sau tendențioasă informație a istoricului antic (p. 41 și urm.). La fel interesează capitolul despre războiul cu sarmații din anii 117/118 (p. 47 și urm.), în legătură cu care, una dintre cele mai de seamă contribuții este adusă de savanta analiză al textului diplomei militare de la Gherla, din anul 123.

Nicolae Gostar

Cîteva precizări în legătură cu o pretinsă contribuție științifică

Este de mult și bine cunoscută în arheologia românească valoarea științifică a vestigiilor aparținînd civilizației denumită de tip Dridu (secolele VIII—XI), pusă în directă legătură cu procesul de definitivare a formării poporului român. De aceea, publicarea corectă și exhaustivă a unor astfel de dovezi arheologice concrete și convingătoare trebuie, fără îndoială, socotită ca o contribuție reală la elucidarea unor aspecte ale procesului istoric menționat.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Înțelegînd însă într-un mod cu totul original noțiunea de contribuție științifică, unii pretinși specialiști ai unor astfel de probleme, ignorînd o însemnată parte din tot ce s-a realizat pînă acum, se străduiesc să prezinte, ca pentru întîia oară, unele „clarificări personale" cu privire la anumite aspecte privind civilizația de tip Dridu.

Astfel, recent, ultimul număr al publicației *Carpica*, editată de către Muzeul de istorie și artă din Bacău, apărut în 1974 (dar purtînd ca an de publicație 1972), ne oferă neplăcutul prilej de a lua nemijlocit contact cu cîteva din „realizările" unui asemenea „specialist", valorificate dacă se poate spune așa, în articolul, pretențios intitulat, *Contribuții la cunoașterea culturii Dridu din regiunea dintre Carpați și Siret a Moldovei*, semnat de Ioan Mitrea.

Deoarece noi înșine ne-am ocupat, timp de aproape două decenii, de probleme privind civilizația de tip Dridu din întreaga Moldovă (incluzînd deci și regiunea dintre Carpați și Siret, pentru care I. Mitrea se consideră cel mai autorizat specialist), ne-am luat îngăduința de a analiza conținutul acestei lucrări, interesul nostru științific fiind evident justificat și de dorința firească de a constata noile contribuții, pe care le anunța, încă din titlu, articolul menționat.

Mărturisim însă că încă de la primele pagini, ne-am convins că autorul și-a întocmit lucrarea, în marea sa majoritate, pe baza materialelor descoperite, cercetate și publicate deja de către noi, în cîteva studii speciale și anume: *Contribuții la cunoașterea culturii Dridu pe teritoriul Moldovei* apărut în „Studii și cercetări de istorie veche", 19, 1968, 2, p. 227—275; *Unele probleme privind evoluția culturii materiale din Moldova în secolele XI—X e.n.*, publicat în *Carpica*, vol. II, Bacău, 1969. p. 253—305 și *Elemente și influențe bizantine în Moldova în secolele VI—XI e.n.*, apărut în „Studii și cercetări de istorie veche", 21, 1970, 1, p. 97—126.

Compilația pe care I.M. ne-o prezintă drept „contribuție științifică" nu se rezumă numai la atît. Ignorînd normele elementare de întocmire a unei lucrări științifice originale, I.M. se face vinovat de însușirea celor mai multe dintre ideile și concluziile care stau la baza articolelor noastre amintite. De aceea, ne vine ușor să demonstrăm asupra cîtor pagini, din cele 16 cît conține „contribuția" sa, poate I M. să-și revendice cu adevărat paternitatea.

Astfel, chiar de la fraza cu care își începe lucrarea, I.M. ne dovedește „stilul personal" și „originalitatea" metodei sale de lucru, dîndu-ne în felul acesta posibilitatea de a face comparații.

Iată cum își începe lucrarea I.M.:

„După cum se știe, în 1956, în arheologia românească a fost formulat conceptul de cultură Dridu. Pe baza unor minuțioase și multiple observații de ordin stratigrafic, tipologic și comparativ, prilejuite de rezultatele primelor sondaje făcute în așezarea de la Dridu în 1956, prof. I. Nestor a definit conceptul de cultură Dridu" (I.M. pagina 115).

Sursa de inspirație este ușor de aflat, cu toată abilitatea autorului de a schimba ordinea cuvintelor în frază, deoarece iată cum în 1968 începeam noi articolul publicat în *SCIV*:

„După cum se știe, conceptul de cultură Dridu a fost pentru prima oară formulat, încadrat cronologic și atribuit din punct de vedere etnic în 1956 de I. Nestor, pe baza unor minuțioase analize de ordin stratigrafic, tipologic și comparativ, care l-a încetățenit imediat și definitiv în literatura românească de specialitate" (D. Teodor *SCIV*, 1968, 2, p. 227).

Desigur, dacă cele două fraze citate mai sus ar mai putea să nu fie socotite de unii chiar *identice*, la fel ca și altele destul de numeroase și în același mod „personal" reproduse în restul articolului, în schimb I.M. nu scapă prilejul de a ne oferi, mai la fiecare pagină, cîte una sau două fraze, transcrise *aproape exact* după acelea din articolele noastre amintite.

Ne îngăduim să dăm comparativ cîteva exemple avînd astfel o bază concretă de a aprecia cum se cuvine munca de cercetare și mai ales „contribuțiile" lui I.M. în acest domeniu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Semnificativ este şi faptul că în vreme ce populaţia din spaţiul nord-dunărean foloseşte în epoca culturii Dridu în mod curent moneda bizantină, populaţia slavă fie ea din regiunile Europei Centrale sau Răsăritene întrebuinţează cu predilecţie dirhemul arab de argint". (I.M. p. 123);

„Podeaua acestor locuinţe, amenajată de obicei la orizontală nu era lutuită, ci numai puternic bătătorită". (I.M. p. 119);

„Ceea ce se poate afirma încă din momentul de faţă este faptul că atît tipul de locuinţă cît şi tipurile de vetre şi cuptoare întîlnite în cadrul culturii Dridu... sînt de veche tradiţie locală, ele întîlnindu-se frecvent în cuprinsul aşezărilor din perioada prefeudală anterioară". (I.M. p. 120);

„Fiind de regulă îngropate la o adîncime destul de mare, resturile funerare sînt mai greu de descoperit". (I. M. p. 120)

„Diversele unelte descoperite în cadrul aşezărilor ne atestă ca ocupaţie principală în această vreme agricultura, creşterea vitelor şi practicarea unor meşteşuguri, ceea ce presupune o viaţă stabilă, sedentară" (I.M. p. 121);

„În etapa protodridu are loc o creştere substanţială a ceramicii lucrată cu roata în detrimentul ceramicii lucrată cu mîna, mai ales a celei de factură slavă" (I.M., p. 129);

„Este interesant de remarcat că în vreme ce populaţia din teritoriul de la nordul Dunării de Jos foloseşte în secolele X—XI în mod curent moneda bizantină, populaţia slavă din regiunile Europei Centrale şi de nord-est întrebuinţată cu predilecţie dirhemul arab de argint".

(D. Teodor, *SCIV*, 21, 1970, 1, p. 120).

„Podeaua acestor locuinţe, de obicei amenajată în majoritatea cazurilor la orizontală... nu era lutuită ci numai puternic bătătorită". (D. Teodor, *Carpica*, II, p. 261);

„Ceea ce trebuie reţinut este faptul că absolut toate tipurile de locuinţe şi cuptoare documentate sînt de veche tradiţie locală, ele întîlnindu-se şi în perioada de dinaintea secolului al VII-lea". (D. Teodor, *Carpica*, II, p. 265);

„Fiind de obicei îngropate la o adîncime destul de mare, resturile funerare sînt mai greu de descoperit" (D. Teodor, *Carpica*, II p. 265);

„În ceea ce priveşte uneltele documentate în toate aşezările, ele atestă ca ocupaţie principală, în această vreme, agricultura, creşterea vitelor şi meşteşugurile, ceea ce presupune o viaţă stabilă, sedentară". (D. Teodor, *Carpica*, II, p. 266);

„În această vreme are loc o creştere substanţială a ceramicii lucrată cu roata în detrimentul ceramicii lucrată cu mîna, mai ales a celei de factură slavă" (D. Teodor, *Carpica*, II, p. 301);

Evident, am putea continua cu astfel de exemple, dar ne oprim aici, considerînd că sînt suficiente pentru a da oricui dreptul de a se îndoi de „metodele" folosite de I.M. în investigaţiile sale „ştiinţifice". În această ordine de idei, ne putem pune însă întrebarea, care sînt atunci „contribuţiile ştiinţifice" pe care „specialistul" le anunţa încă din titlul lucrării sale? Întrebarea aceasta este cît se poate de justificată, dacă pornim de la constatarea că aproape *toate* concluziile pe care I.M. le prezintă ca fiind ale sale, fuseseră deja publicate cu cîţiva ani mai înainte în studiile din care şi-a însuşit de altfel şi frazele amintite mai sus, „vrednicul copist" băcăoan omiţînd să arate (ca şi în alte lucrări ale sale), unde şi de către cine au fost formulate pentru prima oară.

Astfel, la pagina 125—127 şi 128—130 ale lucrării sale I.M. stabileşte, chipurile ca pentru întîia oară, o serie de etape de evoluţie şi mai multe categorii şi tipuri ceramice aparţinînd culturii Dridu dintre Carpaţi şi Siret, ignorînd faptul că ele fuseseră deja stabilite, după cum foarte uşor se poate dovedi, consultînd lucrările noastre din *SCIV*, 1968, p. 240—262, 270—275 şi *Carpica*, II, p. 276—278, 282—286, 291—304.

Neputînd, desigur, reproduce în întregime lucrările noastre, care însumează peste 100 pagini, I.M. are în schimb „meritul" de a fi încercat să „rezume" doar concluziile studiilor care ne aparţin. Firesc, în acest caz I.M. ne obligă oricum să fim de acord cu o bună parte din concluziile lucrării sale (de fapt ale noastre), dar nu ne poate împiedica să nu semnalăm şi unele

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

afirmații care, recunoaștem, ar putea să-i aparțină. Menționîndu-le avem astfel posibilitatea de a afla care sînt în mod concret „contribuțiile" sale.

Mai întîi afirmația sa de la p. 116, cum că descoperirile de la Horodiștea și Fundu-Herței, jud. Botoșani, ar fi fost primele de acest fel publicate în Moldova, nu este justă deoarece asemenea vestigii fuseseră depistate în 1911 la Serdaru-Galați și publicate încă din anul 1912.

Tot în legătură cu descoperirile de tip Dridu din Moldova, la p. 116—117 a lucrării menționate, I.M. crede de cuviință că este necesar să adauge la cele 25 de săpături arheologice în obiective Dridu, încă 100 de descoperiri, ca și cum aceasta ar fi fost o noutate pentru Moldova, cînd în realitate noi înșine am publicat cîrca 100 de descoperiri de tip Dridu în hărțile noastre din *SCIV*, 19, 1968, 2, p. 230 și *Carpica* II, 1969, p. 256. Ar fi fost, desigur, mai de folos din punct de vedere științific dacă I.M. ar fi adăugat într-adevăr mai multe descoperiri noi în acest teritoriu de care se ocupă în calitate de „specialist", descoperiri care ar fi servit poate pentru „lămurirea unor aspecte de tip Dridu". Dar din dorința de a exagera numărul și rolul „noilor" sale descoperiri și a sublinia îndeosebi contribuția personală la cunoașterea civilizației Dridu de pe aceste meleaguri, I.M. recomandă (imprudent) la nota 21 de la p. 117 a articolului său o comparație directă între harta lui și harta noastră din *SCIV*, 19, 1968, 2. Luînd în considerație recomandarea făcută, am constatat însă că din cele 20 de „noi" descoperiri, pe care le aduce în plus față de harta noastră din 1968, cinci figurează în harta publicată de noi în *Carpica II*, 1969, la (numerele 27, 28, 60, 66 și 68), unul figurează în harta din *SCIV*, 21, 1970, 1 (la nr. 8), cinci sînt descoperiri personale făcute între anii 1971—1973 și comunicate de noi lui I.M., iar altele cinci au fost descoperite sau publicate de N. Zaharia, Gh. Coman și M. Comșa (între anii 1969—1971); două dintre ele nefăcînd însă parte din teritoriul Moldovei deoarece se plasează mai la sud de rîul Milcov. Din cele 20 așa zise descoperiri noi îi rămîn, prin urmare, lui I. M. doar patru asupra cărora urmează să-și dovedească paternitatea. Dintre acestea, la Berești Bistrița și Izvoare-Bahna, I.M. a întreprins și săpături arheologice.

Nu cunoaștem care este valoarea științifică a rezultatelor obținute prin săpăturile întreprinse de I.M. sau a cercetărilor sale de suprafață, dar o bănuim de vreme ce, așa cum am arătat, recurge tot la periodizarea propusă de noi și tot la aceleași tipuri de vase pe care le-am stabilit, fapt dovedit printre altele și de constatarea că în ilustrația care îi însoțește articolul, din 22 de planșe numai harta și două planuri de locuințe nu reproduc descoperiri publicate deja de către noi. Acesta fiind, în general, aspectul „original" în care se înfățișează specialștilor articolul lui I. M., nu vom insista mai mult asupra conținutului său, lăsînd oricărui cercetător de bună credință posibilitatea de a constata direct veridicitatea afirmațiilor noastre.

Ne îngăduim totuși să atragem atenția asupra intenției de a fi propus de la început să studieze scindat civilizația de tip Dridu, limitîndu-se fără nici un temei științific numai la teritoriul dintre Carpați și Siret, cînd se știe că *unitatea* acestei civilizații pe cea mai mare parte a teritoriului României, este tocmai una dintre trăsăturile sale esențiale.

Voind să apară cu tot dinadinsul un „specialist" în cultura de tip Dridu, I.M. și-a limitat „competența" numai la un anumit teritoriu al Moldovei. Întrucît acest teritoriu a fost studiat din acest punct de vedere și deoarece în articolul său I.M. nu aduce nou nici măcar prea multe descoperiri de suprafață, inutilitatea efortului său, ca și consumarea unui bun spațiu tipografic, apar, credem, cît se poate de evidentă.

Desigur, nu sîntem împotriva refolosirii descoperirilor arheologice deja publicate, îndeosebi pentru o reinterpretare a lor, pentru alte clarificări în legătură cu diverse noi aspecte ale problemelor. Sîntem însă hotărîți împotriva unor astfel de metode folosite în alcătuirea unei lucrări științifice ca acelea la care a recurs I.M.

Pretinsa contribuție științifică a lui Ioan Mitrea nu este numai o încercare de a induce în eroare pe cei ce doresc să cunoască realitățile arheologice din epoca de definitivare a formării poporului român, ci mult mai grav, un fapt incompatibil cu munca de cercetare ,cu probitatea științifică, în general.

Dan Gh. Teodor

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ŞTEFAN S. GOROVEI, *Dragoş şi Bogdan, întemeietorii Moldovei. Probleme ale formării statului feudal Moldova*, Bucureşti, Ed. Militară, 1973, 168 p.

Apărută într-o colecţie de curînd inaugurată a Editurii Militare : „Domnitori şi voievozi ai ţărilor române", cartea lui Ştefan S. Gorovei, asupra căreia ne propunem, în cele ce urmează, să atragem atenţia cititorului, poate fi considerată, după părerea noastră, ca una dintre cele mai curajoase încercări ale medievisticii româneşti din ultimii ani. Şi nu credem că facem o afirmaţie hazardată. Mai întîi, pentru că abordarea procesului de apariţie a unei noi realităţi istorice şi, implicit, de dispariţie a realităţii generatoare, dar învechite, presupune, indiscutabil, cunoaşterea exhaustivă, în plenitudinea dezvoltării lor, a ambelor fenomene, ceea ce, date fiind dimensiunile acestora în cazul de faţă : pe de o parte, cadrul politico-juridic al existenţei românilor în secolele X—XIV, iar pe de altă parte, statul feudal moldovenesc, echivalează cu investigarea întregului nostru trecut medieval. Apoi, pentru că o astfel de reconstituire, lipsită, în mod obiectiv, de numeroase ştiri directe asupra faptelor istorice elementare şi susceptibilă oricărei modificări cauzate de reconsiderarea surselor ori de îmbogăţirea lor — dificultăţi care, grefate pe incertitudinea ce însoţeşte în genere orice început, sporesc pe măsura corelării lor într-un ansamblu — constituie, de bună seamă, o probă de maturitate a gîndirii istorice, pe care nu mai este nevoie să o subliniem. Iar în al treilea rînd, pentru că a te adresa publicului larg, a supune, deci, conştiinţa istorică retrospectivă unei acţiuni mai mult sau mai puţin personale, într-un astfel de domeniu şi într-un moment cînd această conştiinţă se află ea însăşi într-un proces de restructurare, reprezintă un act de responsabilitate socială pe cît de nobil, pe atît de covîrşitor.

Firește, însă, că veleităţile, oricît de meritorii ar fi ele, nu sînt în măsură să garanteze, singure, şi succesul final al unei scrieri. Se impune, de aceea, în continuare, întrebarea dacă lucrarea oferită de Ştefan S. Gorovei reuşeşte nu numai să frapeze, ci să şi convingă. Răspunsul nu credem că poate fi însă, nici de data aceasta, altul decît cel afirmativ, iar argumentele nu se lasă prea mult căutate. Cartea este scrisă, într-adevăr, cu acea „iubire" de care vorbea N. Iorga (vezi *motto*-ul de la p. 8), „iubire" faţă de oameni, „iubire" faţă de faptele lor, „iubire" faţă de pămîntul muncit şi apărat de ei. Şi acest ales sentiment, niciodată manifest, dar întotdeauna prezent, asigură încă din primele momente ale lecturii o ambianţă mai mult decît propice dialogului propus de autor, o participare efectivă a cititorului la actul reconstituirii istorice. Iar expunerea, de o claritate pe care numai deplina stăpînire a faptelor o poate oferi, vine să uşureze înţelegerea, să menţină pînă la sfîrşit interesul, să captiveze chiar pe alocuri. Nimic sau prea puţin, deci, din acel atît de îndrăgit uneori stil „ştiinţific", arid şi greoi, lipsit de viaţa pe care ţinteşte s-o reînvie.

Dar, nici mijloacele fericit alese pentru înfăptuirea unui scop anumit nu decid încă asupra reuşitei — firește, asupra unei reuşite profunde şi durabile. Concordanţa dintre imaginea istorică şi realitatea obiectivă, cu alte cuvinte calitatea reflectării, constituie, neîndoielnic, proba hotărîtoare a oricărei întreprinderi de natura celei în discuţie. A judeca însă o operă istorică prin prisma acestei corelaţii este mai mult decît dificil. Căci, dacă unul din termeni a rămas necontenit acelaşi, reprezentările subiective s-au succedat permanent, s-au modelat după optica şi cerinţele vremii, în tendinţa mereu productivă, dar niciodată împlinită, spre adevăr. Conştient de această realitate autorul circumscrie, dealtfel, încă din prima pagină a *Cuvînt*-ului *înainte*, toate aspectele particulare ale tratării, explicîndu-se şi individualizîndu-se, aşa cum o va face consecvent şi cu aceeaşi grijă mai apoi. O preocupare, fără îndoială, necesară, întrucît nu numai sistemul cronologic al Întemeierii — a cărui paternitate autorul şi-o recomandă în mod expres —, ci întreaga construcţie respiră originalitate, chiar dacă unele interpretări sînt preluate întocmai sau desăvîrşesc observaţii anterioare.

Să încercăm însă disocierea cîtorva dintre cele mai semnificative elemente ale cuprinsului. *Veacul stăpînirii tătare*, cum se intitulează prima parte a lucrării (p. 17—49), reprezintă, de fapt, un conspect pe cît de echilibrat, pe atît de sugestiv asupra principalelor mărturii care conturează existenţa politico-socială a românilor în secolele X—XIV, ideea fundamentală — pusă în circulaţie, pentru prima

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dată la noi, de N. Iorga, preluată și extinsă apoi de alți istorici — fiind aceea a posibilităților de dezvoltare normale sau aproape normale pe care le-au avut autohtonii în perioada stăpînirii tătărești. Relevînd, la rîndul său, fenomenul colaborării militare a românilor cu tătarii, toleranța religioasă manifestată de aceștia din urmă, sau ordinea publică instituită de ei pe tot cuprinsul imperiului, pentru protejarea procesului productiv sau a negoțului, autorul deosebește însă două „contribuții majore" ale stăpînirii mongole la dezvoltarea noastră istorică : „pe de o parte, înlăturarea posibilității existenței unui stat străin — ca națiune și religie — la Carpați și la Dunăre, iar pe de altă parte, influențarea și grăbirea închegării vieții de stat" (p. 41—42). Concluzii, negreșit, de maximă însemnătate metodologică pentru abordarea procesului istoric al perioadei în cauză și cu repercusiuni teoretice nu mai puțin esențiale. Dar, după părerea noastră, teza dominației binefăcătoare a fost totuși, cu prea multă imprudență îmbrățișată. Și nu pentru că aspectele aduse în discuție contrazic realitatea. Dimpotrivă ! Ci, pentru că nu avem dreptul să judecăm trecutul în funcție de posibilități care nu s-au realizat, nu sîntem, cu alte cuvinte, principial justificați să întemeiem o concluzie istorică pe raportul dintre real și fictiv, dintre certitudine și probabilitate, deci pe ceea ce ar fi putut să fie dacă ar fi fost ungurii sau, respectiv, dacă n-ar fi fost tătarii.

Spre deosebire de caracterul pregătitor și, ca atare, preponderent determinat al primei secțiuni, partea a doua a lucrării : *Dragoș Vodă și-a lui ceată* (p. 51—107) oferă însă, de la bun început, într-o remarcabilă sinteză asupra factorilor : determinanți, potențatori și incidentali, viziunea de ansamblu a istoricului în spiritul căreia urmează să fie înlănțuite ulterior faptele. Iar aportul investigațiilor personale — extrem de minuțioase, în ciuda aparențelor cauzate de natura lucrării — nu întîrzie nici el să se concretizeze : plasarea momentului venirii lui Dragoș în Moldova în anul 1347, așa cum intuise anterior N. Iorga, și determinarea sensului geografic — dinspre sud spre nord — al acțiunii întreprinse de el, pe baza datelor istorice puse la dispoziție de toponimia și folclorul moldovenesc ; identificarea acelui „rege al Prosolaviei", de la 1352 și de la 1354, atestat într-un text cunoscut încă lui B. P. Hasdeu, dar neglijat ulterior, cu Dragoș descălecătorul ; explicarea prezenței și, firește, a semnificației anului 1359 în tradiția analistică moldovenești prin ecoul răscoalei antimaghiare care s-a produs atunci în Moldova, și, ca urmare, prin confuzia produsă mai tîrziu între restauratorul suzeranității angevine, Dragoș din Giulești, și Dragoș descălecătorul ; pentru ca, în final, sabia moldovenească din muzeul de la Ieski-Serai să fie considerată, după elementele sale heraldice, ca sabia lui Dragoș ori a lui Sas. Interpretări rezultînd dintr-o analiză îndelungată, îmbinate într-un sistem armonios și ponderat, în ciuda ușoarelor accente romantice ale expunerii, și reușind, fără îndoială, să reînvie o epocă despre care știrile directe sînt extrem de imprecise și de lacunare.

Firește, și autorul se grăbește în a fi cel dintîi care să remarce, nu există în toate privințele o deplină certitudine. Unele piese ale ansamblului vor putea fi eventual retușate sau chiar înlocuite ulterior, după cum altele vor fi, desigur, în aceeași măsură, capabile să reziste tuturor probelor examinării critice. Din păcate însă cea dintîi corelație care își vădește, după părerea noastră, insuficiența argumentației este tocmai aceea care constituie suportul întregii construcții — adevărata piatră de încercare a tuturor încercărilor asemănătoare de pînă acum —, adică atribuirea faptelor istorice particulare astfel determinate lui Dragoș descălecătorul sau chiar, pînă la un anumit moment urmașului și descendentului său la conducerea noii formațiuni statale, Sas voievod.

Elaborată în aceeași manieră a originalității creatoare, partea a treia și ultima a volumului : *De la „terra" la „regnum"* (p. 109—161) relevă acea succesiune a faptelor istorice care, începînd cu opera politică a lui Bogdan voievod și terminînd cu recunoașterea Mitropoliei moldovenești de către Patriarhia constantinopolitană în primii ani ai domniei lui Alexandru cel Bun, reprezintă, în esență, același proces al întemeierii, reluat însă și desăvîrșit pe alte planuri. O concepție, fără îndoială, perfect justificată și aptă să suporte o reconsiderare cu mult mai amplă, chiar, decît cea operată de autor. Dar, și într-o astfel de eventualitate, precizările efectuate deja, cum sînt cele privind : permanența lui Bogdan în Maramureș și sosirea lui în Moldova abia în anul 1363, încadrarea cronologică a episodului de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la Plonini : 1367, sau descifrarea unei pagini din istoria raporturilor moldo-lituaniene care aduce cîteva elemente noi în discuția asupra lui Iurg Koriatovici, vor rămîne să contribuie hotărîtor la înțelegerea viitoare a epocii. Căci, indiscutabil, singură sursa istorică pusă în valoare recent, într-un articol asupra căruia autorul însuși atrage atenția în nota finală a lucrării (p. 166), modifică substanțial optica de pînă acum asupra procesului de constituire a statului feudal moldovenesc.

Încheiem șirul sublinierilor noastre fără a încerca obișnuita apreciere globală asupra lucrării, dar exprimîndu-ne totuși convingerea că cel puțin o parte din interpretările care-i conferă originalitatea vor rezista exigențelor formulate la începutul acestor rînduri.

L. Șimanschi

D. VELCIU, *Miron Costin*, București, Ed. Minerva, 1973, 298 p.

Apariția unei cărți închinate lui Miron Costin nu poate să surprindă decît în mod plăcut pe cititori și cercetători. Personalitate atît de cunoscută în trecutul istoriei românești — care a umplut cu activitatea lui cea de a doua jumătate a sec. al XVII-lea, atît pe teren politic administrativ, ca și prin opera sa deosebit de cuprinzătoare — era de așteptat să i se dedice o operă cu caracter monografic. Studiile care i s-au consacrat pînă în momentul de față, unele deosebit de importante prin materialul nou adus, altele prin interpretare, îmbrățișează diverse aspecte ale activității și operei acestei personalități. Deci, e interesant de observat dacă autorul noii cărți s-a mulțumit să dea o sinteză a rezultatelor la care ajunseseră înaintașii săi în cercetarea vieții și operii lui Miron Costin, sau dacă, îndepărtîndu-se de rezultatele acestora, va încerca o nouă viziune asupra subiectului.

Cercetînd cartea lui D. Velciu, cititorul avizat observă, cu oarecare surprindere, că autorul ei, care o prezintă ca pe „un modest omagiu (adus) memoriei lui Miron Costin", „la împlinirea a 340 de ani de la nașterea lui" „rezultat", ne asigură d-sa, al „unor minuțioase, îndelungi și răbdătoare cercetări", oferă nu numai o viziune nouă, dar, s-o spunem de la început, cu totul neașteptată asupra figurii acestui reprezentant de frunte al culturii și vieții publice moldovenești, din a doua jumătate a sec. al XVII-lea. Vom încerca la rîndu-ne, în cele ce urmează, să supunem unei atente și amănunțite analize, rezultatele mai caracteristice la care a ajuns autorul, evident, cu scopul de-a arăta, pe baza informației existente, ceea ce e nou, pozitiv, în expunerea lui Velciu și ceea ce ni se pare că duce la îndepărtarea de la imaginea pe care o oferă aceste izvoare asupra boierului și cărturarului moldovean de acum trei secole.

Lucrarea, după o scurtă *Introducere*, se deschide prin capitolul *Miron Costin în fața istoriei literare* (formularea ni se pare nepotrivită sau, chiar, tendențioasă ; de ce „în fața" și nu „în istoria literară" ?), în care se face o trecere în revistă, puțin cam prea dezvoltată (p. 7—50), a scriitorilor și operelor care s-au ocupat de viața și opera cronicarului, începînd cu Dimitrie Cantemir și pînă la zi. Expunerea, pentru partea mai veche, cuprinde lucruri cunoscute cercetătorilor și chiar de cea mai mare parte din intelectualitatea noastră. Ceea ce nu se cunoaște și se dă aici cere și explicații, care, evident, lipsesc. Dacă se citează un G. Popescu, pentru *Cursul elementar de istoria literaturii române* (București, 1878), cititorul se întreabă, cine a fost acest G. Popescu, cine este „Arbore" (Galați, 1886), Hodoș (Caransebeș, 1893) etc. ... (p. 17). În notă (1) se subliniază că lista nu e completă, adăugîndu-se și alte nume într-o expunere cu totul necritică ; se pun alături Al. Lambrior, Moses Gaster, L. Șăineanu, de un obscur C. S. Stoicescu și unii dintre cei citați în text. Credem că acesta e un procedeu greșit. O monografie asupra operei și vieții unui scriitor de talia lui Miron Costin necesită o bibliografie selectivă, fără concesii.

Ce se dă pentru perioada de după V. A. Urechia — care e analizat și prea minuțios pentru lucruri cunoscute și scoase în evidență de cercetători anteriori — și pînă după P. P. Panaitescu (p. 23—42) sînt în general lucruri folositoare și vor servi în îndrumarea cercetătorilor mai tineri. Unele lucruri de după această

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

perioadă, cu totul recente, sînt privite și discutate cu o evidentă intenție de a cîștiga simpatii și a menaja susceptibilități, care ar putea dăuna vederilor de viitor ale autorului (p. 42—50).

Omul public (p. 51—126). De la început autorul își avertizează cititorii că în capitolul indicat a pus în evidență „o serie de secvențe, de episoade din viața și activitatea publică a cronicarului, în măsură să pună în *adevărată lumină* (s.n.) complexa personalitate a acestuia". În punctul 1 se face arătare că „viața lui Miron Costin debutează, *prin chiar originile ei, cu un amănunt de o deosebită singularitate*" (s.n.) „în măsură să jaloneze încă din începuturi *cadrul sinuos, plin de neprevăzut și contradictoriu", sub semnul căruia se vor desfășura întreaga viață și activitate publică a cronicarului".* (s. n).

Cunoștințele noastre asupra începuturilor familiei cronicarului Miron Costin, ca și acelea asupra altor familii de boieri moldoveni din sec. al XVII-lea, sînt cu totul nesigure. În ce privește pe Iancu Costin, părintele lui Miron, informațiile pentru epoca sa de tinerețe nu merg dincolo de ceea ce ne-a împărtășit însuși cronicarul în opera sa: doar cîteva știri din deceniile al treilea și al patrulea ale secolului [1]. Dimitrie Cantemir care și-a scris opera, cu mult mai tîrziu după moartea cronicarului, afirma despre Costinești că la obîrșie ar fi fost sîrbi [2]. Am fi dispuși să credem că această afirmație a lui Cantemir, prin nimic dovedită, e de pus în legătură cu afluența în Moldova, în prima domnie a lui Ștefan Vodă Tomșa (1612—1615) a acelor oșteni („slujitori") rați, (rascieni), foști în serviciul lui Mihai Viteazul [3]. Deoarece, după cum se știe, cei mai mulți dintre Costineștii din sec. al XVII-lea au fost și ei oșteni, bătrînul Cantemir a putut face această confuzie, pe care a transmis-o fiului său. Originea sîrbească a Costineștilor, în genere n-a fost acceptată de cercetătorii din epoca modernă [4], deși nu s-a dat o altă soluție problemei. D. Velciu, după ce respinge ca „banalizată" această indicație din Cantemir, emite *ipoteza*, pe care și încearcă să o documenteze, a unei origini din Țara Românească a familiei Costin, de unde ar fi venit împreună cu Radu Vodă Mihnea (p. 52). Autorul ipotezei menționate încearcă să argumenteze că Miron Costin ar fi căutat să-și ascundă această origine, lucru ce ni se pare cu totul improbabil. În acest sens d-sa se întreabă „cum se poate explica preocuparea conștientă, deliberată a lui de-a ascunde originea sa muntenească" (?), și-și răspunde că aceasta s-a întîmplat deoarece cronicarul, ajuns la cele mai înalte ranguri în ierarhia țării și legat prin alianță cu o familie domnitoare „nu avea interes să-și stîrbească această poziție și să dea „apă la moară" numeroșilor adversari politici interni, scoțînd în evidență *proveniența, munteană, fără temeiuri nobiliare, cum se cuvoaște, a tatălui său"* (p. 54) (s.n.). Ne întrebăm: putem crede, că în acea epocă, un om ajuns la situația lui Miron, de-ar fi vrut, și-ar fi putut ascunde orginea, de extracția cea mai modestă? Dar oare atîția dintre contemporani, ajunși în aceleași situații, nu aveau aceeași origine „fără temeiuri nobiliare"? De ce el și-ar fi ascuns-o? Și la ce i-ar fi servit aceasta? Dar să trecem la discuția asupra pretinsei origini muntenești a Costineștilor.

În sprijinul acestei *ipoteze* (e termenul cu care-și etichetează concluziile însuși autorul), Velciu aduce cîteva date documentare, parte noi, parte cunoscute anterior, care, cu o anume interpretare, socoate că i-ar da dreptul să conchidă astfel. Din acte, d-sa surprinde indicația unor legături între Costin postelnicul, tatăl lui Miron și voievodul Radu Mihnea, despre care se știe că trecuse din Țara Românească în Moldova, înconjurat de partizani munteni, cu o primă domnie în 1616—1619. Este vorba despre un act de la Alexandru Coconul din

[1] Letopisețul în P. P. Panaitescu, *M. Costin, Opere,* 1958, p. 92, 96, 100. 104 etc.

[2] D. Cantemir, *Descrierea Moldovei,* ediția G. Pascu, București, 193 ..., p 200.

[3] Miron Costin, *Letopisețul,* ed. cit., p. 59.

[4] Totuși N. Iorga, *Istoria Românilor,* VI, 1938: „Ioan, tatăl scriitorului, sîrb adus de Radu Mihnea de dincolo de Dunăre". Vezi și D. Velciu, cartea de față. p. 29 și nota 2).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1627, în care se arată că Radul Mihnea a dăruit ocine în satul Plăviceni lui Costin postelnicul. Velciu crede că aceasta s-ar fi datorat serviciilor făcute ambilor domni, începînd încă de la prima domnie muntenească a lui Radu vodă (p. 52). Pasajul din actul în cauză spune: „Iară după aceea, cînd au fost în zilele răposatului părinte al domniei mele, Io Radul Voievod. *în primul rînd*, Costin postelnicul care era în casa părintelui domniei mele al doilea postelnic, el dacă au văzut această ocină pustie și fără oameni a cerut această seliște" etc.[5]. D. Velciu afirmă că expresia „în primul rînd" s-ar referi la întîia domnie a lui Radu Mihnea, din Țara Românească, care a avut loc în 1611—1616.

Aceasta, crede d-sa, ar aduce un argument în plus în legătură cu originea Costineștilor, deoarece ar atesta începutul legăturilor din Țara Românească, dintre Costin și domn. Trebuie însă observat că expresia în discuție nu se referă la ordinea în timp a domniei lui Radu Mihnea, ci la starea în care se găsea ocina indicată. Aceasta, după ce fusese dăruită episcopiei de Rîmnic, de către doamna Stanca în 1604 (7112), lăsată în părăsire prin neîngrijirea călugărilor greci, *se pustiise*. Costin postelnicul a obținut „în primul rînd" (sau mai bine „în rîndul întîi") această ocină, la care, după ce a fost repopulată de dînsul, e nevoit să renunțe, *nefiind ocină domnească, ci călugărească*. Solicitată din nou ca bun bisericesc de episcop, lucru recunoscut și de Costin înaintea domnului, a fost din nou întărită (în al doilea rînd) episcopiei[6]. Această danie n-a putut avea loc însă decît după 1618 și înainte de 1625, deci anterior celei de a doua domnii a lui Radu Mihnea din Moldova, cînd Iancu Costin a fost nevoit, ca om de casă al voievodului, să părăsească, împreună cu acesta, țara. Cît despre dregătoria de postelnic al doilea a lui Costin, la ea a putut acesta ajunge numai în cursul celei de a doua domnii din Moldova a ocrotitorului său. Între 1611—1616, Costin era prea tînăr, poate încă numai copil (presupunînd ca întemeiată ipoteza lui D. Velciu despre originea lui din Țara Românească), pentru a putea fi acceptat în serviciul curții domnești, necum să fie postelnic al doilea.

Pentru originea celor doi frați: Costin și Dumitru, trebuie pusă în discuție și împrejurarea că „Dumitru postelnicul, fratele lui Costin hatmanul" este cunoscut sub numele de Dumitru Drăguțescu[7], iar Alexandru Costin, fiul lui Costin hatmanul, stăpînea părți din satul Sîrbi (ținut Putna), moștenite de pe „moșul" său Drăguțul Bogdan[8]. În vechea limbă românească „moș" are accepțiunea de „bunic" și de „străbun". Acest Drăguțul Bogdan, de la care și-a luat numele de „Drăguțescu" Dumitru postelnicul, fratele lui Costin hatmanul și pe care l-a moștenit Alexandru, fiul acestuia din urmă, a fost un staroste de Putna, identificat în acte între anii 1607—1617[9]. El pare a fi fost socrul lui Costin, tatăl lui Dumitru și Ioan Costin [10].

Despre dregătoria de postelnic al doilea a lui Costin și despre legăturile lui cu Radu Mihnea vorbește și fiul său Miron Costin în Cronică: împrejurarea că postelnicul Costin făcea parte din convoiul care ducea în Țara Românească trupul neînsuflețit al voievodului Radu Mihnea, la curtea căruia acesta slujise[11]. Curios de observat că D. Velciu, în cartea sa, nu face mențiune despre acest act din viața lui Costin postelnicul. Evident, cunoscută această împrejurare din

---

[5] În textul slavon: въ прѣвое рєдѹ. Actul din 2 aprilie 1627 (7135), în *Documenta Romaniae Historica*, B. Țara Românească, vol. XXI, București, 1965, p. 354—357, doc. nr. 203.

[6] *Ibidem.*

[7] Act din 13 martie 1653 (7161), Acad. Română. *Creșterea colecțiilor"*. 1908. p. 69. La această dată, soția sa Alexandra mai trăia.

[8] Iul. Marinescu, *Documente relative la Maria Ruset, fata lui Eustatie Dabija Voevod*, în „Arhiva genealogică", an. II, ian.-mart, 1913, p. 59—62).

[9] I. Antonovici, *Documente Bîrlădene* V, p. 147; și Acad. Română, *„Creșterea Colecțiilor"*, 1905, p. 100.

[10] Pe acest Costin, noi l-am identificat, într-o lucrare în curs de publicare, cu acel Costin miedarul, trăitor în aceeași epocă. S-ar putea însă ca Drăguțul Bogdan să fi fost părintele lui Costin hatmanul și a lui Dumitru Drăguțescu postelnic. Suntem încă, în domeniul ipotezelor!

[11] Miron Costin, *Letopisețul*, ed. cit., p. 92.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trecutul postelnicului şi pusă în legătură cu indicaţiile din actul cu data de 2 aprilie 1627 (7135), ar putea duce la o altă explicaţie a daniei lui Radu Mihnea, care nu ar necesita un recurs la ipoteza unei origine muntenești a acestuia. Prin dania făcută lui Costin se căuta de către voievod numai să se asigure o posibilitate de trai, în Ţara Românească, unui partizan venit cu domnul din Moldova unde, după mazilirea acestuia, nu putuse rămîne.

Rudă cu voievodul următor, Miron Barnovschi, el se întîlneşte în Moldova în tot timpul primei domnii a acestuia, care îl ridică la treapta de mare postelnic. Tot în Moldova se găseşte Ioan Costin şi în domniile următoare, pînă la ieşirea din ţară, împreună cu Moise vodă Movilă.

D. Velciu menţionează în persoana unui „oştean" din Ţara Românească pe „un frate mai mic" al lui Costin postelnicul, participant la o *luptă* dusă de Matei Basarab contra lui Vasile Lupu (p. 53); lucru pe care, de asemenea îl pune în legătură cu presupusa origine muntenească a Costineştilor. Trebuie însă de observat că această apariţie a „fratelui lui Costin hatmanul" în Ţara Românească, s-a produs cu ocazia încercării făcute de Matei Basarab, în 1635—1637, de a-l înlocui pe Vasile Lupu cu unul dintre fraţii Movileşti şi anume cu Ioan Movilă. Se încercase ridicarea acestuia pe tronul Moldovei de oarece Moise Movilă nu era acceptat de George Rakoczy, iar Gavril Movilă murise tocmai atunci [12]. Scrisoarea invocată de D. Velciu arată că Ioan Movilă înştiinţa pe un senator ardelean despre proiectul de răsturnare a lui Vasile Lupu, care prevedea alcătuirea a două corpuri de oaste: unul recrutat în Polonia sub comanda lui Costin hatmanul; altul în Ţara Românească, pus sub conducerea „fratelui mai mic al hatmanului". De acord cu această încercare ar fi fost şi Matei Basarab şi aceasta ar explica recrutarea — de către Dumitru postelnicul, căci neîndoios că el e personajul în cauză — de ostaşi pe teritoriul Ţării Româneşti [13]. Organizarea şi conducerea acestui corp de oaste o aveau tot moldovenii şi în acest scop fusese trimis, din Polonia, Dimitrie postelnicul, unde şi el se găsea pribeag. Planul se vede că n-a fost acceptat de Rakoczy, care ar fi preferat ca pretendent la tronul Moldovei pe altcineva, eventual pe „un Neagoe Vodă" [14].

Dar Iancu Costin, fostul hatman, se ştie, trecuse în Polonia împreună cu Moise Vodă Movilă, în 1634. Evident, în încercările de-a ocupa tronul ţării, Costineştii au stat, atît în sprijinul lui Moise Vodă, cît şi al fratelui său Ioan Movilă. Pentru răsturnarea lui Vasile Lupu, ce avea să vină pe două fronturi, la nord din Polonia şi la sud din Ţara Românească, se găseau acolo cei mai de temei sprijinitori ai lor, care erau fraţii Costin hatmanul şi Dumitru postelnicul. Şi mai tîrziu, pînă după 1640, Dumitru postelnicul se întîlneşte în Ţara Românească, unde a fost identificat la data arătată [15], evident, tot în serviciul Movileştilor şi pentru acelaşi scop: răsturnarea lui Vasile Lupu. Despre Velica Costin, sora mai mare a lui Miron, D. Velciu — tot ca argument în susţinerea ipotezei amintite, afirmă că n-ar „fi fost semnalată vreodată în Moldova" (p. 53). În adevăr din informaţia păstrată se vede că ea a fost căsătorită cu boierul Mihu Dediu. (zis şi Rădulescu), pare-se originar din Ţara Românească, care însă a ocupat dregătorii şi în Moldova [16], şi care în adevăr s-a aşezat la Rîmnicul Sărat. Dar Velica şi soţul ei stăpîneau pămînturi în Moldova şi Mihu Dediu, fost spătar, se întîlneşte în tranzacţiile de pămînturi ale fraţilor soţiei sale [17], ca mărturie că nu va revendica pămîntului tranzacţionate.

Şi Alexandru, fiul mai mare al lui Iancu Costin, se întîlneşte în relaţii cu Matei Basarab, domnul Ţării Româneşti. Dar aceasta are o altă semnificaţie, nu

---

[12] A Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, IX, p. 355—358, doc. nr. 276.

[13] A Veress, *Documente* ... IX, p. 355—358, doc. 276.

[14] Veress, *Documente*, IX, p. 352, doc. 273.

[15] P. P. Panaitescu, *Călători polonі în Ţările Române*, Buc., 1930, p. 39—40. Identificarea cu Dumitru postelnicul o face Panaitescu. (loc. cit., nota 3).

[16] S. Zotta, *O soră necunoscută a lui Miron Costin*, în „Revista istorică", XII, 1926, nr. 4—5, p. 104—106.

[17] Inedit, Acad. R.S.R., nr. LXI/72.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aceea a originii familiei Costineştilor de dincolo de Milcov şi nici măcar a mamei sale. Se ştie că Matei Basarab, la împăcarea din 1645 cu Vasile Lupu, a făcut o mănăstire, Soveja, în Vrancea, la vadul luptelor celor doi domni ; ori, pentru înzestrarea acestei mănăstiri, bătrînul voievod a cumpărat cîteva bunuri din Moldova, cu care a dăruit-o. Între acestea şi părţi de moşii care aparţinuseră lui Alexandru Costin [20]. Acelaşi se întîlneşte în Ţara Românească, la Tîrgovişte, prin iarna anului 1646, dată la care redactează actul de vînzare către Matei Basarab [21].

Aceasta e, credem, şi nu altăceva semnificaţia împrejurării că Ioan Costin, postelnicul, fratele său Dumitru şi fiul Alexandru, se întîlnesc în diverse perioade în Ţara Românească. De altfel, după cum bine se ştie, nu sînt singurii moldoveni care apar în acea epocă, cum s-au întîlnit şi mai înainte şi se vor întîlni şi după aceea, în Ţara Românească. După cum s-au întîlnit în „slujbe" în Moldova, din cele mai vechi timpuri, destui boieri sau oşteni din Ţara Românească. Şi nici unul nu căuta să-şi ascundă obîrşia

Trebuie oare subliniat că dacă Ioan Costin, om cu o ascendenţă „mai modestă" — după noi, ridicat dintre „curteni", mica nobilime moldovenească — a putut parveni la situaţiile de mare postelnic şi hatman, şi în plus să se căsătorească cu nepoata voievodului Miron Barnovschi (probabil fiica unei surori a acestuia), cu atît mai mult şi mai uşor putea să aspire la astfel de situaţii fiul său care, prin rangurile la care ajunsese tatăl său şi prin legăturile de înrudire, făcea parte din marea boierime moldovenească.

De reamintit apoi că, D. Velciu, în cartea sa, plecînd de la „ipoteza" originii munteneşti a lui Ioan Costin, şi ajungînd la *concluzia* că Miron cronicarul ar fi căutat să o ascundă, conchide că această tendinţă ar pune în „adevărată lumină complexa personalitate a acestuia". În sensul acesta D. Velciu îşi propune să ne ofere o nouă viziune asupra lui Miron Costin ca simplu particular, om politic şi om de înaltă cultură. În lumina acestor concluzii, printr-o interpretare, după noi tendenţioasă, a datelor, autorul se străduieşte să prezinte pe bătrînul cronicar. După D. Velciu, Miron Costin ar fi urmat „machiavelice" [22], „exemple provenind chiar de la personalităţi remarcabile ... regi, domni, conducători politici, oameni de cultură", care, în faţa marilor sarcini ale istoriei, atunci cînd momentul o cerea" nu întotdeauna „alegeau şi foloseau mijloacele cele mai compatibile cu înaltele scopuri urmărite". *„Patriot sincer* şi aprig apărător al drepturilor Moldovei în faţa asupririi turceşti, dar *în acelaşi timp ambiţios şi hotărît să ajungă el însuşi cît mai curînd la situaţii politice înalte, Miron Costin nu va reflecta nici el prea mult* — aşa cum vom vedea mai departe, dintr-o serie de exemplificări — *asupra compatibilităţii mijloacelor,* atunci cînd va socoti că sînt în joc soarta Moldovei, interesele personale, şi ale clasei căreia aparţinea" (p. 58), (sublinierea noastră).

Spre ilustrarea afirmaţiilor de mai sus, Velciu trece la enumerarea actelor de natura aceasta, de care s-ar fi făcut vinovat Miron Costin : părăsirea lui Vasile Lupu în 1653, pentru a îmbrăţişa cauza lui Gheorghe Ştefan Vodă, socotită de către d-sa „de fapt o trădare a domnului care-l primise din Polonia şi care, acum învins, nu-i mai putea susţine marile ambiţii" (pag. 59) ; dar ceva mai departe în expunerea sa, Velciu ajunge la concluzia că Miron Costin s-ar fi raliat lui „Gheorghe Ştefan numai în cea de a doua acţiune a acestuia împotriva lui Vasile Lupu, după ce în sprijinul noului pretendent la scaunul Moldovei, veniseră şi trupele regelui polon" ; şi aceasta pentru că socotea că „eli-

[20] A. Sava, *Documente putnene*, vol. I, p. 12—15. Aici e însă omis numele lui Alexandru Costin.

[21] *Catalogul documentelor moldoveneşti*, II, p. 365, doc. nr. 1842.

[22] Expresia lui G. Călinescu *(Istoria literaturii române*, Buc. 1941, p. 23), folosită de D. Velciu (p. 125), are cuprinsul următor : „deşi providenţialist în istorie, Miron este machiavelist în politică". Trebuie recunoscut însă că această caracterizare aforistică a lui G. Călinescu nu are sensul vulgar, dat concepţiei secretarului florentin, de către D. Velciu. Istoricul literar Călinescu ţine numai să consemneze contrastul dintre concepţia providenţialistă a cronicarului şi practica lui politică, ascuţită şi calculată, de om al acestui pămînt.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

berarea țării sale de sub umilitoarea apăsare turcească, prin sprijinul militar al Poloniei, va constitui, de altfel, principalul obiect politic urmărit de cronicar, deschis sau ascuns, cu temporare reflexiuni strategice, de-a lungul întregii sale vieți" (p. 60). Cititorul cărții lui Velciu are însă dreptul să se întrebe: consideră acesta că a părăsit Miron Costin în 1653 pe Vasile Lupu din oportunism și dorință de parvenire, (cum s-a afirmat la p. 59), sau a căutat să-și pună în practică obiectivul, desigur nobil, de „eliberare" a țării de sub turci, care putea veni numai prin Gheorghe Ștefan, aliatul polonilor (p. 60)? Mai departe se dă a înțelege că tot o „trădare" a lui Miron Costin o constituie și împrejurarea de a nu fi urmat pe Gheorghe Ștefan în încercările de-a rezista turcilor (care de fapt n-au avut loc!), împreună cu George Rakoczy și cu Constantin Șerban (p. 62), pentru ca, ceva mai departe să se afirme că „filopolonul Miron Costin nu mai putea sprijini un domn care nu numai se depărta de poloni, dar acționa chiar împotriva lor" (p. 62). Dar D. Velciu, fără să-și dea seamă își infirmă teoria privitoare la pretinsul filopolonism à outrance a lui Miron Costin, deoarece se știe că el n-a părăsit pe Gheorghe Ștefan îndată după ce acesta a început lupta contra polonilor, căci și după înfrîngerea încercării lui Rakoczy de a ocupa tronul Poloniei cu ajutorul domnilor români, el se mai găsea în serviciul voievodului, ca sol pe lîngă Constantin Șerban. O spune singur în Cronică. Deci mobilul trecerii sale de partea lui Gheorghe Ghica l-a constituit tocmai faptul că fostul voievod Gheorghe Ștefan fusese mazilit de turci și nu din cauză că el se aliase cu dușmanii polonilor! Oare Miron Costin era dator să urmeze pe Gheorghe Ștefan în exil, numai așa ca să nu fie acuzat de trădarea fostului domn? Avut-a tînărul boier vreun rol în determinarea atitudinii politice a lui Gheorghe Ștefan? Și cît de atașat se simțea el acestei domnii, pentru a-l urma în exil, ca în caz negativ să fie taxat de trădător?

Arătînd, în continuare, că Miron Costin s-a căsătorit cu fiica lui Ion Movilă, D. Velciu afirmă că alegerea la care s-a oprit „n-a fost de loc întîmplătoare; căsătoria trebuind să servească și ea scopurile de rapidă ridicare, pe plan politic, social și material, de care era animat urmașul, plin de ambiție, a fostului hatman, Iancu Costin" (p. 60—61). Iată-l dar pe D. Velciu, consecvent atitudinii pe care și-a impus-o, că face din Miron Costin și un vînător de zestre și de situații prin căsătorie! Numai că, prin mama sa, Miron Costin, pe scară socială, nu era prin nimic mai prejos de Iliana, fiica lui Ioan Movilă. Nepot. după mamă, a voievodului Miron Barnovschi, înrudit și el cu Movilești, și fiul unui fost hatman, care și-a ratat cariera în slujba lor și, pe lîngă acestea, cult și talentat, era, cum se spune, un soț potrivit „domniței". Iar, dacă e să privim lucrurile mai deaproape, această căsătorie, cel puțin pentru o bună bucată de vreme, i-a fost o piedică în carieră. De amintit, în acest sens, procesele de moștenire pierdute de Miron Costin în timpul domniei lui Gheorghe Ștefan, care nu puteau fi întîmplătoare. Drepturile soției sale la moștenirea lui Balica i-au fost recunoscute mai tîrziu, în domniile de după Gheorghe Ștefan. Se mai afirmă în cartea lui Velciu că Ileana Movilă, prin legăturile ei de familie, i-ar fi adus „și o bază de puternice relații în Polonia" (p. 61), care însă nu prea se vede la ce i-ar fi servit deocamdată. Relații cu lumea politică polonă își va face Miron Costin mai tîrziu, prin servicii reciproce — care, credem, nu mai e cazul să le amintim.

Nu înțelegem pentru ce demersurile lui Miron Costin, pentru a intra în stăpînirea averei ce-i revenea de drept ca zestre a soției sale după Isac Balica, sînt caracterizate de D. Velciu ca o „campanie înverșunată pentru a intra efectiv în stăpînirea tuturor satelor" etc. (p. 62). A procedat în această chestiune, de ordin personal, la fel cum procedau și ceilalți contemporani, în cazuri similare.

In exercitarea unor simple practici de cancelarie, pe care Miron Costin, în calitate de mare logofăt, e ținut să le îndeplinească, D. Velciu vede tendința acestuia ca „să apară drept un campion al dreptății și echității, conducătorul căruia îi displace, în mod hotărît: abuzul, dictatul, hotărîrea de sus lipsită de posibilitatea de apel", se înțelege cu intenția de a părea ceea ce nu era în fond.

Să vedem însă despre ce e vorba. Pe unul dintre actele prin care dispune, în calitate de mare logofăt „alesător de oc'ne", ca un vornic de poartă să judece

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la ţinut o pricină dintre doi stăpîni de moşii, Miron Costin, care desigur observase că porunca de judecată nu e completă, adăugase cu mîna lui : „Iar de or arată şi ei (adică partea adversă) niscare direse vechi, cu răspunsuri împotriva direselor lui Mihuleţ, să-i aduci aici la domnia mea de faţă cu direscle lor să-şi întrebe" (p. 66). Altă dată logofătul adaugă într-o poruncă similară : „Şi la alesul locului să hie cu toţi răzeşii" (Ibidem) ; sau recomandarea : „Să socotiţi fără suflete vătămate" (Ibidem). Şi Velciu îşi încheie observaţiile cu considerafia că : „Latifundiarul deţinător a peste 100 de sate, ajuns dregător cu deplină răspundere simţea că este necesar, poate şi pentru *liniştirea propriei conştiinţe*, ca în faţa contemporanilor să apară limpede că „legalitatea" „feudală", la care veghează, pe care o dorea şi o credea imuabilă, se împacă armonic, cel puţin *în formă*, cu principiile de justiţie, morală şi echitate, pe care i le impuneau înaltele valori ale umanismului şi clasicismului în spiritul cărora fusese educat". (p. 67). Păcat de atîtea considerafii îmbrăcate în termeni pretenţioşi ca „înaltele valori ale umanismului şi clasicismului în spiritul cărora fusese educat" Miron Costin, pentru că aceste lucruri nu se găsesc numai în actele care poartă semnătura sa, şi nu sînt nişte exerciţii de morală ipocrită ale acestuia, cum dă a înţelege autorul cărţii, ci nişte procedee obişnuite în administrarea justiţiei ; astfel de recomandări se găsesc înserate în toate actele redactate de diverşi dregători designaţi în acest scop ; ele făceau parte din practicile epocii. Oricine se poate convinge de aceasta, citind actele de aceeaşi natură inspirate de marii dregători din întreg secolul al XVII-lea şi din secolul următor.

Urmează în' cartea lui D. Velciu o trecere în revistă a diverselor personalităţi ale epocii, autohtone şi străine, care, după d-sa, se fac vinovate de anume lipsuri morale şi care ar fi servit de modele lui Miron Costin în întreaga-i carieră.

Cel dintîi dintre domnii români, se înţelege prevăzuţi cu toate defectele detestate de autor, e Grigore Ghica. Miron Costin ar fi avut mare admiraţie pentru acesta şi l-ar fi luat de model în activitatea lui politică. După ce enumeră, după Letopiseţ, cîteva acte săvîrşite de Grigore Vodă şi socotite de Miron ca recomandabile, încheie : „Este neîndoios că pentru acest fugos domn muntean, cronicarul a nutrit o deosebită simpatie". L-ar fi atras către el, pe lîngă atitudinea anteturcă şi *„intime afinităţi veleitare* (s.n.), niciodată destăinuite (mărturisite) de către cronicar, dar care se reliefează singure de-a lungul carierei sale publice. Miron Costin, care a cultivat, în secret, *supreme ambiţii de dominare, versatilitatea şi marile libertăţi de conştiinţă* (s.n.) pe care şi le putea îngădui un conducător, un domn, un „uns al lui Dumnezeu", însemnau căi şi mijloace de luptă pe care, *de altfel fără un asemenea exemplu şi fără altele, încă mai ilustre, la care ne vom referi mai departe, dregătorul plin de aspiraţii n-ar fi îndrăznit poate, să le folosească"* (s.n.), (Ibidem, p. 69—70). Se pune apoi, la îndoială, nu ştim, sub influenţa lui Grigore Ghica, al cărui proces de cochetărie cu catolicii îl face (p. 68—70), sau sub „influenţa profesorilor şi a spiritului de predare ce domnia în şcoalele pe care le-a urmat acolo, organizate de biserica şi propaganda iezuită catolică", sinceritatea „convingerilor lui ortodoxe", care, constată d-sa „au devenit mai puţin ferme, mai puţin intransigente", etc. (70). Aceasta pentru că ar fi „privit, cel puţin cu înţelegere", „principiile dogmatice promovate de catolicism", „ca şi pe slujitorii acestei biserici" (Ibidem) şi, de asemenea, pentru că şi-a trimis copiii să frecventeze şcolile iezuite din ţară. (Trece însă cu vederea D. Velciu — numai întîmplător (?) — că unul dintre fiii lui Miron Costin (Patraşcu) a studiat în Polonia la o şcoală slavo greacă latină şi că mai tîrziu era membru al asociaţiei de clerici şi mireni ortodocşi de pe lîngă această şcoală [23] ?). Alt argument în susţinerea tezei amintite ar fi acela că pe exemplarul ms. din Poema polonă, închinat regelui se găsea deviza A.M.D.G. Se poate oare socoti că unele manifestări de „înţelegere" faţă de clerul catolic din ţară ar fi echivalat cu îmbrăţişarea credinţei catolice şi de asemenea „deviza indicată", care devenise o simplă formulă de folosire curentă, fără a se mai gîndi cineva la semnificaţia dată ei primordial de iezuiţi !

[23] P. P. Panaitescu, *Ştiri noi despre Miron Costin*, în *Omagiu lui I. Bianu*, p. 281.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Un exemplu de trădare a credinței ortodoxe, crede D. Velciu, că a găsit și a urmat Miron Costin, în Chiril Lukaris, care în a sa *Mărturie* ar fi „făcut concesii în favoarea calvinismului și care a fost „condamnat, pentru aceasta, *după ce murise* (s.n.) de către consfătuirea sinodală ținută la Iași în 1642" (p. 74). Ecoul acestei condamnări nu s-ar fi stins în Moldova „prin 1652—1653, cînd Miron Costin reintra în țară") (ibidem) și, evident, l-ar fi influențat. Nu vedem însă întrucît manifestarea lui Chiril Lukaris, condamnată ca eterodoxă — și se știe cu ce ceremonial impresionant se fac astfel de lucruri — ar mai fi putut ispiti pe tînărul Miron Costin să-i urmeze exemplul ! Nouă ni se pare că aserțiunea avansată de D. Velciu despre „duplicea coexistență a celor două credințe la Miron Costin", cel puțin din actele puse în discuție, nu poate fi susținută. Miron Costin a urmat drumul pe care au mers și alți contemporani ; legați strîns de credința strămoșească, ei se arătau îngăduitori și toleranți față de credința altora.

Un alt personaj *nefast* dintre înaltele personalități care ar fi servit de model lui Miron Costin, ar fi fost însuși regele polon Ioan Sobieschi. Pentru susținerea acestei păreri D. Velciu reproduce după I. Moga [24] informația despre oferta făcută de marele Vizir turc în 1673, lui Sobieschi, candidat la tronul Poloniei, de a-i împrumuta o sumă de bani necesară pentru a-și putea finanța candidatura, în schimbul încetării războiului contra imperiului otoman și a unor dovezi „de credință" față de Înalta Poartă [25]. În această ofertă a turcilor vede D. Velciu o atestare a trădării lui Sobieschi sau a unei manifestări de „duplicitate politică" din partea sa ! În discutarea acestei probleme e necesar să se cunoască, cît de sumar, practicile epocii. Să ne amintim despre felul în care aveau loc alegerile de rege în Polonia, începînd încă de la mijlocul secolului al XVI-lea, după stingerea iagelonilor, cînd se confruntau, prin bani și arme, influențe diverse : habsburgice, franceze, turcești și moscovite. De asemenea nu e lipsită de folos și o privire asupra împrejurărilor în care aveau loc în dietele imperiale, alegerile de către marii electori, a împăraților romani de națiune germanică, din plin ev mediu și pînă către epoca modernă. Aceste lucruri cunoscute, vor da, desigur, alt relief tratărilor turcești pe lîngă Sobieschi și atitudinii acestuia în chestiune.

D. Velciu, pentru a ajunge la concluzia unei manifestări de „duplicitate politică" din partea acestuia, omite pasagii întregi din studiul lui Ioan Moga în legătură cu evenimentele și în rîndul întîi răspunsul lui Sobieschi la aceste oferte : nu acceptă pretențiile vizirului de a trimite ostatici poloni în Turcia, pentru garantarea angajamentelor luate de el, ca să nu „fie suspicionat de Poloni ca fiind rău intenționat față de Republică". Propunea numai să se încheie o pace onestă, fără ostatici. Poarta va avea în persoana lui un prieten veșnic". În ce privește împrumutul, nu fixa o sumă, lăsînd la discreția Porții să aprecieze cîte cheltuieli trebuie pentru cîștigarea tronului. Pacea să se încheie cît mai degrabă, căci mai sînt numai 5 săptămîni pînă la alegeri, *iar Moscoviții trimit încontinuu scrisori și ambasadori* (s.n.) pentru atragerea Republicii să încheie alianță". În fine arată că cu greu, ar putea fi convinsă Republica să încheie pace, „fără restituirea Cameniței" ; „Turcii o pot ceda, pretextînd că au părăsit-o din cauza ciumei și a foametei" [26].

În încheiere I. Moga arăta : „Negocierile duse în forma aceasta evident, că nu erau de natură de a dispune pe vizir să încheie pacea. Mareșalul cerea totul fără a oferi în schimb decît o problematică prietenie [27]. Unde vede d. Velciu un act de trădare a lui Ioan Sobieschi în discuțiile pe care le-a avut cu vizirul !? În același sens Velciu aduce ca mărturie și unele date în legătură cu o prietenie „ascunsă", între Sobieschi și tătari, relatată de Ion Neculce în Letopiseț sub

[24] I. Moga, *Rivalitatea polono austriacă și orientarea politică a țărilor române*, (Cluj, 1933), p. 48.
[25] *Ibidem.*
[26] I. Moga, *op. cit.*, p. 50.
[27] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

forma : „dzic că Sobeţchi s-au fost agiunsu cu tătarii, de au fost tot una. Numai în videala leşilor s-arăta neprieten", deoarece tătarii în timpul retragerii acestuia după luptele din 1691, ar fi refuzat să urmărească armata polonă, căci dacă i-ar fi urmărit, după aprecierea lui Neculce, „pe toţi i-ar fi luat de grumazi". (Velciu, op. cit., p. 77). De asemenea citează, tot după Neculce, observaţiile pe care le-ar fi făcut Sobieschi cu prilejul uciderii, într-o ambuscadă, a unor tătari, de către Constantin Turculeţ, căpitanul moldovean, în serviciul polonilor : „Păcat c-au perit atîţe viteji ! I-au fost dzicînd lui Turculeţ, pentru ce i-au logit noaptea furiş, *că el are prieteşug cu dînşii încă din hătmănie*". (sublinierea lui Velciu). Aşa dar, în aceste acte ale lui Sobieschi de tactică politică, obişnuite între organele de administraţie civilă sau militară de graniţă, care dovedesc numai posibilităţile „de mişcare" ale acestora — şi la noi se întîlnesc destule, atît în legătură cu polonii, cît şi cu tătarii [28] şi ungurii şi mai tîrziu cu habsburgii, tolerate de turci şi în unele cazuri chiar recomandate de ei [29] — D. Velciu vede acte de trădare (!), care-i ilustrează tema enunţată : *„Pertractările oneroase* (s.n.) ale unui înalt personaj politic", etc. p. 77).

Acelaşi rol îl atribuie Velciu şi unui alt fruntaş al vieţii politice poloneze din sec. al XVII-lea, lui „Nicolaie Prazmowski, episcop de Luck, mare cancelar al coroanei", pe care Miron Costin l-ar fi cunoscut cînd a fost „trimis de Eustatie Dabija", să prezinte conducerii de stat polone omagiul domnului moldovean". Se schiţează apoi, după un cercetător român, portretul de loc de invidiat al acestui prelat demnitar „lacom de averi şi demnităţi" ; din fericire, pentru poporul polonez, moartea acestuia „la 15 aprilie 1673", a adus o imediată însănătoşire a climatului politic intern al Poloniei (p. 78—80). Nu însă şi pentru Moldoveni, deoarece Miron Costin, care-l cunoscuse personal în august 1662, dar care „despre rolul şi activitatea de conducător al acestuia aflase în orice caz înainte", deoarece boierul moldovean era un „bun cunoscător al trebilor şi limbii polone", avea să-i continue în Moldova nefasta activitate !

La „galeria" personalităţilor cunoscute direct de către Miron Costin, care i-ar fi putut „confirma dregătorului moldovean că duplicitatea, ingratitudinea sau lipsa de scrupul făceau parte din arsenalul omului politic al timpului", Velciu adaugă alte „cîteva nume de răsunet în epocă" ; între acestea pe Nicolaie Milescu, care deşi „prietenul şi fostul coleg de studii de la Academia grecească din Constantinopol" cu viitorul Ştefăniţă Lupu [30], l-ar fi trădat (p. 77—78), luîndu-se de bune relatările din O samă de cuvinte [31], prin nimic altfel atestate. Velciu însă ar fi aplecat şi spre admiterea versiunii după care actul de trădare l-ar fi săvîrşit Milescu sub Alexandru Vodă Ilaş şi deci operaţia tăierii nasului ar fi făcut-o acesta. (p. 78). Dar atunci cum rămîne cu *prietenia şi colegialitatea* cu Ştefăniţă Lupul (?), din care ar reieşi caracterul necinstit al eroului ? De fapt, în legătură cu „nasul" lui Milescu ne găsim în faţa unei legende acreditate, probabil, de însuşi Milescu în legătură cu defectul şi supranumele de Cîrnul ! De ce dar acuzaţia gratuită că Miron Costin, care ar fi avut „la activ în 1675—1676, cînd îşi dădea letopiseţul publicităţii, acte de ingratitudine, notorii şi destul de grele faţă de domni ca Vasile Lupu şi Ştefan Petriceiscu", ar fi socotit „mai cuminte să nu răscolească inutil răni încă nu deplin vindecate", adică să fi vorbit despre „trădarea" şi pedepsirea lui Milescu.

Să trecem acum la actele de tradare pe care Miron Costin, sub inspiraţia diverselor modele autohtone şi străine le-ar fi săvîrşit în lunga-i viaţă şi carieră publică, precizînd, pe bază de izvoare, raporturile de drept care au existat între boierul moldovean şi acei despre care s-a afirmat că au fost victime ale lipsei sale de scrupule şi ambiţiei politice.

Cel dintîi dintre domnii români pe care (după Velciu, op. cit., p. 58—59) l-ar fi trădat Miron Costin e Vasile Lupu. Am discutat mai sus temeiul aşa-

[28] Miron Costin, *Letopiseţul*, ed. cit., p. 92.

[29] I. Neculce, *Letopiseţul*, ed. cit., p. 46.

[30] Nu reiese de nicăieri că Ştefăniţă Lupu a frecventat cursurile Academiei din Constantinopol !

[31] I. Neculce, ed. cit., p. 26—29.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zisei trădări a lui Miron Costin față de Vasile Lupu — despre care în cronica sa el spune : „măcar că am hi datori cu pomenirea lăudată mai multu lui Ștefan Vodă, de la carele multă milă am avut, decît lui Vasilie Vodă, de la carele multă urgie părinții noștri au petrecut, iară dreptatea socotindu nu pociu scrie într-alt chip", decît a-i lăuda curajul și vrednicia în împrejurări grele [32]. Faptul de a-l fi „primit în țară", nu credem că constituia pentru Miron Costin obligația morală cerută în cartea pe care o analizăm. Obligații au avut frații Costinești către Ioerdache Cantacuzino, de care Miron Costin s-a și plătit în mod conștiincios [33]. De altfel, din cronica lui, în lipsa altui izvor în legătură cu evenimentele, aflăm că și alți boieri s-au raliat, după căderea lui Vasile Lupu, domniei lui Gheorghe Ștefan, între aceștia și Cantacuzinii, Toma, prins la Suceava și Iordache venit de bună voie [34].

Am văzut și cum stăm cu cealaltă acuzație de trădare, aceea față de Gheorghe Ștefan.

E necesară o precizare în ce privește accepțiunea acestui termen ; după obiceiul pămîntului, încetățănit în țările românești în sec. XVI—XVIII-lea, nici un boier nu era obligat să urmeze pe un domn în pribegie, de îndată ce era înlocuit cu firman de la Constantinopol. La pribegie recurgeau numai acei care erau socotiți „din casa domnului" și care, se înțelege, în vreun fel oarecare ar fi fost pasibili, din cauza comportării, de a fi supuși unor represiuni, în domnia următoare. Și aceștia, în cele mai dese cazuri, își făceau pace cu noua domnie, adică obțineau o amnestiere de la acesta sau direct de la Constantinopol. Miron Costin n-a avut nici o obligație față de Ștefan Petriceicu ; acesta făcea parte dintr-o altă grupare politică din țară, cu care în diverse ocazii Miron Costin se ciocnise. Observăm că D. Velciu, în lucrarea sa, atribuie lui Ștefan Petriceicu calități pe care acesta, era cu totul departe de a le fi avut. Velciu crede a fi descoperit că „intențiile *autocratice* (s.n.) ale lui Petriceicu", constituiau o amenințare directă pentru tendințele de independență ale marei boierimi și cronicarul, ideologul concepției acesteia, nu putea accepta, în nici un caz, o asemenea domnie (Velciu, loc. cit., p. 87). Mai departe se afirmă că Miron Costin, îndemnînd pe boieri să părăsească pe Vodă Petriceicu după trădarea de la Hotin, „nu făcea altceva decît să folosească împrejurările favorabile ce se iviseră, pentru a elibera marea boierime din Moldova *de autoritatea* unui domn ... care-i înșelase așteptările". (p. 82—88) (s.n.).

Ni se pare că a considera pe Ștefan Petriceicu ca un domn *autoritar*, e tot ce se poate spune mai în contradicție cu evidența cuprinsă în izvoarele timpului. Cronicile epocii văd în Ștefan Petriceicu un om lipsit complet de personalitate : „omu blîndu și slab la domnie, că cine oum grăia îndată pre toți credea și toți erau fără frică de către dînsu" [35] ; „Petriceicu era omu bunu și slabu, prostu" [36].

Asupra lui Ștefan Vodă Petriceicu, ca și asupra actelor săvîrșite de dînsul ca domn, a avut să se pronunțe Miron Costin în mai multe rînduri ; — unele dintre acestea sînt raportate de cronicarii moldoveni, care tratează epoca, cum e cazul cu atît de cunoscuta *înfruntare* pe care i-a adresat-o, în urma schimbării de front a voievodului la Hotin, înfruntarea raportată de Ion Neculce : „Ori să fie voia mării tale, ori să nu fie, noi nu ne vom lăsa casele să le iee tătarii" ; și s-au închinat și i-au dzis : — Să fie măria ta sănătos ! și au eșitu afară" [37]. Despre dezastruoasele urmări pentru țară a închinării lui Petriceicu

[32] M. Costin, *Letopisețul*, ed. cit., p. 157.

[33] Miron Costin, *Letopisețul*, ed. cit., p. 140—141. A se vedea în acest sens și cuprinzătorul document cu data de 13 martie 1663 (7171), pentru rolul lui Iordache Cantacuzino în aducerea în țară a copiilor lui Iancu Costin, hatmanul și a ocrotirii pe care li-a acordat-o (N. Grigoraș, *Știri nouă despre viața și familia lui Miron Costin* în „Studii și cercetări științifice, Istorie", VII, 2, p. 187—188.

[34] Miron Costin, *Letopisețul*, ed. cit., p. 169.

[35] Pseudo N. Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, în Kogălniceanu, *Letopisețe*, II, p. 8.

[36] I. Neculce, *Letopisețul*, ed. cit., p. 2.

[37] *Ibidem*, p. 53.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la leşi, a avut Miron Costin, cum s-a arătat mai sus, să se pronunţe în Letopisetul său. Vorbind despre obiceiul unor domni de a lua măsuri în trebile ţării „aşa cu şoaptele, numai cu unii, nu cu sfatu", cronicarul se referă expres la cazul acestui Voievod: „aşea ... au făcutu şi Petriceicu Vodă, de au lepădatu, fără de nici o nevoie domnia ţării şi s-au dus în Ţara Leşească, *den care faptu să stinge Ţara Moldovii astădzi*" [38]. Aceeaşi apreciere a evenimentelor o găsim şi la Neculce: „Apoi şi Petriceicu Vodă ... vide-veţi la cîtă stingere şi robie au dus ţara cu faptele lui, cum omu scrie pe rîndu mai gios" [39]. În alt loc din cronica sa, tot în legătură cu manifestările pripite ale acestuia, Miron Costin citează şi un caz petrecut în domnia lui Vasile Lupu, cînd domnul, dînd crezare unei solii poloneze care-i aducea veste despre pregătirile de război ale acestora contra turcilor, în nădejdea unei izbînzi creştine, ar fi dispus oprirea birului către Poartă. „Atunce — urmează cronicarul — spun să hi dzis Petriceicu vornicul de Ţara de Sus, pre carele-l ţineau" ceilalţi boieri din sfat ca „mai prostatic": „eu aş dzice să nu oprim noi birul, păn nu om vedea că trec leşii Dunărea" [40]. Sfatul a fost ascultat de Vasile Vodă şi lucrurile au ieşit bine pentru ţară şi pentru domn.

Concepţia sa despre raporturile care trebuie să existe între ţările române şi creştinătate a cristalizat-o Miron Costin în următorul pasaj din Cronică; „De laudă este hie la care domnu să hie spre partea creştinească ... însă cu înţelepciune, nu fără socoteală şi fără temei, în loc de folosul ţării să-i aducă perire, cum s-au prilejitu amu şi în vremile noastre în cîteva rînduri de adusese a mulţi nesocoteala şi nebunia, mare cumpănă acestui pămînt [41].

Cît priveşte legăturile lui Miron Costin cu Ştefan Vodă Petriceicu, s-au văzut: a fost scos de acesta din dregătoria de vornic de Ţara de Jos. Deci n-a avut nici un amestec în determinarea domnului de-a se închina polonilor; de altfel, după spusa izvoarelor istorice acesta a făcut acel pas numai cu îndemnul „hatmanului său" Hăbăşescu [42].

Din împrejurarea că există o corespondenţă, probabil, destul de asiduă între Miron Costin şi poloni, nu trebuie să se conchidă că acesta s-ar fi gîndit un moment că ar putea coopera cu dînşii, înainte de a se asigura de superioritatea lor asupra turcilor şi această superioritate ar fi trebuit materializată prin scoaterea tătarilor din Bugeac şi respingerea turcilor dincolo de Dunărea. D. Velciu face caz de scrisoarea din 20 octombrie 1691, adresată de Miron Costin lui Marcu Matczynschi, din care deduce că acesta ar fi avut intenţia, în cursul luptelor din acel an „să se retragă în Polonia" (Velciu, op. cit. p. 116). Nu ni se pare că acest lucru are un substrat real. Deşi scrisoarea se vede a fi fost datată deabia cu două luni înaintea morţii cronicarului şi pare a exprima o anume îngrijorare, ea nu exprimă decît încercarea de a se scuza pentru că nu a trecut în Polonia — cum pare a fi dat a înţelege cu altă ocazie — căci dacă ar fi voit ar fi putut-o face şi în timpul luptelor şi după aceea, şi evident, în momentul în care scria lui Matczynski. Din tot ce s-a păstrat în izvoare reiese că moartea lui Miron Costin a fost un eveniment neaşteptat pentru toţi. Ceea ce a brodat pe tema aceasta Dimitrie Cantemir în legătură cu un pretins complot al Costineştilor de a asasina pe domn, nu are nici un substrat real. După toate probabilităţile „complotul" se reducea la organizarea unei acţiuni de pîră la Constantinopol, care ar fi avut de scop răsturnarea lui Constantin Cantemir şi înlocuirea lui cu Velicico Costin. Cantemir care a dat versiunea unei încercări de asasinat, nu face altceva decît o încercare de-a motiva un act pripit al bătrînului său părinte, săvîrşit sub înrăurirea boierilor duşmani ai Costineştilor.

În legătură cu mazilirea lui Antonie Vodă Ruset, care, după mărturiile cronicarilor epocii, s-a datorat pîrilor la turci a lui Miron Costin şi Alexandru

[38] Miron Costin, *Letopiseţul*, ed. cit., p. 123.
[39] Ion Neculce, *Letopiseţul*, ed. cit., p. 44.
[40] Miron Costin, *Letopiseţul*, ed. cit., p. 122.
[41] Miron Costin, *op. cit.*, p. 66—67.
[42] Pseudo N. Costin, *Letopiseţul*, ed. cit., p. 9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Buhuș, D. Velciu brodează o complicată explicație. Se pretinde că actul în cauză l-ar fi săvîrșit Miron Costin din considerentul că Ruset, care avea trei feciori, ar fi intenționat să întemeieze „o dinastie" în Moldova, lăsînd pe unul dintre fiii săi ca urmaș. Intenția aceasta a lui Ruset ar fi fost „contrară" principiilor adoptate de Miron Costin, după care boierii trebuie să dispună de posibilitatea de a se elibera oricînd de un domn neprielnic, lucru mai greu de realizat în cazul instituirii unei domnii ereditare" (Velciu, loc. cit., p. 101). Și Velciu adaugă : „Tendința lui Antonie Ruset în această privință este evidentă pentru că îl vedem din acte, în repetate rînduri, pe Alexandru beizadea Ruset, fiul cel mai mare, dînd porunci ispravnicilor de ținuturi și întăriri de proprietăți sau făcînd danii domnești, în stilul consacrat de cancelaria țării pentru actele emise de domn" : „Io Alexandru snă Antonie Ruset Voevod, din mila lui Dumnezeu domn țării Moldovii, facem știre" etc. În alte acte Alexandru beizadea apare imediat după domn, înaintea boierilor, dîndu-și credința pentru întărirea unor acte de proprietate" (Velciu, loc. cit., p. 101). Că beizadea Alexandru Ruset a dat acte de administrație sub titulatura indicată de Velciu, se explică prin faptul că era caimacam în timpul în care Antonie Vodă se găsea cu turcii în campania de la Cehrin ; cît despre titulatură, îi aparținea ca fiu de domn. În aceeași calitate el avea dreptul să apară în actele solemne ca mărturie imediat după domn și înaintea boierilor. Formula suna : ...credința domniei mele Io ...Voevod și a fiului domniei mele... Voievod și credința boierilor domnici mele...

Este de înțeles că Antonie Ruset ar fi dorit să moară în domnie și să-i urmeze fiul. Numai prin faptul că avea fii, el putea să întemeieze o „dinastie", cu condiția însă ca turcii să aprobe alegerea acestora în urma părintelui lor, în condițiile în care se alegeau și membrii altor „dinastii". Același lucru îl dorea și Gheorghe Duca, care, subminat de Cantacuzini în Țara Românească, intriga pentru revenirea la domnia Moldovei. Miron Costin nu se îngrijea de întemeierea „unei dinastii" de către Ruset ci, ca partizan duculesc, a lucrat împreună cu alți boieri, pentru înlocuirea lui Antonie Vodă cu domnul preferat.

Interesant ni se pare și felul în care se oglindesc în cartea lui D. Velciu raporturile dintre Miron Costin și Gheorghe Duca. Velciu crede a fi observat în aceste raporturi „un rezultat a proprici preocupări" a cronicarului de a se impune și ridica cît mai repede și sigur pe treptele rangurilor dregătorești ale țării", și că în acest scop „a urmărit în mod deliberat și a reușit *să și-l subordoneze în chip abil pe Duca, fără ca acesta să-și dea seamă*, pentru a putea atinge țelul pe care nu l-a părăsit în fapt niciodată de a domina *prin sprijin polon o Moldovă eliberată de subt asuprirea turcească, dar fără tutela autocrată a unui domn filopolon cum era Ștefan Petriceicu*" (p. 104) (s.n.). În acest scop ar fi dat domnului „ajutorul moral", „semnînd ca martor, cel mai adesc ori alături de alți boieri, o bună parte din actele de cumpărare de sate și vii ale acestuia, cumpărături realizate, *după cum se cunoaște* (s.n.) nu de puține ori, așa cum era practica puternicilor timpului prin siluirea voinței vînzătorilor". E o interpretare pe care, pînă acum, nici un istoric român nu a dat-o informației existente în problema aceasta !

Ceva mai departe, aflăm că Miron Costin l-a susținut pe Duca, domn binevăzut de turci „și asupra căruia cîștigase un util ascendent", pentru a împiedica sau a „întîrzia, pe cît posibil *o inoportună pentru el revenire în scaun a lui Petriceicu*" (s.n.). Nu se arată însă pe ce cale ar fi putut veni Petriceicu pe tronul Moldovei ; prin poloni — nu, căci deocamdată erau în pace cu turcii ! Se afirmă din nou că „spre deosebire de Petriceicu, Duca nu urmărea subordonarea oligarhiei" etc. (p. 108). În continuare se arată că „Miron Costin, deși ... își ducea consecvent mai departe planurile legate de poloni, *a făcut în așa măsură jocul lui Duca* (s.n.), încît, în ochii contemporanilor, era socotit ca unul dintre apropiații și favoriții acestuia" (Ibidem, p. 109). Și de data aceasta cititorul e în drept să se întrebe, dacă Miron Costin a reușit să-și „subordoneze în chip abil" pe Duca, țelurilor urmărite, sau dacă, din contra, „a făcut jocul lui" !

Să venim acum la contradicția care, după Velciu, ar fi existînd între cele două sfaturi date de Miron Costin în legătură cu iernaticul tătarilor în țară. S-a plecat de la faptul că, într-un caz, în 1673, Miron Costin a opinat că nu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

e cazul să ierneze tătarii în Moldova[43]; şi în alte caz, în anul următor (1674), ar fi fost de părere că era de trebuinţă să ierneze[44]. Acei care văd o contradicţie în comportarea lui Miron Costin, în legătură cu aceste evenimente, nu observă că situaţiile nu erau identice. În adevăr, în 1673, Miron Costin, ca şi ceilalţi boieri din sfat, puteau fi siguri că nu era nevoie ca tătarii să rămînă în ţară pentru a o apăra de podghiazurile leşeşti, pentru considerentul că atunci ţara era unită şi podghiazurile care ar fi pătruns nu s-ar fi putut menţine, neavînd ajutorul localnicilor. În 1674, după trecerea lui Petriceicu de partea polonilor, însoţit de hatmanul Hăbăşescu şi de o mare mulţime de tineri, fii de curteni şi boiernaşi, ţara era dezbinată; existau, cum se spune în vechea limbă moldovenească „amestecuri", adică rivalităţi între pribegi şi cei rămaşi în ţară. Obiectiv vorbind, nimeni nu mai putea garanta că cei plecaţi nu vor veni — cum de altfel s-a şi întîmplat în anii următori — însoţiţi de lefegii poloni şi vor prăda. Aceasta o ştia Miron Costin şi o ştiau şi ceilalţi boieri din sfat şi, evident, şi voievodul Dumitraşcu Cantacuzino — care n-a voit să-şi ia răspunderea pentru siguranţa ţării şi a acceptat iernaticul tătarilor. În treacăt trebuie spus că „prada" tătarilor din această epocă, descrisă cu lux de amănunte în letopiseţele alcătuite şi pe baza unor izvoade care reprezentau punctul de vedere al partidei favorabile lui Petriceicu şi pribegilor[45], cuprindeau evidente exagerări. În ce priveşte isprăvile din perioada aceasta a podghiazurilor, de care se temeau boierii şi Dumitraşcu Cantacuzino, se cunosc, atît din cronici, cît şi din documentele epocii: curţi arse, bunuri împrăştiate, oameni aruncaţi pe drumuri şi siliţi să se adăpostească în păduri, alţii ucişi din răzbunare. O situaţie, cum spunea şi cronicarul „den care să stînge Ţara Moldovei astădzi"[46].

Urmărit-au Miron Costin domnia, cu sprijin polon sau de altă natură, cum afirmă D. Velciu, se pare, plecînd de la informaţia din *Viaţa lui Constantin Vodă Cantemir*, a fiului acestuia? Trebuie să observăm că nici un alt izvor contemporan nu o atestă. Istoricii, care s-au ocupat de viaţa şi opera lui Dimitrie Cantemir, sînt unanimi a vedea, în această afirmaţie a prinţului istoriograf, numai încercarea de a motiva acţiunea pripită a părintelui său, bătrînul voievod, care a săvîrşit acest act din îndemnul anturajului, între care Iordache Ruset vornicul şi Lupul Bogdan hatmanul. Unele izvoare contemporane arată că tristul eveniment ar fi avut de cauză uneltirile lui Velicico Costin — care, acesta s-ar părea că în adevăr urmărea domnia ţării, nu însă prin poloni, ci cu sprijinul lui Brîncoveanu la Poartă. De altfel polonii, care aveau la dînşii pe Ştefan Petriceicu, nu mai erau dispuşi să admită independenţa Moldovei şi urmăreau anexarea ei. Fără îndoială că Miron Costin cunoştea acest lucru şi, el care era atît de gelos de trecutul de glorie al Moldovei, nu s-ar fi împăcat cu anexarea ei. Am arătat şi altă dată, şi mai reamintim şi aici punctul nostru de vedere în legătură cu memoriul înaintat lui Sobieschi pentru crearea unui anume statut boierimei din Moldova, după încorporarea ei la Republică. Acest memoriu nu se datora lui Miron Costin şi Velciu atribuindu-i-l, nu observă că săvîrşeşte prin acesta o contradicţie: dacă Miron Costin ar fi ambiţionat să ocupe domnia Moldovei, n-ar fi putut-o face prin poloni, cum afirmă în cartea dumisale, pentru motivul arătat mai sus, că aceştia nu mai erau dispuşi să-i lese libertatea în cazul unei victorii contra turcilor. Noi am fi de părere să atribuim memoriul acelora dintre boierii moldoveni, în genere de extracţie mai modestă, care cu ocazia trecerii lui Petriceicu la poloni, sau în alte împrejurări, părăsiseră ţara şi apoi reveniseră în dese rînduri ca să o prade şi să-şi răzbune anumite nemulţumiri personale. Aceştia, care nu mai puteau spera într-o reintoarcere în Moldova, au fost nevoiţi să se împace cu încorporarea ţării la statul polonez.

Apar în cartea lui D. Velciu o serie de date, de mai mare sau mai mică importanţă, care ni se par că nu corespund informaţiei existente. Semnalăm

[43] Ion Neculce, *Letopiseţul*, ed. cit., p. 46.
[44] *Ibidem*, p. 56.
[45] Pseudo N. Costin, *Letopiseţul*, ed. cit., p. 11—12. Ion Neculce, *Letopiseţul*, ed. cit., p. 56—57.
[46] Miron Costin, *Letopiseţul*, ed. cit., p. 123.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cîteva în cele ce urmează. Între altele, Velciu citează un act cu data de 24 ianuarie 1681, semnat de dregătorii Moldovei, în frunte cu Dosoftei mitropolitul și Miron Costin logofătul, prin care s-ar atesta originea boierească a fraților Gavril și Bazil Lukaviecki, stăpîni în satul Lucavăț, la data redactării actului „cetățeni ai regatului polon", înobilați de regele Ioan Sobieschi (p. 123). Această atestare ar dovedi, după Velciu, că Miron Costin a păstrat „totdeauna un gînd pentru frămîntările sale intelectuale", deoarece în actul citat, „înainte de a se face mențiunea de mai sus, se da un istoric pe scurt al celor două descălecate ale Moldovei : țara fu colonizată cu romani de către împăratul Traian. Alungați de Atila și de tătari, romanii s-au retras în munți. Mai tîrziu din munții Maramureșului a venit principele Dragoș, întemeind Moldova. Pînă la domnia lui Bogdan, fiul lui Ștefan cel Mare, Moldova a fost independentă". „Originalul", scrie Velciu, e „în limba polonă, scris cu caractere cursive, *probabil de mîna lui Miron Costin* (s.n.), care semnează cu litere latine" (Se face trimitere la T. Balan, *Documente Bucovinene*, vol. III, p. 96—97). D. Velciu nu-și dă seamă că se află în fața unui falsificat, probabil de la sfîrșitul sec. al XVIII-lea sau începutul sec. al XIX-lea, alcătuit de un cunoscător al cronicilor noastre.

În legătură cu procesele pentru obținerea averii soției sale, uzurpate în lipsa ei din țară de către boieri rude mai îndepărtate ale lui Balica și ale Movileștilor, Velciu afirmă că, pentru aceasta, Miron Costin ar fi avut nevoie să „se prevaleze de vechiul așezămînt al lui Miron Barnovschi din 25 febr. 1627, prin care se desființa dreptul domnilor de a confisca proprietățile celor vinovați de înaltă trădare (p. 63). Velciu nu observă că nu era nevoie ca Miron Costin să se prevaleze de acest „așezămînt" (care în treacăt spus, nici n-a existat), deoarece satele confiscate de Ștefan Tomșa fuseseră retrocedate, sub domniile de dinainte, urmașilor aflați în țară, ai lui Balica. În procesul care a avut loc la 20 martie 1659, a fost necesar numai să se ateste drepturile superioare ale Ilienei Movilă la moștenirea lui Isac Balic,a pe considerentul că era mai apropiată, prin înrudire, decît cei care intraseră anterior în stăpînirea acestor bunuri.

De observat că logofătul Nicolae Buhuș era cumnatul, după sora Anastasia, și nu „socrul lui Gheorghe Duca", cum se afirmă în cartea lui D. Velciu (p. 103). Indicația scoasă din I. Minea [47], că Miron Costin ar fi ctitorul schitului Drăgușan (Velciu, p. 73) nu corespunde adevărului. Schitul a fost zidit de Miron Cuza, și el logofăt (al II-lea), soțul unei fiice a lui Ion Costin hatman, și deci nepoată lui Miron Costin.

În expunerea sa D. Velciu pleacă, probabil, de la unele afirmații făcute de către cercetători mai vechi, care, din cunoașterea incompletă a epocii, credeau a fi surprins în comportările omului public și cronicarului, abateri de la etica curentă. Autorul s-a străduit să adune un material, în mare parte, cu totul străin de problemă și supunîndu-l unei interpretări forțate pentru a-l lega de activitatea lui Miron Costin, a trasat un portret al acestuia, care nu-i corespunde în realitate. În cele de mai sus am încercat să arătăm metoda reprobabilă, folosită de autor, și netemeinicia concluziilor la care s-a oprit. Cartea abundă în interpretări false și tendențioase, din care noi am scos în evidență o mică parte. Discuția se poate continua.

Const. A. Stoide

IOSIF KOVÁCS, *Desființarea relațiilor feudale în Transilvania*, Cluj, Ed. Dacia, 1973, 187 p.

Cartea profesorului de la Universitatea din Cluj, bine cunoscut cercurilor de specialitate prin temeinicile sale cercetări, abordează, așa cum titlul o probează, o problemă de un deosebit interes. Ea se distinge nu numai prin impor-

[47] I. Minea, *Despre Miron Costin*, în „Cercetări istorice", XIII—XVI, 1—2, Iași, 1940, p. 668.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tanța sa intrinsecă, ci, mai cu seamă, prin faptul că lămurește, cu exactitate, lucruri care, oricît s-ar părea de ciudat, erau foarte puțin sau chiar deloc cunoscute. Sînt puține lucrările românești — multe din acestea aparțin autorului însuși — care, în ultima vreme, s-au oprit asupra unora din aspectele parțiale ale problemei agrare în Transilvania. Iosif Kovács ne oferă acum o lucrare de sinteză, de o utilitate și o valoare incontestabile.

De-a lungul celor 187 pagini, printr-o expunere lapidară și strînsă — prea strînsă, chiar, din nefericire — autorul analizează procesul îndelungat și anevoios în cursul căruia au fost înlăturate relațiile feudale în Transilvania. Se pornește de la premisa, care reprezintă, în același timp și una din concluziile fundamentale ale lucrării, în conformitate cu care „legile cu caracter agrar din 1848 și patentele imperiale din 1853—1854 constituie doar primii pași într-un proces de lichidare treptată a diferitelor raporturi feudale". Procesul, consideră autorul — acesta reprezintă, în fond și obiectul cercetării sale — a fost încheiat complet abia după actul de desăvîrșire a unității naționale, ca urmare a reformei agrare din 1921—1923 (p. 6).

După ce, în primăvara anului 1848, în urma unei legi votate de Dieta de la Pojon, au fost desființate relațiile feudale pe teritoriul Banatului, Crișanei și al Maramureșului, Dieta din Cluj, la rîndul ei, a hotărît ca, în principatul Transilvaniei, legea de desființare a iobăgiei să intre în vigoare la 18 iunie 1848 (p. 15).

Legile din 1848 se refereau doar la desființarea servituților legate de pămînturile sau sesiile urbariale (iobăgești) ; în prevederile acesteia intrau numai iobagii și jelerii urbariali care, în felul acesta, devin stăpîni pe pămînturile urbariale. Legea considera aceste pămînturi ca aparținînd, de drept, țăranilor și, de aceea, nu a mai fost considerată necesară nici o dispoziție specială, cu stipulație expresă (p. 16). Situația și sarcinile jelerilor alodiali au rămas aceleași.

În Banat, Crișana și Maramureș, unde urbariile anterioare realizaseră o evidență clară a pămînturilor, iobagii și jelerii (cei urbariali, firește, care plăteau impozitele corespunzătoare, către stat, pentru pămînturile ce le dețineau) au intrat imediat în stăpînirea loturilor lor. În Transilvania însă, unde o asemenea departajare exactă nu exista și unde iobagii și jelerii urbariali foloseau și pămînturi alodiale (p. 17), confuzia — creată și de opoziția nobililor — nu a îngăduit aplicarea întocmai a legii. Țăranii nu au putut să intre nici măcar în stăpînirea pămînturilor urbariale.

Deci, consideră autorul, sarcinile feudale au rămas aceleași și după 1848, asupra tuturor jelerilor alodiali și asupra marii majorități a iobagilor și jelerilor urbariali, care folosiseră, în același timp, și pămînturi alodiale (p. 17). Datele ce ne sînt oferite, cu privire la numărul țăranilor care s-au bucurat de prevederile legii (p. 19 și urm.) sînt pline de un real interes.

Legile din 1848, cu toate limitele lor, deși au adîncit nemulțumirea țăranilor și au contribuit la intensificarea frămîntărilor sociale, au deschis, totuși, procesul de lichidare a relațiilor feudale (p. 18).

Referindu-se la problema agrară în special și la mișcările țărănești care au urmat reglementărilor din 1848, autorul le raportează continuu la politica guvernului de la Viena, care a contribuit la adîncirea nemulțumirilor populare. În acest context, este plasată și analizată, în geneza și consecințele sale, ordonanța guvernatorului Wohlgemuth, din 10 ianuarie 1850. Actul, care recunoaște valabilitatea desființării iobăgiei și proprietatea urbarialiștilor, lărgește conținutul legilor din 1848 prin faptul că indică, deși în manieră generală, numai, posibilitatea viitoare a lichidării, prin răscumpărare personală, a servituților feudale a celorlalte categorii de țărani. Ordonanța, apreciază autorul, cuprinde, în linii generale, prevederile patentelor din 1853—1854 (p. 27).

Subliniind cauzele și amploarea mișcărilor populare, în etapa imediat următoare revoluției, autorul apreciază că acestea sînt îndreptate, în măsură egală, împotriva moșierilor și a puterii absolutiste (p. 35). După 1848, principala contradicție între moșieri și țărani își găsește expresie „în lupta foștilor iobagi și jeleri urbariali pentru pămînturile urbariale" (p. 40). Aceasta, deoarece, în acțiunea de clarificare a *naturii pămînturilor* deținute de țărani, în cele mai multe cazuri, nobilii au fost aceia care au obținut cîștig de cauză (p. 36 și urm.).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Menționînd, în continuare, reglementările privind folosința pădurilor, a pășunilor și curăturilor, precum și cele referitoare la locurile aparținînd regimentelor grănicerești, autorul scoate în relief nemulțumirile profunde ale jelerilor alodiali în rîndul cărora, potrivit naturii obligațiilor, intrau *curialiștii* sau jelerii de curte, *censualiștii*, *taxaliștii (contractualiștii* sau *convenționaliștii)* care, din punct de vedere social, deși nu se deosebeau de foștii iobagi, erau supuși, în continuare, tuturor sarcinilor (p. 46 și urm.).

Patentele din 1853—1854, care reprezintă o nouă etapă în procesul de desființare a relațiilor feudale, sînt analizate, de asemenea, în cadrul general al politicii habsburgice. Cele două patente (cea din 2 martie 1853 pentru Banat, Crișana și Maramureș și cea din 21 iunie 1854 pentru Transilvania) care, în general, au același conținut, au consacrat relațiile existente între proprietari și foștii țărani urbariali, au recunoscut dreptul acestora din urmă asupra pămînturilor și au definit, mai complet, pămînturile urbariale (p. 66). În același timp, în legătură cu situația jelerilor de pe pămînturile alodiale, cele două patente indică modalitatea de răscumpărare a sarcinilor acestei categorii. Analiza documentelor îi îngăduie autorului să constate lipsa de eficiență practică a reglementării, avantajele acordate moșierilor și, deci, rolul redus al celor două patente în procesul de înlăturare a relațiilor feudale (p. 69). (În treacăt fie spus, autorul manifestă aici o oarecare inconsecvență ; cîteva pagini mai departe observă că, totuși, legile „înlesneau dezvoltarea economiei capitaliste" (p. 73).

În continuare, un substanțial capitol este consacrat *activității judecătoriilor urbariale*, chemate să rezolve litigiile și să definească natura pămînturilor alodiale și urbariale. Cu toată opoziția înverșunată a proprietarilor, sprijiniți de autorități, așa cum o probează documentele, majoritatea iobagilor eliberați și declarați proprietari pe baza legilor din 1848 și a patentelor din 1853—1854, în urma sentințelor judecătoriilor urbariale — în perioada cuprinsă între anii 1856—1867 — au intrat în stăpînirea pămînturilor (p. 122).

Este analizată, în egală măsură, *legislația referitoare la despăgubirea moșierilor* (pentru sarcinile iobagilor și a jelerilor urbariali despăgubirea o plătea statul, în timp ce jelerii alodiali își răscumpărau singuri servituțile feudale). Sînt reliefate modalitățile prin intermediul cărora moșierii au obținut imense sume (numai despăgubirea pentru sarcinile urbariale se ridica la suma de 70 000 000 florini (p. 127, 130). De asemenea, sînt expuse conținutul și modul de aplicare al legilor din 1871 care, bazîndu-se pe principiile anterioare, formulate în actele din 1848, 1853 și 1854, au avut drept obiect rezolvarea rapidă a problemelor litigioase în favoarea proprietarilor (p. 139). La rîndul ei, legea din 2 iunie 1873, referitoare la satele colonizate, a impus țăranilor, drept răscumpărare, sarcini grele care nu au putut fi lichidate decît în noile condiții de după 1918, ca urmare a reformei din 1921—23 (p. 147). Totodată, pe baza legii XXX, din 1873, referitoare la răscumpărarea drepturilor de servitute de pe fînaț și păduri, țăranii din fostele regiuni grănicerești, după îndelungi procese, au reușit să intre în stăpînirea pămînturilor lor (cei din Orlat în 1888, iar cei din Năsăud în 1890 (p. 147—148).

Legea din 18 iunie 1880, referitoare la „noul procedeu de regulare, proporționalizare și comasare a proprietății în Transilvania, Crasna, Solnocul Mijlociu, Zarand și Chioar", și ea, a sporit posibilitățile moșierilor de a jefui de pămînturi pe foștii iobagi și jeleri urbariali (p. 157 și urm.).

Deși, remarcă autorul, legislația de după 1854 nu a adus „nici o schimbare în ceea ce privește concepția conținutului desființării iobăgiei" (sic) (p. 161), deși ea a favorizat *net* moșierimea, atitudinea fermă a foștilor iobagi și jeleri urbariali și criza agrară, care a determinat pe mulți moșieri să-și vîndă moșiile în parcele mici, a determinat o schimbare în repartizarea proprietății funciare. Aceasta a favorizat procesul de dezvoltare a capitalismului în agricultură (p. 162—164). În timp de 10 ani, țăranii români au cumpărat o suprafață de 180 000 iugăre.

Legea din 27 iulie 1897 — ultima analizată de autor — care prevede răscumpărarea sarcinilor cu caracter feudal ale jelerilor alodiali (p. 174), a reprezentat, în egală măsură, un instrument în mîinile moșierilor, pentru deposedarea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de pămînt a țăranilor. Mulți dintre foștii jeleri, în fapt, au fost transformați în proletari agricoli (p. 177).

Autorul remarcă faptul că, în timpul primului război mondial, în Transilvania, unii țărani trăiau în condiții asemănătoare cu cele ale foștilor iobagi.

Întreaga lucrare oferă o imagine sugestivă asupra procesului lung și chinuitor al desființării relațiilor feudale, asupra luptei necontenite a țăranilor pentru drepturi și libertăți sociale. În cursul expunerii, autorul subliniază ecoul produs în Transilvania de Unirea Principatelor și de reforma din 1864 (p. 7), constată că, în lupta pentru pămînt, masele țărănești, aparținînd tuturor naționalităților, au acționat unitar deoarece, pe plan social, soarta lor era identică (p. 7) ; la aproape toate acțiunile din a doua jumătate a secolului al XIX-lea au participat toate naționalitățile. Lupta comună a contribuit la adîncirea respectului reciproc, la înțelegerea necesității colaborării pe toate tărîmurile (p. 7). În egală măsură, I. Kovács constată că „lupta pentru organizarea autonomă în Transilvania s-a împletit cu lupta maselor țărănești împotriva organelor locale vechi" (p. 90), după cum, de asemenea, în acțiunile lor, fruntașii români „au legat problema proprietății de revendicările politice generale ale națiunii române din Transilvania" (p. 107). Afirmația, deși generală, verifică măsura în care Partidul Național din Transilvania a consacrat o însemnată parte a activității sale apărării drepturilor țăranilor.

Stăruința noastră de a reliefa conținutul și ideile principale ale lucrării este generată de aprecierea deosebită ce o acordăm acesteia. Ea reprezintă un instrument util și probant pentru unul din cele mai importante aspecte ale istoriei Transilvaniei în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Subliniindu-i utilitatea, acordînd sufragiile corespunzătoare autorului, profesor și istoric de prestigiu, ne îngăduim să formulăm cîteva constatări pe care le-am desprins în urma lecturii cărții ; aceasta pune probleme și invită la reflectare.

Așa cum se poate constata din cele de mai sus, autorul analizează, cu rigoarea necesară, etapele și condițiile în care au fost desființate relațiile feudale, subliniază lupta comună a maselor de țărani, aparținînd tuturor naționalităților, împotriva exploatării nobiliare și statale, care era aceeași. Analiza nu este făcută însă în cadrul contextului general al dezvoltării capitalismului. Observațiile în acest sens, sporadice, nu sînt satisfăcătoare. În afară de aceasta, așa cum sînt expuse, faptele par incredibile. În primul rînd, analiza întreprinsă de autor, clară și probantă pentru obiectul cercetării, nu prezintă suficiente elemente necesare evidențierii limitelor în care s-a dezvoltat capitalismul în agricultură (excepție face analiza de la p. 164—168). Totodată, nu este definită *condiția juridică* a diferitelor categorii de țărani, cum a evoluat aceasta, *natura* raporturilor cu proprietarii ș.a. De asemenea nu se face distincție între *relații feudale* și *rămășițe feudale ;* uneori (p. 69) termenii se confundă. Cititorul rămîne cu impresia că relațiile feudale — feudalismul, deci —, în Transilvania, a persistat pînă la reforma din 1921—1923. De altfel faptul acesta este sugerat chiar de titlul lucrării.

În al doilea rînd, situația nu poate fi explicată numai în cadrul *relațiilor sociale* și în afara problemei naționale, în afara evoluției acesteia în perioada dualistă, mai ales. Situația din domeniul relațiilor agrare, credem noi, reprezintă un aspect al acestei probleme. Agricultura reprezenta un domeniu în care asuprirea socială se împletea strîns cu cea națională. Faptele, chiar cele expuse în lucrare, nu pot fi explicate altfel. Sînt utile în acest sens constatările oferite de unele cercetări recente [1].

Dată fiind complexitatea problemei, s-ar fi impus, credem, o precizare a conceptului de *problemă agrară*, în condițiile specifice ale Transilvaniei din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

De asemenea, ar fi fost utilă — pentru ca lucrarea să aibă mai multă consistență — o prezentare inițială în cuprinsul căreia să fie precizate coordonatele

[1] Cf. V. Liveanu, *Despre repartiția proprietății funciare în Transilvania în ajunul Unirii cu România*, în „Studii", t. 23, 1970, nr. 6, p. 1221—1227 și *La répartition de la propritété foncière en Transylvanie fin du XIX-e siècle—début du XX-e*, în „Revue Roumaine d'Histoire", nr. 2, 1972.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pe care se dezvoltă problema agrară, contextul general căreia aparţine. În loc de a fixa de la început cadrul cercetării, autorul a procedat invers ; a expus problemele şi doar unde a crezut că este necesar s-a raportat la situaţia generală, la politica habsburgilor, mai ales.

De fapt, prin importanţa lui, paragraful privind *Repartizarea proprietăţii funciare la sfîrşitul secolului al XIX-lea* cuprinde concluziile principale ale lucrării. Ele se referă la transformările din domeniul agrar reliefînd, totodată, importantele repercusiuni în desfăşurarea luptei naţionale a românilor.

Trecînd peste unele inadvertenţe privind forma, considerăm cercetarea istoricului de la Cluj ca fiind de o certă valoare. Aducînd în discuţie o problemă insuficient cunoscută în literatura noastră istorică, valorificînd — cu tact şi competenţă — un bogat material documentar, lucrarea lui I. Kovács reprezintă o contribuţie preţioasă a istoriografiei noastre.

Gh. Platon

Acte judiciare din Ţara Românească, 1775—1781, Ediţie întocmită de GHEORGHE CRONŢ, AL. CONSTANTINESCU, ANICUŢA POPESCU, THEODORA RĂDULESCU, CONSTANTIN TEGĂNEANU, Bucureşti, Ed. Acad., 1973, XII + 1064 p.

Institutul de istorie „N. Iorga", prin volumul pe care îl prezentăm aici, a pus în mîna cercetătorilor trecutului nostru un valoros material de studiu.

Lucrarea apărută acum constituie volumul al IX-lea al colecţiei „Adunarea izvoarelor vechiului drept românesc".

Volumul începe cu o *Introducere* (p. V—XII), în care se arată importanţa publicării acestor documente pentru diverşi cercetători : istorici, jurişti, economişti, sociologi, geografi, lingvişti şi literaţi. Tot aici se arată normele după care s-a făcut transcrierea documentelor din alfabetul chirilic, precizîndu-se că s-au folosit cele stabilite în *Introducerea* la colecţia de *Documente privind istoria României*, I, Bucureşti, 1956, cu îmbunătăţirile aduse în *Documenta Romaniae Historica*, I, Bucureşti, 1966. Aceasta, desigur, pentru o uniformizare a modului de transcriere a documentelor, care după cum bine se ştie a provocat şi mai provoacă încă vii discuţii în rîndul diferiţilor cercetători ai documentelor trecutului. În continure, într-un mod foarte succint, sînt puse în evidenţă problemele ce se pot studia pe temeiul acestor documente : organizarea activităţii judecătoreşti a Ţării Româneşti, efortul depus de domnitorul Alexandru Ipsilanti pe această linie, starea economică din timpul războiului ruso-turc din 1768—1774 şi înviorarea economică de după pacea de la Kücük Kainargea, situaţia socială, cu diversele clase şi pături şi raporturile dintre ele.

Activitatea judecătorească revenea la patru instanţe : divanul domnesc sau divanul veliţilor boieri şi trei departamente, la care se adăugau şi instanţele profesionale, care continuă să funcţioneze. Documentele pun în evidenţă activitatea de judecător a lui Alexandru Ipsilanti, „care exercita cele mai largi atribuţii judiciare", „iar instanţele judecătoreşti îi erau efectiv subordonate, fiind competente doar să cerceteze conţinutul şi temeiul reclamaţiilor, pentru a face propunerile legale, pe care urma să se întemeieze hotărîrea domnească" (p. VI—VII). Ele sînt folositoare şi pentru studiul utilizării textelor juridice romano-bizantine de către instanţele din Ţara Românească, cît şi pentru stabilirea remuneraţiilor acordate judecătorilor de la departamente.

Starea economică a ţării şi a diferitelor categorii sociale reiese din anaforalele boierilor judecători, prin expunerea pricinilor dintre părţi. Vedem diferenţa care se făcea între bogaţi, „cei ce au periusie de lucruri nemişcătoare prin sineşi mişcătoare şi mişcătoare neguţătorii sau dregătorie", şi săraci, care sînt cei ce „nu au lucruri nemişcătoare prin sineşi mişcătoare şi mişcătoare neguţătorii" (p. 91, doc. nr. 85). Se menţionează în documente o varietate de slugi domneşti : ispravnici

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de județe, zapcii, polcovnicii, pîrcălabii, vornicii, logofeții, vătafii de plai, vameșii etc. Breslele au primit o atenție deosebită din partea lui Alexandru Ipsilanti, care le-a organizat. Ele ilustrau diversele îndeletniciri ale populației orașelor mai ales, documentele menționînd pe : brutari, croitori, cavafi, măcelari, papugii, băcani, abagii, ișlicari ,cît și pe precupeți etc.

Între relatările date de documente, multe sînt cele referitoare la orașul București, privitoare la străzi, mahalale, cu numirile lor, unele din ele dispărute astăzi ; altele la Craiova și județele de peste Olt ; la Ploiești și Tîrgoviște, unde funcționa cîte o școală la 1777 ; nu puține sînt cele care vorbesc despre locuitorii din satele Țării Românești, toate dintre anii 1775 și 20 decembrie 1781. Desigur că în cele 930 de documente ale volumului se află mult mai multe informații decît am putut noi reliefa aici.

Documentele, în totalitatea lor, au fost extrase din condicile domnești aflate la Arhiva Istorică Centrală, în colecția „Manuscrise", în mod special din cele cu nr. 1, 2, 3, 5, 6, 7, 8. Aranjate cronologic, fiecare document este însoțit de un scurt rezumat, iar la sfîrșit de note prin care se explică diversele omisiuni. Cele care nu aveau dată, s-au datat, iar pentru celelalte s-a socotit ca dată aceea a întăririi domnești, nu a anaforalei.

Se cuvine să facem aici și cîteva observații. Nu se menționează nicăieri faptul că documente juridice din aceeași perioadă, ba chiar din aceleași condici domnești, a publicat și V. A. Urechia în *Istoria Românilor*, I—II, București, 1891—1892, cu lipsurile știute. Credem că în *Introducere* era bine să se fi făcut o asemenea mențiune, mai ales că aici se și arată : „Documentele publicate acum pentru prima dată...".

Foarte util pentru toate categoriile de cercetători ar fi fost un indice onomastic și toponimic ; precum și o listă de regeste a documentelor publicate în volum ar fi ajutat foarte mult la folosirea lui.

Indicele de materii este foarte dezvoltat, găsim însă că unii termeni nu trebuiau trecuți, nefolosind, credem noi, nimănui. Iată spre pildă : „tingire de aramă, 545", care trebuia să apară mai ales la „aramă", de unde lipsește acest număr „543", sau „fîșie, de loc, 842".

Avînd în vedere că volumul de documente poate fi folosit de un cerc mai larg de oameni decît cercetătorii obișnuiți cu formulele slave din documente, era bine ca acestea să se fi tradus, ori la sfîrșitul volumului într-o listă ori în note la fiecare document.

S-au strecurat unele greșeli la transcriere, cum ar fi : la p. 99, rîndul 13 de jos, s-a citit „26" în loc de „28" de ani trecuți din leatul 7256 (1748) august 2 pînă în 1776 ; sau în documentul nr. 140 : niște țigani sînt vînduți cu 180 de taleri, iar nu cu 80 așa cum s-a citit ; uneori „i" s-a citit „e", ca în cazul „adeverințe" în loc de „adivirințe" (p. 98, r. 3 de jos). Cred că în loc de „făr' de..." (p. 6, r. 27 de jos, p. 25, r. 9 de jos ș.a.) trebuia citit „fără de...", pentru că litera „r" este scrisă între rînduri și respectînd regula după care se scriau deasupra rîndului consoanele aflate între două vocale, renunțîndu-se la a doua, la transcriere aceasta se completează tacit. Așa cum s-a făcut în cazul lui „să să", care are pe al doilea „s" scris deasupra rîndului. Altele sînt poate de tipar, ca : „lu" în loc de „lui" (doc. nr. 140), „sau Mehedinți" în loc de „sud Mehedinți" (idem), „le-au dat domnia mea" în loc de „le-am dat domnia mea" (idem). Documentul nr. 245, p. 267 are cota : Ms. nr. 5, f. 255 v, nu 254 v—255.

Editarea acestor documente a necesitat o muncă de lungă durată, migăloasă, ea se înscrie în cadrul efortului care se face astăzi în țara noastră de a pune la dispoziția cercetării materialul documentar necesar, fiind o contribuție meritorie.

Marcel D. Ciucă

Studii și materiale de istorie modernă, vol. IV (redactori responsabili : N. ADĂNILOAIE și DAN BERINDEI), București, Ed. Acad., 1973, 462 p.

De la început se cuvine să ne exprimăm satisfacția reapariției — după o întrerupere de un deceniu — a culegerii de *Studii și materiale de istorie modernă.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cel de al IV-lea volum, într-o alcătuire tematică bine definită, cuprinde, în exclusivitate, lucrări ale cercetătorilor de la Institutul de istorie „N. Iorga".

Prima parte (p. 7—269) este consacrată analizei, pe perioade distincte, a relațiilor economice dintre Țara Românească și Transilvania între anii 1829 și 1876. Astfel, în studiul intitulat *Relațiile economice dintre Țara Românească și Transilvania în epoca regulamentară (1829—1848)* (p. 7—63), Georgeta Penelea prezintă legăturile comerciale dintre cele două țări, a căror trăsătură principală a constituit-o exportul din Țara Românească a unor produse agroalimentare și a unor materii prime necesare industriei din Transilvania și importul produselor manufacturate ale acesteia din urmă. Cu toate că în situațiile oficiale ale vremii, Austria a figurat ca destinatara produselor românești exportate, pe cînd, în realitate, o parte au rămas în Transilvania, iar Țara Românească a fost menționată ca singura receptoare a mărfurilor industriale importate din Transilvania — deși unele au tranzitat numai prin Principat, fiind orientate spre sudul Dunării — autoarea a reușit să discearnă pentru anumiți ani, nu fără dificultate, volumul schimburilor comerciale dintre cele două țări (vezi tabelele statistice de la p. 38, 39, 47, 48, 53, 54 și anexa de la p. 64—108). În cadrul acelorași raporturi economice dintre Țara Românească și Transilvania între anii 1829 și 1848 este analizată și desfășurarea păstoritului transhumant, importantă sursă de venituri pentru cele două țări.

Insuficienta reflectare în istoriografia noastră a rolului factorului economic în dezvoltarea conștiinței naționale a românilor de pe ambii versanți ai Carpaților justifică lucrarea lui Apostol Stan: *Legături economice ale Țării Românești cu Transilvania (1848—1859)* (p. 111—176), în care sînt studiate contactele multiple și permanente dintre românii din cele două țări izvorîte din necesități economice în noile condiții istorice. Alături de prezentarea relațiilor comerciale și a rolului „economiei de vite" transilvănene pentru amplificarea și adîncirea legăturilor dintre țările române, sînt abordate și tratate cu competență noi aspecte: pătrunderea și statornicirea în Țara Românească a numeroși transilvăneni specializați în diverse activități economice, precum și preocupări și tendințe de a crea condiții de realizare, în perspectiva apropiată, a unei comunități economice a celor trei țări surori prin înfăptuirea, între altele, a jonțiunii căilor rutiere modernizate și a liniilor ferate proiectate a se construi, eliminarea unor îngrădiri din calea raporturilor comerciale ș.a.

Conexiunea intereselor economice ale românilor din Transilvania, Țara Românească și Moldova avea să cunoască noi dimensiuni și planuri ascendente în epoca Unirii Principatelor. În studiul său, *Din istoria legăturilor economice între Principatele Unite și Transilvania în anii domniei lui Al. I. Cuza* (p. 177—236), Gr. Chiriță argumentează documentat cum orientarea economiei transilvănene spre Principatele române, începută în perioadele anterioare și desăvîrșită la mijlocul secolului al XIX-lea, a determinat în timpul domniei lui Al. I. Cuza activizarea comunității economice interromânești, care avea la bază comunitatea intereselor de viață economică, unul din criteriile cele mai importante ale constituirii națiunii române moderne.

Rodica Șoimescu, străduindu-se să se încadreze în aceleași coordonate, în lucrarea *Aspecte din relațiile economice dintre România și Transilvania (1866—1876)* (p. 237—269), prezintă unele date asupra raporturilor pe tărîm economic dintre România și Transilvania, remarcînd, din punct de vedere statistic, o sporire a volumului de schimburi comerciale dintre ele în condițiile declarării dualismului austro-ungar, pe de o parte, a ameliorării sub aspect tehnic a transportului de mărfuri și a realizării parțiale a jonțiunii căilor de comunicații, pe de altă parte.

Privite în ansamblu, lucrările succint prezentate se remarcă, în general, prin conținutul lor științific și prin forma lor îngrijită. După părerea noastră, dacă autorii ar fi adoptat același plan de analiză a problemelor, care să nu sacrifice însă originalitatea expunerilor, aceasta ar fi servit mai bine reliefării ideii cardinale care domină cele patru studii: adîncirea și amplificarea treptată și continuă a colaborării economice a românilor de pe cei doi versanți ai Carpaților, care, în final, a dus la realizarea unei uniuni economice reale înaintea celei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

politice și administrative. S-ar fi cuvenit, apoi, ca în cele două lucrări care tratează relațiile comerciale dintre Țara Românească și Transilvania între anii 1848 și 1866, să nu fie omis aspectul regimului vamal, știut fiind că de la 1 ianuarie 1848 a fost pusă în aplicare convenția de unificare vamală încheiată de Țara Românească și Moldova la 30 ianuarie 1846, iar, începînd din anul 1850, taxa vamală a celor două Principate a fost majorată la 5% .

Nu putem fi de acord cu delimitarea epocii regulamentare : 1829—1848, adoptată chiar din titlul studiului semnat de Georgeta Penelea, în cuprinsul căruia nu întîlnim — după cum se obișnuiește — o prezentare stadiului cercetării în istoriografia românească a subiectului pe care l-a dezvoltat. Această constatare este valabilă și pentru Rodica Șoimescu, cu atît mai mult cu cît în lucrarea acesteia, cu excepția a cîtorva surse documentare citate, se folosește în exclusivitate, în afară de studii și lucrări tipărite, numai presa timpului : cu predilecție „Gazeta Transilvaniei" și „Telegraful român". Și, rămînînd la aceeași referință : sărăcia materialului arhivistic folosit — în contrast cu celelalte studii din volum — este de natură să surprindă și ne determină să credem că în documentarea autoarei au rămas unele zone neacoperite ; căci, spre exemplu, este greu de crezut că, pentru perioada 1866—1876, comerțul produselor fabricate în Transilvania s-a limitat numai la importul în România a hîrtiei și chibriturilor „de salon" (p. 253—256).

Partea a doua a culegerii de studii și materiale este rezervată unor lucrări consacrate celor mai importante aspecte din comerțul intern al Țării Românești (p. 271—462).

Ioan I. Neacșu, în amplul său studiu intitulat *Comerțul intern cu cereale din Țara Românească în perioada regulamentară* (p. 273—371), face o analiză minuțioasă, e drept, bazată în cea mai mare parte pe *„cifre orientative"*, a consumului intern de cereale (grîu, porumb, mei și ovăz). Modul oarecum neobișnuit de prezentare a materialului documentar (sub formă de cronică), a permis autorului să redea, pentru fiecare an în parte (pe perioada cuprinsă între anii 1829 și 1858), recolta de cereale realizată, volumul consumului intern al populației de la orașe, tîrguri și sate, cantitatea rămasă disponibilă, precum și volumul exportului, utilizîndu-se — repetăm — de cele mai multe ori *„cifre orientative"*. Interesante sînt, de asemenea, și constatările relative în fluctuația prețurilor, aprovizionarea cu făină a capitalei și a altor orașe etc.

În lucrarea *Comerțul intern al Țării Românești cu vite și carne între anii 1829 și 1859* (p. 373—403), Liana Dumitrescu și Corina Pătrașcu, fără a trage concluzii definitive din cauza lipsei datelor documentare certe, au relevat că comerțul cu vite în Principate, întreținut mai ales de surecării, micii producători agricoli și negustori, și necontrolat de către stat, era fărămițat. Aprovizionarea cu carne a populației urbane însă, pusă sub directa supraveghere a Sfaturilor orășănești, era asigurată — ca și în Moldova dealtfel — prin antrepriză.

În sfîrșit, ultimile două studii, datorate Corinei Pătrașcu și intitulate *Comerțul intern cu sare din Țara Românească în perioada regulamentară* (p. 405—425) și *Comerțul intern cu lumînări de seu în Țara Românească (1828—1859)* (p. 427—462), adaugă activității comerciale interne a țării aspecte legate de distribuirea unor importante bunuri de consum de primă necesitate. Comercializarea sării pe piața internă a Țării Românești, în limitele prețurilor fixate de stat, era asigurată, la orașe, de către negustori, care, pînă în 1850, fuseseră apărați împotriva oricărei concurențe, iar în mediul sătesc era distribuită de așa numiții țărani sărari, îndeletnicire pe care, în anumite luni ale anului, o aveau și țăranii din Moldova (vezi D. Viteu, *Comerțul cu sare în Moldova între anii 1832 și 1862* în „Analele Universității „Al. I. Cuza" Iași. Istorie, tom. XIX (1973), seria a III-a, fasc. 1, p. 92 și urm.). Cît privește comerțul lumînărilor din seu, acestea, ca și în Moldova, s-a desfășurat sub supravegherea statului și pe baza concesionării dreptului de fabricare și valorificare.

Cea de a doua parte a culegerii de studii și materiale este valoroasă prin bogăția informațiilor inedite și sobrietatea expunerilor.

Un aspect care, după opinia noastră, ar fi meritat să fie tratat în această parte a volumului — avînd în vedere posibilitățile productive ale țării și, de aici,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ponderea sub raport cantitativ şi valoric în cadrul comerţului intern al Ţării Româneşti — este comercializarea băuturilor alcoolice.

Unele nedumeriri ni le exprimăm şi în legătură cu maniera de prezentare a comerţului intern cu cereale, care, deşi originală, nu oferă totuşi posibilitatea formării unei imagini complete asupra fiecăruia din aspectele componente ale problemei. Apoi, tratarea an de an, cronicăreşte, nu i-a îngăduit autorului o continuitate în analiza tuturor laturilor subiectului, deşi materialul documentar ar fi permis acest lucru. Nu ar fi fost lipsit de interes — dacă tot s-a recurs la folosirea *„cifrelor orientative"* — ca pe lîngă tabelul cuprinzînd volumul comerţului intern cu grîu (p. 368—369), să se fi întocmit situaţii asemănătoare şi pentru porumb, mei şi ovăs, din moment ce datele erau la îndemîna autorului.

Unele precizări se cuvin a fi făcute şi în ceea ce priveşte afirmaţiile lui Ioan I. Neacşu (de la p. 309) în legătură cu posibilităţile de aprovizionare a locuitorilor din Ţara Românească cu cereale din Moldova. În virtutea prevederilor convenţiei încheiate la 8 iulie 1835 între cele două Principate, la art. 8, şi nu art. 9 şi 10, se menţionează că, în zilele de tîrg, făina de grîu, păpuşoi şi mălaiul, pînă la cantitatea de 60 ocale, vor putea fi trecute dintr-o parte în alta de fiecare locuitor fără nici o taxă vamală, iar pitarii oraşelor şi tîrgurilor de pe graniţă pot cumpăra şi trece, în aceleaşi condiţiuni, pînă la 500 ocale făină de grîu (D. A. Sturza, *Acte şi documente relative la istoria renaşterii României*, vol. VI_2, Bucureşti, 1896, p. 171). Potrivit art. 9 din aceeaşi convenţie, un boier putea cumpăra şi trece peste hotarul moldo-valah, fără plata vămii, pînă la 400 ocale orz şi nu grîu, porumb sau mei cum lasă să se înţeleagă autorul *(ibidem)*; iar art. 10 nu are nici o legătură cu regimul de excepţii privind trecerea dintr-un principat în celălalt a cerealelor. Cît priveşte afirmaţia că judeţele Ţării Româneşti de la frontiera cu Moldova se puteau aproviziona de aici cu cereale, ca urmare a celor stabilite de membrii comisiei mixte în jurnalul nr. 5 din 20 octombrie 1842, ea este inexactă. În anul 1842, expirînd termenul de 7 ani cît fusese prevăzut pentru aplicarea convenţiei din 8 iulie 1835, guvernlee celor două Principate şi-au numit şi trimis la Focşani delegaţii lor în vederea încheierii unei noi convenţii, sau prelungirea celei vechi. Această comisie mixtă — cum a fost denumită în actele oficiale ale timpului — a redactat un număr de 18 jurnale. Cum însă s-au ivit unele neînţelegeri, activitatea ei a fost suspendată, iar convenţia din 1835 a fost prelungită în urma acordului comun a ocîrmuirilor Moldovei şi Ţării Româneşti (vezi detalii în *Unificarea vamală între Moldova şi Ţara Românească* (I) în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol". Iaşi, an. VIII (1971), p. 224 şi urm.). În acest caz conţinutul jurnalului nr. 5 nu a avut cum să capete o aplicare practică.

Cît priveşte aserţiunile de la p. 367 că „Importul şi exportul cerealelor scutite de vamă în anii de secetă din Ţara Românească şi Moldova au constituit primele începuturi ale formării unei pieţe unice interne a cerealelor pentru cele două Principate" şi că încheierea, la 30 ianuarie 1846, a convenţiei dintre Moldova şi Ţara Românească *„...a uşurat schimbul de produse şi în special al cerealelor-marfă"* (subl. ns.), ele sînt susceptibile de unele reconsiderări. După părerea noastră, este foarte greu de susţinut şi de motivat documentar dacă a existat, într-adevăr, o piaţă unică pentru cerealele celor două Principate române, şi cînd au fost puse bazele ei. Trebuie să nu pierdem din vedere faptul că atît Moldova, cît şi Ţara Românească se aflau pe aceeaşi treaptă de dezvoltare tehnico-economică şi erau recunoscute prin similitudinea produselor exportate. Diferenţa consta doar în cantitatea, calitatea şi preţurile acestora. Convenţia din 8 iulie 1835, care dezvoltă unele prevederi ale Regulamentului Organic, a însemnat o măsură de protecţie menită să înlăture concurenţa dintre Moldova şi Ţara Românească atît la export, cît şi pe pieţele lor interne. În acest sens, pînă la încetarea aplicării convenţiei — 31 decembrie 1847 — s-a interzis nu numai importul, dar chiar şi tranzitarea printr-un principat sau celălalt a cerealelor, vitelor, seului, sării şi băuturilor alcoolice (D. A. Sturza, *op. cit.*, p. 171—177). Sînt însă semnalate şi unele excepţii: la înţelegerile exprese dintre guvernele celor două ţări sau prin autorizaţiile speciale eliberate de acestea, a fost îngăduit importul unor cantităţi mici de cereale, destinate fie preîntîmpinării — în anumiţi ani — a urmărilor nefaste

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ale secetei, fie pentru ameliorarea soiurilor de grîu sau porumb. Acestea nu justifică şi nu pot marca — după opinia noastră — începutul unei pieţe unice a cerealelor, a cărei existenţă pentru cele două Principate române, nici măcar din punct de vedere teoretic nu poate fi argumentată. Şi aceasta din simplul motiv că intrarea în vigoare, la 1 ianuarie 1848, a convenţiei de desfiinţare a barierelor vamale dintre Moldova şi Ţara Românească (care nu a însemnat nici pe departe o simplă prelungire a art. 8 al convenţiei din 1835 — cum total eronat consideră Georgeta Penelea în lucrarea *Contracte în comerţul extern al Ţării Româneşti (1828—1858)*, în „Studii. Revistă de istorie", tom. 25 (1972), nr. 4, p. 772—773), a permis *liberalizarea circulaţiei tuturor mărfurilor* între cele două Principate române (cu excepţia sării), indiferent de provenienţa lor, care a condiţionat nemijlocit formarea pieţei unice a acestora.

Mărginindu-ne la cele de mai sus, subliniem, în încheiere, că al IV-lea volum din *Studii şi materiale de istorie modernă* constituie o realizare meritorie a cercetătorilor de la Institutul de istorie „N. Iorga", iar cele cîteva observaţii ale noastre nu-i micşorează valoarea ştiinţifică.

Adrian Macovei

Documente. Ediţie, note, glosar de GH. UNGUREANU, D. IVĂNESCU, VIRGINIA ISAC, Bucureşti, Ed. Minerva, 1973, 490 p.

După documentele cu privire la *Familia Sion* (1936) şi după cele două volume privitoare la Ion Creangă (1940, 1964). Gh. Ungureanu oferă specialiştilor, de data aceasta în colaborare cu D. Ivănescu şi Virginia Isac, încă un volum de interes istorico-literar, unul care, precum se anunţă în nota introductivă, va fi urmat de altele. Sîntem în faţa unei iniţiative menite să valorifice mai ales bogatele fonduri ale Arhivelor Statului din Iaşi, spre a putea fi astfel utilizate mai comod de către cei interesaţi : istorici literari, istorici, sociologi etc. Asupra acestor fonduri s-a atras mai demult atenţia în *Îndrumător în Arhivele Statului Iaşi* (I, 1947, p. 37—68) şi nu încape îndoială că ele vor aduce utile precizări, clarificări şi rectificări biografice, pentru a nu mai vorbi de interesul textelor strict literare. Documentele cuprinse în volum se referă la 26 scriitori români din epoca modernă, în ordinea cronologică a activităţii lor : Costache Conachi, Gheorghe Asachi, Vasile Pogor, Ionică Tăutul, Gh. Săulescu, Manolache Drăghici, Ion Heliade Rădulescu, Alexandru Donici, Costache Negruzzi, Alexandru Hrisoverghi, Costache Negri, Costache Caragiale, Cezar Boliac, Andrei Mureşanu, Mihail Kogălniceanu, Vasile Alecsandri, Ion Ionescu de la Brad, D. Bolintineanu, Alecu Russo, Mihai Cuciureanu, Gh. Sion, B. P. Hasdeu, Ion Creangă, Titu Maiorescu, Vasile Conta, Mihai Eminescu. Documentele inedite, cu unele excepţii (totuşi neindentificate ca atare), sînt reproduse după normele textologice în uz, fiind însoţite de utile note (nu totdeauna suficiente) cu privire la persoane, instituţii, stări de lucruri, iar la sfîrşit se dă un bogat glosar de termeni vechi, urmat de obişnuitul indice de nume.

Nu s-ar putea sublinia îndeajuns valoarea informativă a volumului. Numai cei ce ştiu ce va să zică cercetarea în arhive, reclamînd ani de răbdătoare muncă şi dificultatea de a procura date precise despre anumite personalităţi vor putea preţui cum se cuvine serviciile editorilor. Cele 316 documente care alcătuiesc volumul interesează în bună măsură şi pe istorici. Să remarcăm, din acest punct de vedere, memoriul din 1827 al vornicului Costache Conachi către Divanul Obştesc al Moldovei, în care, apărîndu-şi drepturile asupra unei bucăţi de pămînt, explică ce înseamnă „loc domnesc" (p. 13—15) ; „socotinţa aceluiaşi în comitetul de elaborare a Regulamentului organic privind relaţiile dintre locuitorii principatelor, „ca nişte noroade coborîtoare dintr-o spiţă, închinătoare de o lege, vorbitoare de o limbă, cu aceleaşi pravili, obiceiuri şi port" (p. 15—18) ; „socotinţa" lui Conachi, în acelaşi cadru, cu privire la mănăstirile închinate (p. 18—19) ; un fragment din testamentul aceluiaşi, în care Conachi explică de ce n-a socotit oportun să-şi elibereze robii, ţigani, invocînd „starea nemoralnicească în care se află... într-o ţară în care locuitorul slobod este atît de bîntuit şi asuprit încît

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

este lovit în dreptul omenesc de la cel întîi stăpîn pînă la călăraşul cel de pe urmă" (p. 24—27). Din Asachi se reproduc 34 poezii păstrate în manuscris sub titlul de *Alăuta a lui Alviru Daciénu poeta Arcadii din Roma, 1820* (p. 29—68), o adresă din 1834 privind înfiinţarea unei şcoli de fete la mănăstirea Bărboi (p. 69) şi diverse documente istorico-culturale, cele mai multe în legătură cu activitatea sa tipografică. Interesante sînt documentele privitoare la Ionică Tăutu afirmaţia editorilor (p. 101) că acel „căminar Kogălniceanu", despre care comisul afirma într-o scrisoare din Constantinopol că îşi dovedise „slujba şi vrednicia sa", ar fi chiar Mihail Kogălniceanu, întrucît la data plecării lui Tăutu în capitala otomană el nu avea decît 8 ani, iar la această vîrstă e greu de admis că îşi probase deja „vrednicia în slujbă". Referinţa îl priveşte, desigur, pe Ilie Kogălniceanu, care deşi fusese făcut între timp agă, mai putea trece în amintirea comisului drept căminar, cum era în momentul plecării lui Tăutu din ţară. Se pare deci că nu direct „la flacăra dogoritoare" a acestuia s-a încălzit viitorul reformator, ci prin mijlocirea celor care au conlucrat cu inimosul comis, poate chiar, într-o măsură, prin însuşi „băbaca". Interesante, iarăşi, pentru precizările de ordin biografic, dar şi pentru fragmentele literare, sînt cele 42 documente negruzziene (p. 141—186). Altele 25, nu mai puţin preţioase sub raportul ştirilor, îl privesc pe C. Negri (p. 188—216). Un grup important de documente, în cea mai mare parte cunoscute (unele şi tipărite), se referă la M. Kogălniceanu (p. 221—280). Totuşi doar despre scrisoarea acestuia către Melchisedec din 5 august 1868 se face menţiunea că a fost comentată anterior de S. Porcescu. Precizări importante aduc cele 55 documente privitoare la V. Alecsandri (p. 281—332), ca şi cele 25 relative la Alecu Russo (p. 338—364), sau altele 6 care îl privesc pe B. P. Hasdeu. S-ar putea releva încă multe altele, menite să recomande folosul incontestabil al acestui volum, a cărui eficienţă ar fi sporit, desigur, dacă editorii ar fi dat mai multă atenţie notelor şi dacă ar fi menţionat, acolo unde era cazul, caracterul edit al unor texte, indicînd sursele respective. O introducere, în cuprinsul căreia s-ar fi atras atenţia asupra noutăţii şi a valorii datelor era de asemenea necesară.

Al. Zub

GH. PLATON, *Domeniul feudal din Moldova în preajma revoluţiei de la 1848*, *Iaşi*, Ed. Junimea, 1973, 228 p.

Problemei agrare din România i-au fost consacrate numeroase lucrări, unele deosebit de valoroase. La lista lor se adaugă şi cartea lui Gh. Platon, cunoscut ca un neobosit cercetător al istoriei economice şi sociale a Moldovei în prima jumătate a secolului al XIX-lea. O parte din studiile publicate de el, ca şi cartea despre domeniul feudal, sînt axate pe problematica atît de complexă şi viu discutată a anului revoluţionar 1848.

Gh. Platon motivează cercetarea întreprinsă asupra domeniului feudal prin necesitatea de a completa lipsa unor studii corespunzătoare, lipsă care a determinat pe unii istorici ca, din necunoaşterea exactă a realităţilor, să tragă unele concluzii greşite asupra vieţii agrare a Moldovei din prima jumătate a secolului trecut. De aceea, pe baza analizei unui bogat material de arhivă, în cea mai mare parte inedit, autorul îşi propune, pe de o parte, să documenteze mai larg existenţa, controversată uneori, a rezervei feudale în Moldova — problemă care a constituit o preocupare mai veche a sa (Gh. Platon, *Cu privire la evoluţia rezervei feudale în Moldova, de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea pînă la legea rurală din 1864*, în „Studii şi articole de istorie", vol. V, Bucureşti, 1963) — iar pe de altă parte, să stabilească „orientarea şi liniile de dezvoltare ale domeniului feudal, antrenat total şi definitiv pe făgaşul producţiei de mărfuri" (p. 6). Scoţînd în evidenţă caracteristicile regimului agrar din Moldova, care au generat o serie de consecinţe de ordin economic, social şi politic, el doreşte şi reuşeşte să contribuie la explicarea unor particularităţi în dezvoltarea istorică a Ţărilor Române,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

particularităţi care s-au manifestat cu prilejul anumitor evenimente, ca, de pildă, revoluţia de la 1848.

Cartea lui Gh. Platon începe cu o succintă introducere (p. 5—7), iar conţinutul propriu-zis se împarte în două capitole mari în care evoluţia domeniului „moşieresc" — de această dată — este cercetată în două etape : primele decenii ale secolului al XIX-lea (p. 9—41) şi în vremea Regulamentului organic (p. 42—164). Acest de al doilea capitol se împarte, potrivit tablei de materii, în patru paragrafe, din care primele două sînt consacrate analizei separate a veniturilor şi a cheltuielilor (p. 79—151), pentru ca în ultimele două, mult mai restrînse ca întindere, să se facă „sumare observaţii privind natura reglementării relaţiilor dintre proprietari şi ţărani" (p. 151—158) şi să fie prezentate „aspecte privind stratificarea în lumea satelor" (p. 158—164). După un larg şi util rezumat în limba franceză (p. 165—172), urmează anexele (p. 175—226), ce cuprind numeroase tabele rezultate din prelucrarea datelor din condici de socoteli ale moşiilor precum şi extrase din documente statistice, adesea însoţite de bogate note explicative.

De la început, semnalăm diferenţa de terminologie dintre titlul cărţii, care se referă la domeniul „feudal" şi titlurile celor două capitole, unde este vorba despre domeniul „moşieresc". Nu-şi are locul aici o discuţie cu privire la deosebirea de conţinut dintre cele două noţiuni, *domeniul feudal*, caracterizat prin natura relaţiilor de producţie, feudale, din cuprinsul său şi *domeniul moşieresc*, în care relaţiile de producţie şi producţia de mărfuri au căpătat treptat noi caracteristici ce evoluează către capitalism. Aceasta este şi concluzia esenţială ce se desprinde din cartea lui Gh. Platon şi era bine dacă autorul folosea peste tot termenul de *domeniu moşieresc*.

Materialul documentar folosit de autor la elaborarea cărţii l-a pus în faţa unor dificultăţi serioase, aşa cum singur mărturiseşte (p. 168). Ele se datoresc faptului că sămile de moşii, care au constituit baza informaţiei sale, sînt din ani diferiţi, adesea fără continuitate şi au fost alcătuite în mod neuniform şi fără destulă rigurozitate. De aceea, datele din cuprinsul lor au trebuit să fie prelucrate cu migală, fără însă a le putea aduce în întregime la acelaşi numitor şi este meritul său incontestabil că a reuşit, din analiza fiecărui caz în parte, să scoată în evidenţă elementele comune şi caracteristice dezvoltării domeniului moşieresc. Chiar folosirea statisticilor oficiale din perioada regulamentară, atîtea cîte s-au mai păstrat în arhive, ridică unele probleme, datorită inexactităţilor, uneori destul de grave, strecurate în rubricile lor. După întocmirea primei statistici, din anul 1840, domnitorul Mihail Sturza deplîngea faptul că proprietarii, neînţelegînd rostul unei asemenea lucrări, au declarat date ireale. Gh. Platon a utilizat mai mult cifre extrase din statistica anului 1848, care, în urma cîtorva ani de experienţă a slujbaşilor vremii, era de aşteptat să fie lucrată mai conştiincios. Or, între exemplele citate din această statistică (anexa IV) se constată că la trei moşii din ţinutul Neamţ apar cifre fanteziste la suprafeţele semănate cu grîu şi porumb : pentru grîu, 18 000 fălci la Roznov, 12 000 fălci la Podoleni şi 5 000 fălci la Români. Aceasta ar însemna 25 000 ha în primul caz şi 18 000 ha în cel de al doilea, ceea ce era cu totul imposibil la acea vreme. Autorul nu a avut posibilitatea să confrunte cifrele statisticii cu alte izvoare şi să sesizeze inexactitatea lor, dar în tabelele cu semănăturile din anul 1848 (Arh. St. Iaşi, tr. 1772, dosar nr. 14656, f. 285—299) se arată că semănăturile de grîu se întindeau pe 800 fălci la Roznov, 500 la Podoleni şi doar 150 fălci la Români, ceea ce este mult mai aproape de realitate. Întrucît moşiile arătate nu au intrat în discuţie pe parcursul lucrării, ele rămîn numai ca exemple asupra cărora atragem atenţia cititorului neavizat. Totuşi, statisticile, cu toate defectele lor, rămîn documente care indică linia generală a dezvoltării agriculturii din Moldova în perioada regulamentară, astfel că utilizarea lor în cartea de faţă a fost necesară. Am insistat asupra acestui aspect de natură tehnică nu numai pentru a recunoaşte dificultăţile amintite, ci şi pentru a sublinia maniera în care autorul a căutat să le rezolve. În dorinţa de a demonstra cît mai convingător căile şi modul de dezvoltare a producţiei de mărfuri pe domeniul moşieresc din Moldova, el a utilizat la maximum documentele pe care

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

le-a avut la dispoziție, atît prin numeroasele tabele din text și din anexe, cît și prin notele ample din subsol.

În primul capitol al cărții, Gh. Platon arată că domeniul moșieresc din Moldova, beneficiind de o rezervă mai întinsă decît acela din Țara Românească, a început să producă pentru piață încă din primele decenii ale secolului al XIX-lea. În consecință, transformările care se constată în perioada regulamentară nu sînt rezultatul unui salt spectaculos determinat de condițiile create prin tratatul de la Adrianopole (p. 25). Fără a nega importanța acestui act de natură externă pentru istoria țării noastre, autorul demonstrează că procesul de adaptare a gospodăriei moșierești la producția de mărfuri s-a realizat treptat și în forme diverse, determinate de numeroși factori adesea specifici fiecărei proprietăți în parte.

Trecînd la perioada regulamentară, după o scurtă prezentare a consecințelor pe care le-a determinat tratatul de la Adrianopole în procesul de dezvoltare a economiei Moldovei, în lucrare se precizează că în centrul acestui proces se afla domeniul moșieresc, ce se afirma tot mai mult ca „mare întreprindere agricolă" producătoare pentru piață, fapt care dovedește destrămarea vechiului regim feudal (p. 43). În același timp, munca de clacă, element esențial al vechii orînduiri, a continuat să fie „mijlocul principal" de realizare a producției de mărfuri, constituind astfel un paradox istoric „specific dezvoltării noastre interne". El se explică prin faptul că boierimea, profitînd de slăbiciunea forțelor sociale noi, a menținut relațiile feudale în scopul „de a înfăptui procesul de înnoire în folosul unei singure clase, prin mijloace menite să impună o acomodare lentă" *(ibidem)*.

Trei au fost direcțiile mai importante spre care s-a orientat producția de mărfuri pe domeniul moșieresc din Moldova în perioada regulamentară: a) sporirea producției de cereale destinate vînzării ca atare; b) paralel cu aceasta, uneori cu o pondere mai însemnată, cerealele erau prefăcute în spirt, la velnițe; c) legată de fabricarea spirtului, s-a dezvoltat exportul de vite, care, în acest scop, erau îngrășate cu borhotul rezultat de la velnițe. Autorul mai constată că proprietarii, pentru a realiza producția în condiții cît mai avantajoase, au manifestat anumite preocupări pe care el le consideră, pe bună dreptate, ca indicînd orientarea spre o agricultură rațională, dezvoltată. Între aceste preocupări au fost: înzestrarea moșiilor cu inventar propriu, ca unelte mai bune și cu randament mai mare; diversificarea culturilor, prin introducerea de plante textile și mai cu seamă a cartofului care, combinat cu cerealele, a făcut să crească producția de spirt; în sfîrșit, folosirea pe scară tot mai mare a muncii salariate, permanente și sezoniere. Proprietarii și arendașii au recurs la munca salariată pentru că, așa cum se subliniază de multe ori în carte, munca de boieresc, deși sporită prin Regulamentul organic și oricît de „rațional" era întrebuințată, a devenit insuficientă pentru realizarea unor cantități tot mai mari de produse agricole pe domeniul moșieresc. Cu toate acestea, în lucrare se mai constată că, în general, nu se făceau investiții de anvergură, care să aducă beneficii mai tîrzii, dar sigure. Proprietarii, dar mai cu seamă arendașii, în termenul scurt, de obicei trei ani, al contractului de arendă, nu aveau timp să aștepte, fapt pentru care căutau să exploateze la maximum toate resursele imediate ale moșiilor, făcînd cheltuieli cît mai puține.

În sfîrșit, ca un element de altă natură, dar nu mai puțin important, se constată preocuparea statului pentru angajarea agriculturii pe o cale nouă, „compatibilă cu gradul de civilizație al Europei contemporane și cu noile nevoi ale societății românești aflată în plin proces de dezvoltare" (p. 114). Astfel, agronomia a devenit obiect de studiu la Academia Mihăileană, au fost trimiși tineri bursieri la specializare în străinătate, periodicele vremii publicau sfaturi agrotehnice, au luat ființă Comisia de agronomie și serviciul de statistică ce avea ca preocupare centrală agricultura, principala ramură a economiei țării.

Acestea sînt, în linii mari, constatările la care a ajuns Gh. Platon cu privire la procesul de dezvoltare a domeniului moșieresc din Moldova ca mare întreprindere producătoare de mărfuri în perioada regulamentară. Constatările sale aduc noi elemente care, așa cum și-a propus în introducerea cărții, vin să

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dovedească din nou şi în mod indiscutabil existenţa rezervei moşiereşti în Moldova şi evoluţia ei în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Toate documentele folosite în lucrare arată şi autorul aşa a înţeles şi a demonstrat încă din studiul anterior consacrat acestei probleme *(Cu privire la evoluţia rezervei feudale în Moldova...)*, că este vorba de pământul păstrat la dispoziţia proprietarilor de moşii, pe care s-a desfăşurat şi s-a dezvoltat pe scară tot mai largă producţia de mărfuri agricole destinate pieţei. Pământul lăsat în folosinţa clăcaşilor şi îngustat apoi prin Regulamentul Organic nu aducea proprietarilor şi arendaşilor decît dijma care, încă de la începutul secolului al XIX-lea, reprezenta o parte tot mai mică din volumul cerealelor adunate în hambarele moşiereşti. Majoritatea lor covîrşitoare se recolta de pe rezervă şi pentru sporirea acestor recolte a fost majorat boierescul şi s-a trecut la folosirea pe scară tot mai largă a muncii plătite sezoniere. Mai mult chiar, prin legea din anul 1848, moşierimea a renunţat la dijmă, devenită o formă total nerentabilă a obligaţiilor ţărăneşti, convertind-o în muncă ce se depunea tot pe această rezervă. Astfel, cea mai mare parte a producţiei de grîu se realiza pe pămîntul moşicresc, precum şi cantităţi însemnate de porumb care în perioada regulamentară a ajuns să concureze grîul la export.

Aceasta a fost situaţia rezervei moşiereşti din Moldova, unde, după cum a dovedit Gh. Platon, ea a stat la baza procesului de transformare a domeniului în mare întreprindere producătoare de mărfuri. Pentru o mai bună înţelegere a acestui proces, autorul face precizarea, foarte utilă, că el nu s-a desfăşurat uniform, cu acelaşi ritm şi cu aceeaşi intensitate, ci în funcţie de interese, vederi, posibilităţi şi grad de inteligenţă a fiecărui proprietar şi arendaş în parte. Pe linia acestei idei, putem adăuga că unele particularităţi, deosebit de importante, s-au evidenţiat chiar şi de la o regiune la alta a ţării, fiind determinate de anumite condiţii locale. De aceea, considerăm că unele completări, de ansamblu, vor întregi tabloul vieţii agrare moldoveneşti din prima jumătate a secolului trecut şi vor scoate şi mai mult în evidenţă concluziile valoroase care se desprind din cartea lui Gh. Platon.

Din punct de vedere agricol, prin forţa realităţilor existente, la începutul secolului al XIX-lea, Moldova se împărţea în două zone, de nord şi de sud, care, fără a stabili limite riguroase, aveau fiecare caracteristici distincte. În zona de nord, lipsită iniţial de căi de comunicaţie suficiente pentru transportul produselor agricole, cerealele, între care predomina porumbul, erau folosite la fabricarea spirtului, care era un mijloc mai profitabil pentru valorificarea lor, iar pe suprafeţele întinse de păşune şi fînaţ se creşteau vite ce se exportau în stare vie spre Austria. În partea de sud a ţării, unde solul era mai bun şi portul Galaţi situat în apropiere, se cultivau cereale, de preferinţă grîu, pentru export. Negustorii achiziţionau vite pe care le păşunau vara în Ţara Românească, iar toamna erau sacrificate la salhanalele aflate în preajma Focşanilor şi Galaţilor pentru a se exporta seu, pastramă şi piei.

În nordul Moldovei predomina, compactă, proprietatea boierească şi mănăstirească, iar materialul documentar, pe baza căruia Gh. Platon a descris transformările produse pe domeniul moşieresc, se referă mai cu seamă la această parte a ţării. După anul 1829, pe moşiile de aici a sporit producţia de cereale care au continuat să fie prefăcute în rachiu, dar, pe măsură ce s-au îmbunătăţit căile de comunicaţie, în ţinuturile Dorohoi şi Botoşani a crescut şi producţia de grîu pentru export. Gh. Platon a arătat că prin introducerea culturii cartofului a sporit producţia agricolă şi s-a dezvoltat industria prelucrătoare. Pentru a sublinia importanţa acestui fenomen specific tot nordului Moldovei, este suficient să arătăm că în anul 1847, de pildă, cartoful reprezenta 63 la sută din volumul recoltei realizate pe rezerva moşierească din ţinutul Dorohoi, după care urmau ţinuturile Suceava, cu 49, şi Botoşani cu 34 procente. Mai mult chiar, în anul 1845, ponderea acestui produs atingea în ţinutul Dorohoi 75,5 la sută (C. Istrati, *Cartoful în Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Cercetări agronomice în Moldova", Iaşi, septembrie 1972, p. 133). Aşa cum scria atunci un grup de proprietari, prin introducerea culturii cartofului „s-au făcut un principal izvor de îmbelşugare a pămîntului" şi „au întemeiat industria prefacerii

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lor prin velniţe în spirt, ce pînă astăzi au ajuns a fi una din cele mai întinse speculaţii a proprietăţii pămînteşti" (*ibidem*, p. 136). Pe această cale au avut loc transformări importante şi în creşterea vitelor pentru export, deoarece erau îngrăşate cu borhotul rezultat de la velniţe, astfel că o parte din suprafeţele de păşune şi fînaţ a fost desţelenită şi cultivată cu cereale.

Cu totul alta era situaţia în sudul Moldovei, unde existau multe moşii libere, răzeşeşti, în vreme ce proprietăţile boiereşti erau mai puţine şi mai mici ca întindere. Făceau excepţie doar unele moşii, ca ale lui Conachi (Ţigăneşti, Nămoloasa), Moruzi (Pechea) şi alţii, pentru care însă nu se cunosc documente la fel de bogate în informaţii ca pentru acelea din nord. Totuşi, din informaţiile cu caracter general se constată că pe aceste proprietăţi erau însămînţate mari suprafeţe cu grîu, în vederea exportului (Conachi semăna cu grîu pînă la 1 000 de fălci, pe moşia Ţigăneşti). Proprietarii şi arendaşii din sudul Moldovei fabricau rachiu din fructe şi tescovină, astfel că ei foloseau foarte puţine cereale la velniţe, iar cultura cartofului era aproape inexistentă pe moşiile lor, fapt care constituie o altă caracteristică a agriculturii din această parte a ţării. Creşterea vitelor a continuat să se practice pe seama păşunilor de peste Milcov, unde erau duse vitele achiziţionate de negustori de la ţărani. Deoarece valorificarea lor prin salhanale devenise puţin rentabilă, către anul 1848 au luat fiinţă la Galaţi o fabrică de conserve şi unele manufacturi unde se produceau mezeluri.

Gh. Platon a arătat că ţăranii, „angajîndu-se în contracte de anvergură", erau aceia care asigurau aprovizionarea oraşelor aflate în plin proces de dezvoltare, în vreme ce proprietarii produceau mai mult pentru export (p. 13). Nu se poate stabili o limită precisă între destinaţia produselor ţărăneşti şi a celor moşiereşti, după cum nici autorul nu o face, dar trebuie arătat că ţărănimea din sudul Moldovei a avut un rol important în producţia de grîu pentru export încă înainte de perioada regulamentară (C. Istrati, *Cu privire la exportul de grîne din Moldova în anii 1830—1831*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol", X (1973), p. 200—202). Acelaşi lucru se constată şi după anul 1832, cînd de pe ogoarele ţărăneşti din ţinuturile Bacău, Putna, Tecuci şi Covurlui se recoltau cantităţi de grîu mai mari decît de pe rezerva moşierească, constatare ce se poate face şi dintr-unul din tabelele publicate de Gh. Platon (anexa II, p. 176—178). Producţia de grîne pentru export se realiza mai cu seamă pe moşiile răzeşeşti, pe care locuia cea mai mare parte din categoriile de ţărani privilegiaţi (mazili, ruptaşi, privileghieţi). Cu siguranţă că ei deţineau majoritatea pămîntului răzeşesc, pe care îl lucrau cu muncă plătită, ceea ce constituie un aspect deosebit de important al procesului de diferenţiere tot mai pronunţată din lumea satelor.

Mîna de lucru folosită pentru producţia de mărfuri pe domeniul moşieresc este una din problemele căreia, aşa cum am arătat, în lucrare i s-a acordat multă atenţie, ajungîndu-se la constatări deosebit de interesante. Fără a diminua importanţa acestora, se poate afirma că munca salariată era frecvent utilizată în gospodăria moşierească încă de la începutul secolului al XIX-lea, iar la începutul perioadei regulamentare devenise o problemă acută ce trebuia rezolvată chiar pe plan legislativ. În această ordine de idei, este interesant să menţionăm cererea pe care, în luna august 1831, o adresa cîrmuirii arendaşul de la moşia Zorleni de lîngă Bîrlad. El arăta că, datorită „îndemînărilor" ce a avut, a semănat cu cereale suprafeţe întinse pe care nu le putea lucra numai cu zilele de boieresc. Deoarece, din cauza epidemiei de ciumă, nu veneau lucrători din alte părţi, iar locuitorii din Zorleni refuzau să muncească mai mult decît era stabilit prin „ponturi", el cerea să fie obligaţi a-i strînge toată recolta, cu plată, „după cum să urmează în toate ţările luminate" (Arh. St. Iaşi, Litere, dosar Ci, nr. 185, f. 663). Petiţionarul nu înţelegea deosebirea esenţială dintre relaţiile de producţie existente în Moldova şi acelea din „ţările luminate", iar cîrmuirea, neputînd interveni, l-a sfătuit să cadă la o învoială cu ţăranii. Problema mîinii de lucru devenind generală, alcătuitorii Regulamentului organic au încercat să o rezolve stabilind că ţăranii, în schimbul locurilor de hrană suplimentare ce le vor obţine prin învoială de la proprietari, să ajute la lucru pe moşii, cu plată „după curgătorul preţ", după ce vor executa boierescul şi vor termina munca pe ogoarele pro-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prii *(Regulamentul organic al Moldovei,* Cap. III, secţia 7, art. 124). Dar, pe lîngă acest mijloc de constrîngere, proprietarii şi arendaşii au exploatat la maximum lipsa de alimente şi de bani a ţăranilor care erau nevoiţi să contracteze datorii în timpul iernii, cînd nu existau posibilităţi de cîştig şi munca era ieftină. Faptul este demonstrat în cartea lui Gh. Platon, iar documentele pe care le-a folosit cu alt prilej *(Situaţia maselor populare în preajma şi în timpul anului revoluţionar 1848.* I, în„ „Analele ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi", Istorie, tomul XII, anul 1966, p. 57) arată că datoriile ţăranilor, ce se perpetuau an de an, ajungeau pînă la zece milioane lei.

Pe lîngă aceste completări, făcute, aşa cum am mai arătat, cu scopul de a sublinia concluziile valoroase ale cărţii, sînt necesare cîteva precizări la unele din documentele utilizate de Gh. Platon. Astfel, el arată amploarea folosirii muncii salariate în preajma anului 1848 şi pe baza unei informări suplimentare ce se păstrează în arhive anexată la statistica din acel an (p. 13—14 şi 143). Dar acest document repetă un text redactat încă din anul 1843 (Arh. St. Iaşi, tr. 1772, dosar nr. 44036, f. 169 şi următ.) şi care a fost apoi anexat an de an la lucrările statistice, fără nici o modificare.

De asemenea, între elementele caracteristice „noului" care se afirmă tot mai mult pe domeniul moşieresc este inclus şi procedeul, obişnuit în epocă, de a se evalua în bani toate sursele de beneficii ale moşiilor. În acest context, autorul se ocupă de moşiile Paşcani, Vorniceni şi Ibăneşti ale boierului Neculai Roznovanu (p. 147—149). În cazul de faţă, evaluarea surselor de venituri a fost făcută în vederea informării celor care ar fi dorit să ia moşiile în arendă, aşa cum rezultă din două dintre documentele referitoare la Paşcani: unul este intitulat „în ce chip trebuieşte a se specularisi moşia Paşcani fără cheltuială", adecă numai pe baza boierescului (Arh. St. Iaşi, Documente, pach. 633, doc. 211), iar în celălalt, din anul 1842, după ce se face evaluarea veniturilor pe principiul menţionat, se arată „cheltuiala ce poate face posesorul", cultivînd suprafeţe suplimentare pe care să le lucreze cu munca plătită, iar beneficiile să sporească din vînzarea produselor obţinute pe această cale *(ibidem,* doc. 210).

În sfîrşit, ne oprim asupra unui aspect tehnic, de prezentare a cărţii lui Gh. Platon. Este vorba de cele patru paragrafe în care se împarte capitolul al doilea, ce apar distincte numai la tabla de materii. În cuprinsul cărţii, doar paragraful al doilea, referitor la cheltuieli, începe pe o pagină nouă (p. 135), în vreme ce primul se distinge de textul anterior numai prin culegerea cu litere capitale a cuvîntului VENITURILE, în cuprinsul frazei de început, iar ultimele două sînt separate prin semne tipografice (p. 79, 151 şi 158). Nu mai insistăm asupra mulţimii greşelilor de tipar strecurate în text, dar considerăm necesar să atragem atenţia asupra condiţiilor tipografice nesatisfăcătoare în care a apărut o carte atît de interesantă prin conţinutul ei. Aceste lipsuri nu împiedică pe cititori ca, prin lectura cărţii lui Gh. Platon, să ia cunoştinţă de transformările importante care au avut loc în societatea moldovenească, aflată în plin proces de dezvoltare, în preajma revoluţiei de la 1848.

Corneliu Istrati

Alexandru Ioan Cuza. Acte şi scrisori, Ediţie alcătuită de D. IVĂNESCU şi VIRGINIA ISAC, Iaşi, Ed. Junimea, 1973, XLVII pl. + 407 p.

Volumul care face obiectul atenţiei noastre, omagiu adus de Iaşul contemporan domnitorului Unirii, o spunem din capul locului, reprezintă o contribuţie de preţ, pentru care, atît alcătuitorii, cît şi *Junimea,* merită toate sufragiile noastre. Aparută la 100 ani de la moartea lui Alexandru Ioan Cuza, culegerea de documente — *acte şi scrisori* — semnată de D. Ivănescu şi Virginia Isac, nu este, totuşi, un simplu act omagial, efemer; prin conţinut şi valoare, se înscrie ferm pe linia operelor de serioasă referinţă.

Cele 273 de acte şi scrisori — inedite, în marea lor majoritate (225) — depistate în urma unei serioase şi competente investigaţii în fondurile documentare

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ale arhivelor sau ale principalelor biblioteci din țară, se referă, exclusiv, la perioada anterioară alegerii lui Cuza ca domn al Principatelor Unite. Ele ajută la reconstituirea unor însemnate aspecte dintr-o perioadă puțin cunoscută din viața și activitatea viitorului domn.

Documentele ni-l înfățișează pe Al. I. Cuza îndeplinind, cu competență și devotament, funcțiile administrative de președinte al judecătoriei Covurlui și apoi de pîrcălab al ținutului, director al Ministerului de interne, comandant al armatei sau de membru al guvernului. Corespondența îl situează în contextul evenimentelor epocii, în tumultul și problematica acesteia. Om al vremurilor sale, Cuza participă activ la frămîntările acestora, manifestîndu-și, continuu, adeziunea la nou, etalîndu-și, cu discreție, dar și cu fermitate, totodată, sentimentele alese de cetățean și patriot. Din lectura documentelor, reiese limpede că alegerea din 1859 nu este un rezultat al întîmplării oarbe ; prin calitățile sale — pe care materialele pe marginea cărora referim le reliefează — Alexandru I. Cuza se situează alături de marile personalități ale vremii sale, care au luptat cu atîta dăruire și competență pentru constituirea României moderne.

Din documentele în discuție se desprinde, în egală măsură, aspecte interesante din viața intimă, de familie a lui Al. I. Cuza și a doamnei Elena. Corespondența acesteia, afectuoasă și sinceră, degajă o mare căldură și o desăvîrșită sinceritate.

Este mai puțin important de stăruit aici asupra exactității referințelor privitoare la calitatea inedită a unora dintre actele inserate în culegerea pe marginea căreia ne formulăm observațiile. Esențial ni se pare faptul că documentele, în ansamblul lor, răspund, întru totul, obiectivelor pe care alcătuitorii și le-au propus. Aruncînd o lumină vie asupra unei perioade mai puțin cunoscute din viața și activitatea lui Al. I. Cuza, volumul în discuție conține, în același timp informații utile referitoare la epocă și la problemele fundamentale ale acesteia. La rîndul lor, notele explicative, bogate și variate, oferă posibilități mult mai largi de plasare a personajelor în contextul evenimentelor, de înțelegere a resorturilor intime ale anumitor acțiuni.

Traducerea documentelor — marea majoritate a acestora, în original, sînt redactate în limbile franceză sau germană — le face accesibile unui public mai larg, interesat, evident, în cunoașterea mai deplină a personalității lui Al. I. Cuza.

Studiul introductiv, substanțial și metodic, folosind și materialele cuprinse în volum, reconstituie viața și activitatea lui Al. I. Cuza pînă în momentul alegerii sale ca domnitor al Principatelor Unite. Am fi dorit, aici, o subliniere mai puternică a problemelor fundamentale ale epocii, a spiritului acesteia, a atmosferei în care a crescut și s-a format viitorul domn al Unirii. O introducere axată pe asemenea coordonate ar fi scos mai bine în relief importanța materialului documentar, atît de bogat și variat, cuprins în volum.

În cuprinsul *studiului*, autorii reiau aserțiunea mai veche cu privire la existența așa zisei *Asociații patriotice*, pentru a sublinia legăturile lui Al. I. Cuza cu membrii acesteia (p. XVI—XVII). Ne-am precizat cu alt prilej [1] poziția față de această problemă și nu considerăm necesar să revenim aici. Observațiile incluse în studiu, corecte, nu probează cîtuși de puțin existența unei asemenea *asociații*. Admițîndu-i existența nu putem găsi explicații plauzibile cu privire la colaborarea revoluționară în cadrul *Frăției*, la întîlnirile de la Mînjina (acestea aveau loc în același timp în care este situată activitatea *(Asociației patriotice)*, la colaborarea continuată în afara hotarelor țării, la Paris, în cadrul *Societății studenților români*. Frămîntările atribuite acestei *asociații* trebuie încadrate firesc, organic, în cele generale care au prefațat și au pregătit revoluția română de la 1848 și care, acum, căpătaseră un caracter organizat. Deși documentele nu o probează expres, cu siguranță că Al. I. Cuza se afla în centrul acestor evenimente împreună cu personalitățile proeminente ale generației sale, de care este legată pregătirea revoluției de la 1848.

[1] Cf. Gh. Platon, *Probleme privind mișcarea revoluționară de la 1848 din Moldova*, în *Studii și articole de istorie*, XI, București, 1968, p. 76 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nu sîntem convinşi, de asemenea, că *exodul* revoluţionarilor moldoveni şi munteni spre capitala Franţei s-ar fi datorat, „în mare parte", acţiunilor represive întreprinse de guvernele celor două ţări (p. XVI). Acţiunea trebuie pusă în legătură, credem noi, mai ales, cu organizarea centrului revoluţionar de la Paris, filială externă a *Frăţiei*. De fapt, în acest sens, faptele au fost, deja, precizate.

Nu considerăm că Al. I. Cuza se încadrează în grupul „celor mai periculoşi adversari ai regimului". Mai bine zis, nu sîntem de acord cu accepţiunea afirmaţiei. Cu excepţia izbucnirii pe care ne-o relatează Sion, provocată de atitudinea lui M. Sturza, nu cunoaştem alte împrejurări în care viitorul domn al Unirii să-şi fi afirmat deschis, cu ostentaţie, opiniile aşa cum au făcut-o alţii, care nu au manifestat însă atîta consecvenţă în atitudine. Aceasta, firește, nu ştirbeşte nimic din patriotismul lui Al. I. Cuza. Statornic în sentimentele sale, el a fost de o discreţie exemplară în afirmarea acestora.

În tinereţea sa, Al. I. Cuza a petrecut o perioadă de timp şi în Belgia. Ne-o spune şi J. Poumay, consulul general din Bucureşti [2], care reliefează ataşamentul domnitorului faţă de instituţiile liberale ale acestei ţări.

T. Răşcanu nu apare în arena politică doar în 1846 (p. 46, nota 1). După cîte ştim, el se afirmase, deja, în 1842. De asemenea, informaţiile referitoare la intrarea în ţară a lui V. Mălinescu nu sînt suficient de clare p. 131). În sfîrşit, trebuie precizat că, în 1848, în Moldova, a fost epidemie de holeră, nu de ciumă (p. XX).

Aceste observaţii, de mică importanţă, nu scad cu nimic valoarea culegerii ; dimpotrivă reliefează interesul ce-l suscită, chiar în precizarea unor detalii, necesare pentru cunoaşterea epocii. Actele şi scrisorile din volum reprezintă o contribuţie valoroasă la cunoaşterea vieţii şi la definirea personalităţii lui Al. I. Cuza. Publicarea lor se înscrie în şirul actelor de cultură pe care tînăra editură ieşeană le promovează cu toată fermitatea.

Gh. Platon

Cuza Vodă — in memoriam, Iaşi, Ed. Junimea, 1973, 645 p. (Coordonatori : I. BOICU, GH. PLATON, AL. ZUB).

Despre Al. I. Cuza, fondatorul României moderne, s-a scris enorm. Monografii, studii, articole, culegeri de documente, lucrări memorialistice şi beletristice, toate însumează sute de titluri. Dar domnia lui Cuza, cu evenimentele care au precedat-o şi urmările imediate, lasă loc pentru noi judecăţi şi contribuţii. În acest sens, amplul volum scos de istoricii din Iaşi, cu prestigioase colaborări din Bucureşti, vine să adaoge noi date, fapte şi idei referitoare la activitatea uneia dintre cele mai ilustre personalităţi, de la a cărei moarte s-au împlinit, la 15 mai 1973, 100 de ani.

Volumul la care ne referim, coordonat de cunoscuţi istorici ieşeni, apare sub egida Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol" — Iaşi. Tratînd o sferă largă de probleme în cele 20 de studii şi comunicări pe care le conţine, volumul constituie totuşi o unitate, nelăsînd în afara preocupărilor aproape nici un aspect semnificativ legat de viaţa şi activitatea lui Cuza. Coordonatele esenţiale pe care este construit volumul le găsim în sinteza trăsăturilor personalităţii lui Cuza, surprinse magistral de Constantin C. Giurescu : „Prin ... patriotism, prin înţelegerea şi iubirea pe care a arătat-o faţă de cei mulţi şi lipsiţi, prin înţelepciunea, priceperea şi curajul pe care le-a dovedit în rezolvarea grelelor probleme ale vremii lui, Alexandru Ioan Cuza este o mare personalitate a naţiunii române, una din acelea care ştiu să îndrepte naţiunea, în ceasurile decisive, pe căile progresului" (p. 21).

[2] Gh. Platon, *Ecoul internaţional al Unirii Principatelor Române*, în *Cuza Vodă, in memoriam*, Ed. Junimea, Iaşi, 1973, p. 215

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Desigur, discutarea unui asemenea volum nu este lipsită de dificultăți și riscuri. Dar, fără a încerca vreo ierarhizare a valorii contribuțiilor, ne vom referi la fiecare, mai detaliat sau mai sumar, în funcție și de preocupările autorului acestei prezentări.

Putînd servi și ca introducere la volum — alături de vibrantul *Cuvînt înainte* (p. 5—6), care aparține coordonatorilor — paginile datorate prof. Constantin C. Giurescu, sub titlul semnificativ, *Personalitatea lui Alexandru Ioan Cuza* (p. 7—22), ne înfățișează principalele etape și trăsături caracteristice ale activității domnitorului Unirii. Exponent al dorințelor de înnoire și progres, care însuflețeau marea majoritate a poporului român la jumătatea secolului trecut, Al. I. Cuza a avut ca preocupări esențiale: apărarea autonomiei și demnității țării (premisă a viitoarelor acțiuni pentru cucerirea independenței) în raporturile cu Turcia, Austria, Rusia și alte puteri europene, recunoașterea dublei alegeri și a Unirii depline, secularizarea și împroprietărirea, progresul învățămîntului și al culturii, reorganizarea întregii vieți de stat pe baze moderne. În toate acțiunile sale, ca domn al țării, Cuza a dat dovadă de un înalt patriotism, pricepere și chibzuință.

Două articole interesante, consacrate unui aspect, nu total neglijat de cercetarea istorică, sînt cele de genealogie: *Strămoșii cunoscuți ai principelui Al. I. Cuza* de Ștefan S. Gorovei (p. 25—32) și *Al. I. Cuza. Note genealogice* de Nistor Ciocan (p. 35—49). Merită totuși reținută constatarea — mai ales din cel de al doilea material — referitoare la originea boierească „mică și mijlocie" a lui Cuza, din oameni cunoscuți „prin atitudinea lor înaintată", prin curajul și sîrguința cu care au participat la unele dintre cele mai de seamă evenimente istorice din secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Strîns legate de aspectul genealogic sînt și datele noi referitoare la biografia lui Cuza datorate lui D. Ivănescu *(Contribuții la biografia lui Alexandru Ioan Cuza înainte de domnie;* p. 51—84) și Paul Păltănea *(Alexandru Ioan Cuza, pîrcălab al ținutului Covurluiului;* p. 87—99). Pe lîngă evocarea faptelor deja cunoscute, D. Ivănescu aduce unele completări și precizări prețioase, referitoare la familia domnitorului și activitatea lui pînă la 1859. Pentru cunoașterea perioadei 1856—1858 sînt binevenite informațiile pe care le aduce Paul Păltănea asupra demnității și simțămintelor de dreptate și iubire de patrie care l-au caracterizat pe Cuza în scurtele perioade cît a fost pîrcălab de Galați în 1856 și 1857.

Cele cîteva pagini referitoare la *Alegerea ca domn a lui Al. I. Cuza* de N. Corivan (p. 101—110) vin să reactualizeze semnificațiile și dramatismul unuia din momentele hotărîtoare din istoria luptei pentru făurirea statului național român. În acest context se insistă asupra unui aspect doar menționat pînă acum în istoriografie, proiectul de plan al lui Anastasie Panu pentru realizarea Unirii, plan care avea în vedere acțiuni energice, o atitudine hotărîtă de opoziție față de puterile europene.

Un loc aparte revine celor două studii care tratează aspecte internaționale legate de înfăptuirea actului Unirii (autori: Dan Berindei și Gh. Platon). Se aduc noi date referitoare la complexele probleme care frămîntau Europa, jocul de interese în jurul problemei Principatelor, îngrijorarea pentru menținerea echilibrului european, puternic zdruncinat de evenimentele cu care se confrunta continentul nostru la începutul celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea.

Dan Berindei, în excelentul studiu intitulat: *Constituirea statului Național Român în context european* (p. 113—144), ne demonstrează că situația creată de Războiul Crimeii — care consfințise existența unui echilibru de forțe pe continent și imposibilitatea vreuneia dintre puterile europene de a-și impune, în exclusivitate, punctele de vedere — face ca Principatele să realizeze Unirea fără ca puterile Europei, potrivnice Unirii, să o poată stăvili. În aceste condiții, conchide autorul, „însemnătatea factorului intern s-a accentuat și Unirea și consecințele ei apar în modul cel mai evident ca rezultantă, în primul rînd, a acțiunilor interne. *Datorită „echilibrului de forțe", Europa n-a făcut pînă la urmă decît să sancționeze ceea ce românii ei înșiși au realizat*" (p. 114).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Poziția Europei față de actul energic al românilor din ianuarie 1859 este amplu analizată, pe baza unor mărturii de primă mînă, în documentatul studiu *Ecoul internațional al Unirii Principatelor Române* (p. 147—232), aparținînd lui Gh. Platon. Utilizînd material inedit din Arhiva Ministerului de Externe al Belgiei și informații prețioase din ziarele „L'indépendance Belge" și „Messager du Midi" (Montpellier — Franța) — multe documente fiind cuprinse în anexe la lucrare — autorul ne înfățișează luările de poziție, în diferite capitale ale Europei, imediat după alegerea lui Cuza, ca domn, și la București. Se stăruie, mai mult, asupra stupefacției și îngrijorării produse la Constantinopol și, opus acestora, asupra admirației și simpatiei „cu care nu numai oficialitatea, ci și poporul francez a urmărit lupta românilor pentru afirmarea ființei naționale" (p. 151). Față de reacțiile negative de la Viena — mai ales — și Londra, întîlnim sentimente contrare din partea Rusiei, Sardiniei și Prusiei. Real interes prezintă considerațiile referitoare la ideea premeditării actului din ianuarie 1859 (p. 151—153), precum și mărturiile, din finalul studiului, referitoare la atmosfera de entuziasm și efervescență care a stăpînit Principatele Române în ianuarie 1859.

Un grupaj de materiale — cel mai numeros și mai întins ca paginație (p. 235—503) se referă la aspecte ale politicii interne și externe, la unele domenii ale activității lui Cuza.

Din studiile care tratează aspecte din politica externă a lui Cuza (autori: L. Boicu și V. Curticăpeanu) se degajă imensul rol al României în epocă, hotărîrea cu care a știut să-și impună deziderateele vitale. Realizarea Unirii, urmată de un revelator program de reforme și înfăptuiri, peste capul și în pofida opoziției marilor imperii vecine, rămîne ca un act de curaj și demnitate al unui popor hotărît dintotdeauna să înfrunte giganții pentru apărarea ființei sale naționale

L. Boicu *(Cuza Vodă față de lupta popoarelor pentru emancipare națională*, p. 235—259) aduce noi mărturii referitoare la ajutorul acordat bulgarilor, sîrbilor, ungurilor și polonezilor, în lupta lor pentru emancipare națională, are în vedere posibilitatea oferită emigraților de a se organiza și instrui pe teritoriul Principatelor Unite, tranzitul de arme și eventualitatea unui sprijin armat din partea românilor. Reținem aprecierile asupra poziției hotărîte a lui Cuza „care dorea și milita pentru alcătuirea statelor naționale, pentru lichidarea imperiilor multinaționale" (p. 237). Atașamentul față de atari idealuri, bunăvoința și înlesnirile acordate luptătorilor pentru eliberarea națională „erau însă subordonate intereselor fundamentale ale țării: integritatea teritorială, neamestecul în treburile interne, independența interioară, împlinirea năzuințelor supreme ale desăvîrșirii unității național-statale și dobîndirea independenței depline" (p. 240). Astfel, ne putem explica unele incidente în raporturile cu emigrația (arestarea și condamnarea polonezilor atrași de Grigore Sturdza în complot împotriva domnitorului, ciocnirea armată cu detașamentul lui Milkowski, la Costangalia) care, nici într-un caz, nu pot umbri perfecta consecvență a lui Cuza Vodă față de lupta popoarelor pentru emancipare națională.

Deși încălcăm ordinea așezării materialului în volumul la care ne referim, considerăm că poziția lui Cuza față de Transilvania (studiul *Alexandru Ioan Cuza și Transilvania*, de V. Curticăpeanu; p. 409—442), care presupune analiza raporturilor româno-maghiare, trebuie menționată în continuare. Unirea de la 1859 deschidea cele mai largi perspective pentru soarta viitoare a Transilvaniei, inaugurînd epoca în care se pun bazele mișcării iredentiste din Principate, în care eliberarea ținuturilor rămase sub dominație străină intră în sfera preocupărilor majore.

Grija pentru apărarea drepturilor românilor din Transilvania în fața Europei, ocupă un loc marcant în vederile politice ale domnitorului, chiar dacă, din motive lesne de înțeles, nu totdeauna a fost exprimată și susținută deschis și direct. Alături de conturarea luptei unor fruntași ai vieții politice pentru eliberarea Transilvaniei și unirea cu Principatele (este vorba de D. Brătianu, V. Alecsandri și, mai ales, Al. Papiu Ilarian), V. Curticăpeanu insistă asupra conținutului și semnificațiilor multiple ale celor două convenții încheiate cu emigrația

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

maghiară, la 28 martie și 20 mai 1859, în urma tratativelor dintre generalul Klapka György și principele Cuza. Expresie a dezideratului emigrației maghiare de a constitui un front antihabsburgic, cu sprijinul Principatelor, la care să se alăture românii din Transilvania, înțelegerile aveau în vedere drepturi și libertăți egale pentru toți locuitorii din acest teritoriu românesc, autonomie politică, administrativă, culturală și militară.

În domeniul politicii interne, anii domniei lui Cuza înscriu în istoria națională nașterea unui stat nou, cu instituții corespunzătoare statului modern. Se răspundea, astfel, necesităților obiective impuse de evoluția Principatelor pînă atunci, încadrîndu-ne, totodată, în curentul de reforme impus acum aproape pretutindeni în statele europene, care păstrau încă rînduieli feudale.

Cercetarea amănunțită a situației financiare, cuprinsă în amplul studiu al profesorului G. Zane — *Probleme de economie financiară în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza* (p. 261—326) — are în vedere cîteva probleme de importanță vitală pentru așezarea economiei pe baze capitaliste, pentru asigurarea unei stabilități interne: finanțele publice, datoria publică, problema monetară și problema creditului. Analiza aspectului general al finanțelor ne dezvăluie străduința domnitorului și a colaboratorilor săi pentru a asigura un echilibru între venituri și cheltuieli, o anumită stabilitate monetară (greu de realizat în condițiile lipsei unei monede naționale reale), împrumuturi convenabile (care, cu greu și parțial, erau onorate). Înființarea Băncii României, în octombrie 1865, după doi ani de tratative și încercări, „constituie cel mai important moment din istoria bancară din timpul domniei lui Cuza Vodă" (p. 314).

Abordarea uneia dintre cele mai spinoase probleme — cea agrară — de către N. Adăniloae *(Cuza Vodă și problema agrară* — p. 329—360), are în vedere atît evoluția acesteia pînă la 1859, cît și înfăptuirea legiferării din 1864. Interpretarea datelor cunoscute, alături de utilizarea unor informații inedite, constituie suportul explicării modului în care Cuza, Kogălniceanu și alți oameni de seamă au conceput și soluționat, în chip fericit pentru acea epocă, problema eliberării și împroprietăririi țăranilor. Evident, aplicarea legiuirii agrare de la 1864 a contribuit la progresul societății românești pe linia burghezo-democratică.

Un studiu clar și sistematic, minuțios și bine documentat, referitor la activitatea legislativă în timpul domniei lui Cuza (Constantin C. Angelescu, *Unificarea legislației Principatelor-Unite Române sub domnia lui Alexandru Ioan Cuza*, p. 363—404), vine să umple un gol resimțit de istoriografia referitoare la această epocă. Avînd în vedere evoluția istorică generală și etapele constituirii și consolidării statului național, se purcede la divizarea acțiunilor pentru unificarea legislației în trei etape, despărțite de 24 ianuarie 1862 și 2 mai 1864. După încercările de unificare din prima etapă — aproape fără importanță — din septembrie 1861 începe activitatea în vederea unificării legislației și a elaborării unor acte legislative fundamentale pentru România modernă. Cea mai rodnică a fost ultima perioadă, datorită și întăririi autorității domnitorului prin „Statut" și „Legea electorală". Între anii 1862—1865, pe lîngă noua Constituție (Statutul din 1864), a fost reorganizată administrația și serviciile publice, s-au produs adînci transferări în armată, justiție, învățămînt, sistemul fiscal etc. Aproape toate ramurile de activitate au fost supuse unor noi reglementări. Pe ansamblu, legislația din perioada domniei lui Cuza „a fost o operă solidă, chibzuit construită, bine închegată și de vaste proporții" (p. 403).

Preocupările lui Cuza pentru propășirea culturii, a învățămîntului îndeosebi, sînt fericit reliefate în două valoroase contribuții: *Alexandru Ioan Cuza față de problemele învățămîntului și culturii naționale* de V. Cristian (p. 445—464) și *Al. I. Cuza — ctitor al Universității din Iași* de D. Berlescu (p. 466—476). Plecînd de la neglijarea sau chiar negarea de către istoriografie, într-o anumită măsură, a realizărilor din acest compartiment, din perioada 1859—1866, V. Cristian restabilește locul inițiativelor și actelor reformatoare pentru propășirea învățămîntului, legea asupra instrucțiunii publice din 1864 fiind o încununare a acestei activități. Se au în vedere și acțiunile oficiale pentru sprijinirea științei și culturii precum și interesul pentru dezvoltarea culturală a românilor din Transilvania.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

D. Berlescu sintetizează datele referitoare la evoluția cursurilor cu caracter superior de pînă la 1859 și constituirea acestora în prima instituție modernă de învățămînt superior din țara noastră, Universitatea din Iași. Față de atmosfera încordată, de gravele probleme cu care era confruntată atunci țara, față de adversitățile pe care le stîrnise politica de reforme a lui Kogălniceanu, înființarea Universității, la 26 octombrie 1860, este un act cu atît mai remarcabil.

N. Grigoraș *(Alexandru Ioan Cuza și Iașii*, p. 478—499), înmănunchiază pentru prima oară în istoriografie datele referitoare la situația Iașilor din anii domniei lui Cuza. Reține atenția, grija domnitorului pentru a compensa, prin anumite înlesniri, pierderea suferită de Iași prin fixarea capitalei la București. Pe lîngă înființarea Universității, a Pinacotecii și a Conservatorului, s-a instituit o comisie care să propună măsuri în vederea dezvoltării orașului, s-a încercat stabilirea — aici — a Curții de Casație, înființarea unui Tribunal Comercial ș. a. Cu toate eforturile depuse de domnitor, s-a realizat prea puțin pentru ameliorarea situației Iașilor, neputînd să învingă opoziția Adunării, intriga, invidia, politicianismul îngust al unora dintre demnitarii cu mentalități legate de un trecut despotic.

Contribuția de certă valoare a lui V. Russu, care ar merita a fi discutată pe un spațiu mai larg, *(„Monstruoasa coaliție" și detronarea lui Cuza*, p. 503—549), se impune prin optica, aproape total deosebită față de ceea ce s-a spus pînă acum, în legătură cu cauzele care au dus la detronarea lui Cuza. Autorul pleacă de la premisa — desigur discutabilă — că alegerea lui Cuza a fost o soluție de moment pentru asigurarea Unirii („Astfel — spune autorul — Al. I. Cuza, în concepția majorității oamenilor politici de atunci, încetase să mai fie considerat necesar din momentul în care unirea devenise o realitate asupra căreia era greu să se mai revină" (p. 507), o trambulină pentru aducerea unui domnitor străin. Opoziția se va accentua pe măsura izolării domnitorului de „albi" și „roșii", a întăririi autorității acestuia, o dată cu mărețele sale înfăptuiri. În ultimă instanță V. Russu încearcă să demonstreze că realizările lui Cuza au fost factorul hotărîtor în detronarea sa : se are în vedere, de asemenea, și opoziția externă față de prestigioasa politică a domnitorului român. V. Russu nu argumentează însă convingător o idee esențială pe care se sprijină în explicarea detronării și a lipsei de reacție în țară față de acest fapt, anume „starea de nemulțumire pe care o întîlnim la toate clasele și categoriile sociale" (p. 512), „o nemulțumire surdă dar generală" (p. 511). Ne întrebăm, totuși, pentru ce puteau fi nemulțumiți, atît de vehement, țăranii, orășenii, unii intelectuali ș.a. ? Cît privește concluziile — formulate răspicat — că detronarea lui Cuza „a fost un act necesar", „o consecință logică și firească (?) nu numai a frămîntărilor politice, ci și a importantelor realizări, care au fost înfăptuite după 1859" (p. 548), că „actul de la 11 februarie 1866 ne apare ca o mișcare protestatară cu vădite tendințe de revoluționarism" (p. 549), considerăm că puteau fi mai nuanțate, fie și datorită însemnătății, complexității și dificultății problematicii abordate. Indiscutabil, ideile de extremă însemnătate lansate de V. Russu, idei cheie pentru tratarea corectă a domniei lui Cuza, merită reluate și discutate mult mai larg și mai documentat.

Cercetătorul D. Vitcu, în comunicarea *Alexandru Ioan Cuza — anii exilului (1866—1873)* (p. 551—566), reactualizează, cu multă migală, unele date din cei șapte ani de viață petrecuți de Cuza în afara granițelor țării. Este bine surprinsă „prezența" vie și permanentă a domnitorului Unirii, în toată această perioadă, și în România de care era indestructibil legat.

După tragicul sfîrșit din mai 1873, *marele român* se va bucura, în continuare, de respect și prețuire, de cinstire și evocare. De fapt, pe lîngă prețioasele și interesantele date referitoare la păstrarea chipului lui Cuza în folclor (Vasile Adăscăliței, *Un portret folcloric neobișnuit : Cuza-Vodă*, p. 568—579), studiul din finalul volumului, *Posteritatea lui Cuza Vodă* (p. 581—626), aparținînd lui Alexandru Zub, ne dezvăluie — cu minuțiozitatea și patosul care îl caracterizează pe autor — momentele și formele de evocare a personalității lui Cuza în ultimul sfert al secolului trecut și la începutul secolului nostru. Partea esențială a studiului, rodul unei documentări cu adevărat impresionante — vizînd exhaustivitatea, ne prezintă — cu lux de amănunte — adevărata luptă care s-a dus (nu lipsită de greutăți, peripeții și neprevăzut) pentru construirea statuii din

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Iaşi a lui Alex. I. Cuza, dezvelită la 29 mai 1912, într-o atmosferă de mare entuziasm şi dăruire faţă de cel cinstit.

Volumul, în ansamblu, sugerează unele observaţii care privesc nu numai autorii, dar şi colectivul de coordonare. Sînt materiale mult prea încărcate de date nesemnificative sau îndeobşte cunoscute, anumite probleme se repetă în două, trei lucrări, fapt care aduce un spor de paginaţie şi nu de calitate. Merită apoi stăruit, fie şi într-un studiu de sinteză, asupra unei probleme cu largi semnificaţii : baza social-politică a puterii lui Cuza.

Se cuvine în concluzie să subliniem iarăşi utilitatea şi valoarea volumului, conferite de caracterul unitar, temeinicia materialelor, spiritul riguros ştiinţific care a călăuzit pe colaboratori şi editori. Este un gest de preţuire şi evocare pentru un mare om politic al nostru, o reală contribuţie la cunoaşterea istoriei Românici într-o epocă de răscruce.

Dumitru D. Rusu

Terra Nostra, Culegere de materiale privind istoria agrară a României, Ministerul Agriculturii, Industriei Alimentare şi Apelor, vol. III, Bucureşti, 1973 (Sub redacţia lui EUGEN MEWES), 486 p.

Culegerea înmănunchează o parte din comunicările prezentate la cel de-al doilea simpozion *Din istoria agriculturii în România*, care şi-a desfăşurat lucrările la Iaşi în perioada 5—7 noiembrie 1971. Tematica variată abordată reflectă interesul larg de care se bucură în ultima vreme cercetarea trecutului mai apropiat sau mai îndepărtat al agriculturii din ţara noastră. Dar, dacă avem în vedere titlurile înscrise în sumar şi subiectele comunicărilor prezentate la Iaşi ce nu şi-au găsit loc în culegere şi dacă admitem că la simpozion au participat majoritatea specialiştilor în domeniul istoriei agrare din România, putem observa că se manifestă predilecţie pentru studiile analitice care au în vedere zone mici, perioade de timp scurte şi, nu rare ori, aspecte neesenţiale.

Multe din articolele publicate trebuie apreciate ca realizări meritorii pe linia aprofundării unor chestiuni mai puţin cunoscute din istoria agriculturii româneşti. Reţin, din acest punct de vedere, atenţia comunicările semnate de Tudor Matcescu, *Cultura viţei de vie în Dobrogea în timpul stăpînirii otomane ;* Aurel Losonti, Vasile M. Ungureanu, *Sursele de finanţare şi creditare ale agriculturii din Transilvania în perioada dezvoltării capitalismului ;* Ioan Saizu, *Agricultura României între anii 1922—1928* şi altele.

Există însă materiale care pot suscita discuţii, fie în privinţa concluziilor la care au ajuns autorii fie în privinţa valorii comunicărilor. În referatul *Unele probleme actuale privind istoria agrară*, Eugen Mewes, pornind de la prelucrarea datelor primite de la specialişti în istoria agrară din mai multe ţări în legătură cu definiţia acestei discipline, încearcă o sinteză a evoluţiei ei. Concluziile la care a ajuns autorul ni se par deosebit de interesante, dar ele păstrează multe puncte vulnerabile care le fac, în final, neacceptabile. Schema domeniilor de cercetare ale istoriei agrare propusă în 1969, şi completată în partea referitoare la economia forestieră după sugestiile dr.-ului I. Z. Lupe, poate fi asemuită cu tabelul lui Mendeleev, cu deosebirea că acesta din urmă nu este completat încă după circa un secol, pe cînd aceea a lui Eugen Mewes a atins perfecţiunea în decurs de numai cîţiva ani.

La data cînd a fost prezentat referatul, autorului nu-i erau clare încă deosebirile şi apropierile dintre termenii de istorie agrară şi istoria agriculturii. Dovadă în acest sens stă faptul că în calitatea avută la organizarea simpozionului de la Iaşi a acceptat ca el să poarte titlul *Din istoria agriculturii în România*, timp în care din concluziile referatului se degajă ideea că simpozionul ar reprezenta o manifestare ştiinţifică de istorie agrară.

Dacă avem în vedere domeniile de cercetare ale istoriei agrare, aşa cum sînt repartizate (p. 37—39), putem afirma că multe dintre ele se încadrează organic în istoria agrară şi, direct sau prin aceasta din urmă, în istoria propriu-zisă. Dar, tot atît de multe, dacă nu majoritatea, deşi au legături cu agricultura, nu for-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mează totuşi obiectul special de studiu al acestei discipline. Se ridică întrebarea: în ce măsură, de pildă, domeniul *finanţarea şi creditarea agriculturii şi silviculturii* (C. 5) ţine de istoria agrară şi în ce măsură el poate fi o parte componentă a istoriei finanţelor şi a creditului în general?; *prelucrarea şi industrializarea produselor agricole* (B. 9) iese în mod firesc din sfera agriculturii, încadrîndu-se în cea a istoriei industriei; *unităţile de măsură* (B. 16) nu pot fi considerate, în totalitatea lor, ca unităţi specifice ale agriculturii întrucît o parte din ele s-au folosit oricînd în decursul istoriei şi la măsurarea altor categorii de produse.

Ni se pare că atunci cînd Eugen Mewes califică *etnologia rurală* (D 1) şi *sociologia rurală* (D 2) domenii componente ale istoriei agrare realizează în mod forţat o inversare a raporturilor reale dintre ele. De aici pînă la lichidarea sociologiei, de pildă, nu este decît un pas. Ar fi deajuns ca, însuşindu-şi asemenea concluzii, cercetătorii altor compartimente să aibă revendicări similare şi, pe această cale, sociologia şi etnologia să rămînă fără cîmp de acţiune.

Pornind de la această clasificare a domeniilor istoriei agrare, care pot fi discutabile în marea lor majoritate, autorul stabileşte definiţia termenului de istorie agrară şi scoate la iveală o nouă ştiinţă. Nu punem la îndoială pasiunea lui Eugen Mewes pentru istoria agrară, dar se pare că ea ţine mai mult de domeniul coordonării decît de cel al cercetării ei ca atare. Aşa cum recunoaşte chiar domnia sa, în rîndul cercetătorilor istoriei agrare nu există o unitate de vederi cu privire la ştiinţa istoriei agrare, care este calificată de unii ramură a istoriei, de alţii ramură a istoriei economice, disciplină ştiinţifică sau chiar ştiinţă.

Socotim că ar trebui să ne intereseze mai puţin faptul dacă o disciplină poate fi sau nu ştiinţă de sine stătătoare. Proliferarea ştiinţelor pe calea de mai sus nu este de natură să aducă vreun element pozitiv la progresul domeniului respectiv. Nu înţelegem ce cîştig practic ar înregistra cercetarea istoriei agriculturii prin simpla afirmare că ea este întreprinsă în cadrul unei noi ştiinţe. Din contra, dacă vom angaja noi categorii de specialişti, fără o pregătire corespunzătoare în domeniul istoriei, riscăm uneori să-i diminuăm chiar nivelul la care a ajuns astăzi. Se pot crea situaţii de tipul celor pe care le vom menţiona în paginile următoare, care duc la cheltuirea fără folos a timpului aceluia care scrie materialul şi a aceluia care îl citeşte.

În acest sens apare surprinzătoare, din mai multe motive, publicarea articolului Mariei Trandafirescu, *Momente din istoria asigurărilor agricole din România*. Utilizînd, fără nici un criteriu de selecţie, doar cîteva dintre lucrările specialiştilor români care au studiat istoria asigurărilor agricole din ţara noastră, autoarea nu face decît să reproducă informaţiile şi cifrele publicate de către aceştia. Sursa de bază care a servit drept documentare Mariei Trandafirescu a constituit-o cartea lui N. Ghiulea, *Asigurările agricole. Grindina — Mortalitatea vitelor*, Cluj, 1930. Dovadă în această direcţie stă faptul că în articol majoritatea acţiunilor întreprinse pe linia asigurărilor agricole sînt urmărite pînă în anul în care a apărut lucrarea lui. Nu numai datele, ci şi opiniile autorului, indiferent dacă ele concordă sau nu cu realitatea istorică, sînt însuşite fără discernămînt. Ni se pare nefirească aprecierea reprodusă în citat, adică avem în vedere întreaga perioadă la care se face referirea, potrivit căreia statul nu ar fi recurs la organizarea de asociaţii ale cetăţenilor pentru apărarea prin mutualitate contra riscurilor naturale întrucît el era „lipsit de conştiinţa unei vieţi sociale şi de stat democratice, impregnat de idei feudale şi absolutiste" (p. 389).

Este adevărat că multe din iniţiativele cu caracter oficial — mai numeroase decît cele pe care le menţionează autoarea — nu au avut finalitate. Cauzele eşecului nu trebuie căutate însă în mod simplist în „ideile feudale şi absolutiste" ale statului, ci într-un ansamblu mult mai complex de factori, care au derivat din incapacitatea cercurilor conducătoare din România de a soluţiona problema agrară. Nu ne propunem să analizăm aici aceste cauze. N. Ghiulea afirma că statul a preferat „să dea ajutoare şi mile" ţăranilor în caz de calamităţi, decît să organizeze asocierea lor. Dacă urmărim politica agricolă a cercurilor guvernante din România, vom constata că ele au acţionat în repetate rînduri pe linia sprijinirii din punct de vedere material a agricultorilor, acordîndu-le numeroase înlesniri dar nici odată, nici chiar în cazuri extreme, nu le-au pus la dispoziţie mij-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

loace financiare sau alte bunuri în mod gratuit. Concludentă rămîne în această direcţie atitudinea cercurilor guvernante din perioada anilor 1928—1929 faţă de populaţia de pe aproape jumătate din teritoriul ţării care avusese de suferit din cauza compromiterii recoltei (Vezi Arh. St. Bucureşti, fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dosar 27/1930, f. 38 ; idem, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 898/1934—1942, f. 60 şi 70 ; Arh. St. Botoşani, fond Prefectura judeţului Botoşani, dosar 51/1929, vol. II, f. 215 ; „Argus" din 28.VI.1928).

La p. 388 se menţionează tentativa din 1923 a Centralei Cooperativelor Săteşti de creare a unui serviciu de asigurări mutuale în contra grindinei. Ar fi fost suficient ca autoarea să extindă sfera investigaţiilor pentru a constata că în chiar acel an s-a constituit pe baze cooperative, şi nu ca o asociaţie comercială cum se afirmă la p. 387, societatea „Vulturul (Cf. C. Rădulescu-Livezi, *Asigurările mutuale în agricultură*, în volumul *Aspecte ale economiei româneşti. Material documentar pentru cunoaşterea unor probleme în cadrul planului economic.* Consiliul Superior Economic, 1939, p. 597). Operaţiile de asigurare împotriva grindinei, incendiului, mortalităţii vitelor şi asupra vieţii s-au dezvoltat în decursul anilor, ajungînd la bilanţul din 31 decembrie 1934 la o valoare de peste trei miliarde de lei. Societatea cooperativă „Vulturul" grupa, în acelaşi an, 1615 asociaţi, între ei : centrale cooperative, federale, bănci populare, cooperative şi persoane fizice *(Ibidem).* Creîndu-şi agenţii de asigurări pe lîngă federale şi cooperativele cele mai viabile, calculînd tarife scăzute cooperativelor, obştilor, asociaţiilor agricole şi băncilor populare, societatea „Vulturul" a găsit de la un an la altul un teren tot mai prielnic pentru activitatea sa la multe dintre acestea (Cf. Arh. St. Botoşani, fond Prefectura judeţului Botoşani, dosar 134/1932, f. 516 ; Arh. St. Oradea, fond Banca populară regională „Vintilă Brătianu"-Beiuş, judeţul Bihor, dosar 130/1941, f. 89 ; dosar 164/1942, f. 95 ; Arh. St. Piteşti, fond Banca populară „Dorinţa", comuna Dobreşti, judeţul Muscel, dosar 151/1943, f. 2 şi 8).

Opera de asigurare mutuală a agricultorilor a fost organizată la sate după criza economică din 1929—1933 prin intermediul echipelor studenţeşti ale Fundaţiei culturale „Principele Carol", care au reuşit să creeze asociaţii pentru asigurarea vitelor aproape pretutindeni unde echipele şi-au desfăşurat activitatea, unele dintre ele, precum cele de la Bucşoaia şi Sadova, judeţul Cîmpulung, Şanţ, judeţul Năsăud, Borlova, judeţul Severin, Rudăria, judeţul Caraş şi altele cu rezultate mulţumitoare (C. Rădulescu-Livezi, *op. cit.*, p. 578).

Literatura referitoare la istoria asigurărilor agricole din România este relativ bogată. După primul război mondial au fost publicate numeroase studii în diverse reviste şi lucrări. Deşi inegale ca valoare, aproape toate sînt superioare din mai multe puncte de vedere articolului Mariei Trandafirescu. Este suficientă compararea materialului recenzat de noi cu articolul publicat în 1939 de C. Rădulescu-Livezi pentru a fi întărită afirmaţia noastră şi a se demonstra că este inutilă tipărirea articolelor care nu prezintă vreo noutate şi care nu sînt nici măcar rodul unei cercetări ştiinţifice.

Articolul *Din istoria agriculturii în Zarand,* semnat de Ioan Martin, reprezintă o mostră elocventă a modului cum poate fi înţeleasă istoria de persoane fără o pregătire adecvată. După ce autorul fixează limitele geografice ale Ţării Zarandului, informează pe cititor că la Curechin (sic !) „un puhoi puternic a scos la suprafaţa pămîntului un buzdugan datînd din epoca neolitică" (p. 213). Sînt prezentate apoi date privitoare la situaţia şi obligaţiile iobagilor din cîteva sate ale regiunii în evul mediu, după care Ioan Martin precizează că ilustrează, pe baza propriilor cercetări întreprinse aici în anii 1933—1936, „principalele aspecte ale agriculturii în perioada dintre cele două războaie mondiale" (p. 215).

În fapt, în articol sînt prezentate numeroase cifre din ani diverşi cu privire la starea ţărănimii şi agriculturii, care nu pot oferi o imagine reală asupra vreunei chestiuni în evoluţia ei. În privinţa modului de folosinţă a pămîntului, a structurii proprietăţilor agricole şi a inventarului mort nu se face nici o precizare asupra anului la care se referă cifrele indicate, ca şi cum nu s-ar fi produs în timp nici o prefacere în această direcţie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Autorul precizează că o problemă „în legătură cu fondul funciar este cea a fărîmiţării loturilor ţărăneşti, care nu trebuie confundată cu pulverizarea proprietăţii" (p. 216). El ilustrează procesul fărîmiţării din comuna Ţebea, luînd ca ani limite 1909 şi 1933. Cînd se referă la întregul Zarand indică numai situaţia din 1909. Trebuie menţionat că cercetătorii economiei şi istoriei agrare au definit de multă vreme conţinutul noţiunilor de „parcelare a loturilor" (fărîmiţare) şi de „pulverizare a proprietăţii" şi că nici unul dintre ei nu mai are astăzi vreun dubiu în privinţa sensurilor lor exacte. Prin rezultatele pe care le-a determinat în special asupra stării materiale a ţărănimii fenomenul pulverizării proprietăţii a avut oriunde şi în orice timp consecinţe mai grave decît cel al fărîmiţării loturilor. Or, tocmai acest proces nu este analizat de autor. Mai mult, parcelarea loturilor însăşi apare ca un rezultat al procesului de pulverizare a proprietăţii, dacă avem în vedere regimul juridic şi modul cum s-a aplicat practic în România dreptul de succesiune.

În articol găsim cifre statistice privitoare la producţia agricolă la hectar, la numărul animalelor existente în regiune şi la altele a căror valoare documentară nu poate fi contestată. În anul 1936 dr. Ion L. Ciomac şi Valeriu Popa-Necşa au publicat lucrarea *Munţii Apuseni. Cercetări asupra stărilor economice din Munţii Apuseni*, Bucureşti, „Universul", 1936 (310 p.). Rodul unor investigaţii atente şi complexe, volumul celor doi autori realizează o analiză în profunzime a vieţii şi activităţii locuitorilor din Munţii Apuseni, regiune în care se include şi Ţara Zarandului. Dacă avem în vedere rezultatele la care au ajuns Ion L. Ciomac şi Valeriu Popa-Necşa în această direcţie, credem că un studiu despre agricultura Ţării Zarandului trebuia să pornească de la ele şi să le aprofundeze. Ioan Martin nu numai că nu menţionează această lucrare, dar nici măcar nu realizează un material apropiat ca valoare de acesta. Or, în aceste condiţii oportunitatea publicării comunicării poate fi pusă sub semnul întrebării.

În recenzia făcută tomului I din *Terra Nostra*, pe care am publicat-o în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie A. D. Xenopol. Iaşi VIII/1971, p. 467—473, ne-am exprimat părerea că prin cooptarea în colectivul de redacţie a unor specialişti din domeniile care au legături directe cu istoria agriculturii volumele următoare ar fi avut numai de cîştigat (p. 473). S-ar fi evitat astfel atît publicarea unor materiale lipsite de valoare, cît şi carenţe de altă natură, destul de numeroase în volum.

Dacă ne referim la acestea din urmă, este necesar de menţionat că unele titluri apar într-un fel formulate în sumar şi în alt fel în cuprinsul culegerii. Articolul scris de Aurel Losonti şi Vasile M. Ungureanu figurează prima dată sub titlul *Sursele de finanţare şi creditare ale agriculturii din Transilvania în perioada dezvoltării capitalismului (1848—1914)*, iar a doua oară fără anii de referinţă. Titlul în formularea din sumar lasă impresia, contrară realităţii istorice, că în Transilvania capitalismul s-ar fi dezvoltat numai în perioada 1848—1914; în formularea din text el contravine conţinutului articolului. Comunicarea lui Dumitru Puzdrea este intitulată prima dată *Elemente privind istoria industriei uleiurilor vegetale în România pînă la 1918*; în cuprinsul volumului termenul de *vegetale* lipseşte, modificînd pe această cale sensul temei.

În cazul articolului semnat de Valeriu Bulgaru, în sumarul în limba română titlul apare în forma *Statisticianul agrar-social G. D. Creangă (1874—1940) şi influenţa sa asupra primei reforme agrare din România*, în cel prezentat în limba engleză se adaugă *(1914—1921)*, iar în text figurează sub forma *Statisticianul G. D. Creangă (1874—1940) şi concepţiile sale în favoarea reformei agrare din România*. Nu cunoaştem dacă aceste încurcături provin din vina autorului sau a redacţiei. Cel mai apropiat de conţinutul articolului, dar totuşi insuficient de precis, rămîne titlul din urmă. Primele două pot reprezenta curiozităţi care atestă o totală incompetenţă şi lipsă de cunoştinţe elementare în materie din partea persoanei care le-a înscris în sumar. Este un fapt cunoscut încă din şcoală că prima reformă agrară în România a fost legiferată în anul 1864. Or, în acea vreme G. D. Creangă nu se născuse încă. Anul 1914 nu poate fi luat în consideraţie ca început al reformei agrare din 1921 întrucît din acţiunile întreprinse atunci nu a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rezultat nici o măsură legislativă concretă pe linia reformei agrare. Dacă am încerca să o încadrăm mai exact în limitele sale, am putea-o fixa în perioada 1917—1921, adică de la modificarea Constituției pînă la promulgarea legilor definitive de reformă agrară.

Articolul lui Valeriu Bulgaru, valoros din multe puncte de vedere și convingător în privința activității desfășurată de G. D. Creangă în domeniul statisticii agrare, poate genera discuții în legătură cu concepția acestuia de după reforma agrară din 1921. Autorul menționează că G. D. Creangă evidențiază într-o lucrare publicată în 1930 că după reformă s-a înregistrat scăderea generală a producției agricole, lăsînd a se înțelege că aceasta s-ar fi datorat noii structuri a proprietății. Valeriu Bulgaru explică rolul șters avut de G. D. Creangă după reforma agrară din 1921 prin faptul că „el devenise de prisos în societatea postbelică, ale cărei racile avea să le analizeze stăruitor, dar fără posibilitatea de a le tămădui, încă cincisprezece ani de aici înainte, ca un simplu pedagog și moralist izolat" (p. 470). Atitudinea lui G. D. Creangă nu trebuie căutată în această explicație. G. D. Creangă a devenit, încă înainte de legiferarea reformei agrare, mare proprietar, cumpărînd de la Esmeralda Negruți moșia Botești, județul Fălciu (810 hectare). La racilele societății postbelice avea să participe și el în noua situație avută, la fel ca toți ceilalți moșieri din România. Din 1923, cînd organele reformei au decis definitiv asupra exproprierii unei părți din proprietatea lui, pînă în 1938, moșierul a stăpînit ilegal 51,6204 ha de pășune ce fuseseră acordate comunei Botești ca pășune comunală ; în locul terenului cultivabil expropriat el a oferit pentru împroprietărirea individuală pămînt rîpos. Moșierul a contestat în mod sistematic toate lucrările de reformă agrară operate la Botești, urmărind — așa cum recunoștea la 26 septembrie 1938 șeful Inspectoratului VI Cadastral Iași în raportul trimis Direcției Generale a Cadastrului — a amîna *sine die* predarea terenului, astfel că în vara anului 1939 operațiile de expropriere și de împroprietărire nu erau definitivate. Deși G. D. Creangă poseda un inventar de mare valoare și relativ modern, el arenda anual țăranilor nu numai islaz pentru vite, ci și terenuri cultivabile (Vezi Arh. St. Huși, fond Prefectura județului Fălciu, dosar 56/1934 ; dosar 36/1935). Credem că elementele expuse de noi pot explica mai realist poziția de după reformă a lui G. D. Creangă decît afirmația nebazată pe documente potrivit căreia el a fost „tras pe linia moartă" de „puternicii zilei" (p. 470).

În cuprinsul lucrării nu s-a realizat o unitate în modul de utilizare a aparatului critic. *Ibidem* este folosit adeseori în loc de idem (vezi articolele semnate de Mite Măneanu și Vasile Dobrescu) și invers (vezi articolele semnate de Constantin Șerban, Francisc Pap și Ioan Căpreanu) ; apare uneori idem după *ibidem*, referirea fiind făcută la aceeași lucrare (articolul Mariei Trandafirescu) ; sînt trimiteri în forme neutilizabile în lucrările științifice (Elena Gheran-Mewes citează la nota 9 I. Revai : *Ibidem).* Întîlnim apoi expresii nepotrivite sau lipsite de logică : *„insurecția armată a maselor țărănești"* — pentru revoluția de la 1848 (p. 431) ; „s-au remarcat două mari mutuale organizate . . ." (p. 387) și altele.

În concluzie *Culegerea de materiale privind istoria agrară a României* poate fi apreciată doar parțial ca o reușită. În ea sînt publicate, alături de articole valoroase, comunicări ale unor persoane lipsite complet de pregătire în domeniul istoriei. Ne exprimăm speranța că în volumele care vor apărea în viitor sub titlul *Terra Nostra* asemenea articole nu vor mai fi întîlnite și că rezultatele cercetărilor în domeniul istoriei agrare care vor vedea lumina tiparului vor fi la nivelul pe care știința istorică de astăzi îl pretinde.

D. Șandru

CONST. BOTEZ, DEM. URMĂ, L. EȘANU, *Istoria unei citadele muncitorești — Nicolina — Iași, 1892—1972*, Iași, 469 p.

Lucrarea cuprinde o *Prefață*, semnată de A. Loghin și o alta, intitulată : *Din partea autorilor.* Urmează cuprinsul propriu-zis al cărții, format din patru

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

părți. *Partea întîia* este alcătuită din așa-numitul de autori „Cadrul de dezvoltare al unei unități industriale de prestigiu", subîmpărtit în Cap. I, „Însemnări istorico-economice privind evoluția orașului Iași, pînă la constituirea atelierilor", și Cap. II, „Rețeaua căilor ferate române pînă la apariția atelierilor Nicolina". *Partea a doua studiază :* „C.F.R. Frumoasa de la înființare pînă la sfîrșitul primului război mondial", formată din Cap. I, „Înființarea și dezvoltarea celui de al șaselea atelier de material rulant de pe rețeaua căilor ferate" și Cap. II, „Pagini din munca, situația și lupta muncitorilor". *Partea a treia tratează despre* „Situația economică și socială a muncitorilor din atelierele C.F.R. „Nicolina" — Iași, 1919 — 23 August 1944", din care Cap. I cuprinde „Evoluția economică a atelierilor C.F.R. Nicolina în perioada anilor 1919—1944" și Cap. 2 „Lupta pentru o viață mai bună. Acțiuni economice și politice ale cîtadelei feroviare ieșene". *Partea a patra* arată drumul parcurs „De la atelierele principale C.F.R. — la Uzina Mecanică Nicolina, 23 august 1944—1972" : din aceastea, Cap. I se ocupă de „Atelierele C.F.R. Nicolina în prima etapă a revoluției populare (1944—1947)" și Cap. 2, de „Evoluția economică și culturală a Nicolinii în anii socialismului".

Cartea folosește în largă măsură materiale inedite scoase din arhive, între care : Arhiva I.S.I.S.P. de pe lîngă C.C. al P.C.R. ; Arhiva Comitetului județean Iași al P.C.R. ; Arhivele Statului Iași cu fondurile : Primărie, Arhiva Tribunalului, fondul Parchetului general al Curții de apel ; apoi Arhiva Ministerului căilor ferate, fondul Direcției generale Iași ; Arhiva veche a atelierelor C.F.R. etc., Nicolina Iași ; Fondul Tribunalului militar Iași etc.

Din materialul editat sînt folosite publicațiile anterioare cu caracter oficial sau studii în legătură cu diverse probleme legate de C.F.R. în genere și de cele ieșene, inclusiv atelierile Nicolina, publicate înainte de eliberare și mai ales după. Între acestea și o serie de publicații, articole și studii, apărute în volum sau în diverse reviste, datorate autorilor, individual sau în colaborare între dînșii, ca și împreună cu alți cercetători [1] ; lucru care denotă familiarizarea autorilor cu tema tratată [2].

Mai puțin aprofundat ni se pare Cap. I din *Partea întîia* a cărții, în care se tratează despre „Cadrul de dezvoltare" etc. Din felul în care e conceput și realizat capitolul, nu se poate înțelege dacă autorul lui a căutat să dea o imagine a întregii vieți economice a Iașilor dintr-o epocă mai îndepărtată, sau numai să sugereze aceasta, schițînd anume caracteristici ale dezvoltării orașului. Și într-un caz și în altul, păstrîndu-se proporțiile, s-ar fi cuvenit ca pe baza unei selecții a materialelor, relativ abundente în această privință, numai să se creioneze drumul ascendent al acestei dezvoltări, căci e de înțeles, că nu se poate da „tot" ce constituie viața economică a orașului în epocă ; expunerea era menită doar să constituie „cadrul de dezvoltare al unei unități industriale", ceea ce în fond înseamnă numai o introducere în materie.

---

[1] În acest sens cităm : C. Botez și V. Rusu, *Proiecte și construcțiuni de căi ferate în perioada concesiunilor* (1869—1879), în „Revista căilor ferate române", nr. 10/1968 ; Dem. Urmă, *Centenarul* căilor ferate române, în „Terra", I (XXI) nr. 4, 1989 ; C. Botez și L. Eșanu, *Căile ferate române înainte și după desăvîrșirea unității naționale* (Perioada 1918—1928), în „Revista căilor ferate", nr. 7/1969 ; V. Șerbu, L. Eșanu și C. Botez, *Aspecte privind situația social-economică a muncitorilor de la căile ferate și luptele lor în perioada anilor 1918—1944*, în „Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza din Iași" (științele sociale) 1969 ; C. Botez, L. Eșanu, *Uzina mecanică de material rulant Pașcani*, 1869—1970), Iași, 1970 etc.

[2] Față de materialul vast edit și inedit folosit, ne gîndim că poate ar fi fost necesară o listă bibliografică a lucrărilor puse la contribuție, și chiar un subcapitol închinat muncii de depistare a materialelor arhivistice folosite, pentru a se ușura, în felul acesta, viitorilor cercetători ai problemei, cunoașterea a ceea ce au folosit autorii în lucrarea de față și ce ar mai putea fi cercetat. Tot pentru uzul mai lesnicios al cercetătorilor, credem că ar fi fost necesar ca un *Indice general* să încheie lucrarea.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De asemenea, nu e determinată nici epoca de la care înainte s-a intenționat să se facă prezentarea arătată și nici nu s-a crezut că trebuie să fie justificat procedeul și obiectul cercetării : a fost în intenția autorului să facă o prezentare a dezvoltării economice a Iașilor de la apariția manufacturilor, urmărindu-se procesul de dezvoltare, paralel cu lucrul în ateliere individuale sau numai s-a proiectat o schiță a dezvoltării economice a orașului de la introducerea fabricilor înainte ? Poate procedeul cel mai justificat ar fi fost să se înceapă cu apariția manufacturilor, dar se cuvenea ca problema să fie urmărită consecvent și metodic. Semnalarea pentru sec. al XVIII-lea a unor cazuri de întreprinderi, culese la întîmplare și folosirea monografiilor, care tratează numai anume probleme economice pentru deceniul al cincilea și cea de a doua jumătate a sec. al XIX-lea, nu ni se pare cîtuși de puțin recomandabil. Monografiile folosite nu acoperă întreaga dezvoltare economică a Iașului din acea perioadă pentru ca se putea opera numai pe baza lor. În ce privește deceniile al șaptelea pînă la al noulea ale sec. al XVIII-lea, epocă în care, în Moldova, se face trecerea la manufacturi, ca și în primele decenii ale sec. următor, datele, cum s-a arătat, sînt cu totul întîmplător culese ; în unele cazuri expunerile de care sînt însoțite cuprind erori de informație ; apoi se întîlnesc și interpretări cu totul străine de ceea ce reiese din textele folosite. În cele ce urmează se fac cîteva exemplificări în acest sens. Fabrica de postav de la Chipereşti nu poate fi socotită ca o întreprindere ieșeană ; localitatea se găsește la o distanță apreciabilă de fosta capitală a Moldovei. Apoi a fost înființată în 1764 nu în 1766 : meșterii erau poloni ; lucrătorii, aduși cu contract, erau „germani" din Polonia (Istoria României, vol. III, 1964, p. 368—369). Trebuie amintit că o tipografie, „întreprindere particulară" a fost înființată și a funcționat în Iași, nu cu începere din prima jumătate a sec. al XIX-lea, cum se afirmă în cartea pe care o recenzăm (p. 24), ci încă din 1743 ; e vorba despre cunoscuta **tipografie a lui Duca Sotiriovici** (Istoria României, volumul citat, p. 367).

Premergătoare manufacturilor înființate „cu ajutorul statului" — chiar dacă acest ajutor consta numai în privilegii de scutire de dări pe termen limitat sau numai monopolul lucrului — sînt socotite „atelierele mai desvoltate", care funcționau pe baza „diviziunii muncii". (Istoria României, III, p. 104—105). În acest sens de amintit în Iași privilegiul dat de Grigorie Vodă (în 1740—1741) către Franți și Ioan, „care au venit acum den Țara Ungurească și sînt *meșteri bărari*" (N. Iorga, Studii și documente, VI, p. 143). Se avea în vedere deschiderea unui „atelier desvoltat" sau, poate, a unei manufacturi de bere în Iași. În oraș exista, încă din 1752, și „un atelier de lumînări", în care se investiseră 696 de piastri. (Istoria României, III, p. 370).

După noi, o lipsă a acestui Capitol o constituie și faptul că autorii nu s-au străduit să dea o schiță istorică, cît de sumară, a așezării în care au fost construite atelierele, cartierul Nicolina, vechiul Tîrgușor (Nicolina), înființat cu aproape două secole și jumătate mai înainte de către Voievodul Grigore Vodă Ghica. E adevărat că s-a consemnat în carte, după un cercetător al trecutului Mănăstirii Frumoasa, unele date în legătură cu fundarea de către același domnitor a mănăstirii și a unui palat domnesc, cu o grădină „frumoasă", „făptură de Țarigrad", care a dat și numele mănăstirii, de fapt cu hramul Sfîntul Arhangheli. Aceasta însă nu se face în capitolul despre „Cadrul de dezvoltare", ci în cuprinsul Cap. 2 al *Părții a doua* (p. 137—139), mai mult ca evocare de pitoresc, sub titlul „Locurile de la Frumoasa". Amintim dară că pe locul actualului **cartier Nicolina, Voievodul Grigore Ghica (1726—1733)** a descălecat un „Tîrgușor", care se întindea între hotarele celor două mănăstiri, a Gălățiii din sus și a Sf. Arhangheli din gios"[1]. Anul fundării se vede a fi fost 1729 (7237),

[1] Hrisovul domnului Scarlat Ghica din 1753, publicat de Const. A. Stoide, ca anexa II, la articolul *Tîrgul lui Barnovschi*, extras din „Analele Moldovei", an. I, 1941, p. 14—17. La data publicării articolului, autorul identifica în mod eronat Tîrgul lui Barnovschi, cu Tîrgușorul (Nicolina).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acelaşi cu al zidirii mănăstirii şi al facerii grădinii [2]. Poate în acelaşi an, sau numai ceva mai tirziu, Grigore Vodă a făcut în Tîrgusor „Descălecătură de iarmaroace de trei ori pe an [3], şi i-au orînduit un părcălab de tîrg, după cît se pare în persoana lui Lupu Poroschi, fost mare căpitan [1]. Pe acesta domnul l-au „fostu miluit cu toată părcălăbia Tîrgusorului, cu tot venitul obişnuit"; osăbit „l-au mai miluit... cu o sută de stînjeni de locu, în frunte, din dughenile ce sînt în faţa Uliţii Tîrgusorului". De asemenea, i-a mai dăruit „mortasipia" Tîrgusorului [2]. Acest Poreschie, originar, se pare, din satul Bărzeşti, ţinutul Vasluiului, n-a avut urmaşi. Ctitor al bisericii din Bărzeşti, căreia i-a hărăzit veniturile tîrgului, cu care-l miluise Voievodul şi toată averea lui; a închinat mai apoi această biserică, cu toate darurile, Mănăstirii Sf. Arhangheli. Deci mănăstirea era îndreptăţită să încaseze „chiria dughenelor ce vor fi pe acei o sută de stînjeni", dăruiţi fostului părcălab de către domn şi de asemenea venitul din „părcălăbia iarmaroacelor", „cîte doi potronici de carul de sare şi un drob de sare" [3]. Părcălabii de Iaşi să nu se amestece la încasarea veniturilor „părcălăbiei iarmaroacelor" Tîrgusorului [4], cum probabil vor fi încercat.

Ar fi fost interesant de urmărit, în aceste epocii, felul în care s-a dezvoltat Tîrgusorul, atît din punct de vedere economic şi social şi cît timp a avut o administraţie aparte — adică de la ce dată înainte a devenit un cartier (mahala) a Iaşului. De observat că în capitolul care tratează despre „Cadrul de dezvoltare", autorii au dat şi unele relaţii asupra întreprinderilor economice din Tîrgusor, care, evident, ar fi trebuit incluse în schiţa de istorie a Tîrgusorului. A se vedea în acest sens indicaţia despre „o nouă unitate productivă", de fabricare a berii, la Nicolina, pentru care un „Leiba" (?!) obţinuse la 20 ianuar 1803 autorizaţia voievodului Alexandru Moruzzi, (p. 15).

Dar să revenim la discutarea lucrării (Cap. I). aşa cum a fost scrisă. Vom începe cu redactarea ei, citînd la întîmplare cîteva pasaje care cuprind greşeli de acord gramatical şi de proprietate a termenilor folosiţi: „Divizarea teritorială *a permis* alături de factorii externi *să influenţeze la o înaintare extrem de lentă*" (p. 14); ... au vîndut această unitate *lui* Tudora Mierloaia. Noua proprietară" ... (p. 15; *„Prin intermediul surselor istorice* interne şi externe *rezultă* ca deosebit de importante". (p. 15); „Forţa care punea în mişcare *circulare ce reteza* materialul lemnos de esenţă tare, era de provenienţă animală" (p. 205); „interesant este că, încă de atunci *s-a prevăzut* de Carol Mihalic de Hodocin construcţia unor masive băi". (p. 22); „în loc, aşa cum s-a propus, *ca, Iaşul să fie compensat cu o dezvoltare mai intensă* economică şi culturală în schimbul renunţării la calitatea de reşedinţă *s-a înregistrat* politica de decădere" (p. 29); *„s-a reuşit să piardă* pînă şi în sate *străMoşeasca industrie casnică*" (p. 34); „Convenţia (comercială cu Austria) prin prevederile sale a lovit atît *ramurile mai vechi*, cu tradiţie şi *experienţă, cît şi noile ramuri*" (p. 34) (Despre ce ramuri e vorba?!); „produsele realizate erau bine *catalogate* pe piaţă" (p. 18); „sub *guvernul* lui Mihail Sturza" (p. 18); „în septemvrie 1857, Iohan Levandovschi, negustor din Iaşi, solicită *primirea* în antrepriză a iluminatului capitalei Moldovii cu gaz, rezultat al dis-

---

[2] Al. Amiras, *Cronica anonimă a Moldovei*, în Kogălniceanu, *Cronicile României sau Letopiseţele*, Tom. III, Buc. 1874, p. 169. În anul 7237 (1729) a rezidit Grigore Vodă M-rea Sft. Arhangheli (fostă ctitorie a lui Meletie Balica), şi *„tot într-acest an au descălecat şi Tîrgusorul* de sub Galata şi i-au făcut rînduele, cu mari mile, *aşezîndu să se facă şi iarmaroace acolo*".

[3] Al. Amiras, op. cit. Însă un hrisov de la Grigore Ghica, (a doua domnie 1735—1741), din 20 martie 7248 (1740) spune: „Întîmplîndu-să în domnia noastră întăi de am descălecat Tîrgusoru ce este supt Galata, cu aşezare a trii iarmaroace pe an" (după *Condica de porunci, corespondenţe, judecăţi şi cheltuieli a lui Constantin Mavrocordat* (1741—1742), publicată în rezumat de N. Iorga, *Studii şi documente* VI, p. 275.

[1] Hrisovul lui Scarlat Ghica din 1753 (7261), *loc. cit.*

[2] *Ibidem*

[3] Hrisovul Voievodului Scarlat Ghica din 1753, *loc. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tilării *păcurii*" (p. 23); Nota 158, „Memoriul a fost tipărit la Iași în anul 1887, în broșură de 8 pagini. Același text a fost tipărit fără nici o modificare și în anul 1890, dovadă a *actualității sale*" (p. 42).

De semnalat și trimiteri bibliografice eronate: așa într-un loc se vorbește despre apariția a diferite ateliere și „fabrici" amintite în numărul din 12 noiembrie 1844 al revistei „Viața Românească" [1] (p. 20); ceva mai departe se arată că *imediat după actul Unirii*, în presa ieșeană și centrală, cu deosebire în ziarele „Românul" și „Adevărul" etc. (p. 29—30). Dar ziarul „Adevărul" apare numai cu începere de la 15 decembrie 1871, continuîndu-se pînă la 5 aprilie 1872 [2], deci la 12 ani de la Unire. În unele cazuri nu se folosește bibliografia existentă, cititorul fiind trimis la lucrări în ms., fără să se vadă din text motivarea. În acest sens cazul (de la p. 22, nota 53), în care pentru lucrări relative la „alimentarea cu apă potabilă" a Iașului se trimite la lucrarea în manuscris a lui Virgil Narcis Apostolescu, *Contribuții la studiu dezvoltării urbanistico-edilitară a orașului Iași la sfîrșitul secolului XVIII și în prima jumătate a secolului al XIX-lea* etc., cînd de drept ar fi fost să se trimită la studiul lui Const. I. Andreescu, *Știri noi asupra aducerii apei în Iași, în cursul sec. XVIII și la începutul sec. XIX*, „Arhiva Românească, III, Buc. 1939 (Extras, p. 1—31). Altă dată bibliografia citată nu corespunde cîtuși de puțin textului, pe care ar trebui să-l „ilustreze"; astfel, într-un loc în care ni se spune că: „De asemenea s-au deschis noi ateliere de lemnărie care foloseau materialul lemnos din pădurile apropiate. Producția de trăsuri din Iași [87], încerca să țină pasul cu moda și sistemele de lucru din centrul și apusul Europei". (p. 28). În nota 87 însă aflăm că „Detalii despre activitatea *atelierelor de armurărie* (subl n.) și confecționarea pieselor metalice pentru trăsuri, vezi la Ion Ionescu de la Brad, *Agricultura română din județul Dorohoi*, București, 1866, p. 62".

Se întîlnesc din cînd în cînd nume de locuri și de persoane transcrise greșit: „Mahalaua Munteni" în loc de Muntenime (p. 16); „Ulița Ferecăul" în loc de Ulița Frecăul și „Tîrgușorul de jos" în loc de Tîrgul de jos (p. 14—15); numele preceptorului Iosef Bagarre, de la Institutul Miroslava, e redat Iosef Bazard (p. 17). De amintit de asemenea că „gerahul" care obținea în 1786 privilegiu domnesc de-a înființa în Păcurari o „spițărie" și o „berărie" se numea Herleț nu Herlet, cum se spune în două rînduri în carte, (p. 15). Uneori se dau și termeni necorect ortografiați. De pildă „plebicist" (p. 30) în loc de plebiscit.

Ceea ce ni se pare cu totul aparte într-o lucrare ai căror autori nu sînt la prima cercetare din domeniul istoriei tehnicii la noi, e prezența în ea a unor termeni necorespunzători în materie, ceea ce ar duce la concluzia că nu și-au apropiat terminologia curentă; astfel, se întîlnesc expresii ca: „fabrica se folosea de diferite *mecanisme* produse de o firmă vieneză" (p. 19); dintr-un document existent la arhivele statului dia Iași, rezultă că, ... s-a achiziționat de *mecanism* special pentru imprimeuri" (p. 15—16); „o altă *antrepriză* cunoscută din deceniile al treilea etc.(p. 16—17; „fabrica de *produse* cărămidă și țiglă" (p. 20, nota 42); „în anul 1843 ... a luat ființă o „fabrică" de *produs* ceară", (p. 19); „un aport de sprijinirea dezvoltării elementului tehnic *la* dat și școala tehnică din Iași" (p. 18).

În fine, mai trebuie arătat că punctuația e folosită la întîmplare și în special virgula, în unele cazuri lipsește cu totul. Dăm în cele ce urmează un pasaj mai dezvoltat, din care se poate vedea cum autorul capitolului respectiv se dispensează de folosirea ei: „Întreaga perioadă ce s-a scurs pînă către deceniul de mijloc al secolului trecut înregistrează o importantă prefacere pe linia activității meșteșugărești care trebuia să facă din ce în ce mai mult față unor produse ce erau un rezultat al importului fabricatelor din centrul și apusul Europei" (p. 16). Sînt și cazuri în care găsim despărțit prin virgulă subiectul de predicat: „*autorii, dedică* prezenta lucrare" (foaie nepaginată de după cea de titlu); „*anul*

[1] Pare a fi o greșeală de tipar pentru „*Albina Românească*".

[2] Nerva Hodoș și Al. Sadi Ionescu, *Publicațiunile periodice românești*, Buc. 1913, p. 5. În anul 1872, de semnalat și un proces de presă al ziarului (Hodoș și Sadi Ionescu, loc. cit.).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1841, a mai înregistrat deschiderea" etc. p. 18). În unele cazuri se confundă prepoziția *la* cu expresia l-a, formată dinrt-un pronume și un verb ajutător: „*la* dat și școala" etc. (p. 18).

Cele semnalate de noi sînt scăpări din vedere sau greșeli de tipar, unele de mai mică importanță și ar putea fi corectate în mod tacit de specialistul îngăduitor, dar cartea se adresează și maselor mai largi de cititori și frecvența acestor greșeli (exemplele date sînt culese numai din Cap. I al Părții întîia (p. 13—53) [1], nu poate decît dăuna acestora din urmă care iau o carte în mînă ca să învețe ceva.

Const. A. Stoide

CONSTANTIN DOBROGEANU-GHEREA, *Corespondență*, Ediție, studiu introductiv și note de Ion Ardeleanu și Nicolae Sorin, București, Editura Minerva, 1972, XXI+363 p.

Sînt publicate în acest volum 295 scrisori, dintre care 102 ale lui C. Dobrogeanu-Gherea și 193 ce i-au fost adresate. Multe dintre ele au fost deja tipărite în ziare, reviste sau cărți. Reeditarea lor nu este lipsită de folos, întrucît, exceptînd biblioteca din București a Academiei R.S.R., publicațiile în care ele au apărut nu se află toate în alte biblioteci, mai ales în cele din orașele de provincie. Cît despre scrisorile inedite din volumul ce recenzăm, unele dintre ele cuprind prețioase informații.

Importantul material din volumul de față ne dă posibilitatea de a cunoaște amănunte deosebit de interesante din viața lui C. Dobrogeanu-Gherea și din istoria socialismului român.

Astfel, C. Dobrogeanu-Gherea, într-o lungă scrisoare trimisă, în 1902, fiicei sale Stefania și ginerelui său Paul Zarifopol, amintește că, fiind abia în vîrstă de 17 ani, a participat, în Rusia țaristă, la o „conspirație socialistă". Urmărit de poliția regimului, s-a refugiat în coloniile germane din sudul Rusiei, unde, printre altele, a fost și calfă de fierar. La 19 ani, așadar în 1874, a trecut Prutul, adăpostindu-se în țara noastră. În anul următor, la Iași, s-a căsătorit cu fiica unui polonez. În acea perioadă a avut de înfruntat multe, foarte multe greutăți.

Din alte scrisori reiese că, pînă cînd, în 1882, a preluat conducerea restaurantului gării Ploiești, C. Dobrogeanu-Gherea, constrîns de nevoi, a exercitat felurite meserii. La 1876, el a deschis un atelier de fierărie și arămărie la Ploiești. La 1877—1878, el a avut o spălătorie la Brăila. Purta atunci numele de Robert Jinks și poseda un pașaport (fals) american. Răpit de pe teritoriul României de Ohrana țaristă, în 1878, a fost întemnițat în sinistra închisoare Petropavlosk și apoi deportat „pe malul Oceanului Înghețat". De aici a izbutit să evadeze împreună cu alți tovarăși de suferință, îmbarcîndu-se pe o barcă și acostînd la țărmul Norvegiei. Înapoiat în România în 1879, după o absență de un an, C. Dobrogeanu-Gherea a regăsit aici pe soția și pe fiica lui.

Cu sprijinul unor prieteni, el a obținut, în 1882, concesiunea restaurantului gării Ploiești. Prin hărnicia și priceperea sa, acest restaurant a dobîndit în curînd o faimă bine meritată și a dat lui C. Dobrogeanu-Gherea posibilitatea de a realiza beneficii care l-au pus la adăpostul grijilor materiale, procurîndu-i mijloacele de a ajuta pe mulți din prietenii lui politici din țară și din străinătate. Din scrisorile publicate în volumul de față reiese că C. Dobrogeanu-Gherea a

[1] Exprimări greșite se întîlnesc și în partea din lucrare necercetată de noi. Dăm mai jos cîteva exemple culese la întîmplare: „Sarcinile cărora a trebuit să le facă față presonalul atelierilor Nicolina *apare* mai pregnant dacă vom ține seamă de situația căilor noastre ferate în anii 1917—1918" (p. 161). „Paralel cu aceste înoiri *s-a făcut simțită din plin din partea administrației atelierelor* o adevărată luptă pentru intensificarea ritmului muncii". (p. 196); „Salariile muncitorilor însă erau reduse *în plus* pe calea zilelor sau săptămînilor incomplete de lucru, a metodelor capitaliste de „raționalizare a muncii, prin sistemul amenzilor și impozitelor". (p. 238). (A se urmări și punctuația).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trimis, în diferite rînduri, sume de bani lui C. Racovski, cînd acesta se afla în străinătate, după ce fusese expulsat din România. Constantin Dobrogeanu-Gherea a ajutat băneşte şi pe G. V. Plehanov, pe Vera Zasulici şi pe mulţi alţii. A contribuit, în ultimul deceniu al veacului trecut, cu importanta sumă de 8.000 lei aur la tipărirea ziarului socialist „Lumea nouă", care, după cum se ştie, a fost oficiosul Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România. Aşadar, a fost C. Dobrogeanu-Gherea un om foarte generos.

În această corespondenţă găsim ştiri numeroase despre activitatea politică desfăşurată de C. Dobrogeanu-Gherea. El a fost în legături continue cu fruntaşii socialişti din România, ca Zamfir Arbore, doctorul N. Russel, M. Gh. Bujor, Gh. Cristescu, D. Marinescu, doctorul Ottoi (Călin), I. Sion etc. După cum se rostea M. Gh. Bujor, la 19 martie 1913, socialiştii români considerau pe C. Dobrogeanu-Gherea ca „îndrumătorul [lor] teoretic" şi „nestrămutatul [lor] tovarăş de luptă". A fost C. Dobrogeanu-Gherea în relaţii şi cu unii din cei mai de seamă conducători ai partidelor muncitoreşti din alte ţări, ca Roza Luxemburg, G. V. Plehanov, K. Kautsky etc. În scrisorile adresate acestora, el dă uneori informaţii despre mişcarea socialistă din România. De aceea, pentru cei ce studiază istoria clasei muncitoare din ţara noastră, corespondenţa lui C. Dobrogeanu-Gherea este de o mare utilitate.

Ion Ardeleanu şi Nicolae Sorin au ediţiat această corespondenţă, publicînd şi un studiu introductiv şi multe note. Desigur, ei s-au străduit ca rezultatul să fie cît mai bun. Am fost însă foarte surprins constatînd marele număr de erori pe care le-au săvîrşit sau, dacă au fost făcute de alţii, ei n-au ştiut să le îndrepte.

Astfel, sînt unele greşeli comise fie de tipografi, fie de editori care au descifrat greşit manuscrisul. De ex. la p. 61, într-o scrisoare din 1875 adresată soţilor Russel, C. Dobrogeanu-Gherea arată grelele condiţii în care trăia, din cauza foarte reduselor mijloace materiale de care dispunea. Referindu-se la tînăra lui soţie, el scrie: „Ea n-a avut încă timpul să guste din otrava numită viaţă de boier". Desigur este aici o eroare: s-a imprimat „viaţă de *boier*" în loc de „viaţă de *boem*" [1].

La p. 140 este reprodus textul unei petiţii din 1911 a lui C. Dobrogeanu-Gherea către preşedintele Curţii cu juri din Iaşi, cu privire la numirea sa ca expert în procesul dintre A.C. Cuza şi Em. Socor. Se ştie că Em. Socor susţinuse, într-o serie de articole şi într-o celebră broşură, că lucrarea lui A. C. Cuza, *Despre poporaţie*, era plagiată. La această învinuire A. C. Cuza ripostase, chemînd în judecată pe Em. Socor. Instanţa competentă să judece procesul era Curtea cu juri din Iaşi. Ea numise expert pe C. Dobrogeanu-Gherea. În petiţia înaintată preşedintelui Curţii de către C. Dobrogeanu-Gherea se află un pasaj, care a fost imprimat cu următorul cuprins în volumul ce recenzăm: „În adevăr, care este aici în fond judecata în litigiu? E următoarea: cartea d-lui A. C. Cuza *Despre poporaţie* e o lucrare originală sau constituie un plagiat? Comisiunea juraţilor s-a declarat nemulţumită, incompetentă să se pronunţe". S-a tipărit greşit cuvîntul *„nemulţumită"* în loc de *„nelămurită"*

La p. 240 este publicată o scrisoare de la 20 decembrie 1919 a doctorului S. Irimescu, prin care el comunică lui C. Dobrogeanu-Gherea că Nicolae Iorga „optează pentru Cameră" şi că deci „locul lui de secretar la Prahova rămîne vacant". S-a propus doctorului Irimescu de către N. Iorga să candideze pentru acest „loc". El cere sfatul lui C. Dobrogeanu-Gherea, declarînd că nu ştie „dacă socialiştii au luat hotărîrea să prezinte condiţii proprii în aceste alegeri suplimentare". În rîndurile pe care le-am citit s-au strecurat două greşeli: s-a imprimat *„secretar* de Prahova" în loc de *„senator* de Prahova"; apoi s-a tipărit *„condiţii proprii"* în loc de *„candidaţi* proprii".

[1] Ion Ardeleanu şi Nicolae Sorin au reprodus textul publicat de Ion Vitner, *C. D. Gherea, Reconstituire biografică*, I, „Viaţa românească", IX (1956), 11, p. 150. Eroarea iniţială se află deci în acest text.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mai sînt şi alte greşeli de acelaşi fel. Nu le putem menţiona pe toate, din lipsă de spaţiu.

Sînt în acest volum şi alte deficienţe de care în nici un caz nu poate fi învinuit tipografui. Dintre acestea, semnalăm unele inexplicabile omisiuni. De ex., editorii au inserat în volumul de faţă scrisorile adresate de I. L. Caragiale lui C. Dobrogeanu-Gherea, care au fost anterior publicate de profesorul Şerban Cioculescu. Au omis însă scrisoarea din iunie 1906, prin care I. L. Caragiale invită la Berlin pe prietenul său drag „Costică", pentru ca „într-o lună şi jumătate" să termine „piesa" de teatru la care lucra şi cu care făgăduieşte să se înapoieze împreună la Bucureşti [2]. A fost omisă şi scrisoarea lui Caragiale de la 12 septembrie 1906 către C. Dobrogeanu-Gherea şi Paul Zarifopol, comunicînd „belele familiale", de care avusese parte [3]. A fost omisă şi scrisoarea Alexandrinei I. L. Caragiale de la 3 noiembrie 1912 relativă la rămăşiţele pămînteşti ale lui I. L. Caragiale, care zăceau în cavoul capelei unui cimitir din Berlin [4]. În urma acestei scrisori — după cîte ne informează Şerban Cioculescu — au fost făcute demersuri stăruitoare de către C. Dobrogeanu-Gherea, care a obţinut sprijinul necesar al autorităţilor române pentru transportarea la Bucureşti a sicriului lui I. L. Caragiale, rămăşiţele pămînteşti ale marelui scriitor fiind înmormîntate la cimitirul Belu, la 22 noiembrie 1912 [5].

Ion Ardeleanu şi Nicolae Sorin au săvîrşit şi eroarea (la p. 183) de a publica sub data de 13/26 februarie *1906* o scrisoare a lui Caragiale de la 13/26 februarie 1912 [6]. Din cuprinsul scrisorii reiese foarte clar că ea datează din 1912, Caragiale referindu-se la victoria obţinută în alegerile generale pentru Reichstag din 1912 de partidul social-democrat german. Această scrisoare n-a fost publicată de Şerban Cioculescu în *Opere* de I. L. Caragiale, vol. VII, pag. 16, cum greşit citează Ion Ardeleanu şi Nicolae Sorin la p. 184. Ea a fost publicată de Şerban Cioculescu în *Scrisori şi acte* de I. L. Caragiale, Bucureşti, Ed. pentru literatură, 1963, pag. 16.

La p. 168, Ion Ardeleanu şi Nicolae Sorin au mai săvîrşit şi eroarea de a atribui profesorului universitar Paul Bujor o scrisoare din 21 iunie 1911 a lui M. Gh. Bujor, cunoscutul luptător socialist. Nu poate fi nici o îndoială cu privire la autorul scrisorii, deoarece într-însa, printre altele, este vorba şi de învăţătorul de la Tulcea Emilian Gheorghiu, pentru care este solicitat sprijinul lui C. Dobrogeanu-Gherea. Or, Emilian Gheorghiu era fratele lui M. Gh[eorghiu] Bujor.

La p. 320, este reprodus textul unei scrisori a redacţiei revistei „Junimea literară" de la 18/31 decembrie 1910, semnată „George Tofany". Semnatarul acestei scrisori a fost cunoscutul profesor şi literat bucovinean George Tofan. Nici el, nici părinţii lui n-au purtat vreodată numele de „Tofany", după cum se pot convinge editorii volumului de faţă citind biografia lui George Tofan, publicată de profesorul N. Tcaciuc [7], sau corespondenţa lui George Tofan, publicată de profesorul Teodor Balan [8]. Probabil că editorii au confundat parafa semnăturii lui George Tofan cu litera y.

Sînt multe erori şi în notele care însoţesc cele 295 scrisori din volumul ce recenzăm.

Astfel, adesea datele indicate de editori sînt greşite. De exemplu:

1. La p. 10, se afirmă că gazetarul B. Brănişteanu, care a colaborat vreme îndelungată la ziarele „Adevărul" şi „Dimineaţa", s-a născut la 1874 şi a murit la 1942. Or, în 1945, B. Brănişteanu a publicat o broşură despre N. Titulescu,

---

[2] I. L. Caragiale, *Opere*, VII, *Corespondenţă*, Bucureşti, 1942, p. 261—262.

[3] I. L. Caragiale, *Scrisori şi acte*, Ediţie îngrijită de Şerban Cioculescu, Bucureşti, Ed pentru literatură, 1963, p. 128.

[4] *Ibidem*, p. 249.

[5] *Ibidem*, p. 250.

[6] *Ibidem*, p 16

[7] N. Tcaciuc, *George Tofan*, Suceava, 1923, 14 p.

[8] Teodor Balan, *Corespondenţa lui George Tofan*, 1931, 199 p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu o prefață pe care a datat-o: 16 noiembrie 1944[9]. Așadar, la 16 noiembrie 1944 el era încă în viață. Profesorul Șerban Cioculescu, care este un cercetător științific deosebit de conștiincios, precizează, într-o notă la o scrisoare a lui I. L. Caragiale, că B. Brănișteanu a decedat în 1947[10]

2. La p. 44, se indică, într-o notă, că Zamfir C. Arbore s-a născut la 1848 și a încetat din viață la 1934. La p. 159 s-a imprimat însă că Zamfir C. Arbore s-a născut la 1849 și a murit la 1922. Cum a fost posibilă o asemenea inadvertență? Editorii ar fi trebuit să cunoască interesantul studiu al lui Ion Felea, *Bătrînul Arbore și crengile sale* din „Magazin istoric", V, 7, iulie 1971, p. 8—14, în care se precizează că Zamfir C. Arbore s-a născut la 14 noiembrie 1848 și a încetat din viață în aprilie 1933.

3. La p. 90, aflăm că Octavian C. Tăslăuanu, fostul redactor al revistei ardelene „Luceafărul", s-a născut la 1876 și a murit la 1941. Această ultimă dată nu corespunde realității, căci Octavian C. Tăslăuanu a încetat din viață în octombrie 1942[11].

4. La p. 91, în legătură cu invitația adresată lui C. Dobrogeanu-Gherea, în 1899, de a ține o conferință la „Ateneul Român" din București, se menționează că „Ateneul Român" a fost înființat în 1866. Și această dată este inexactă. Din inițiativa lui V. A. Urechiă a fost fondată, la Iași, în 1860, o societate culturală, intitulată „Ateneul Român"[12], care a desfășurat o rodnică activitate pînă ce V. A. Urechiă s-a mutat la București. Aici, cu sprijinul lui N. Kretzulescu și la stăruința lui V. A. Urechiă, s-a înființat, în 1865, „Ateneul Român" din capitală[13]. În cursul chiar al anului 1865 au fost ținute conferințe publice la „Ateneul" din București[14]. Deci acest așezămînt cultural a fost fondat cu un an înainte de data indicată de Ion Ardeleanu și Nicolae Sorin.

5. La p. 102, despre filologul H. Tiktin se spune că „între iulie și noiembrie 1886 a făcut parte din conducerea „Arhivei Societății științifice și literare" din Iași". Și aici o rectificare este necesară. În 1914, la împlinirea a 25 de ani de la apariția revistei „Arhiva, organul Societății științifice și literare din Iași", a fost publicat un volum jubiliar, cuprinzînd, printre altele, și o dare de seamă a activității acestei societăți în decurs de un pătrar de veac. În darea de seamă se arată că H. Tiktin a fost director al revistei „Arhiva" pentru partea literară de la 1889 la 13 noiembrie 1892, cînd a fost înlocuit prin A. D. Xenopol[15]

6. La p. 248, se afirmă că Roza Luxemburg „a fost ucisă de contrarevoluționari *în iunie 1919*". Or, în mai toate biografiile Rozei Luxemburg se precizează că ea a fost asasinată de contrarevoluționarii din Berlin la 15 ianuarie 1919[16].

7. La p. 305, cu privire la Vasile M. Kogălniceanu, care, urmînd pilda ilustrului său părinte, a dus o luptă îndelungată pentru sprijinirea revendicărilor țărănimii române, se scrie că s-ar fi născut la 1863 și ar fi murit la 1921. Or, în martie 1922, Vasile M. Kogălniceanu a candidat în județul Ilfov, la alegerile generale pentru Adunarea deputaților și a întrunit 9 758 voturi[17]. Firește că el n-ar fi putut candida la acele alegeri, dacă ar fi decedat în anul precedent.

---

[9] B. Brănișteanu, *N. Titulescu. Amintiri, note, reflexii*, București, Ed. Socec, 1945.

[10] I. L. Caragiale, *Scrisori și acte*, *București*, Ed. pentru literatură, 1963, p. 165.

[11] I. Agârbiceanu, *Octavian C. Tăslăuanu*, în revista „Transilvania", noiembrie 1942, p. 890.

[12] V. A. Urechiă, *Opere complete*, *Conferințe și discursuri*, seria B, tomul I. București 1878, p. 379.

[13] *Ibidem*, p. 380.

[14] „Buletinul instrucțiunii publice", I (1865—1866), p. 148—152.

[15] A. D. Atanasiu, *Directorii „Arhivei", editorii etc.*, „Arhiva, organul Societății științifice și literare din Iași", XXV (1914), p. 405

[16] „Marea Enciclopedie Sovietică", ed. a doua, vol. 25, Moscova, 1954, p. 547.

[17] „Monitorul oficial", 11 martie 1922, p. 12. 158.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

8. La p. 328, despre Alexandru Dobrogeanu-Gherea, care a fost fiul lui Constantin Dobrogeanu-Gherea și al cărui însemnat rol în mișcarea socialistă din România este bine cunoscut, se susține că s-ar fi născut la 1872 și ar fi murit la 1949. Or, Mihail Cruceanu și Florin Tănăsescu, într-o lucrare bine documentată, arată că Alexandru Dobrogeanu-Gherea s-a născut la Ploiești, la 7 iulie 1879 și a încetat din viață la 4 decembrie 1937 [18].

În notele inserate de Ion Ardeleanu și Nicolae Sorin în volumul ce recenzăm întîlnim și alte erori decît cele de date. Iată cîteva exemple:

1. La p. 6, în biografia lui I .C. Atanasiu, se spune că el, „în 1900, a trecut în partidul liberal, activînd pînă în 1920". Adevărul este însă altul. În 1917, pe cînd guvernul și parlamentul României erau în refugiu la Iași, I. C. Atanasiu a părăsit partidul liberal. Dovada o găsim în dezbaterile Senatului. În ședința de la 30 mai 1917, senatorul C. Argetoianu a citit o „declarație", semnată de 11 senatori. În acea declarație, guvernul prezidat de Ion I. C. Brătianu era învinuit de incapacitate și necinste și era considerat vinovat de „dezastrul țării". Printre semnatari era și I. C. Atanasiu [19]. După retragerea sa din partidul liberal, I. C. Atanasiu a continuat să activeze politiceşte. El s-a înscris în partidul poporului și a fost subsecretar de stat în guvernul din 1920, prezidat de generalul Averescu. A fost apoi deputat averescan al județului Fălciu în parlamentul din 1926—1927.

2. La p. 8, se afirmă că Vasile G. Morțun a fost ales deputat în 1887 „și apoi reales în toate parlamentele pînă la moarte". Afirmația nu este pe deplin exactă. Vasile G. Morțun, decedat în 1919, n-a făcut parte din parlamentul zis marghilomanist, ales în 1918.

3. La p. 9, într-o notă despre Ion Radovici, se precizează că el s-a născut la 1868, a murit la 1908 și a fost avocat. La paginile 121 și 131, aceluiași Ion Radovici i se decerne titlul academic de „doctor", fără a se indica specialitatea în care obținuse doctoratul. Nota de la p. 9 este greșită, căci Ion Radovici n-a fost avocat, ci doctor în medicină. El și-a făcut studiile universitare la Paris, unde, la 1896, și-a susținut teza de doctorat în medicină [20].

4. La p. 70, se susține că Nicolae Kretzulescu a fost „ambasador" al României la Paris, în 1878. Or, la 1878, independența statului român nu fusese încă recunoscută de Franța și deci țara noastră nu putea fi reprezentată la Paris printr-un „ambasador", ci numai printr-un „agent". De altminteri, în acea perioadă, numai șefii acelor state care făceau parte din categoria marilor puteri aveau dreptul să acrediteze ambasadori. România nu făcea parte din această categorie. În sfîrșit, N. Kretzulescu n-a fost „agent" al României la Paris, în 1878. În acel an, această funcțiune a fost exercitată de N. Calimachi-Catargi [21].

5. La p. 84, cu privire la procesul intentat de A. C. Cuza împotriva lui Emanoil Socor, care-l acuzase de plagiat, s-a imprimat că „parchetul a judecat prin juraţi" și că „procesul, judecat de parchetul din Iași, a dat satisfacție lui Emanoil Socor".

„Parchetul" nu era o instanță de judecată. Corespunzînd procuraturii de azi, „parchetul" de altă dată dispunea trimiterea presupusului vinovat în fața judecătorilor competenți, iar, în cursul dezbaterii principii, procurorul susținea acuzarea. Procesul de calomnie intentat de A. C. Cuza în contra lui Emanoil Socor a fost judecat, în ianuarie 1912, de Curtea de juri din Iași, care a achitat pe Emanoil Socor. Așadar, nu „parchetul", ci Curtea cu juri a judecat acel proces.

---

[18] Mihail Cruceanu și Florin Tănăsescu, *Al. Dobrogeanu-Gherea*, Colecția „Evocări", București, Ed. Politică, 1971, p. 5 și p. 125.

[19] „Monitorul oficial, Dezbaterile Senatului", ședința de la 30 mai 1917, p. 147.

[20] G. Bengesco, *Bibliographie franco-roumaine*, Paris, Ernest Leroux éditeur, 1907, p. 70 (din „Supliment").

[21] Vasile M. Kogălniceanu, *Acte și documente din corespondența diplomatică a lui Mihail Kogălniceanu relative la resboiul independenței României 1877—1878, vol. I*, București, 1893, p. 18, 50, 67, 104, 120, 139, 616, 619.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

6. La p. 186 este publicată o scrisoare din 4/17 ianuarie 1908 a lui I. L. Caragiale către C. Dobrogeanu-Gherea. În acea scrisoare, Caragiale citează numele unui prieten al său „Gusti", la serviciile căruia intenționa să facă apel. Într-o notă, editorii volumului susțin că este vorba de regisorul „Paul Gusti". Ei greșesc și de astă dată. Acel Gusti, la care se referă Caragiale, este Dimitrie Gusti, viitorul profesor de sociologie la Universitatea din Iași și apoi la Universitatea din București. Însuși Dimitrie Gusti ne-a dat ample lămuriri despre legăturile lui cu I. L. Caragiale, într-un lung articol publicat în „Revista Fundațiilor" din 1945, nr. 4, reprodus în volumul *Amintiri despre Caragiale*, București, Ed. Minerva, 1972, p. 92—100 [22]. Dovada reiese și dintr-un interviu al regisorului Paul Gusty, apărut în ziarul „Adevărul" de la 10 iunie 1937 [23], în care acesta declară că, sosind la Berlin în 1912, a aflat de la violonistul C. Nottara adresa lui Caragiale. După cum se știe, Caragiale locuia încă din 1904 în acel oraș [24]. Dacă Paul Gusty ar fi fost la Berlin în 1908 și ar fi avut atunci cu Caragiale legăturile prietenești care se întrevăd din scrisoarea de la 4/17 ianuarie 1908, el desigur ar fi cunoscut, în 1912, adresa marelui scriitor și deci nu i-ar fi fost de folos să i-o fi comunicat atunci violonistul C. Nottara.

7. La p. 232, despre profesorul dr. N. Leon de la Universitatea din Iași se precizează, într-o notă, că a publicat *„Amintiri*, apărute în două părți în 1925". Este adevărat că profesorul dr. N. Leon, în viață fiind, și-a publicat memoriile, nu însă „în două părți în 1925", ci în trei părți, la intervale de mai mulți ani și anume: N. Leon, *Amintiri*, [Partea întîia], Iași, 1922, VII+245+II p; *Amintiri*, Partea a II-a, Iași, 1925, 200 p.; *Amintiri*, Partea a III-a, Iași, 1927, 227 p.

8. La p. 250 și la p. 290 este citat *„Calendarul muncii*, publicație socialistă, apărută între anii 1907—1916 sub egida Cercului de editură socialistă din București". Or, *Calendarul muncii* n-a încetat să apară în 1916. El a mai fost tipărit și după primul război mondial. În biblioteca mea am avut *Calendarul muncii* pe 1925, cu un material deosebit de interesant.

*

Oprim aici enumerarea erorilor. Mai sînt și alte greșeli. Nu credem însă necesar de a le înșira pe toate, căci exemplele citate sînt suficiente pentru a pune în evidență cît de regretabil micșorează ele valoarea științifică a acestui volum. Asemenea deficiențe ar fi putut să fie lesne înlăturate, dacă Editura Minerva ar fi comunicat Institutului de istorie din București sau celui de la Iași ori de la Cluj manuscrisul lucrării, înainte de a-l trimite la tipografie.

În viitor s-ar cuveni ca editurile să fie mai vigilente, pentru ca publicațiile lor științifice să nu apară cu un așa de mare număr de erori.

Constantin C. Angelescu

[22] Pentru amănunte privind aceste relații vezi și I. L. Caragiale, *Scrisori și acte*, editate de Șerban Cioculescu, București, Ed. pentru literatură, 1963, p. 129—134.

[23] Reprodus de Ioan Massof în *Despre ei și despre alții*, București, Ed. Minerva, 1973, p. 162—164.

[24] Șerban Cioculescu, *Viața lui Caragiale*, București, Ed. pentru literatură, 1969, p. 286.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ISTORIE UNIVERSALĂ

Association Internationale d'Etude du Sud-Est Européen. *Bulletin*, XI (1973), nr 1—2, 218 p.

În anul 1963, sub auspiciile UNESCO, în cursul unei reuniuni convocate de către Comisia națională a R. S. România pentru UNESCO, a fost creată Asociația internațională de studii sud-est europene. Numărul din *Buletin*, închinat acestui eveniment, cuprinde în prima parte mesajele lui René Maheu, director general al UNESCO și prof. Halil Inalcik (Turcia), președintele AISEE. Urmează cuvintele adresate de președinții comitetelor naționale ale AISEE din mai multe țări: prof. Ch. Fragistas (Grecia), prof. Franjo Barisić (Jugoslavia), prof. M. Berza (România), prof. A. F. Miller (U.R.S.S.), prof. Irwin T. Sanders (S.U.A.), prof. Georges Castellan (Franța), care apreciază cu toții că vasta activitate desfășurată este o garanție a succeselor viitoare. Au fost organizate pînă acum două congrese internaționale și este în pregătire un al treilea, o serie de colocvii au reunit pe specialiștii din diferite domenii, o colecție de „Studii și documente", precum și revistele „Révue des études sud-est européennes" și „Bulletin" oglindesc eforturile depuse pentru lărgirea orizontului de ansamblu al disciplinelor implicate ca și aprofundarea investigației în fiecare constituent al domeniului de cercetare. Este ceea ce conchide și acad. Emil Condurachi în articolul *AISEE la a 10-a aniversare — schița unui bilanț al trecutului și perspectivele viitorului său* (p. 27—47). Acad. Vl. Georgiev (Bulgaria) prezintă *AISEE și dezvoltarea studiilor sud-est europene*, iar Petre Gheorghiu (directorul secretariatului), *Publicațiile AISEE*.

Partea a doua a acestui volum conține, ca de obicei, studii și articole comemorative, recenzii și o revistă a revistelor.

V. Velkov și M. Tačeva-Hitova publică o sinteză despre *Elementele orientale mediteraneene în Tracia și Moesia* din epoca preromană pînă în cea romană tîrzie, pe baza mișcărilor de populație, a creării de orașe, a transferului de credințe vechi și noi dintr-o parte a imperiului roman în alta și, mai ales, a relațiilor comerciale al căror centru era Mediterana. Studiul își propune să contribuie la precizarea componentei mediteraneene a substratului etnic și cultural al popoarelor balcanice. El este un prim pas spre o monografie complexă a raporturilor dintre Mediterana și Balcani de-a lungul secolelor.

Prof. Valentin Georgescu, pe linia preocupărilor sale, publică studiul *Structurarea puterii de stat în principatele române (sec. XIV—XVIII)*. Pentru aparatul critic autorul face trimiteri la studiile sale publicate în „Byzantina", 3 (1971), ca și în „*Actes du XIVe Congrès International des études byzantines*", I (1973). De data aceasta, urmărind rolul modelelor bizantine, autorul acordă un loc important analizei originalității structurării puterii de stat la români. Studiul are următoarele capitole: 1. Ecumenicitatea imperială și autocrația prenațională a puterii princiare; 2. Monarhia bizantină și veleități imperiale în secolul al XVIII-lea sub dominația otomană? O problematică traumatizantă a ideii imperiale; 3. Figura bizantină a șefului ideal de stat și despotul luminat de la începutul perioadei moderne.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

A. Fochi în studiul său *Proverbele dalmate* dă o analiză completă a tuturor proverbelor păstrate din această limbă dispărută. Zamfira Mihail, în studiul *Cercetări de etnografie lingvistică comparată. Din terminologia locuinței* urmărește reflectarea elementelor etnografice în semantica termenilor din acest cîmp onomasiologic, precum și concordanțe și convergențe în limbile din sud-estul Europei.

La rubrica Comemorări sînt evocați *Dimitrie Cantemir* de către Șt. Pascu și *Hristo Botev* de către Iv. Undziev. Sînt prezentate revistele „Balcanica" (Anuar al Inst. de studii balcanice din Belgrad), „Hellenica" (Soc. de studii macedonene-Salonic), „Byzantina" (Univ. din Salonic), „Güney-dogu Avrupa" (Univ. din Istanbul) și „Revue des études sud-est européennes" (București). Recenziile se ocupă de cărțile: G. Mihailov, *Trakite*, Sofia, 1972; *Folklor Shqiptar*, Tirana, 1972; Sp. Marinatos, *Treasure of Thera*, Atena, 1972; N. Camariano, *Alexandre Mavrocordato...*, Salonic, 1970. Revista este editată în limba franceză.

Paul Mihail

GEORGE MACAULAY TREVELYAN, *Précis d'histoire de l'Angleterre des origines à nos jours*, Edition française, Paris, Payot, 1972, 517 p.

Cunoscut prin remarcabilele sale studii cu privire la istoria Angliei, distinsul istoric englez prezintă în această lucrare de sinteză rezultatul numeroaselor sale cercetări de detaliu care au precedat-o. Autorul subliniază notele caracteristice ale fiecărei epoci, distingînd factorii cauzali și tendințele societății. Cu mult discernămînt sînt tratate diferite aspecte a evoluției poporului englez, din care redăm cîteva din ele.

Se arată că după cucerirea normandă, regii s-au folosit de noul feudalism pentru afirmarea unității naționale într-o epocă cînd în alte părți feudalismul antrena desintegrarea și au creat o administrație puternică, centralizată dar totuși în contact strîns cu viața din provincie: tribunalele lor creiau un drept autohton, unic pentru întreg regatul. Forma de guvernare trecu de la autocrație la monarhie a cărei putere fu întrucîtva limitată de un consiliu, la care participau și cîteva elemente burgheze alături de grupul nobililor. În mod nuanțat, Trevelyan arată că nu era vorba însă de o adunare care să hotărască asupra administrării regatului sau să voteze impozitele, ci numai de o extindere a Curiei Regale. De abia mai tîrziu, în decursul secolelor, a început să se afirme, pe încetul, Parlamentul.

Descriind războiul de o sută de ani se ajunge la concluzia că el a fost mai degrabă o serie de incursiuni de pradă ale cavalerilor și ale oamenilor de arme englezi decît expediții pentru a satisface ambițiile teritoriale ale regilor.

Pentru perioada mai nouă, autorul afirmă că revoluția din 1688, deși a stabilit supremația Camerii Comunelor, ea a lăsat-o să fie incomodată de sistemul „burgurilor putrede", care cu anii a uzurpat din ce în ce mai mult sistemul de reprezentare în Parlament. Ideea distribuirii locurilor în Parlament care să țină seama de numărul populației fu înlăturată odată cu dispariția lui Cromwell. Din aceasta rezultă că instituția Camerii Comunelor se identifica din ce în ce mai mult cu clasa proprietarilor funciari care stăpîneau „burgurile putrede". Deși parlamentară și liberală, revoluția de la 1688 nu fu democratică. În parte, din această cauză democrațiile născînde din coloniile engleze de dincolo de Atlantic se separă din ce în ce mai accentuat de Parlamentul aristocratic din Anglia.

Istoricul englez acordă multă însemnătate inovațiilor tehnice de după revoluția industrială, pe care el o datează ca începînd din timpul domniei lui George al III-lea. În decursul acestei lungi domnii (1760—1820) forțele care dețineau industria capitalistă își impun voința lor unei societăți aristocratice, care nu înțelegea că i s-a apropiat sfîrșitul. Revoluția industrială mări considerabil populația minieră fără a-i ameliora situația materială. Astfel, deși individul claselor favorizate atinsese un înalt grad de dezvoltare în cursul primei faze a revoluției industriale, cînd aceasta intră în contact cu vechea viață rurală, săracii avură mult de suferit și ordinea socială fu adînc turburată. Anglia lăsînd cîmp liber revoluției industriale nu putu stăpîni repercusiunile sociale și nici să prevadă viitoarea dezvoltare politică.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sub ultimii regi ai Casei de Hanovra guvernanții englezi au căutat să adapteze sistemul de guvernământ bazat pe cabinetul parlamentar noilor condiții sociale create de revoluția industrială. Ei reușesc întîi în 1832, admițînd clasa mijlocie, pe urmă cea muncitoare, în 1867, să participe la controlul mecanismului politic.

În ce privește obiectivul politicii externe din secolul al XIX-lea, principalul interes pe care l-a urmărit Anglia nu a fost războiul, ci asigurarea dezvoltării comerțului său, care nu încetă să crească, devenind din ce în ce mai fabulos în fiecare deceniu, și constituirea unui nou imperiu colonial. Nici una din aceste mari transformări nu ar fi fost realizate, dacă Anglia nu și-ar fi impus ca directivă pacea și securitatea care au caracterizat linia sa de conduită. În afară de episodul războiului Crimeii, politica engleză fu de-a se abține să participe la diversele contestări ale națiunilor continentale.

Rod al unor ample cercetări, scrisă într-un stil atrăgător, lucrarea este utilă studenților, profesorilor și specialiștilor. Ea este interesantă prin problemele pe care le propune și le rezolvă privind istoria Angliei.

Lucrarea are o prefață scrisă de Charles Cestre, profesor onorar la Sorbona.

N. Corivan

ARTHUR A. EKIRCH, JR., *American Intellectual History: the Developement of the Discipline*, Washington, 1973, 43 p.

Autor a numeroase studii și articole privind istoria Americii, între care *The Idea of Progress in America, 1815—1860* (1944), *The Decline of American Liberalism* (1955), *The Civilian and the Military* (1956), *Man and Nature in America* 1963), *The American Democratic Tradition: a History* (1963), *Ideas, Ideals and American Diplomacy* (1966), *Ideologies and Utopias: The Impact of the New Deal on American Thought* (1969), *The Challenge of American Democracy* (1973), profesorul Arthur A. Ekirch Jr. de la State University (New York, Albany) publică, rescriindu-l integral, studiul polemic *American Intellectual History*, tipărit cu ani în urmă de către Service Center for Teachers of History, de pe lîngă American Historical Association, spre a redefini noua disciplină ca „una din cele mai noi căi de înțelegere a trecutului", a cărei influență asupra cercetării istorice a sporit serios în ultimul timp, determinînd nuanțări caracteristice în interpretarea «experienței» (p. 3). Succesul și popularitatea istoriei intelectuale, afirmă autorul, au stimulat interesul pentru domeniile complementare, precum istoria socio-culturală, filosofia, gîndirea religioasă, critica literară și acest interes se înfățișează în primul rînd ca o reacție față de predilecția istoriografiei mai vechi pentru evenimentele politice și militare. Noua orientare („New-History") se datorește mai ales istoricilor Edward Eggleston și James Harvey Robinson și ea cîștigă prestigiu grație studiilor interdisciplinare. „Istoria intelectuală" prezintă evoluția ideilor nu în sine, speculativ, ci în raport cu mediul și instituțiile (școli, biserici, muzee, biblioteci) respective, urmărindu-le cauzația, așadar geneza, difuziunea, efectele, ca într-o istorie a culturii, poate cea mai ambițioasă, a cărei problematică americană e înfățișată, sumar, în capitolele: *Pioneering and Classic Studies in Intellectual History* (p. 7—16); *Recent Accomplishements and Main Themes* (p. 16—17); *New England Puritanism* (p. 17—19); *New American Enlightenment* (p. 19—22); *American Nationalism as Ideology* (p. 22—26); *Ideas of Nature and the West* (p. 26—29); *The Revolt against Formalism* (p. 29—32); *New Approaches* (p. 32—41), cu note și un index bibliografic.

Al. Zub

GH. BUZATU, *Războiul secret*, Iași, Ed. Junimea, 1973, 276 p.

Studierea celui de-al doilea război mondial a preocupat și va preocupa multă vreme pe specialiști, cu precădere pe istorici. Rezultatul cercetărilor făcute în țara noastră a sporit în ultimul timp prin valorificarea investigațiilor lui Gh. Buzatu,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care şi-a propus, după cum sintetizează şi titlul, să releve încleştarea, nu din tranşee, ci de pe tărîmul frontului secret, mai precis să reconstituie şi să sublinieze *în ce grad* şi *cu ce efect* s-a manifestat intervenţia agenţilor secreţi în diferite momente, dintre care unele de cotitură, ale conflagraţiei mondiale.

Structura lucrării (I În culiscle serviciilor secrete ale puterilor Axei, ale naţiunilor aliate şi ale statelor neutre; II Dezechilibrul aparent (1939—1941); III Balansul compromis (1942) şi IV Cursa destinaţiilor diferite (1943—1945)) arată că toate organizaţiile de spionaj şi contraspionaj s-au aflat într-o luptă acerbă, fără egal în istoria conflictelor armate, fiecare dintre ele tinzînd să înlesnească obţinerea victoriei de către statul sau coaliţia pe care o slujea. Relevînd activitatea în războiul din umbră a agenţilor secreţi ai puterilor beligerante şi ai statelor neutre, unii dintre ei cu o largă arie de acţiune şi un rol proeminent (Canaris, Sorge, Yoshikawa ş.a.), autorul demonstrează că serviciile secrete şi agenţii lor au putut influenţa într-un fel sau altul asupra desfăşurării conflagraţiei, dar nu au reuşit să-i determine în exclusivitate evoluţia. În condiţiile în care statele beligerante şi-au mobilizat integral forţele şi resursele pentru a determina înclinarea balanţei victoriei de partea lor, supraevaluarea rolului agenţilor secreţi, făcută cu tendinţă în unele lucrări occidentale, devine de prisos. Dacă rolul lor nu poate fi supraestimat, el nu poate fi nici neglijat, dovadă fiind faptul că serviciile respective au fost organizate, regrupate şi reprofilate în aşa mod încît, prin funcţii, să slujească în cel mai mare grad intereselor statelor care le patronau. Şi, într-adevăr, agenţii secreţi, deveniţi autentici soldaţi fără uniformă, au tins să obţină informaţii de mare însemnătate pentru armate, reuşind nu o dată să le apropie de succes. Luptătorii frontului din umbră aliat, dintre care unii s-au impus ca străluciţi militanţi pentru dreptate şi progres, au slujit prin activitatea lor scopurile nobile ale maselor populare. Aceasta le şi dă o semnificaţie deosebită şi un sens de preţuire în istorie.

Editura Junimea a fost inspirată publicînd o lucrare, care, în pofida tirajului mare, s-a epuizat în cîteva săptămîni de la apariţie. Autorul, binecunoscut specialiştilor prin calitatea studiilor elaborate pînă acum, prin profunzimea investigaţiei, claritatea stilului şi obiectivitatea interpretării, a ţinut să reconfirme aceleaşi însuşiri într-o lucrare de sinteză, mult aşteptată. Cititorul studiilor şi al lucrării de faţă constată, din nou, cu satisfacţie că se află în faţa unui istoric de mare erudiţie şi talent, care a reuşit să realizeze o prezentare ştiinţifică de aleasă ţinută. Lucrarea sa ar fi dobîndit un plus de interes dacă ar fi beneficiat de o iconografie adecvată, iar celei de a patra părţi i-ar fi dat extindere, în concordanţă cu amploarea evenimentelor şi canalizarea lor spre deznodămîntul firesc.

I. Saizu

ISTORIA ROMÂNIEI

Noesis. Travaux du Comité Roumain d'Histoire et de Philosophie des Sciences, I, Bucureşti, Ed. Acad., 1973, 382 p.

Îngrijit de un larg grup de specialişti, dintre care, la apariţie, doi (Ath. Joja şi Gr. Moisil) nu se mai aflau în viaţă, volumul *Noesis* cuprinde comunicările prezentate la Colocviul de filosofia şi istoria ştiinţelor (Bucureşti, aprilie-mai 1972). Aceste comunicări au fost sistematizate în două părţi: I *Filosofia ştiinţelor (statutul entităţilor abstracte)*; II *Istoria ştiinţelor*. Prima cuprinde expuneri despre statutul entităţilor abstracte (Ath. Joja), entităţile abstracte în matematici (Miron Nicolescu), concepte şi relaţii abstracte specifice ştiinţelor tehnice (Remus Rădulet), ipostaze conceptuale şi contextuale ale entităţilor abstracte (Solomon Marcus). Ultima parte cuprinde cinci secţiuni: 1. *Instituţii culturale şi ştiinţifice în ţările române înainte de 1866*; 2. *Din gîndirea antropologică românească*; 3. *Dezvoltarea tehnicii pe teritoriul României*; 4. *Dezvoltarea matematicii în România*; 5. *Naţional şi universal în creaţia ştiinţifică*. Într-o măsură mai mare sau mai mică, toate aceste secţiuni interesează pe istoric. Îl interesează în primul rînd cea relativă la instituţiile culturale şi ştiinţifice, în care Şt. Bîrsănescu reia, într-o modalitate sintetică, problema încercărilor de a se fonda academii înainte de constituirea Societăţii Literare Academice (*Essais et ébauches d'académies dans*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

les pays roumains, p. 101—113), prima situîndu-se chiar în anii domniei lui Alexandru cel Bun, la începutul secolului al XV-lea, spre a fi urmată de cele din Oradea Mare și Alba Iulia, de orientare catolică, iar ceva mai tîrziu de cea protestantă din Brașov. Iacob Eraclide Despot intenționa, la 1563, să adune în jurul său învățați de felul lui Gaspar Peucer din Wittenberg, Joachim Rheticus din Cracovia, Lesterchos Hermodoros etc., însă moartea sa precipitată a făcut ca proiectul să rămînă proiect. La 1795, dr. Ioan Molnar-Piuariu inițiia planul unei „Societăți filosofice", iar la 1827 Eliade Rădulescu și C. Golescu fondau o „Societate literară". Cinci ani mai tîrziu lua naștere, la Iași, „Societatea de medici și naturaliști", cea mai însemnată dintre societățile care au precedat Academia Română. Emil Pop distinge în provincia de peste munți 21 de atari societăți între 1795 și crearea Academiei Române (*Sociétés culturelles et scientifiques roumaines en Transylvanie avant 1866*, p. 115—133), iar Al. Dima recapitulează într-un context mai larg, „societățile quasi-academice" preconizate în același interval de timp (*Sociétés précédant l'Académie de la République Socialiste de Roumanie*, p. 135—140), din inițiativa lui C. Golescu, I. Eliade Rădulescu, T. Cipariu, V. A. Urechia, D. A. Sturdza ș.a. La Colegiul Sf. Sava, pe care inițial fondatorul, G. Lazăr, l-a numit academie, se referă comunicarea lui Stanciu Stoian (p. 141—146), insistînd asupra vechimii educației superioare la români. Adina Arsenescu, care a asigurat și secretariatul de redacție al volumului, se ocupă de *Societatea de medici și naturaliști din Iași* (p. 149—154). Încercările de întemeiere a unei Academii de către sașii și ungurii din Transilvania începînd cu sfîrșitul sec. XVIII, sînt cercetate de Iosif Spielmann (p. 155—164), stăruind asupra activității desfășurate de „Verein für Siebenbürgische Landeskunde" (1841), „Siebenürgischer Verein für Naturwissenschaften" (1849), „Erdély Muzeum Egyesulet" (1849).

O secțiune aparte cuprinde comunicări privitoare la gîndirea antropologică românească, urmărită în orientările ei generale (Victor Săhleanu), la începutul sec. XIX (Gh. Brătescu), la „Contemporanul" (Ion Oprescu), în opera lui *Fr. Rainer* (Șt. M. Milcu), *Simion Mehedinți* (Marin Popescu-Spineni și I. F. Georgescu-Vișto), *Mihai Ralea* (Radu Tomoiagă).

Evoluția gîndirii tehnice românești a fost relevată de Aurel Beleș, Remus Răduleț, Ștefan Bălan, Igor Ivanov și Gh. Ivanovici, iar dezvoltarea matematicilor de Silviu Teleman, Cabiria Andreian Cazacu, Romulus Cristescu, Radu Miron, V. Cruceanu, Izu Vaisman, Solomon Marcus, Nicu Boboc, N. Teodorescu, I. Văduva, Gh. Mihoc, Octav Onicescu. De caracterul totodată național și universal al științei s-a ocupat Simion Ghiță și Victor Săhleanu. Completări și comentarii pe marginea comunicărilor au făcut Gh. Cronț, P. Popescu-Gogan, Olga Necvasov, Gh. Brătescu, Romulus Vulcănescu, Șt. M. Milcu.

Este un volum prețios, care se adaugă eforturilor sporite din ultimii ani, de valorificare a moștenirii noastre științifice, și de răspîndire a ei peste hotare.

Al. Zub

AUREL RĂDUȚIU, *Incursiuni în istoriografia vieții sociale*, Cluj, Ed. Dacia, 1973, 201[—202] p.

Două temeiuri evidente stau la originea acestui studiu: „invazia socialului în istorie", cum numește autorul însuși predilecția ultimului secol pentru problematica socială, și progresul substanțial al cercetărilor istoriografice din ultimele decenii. Aurel Răduțiu și-a asumat o sarcină nu tocmai ușoară propunîndu-și să urmărească și să delimiteze, sub acest unghi, istoriografia română, de la începuturi pînă la B. P. Hasdeu. Autorul definește preliminar conținutul istoriei sociale și metodologia cercetării, sesizîndu-i „vecinătățile" și „interferențele" cu celelalte discipline sociale, subliniind necesitatea unei priviri de ansamblu asupra domeniului (p. 5—24). Într-un prim capitol, el abordează problema istoriei sociale în istoriografia românească pînă în prima jumătate a secolului al XIX-lea, de la primele cronici (în care se reflectă raporturile dintre țărani și boieri, fiscalitatea, justiția etc.) la Dimitrie Cantemir (care a încercat să explice originea claselor

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sociale și arbitrajul domnesc în conflictele dintre clase) și la istoricii iluminiști, care condamnă iobăgia, preconizînd reforme sociale (p. 25—44). Capitolul II privește constituirea cercetărilor de istorie socială românească, adică premisele istoriografiei moderne și studiile întreprinse de M. Kogălniceanu, N. Bălcescu, Al. Papiu Ilarian (p. 45—114). Capitolul III cuprinde evoluția domeniului în istoriografia epocii pașoptiste, așadar în a doua jumătate a secolului trecut, cu un paragraf în care se disociază istoriografia romantică a epocii revoluționare de istoriografia romantică a epocii postrevoluționare, paragraf urmat de altele patru, în care se examinează, din această perspectivă, contribuțiile lui G. Barițiu, Ioan Pușcariu, N. Densușianu și B. P. Hasdeu (p. 115—172). Capitolul de mijloc, pentru care autorul a avut la îndemînă mai multe încercări de exegeză, e și cel mai judicios elaborat. Partea ultimă (p. 173—197) cuprinde bibliografia (distingînd între *textele* la care s-au făcut referiri în cuprinsul lucrării și studiile menite să asigure o orientare bibliografică selectivă) și un indice al autorilor menționați. Este de așteptat, după aceste „incursiuni", ca autorul să continuie cercetarea spre a contura întregul domeniu, desigur fără prezumția de a-i conferi autonomie, ci ca o problematică specială a istoriografiei naționale.

Al. Zub

Studii și cercetări de istorie buzoiană, Buzău, 1973, 152 p.

La prima apariție editorială, Muzeul de istorie al județului Buzău se prezintă cu o culegere de materiale care au fost ținute în sesiuni de comunicări și referate. Este în exclusivitate un volum de istorie locală, care, în afară de contribuții datorate unor specialiști din București și Iași, reprezintă rodul muncii de cercetare din județul respectiv, ceea ce constituie dovada existenței deja a unei echipe aptă pentru această activitate.

Volumul merită semnalat specialiștilor pentru tematica pe care o abordează, de la comuna primitivă pînă în anul 1944, pentru modul cum tratează problemele, ca și pentru ilustrațiile care însoțesc textele, mai ales cele ce privesc chestiuni de arheologie și muzeistică. Gh. Diaconu și Eugenia Zaharia oferă rezultatul cercetărilor întreprinse la Gherăseni și Sărata Monteoru, însoțind expunerea de o ilustrție adecvată. V. Drîmbocianu prezintă tezaurul de monede medievale provenit de la Glodeanu Siliștea, iar Karol König și Cristian Vlădescu fac cunoscute armele albe și de foc aflate în colecția Muzeului județean de istorie. Un interes aparte îl prezintă materialele semnate de Ion Ionașcu *(Tîrgul — bîlciul — de la Valea Teancului)*, Nicolae Vrapciu *(Ecouri buzoiene la mișcarea revoluționară din anul 1821)*, D. Șandru *(Contribuții la studiul unei proprietăți devălmașe: Obștea Putreda)*, Pamfil Georgian *(Gura Teghii — sat de cordon)*, Maria Georgescu *(Aspecte ale situației sanitare din perioada 1900—1944)* Merită semnalate și contribuțiile datorate lui Horia Giurgiu *(Mînzălești — file de monografie)*, Valeriu Avram *(Aspecte privind exploatarea, prelucrarea și comerțul cu petrol în județul nostru)* și Valeriu Nicolescu *(Aspecte economice și sociale din Buzăul primelor decenii ale secolului al XX-lea)*.

Lipsa de spațiu — pregnantă la fiecare articol — evidențiază faptul că, în pofida încercărilor de a elucida deplin problemele luate în studiu, autorii n-au reușit să-și atingă țelul, ceea ce presupune o reluare a tematicii în alte împrejurări. Ne referim prin excelență la articolele semnate de D. Șandru, Valeriu Avram și Valeriu Nicolescu, care au pus doar parțial în valoare materialul documentar consultat.

Lectura articolelor subliniază că unele din acestea au fost alcătuite numai după cercetarea evasiexhaustivă a materialului documentar, ceea ce le conferă o valoare științifică deplină. Cu prilejul cercetării, au fost aduse la lumina tiparului numeroase și prețioase informații acoperite de praful vremii.

Plecînd de la convingerea inițiatorilor volumului că la o istorie națională, prezentată în dimensiunile adevărului, nu se poate ajunge fără o valorificare deplină a cercetărilor locale, idee unanim împărtășită de specialiști, ne permitem să sugerăm următoarele, tocmai pentru că sîntem încredințați de oportunitatea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

apariției și a altor volume : să se asigure o proporționalitate a tematicii pe orînduiri, pentru ca și tematica de după 1944, de strictă contemporaneitate, să poată fi abordată, punîndu-se în evidență însemnatele prefaceri produse în anii socialismului ; să se rezerve spațiu mai mult pentru temele economice, sociale și politice; să nu se omită aspectele culturale la nivelul județului ; să se pună în folosință întinsele spații albe dintre articole.

Cu convingerea că inițiativa Muzeului de istorie din Buzău trebuie continuată în proporții și substanță care să sporească nu numai prestigiul instituției, ci și al publicației ei, considerăm volumul de față ca o reușită editorială, repetînd că specialiștii pentru domeniile dintre extremele istoriei pot găsi informații prețioase în redactarea unor lucrări de sinteză.

I. Saizu

ILIE MORUȘ ș.a., *Cărturari brașoveni (sec. XV—XX). Ghid bibliografic*, Brașov, 1972, 246 p.

Inițiative lăudabile ale unor cărturari au făcut să apară, în anii din urmă, sub egida bibliotecilor municipale, instrumente de lucru care să sprijine mai ales cercetările de istorie locală. Dar cum aceste cercetări nu pot fi privite izolat, ci în context național, se înțelege că semnificația lor depășește sfera amintită, recomandîndu-se ca instrumente ale cercetării istorice și socio-culturale în general. Cu atît mai regretabil apare faptul că asemenea lucrări sînt difuzate capricios, în afara pieței obișnuite și numai rareori ele sînt divulgate publicului de vreun beneficiar. Ne gîndim mai cu seamă la prețiosul ghid întocmit de Constanța Călinescu, *Reprezentanți ai Dobrogei în știința și cultura românească* (1969), de care doar cîțiva specialiști din afara sferei locale par a fi luat cunoștință, și nu mai puțin la volumul *Personalități ieșene* (1972), în care Ionel Maftei a schițat 200 de micromonografii, cu date sumare — din păcate și cam simpliste — despre viață și operă.

De curînd, Biblioteca municipală din Brașov a scos un ghid bibliografic, menit „a oferi publicului interesat o serie de informații asupra unor oameni de știință și cultură din trecut, care, prin prezența lor creatoare, au contribuit la progresul economic și spiritual al populației românești, germane și maghiare din această parte a țării" (p. 7). Este vorba de 253 nume, reprezentînd oameni de seamă născuți pe teritoriul județului sau veniți din altă parte în acest perimetru ca să-și desfășoare activitatea. Pentru aceasta autorii (Ilie Moruș, Grigore Topan, Pavel Binder, Valeria Căliman, Emil Micu și Petru Istrate) s-au folosit de informațiile cuprinse în enciclopedii, dicționare, tratate de istorie și literatură, publicații periodice, arhive. Se înțelege, valoarea lor e inegală, fiind vorba nu numai de personalități reprezentative, cu ecou național, pentru anumite perioade, dar și de fruntași ai vieții locale, a căror activitate se recompune anevoie din efemeride cu circulație restrînsă ori din piese disparate de arhivă. Notițele bio-bibliografice urmează criteriul alfabetic și ele se recunosc ușor și în cadrul indicelui de nume. Pentru fiecare personalitate autorii au dat cîteva elemente biografice, titlurile principalelor scrieri și cîteva „referiri" (de ce nu „referințe"?) bibliografice, bine alese, uneori și o reprezentare iconografică. Valoarea ghidului constă însă nu atît în schițele consacrate personalităților istorice (G. Barițiu, I. Bogdan, G. Bogdan-Duică, Valeriu Bologa, Valeriu Branițte, Tib. Brediceanu, Augustin Bunea, I. Codru-Drăgușanu, David Corbea, Coresi, Aron, Nicolae și Ovidiu Densusianu, G. Dima, V. Goldiș, Șt. O. Iosif, Ion și Alexandru Lapedatu, Constantin Lecca, Andrei, Aurel și Iacob Mureșianu, Nicolae Niculeanu, Cincinat Pavelescu, Horia Petra-Petrescu, Mișu Popp, Aron Pumnul, Sextil Pușcariu, Radu Tempea, Ioan Ursu, Ecaterina Varga ș.a.), cît în cele ce fixează contribuția unor figuri mai modeste, despre care anevoie se pot obține cîteva date precise. Este cazul lungii serii de editori (Z. Carcalechi, Dim. Eustatievici, G. Filip, I. V. Socec etc.) brașoveni, animatori locali, pedagogi, publiciști, industriași, negustori, artiști etc., pentru care ghidul tipărit sub egida Bibliotecii Municipale oferă știri deosebit de utile.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Semnificația locală și națională a unui atare dicționar bibliografic a relevat-o prof. Dan Simonescu într-o caldă și luminoasă prefață, subliniind faptul că lucrarea oglindește „continua întrecere în acțiuni spirituale dintre locuitori și cărturarii orașului, români, maghiari, germani și de alte naționalități, pe cîmpul științei, artei, literaturii", întrecere ce vădește solidaritatea lor în a destăinui „valențele civilizației locale" (p. 3—4).

Al. Zub

I. D. LĂUDAT și LENUȚA DRĂGAN, *Dimitrie Cantemir (1673—1723). Bibliografie*, Iași, 1973, 138 p.

Ca și bibliografia întocmită de Mariana Iova, sub auspiciile Bibliotecii Centrale de Stat (*Dimitrie Cantemir, domnitor român și savant de reputație mondială*, București, 1973), bibliografia scoasă în cadrul Bibliotecii Centrale Universitare din Iași poartă amprenta momentului aniversar, moment care îi explică deopotrivă apariția și deficiențele. Căci, multiplicată în perspectiva tricentenarului, spre a servi cadrelor didactice și studenților, lucrarea cuprinde doar referințele de pînă în luna septembrie. O alta, probabil, va ambiționa să consemneze date din ultimele luni ale „anului Cantemir", în timp ce Editura Academiei promite să tipărească întreaga operă a cărturarului, însoțită de un volum, al X-lea, biobibliografic. Lăsînd la o parte chestiunea îndelung și otios discutată a paralelismelor se cade să observăm că noua bibliografie aduce un spor de informație în partea care privește destinul personalității și al operei cantemiriene. Partea primă cuprinde, orînduită cronologic, cu mențiunea eventualelor reeditări, opera : cea tipărită (nr. 1—17) și cea păstrată încă în manuscrise ori numai citată ca atare (nr. 18—27). Separat sînt indicate fragmentele din periodice și antologii (nr. 28—55), deși acestea puteau fi trecute chiar în cadrul diviziunii inițiale. Tabele, hărți, microfilme, fotocopii, stampe, gravuri, albume, portrete etc. alcătuiesc o rubrică specială (nr. 56—83), în care, din păcate, s-a avut în vedere doar materialul edit și inedit de care dispune Biblioteca Centrală din Iași, cînd se știe că Biblioteca Academiei și Arhivele Statului București dețin, pentru această categorie de documente, fondurile cele mai importante, îmbogățite mereu, pînă în ultima vreme. La rubrica referințelor cu privire la opera și personalitatea lui Dimitrie Cantemir se anunță mențiuni din „istorii literare, bibliografii, enciclopedii și dicționare" (nr. 84—202), deși se citează în fapt și alte categorii de lucrări : estetică, istoria limbii (nu și *Istoria filologiei române* de L. Șăineanu, notată în altă parte) literatură populară etc.

Mai bogată e rubrica „studii și articole generale, note, însemnări" (nr. 203—955), care trebuie asociată cu rubrica de „recenzii, comentarii, note, însemnări asupra volumelor" (nr. 955—1146). Procedeul analitic din ultima rubrică era, poate, indicat pentru întreaga lucrare, regruparea alfabetică, pe autori, a materiei fiind înlesnită, altminteri, de indicele final. Efortul de a cuprinde însă cît mai mult din ampla informație cu privire la Cantemir și mai cu seamă contribuțiile risipite în presă, merită a fi reținut.

Al. Zub

MARIANA IOVA, *Dimitrie Cantemir, domnitor român și savant de reputație mondială — bibliografie selectivă*, București, 1973, 76 [—77] p. + 54 ilustrații.

Între numeroasele manifestări legate de împlinirea a trei secole de la nașterea și a unui sfert de mileniu de la moartea cărturarului, apariția unei bibliografii cantemiriene, fie și selectivă, cum e cea întocmită de Mariana Iova, constituie un eveniment demn de luat în seamă. Întreprinderea nu e de loc ușoară, dat fiind că o bună parte din operele lui Dimitrie Cantemir se păstrează doar în manuscrise greu accesibile, iar literatura de referință, enormă, este risipită în diverse publicații românești și străine, unele încă nedepistate și, în tot

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cazul, prezentînd reale, dacă nu chiar insurmontabile dificultăți de cuprindere. Cu atît mai meritorie apare inițiativa Bibliotecii Centrale de Stat de a tipări, în întîmpinarea momentului comemorativ, bibliografia scrierilor lui Cantemir, sistematizate în cinci diviziuni: *opera istorică; opera filosofică; opera literară; studia orientalia; opera muzicală* (p. 13—33). La fiecare scriere se dau cîteva indicații asupra genezei și a conținutului, indicîndu-se apoi diferitele ediții și, după caz, locul unde se păstrează originalul. Partea a doua regrupează, selectiv și urmînd același criteriu tematic, principalele referințe privitoare la D. Cantemir ca istoric și etnograf, ca filozof, ca om de știință, ca literat și lingvist, ca muzicolog, la care se adaugă cîteva date despre reprezentarea lui în conștiința poporului român (p. 35—64). E de observat însă că uneori trimiterile nu sînt suficient de precise, indicîndu-se, de exemplu, numărul total de pagini acolo unde ar fi fost necesare trimiteri exacte, la pagină, de vreme ce scrierile respective nu se referă exclusiv la Cantemir. Este cazul unor scrieri de Voltaire, Samuil Micu, A. D. Xenopol, N. Iorga, Gh. Ghibănescu, D. Velciu ș.a. Fără rost apare trimiterea la cele două volume de *Opere* ale lui Miron Costin, care sînt anterioare și deci inutile într-o bibliografie cantemireană. Dacă autoarea a avut în vedere, cum e probabil, studiul introductiv al editorului (P. P. Panaitescu), lucrul acesta trebuia menționat. Se citează lucrarea lui Virgil Cîndea, *Stolnicul între contemporani* (1971), nu însă și monografia întocmită de Silvia Baciru și Corneliu Dima-Drăgan. Unele scăpări regretabile trebuie puse pe seama tipografiei. Praesler în loc de Roesler, Ion Minea, binecunoscutul istoric, e botezat Ion ș.a.m.d. Paginile despre Cantemir din *Istoria filosofiei românești* (I, 1972) nu sînt anonime, cum apare în bibliografie, ci semnate de Petru Vaida (vezi foaia liminară), iar cele despre *Ideile filosofice ale lui Dimitrie Cantemir* inserate în *Istoria gîndirii sociale și filosofice în România* (1964) nu au trei autori, ci doar unul, pe Dan Bădărău, ceilalți doi amintiți în bibliografie redactînd alte pagini. Desigur, selecția însăși ar putea fi pusă în discuție și oricît de capricioasă ar fi aceasta, se pune întrebarea dcă e permis să lipsească acele *Contribuții la istoria culturii românești* (București, 1971), în care P. P. Panaitescu a făcut importante sublinieri cu privire la opera lui Cantemir (p. 596—600). Referințele despre muzicolog sînt, în realitate, mult mai numeroase decît rezultă din bibliografie, unde din multele contribuții ale lui Viorel Cosma nu se indică decît una. Defectuoasă e și încadrarea unor scrieri la un capitol sau altul. Paginile din *Istoria literaturii românești* de G. Călinescu, referitoare la literat, sînt menționate la capitolul despre *Dimitrie Cantemir în conștiința poporului român*, unde altminteri sînt menționate și alte istorii literare. Bine alese, dar fără indicarea precisă a sursei, sînt citatele din opera lui Cantemir, alcătuind o altă parte a lucrării (p. 65—72), ca și opiniile unor oameni de cultură români și străini despre personalitatea și opera cărturarului (p. 73—77). Valoare documentară au și cele 54 de planșe ce împodobesc volumul: portrete și autografe cantemiriene, pagini de titlu, stema țării în timpul domniei lui Cantemir, harta întocmită pentru *Descriptio Moldaviae*, ilustrații făcute de cărturar pentru operele sale etc.

În ciuda unor deficiențe dictate de împrejurări obiective și de grabă cu care a fost întocmită, lucrarea aduce servicii reale cercetării și trebuie socotită ca un prim pas spre o bibliografie completă și sistematică.

Al. Zub

MARIN BUCUR, *Istoriografia literară românească de la origini pînă la G. Călinescu*, București, Ed. Minerva, 1973, 645 [—646] p.

O istorie a istoriei literare românești era de mult necesară. Ea ni se înfățișează abia acum, într-un volum care ia notă, sub unghi valoric, de evoluția domeniului, consemnînd, de la M. Kogălniceanu pînă la G. Călinescu, doar acele manifestări istorico-literare „unde efortul cultural este cît de cît evident" (p. 5). Autorul nu și-a propus să dea un inventar, ci o operă de valorificare critică, însoțită de bibliografii cît mai complete. Exhaustivitatea, o știm bine, rămîne mai totdeauna un deziderat. Preocuparea de a fi obiectiv și complet e între totul lăudabilă („am nădăjduit să cuprind totul și să nu nedreptățesc pe nimeni", p. 7),

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

.ar efortul de a aduna și sistematiza o materie extrem de vastă (un secol și jumătate de cercetări) inspiră respect. Firește, Marin Bucur a profiat în această întreprindere de lucrările anterioare (N. Iorga, O. Densusianu, E. Lovinescu, G. Călinescu ș.a.), însă ceea ce îl deosebește de predecesori, care priveau dezvoltarea literaturii în genere, este disjungerea preocupărilor de istorie literară, efortul de a le descifra, direcțiile și valorile durabile, fără a ignora totuși domeniile adiacente. O asemenea lucrare interesează și pe istoricul preocupat de fenomenul cultural, mai ales că multe nume discutate în acest volum aparțin deopotrivă, dacă nu mai cu seamă, istoriografiei propriu-zise: M. Kogălniceanu, B. P. Hasdeu, G. Barițiu, Al. Papiu-Ilarian, T. Codrescu, Episcopul Melchisedec, Al. Odobescu, Atanasie M. Marinescu, V. A. Urechia, Șt. Orășanu, Al. Papadopol-Calimah, C. Erbiceanu, A. D. Xenopol, Pompiliu Eliade, N. Iorga, I. Bogdan, I. G. Sbiera, Demostene Russo, N. Bănescu, Vasile Grecu, G. Ghibănescu, Constantin Giurescu, Silviu Dragomir, Vasile Pârvan, Stoica Nicolaescu, Al. Lapedatu, I. Minea, I. Lupaș, I. C. Filitti, P. P. Panaitescu, G. Zane, Constantin C. Giurescu etc., spre a nu cita decît pe cele mai însemnate. Fiecăruia autorul i-a schițat efigia, din perspectiva istoriografiei literare, înșirînd apoi lucrările ce prezintă interes sub același raport.

Privită în întregul ei, masiva lucrare a lui Marin Bucur, la temelia căreia stă un travaliu considerabil, se vădește astfel un instrument de lucru și un îndreptar util nu numai istoricilor literari, cărora li se adresează în primul rînd, dar și istoricilor.

Al. Zub

VASILE BOGREA, *Sacra via. Pagini literare și publicistică*, cu un cuvînt **înainte de TEODOR** NAUM. Ediție îngrijită, note bibliografice, addenda și postfață de MIRCEA BORCILĂ și V. M. UNGUREANU, Cluj, Ed. Dacia, 1973, 351 p.

După substanțialele *Pagini istorico-filologice (1971)* [1], editura clujeană pune la îndemîna publicului un nou volum, acesta reunind pagini literare și articole cu conținut divers, risipite în presă ori păstrate în manuscris, ale renumitului filolog, istoric și literat Vasile Bogrea, de la a cărui prematură stingere se va împlini în curînd o jumătate de secol. Dacă primul volum, prefațat de Constantin Daicoviciu, dădea, în bună măsură, imaginea personalității științifice a „unuia din rarii polihistori umaniști ai noștri", cum l-a apreciat V. Pârvan, încă în timpul vieții, al doilea vrea să fixeze efigia publicistului de rară inteligență, recompusă din ceea ce cărturarul însuși („un om cum poate niciodată nu vom avea unul", scria N. Iorga) a încredințat tiparului (1910—1926) și din unele texte inedite. Din 139 titluri certe, cîte V. M. Ungureanu a recuperat din presă pentru bibliografia lui Bogrea (p. 276—283), unele atribuite greșit altor scriitori [2], doar 37 au fost cuprinse în acest volum, celelalte rămînînd (să sperăm) în atenția editurii, pentru alcătuirea unui alt volum. Se va împlini astfel desideratul formulat de Lecca Morariu la puțin timp după moartea cărturarului *(Dar celălalt monument al lui V. Bogrea?*, în „Făt Frumos", IV, 1929, nr. 2, p. 93), acela de a se pune la îndemîna tuturor roadele risipite ale unei existențe fecunde, cu privire la care Mircea Borcilă și V. M. Ungureanu au avut fericita inspirație de a înmănunchia, la sfîrșit (p. 291—317), cele mai autorizate opinii, formulate de V. Pârvan, N. Iorga, I. Agîrbiceanu, N. Bănescu, Șt. Bezdechi, Ion Breazu, N. Drăgan, Al. Lascarov-Moldovanu, Lecca Morariu, Liviu Rusu, Eugeniu Speranția, G. Vîlsan, T. A. Naum, C. Daicoviciu, Al. Graur, Al. Rosetti ș.a.

---

[1] Asupra acestui volum, vezi: „România literară", IV, 1971, nr. 11, p. 5 (Șerban Cioculescu); *ibidem*, nr. 32, p. 10 (Al. Graur); „Cronica", VI, 1971, nr. 40, p. 11 (Șt. Giosu); „Steaua", XXII, 1971, nr. 9, p. 16 (N. Mocanu); „Luceafărul", XIV, 1971, nr. 33, p. 7 (Al. Rosetti); „Cercetări de lingvistică", XVII, 1972, nr. 1, p. 198—200.

[2] Vezi Florea Firan și Marta Mitran, *Ramuri. Bibliografie*, București, 1972, p. 16, 543.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Volumul cuprinde opt părți, cu titluri stabilite de autor sau extrase din operă. Cea dintîi, *Capul Bunei Speranțe*, reunește articole cu caracter patriotic, cronici publicate în 1917 („Neamul românesc") și 1923 („Conștiința românească"). A doua, intitulată chiar *Conștiință românească*, conține articole din revista cu același nume, din „Cultura poporului", „Ramuri — drum drept" și „Neamul românesc" (1917—1925), la care se adaugă pledoaria *Pentru învățămîntul clasic* și cîteva *Reflexii asupra anticlasicismului*. A treia, *Efigii*, cuprinde evocări despre G. Lazăr, M. Kogălniceanu, P. Mihăileanu, D. Onciul, T. Burada, Ion Ursu, T. Pamfile ș.a. A patra, *Scîntei*, grupează maxime și reflexii, tipărite de autor sau risipite în manuscrise. *Nugae* se intitulează partea a cincea, în care sînt reproduse epigramele acestui „erudit spiritual", cum îl caracterizează Șerban Cioculescu („România literară", VI, 1973, nr. 40, p. 7). Poeziile din ultima parte a vieții formează o altă parte, a șasea, *Aripi frînte*, urmată de un grup de traduceri (VII, *Din lirica antică*), publicate în revista „Transilvania". Ultima parte, a opta, conține o corespondență din Berlin, fragmente de jurnal, însemnări intime etc., sub un titlu ce răsfrînge starea de spirit a creatorului în continuă luptă cu boala și mizeria. „O viață sfărîmată și viața asta a mea, scria Vasile Bogrea, la Viena, puțin înainte de moarte. Jumătate din ea s-a risipit în dureroasă trîndăvie pe paturi de spitale și lungi nopți de agonie fizică și morală, iar jumătate s-a risipit în dibuieli nesigure după un drum pe care nu mi l-am găsit încă [...]. În tot ce am făcut pînă acum, eu n-am făcut nimic, absolut nimic *întreg* și, prin urmare, nou, durabil" (p. 249). Avea dreptate, desigur (cine ar fi știut-o mai bine și cît de mult se aseamănă sentimentul acesta cu cel exprimat de V. Pârvan în *Datoria vieții noastre* despre tragedia precursorului!), în privința peregrinărilor prin spitale, însă era nedrept cu sine în ceea ce privește opera. Căci ceea ce a scris umanistul Bogrea, viu interesat de „tot ce e cîntec, tot ce e artă, tot ce e faptă, tot ce e viață, tot ce e suflet de om" (p. 226), era suficient ca să-i asigure o posteritate durabilă, ale cărei puncte de sprijin se pot desprinde lesne din aprecierile cuprinse în *addenda*, din *Cuvîntul-înainte* semnat de Teodor Naum, din referințele bibliografice indicate selectiv de editori (p. 284—289) și din postfața subscrisă de Mircea Borcilă.

Volumul *Sacra via* reprezintă, fără îndoială, nu doar un obișnuit act valorificator, ci și un gest de pietate, care se cuvine primit cu recunoștință.

Al. Zub

IOAN MOGA, *Scrieri istorice. 1926—1946*. Ediție îngrijită de MIHAIL DAN și AUREL RĂDUȚIU. Studiu introductiv de ȘTEFAN PASCU, Ed. Dacia, Cluj, 1973, 357 p.

În peisajul istoriografiei românești din perioada interbelică și de imediat după război, scrisul datorat lui Ioan Moga ocupă un loc distinct. Nu în primul rînd prin dimensiunile sale, care impun și ele, cît prin contribuțiile deosebit de originale la cunoașterea unor probleme de însemnătate majoră, din istoria Transilvaniei mai ales.

Născut în primii ani ai secolului nostru în Sălișteа Sibiului, ținut străvechi românesc, aflat de-a lungul secolelor în permanent contact cu realitățile istorice de peste munți, Ioan Moga se îndreaptă, după terminarea cu succes a studiilor liceale la Sibiu, înspre Cluj, la universitatea de aici, care îl licențiază în istorie în toamna anului 1924. Bursier la Școala Română din Roma între anii 1926 și 1928 și director al Gimnaziului mixt din Sălișteа după aceea, este chemat ca asistent începînd cu anul universitar 1929—30 la facultatea clujeană al cărei student fusese. Integrat în grupul de cercetare istorică din jurul noii universități din Cluj și al Institutului de Istorie Națională de pe lîngă acesta, tînărul istoric de atunci începe să-și pună în valoare capacitatea, spiritul critic, aptitudinile științifice, a căror dovadă o făcuse și pînă atunci.

Practic, opera istorică a lui Ioan Moga a fost realizată de-a lungul a numai două decenii: 1926—1946, poate nici jumătate din cît ar fi putut să fie închinat cercetării științifice în domeniul istoriei. Opera profesorului clujean este

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

însă una de serioasă contribuție la cunoașterea evului mediu transilvan și a cîtorva probleme de istorie modernă, care studii își păstrează din valoare pînă astăzi. De aceea, socotim drept o deplină reușită a Editurii Dacia din Cluj publicarea unui volum de scrieri istorice din opera lui Ioan Moga. Realizat prin strădania a trei istorici clujeni, avînd o introducere semnată de academicianul Ștefan Pascu și îngrijit de prof. Mihail Dan și Aurel Răduțiu, primii doi colaboratori la același Institut de istorie unde se găsea și Ioan Moga, volumul, însumînd 357 p. adună din scrierile istoricului clujean răspîndite în diferite reviste de specialitate (îndeosebi în „Anuarul Institutului de Istorie Națională" — Cluj și în „Revue de Transylvanie").

Din cele 43 de studii înseriate cronologic în *Bibliografia lucrărilor istorice* ale lui Ioan Moga, volumul apărut cuprinde un număr de 19, grupate tematic: teorie și metodologie istorică, geografie istorică, istorie socială și economică, istorie politică și istoria culturii. Autorii editați invită pe cititori și specialiști să întregească selecția care a stat la baza alcătuirii acestui volum cu una proprie, avîndu-se ca punct de pornire volumul însuș și lista bibliografică a operei dată la sfîrșit (p. 339—343). În mod conștient au fost lăsate în afara volumului unele lucrări de dimensiuni mai mari, unele dintre acestea apărute în limbi străine (italiană, franceză, germană), care ar fi solicitat și o muncă de traducere a originalului, altele scoase și în extras din revistele de specialitate în care au fost publicate, dintre care se cuvine a fi amintită lucrarea din 1933, *Rivalitatea polono-austrică și orientarea politică a Țărlior Române la sfîrșitul secolului XVII*, utilă și astăzi cercetătorilor acestei perioade istorice. Volumul scos la Editura Dacia din Cluj este primul apărut pînă acum din opera istorică a lui Ioan Moga, avînd meritul de a fi, în același timp, unul retrospectiv. Oricum, cititorului și specialistului i se pun la îndemînă pagini dintr-o operă istorică ce a făcut o frumoasă probă de rezistență pînă astăzi. Impun studiile privind geografia istorică a unor zone din sudul Transilvaniei și cele care urmau să contribue la realizarea monografiei istorice a comunei Sălișteː Sînt republicate, astfel, studiile privitoare la Țara Loviștei, Ducatul Amlașului și Scaunului Sălișteː (p. 37—88), la trecutul economic și administrativ al Sălișteː în sec. XVI—XVIII și la „obștea opincarilor" de aici (p. 113—129, 211—215), la dezvoltarea artei și învățămîntului în Sălișteː (p. 296—309). Reținː atenția studiile de istorie economică și mai ales a comerțului Transilvaniei în secolele XVIII—XIX înserate în volum (*Politica economică austriacă și comerțul Transilvaniei în veacul XVIII*, p. 135—197; *Înființarea gremiului comercial levantin din Brașov*, p. 216—250; *Războiul vamal dintre Austro-Ungaria și România*, p. 251—268).

În sfîrșit, sînt selecționate și cîteva studii privitoare la istoria vechii culturi românești (*Cine a fost Philippus Pictor?* p. 287—293; *Contribuțiuni privitoare la tipărirea cărților bisericești în veacul XVIII pentru românii din Transilvania și Ungaria*, p. 310—319). Materialul informațional nou interpretat printr-o riguroasă metodă istorică a făcut ca aceste studii să fie deosebit de bine primite de către istoriografia vremii în care erau realizate ele, impunînd, așa cum susțin și autorii ediției, „momentul" Moga din istoria istoriografiei românești, de la a cărui ultimă manifestare ne despart aproape trei decenii. Volumul acum apărut credem că va facilita mai buna fixare a operei istorice a lui Ioan Moga în evoluția istoriografiei noastre, contribuind la mai buna exegeză a acesteia. Acestui scop servesc, de altfel, și notele și comentariile competente ale îngrijitorilor ediției aflate la finele volumului pe care îl prezentăm.

După volumele cuprinzînd pagini din scrisul lui V. Bogrea, cu cel privitor la scrierile istorice ale lui Ioan Moga credem că Editura Dacia din Cluj și-a impus o serie a reeditărilor și înmănuncherii la un loc a unor lucrări științifice răsfirate prin reviste de specialitate datorate unor strălucițiː dascăli care au ilustrat în trecut învățămîntul de la Universitatea din Cluj și științele umaniste cultivate în acest centru de cultură, încît alte apariții sînt așteptate cu legitim interes de către cititori, studenți, oameni de cultură, cercetători și istorici.

Nicolae Edroiu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MARIO RUFFINI, *Biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino* (traducere din limba italiană de D. D. PANAITESCU şi TITUS PÂRVULESCU), Bucureşti, Ed. Minerva, 1973, 301 p.

După studiile consistente ale lui Virgil Cândea şi Corneliu Dima-Dragan cu privire la Constantin Cantacuzino, cartea lui Mario Ruffini reprezintă o nouă contribuţie substanţială la cunoaşterea mai în amănunt a personalităţii marelui erudit român. Autorul, un distins specialist în relaţiile culturale italo-române din secolele al XVII-lea — al XVIII-lea, a căutat în studiul său — între alte chestiuni — să determine influenţa culturii italiene asupra marelui cărturar. Cartea scrisă cu multă simpatie şi mai ales cu multă competenţă aduce importante precizări şi îşi propune să încerce a da răspunsuri la dificilele chestiuni cu privire la biblioteca istoricului muntean.

Studierea bibliotecii lui Constantin Cantacuzino aruncă noi lumini la cunoaşterea acestei personalităţi multilaterale, înzestrată cu un spirit atît de dornic de a cunoaşte cît mai multe lucruri ; totodată ne arată preocupările principale spre care discipline ale epocii se îndreaptă predilecţiile sale.

Lucrarea se compune din patru capitole. În primul se descrie viaţa culturală a stolnicului, în al doilea se arată începuturile bibliotecii, al treilea, cel mai dezvoltat şi care formează partea principală a studiului, se referă la alcătuirea bibliotecii. El are trei subcapitole cu privire la operele cu caracter ştiinţific, istoric — umanist şi la acelea cu caracter filosofic, teologic şi de ştiinţe religioase ; fiecare din ele au subdiviziuni. Capitolul al patrulea cuprinde concluziile autorului.

Din cercetarea bibliotecii reiese că numărul operelor ştiinţifice este cel mai redus, deşi îmbrăţişează multe ramuri. În ce priveşte sectorul operelor cu caracter istoric-umanist, istoria veche este bine reprezentată. Autorul arată că din nefericire multe din operele amintite în cataloagele şi însemnările stolnicului au dispărut. Se amintesc scrierile istorice, care au servit acestuia ca izvoare pentru cartea sa „Istoria Ţării Româneşti", pe care el le citează şi pe care trebuie să le fi avut. Cele mai multe opere din biblioteca stolnicului sînt acelea cu caracter filosofic şi teologic.

Din studierea bibliotecii se poate remarca profunda sa pregătire istorică. Numărul destul de mare de ziare şi almanahuri care conţin referiri la politica vremii arată viul său interes pentru viaţa contemporană, dorinţa de a nu trăi în afara evenimentelor din timpul său. Din păcate, biblioteca stolnicului a fost mult avariată datorită furtului sau confiscării. Autorul printr-o muncă migăloasă a căutat să o reconstituie.

Între primele întrebări pe care şi le pune profesorul torinez este ciudata lipsă de cărţi greceşti, tipărite la Veneţia, limba pe care stolnicul o cunoştea aşa de bine. El ajunge la concluzia că după tragicul sfîrşit al posesorului lor şi confiscării bunurilor sale, cărţile greceşti au dispărut, dată fiind grecizarea culturii muntene.

Al doilea fapt însemnat este dispariţia completă din bibliotecă a tuturor scrierilor tipărite pe pămîntul românesc, înainte şi în timpul vieţii stolnicului. Or, este exclus ca un aşa de mare erudit să nu le fi avut. Dispariţia atîtor cărţi arată că biblioteca acestuia, în starea sa actuală este mutilată şi că va fi grea reconstituirea în integritatea ei, din care ar apare, poate, — după părerea autorului — drept cea mai mare bibliotecă particulară din vremea sa, din Europa.

De o altă deosebită importanţă este constituirea cu mare erudiţie a notelor bibliografice, cu care profesorul Ruffini însoţeşte numele autorilor pe care îi constată în biblioteca stolnicului. În acelaşi timp face şi o grupare a acestora, reuşind astfel să facă o sistematizare a învăţaţilor cunoscuţi lui Cantacuzino, după preocupări.

Cartea, scrisă într-o înaltă ţinută ştiinţifică, lasă să se întrevadă pasiunea pe care a avut-o autorul pentru subiectul pe care şi l-a propus să-l trateze. Ea reprezintă o preţioasă contribuţie la istoria culturii româneşti din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Lucrarea are o prezentare a autorului și o prefață scrisă cu competență de Virgil Cîndea, iar la sfîrșit, un rezumat în limba italiană și un indice de nume.

N. Corivan

MARIA PROTASE, *Petru Maior: un ctitor de conștiințe*, București, Ed. Minerva, 1973, 410 [—411] p.

Ampla bibliografie privitoare la Școala ardeleană s-a îmbogățit cu un nou și prețios studiu despre Petru Maior, studiu monografic, gîndit dintr-o perspectivă originală, interesantă, care după scrierile publicate de At. M. Marinescu, G. Bogdan-Duică, N. Iorga, O. Densusianu, G. Pascu, Dimitrie Popovici, Al. Piru, D. Prodan, P. Teodor, N. Albu ș.a., aruncă o lumină nouă asupra personalității „ctitorului", realizînd un spor de precizie informațională și de înțelegere. „Un studiu monografic asupra lui Maior, afirmă însăși autoarea, este chemat să înlăture, să completeze documentația și să valorifice tot ceea ce înseamnă aport meritoriu, el trebuie să abordeze obiectul în perspectiva unei triple evaluări: în epocă, în procesul de devenire a literaturii și sub unghi strict contemporan, accentul căzînd, evident, pe întîia cerință" (p. 18). Este ceea ce izbutește, cu un travaliu niciodată prețuit îndestul, Maria Protase, trecînd mai întîi în revistă principalele rezultate anterioare (*O retrospectivă exegetică*, p. 5—18), spre a urmări apoi obîrșia și primii pași (p. 19—24), „perioada romană, echivalentă, în formația cărturarului, cu „descoperirea de sine" (p. 25—37), „popasul vienez" din 1779—1780, situat „între lumea *luminilor* și lumea de acasă" (p. 38—68), „Blajul deziluziei și al dilemelor" (p. 69—78), care îi oferă totuși ocazia primei lucrări importante: *Procanonul* (p. 79—95). Expunerea continuă cu „dublul apostolat" de la Reghin (p. 96—130), stăruind asupra epocii marilor răspunderi, situată după 1808 (p. 131—172) și avînd în centru — supremă împlinire — „cartea neamului" (p. 173—200), cum a numit D. Prodan *Istoria pentru începutul romanilor în Dacia* (1812), operă ce dovedește, între altele, că școala ardeleană n-a fost doar un reflex al culturii ungurești (afirmația lui L. Gáldi, 1940), ci o continuare firească, organică, a umanismului românesc, de care *Hronicul* lui Șincai se vădește chiar mai apropiat decît *Istoria* lui Maior, mai modernă, mai deschisă, o istorie în care autoarea sesizează o împletire de „elemente ale unei gîndiri și ale unei metodologii de tip luminist cu o viziune de esență romantică", ceea ce explică faptul că această operă a devenit „cartea de conștiință a generației lui Heliade și Bălcescu", stimulînd interesul pentru trecut și „influențînd decisiv evoluția istoriografiei românești spre romantism" (p. 199). Semnificație politică se atribuie, justificat, și *Istoriei bisericei românilor atît a acestor dincoace, precum și a celor dincolo de Dunăre* (1813), examinată, grație implicațiilor ei polemice, încă mai pe larg (p. 201—259), ca și preocupărilor lingvistice ale cărturarului (p. 260—299). Capitolul final constituie o încercare de sinteză a posterității lui Petru Maior, interesantă, densă, susceptibilă de aprofundări, ca de altminteri întreaga operă istorică a acestui „ctitor de conștiințe" și precursor al enciclopedismului românesc, al cărui „efort de a crea, de a deschide noi căi în toate domeniile culturii laice răspundea deopotrivă programului de emancipare națională și configurației spirituale a *luminilor*", punîndu-și amprenta asupra unei epoci, căreia i-a înțeles nevoile și devenirea (p. 311).

Un vast aparat critic, plasat, incomod, la sfîrșitul lucrării (p. 313—369), atestă, împreună cu bibliografia aferentă (p. 371—386), un impresionant efort documentar din partea autoarei, iar rezumatul final, în limba franceză (p. 387—398), recomandă fericitul efort și specialiștilor străini, cărora luminismul românesc le este încă prea puțin cunoscut.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

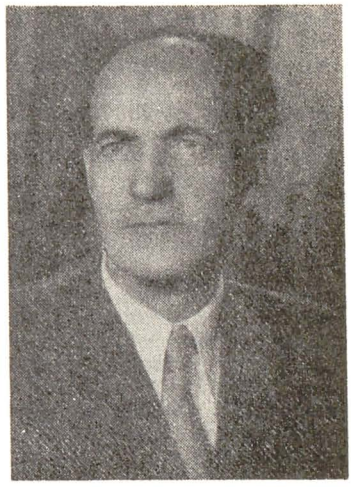

DUMITRU BERLESCU

S-a stins din viață, la 29 ianuarie 1974, profesorul Dumitru Berlescu, figură remarcabilă a învățămîntului nostru universitar, pedagog de elită și istoric de numele căruia se leagă îndrumarea cîtorva generații de studenți și cercetători.

Născut la 25 octombrie 1909, la Podu-Iloaie, într-o familie de muncitori, și-a început studiile la Pașcani, continuîndu-le la Iași, unde a absolvit Liceul Național în 1928 și Facultatea de litere (specialitatea *istorie*) în 1932. A avut ca profesori, între alții, pe Ilie Minea, G. Brătianu, Șt. Zeletin, Paul Nicorescu, I. Bărbulescu, fiind îndrumat îndeosebi de Andrei Oțetea, cu sprijinul căruia a fost trimis pentru doi ani la Școala Română de la Fontenay-aux-Roses, unde a urmat cursuri la École des chartes și la Sorbona, efectuînd în același timp cercetări în arhivele Ministerului de Externe și frecventînd, de pe o poziție clar democratică, întrunirile de la „Mutualité" ale Frontului Popular.

Revenit în țară (1937), a funcționat un timp la Seminarul pedagogic, apoi, din toamna lui 1938, vreme de zece ani, ca secretar al Muzeului de Antichități din Iași. În 1939, consiliul Facultății de litere l-a recomandat ca membru al Școlii Române din Roma, spre a-i înlesni studiile cu privire la chestiunea orientală, dar n-a reușit să plece decît în februarie 1940, pentru a rămîne în Italia doar cîteva luni. Numit apoi asistent la catedra de istorie antică și în același timp asistent la Institutul de istorie, s-a străduit, în împrejurări dintre cele mai dificile, să continue cercetările pe cont propriu.

După reforma învățămîntului, i s-a încredințat (1949) suplinirea catedrei de istoria artelor, fiind numit totodată, în urma reorganizării Academiei, colaborator al Institutului de istorie. În același an și-a trecut *magna cum laude* doctoratul la Facultatea de istorie (prof. Andrei Oțetea), cu un studiu despre criza orientală din 1875—1878. Curînd a fost numit conferențiar la catedra de istorie modernă și contemporană, iar din 1950 conferențiar la istoria generală modernă, materie pe care avea să o predea în tot restul anilor, făcînd din cînd în cînd și descinderi mai analitice în cadrul unor cursuri speciale: *Revoluția franceză de la sfîrșitul sec. XVIII; Revoluții și mișcări revoluționare în Europa în prima jumătate a sec. XIX; Mișcarea muncitorească internațională în a doua jumătate a sec. XIX și la începutul sec. XX; Relațiile internaționale de la 1871 la 1914.* În 1953 i s-a încredințat șefia catedrei și decanatul Facultății de istorie. Prodecan, apoi, al Facultății de filologie și istorie (1954), decan (1960), membru în Consiliul științific al Universității și

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prorector (1963), a fost titularizat ca profesor în 1971, desfăşurînd în toţi aceşti ani o intensă activitate didactică şi obştească, interesîndu-se mai cu seamă de îndrumarea tinerilor doritori să se consacre cercetării trecutului.

Atît la catedră, cît şi la Institutul de istorie şi arheologie, unde a condus sectorul de istorie modernă şi a prezidat, o vreme, consiliul ştiinţific, el a fost înainte de toate un dascăl şi un îndrumător. A iniţiat lucrări importante, precum aceea despre *Meseriile şi comerţul în Moldova*, cea privitoare la *Lucrările statistice* din aceeaşi provincie sau *Problema ţărănească în Moldova primei jumătăţi a sec. XIX*. Îndrumările date cu ocazia cercetării lor au constituit o adevărată şcoală pentru colaboratorii săi mai tineri, în bună parte foşti elevi, ceea ce înseamnă o realizare chiar mai importantă decît lucrările în sine. Profesorul i-a deprins cu studiul critic şi complet al izvoarelor, cu chestionarea lor metodică, cu stringenţa şi claritatea expunerii, întocmind el însuşi, din acest punct de vedere, studii exemplare despre criza orientală (1949), recunoaşterea independenţei de stat a României (1953) şi constituirea alianţelor după Congresul de la Berlin, relaţiile internaţionale ale României la sfîrşitul secolului al XIX-lea etc., la care se adaugă două monografii consacrate, împreună cu alţi colaboratori, fabricii de celuloză şi hîrtie „Letea" (1969) şi fabricii de postav din Buhuşi (1970). A elaborat, de asemenea, studii de istorie culturală, cu privire la Universitatea din Iaşi şi Arhivele Statului sau referitoare la personalităţi eminente ale epocii moderne şi contemporane: I. Ionescu de la Brad, Al. I. Cuza, A. D. Xenopol, N. Iorga. Sînt veritabile modele ca orizont, ca amploare a informaţiei, ca metodă, fie că se referă la politica externă a României, la istoria social-economică a Moldovei sau la dezvoltarea culturală a ţării în epoca modernă. Dacă unele au rămas neîncheiate, faptul se datoreşte, în bună măsură, scrupulozităţii excesive a cercetătorului, care ambiţiona să epuizeze posibilităţile de documentare şi să împingă la limită examenul analitic. Mai puţin scrupulos, el ne-ar fi dăruit, desigur, un important număr de alte lucrări, cărora n-a ajuns decît să le schiţeze cadrul. Dar a pune problema corect, a-i stabili „ecuaţia", înseamnă oarecum şi a-i găsi rezolvarea. Şi nu încape îndoială că multe din sugestiile profesorului vor fi valorificate — omagiu postum — de către elevii şi colaboratorii săi. Ele îndrumă cercetarea spre o problematică fundamentală, ca aceea decurgînd din studiul tranziţiei de la feudalitate la epoca modernă, dezvoltarea tîrgurilor şi a meşteşugurilor, structura instituţională a ţării, relaţiile ei externe în momente decisive etc. Conducînd, din 1968, teze de doctorat la Facultatea de istorie şi filosofie, el şi-a îndrumat elevii spre o atare problematică şi rezultatele nu vor întîrzia, desigur, să se producă, evidenţiindu-i încă o dată vocaţia didactică. Fiindcă Dumitru Berlescu a fost în primul rînd un pedagog, deplin convins că de buna îndrumare a tineretului, spre învăţămînt ori spre cercetare ştiinţifică, depinde în bună măsură progresul comunităţii noastre în oricare direcţie. Patriot luminat, el a ştiut să discearnă întotdeauna ceea ce este esenţial într-un moment istoric de ceea ce este secundar şi aleatoriu, optînd pentru soluţii durabile. Esenţială pentru un profesor e stimularea vocaţiilor, crearea de specialişti în stare să asigure propăşirea multiplă a ţării şi din acest punct de vedere D. Berlescu n-a precupeţit, ca profesor, nici un efort, conştiinţînd chiar, lucru rarisim, la sacrificarea propriilor lucrări spre a-i putea ajuta pe alţii. Ca şi Vasile Pârvan, el ştia că „nu acela care aduce el mai mult e cel mai vrednic, ci acela care are cea mai curată, cea mai sfîntă bucurie de aceea ce aduc alţii". Şi s-a bucurat de fiecare nouă reuşită pe tărîm istoriografic, de orice talent nou cîştigat pentru cercetare sau pentru activitatea didactică, dăruindu-se mereu, străin de orice vanitate şi capabil să-i primească alături, într-o deplină colegialitate, pe cei mai tineri.

Dincolo de realizările efective pe tărîm ştiinţific şi didactic, mesajul profesorului Dumitru Berlescu e mai presus de toate unul etic, constituit la îngemănarea unor exigenţe ce ţin de şcoala critică a istoriografiei noastre cu valori umane de excepţie. Un motiv în plus să credem că acest mesaj nu-şi va stinge prea curînd ecourile şi că îndemnul profesorului la muncă stăruitoare, discretă, va rodi încă multă vreme.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" al Academiei de științe sociale și politice a Republicii Socialiste România publică „Anuarul Institutului de istorie și arheologie", care continuă seria de *istorie* a revistei „Studii și cercetări științifice", Iași, apărută între anii 1950 și 1963.

„Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" cuprinde, *studii, comunicări și note, recenzii* ș. a., consacrate istoriei României (veche, medie, modernă și contemporană), istoriei relațiilor internaționale ale României istoriei universale ș. a.

Publicația se adresează cercetătorilor în domeniul istoriei României și universale, profesorilor, studenților și tuturor celor interesați în cunoașterea și studierea istoriei.

Nr. coli tipar 24

Tiparul executat la Întreprinderea poligrafică Iași str. Vasile Alecsandri nr. 6
sub comanda nr. 256
Republica Socialistă România

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Publicația apare anual.

Prețul unui abonament este de lei 40.

În țară, abonamentele se fac la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari din instituții.

Persoanele din străinătate pot face abonamente la publicația noastră:
— fie adresîndu-se direct întreprinderii Rompresfilatelia, București, Calea Griviței 64 — 66 PO Box 2001; virarea banilor se va face la Banca Română de Comerț Exterior, cont Rompresfilatelia—Presă 501.40.21.168/1:
— fie la unul din corespondenții noștri din străinătate.

La revue Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" paraît 1 fois par an.

Les personnes qui, à l'étranger, désirent s'abonnier à *l'Annuaire de l'Institut d'Histoire et d'Archeologie „A. D. Xenopol" de Iassy* peuvent s'adresser:

— soit directement à l'entreprise *Rompresfilatelia*, Bucarest, Calea Griviței 64—66 PO Box 2001; le virement des fonds envoyés se fera à la *Banque Roumaine pour le commerce exterieur*, Compte Rompresfilatelia Presse, 501.40.21.168/1;

— soit a l'un de nos correspondants à l'étranger.

En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", tom. XI, p. 1 — 384, Iași, 1974.

40559

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro